De Oudheid in het Nederlands

Patrick De Rynck en Andries Welkenhuysen

bron
Patrick De Rynck en Andries Welkenhuysen, *De Oudheid in het Nederlands*. Ambo, Baarn 1992

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/rync001oudh01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

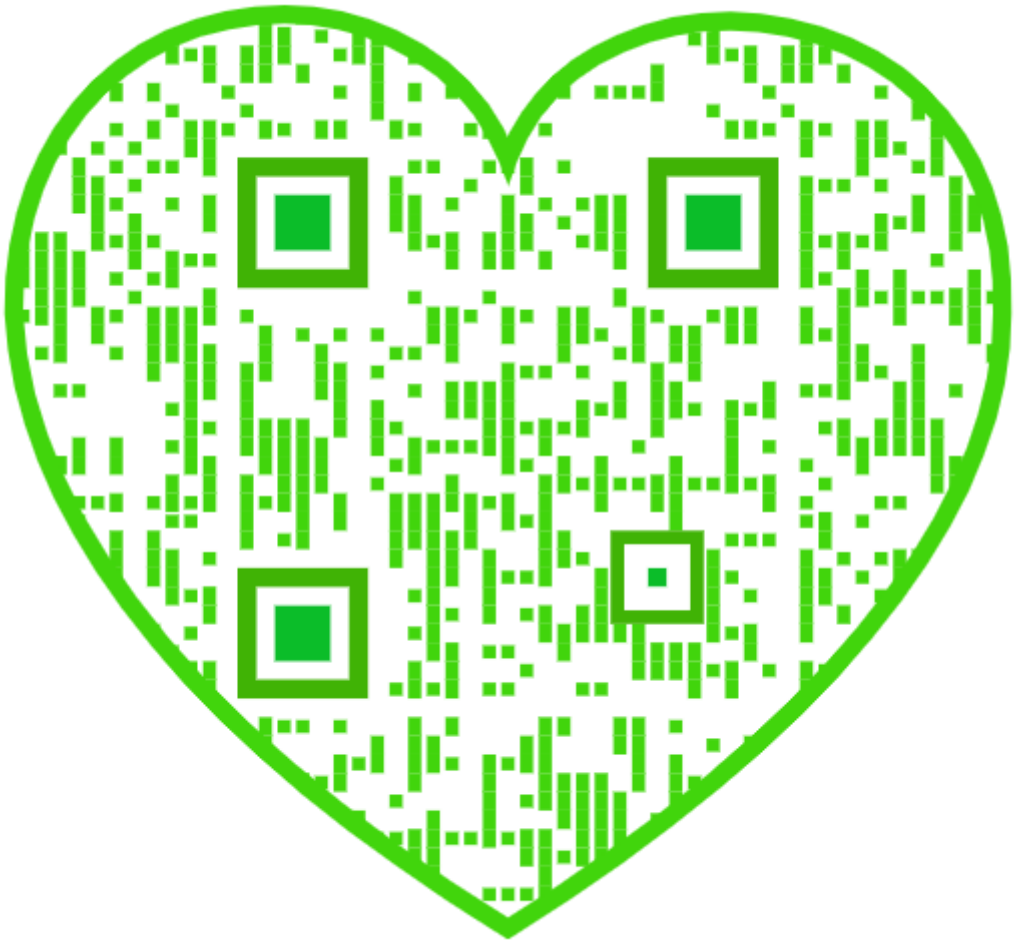

Voor ma, ter herinnering aan vader
Patrick

Miae animae meae
Andreas

Inleiding

Deze *Gids* is bestemd voor wie op zoek is naar betrouwbare informatie over Nederlandse vertalingen van Griekse en Latijnse, profane of christelijke, geschriften uit de Oudheid. De *plat de résistance* van het boek is uitgewerkt als een alfabetisch repertorium. Daarin worden alle vertaalde auteurs en geschriften gesitueerd en voorgesteld, en wordt een beredeneerd bibliografisch overzicht geboden van de Nederlandse vertalingen.

In deze inleiding lichten wij de opzet en het specifieke karakter van onze *Gids* toe. Achtereenvolgens komen aan bod: de selectie van het materiaal (I), de opbouw van het werk (II) en de manier van informeren (III). In IV worden die beschouwingen geïllustreerd met voorbeelden van het soort vragen dat men aan dit boek kan stellen en de antwoorden die het geeft.

I. Selectie en documentatie

a. Beginselen en opties

Onze *Gids* wil informeren over *gepubliceerde Nederlandse vertalingen van Griekse en Latijnse geschriften uit de Oudheid*. Wij lichten de betekenisdragende woorden van deze corpusafbakening toe.

'Gepubliceerde'. Onze documentatie beperkt zich tot in druk of aanverwante technieken (offset enz.) publiek gemaakte vertalingen, hetzij in zelfstandige vorm (boek, brochure, plaquette), hetzij in artikelvorm (bijdragen in tijdschriften, verzamelwerken, verslag- en huldeboeken enz.). Niet in aanmerking komen dus vertalingen die alleen in handschrift bestaan of die 'pro manuscripto' werden vermenigvuldigd. Anderzijds hebben wij er wél naar gestreefd ook bibliofiele en beperkt verspreide uitgaven of 'in eigen beheer' uitgegeven werkstukken zoveel mogelijk te vermelden, als ze tenminste beantwoorden aan wat wij verder als selectiecriteria aangeven. Vertalingen in dag- en weekbladen worden in de regel niet opgenomen. Dit zijn onze elementaire 'spelregels', waarvan wij nu en dan in positieve richting afwijken, als bijvoorbeeld een privé- of weekbladvertaling ons inziens toch het vermelden waard is.[1]

'Nederlandse'. Vertalingen in dialecten en in dochter- of zustertalen van het Nederlands (Betuws, Fries, Afrikaans) vallen buiten ons bestek.

'Vertalingen'. Wij zijn niet uitgegaan van een apriorische definitie van wat een vertaling is. Enig inzicht in de geschiedenis van het vertalen leert dat de afbakening van termen als 'vertaling', 'vrije vertaling', 'navolging', 'bewerking' e.d. door cultuurhistorische omstandigheden wordt bepaald en dus niet vastligt. Het is ons inziens verkeerd zich alleen te laten leiden door wat nú de normen en gewoonten bij het vertalen zijn, om een oudere tekst al dan niet als een vertaling te beschouwen. Uiteraard is een zekere *communis opinio*, die er voor negentiende- en twintigste-eeuwse vertalingen van antieke teksten toch wel is, voor ons een leidraad geweest. Maar voor oudere vertalingen hebben wij óók een 'historisch' standpunt ingenomen. Wat in de publikatie zelf als 'vertaling' of 'navolging' wordt aangeboden, of wat nadien in de literatuurgeschiedenis als een 'vertaling' of 'navolging' wordt beschouwd, is in principe in aanmerking genomen als het aan onze overige selectiecriteria beantwoordt. Aanduidingen op titelpagina's als 'Nae 's Landts gheleghentheyt verduytschet' en 'vrij, en in toepassing op onzen tijd nagevolgd'[2] zijn voor ons meer een stimulans geweest om deze publikaties op te nemen dan een belemmering. Als de eigen aard van de teksten niet voldoende blijkt uit de referentie, vonden wij het wél onze taak de lezer in een toelichting summier en *sine ira et studio* daarop te wijzen. Ook de vele vertalingen die vooral of uitsluitend uitgingen van een 'tussenvertaling' worden *om deze reden* niet verbannen. Maar omzettingen die aan ons begrip 'parodie' beantwoorden,[3] hebben wij, ondanks hun evident literairhistorisch belang, niet opgenomen. Vertalingen van *moderne* bewerkingen in vreemde talen (Duits, Engels, Frans enz.) blijven eveneens buiten beschouwing. Wij wagen ook hier een enkele keer een zijsprongetje, dat dan bedoeld is om de aandacht te vestigen op een typisch curiosum.

> Een paar voorbeelden ter verduidelijking van het voorgaande. In de inleiding op de 1612-uitgave van Roemer Visschers *Quicken* worden dertien navolgingen aangewezen, met opgave van Martialis' epigrammen die als brontekst dienst deden.[4] Dit volstond voor ons om literator Visscher op te nemen in de groep van Martialis-vertalers die in de betreffende notitie onder 'aanvullende opmerkingen' worden opgesomd. Op de titelpagina van Hugo Claus' *Thyestes*[5] lezen we: 'toneelstuk naar de tragedie van Seneca': deze 'adaptatie' wordt opgenomen. Dit geldt ook voor de 'herscheppingen' van Ovidiaanse metamorfosen door Charivarius.[6]

Het zou echter ongepast zijn in dergelijke kwesties van selectie een té zelfverzekerde en objectivistische indruk te willen geven. Ook bibliografen laten zich bij hun speurwerk leiden door onuitgesproken vooronderstellingen, onder meer over de kenmerken waaraan een vertaling van een antieke tekst als vertaling kan worden (h)erkend en aanvaard. Apriori's kunnen dus niet volledig worden weggecijferd. Zo heeft zeker de lijst van Geerebaert en hebben de door hem gemaakte keuzen invloed uitgeoefend op de samenstelling van onze *Gids*. De alom erkende kwaliteiten van zijn werk stellen ons gerust op dit vlak. Toch aarzelden wij niet om in concrete gevallen van Geerebaerts zienswijze af te wijken.[7]

Onze ‘openheid’ heeft tot gevolg dat er voor sommige antieke auteurs wellicht een discrepantie is tussen wat wij volgens onze eigen strenge criteria als ‘vertaling’ zouden mogen opnemen en wat in feite in onze *Gids* wordt aangeboden. Wij denken concreet aan Aesopus, Anacreon, Catullus, Horatius, Martialis enz.

‘Griekse en Latijnse geschriften uit de Oudheid’. Zoals reeds vermeld maken alle profane en christelijke auteurs en geschriften van de Grieks-Romeinse Oudheid deel uit van ons corpus van bronteksten. Dus niet alleen de ‘schone letteren’, maar ook de wetenschappelijke en religieuze literatuur, inscripties en oorkonden, brieven en andere private schrijfsels worden vermeld als er noemenswaardige vertalingen van bestaan.

De ‘Oudheid’ begint voor ons met de Homerische epen (achtste/zevende eeuw v.C.) en eindigt bij de dood van keizer Justinianus (565 n.C.). Deze precieze einddatum wordt door de meeste cultuur- en literatuurhistorici aanvaard. Patrologen laten hun discipline, de studie van leven, geschriften en leer van de kerkvaders,[8] nog een stuk verder lopen, tot in de zevende en zelfs de achtste eeuw van de christelijke era (Isidorus van Sevilla † 636, Beda † 735, Johannes Damascenus † ca. 750). Maar de ‘Oudheid’ is een cultuurhistorische meer dan een kerkhistorische categorie.

Trouwens, in nog een ander opzicht verschilt ons bestek van dat der patrologen. Wij beperken ons strikt tot de geschriften in het Grieks en het Latijn. Om ook meer perifere cultuurtalen en met name de belangrijke oosters-christelijke talen (Syrisch, Armeens enz.) in ons onderzoek te betrekken achtten wij ons niet geroepen en ten enenmale onbevoegd. Ondertussen troosten wij ons met de wetenschap dat deze *Gids* de eerste poging is om althans voor de *Grieks-Romeinse Oudheid* een serieuze bibliografie van christelijke vertalingen samen te stellen.

b. Profane auteurs en geschriften

Er bestaan bibliografische lijsten van Nederlandse vertalingen van *profane* auteurs en geschriften uit de Oudheid.[9] Zij hebben ons werk in menig opzicht vergemakkelijkt en gestimuleerd.[10] Dit geldt vooral voor de lijst van Geerebaert. Het jaar 1924, eindpunt van zijn arbeid, is dan ook een belangrijk moment voor het profane gedeelte van deze *Gids*.

Tot 1924 worden alle vertalingen[11] gemaakt door literatoren[12] opgenomen, alsook de kwantitatief belangrijke vertalingen (dit betekent in het overgrote deel van de gevallen: minstens één volledig geschrift) door anderen. Volledige referenties[13] geven wij van alle vertalingen van enige omvang door literatoren, en van die vertalingen door niet-literatoren die nog diensten bewijzen (in de meeste gevallen omdat er geen recentere vertaling van het bewuste geschrift bestaat). Wij hebben het ons veroorloofd de andere referenties ‘kort’ te houden: voor de minder omvangrijke vertalingen door literatoren en voor

publikaties door niet-literatoren die aan belang hebben ingeboet, vermelden we in een ‘korte aanduiding’ slechts de naam van de vertaler, het publikatiejaar en de vertaalde tekst. Dit gebeurt stelselmatig bij de items ‘vóór 1924’ (voor niet-literatoren) en onder de ‘aanvullende opmerkingen’ (voor literatoren). Dit soort plaatsbesparende ‘wegwijzers’ biedt alsnog een globaal overzicht van de vertaalactiviteit vóór 1924, én attendeert de geïnteresseerde speurder op de informatie die hij (bijna steeds) nauwgezet en volledig kan vinden in Geerebaerts lijst.

Negatief geformuleerd: de onbelangrijke vertalingen van de hand van niet-literatoren die vóór 1924 zijn verschenen, krijgen in onze *Gids* geen plaats. Wij vermelden echter wél vertalingen die verschenen vóór 1924 maar die na dat jaar nog herdrukt werden of die behoren tot een reeks waarvan het zwaartepunt van de activiteit na 1924 ligt. Voor deze publikaties passen wij de criteria toe die de selectie van recentere vertalingen (d.w.z. vanaf 1924) bepalen. Ook van teksten waarvan ons voor de rest in de hele Nederlandse vertaalgeschiedenis geen noemenswaardige vertalingen bekend zijn, geven wij de stukjes die volgens streng aangehouden normen de lijst niet hadden gehaald. Misschien een stimulans voor kandidaat-vertalers?

Voor de vertalingen van profane geschriften die *vanaf 1924* zijn gepubliceerd, verandert onze werkwijze enigszins, al blijven de basisopties dezelfde. Alle ons bekende vertalingen door literatoren worden vermeld, én van de niet-literatoren alle ons bekende vertalingen die een minimumlengte hebben. Die minimumlengte varieert uiteraard naargelang van de auteur, van het soort geschrift, en van wat de tekstoverlevering ons heeft gegund.[14] Ook de rest van het vertaalaanbod speelt een rol: als van een bepaalde tekst meerdere volledige of omvangrijke vertalingen beschikbaar zijn, hebben wij het ons veroorloofd de minimumlengte op te trekken; als het aanbod daarentegen beperkt is, kan de minimumlengte (soms sterk) worden ingekort. Het andere uiterste is een ‘overaanbod’, d.w.z. een massa vertalingen van eenzelfde (deel van een) geschrift.[15] Hier moesten wij een keuze maken tussen vertalingen die volgens onze ‘normale’ criteria op dezelfde voet staan.

De referenties zijn ‘volledig’, behalve voor de korte vertaalsprokkels van de hand van literatoren. Van die stukjes geven wij de hierboven al vermelde ‘korte aanduidingen’, consequent onder ‘aanvullende opmerkingen’. Wie in deze gevallen meer informatie wil, verwijzen wij naar de bestaande bibliografische lijsten, vermeld in afdeling I.A.

c. Christelijke auteurs en geschriften

De christelijke rubrieken komen voor in dezelfde alfabetische lijst als de profane. Deze schikking leek ons niet alleen de meest gebruiksvriendelijke, ze is uiteindelijk ook de enige zinnige, tenzij men met doubletten en kruisverwijzingen zou werken. Waar immers zou men Ausonius, Firmicus Maternus, Nonnus of Synesius Cyrenensis moeten onderbrengen, die zowel ‘heidense’ als ‘christelijke’ werken hebben geschreven? In de laat-antieke bloemlezingen

Anthologia Graeca en *Anthologia Latina*, in moderne verzamelpublikaties als de *Carmina Latina epigraphica* enz. staan christelijke en heidense epigrammen en gedichten 'broederlijk' naast elkaar.

Toch is er een verschil merkbaar in de voorstelling van het 'christelijke' en het 'heidense' materiaal. Dit verschil is te wijten aan feitelijke omstandigheden. Voor de christelijke documentatie valt de 'scharnierdatum' 1924 weg. Men kan het betreuren of toejuichen, maar Geerebaert heeft zijn *Lijst* strikt tot de profane geschriften van de Oudheid beperkt. En niemand anders heeft zich tot nog toe gewaagd aan een serieuze bibliografie van christelijke vertalingen.[16] Wij hoeven dus bij de redactie van onze 'christelijke' notities nergens te verwijzen naar een bestaand bibliografisch overzicht en kunnen voor heel het vertalingenmateriaal dezelfde principes en een uniforme werkwijze aanhouden.

Het 'lezen' van de christelijke notities kan dan ook probleemloos verlopen, te meer daar het aanbod aan vertalingen, op een paar klinkende uitzonderingen na, duidelijk beperkter is dan voor de profane geschriften. Als het nodig is een geleding aan te brengen in de bibliografische documentatie, volstaat het meestal eerst een onderafdeling 'bloemlezingen e.d.' te plaatsen en daarna de vertaalde geschriften alfabetisch te laten defileren (zo zijn bijvoorbeeld de notities *Augustinus* en *Tertullianus* ingericht), ofwel kunnen groepen geschriften door tussenkopjes worden onderscheiden: exegetische, dogmatisch-polemische, historische enz. (zie bijvoorbeeld de notities *Hieronymus* en *Johannes Chrysostomus*). Voor enkele grotere tekstgroepen als *Evangelia apocrypha, Martyrum passiones* of *Vitae patrum* hebben wij getracht in de inleidende voorstelling het materiaal logisch te structureren, zodat de gebruiker meteen zicht krijgt op de geleding van de daaropvolgende vertalingenlijst.

Waar wij voor het profane gedeelte van onze bibliografische lijsten ook bij de grote tenoren een zekere vorm van volledigheid nastreven (met de reeds vermelde reserves), is dit voor de 'klinkende uitzonderingen' van het christelijke gedeelte niet het geval. Wij denken onder meer aan de *Confessiones* en de *Regula* van Augustinus, de *Regula Benedicti*, de teksten die ook in de Latijnse liturgie werden opgenomen en nog enkele andere. Hier zijn de (vooral oudere) vertalingen zo talrijk dat een uitputtende lijst van alle drukken en herdrukken de praktische opzet van onze *Gids* te buiten zou gaan.

Onze werkwijze kan als volgt worden weergegeven. Alle geschriften waarvan ons gehele of noemenswaardige gedeeltelijke vertalingen bekend zijn, worden vermeld. Als er slechts één of een paar vertalingen voorhanden zijn, krijgen die zéker een plaats in ons overzicht. Maar als er een veelheid van vertalingen beschikbaar is, voerden wij een *nuttige selectie* door. Dan worden die titels opgenomen die als de belangrijkste kunnen gelden en/of het gemakkelijkst bereikbaar zijn. Recente vertalingen zullen dus nogal eens de oudere 'verdringen'. Toch wordt ernaar gestreefd het cultuurhistorisch of literairhistorisch waardevolle een plaats te geven. Ook bij de christelijke notities zullen daarom 'aanvullende opmerkingen' voorkomen, waarbij een zelfde systeem van verwijzingen wordt toegepast als bij de profane.

d. Documentatie: autopsie - 'Gulden Librije'

In het voorgaande[17] stipten wij aan dat er, wat de profane geschriften van de Oudheid betreft, door anderen reeds belangrijk bibliografisch zoekwerk is verricht. Tot 1924 heeft Geerebaert bijna alles persoonlijk gezien en nagetrokken; het resultaat van zijn speurwerk is met grote nauwgezetheid bijeengebracht en uitgegeven. Ook voor de jongste drie decennia (1961-1990) bieden de bulletins die in het tijdschrift *Hermeneus* verschijnen, goed gedocumenteerde en met zorg geredigeerde overzichten.

Toch hebben wij géén referentie zonder meer overgenomen. Onze documentatie berust nagenoeg volledig op autopsie. Daartoe hadden wij onder meer het boekenbestand en de cartotheek van de Leuvense 'Gulden Librije', bibliotheek en documentatiecentrum voor het klassieke erfgoed in de Nederlandse letteren, tot onze beschikking. 'Gulden Librije' heeft in de bijna dertig jaar van haar bestaan een aanzienlijke vertalingencollectie opgebouwd, zodat het materiaal van de laatste eeuw er bijna volledig onder handbereik is, en kan worden gecheckt en vergeleken (en gelezen door belangstellenden!). Om de vele oudere en zeldzame (her)drukken uit de Nederlandse 'klassieke' vertaalgeschiedenis onder ogen te krijgen, heeft Andries Welkenhuysen sedert ongeveer vijfendertig jaar de bibliotheken van Noord en Zuid bij herhaling bezocht en ook vele buitenlandse boekencollecties in zijn onderzoek betrokken.[18]

Deze inspanningen die, zoals men uit het bovenstaande afleest, tot een levenswerk uitgroeiden, hebben als resultaat dat het Nederlandse taalgebied over benijdenswaardige werkinstrumenten kan beschikken voor het opsporen, lezen en bestuderen van een integrerend deel van zijn cultuur.

Eindnoten:

1 Zo vindt men onder 'Martialis' twee ongepubliceerde bloemlezingen van de hand van Jan Sissau, samen de meest uitgebreide verzameling Martialis-vertalingen die ons bekend is. In de weekbladen *Elsevier* (43 [1987], 31, p. 63) en *Knack* (18 [1988], 9, p. 140) verscheen van de hand van Hugo Claus de enige volledige vertaling van Ausonius' *Bissula*-cyclus (zie onder Ausonius, *Bissula*).

2 Resp. te vinden op de titelpagina's van: Hooft (P.C.), *Vvarenar, Dat is: Aululariа van Plautus*..., Amst., vander Plassen, 1617, en van: *Perzius Hekeldichten*... door Willem Bilderdijk, Rott., Immerzeel, 1820.

3 'Een werk dat een bekend, ernstig literair voorbeeld, een bepaalde stroming of een bepaalde manier van schrijven belachelijk maakt door kenmerkende aspecten ervan, inhoudelijk of formeel, spottenderwijze (b.v. door hyperbolisering) na te bootsen': van Gorp (H.) e.a., *Lexicon van literaire termen*, Vijfde volledig herziene druk, Leuven, Wolters, 1991, p. 295.

4 Vgl. Geerebaert (A.), *Lijst van de gedrukte Nederlandsche vertalingen der oude Grieksche en Latijnsche schrijvers*, Gent, Volksdrukkerij, 1924, p. XIV, n. 1.

5 Amst., Bezige Bij-Antw., Contact, 1966.

6 Charivarius, *Ruize-rijmen*, Haarlem, Tjeenk Willink, 1922, en andere uitgaven: zie onder Ovidius.

7 Het geval van Roemer Visschers Martialis-vertalingen was hiervan al een voorbeeld. Uiteraard hebben we ook op andere vlakken inzichten die sinds 1924 door de wetenschap zijn achterhaald, aangepast. Zo krijgt bij ons de *Appendix Vergiliana* een eigen notitie (Geerebaert klasseert ze zonder meer onder Vergilius) en wordt de laat-middeleeuwse elegie *Lydia bella puella* door ons niet meer vermeld (Geerebaert plaatst ze nog in de rubriek gewijd aan Vergilius' jeugdvriend Gallus).

8 Zie het handboek van Altaner (Berthold)-Stuiber (Alfred), *Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*, 9. Auflage, Freiburg-Basel-Wien, Herder, 1978.
9 Men vindt de belangrijke opgesomd in afdeling I.A, op p. 31-32.
10 Dat stimuleren werkte doorgaans verrijkend, maar er is een uitzondering op deze regel: de *Lijst van Nederlandse vertalingen*... van J. van IJzeren (Zwolle, Tjeenk Willink, 1958) is op veel plaatsen meer een bron van verwarring dan van informatie. Zie voor een nadere verklaring p. 32.
11 Behalve sprokkels van slechts enkele verzen of prozaregels.
12 Als 'literatoren' beschouwen wij alle auteurs en genootschappen die zijn opgenomen in (een van) de twee volgende naslagwerken: 1) *Lexicon van de Nederlandse letterkunde. Auteurs, anonieme werken, periodieken* (*Winkler Prins*), Amst.-Brussel, Elsevier, 1986; 2) van Bork (G.J.)-Verkruijsse (P.J.), *De Nederlandse en Vlaamse auteurs. Van middeleeuwen tot heden*..., [Weesp], De Haan, 1985. Voor de periode 1984-1992 deden wij een beroep op informatie geput uit de lopende kritische literatuur ter zake.
13 Zie voor het onderscheid tussen 'volledige referentie', 'verwijzende referentie' en 'korte aanduiding' p. 17-18.
14 Enkele voorbeelden: voor Catullus is de minimumlengte 'een langer gedicht' of 'tien kleinere gedichten'; voor Homerus 'een volledige zang'; voor Martialis 'twintig epigrammen' enz. Voor Ibycus en andere Oudgriekse lyrici vermelden wij (noodgedwongen) ook vertalingen van enkele verzen. Niet altijd worden in onze notities de minimumlengten zó duidelijk aangegeven als in de vermelde voorbeelden.
15 Wij denken bijvoorbeeld aan de eed van Hippocrates, het *Animula*-vers van Hadrianus e.d.
16 In onze afdeling I.A (p. 32-33) geven twee verwijzingen naar tijdschriftbijdragen heel de nuttige bibliografie van 'christelijke vertalingen'.
17 Onder I.*b*.
18 Dit heeft er onder meer toe geleid dat wie wil vergelijken, in deze *Gids* meerdere aanvullingen op Geerebaert zal kunnen aantreffen, en correcties op referenties van publikaties die hij niet heeft kunnen inkijken.

II. Opbouw van het werk

a. De drie afdelingen

Het corpus van onze *Gids* bestaat uit drie afdelingen, die elkaar aanvullen en op elkaar 'inspelen'. Het is daarom nuttig kort de inhoud van elke afdeling te schetsen.

Afdeling I opent met de referenties van de belangrijkste bestaande *bibliografische lijsten van Nederlandse vertalingen* (A). Deze lijsten werden door ons geraadpleegd, maar evenzeer gecheckt, geschift, aangevuld en gecorrigeerd.

Dan volgen de uitgeschreven referenties van de *tekstedities* (B) waarnaar in de tweede afdeling verkort wordt verwezen. Het vermelden van deze edities was in een aantal gevallen nodig voor het situeren en identificeren van vertaalde fragmenten. Wij denken met name aan de dichters die onder de noemer 'Griekse lyriek' thuishoren.

Rubriek C van de eerste afdeling is een substantieel deel van onze *Gids*. Wij geven er de referenties (met toelichtingen) van bloemlezingen, verzamelde

werken, algemene en historische studies en andere gelijksoortige publikaties waarin Nederlandse vertalingen van geschriften uit de Oudheid voorkomen. Meestal wordt vanuit de tweede afdeling naar deze werken verwezen. Dit betekent concreet dat elk werk dat in afdeling II minstens drie keer wordt aangehaald, het daar in principe moet stellen met een zogenaamde 'verwijzende referentie'. De volledige referentie vindt men altijd, met enige toelichting, in afdeling I.C.

> Bijvoorbeeld: Uit de *Spiegel van de Griekse poëzie van oudheid tot heden*, samengesteld door Hans Warren en Mario Molegraaf (Amst., Meulenhoff, 1988), nemen wij talrijke vertalingen op in ons repertorium. In al die afzonderlijke gevallen wordt in afdeling II als volgt naar deze bloemlezing verwezen: *Spiegel*, 1988, p. xxxx. De volledige referentie figureert in de *Lijst met bloemlezingen e.d.* (= I.C).

In I.C komen echter ook publikaties voor waarnaar in de tweede afdeling niet meer, of slechts één of twee keer, wordt verwezen. Deze werken bevatten weliswaar een aantal vertalingen, maar die komen afzonderlijk (nagenoeg) niet meer aan bod in afdeling II. De redenen hiervoor kwamen ter sprake onder *I. Selectie*. Een duidelijk voorbeeld zijn de citatenverzamelingen met Nederlandse vertaling.

Ten slotte bevat de *Lijst met bloemlezingen e.d.* ook alle geschriften die in onze 'aanvullende opmerkingen' meermaals voorkomen. Ook die worden hier met hun volledige referentie opgenomen. Het gaat dus uitsluitend om publikaties van de hand van literatoren waarin korte vertalingen voorkomen.

> Bijvoorbeeld: In *J. de Deckers Rym-Oeffeningen* (Amst., van Blancken, 1659) komen vertaalde fragmenten voor uit diverse Griekse en Latijnse geschriften. Afzonderlijk krijgen ze nagenoeg nooit een volledige referentie, maar ze worden wél vermeld in de rubriek 'aanvullende opmerkingen'. De volledige referentie figureert in de *Lijst met bloemlezingen e.d.* (= I.C).

Afdeling II vormt de hoofdmoot van onze *Gids*. In één doorlopende alfabetische volgorde passeren de Griekse en Latijnse, profane en christelijke, auteurs en geschriften er de revue. Ze zijn gerangschikt volgens de gangbare auteurs-naam of de courante naam/titel van het geschrift/de verzameling geschriften. Alle namen en titels worden in het Latijn geciteerd, getranscribeerd of vertaald. Deze werkwijze garandeert een maximum aan uniformiteit. Elke auteur en elk geschrift waarvan ons een (ook gedeeltelijke) Nederlandse vertaling bekend is, komen hier aan bod.

Voor wie met een bepaald trefwoord in gedachten op het eerste gezicht niet terecht kan in déze afdeling, geven wij in afdeling III.A-B een lijst van aanvullende trefwoorden en een lijst van Nederlandse zoekwoorden. Daar zal bijvoorbeeld blijken dat men voor *Aetheria* onder *Egeria* moet zoeken, voor *Chrysostomus* onder *Johannes Chrysostomus*, dat *Poimandres* voorkomt onder *Hermeticum Corpus* en de *Dicta Catonis* onder *Cato*. Wie vertalingen van Griekse *Drinkliederen* zoekt, wordt verwezen naar *Scolia*, wie de *Wet der Koningen* in het Nederlands wil lezen naar *Leges*.

Zo zijn de rubrieken A en B van onze afdeling III ook reeds toegelicht, nl. de *Aanvullende trefwoorden* en de *Nederlandse zoekwoorden*. Het laatste onderdeel van afdeling III is het alfabetische *Register van vertalers* (C). Dit zal het mogelijk maken alle in dit boek opgenomen vertalingen van één bepaalde vertaler op te sporen en zodoende zicht te krijgen op het volledige 'klassieke vertaalwerk' van Nederlandse literatoren en niet-literatoren. Waar het enigszins kan, worden ook de voornamen van de vertalers uitgespeld en hun geboorte- en overlijdensjaar opgegeven. Dit is geen overbodige luxe als men soms vier of meer identieke familienamen op een rijtje ontmoet (bijvoorbeeld Meijer, de Vries). Achter de naam (en de levensdata) van elke vertaler staan de cijfers die verwijzen naar de pagina's waar hij/zij als vertaler wordt vermeld. Als een naam op een zelfde pagina meer dan eens voorkomt, wordt dit met '2,3' enz. aangegeven. Ook de namen die voorkomen bij de items 'vóór 1924' en in de 'aanvullende opmerkingen' worden in het register opgenomen.

b. De tweede afdeling

De notities van het grote lexicon van auteurs en geschriften dat onze tweede afdeling uitmaakt, zijn als volgt ingericht.

Het *trefwoord* is de gangbare naam van een auteur of de traditionele naam/titel die aan een geschrift wordt gegeven. Het wordt steeds **vet** gezet. Als een zelfde naam (bijvoorbeeld Diogenes, Hippocrates) meer dan eens voorkomt, wordt er gespecificeerd en alfabetisch gerangschikt volgens het tweede naam-element of het gebruikelijke adjectief dat naar de herkomst of het 'actiedomein' verwijst: *Diogenes Apolloniates* vóór *Diogenes Cynicus* en *Diogenes Laertius*; *Hippocrates Mathematicus* vóór *Hippocrates Medicus*. Voor de uniformiteit zijn alle trefwoorden in het Latijn gespeld of vertaald. Bij de alfabetisering van titel-trefwoorden worden preposities niet meegerekend: *Ad Diognetum epistula* staat onder D, niet onder A.

Na ieder trefwoord volgt de *beknopte voorstelling* van de auteur en zijn geschriften, of van het geschrift. Uiteraard is deze voorstelling afgestemd op de lijst van vertalingen die erop volgt. Zo wordt in de regel elk geschrift dat in de vertalingenlijst voorkomt, expliciet vermeld in de inleidende voorstelling, en worden de aangevoerde titels zo nodig vertaald. Geschriften waarvan niets in het Nederlands is vertaald, worden slechts dan vermeld wanneer hun omissie een verkeerd beeld zou geven van de auteur, zijn oeuvre en zijn betekenis.

De *lijst van vertalingen*, die dan volgt, is zo logisch en overzichtelijk mogelijk ingericht. Die logica wordt evenwel per notitie *ad hoc* bepaald, met name door het aanbod van vertalingen. Beter dan welke theoretische uitleg ook zal een blik op enkele grotere overzichten (Aeschylus, Augustinus, Cicero) duidelijk maken wat dat concreet betekent. In een omstandig gearticuleerde vertalingenlijst, onder *Aeschylus* bijvoorbeeld, worden eerst de vertalingen van het volledige oeuvre vermeld. Die worden gevolgd door vertalingen gebloemleesd uit (een groot deel van) het oeuvre. Daarna komen de ver-

talingen van meerdere geschriften door dezelfde vertaler. Dan geven wij de vertalingen van één volledig geschrift, meestal in alfabetische volgorde volgens de Latijnse titel van de geschriften. Korte vertalingenlijsten hoeven vanzelfsprekend niet op déze manier te worden onderverdeeld.

Binnen de opgesomde onderafdelingen (integrale vertalingen; bloemlezingen; twee of meer geschriften enz.) is de rangschikking van de referenties chronologisch. Elke nieuwe referentie wordt gemarkeerd door een asterisk (*).

Bij grotere overzichten zal dus de speurder naar *alle* bestaande vertalingen, volledige en gedeeltelijke, van één bepaald geschrift oplettend te werk moeten gaan. Wie bijvoorbeeld alle vertalingen van *Persae* (De Perzen) van Aeschylus wil traceren, zal onder Aeschylus zowel bij 'De zeven tragedies' als bij 'Twee of meer tragedies door dezelfde vertaler' en uiteraard bij 'Afzonderlijke tragedies' (alfabetisch onder *Persae*) moeten zoeken. Vertaalde fragmenten zal hij bovendien nog ontdekken via de onderafdelingen 'Bloemlezingen' en 'Aanvullende opmerkingen'.[19]

Aan het begin van bepaalde onderafdelingen van de vertalingenlijsten staat vaak een item 'vóór 1924'. Het is bedoeld om bondig te verwijzen naar de kwantitatief belangrijke vertalingen door niet-literatoren uit de 'Geerebaert-periode', d.w.z. vóór 1924.[20] Daar Geerebaert in zijn lijst alleen de profane Oudheid voor zijn rekening neemt, hoeft voor de christelijke auteurs en geschriften nergens een item 'vóór 1924' te worden ingevoerd.

Vele notities worden besloten met *Aanvullende opmerkingen*, die voornamelijk 'korte aanduidingen' geven van vertalingen, meestal door literatoren. Het gaat dan om stukjes vertaling die vanwege hun beperkte omvang in de eraan voorafgaande lijst geen plaatsje kregen.[21] Nu en dan vermelden wij hier ook een additioneel 'curiosum'.

Eindnoten:

19 Voor meer vragen, zoekstrategieën en antwoorden: zie in deze Inleiding onder IV.

20 Soms worden ook, om praktische redenen, vertalingen door *literatoren* bij het item 'vóór 1924' opgenomen. Als dit het geval is, wordt het expliciet aangegeven. Zie bijvoorbeeld Bion, Moschus.

21 In de onderafdeling 'Afzonderlijke geschriften' (de titel kan variëren) wordt de gebruiker gewezen op elders in de notitie vermelde vertalingen van het bedoelde geschrift door middel van 'zie (ook/onder)'. Dit is onder meer het geval als de onderafdeling 'Afzonderlijke geschriften' wordt voorafgegaan door 'Twee of meer geschriften door dezelfde vertaler'. Met het item 'vóór 1924' en de 'Aanvullende opmerkingen' is geen rekening gehouden bij deze 'zie'-verwijzingen.

III. De bibliografische informatie

a. De referenties

Wij onderscheiden 'volledige referenties', 'verwijzende referenties' en 'korte aanduidingen'.

Een *volledige referentie* vermeldt alle bibliografisch essentiële gegevens van de titelpagina van een zelfstandige publikatie, of van de titel en het onderschrift van een niet zelfstandige publikatie: naam en voornamen c.q. voorletters van de auteur(s),

titel, ondertitel, aanduidingen omtrent vertaler of bewerker, reeks en reeksnummer, plaats van uitgave, (eventueel verkorte) aanduiding van de commerciële uitgever(s),[22] jaar van uitgave (in principe van de eerste druk), zo nodig pagina('s) waarop de bedoelde vertaling voorkomt. Titels, vooral van oudere werken, worden soms ingekort (weglating gesignaleerd door: ...), maar essentiële elementen vallen uiteraard nooit weg.[23] De spelling wordt letterlijk van de publikaties gekopieerd, met alle

(in)consequenties vandien. Waar het evenwel de spuigaten uitloopt, attenderen wij daarop met [*sic*]. Bibliografisch essentiële aanduidingen die volledigheidshalve door ons worden toegevoegd, staan tussen teksthaken: [xxxx]. Na de meeste referenties volgt, gemarkeerd door -, een zakelijke *toelichting* (cf. III.*b*).

Verwijzende referenties bestaan uit de familienaam van een auteur, vertaler of samensteller, een citeertitel die de echte titel vaak sterk inkort, het jaar van uitgave en een pagina-aanduiding. Deze beknopte referenties gebruiken wij om te verwijzen naar een publikatie die is opgenomen in afdeling I.C: *Bloemlezingen*. Daar vindt de gebruiker de volledig uitgeschreven referentie, gevolgd door een toelichting bij de publikatie in haar geheel. Ook na een verwijzende referentie volgt bijna steeds, gemarkeerd door -, een zakelijke *toelichting* (cf. III.*b*).

Korte aanduidingen komen alleen voor bij de items 'vóór 1924' en in de 'aanvullende opmerkingen'.[24] Deze summiere 'wegwijzers', die de speurder in de goede richting helpen, bestaan uit de naam van de vertaler, het jaartal en de afgekorte aanduiding van de brontekst. Het jaartal wordt gevolgd door + (= en volgende jaren), als de bedoelde stukken voorkomen in publikaties die over meer dan één jaar gespreid verschenen. Wie meer wil weten over de aldus gesignaleerde fragmenten, kan zoeken in de bestaande bibliografische lijsten (afdeling I.A). In veel gevallen kan hij ook terecht in afdeling I.C: *Bloemlezingen*.

b. De toelichtingen

Wij sommen hier de elementen op die in de toelichtingen *kunnen* voorkomen, met een beknopte 'legende':

1. *Zakelijke aanvullingen* van de referentie. Dit kan betekenen:
- de precieze vermelding van de brontekst, als die niet blijkt uit de referentie zelf; in een aantal gevallen (bijvoorbeeld voor de dichters die traditioneel vallen onder de noemer 'Griekse lyriek') is het nodig te refereren aan een of twee moderne tekstuitgaven; de lijst van deze edities vindt men in afdeling I.B;
- het al dan niet voorkomen van de Griekse of Latijnse tekst;
- een 'correctie' van het publikatiejaar, onder meer als het gaat om een postume uitgave; in die gevallen trachten wij, eventueel bij benadering, de échte ontstaansdatum van de vertaling te vermelden;
- als de referentie niet die van de eerste publikatie is, wordt hierover meer uitleg gegeven en wordt naar de eerste uitgave verwezen; gedeeltelijke voor-publikaties van boekvertalingen worden echter niet vermeld, tenzij daarvoor een specifieke reden is (ingrijpende herwerking, lange tussenperiode, wegvallen van belangrijke delen uit de voorpublikatie enz.);
- formele kenmerken van de vertaling: volledigheid, poëzie of proza, versvorm, gebruik van tussenvertalingen enz., voor zover deze informatie niet uit de titelreferentie kan worden afgelezen.

Met nadruk wijzen wij erop dat wij subjectieve notities en ‘oordelen’ vermijden. Bibliografen zijn geen scheidsrechters in de bonte vertalersarena.

2. *Herdrukken*. In principe is de hoofdreferentie die van de eerste druk of de eerste publikatie in boekvorm. In de toelichting kunnen in verband met herdrukken de volgende aanduidingen voorkomen:

Herdr.: [jaar] = de vertaling is één keer herdrukt, bij dezelfde uitgever, in het aangeduide jaar.

Herdr.: [plaats], [uitgever], [jaar] = de vertaling is één keer herdrukt, bij een andere uitgever, namelijk..., in het aangeduide jaar.

Herdr. tot: [jaar]^{x} (= met superieur cijfer) = de vertaling is meer dan één keer herdrukt; de laatste herdruk verscheen bij dezelfde uitgever als de eerste, in het aangeduide jaar, en is de (x) zoveelste.

Herdr. tot: [plaats], [uitgever], [jaar]^{x} (= met superieur cijfer) = de vertaling is meer dan één keer herdrukt; de laatste herdruk verscheen bij een andere uitgever dan de eerste, namelijk..., in het aangeduide jaar, en is de (x) zoveelste. Soms staat na de vermelding *Herdr. [tot]* tussen ronde haken nog een reeksverwijzing. Dit beduidt dat de vermelde herdruk, in tegenstelling tot de eerste uitgave, deel uitmaakt van de aangegeven reeks.

Als een herdruk is ‘gewijzigd’, ‘herzien’ e.d., trachten wij dat duidelijk te maken, bij voorkeur met de formule die in de herdruk zelf wordt gehanteerd en met vermelding van de naam van de bewerker(s), bezorger(s) enz. Lichte wijzigingen in de titels van herdrukken (die zijn legio) worden niet gesignaleerd.

3. Het ‘*voortleven van de vertaling in... aanhalingen*’.[25] Voor dit aspect van de vertaalgeschiedenis, het citeren van/uit een bestaande vertaling, moesten wij ons, gezien de aard van deze *Gids*, noodzakelijk beperken. Voortdurend stond ons de praktische bedoeling van onze lijst voor ogen. Veel beslissingen zijn dan ook *ad hoc* genomen. Enkele door ons gevolgde vuistregels zijn:

- citaten in schoolboeken en -bloemlezingen, literatuurgeschiedenissen enz. worden in de regel niet vermeld;
- als een vertaling is opgenomen (ook slechts gedeeltelijk) in het ‘verzameld werk’ van een auteur, wordt dit wél vermeld, meestal door middel van een ‘verwijzende referentie’;
- als een moeilijk bereikbare vertaling is opgenomen (ook slechts gedeeltelijk) in een breder verspreide publikatie, vermelden wij dit. Het meest voorkomende geval is dat van een vertaling die eerst in een periodiek of in een beperkte oplage werd gedrukt, en nadien in een bloemlezing, verzamelwerk e.d. wordt opgenomen. Omdat afdeling I.C alle belangrijke *bloemlezingen e.d.* geeft, volstaat doorgaans ook hier een ‘verwijzende referentie’.

Eindnoten:

22 Bij publikaties die dateren van vóór 1601 kopiëren wij, volgens gevestigd bibliografisch gebruik, het drukkersadres van de titelpagina (of van het colofon) ‘ad litteram’.

23 Als niet essentieel voor ons doel beschouwen wij retorische epitheta in de trant van ‘hoogberoemd’, ‘zeer stichtelijk en rijk aan lering’ e.d., vermeldingen van illustraties enz. Titels

en functie-aanduidingen van vertalers en bewerkers (drs., kanunnik, prof.) laten wij zonder meer achterwege.

24 Voor de ‘filosofie’ van deze korte aanduidingen verwijzen wij naar I.*b* in deze Inleiding.

25 De formulering komt van Geerebaert, *Lijst*, 1924, p. XVII.

IV. Vragen en antwoorden

In wat volgt, doen wij een poging om, aan de hand van enkele voorbeelden, het bovenstaande 'operationeel' te maken. Wij formuleren enkele van de meest courante vragen die men aan deze *Gids* kan stellen, en geven een omstandig antwoord, waaruit moet blijken welke zoekstrategie de beste resultaten oplevert.

1. Bestaat er een Nederlandse vertaling van
   a. Plutarchus' *Vita Alexandri*?
   Deze vraag wordt beantwoord in afdeling II, in de notitie 'Plutarchus'. Bij langere notities is het altijd aan te raden eerst een blik te werpen op de indeling. Zo tellen wij onder Plutarchus 9 onderafdelingen, waarvan de eerste luidt 'Bloemlezingen uit het hele oeuvre'. Zes daarvan zouden in dit geval iets kunnen opleveren: 'Bloemlezingen uit het hele oeuvre', 'De integrale *Vitae*', 'Bloemlezingen uit de *Vitae*', 'Meerdere biografieën', 'Een biografieën-paar' en 'Eén biografie'. Hieruit zal men 5 vertalingen van het betreffende geschrift kunnen distilleren, nl. 2 onder 'De integrale *Vitae*', 2 onder 'Een biografieën-paar' en 1 onder 'Eén biografie'. Wie nog verder wil gaan en zoeken naar vertaalde *fragmenten* uit de *Vita Alexandri*, zal ook de publikaties vermeld onder 'Bloemlezingen uit het hele oeuvre' en 'Bloemlezingen uit de *Vitae*' moeten raadplegen.

   b. Archytas' wiskundige fragmenten?
   In het ultra-korte vertalingenlijstje onder 'Archytas Tarentinus' lijkt vooral de tweede referentie interessant: het gaat om een artikel waarin onder meer tekst en vertaling voorkomen van de 'kubusverdubbeling'.

   c. Aristophanes' *Vespae*?
   Onder 'Aristophanes' merken we van meet aan dat er geen integrale vertaling van alle stukken bestaat. De eerste onderafdeling, die meteen ook in aanmerking komt voor het antwoord op de zoekvraag, is: 'Twee of meer komedies door dezelfde vertaler'. In principe wordt op alle stukken die onder déze noemer worden vermeld, in de onderafdeling 'Afzonderlijke komedies' nog eens kort geattendeerd met de vermelding 'Zie onder "Twee of meer komedies door dezelfde vertaler"', zodat men in dit concrete geval het beste dadelijk onder 'Afzonderlijke komedies': *Vespae* zoekt. Daar merkt men dat wij geen integrale vertaling kunnen vermelden, alleen een kort fragment. Dit moet nog worden aangevuld door één referentie onder 'Fragmenten uit meerdere komedies', waarin wordt aangegeven dat het werk van Van Leeuwen samenvattingen en korte fragmenten uit alle komedies geeft. Besluit: van *Vespae* bestaat geen integrale Nederlandse vertaling, maar werden verspreid kleine stukjes vertaald.

d. Aristophanes' *Equites*?

Niét uit de periode vanaf 1924: dat merken we als we dezelfde procedure als hierboven volgen. Maar onder ‘Twee of meer komedies door dezelfde vertaler’ leert het item ‘vóór 1924’ ons dat in 1907 H.C. Muller dit stuk heeft vertaald. Geerebaert zal in dit geval de gedetailleerde bibliografische informatie leveren.

e. de negende hymne uit Prudentius' *Cathemerinon liber*?

In ‘(Uit) verschillende bundels’ geeft de eerste referentie meteen een positief antwoord op onze vraag: G. Kempher vertaalde in 1721 de hele bundel. Wie een recentere vertaling wil, moet uiteraard verder zoeken, onder ‘*Cathemerinon liber*’, in dit geval echter tevergeefs (in tegenstelling tot *Cath.* 1, 3 en 12: hiervan bestaan wél recente integrale vertalingen).

f. de *Passio Perpetuae et Felicitatis*?

Passio(nes) komt niet voor als trefwoord van een notitie in de tweede afdeling. Onze ‘Aanvullende trefwoorden’ (afdeling III.A) vertellen echter dat men voor *Passio* moet zoeken onder *Martyrum passiones*. Daar vindt men in de genummerde alfabetische lijst als nr. 28 het gezochte verhaal. Uit de korte vertalingenlijst blijkt dat wij 4 integrale, twintigste-eeuwse vertalingen vermelden, in 4 gemakkelijk bereikbare bundels van martelaarsakten.

2. Welke geschriften uit het *Corpus Hippocraticum* zijn in het Nederlands vertaald?

Het lemma *Corpus Hippocraticum* komt niet voor in het centrale repertorium: via de ‘Aanvullende trefwoorden’, waar het wél is opgenomen, bereikt men ‘Hippocrates Medicus’. Daar wordt in de voorstelling kort iets gezegd over het *Corpus Hippocraticum*. De lijst met vertalingen is in dit geval uitgebreid: het gaat om bloemlezingen en vertalingen van afzonderlijke geschriften: 9 daarvan blijken integraal vertaald te zijn, enkele door meerdere vertalers (de ‘Eed van Hippocrates’ zo vaak dat wij slechts een keuze kunnen geven), en van veel andere traktaten zijn er gedeeltelijke vertalingen voorhanden.

3. Hoeveel keer, door wie en wanneer is in het Nederlands omgezet:

a. Sophocles' *Antigone*?

Voor het antwoord op deze vraag moeten we de hele notitie ‘Sophocles’ nalopen. ‘De zeven tragedies’ levert reeds 3 vertalingen op. Zoals hierboven gezegd, wordt op alle vertalingen uit de onderafdeling ‘Twee of meer tragedies (door dezelfde vertaler)’ kort geattendeerd onder ‘Afzonderlijke tragedies’; voor volledige referenties (met data) moet men dus ook de derde onderafdeling uitspellen: daar treft men 9 vertalingen aan. Onder ‘Afzonderlijke tragedies’ komen daar nog eens 4 vertalingen bij. In de twee items ‘vóór 1924’ worden nog 9 andere vertalingen kort (mét vertalers en data) aangegeven. De zoek- en teloperatie levert dus 25 integrale vertalingen op en geeft tegelijk

minstens de namen van de vertalers en de data van verschijnen: 1 vertaling verscheen in de zestiende eeuw, 9 in de negentiende, 7 in de eerste helft van de twintigste en 8 in de tweede helft van de twintigste eeuw.

b. Plato's *Res publica*?

Onder ‘Plato’ vindt men 2 vertalingen van ‘Het integrale oeuvre’, waarvan 1 in voortzetting. Bij *Res publica* onder ‘Afzonderlijke dialogen (alfabetisch)’ treft men nog 2 vertalingen aan, waarvan 1 ‘bekort’. Het item ‘vóór 1924’ levert andermaal 2 vertalingen op: 1 onder ‘Meerdere volledige geschriften (door dezelfde vertaler)’ en 1 onder ‘Afzonderlijke dialogen (alfabetisch)’. Tegelijk leert men wanneer de vertalingen verschenen, wie de vertalers zijn, en krijgt men bijkomend enige toelichting.

4. Bestaat er een prozavertaling van Lucretius' *De rerum natura*? Een hexametrische? Een uitgave met tekst + vertaling?

Op de drie vragen is het antwoord positief. Bij ‘Lucretius’ treft men inderdaad een prozavertaling aan, mét de Latijnse tekst, uit 1701 (Jan de Witt), een integrale vertaling in hexameters die in 1984 het licht zag (A.W. Timmerman) en twee gedeeltelijke, uit 1942 (I. Gerhardt) en 1954 (J. van IJzeren).

5. Zijn er *literatoren* die zich vertalend hebben ingelaten met:

a. de 5 hymnen die zeker van Ambrosius' hand zijn?

Bij ‘Ambrosius’ leest men onder ‘Hymni’ dat J.W. Schulte Nordholt en F. van der Meer de 5 authentieke hymnen hebben vertaald. In de ‘Aanvullende opmerking’ worden daarenboven nog W. Bilderdijk en B. ter Haar vermeld als negentiende-eeuwse vertalers van telkens één hymne, met verwijzing naar de editie Walpole. Wie wil weten over welke hymnen het precies gaat, moet er Walpole op naslaan. De uitgeschreven referentie van deze teksteditie vindt hij in afdeling I.B.

b. Archilochus?

Onder ‘Archilochus’ treft men in de vertalingenlijst P.C. Boutens en J.P. Guépin aan als vertalers van (een) fragment(en). In de ‘Aanvullende opmerking’ wordt met een ‘korte aanduiding’ nog eens J.P. Guépin genoemd én B. Aafjes. Meer informatie voor dit laatste fragment van Guépin vindt men in de bibliografische lijsten; voor B. Aafjes biedt afdeling I.C *Bloemlezingen* onder ‘Aafjes’ nadere gegevens.

6. Vertaalde P.C. Hooft (uit) tragedies van Seneca?

Aangezien deze vraag naar de vertaalactiviteit van een Nederlands literator slechts één antiek auteur betreft (in tegenstelling met de volgende vraag), kan men het beste meteen onder ‘Seneca’ zoeken, met name in de onderafdeling ‘Eén volledig werk of fragmenten uit één werk (alfabetisch)’. Als men de tragedies heeft nagelopen, blijkt dat Hooft géén integraal stuk vertaalde. In de

‘Aanvullende opmerking’ wordt hij wél vermeld: in 1614 en later vertaalde hij fragmenten uit 3 tragedies, die afgekort worden genoemd.

7. Welke Griekse en Latijnse teksten heeft J.H. Leopold vertaald?
Dit is dé typische vraag die via het *Register van vertalers* moet worden opgelost. Van hieruit wordt men in dit geval eerst naar een bladzijde uit afdeling I.C verwezen: Leopold komt daar voor met 3 referenties, waaronder zijn *Verzameld werk*. Maar een volledig antwoord op deze vraag krijgt de ‘aanhouder’ slechts als hij alle afzonderlijke vermeldingen heeft nageslagen. Hij zal in dit geval de volgende notities moeten raadplegen: Aeschylus, *Appendix Vergiliana*, Bacchylides, Cicero, Diogenes Laertius, Epicurus, Euripides, Homerus, Lucretius, Marcus Aurelius, Sophocles. Bij sommigen wordt Leopold zelfs twee keer vermeld. Dat hij een vertaling van Epictetus' *Enchiridion* heeft *uitgegeven* (cf. p. 99), kan men uit ons *Register van vertalers* (uiteraard) niét aflezen.

V. Gebruikte afkortingen

Hieronder geven wij de door ons gebruikte afkortingen die niet voorkomen in de meest recente editie van Van Dale, *Groot woordenboek der Nederlandse taal*.[26]

Amst.	Amsterdam
Antw.	Antwerpen
bespr.	bespreking(en)
bloeml.	bloemlezing(en)
comm.	commenta(a)r(en)
DDB	Desclée De Brouwer
dln.	delen
DNB	De Nederlandsche Boekhandel
exc.	excerpt(en)
fragm.	fragment(en)
GGG	Geert Groote Genootschap
Gr.	Grieks(e)
Grav.	's-Gravenhage
Gron.	Groningen
herdr.	herdruk(ken)
Herm.	*Hermeneus*
Hilv.	Hilversum
Klass. Bibl.	*Klassieke Bibliotheek*
Klass. Gal.	*Klassieke Galerij*
Klass. Kerk	*Klassieken der Kerk*
Klass. Schr.	*Klassieke Schrijvers*

Klass. Vert.	*Klassieke Vertalingen*
Levensbr.	*Levensbronnen*
metr.	metrisch(e)
Meulenh. Ed.	*Meulenhoff Editie*
Meulenh. Min. Pock.	*Meulenhoff Minerva Pockets*
Meulenh. Pock.	*Meulenhoff Pockets*
Nijm.	Nijmegen
N.V.	*Nieuwe Vormen*
oorspr.	oorspronkelijk(e)
Phil. St.	*Philologische Studiën*
Phoenix Klass. Pock.	*Phoenix Klassieke Pockets*
publ.	publikatie(s)
Rott.	Rotterdam
Stand.	Standaard (Boekhandel, Uitgeverij)
Syr. Vert.	*Syrinx Vertalingen*
talr.	talrijk(e)
t/m	tot en met
uitgebr.	uitgebreid(e)
vv.	verzen
Wereldbibl.	*Wereldbibliotheek*

Eindnoten:

26 Elfde herziene druk..., Utrecht-Antw., Van Dale Lexicografie, 1984.

Dankwoord

Bij de jarenlange voorbereiding van dit werk heeft de senior onder de samenstellers van velen kostbare hulp gekregen. In de eerste plaats vermeldt hij met piëteit en dankbaarheid de professoren Albert Van Bilsen († 1967), over wiens cartotheek hij mocht beschikken, Émile de Strycker S.J. († 1978), die hem meer dan eens adviseerde, Willy Peremans († 1986), stichter en eerste bezieler van Gulden Librije.

Voorts mocht hij in tientallen binnen- en buitenlandse bibliotheken en instituten altijd vaardige hulp en dikwijls hartelijke medewerking ondervinden.

Vele vrienden en correspondenten hebben onbaatzuchtige adviezen, informatie en hulp verstrekt. Dankbaar noemen wij: Jos Andriessen S.J. (Antwerpen), Roland Breugelmans (Leiden), Elly Cockx-Indestege (Brussel), abt Eligius Dekkers (Steenbrugge), Etienne D'hondt (Leuven), J.A. Gruys (Den Haag), Raf Van Laere (Hasselt), Mathijs Lamberigts (Leuven), J.C.T. Oates (Cambridge), Jan Öberg (Stockholm), Jessica S. Owaroff (Cambridge, Mass.), Dirk Sacré (Leuven), Marcus De Schepper (Brussel), Roger Tavernier (Leuven) en Pierre Tuynman (Amsterdam).

Bijzondere dank gaat naar Henkjan de Jonge (Leiden), op wiens grote dienstvaardigheid, gastvrijheid én geestdriftige medewerking in alle omstandigheden en ‘door alle weer en wind’, van Rotterdam tot Leeuwarden en Deventer, door de senior een beroep mocht worden gedaan.

Ook vermelden wij graag Mr. Rik Muller van C&A België, dankzij wiens genereuze steun de Leuvense Gulden Librije haar bestand op peil kan houden.

In de Gulden Librije hebben achtereenvolgens Leo De Neubourg, Noël Golvers, Marc van Rooij en Toon Van Houdt als administrateuren nuttig voorbereidend werk geleverd.

In het stadium van de redactie van deze *Gids* hebben Paul Claes en Rudi van der Paardt ons in vele opzichten metterdaad geholpen. Sedert jaren mochten wij vruchtbaar met hen samenwerken, onder meer bij het opstellen van de bibliografische *Hermeneus*-bulletins.

Voor de afwerking van het *Register van vertalers* hebben Antoon Bastiaensen C.M., Jopie Euwe-Beaufort, Peter D'Haese O.P., Daan den Hengst, Rik Leclercq, Hetty van Rooijen-Dijkman en Omert Schrier ons gaarne inlichtingen bezorgd.

Ivo Gay van uitgeverij Ambo stond van meet aan geestdriftig achter ons project. Alberdien Smit corrigeerde het manuscript bijzonder attent en adviseerde deskundig ‘in technicis’.

Ann Dierick moest niet alleen vele avonden en weekenden als bibliografen-weduwe doorbrengen, zij deed ook nuttige voorstellen, leverde bladzijden feilloos tikwerk en voerde honderden *search*-operaties uit. Zonder haar kon dit werk nooit zo spoedig worden beëindigd in de vorm waarin het voorligt. Elke dank klinkt pover, weet Patrick.

Wat de senior aan Mia, zijn 'anima', verschuldigd is, bewaart hij blijvend in zijn hart.

Leuven, 1 maart 1992

Afdeling I

A. Bibliografieën van Nederlandse vertalingen

1. Profane auteurs en geschriften

De lijsten van vertaalde klassieke geschriften die vóór 1924 verspreid het licht zagen, hebben alleen nog 'verzamelaarswaarde'. De échte waardevolle bibliografie begint in 1924 bij Geerebaert. Daar begint dus ook ons overzicht, dat chronologisch is gerangschikt.[1]

*Geerebaert (A.), *Lijst van de gedrukte Nederlandsche vertalingen der oude Grieksche en Latijnsche schrijvers*, Gent, Volksdrukkerij, 1924. - Overgedrukt uit: *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal en Letterkunde*, 1924, p. 173-194; 311-399; 749-859. Indrukwekkend overzicht, met grote zorg en kennis van het materiaal samengesteld. Eerst de *Grieksche schrijvers* (90 namen en 1 rubriek *Onbekende schrijvers*), dan de *Latijnsche schrijvers* (54 namen en 1 rubriek *Onbekende schrijvers*). Een bijna feilloze gids voor de Nederlandse vertaalactiviteit tot in het jaar 1924.

*Boas (M.), *Bibliographie van Nederlandsche vertalingen van klassieken*, in: *Het Boek*, 16 (1927), p. 33-48. - Uitvoerige bespreking van Geerebaerts werk, met enkele nuttige aanvullingen.

*v[an] L[antschoot] (G.), ...*Nederlandsche vertalingen van Horatius, T. Livius, Tacitus, Vergilius, Sophocles*, in: *Phil. St.*, 8 (1936-1937), p. 134-144. - Geeft voor de vermelde auteurs (in de eigenaardige volgorde die de titel aangeeft) precieze, soms minuscule verwijzingen; totaal 228 nrs.

*Moonen (Marc), *Klassieke literatuur en haar vertaling*..., in: *De Vlaamse Gids*, 31 (1947), p. 332-340. - Op p. 337-340 een *Lijstje van recente vertalingen*, totaal 58 nrs.

*van IJzeren (J.), *Bijdrage tot een bibliographie der Nederlandse vertalingen van Griekse en Latijnse niet-Christelijke dichters en prozaschrijvers*, in: *Herm.*, 24 (1952-1953), p. 141-170; 25 (1953-1954), p. 150-157; 26 (1954-1955), p. 141-142; 27 (1955-1956), p.141-142; 28 (1956-1957), p. 158-163. - De eerste aflevering biedt een overzicht dat min of meer aansluit bij Geerebaert; de andere zijn jaarlijkse aanvullingen. Nuttige informatie, ofschoon bibliografisch onvolledig en met vele slordigheden.

1 Ietwat uitvoeriger wordt over vertalingenbibliografie (tot 1966) gerapporteerd in: Welkenhuysen (Andries), 'Vertalingen en spookvertalingen. Over bibliografische lijsten van vertaalde klassieke geschriften', in: *Didactica Classica Gandensia*, 6 (1966), p. 72-80.

**Lijst van Nederlandse vertalingen van Griekse en Latijnse niet-Christelijke dichters en prozaschrijvers. Bijdrage tot een bibliografie*. Samengesteld door J. van IJzeren, Zwolle, Tjeenk Willink, 1958. - In deze brochure worden de gegevens uit de voorgaande tijdschriftbijdragen grotendeels hernomen en enigszins aangevuld; de informatie is echter soms nog beperkter en laat bibliografisch veel te wensen over.[1] In de volgende jaren publiceerde J. van IJzeren nog 'verbeteringen en aanvullingen', nl. in: *Herm.*, 30 (1958-1959), p. 143-145; 31 (1959-1960), p. 159-162; 32 (1960-1961), p. 186-188. Alleen de laatste lijst, die grotendeels het werk was van de ervaren bibliograaf J.J. Beylsmit, geeft écht betrouwbare, exacte informatie. Acribie en volledigheid worden sedertdien nagestreefd door de samenstellers van de voortzettende periodieke bulletins:

**Bibliografie van Nederlandse vertalingen van Griekse en Latijnse schrijvers*, in:
Herm., 33 (1961-1962), p. 201-203, door J.J. Beylsmit;
Herm., 34 (1962-1963), p. 239-242, door J.J. Beylsmit en A. Welkenhuysen;
Herm., 35 (1963-1964), p. 242-246, door dezelfden;
Herm., 36 (1964-1965), p. 236-241, door dezelfden;
Herm., 37 (1965-1966), p. 237-240, door dezelfden;
Herm., 39 (1967-1968), p. 14-16, door dezelfden;
Herm., 42 (1970-1971), p. 377-384, door J.J. Beylsmit en P. Claes;
Herm., 46 (1974-1975), p. 42-47, door dezelfden;
Herm., 50 (1978), p. 119-125, door dezelfden;
Herm., 53 (1981), p. 46-52, door dezelfden;
Herm., 54 (1982), p. 215-220, door Paul Claes en Rudi van der Paardt;
Herm., 56 (1984), p. 323-330, door dezelfden;
Herm., 59 (1987), p. 38-45, door dezelfden;
Herm., 62 (1990), p. 315-324, door Paul Claes, Patrick De Rynck en Rudi van der Paardt.

Uit dit overzicht blijkt dat de periode 1924-1960 tot nog toe het minst goed is geëxploreerd. In onze *Gids* wordt gepoogd die lacune weg te werken.[2]

1 Speciaal misleidend zijn de vrij talrijk opduikende 'spookvertalingen' = op misverstanden berustende vermeldingen van 'vertalingen' die in feite niet bestaan. Cf. [Welkenhuysen (A.)], 'Delenda in de "Lijst van Nederlandse vertalingen"', in: *Herm.*, 36 (1964-1965), p. 241. De in de noot op p. 31 vermelde bijdrage geeft op p. 77-80 nog meer correcties op Van IJzerens lijsten.

2 In 1983 werd in Utrecht het bibliografisch werk van Geerebaert en zijn voortzetters (t/m 1981) integraal gexeroxt, verknipt, aan elkaar geplakt en opnieuw gexeroxt. Dit produkt werd voorgesteld, en tegen harde guldens verkocht, als een 'eerste aanzet... tot een wetenschappelijke bibliografie van klassieke auteurs in vertaling' (sic).

2. Christelijke auteurs en geschriften

Dit belangrijke deelterrein van de klassieke vertaalactiviteit is tot nog toe bibliografisch grotendeels onontsloten. Enkele verspreide bijdragen die vóór 1965 verschenen, kunnen onvermeld blijven, omdat in 1965-1966 twee proeven werden gepubliceerd die het vorige verwerkten en verbeterden:

*S[erroels] (J.)-D[ekkers] (E.), *Overzicht van Nederlandse vertalingen van patristische en middeleeuwse geschriften*, in: *Librije*, 1 (1965), p. 2-27, en
*Welkenhuysen (A.), *Christelijke geschriften in Nederlandse vertaling*, in: *Librije*, 2 (1966), p. 1-17.

Maar daarbij is het alsnog gebleven.[1] Onze *Gids* zal dus voor de bibliografie van christelijke vertalingen ongetwijfeld goede diensten bewijzen.

1 Meer details over bibliografie van christelijke vertalingen zijn te vinden op de p. 73 en 76-77 van de in de noot op p. 31 vermelde bijdrage.

B. Klassieke tekstedities

In de notities van afdeling II worden, waar het nuttig kan zijn, vertaalde teksten en tekstfragmenten geïdentificeerd door referte aan 'klassieke' of veelgebruikte edities van antieke teksten. De aldaar gehanteerde verwijzingen zijn ultra-kort, soms niet meer dan de naam van een bezorger. Daarom geven wij hier de lijst van alle bewuste uitgaven in een uitgeschreven referentie. Wij klasseren ze alfabetisch, volgens het lemma van de notitie waar ze voorkomen, óf (als ze bij verschillende notities dienst doen) volgens de naam van de bezorger of de verkorte titel waarmee ze worden geciteerd.

**Anthologia Graeca*: *Anthologia Graeca*. Griechisch-Deutsch ed. Hermann Beckby, 2. verbesserte Auflage, 4 dln. (*Tusculum-Bücherei*), München, Heimeran, 1965. Afgekort: *Anth. Gr.*

**Anthologia Latina*: *Anthologia Latina*..., Pars prior: *Carmina in codicibus scripta*. Recensuit Alexander Riese, Editio altera denuo recognita, 2 dln. (*Bibliotheca... Teubneriana*), Lipsiae in aedibus Teubneri, 1894; 1906 (en herdrukt).

**Appendix Vergiliana*: *Poetae Latini minores*... iterum recensuit Fridericus Vollmer, Volumen 1. *Appendix Vergiliana*... tertium emendavit Willy Morel (*Bibliotheca... Teubneriana*), Lipsiae in aedibus Teubneri, 1935.

*Campbell = *Greek lyric*. With an English translation by David A. Campbell, I; II (*The Loeb Classical Library*, 142-143), Cambridge, Mass., Harvard University Press-London, Heinemann, 1982; 1988. Afgekort: C.

**Carmina Latina epigraphica*: *Carmina Latina epigraphica*, I-II. Conlegit Franciscus Buecheler; III. *Supplementum*. Curavit Ernestus Lommatzsch (*Bibliotheca... Teubneriana*), Lipsiae in aedibus Teubneri, 1895; 1897; 1926 (en herdrukt). Afgekort: *CE*.

**Chronographus anni 354: Chronica minora saec. IV. V. VI. VII.* Edidit Theodorus Mommsen, Volumen 1 (*Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi*, 9), Berolini apud Weidmannos, 1892 (en herdrukt), p. 39-76.

**Collectio Avellana*: *Epistulae imperatorum pontificum aliorum inde ab a. CCCLXVII usque ad a. DLIII datae. Avellana quae dicitur collectio*. Recensuit... Otto Guenther, 2 dln. (*Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, 35), Pragae-Vindobonae, Tempsky-Lipsiae, Freytag, 1895; 1898 (en herdrukt). Afgekort: *Coll. Avell.*

*Damasus: *Damasi Epigrammata*... Recensuit et adnotavit Maximilianus Ihm (*Bibliotheca... Teubneriana*), Lipsiae in aedibus Teubneri, 1895 (en herdrukt).

*Diehl = *Anthologia lyrica Graeca*. Edidit Ernestus Diehl, 3 dln. (*Bibliotheca... Teubneriana*), Lipsiae in aedibus Teubneri, 1936; 1942; 1942 (en herdrukt). Afgekort: D.

*Edmonds = 1) *Elegy and iambus*... Newly edited and translated by J.M. Edmonds, 2 dln. (*The Loeb Classical Library*, 258-259), London, Heinemann-New York, Putnam, 1931 (en herdrukt).

2) *Lyra Graeca*... Newly edited and translated by J.M. Edmonds, 3 dln. (*The Loeb Classical Library*, 142-144), London, Heinemann-New York, Putnam, 1922; 1924; 1927 (en herdrukt). Afgekort: E.

**Epistulae pontificum*: *Regesta pontificum Romanorum*... Edidit Philippus Jaffé. Editionem secundam... curaverunt S. Loewenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald, Tomus primus (a S. Petro ad a. MCXLIII), Lipsiae, Veit, 1885 (en herdrukt). Afgekort: *Epist. pontif.*

**Hymni Christiani Graeci*: *Anthologia Graeca carminum Christianorum*. Adornaverunt W. Christ et M. Paranikas, Lipsiae in aedibus Teubneri, 1871 (en herdrukt). Geciteerd: Christ-Paranikas.

**Hymni Christiani Latini*: Walpole (A.S.), *Early Latin hymns*... (*Cambridge Patristic Texts*), Cambridge, University Press, 1922 (en herdrukt). Geciteerd: Walpole.

**Orphica*: *Orphicorum fragmenta*. Collegit Otto Kern, Berolini apud Weidmannos, 1922 (en herdrukt). Geciteerd: Kern.

**Pap. corp.* = Cavenaile (Robert), *Corpus papyrorum Latinarum*, Wiesbaden, Harrassowitz, [1956-]1958.

*Petronius: Pétrone, *Le Satiricon*. Texte établi et traduit par Alfred Ernout (*Collection des Universités de France*), Paris, Les Belles Lettres, 1922 (en herdrukt).

*Romanus Melodus: *Sancti Romani Melodi cantica genuina; cantica dubia*. Edited by Paul Maas and C.A. Trypanis, 2 dln., Oxford, Clarendon Press, 1963; Berlin, de Gruyter, 1970.

**Tab. devot.* Audollent = *Devotionum tabellae*... Collegit... Augustus Audollent, Luteciae Parisiorum, Fontemoing, 1904 (en herdrukt).

**Vita Pachomii*: *Sancti Pachomii Vitae Graecae*... ex recensione Francisci Halkin (*Subsidia Hagiographica*, 19), Bruxelles, Société des Bollandistes, 1932.

**Vitae patrum*: *Vitae patrum*... Operâ et studio Heriberti Rosweydi, Antverpiae ex officina Plantiniana, 1615 (en herdrukt).

C. Bloemlezingen, algemene of verzamelde werken, citatenverzamelingen e.d.

In de volgende lijst vermelden wij:

1. bloemlezingen en citatenverzamelingen waarin vertalingen van Griekse en Latijnse geschriften uit de Oudheid voorkomen;
2. verzamelde werken van Nederlandse literatoren en vertalers, voor zover daarin hun vertaalwerk, geheel of gedeeltelijk, is opgenomen;
3. algemene werken, historische studies e.d. waarin belangrijke aanhalingen uit diverse antieke geschriften voorkomen.

Waar nodig wordt enige zakelijke toelichting gegeven over inhoud, opzet, werkwijze van de publikatie, en wordt over herdrukken bondig geïnformeerd.

Vóór elke referentie staat een citeerformule: naam, titelwoord(en), eventueel deelaanduiding, jaartal. Deze formules worden in afdeling II stelselmatig gebruikt. Ze stellen ons in staat in de vertalingenlijsten onder de afzonderlijke auteurs en geschriften zuinig (én zinnig) te werk te gaan.

De lijst is alfabetisch geklasseerd volgens naam c.q. titelwoord(en).

*Aafjes, *Griekse kusten*, 1991 = Aafjes (Bertus), *Griekse kusten. Reisverhalen*, Amst., Meulenhoff, 1991. - Bevat, naast fragm. uit Aafjes' vert. van Homerus' *Odyssea*, ook vert. van II epigrammen uit de *Anthologia Graeca* en van korte fragm. uit Aeschylus' *Agamemnon*, Archilochus, de Homerische Apollohymne, Pindarus en Sappho. Alles werd eerder al gepubliceerd (vanaf 1959).

*Adagiarius, *Latijnsche citaten*, 1889 = *Latijnsche citaten in het dagelijksch leven*, bijeengebracht, vertaald en met opgave der bronnen voorzien door Adagiarius [= J.F.L. Montijn], Utrecht, Beijers, 1889. - Herdr. tot: Zutphen, Thieme, 1925[3] (herzien en uitgebr. door D. Bruins).

**Als de minste*, 1964 = *Als de minste der mensen. Gedichten over Christus*. Een bloemlezing verzameld door J.W. Schulte Nordholt (*Carillon-Reeks*, 18), Amst., ten Have, 1964. - Op p. 7-21: vroeg-christelijke poëzie, in eigen of geleende vert.

*Antonides, *Gedichten*, 1685 = *Gedichten*, van J. Antonides vander Goes, Amst., Rieuwertsz.-Arentsz.-Magnus, 1685. - Bevat op p. 281-304 vert. uit Silius Italicus, Horatius, Ovidius. Herdr. tot: Amst., Schouten, 1748[6], en: Leyden, Herdingh/Thyssens-Menzel, 1827-1836 (3 dln.; met aantekeningen van W. Bilderdijk).

*_Apokriefen_, I-II, 1984-1985 = _Apokriefen van het Nieuwe Testament_... Vertaald, ingeleid en toegelicht onder eindredactie van A.F.J. Klijn, 2 dln., Kampen, Kok, 1984-1985.

*_Arche_, I-VIII, 1985-1987 = Hupperts (Charles) e.a., _Arche. Mythe en werkelijkheid bij de Grieken_, 8 dln., Leeuwarden, Eisma, 1985-1987. - In alle dln. talr. meestal korte fragm. in vert., in de 'inhoud' aangeduid als _Bronnen_. Een aantal fragm. (o.m. van Lucianus, Pausanias) wordt hier voor het eerst vertaald. Herdr. van deel 1: 1988.

*Arnold/Hooghe, _Historie_, 1701 = _Historie der Kerken en ketteren_... in 't Hoogduytsch beschreeven, door... Godfried Arnold... In het Neederduyts vertaald... Door Romeyn de Hooghe, _Eerste deel_, Amst., Petzold, 1701. - Op p. 793-860 worden vele fragm. uit vroeg-christelijke geschriften vertaald.

*Arnold/Séwel, _Waare afbeelding_, I-II, 1700-1701 = _Waare afbeelding Der eerste Christenen... Uyt de getuygenissen, voorbeelden en rédenen der oudste en achtbaarste Kerkelyke Schryveren_... door Godfried Arnold... Uyt het Hoogduytsch vertaald Door W. Séwel..., 2 dln., Amst., van Hardenberg-Visscher-van Nieuweveen, 1700-1701. - Een soort thematische bloeml., met honderden citaten.

*Bakels, _Instinct_, 1920 = _Het instinct der onsterfelijkheid. Eene verzameling van... getuigenissen in proza en poëzie omtrent de onsterfelijkheid der ziel_... door H. Bakels (_Nederlandsche Bibliotheek_, 405), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1920. - Hierin de dln. _Oud-Griekenland_ (p. 97-130), _Oud-Rome_ (p. 130-178) en _Oudste christenen_ (p. 215-237).

*Bakhuizen van den Brink, _Romeinsche catacomben_, 1933 = Bakhuizen van den Brink (J.N.), _De Romeinsche catacomben en haar fresco's_..., Grav., Daamen, 1933. - Met passim vert. van inscripties en andere vroeg-christelijke teksten.

*Bakker, _De mens_, 1986 = _De mens - maat van alle dingen. Fragmenten uit de Griekse Sofistiek_, ingeleid, geannoteerd en vertaald door R. Bakker (_Agora Editie_), Kampen, Kok Agora, 1986.

*Balthasar/Eeden-Visser, _Vijf bronnen_, 1957 = Balthasar (Hans-Urs von), _Vijf bronnen van christelijke geest_. Nederlandse vertaling van Lieske van den Eeden-Visser (_Standaardboekerij_), Haarlem, Spaarnestad, 1957. - Met Ned. vert., uit de grondtekst, van/uit de kloosterregels van Basilius Magnus, Augustinus, Benedictus, Franciscus en Ignatius.

*Bartelink, _Latijnse citaten_, 1989 = Bartelink (G.J.M.), _Prisma van de Latijnse citaten en gezegden_ (_Prisma Pocket_, 2703), Utrecht, Spectrum, 1989. - Tekst, vert. en toelichting.

*Belder, *Griekse welsprekendheid*, 1969 = De Belder (L.), *De Griekse welsprekendheid* (*Hoogtepunten van de Antieke Cultuur*, G 7), Antw., DNB, 1969. - Bevat vert. fragm. van Aeschines, Demosthenes, Hyperides, Isocrates (door G. Demeyere) en Lysias.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981 = Beliën (H.M.)-Meijer (F.J.)-Smelik (K.A.D.), *Een geschiedenis van de Oude Wereld, Bronnen* (*Basis*), Haarlem, Gottmer Educatief, 1981. - Bevat vert. van een ruime bronnenselectie door een 30-tal vertalers. Ook fragm. in geleende vert. Herdr.: Grav., Nijgh-Van Ditmar Educatief, 1986.

*Bergh van Eysinga, *Apostolische Vaders*, I-III, 1916 = *De Apostolische Vaders*..., bewerkt door G.A. van den Bergh van Eysinga, 3 dln. (*Oud-Christelijke Geschriften*..., 20-22), Leiden, Sijthoff, 1916. - Vert. van (I) *Didache, Barnabae epistula*, Clemens I-II; (II) Ignatius, Polycarpus, *Martyrium Polycarpi, Ad Diognetum*; (III) Hermas.

*Berghe, *Socrates voor managers*, 1990 = *Socrates voor managers*. Vertaling en bewerking Gaby Vanden Berghe, Tielt, Lannoo, 1990. - Bloeml. van korte sententies uit de antieke literatuur. Herdr.: 1991.

*Berghe, *Veni*, 1991 = *Veni, vidi, vici. Gevleugelde woorden uit het klassiek en middeleeuws Latijn*, verzameld en toegelicht door Gaby Vanden Berghe, Tielt, Lannoo, 1991. - Met vert.

*Beukers, *In transitu*, I-II, 1957 = *In transitu. Over dood en hiernamaals. Teksten uit de gehele Latijnse litteratuur*, verzameld door Cl. Beukers, 2 dln. (*Tali Auxilio*), Bilthoven, Nelissen, 1957. - Geeft tekst en vert., door Beukers en anderen.

*Biezen-Schulte Nordholt, *Hymnen*, 1967 = van Biezen (J.)-Schulte Nordholt (J.W.), *Hymnen, een bloemlezing met muziek uit vroeg-christelijke en middeleeuwse gezangen van de Latijnse en Griekse Kerk*, Doornik, Desclée, 1967. - Teksten en vert., chronologisch gerangschikt; op p. 246-315: *Opmerkingen over de dichters en liederen*. De vert. blijken het werk te zijn van Schulte Nordholt.

*Bilderdijk, *Dichtwerken*, I-XV, 1856-1859 = *De dichtwerken van Bilderdijk*, 15 dln., Haarlem, Kruseman, 1856-1859. - In deel XV, p. 317-554, een overzicht van alle door Bilderdijk gemaakte vert., met nuttige aantekeningen, door J. Pan.

*Boutens, *Verzamelde werken*, I-VII, 1943-1953 = Boutens (P.C.), *Verzamelde werken*, 7 dln., Haarlem, Enschedé-Grav., Boucher, 1943-1953. - Bibliografie door A.A.M. Stols in deel VII, p. 295-329.

*Brakman, *Opstellen*, 1919 = Brakman (C.Jz.), *Opstellen over onderwerpen uit de Latijnsche letterkunde*, Leiden, Brill, 1919. - Geeft vrij veel fragm. in vert.

*Brakman, *Opstellen*, 1926 = Brakman (C.Jz.), *Opstellen over onderwerpen uit de Latijnsche letterkunde*, Tweede bundel, Leiden, Brill, 1926. - Geeft enkele fragm. in vert.

*Brakman, *Opstellen*, 1932 = Brakman (C.Jz.), *Opstellen over onderwerpen uit de Latijnsche letterkunde en de geschiedenis van Rome*, Derde bundel, Leiden, Brill, 1932. - Geeft vrij veel fragm. in vert.

*Brakman, *Opstellen*, 1934 = *Opstellen en vertalingen betreffende onderwerpen uit de Latijnsche letterkunde en de mythologie*, bewerkt door C. Brakman Jz., Vierde bundel, Leiden, Brill, 1934. - Geeft een rijke keuze van (soms aanzienlijke) fragm., in tekst en vert.

*Brakman, *Tertullianea*, 1937 = Brakman (C.Jz.), *Tertullianea Apologeticum*, Traiecti ad Rhenum, 1937. - Bloeml. (vert. en tekst) uit de christelijke Lat. literatuur van Tertullianus tot Boëthius, postuum verschenen.

*Brink, *Bibliotheek*, I-II, 1808-1826 = *Bibliotheek van oude Letterkunde* [uitgegeven door Jan ten Brink], 2 dln., Amst., ten Brink, 1808; 1826. - Verscheen in 8 afleveringen, tussen 1802 en 1826. Deel 1 bevat vert. van Lucianus, Demosthenes en Plato, deel 2 van Cicero, Claudianus en Vergilius, door Ten Brink en anderen.

*Brink, *Gedichten*, 1823 = *Gedichten van Jan ten Brink*, Amst., Ten Brink-De Vries, 1823. - Bevat vert. van Claudianus, Horatius, Tibullus, Vergilius. De zelfstandige publ. van Ten Brink worden door ons steeds in de rubriek ‘vóór 1924’ vermeld.

*Brouwer, *Bona Dea*, 1982 = Brouwer (Henricus Hubertus Joannes), *Bona Dea. De bronnen en een beschrijving van de cultus*..., s.l., s.n., 1982 (diss. R.U. Utrecht). - Tekst, vert. en bespr. van inscripties (126) en literaire bronnen i.v.m. de Cybele-cultus in Rome.

*Buddingh', *Citatenboek*, 1954 = *Prisma-Citatenboek. Bittere en vergulde pillen voor dagelijks gebruik en vermaak*... Samengesteld door C. Buddingh' (*Prisma-Boeken*, 95), Utrecht-Antw., Spectrum, 1954. - Bevat talr. vert. van antieke ‘gevleugelde woorden’.

*Claes, *De liefste*, 1990 = *De liefste. Onsterfelijke liefdesverzen*. Samengesteld en vertaald door Paul Claes (*Kritak Klassiek*, II), Leuven, Kritak, 1990. - Bevat 8 vert. met (getranscribeerde) tekst van korte gedichten uit de Grieks-

Romeinse Oudheid; de meeste reeds in andere publ. van P. Claes (zie o.m. de volgende referentie), hier soms licht gewijzigd. Herdr. tot: 1991[4].

*Claes-Lesaffer, *De dansende Faun*, 1989 = Claes (Paul)-Lesaffer (Gonda), *De dansende Faun. Topmomenten uit de Latijnse literatuur*, Leuven, Wolters, 1989. - Beknopte Lat. literatuurgeschiedenis. Bevat vele fragm. in vert., soms geleend, vaak van de hand van P. Claes. Ook in de bijhorende 'handleiding' zijn enkele stukjes vertaald.

*Coornhert, *Aantekeningen*, 1584 = *Aantekeningen eenigher plaatsen van de onderhoudinge der geboden Godes. Soo wter Godtlijcker Schrifturen, als wten schriften zommiger Leeraren*... vergadert door D.V. Coornhert, Ghedruckt [ter Gouda, by Jaspar Tournay] inden jare ons Heeren 1584. - Bloeml. van korte fragm. in vert., uit o.m. Augustinus, Basilius Magnus, Cyprianus, Hiëronymus.

*Costa, *Kompleete dichtwerken*, 1861 = Da Costa's *Kompleete Dichtwerken*, Eerste deel, Haarlem, Kruseman, 1861. - Bevat de vert. van Aeschylus, Homerus en Ovidius. Vele herdr.

*Cramer, *Apologeten*, 1908 = *De Apologeten. Apelles, Aristo, Quadratus, Aristides en Justinus Martyr*. Bewerkt door J.A. Cramer (*Oud-Christelijke Geschriften*..., 5), Leiden, Sijthoff, 1908.

*Cuypers, *Griekse geschiedschrijvers*, 1951 = *Griekse geschiedschrijvers. Bloemlezing uit de werken van Herodotus, Thucydides en Xenophon*, ingeleid en vertaald door Hub. Cuypers Jr. (*Klass. Bibl.*, 4), Haarlem, Spaarnestad, 1951.

*Dale, *Lijst*, 1950 = *Lijst van in het dagelijks leven gangbare termen, uitdrukkingen, zegswijzen en gevleugelde woorden in de klassieke en moderne talen*, in: van Dale's *Nieuw Groot woordenboek der Nederlandse taal*, bewerkt door C. Kruyskamp en F. De Tollenaere, Grav., Nijhoff, 1950, p. 2235-2362. - Tekst, vert., bronvermelding en korte notitie. Herziene herdr., tot: Utrecht-Antw., Van Dale Lexicografie, 1984[11] (p. 3600-3721).

*Daniel-Rops/Stein, *Oudste verhalen*, 1951 = Daniel-Rops, *De oudste verhalen over de Moeder-Maagd*... Vertaling van A.J. Stein, Bilthoven, Nelissen-Antw., 't Groeit, 1951. - Bevat op p. 104-176 een bloeml. van (meestal apocriefe) Maria-verhalen in vert.

*Decker, *Rym-oeffeningen*, 1659 = *J. de Deckers Rym-Oeffeningen*..., Amst., van Blancken, 1659. - Bevat vert. van Ausonius, Horatius, Juvenalis, Lucretius, Ovidius, Persius en Prudentius. Herdr. tot: Amst., Bosch enz., 1726[[4]].

*Decorte, *De mooie ontrouw*, 1972 = Decorte (Bert), *De mooie ontrouw. Vertaalde gedichten*, Deurle, Colibrant, 1972. - Enkele gedichten uit de Oudheid. Uitgebr. herdr.: Antw., Soethoudt, 1978.

*Demey-Dhondt, *Ons verleden*, 1974 = Demey (J.)-Dhondt (R.C.F.), *Ons verleden in documenten. Bronnen vanaf de oudste tijden tot de Franse Revolutie*, Lier, Van In, 1974. - In II. *De Oudheid* (p. 10-55) talr. minieme fragm. in vert., vaak (zonder bronvermelding) sterk geïnspireerd door bestaande vert.

*Deventer, *Helleensche studiën*, 1897 = van Deventer (Ch.M.), *Helleensche Studiën*, Amst., van Looy, 1897. - Met passim vert.

*Diercks, *Griekse treurspel*, 1952 = *Het Griekse treurspel. Aeschylus-Sophocles-Euripides. Een keuze uit vertalingen van hun werken*, verzorgd, ingeleid en van verbindenden [*sic*] tekst voorzien door G.F. Diercks (*Klass. Bibl.*, 3), Haarlem, Spaarnestad, 1952.

*Dorn Seiffen, *Schoonheden*, 1821 - *Schoonheden uit Grieksche dichters*, vertaald door G. Dorn Seiffen, Amst., van der Hey, 1821. - Bloeml. uit de Gr. lyrici, met korte *Voorrede*.

*Dover/Hottentot, *Homoseksualiteit*, 1989 = Dover (K.J.), *Homoseksualiteit in het klassieke Griekenland*. Vertaald door Wim Hottentot, Amst., Bakker, 1989. - Met passim citaten, meestal direct uit het Gr. vertaald.

*Duinkerken, *Wereldhistorie*, 1946 = *Wereldhistorie per post. Een verzameling brieven uit alle tijden*, bijeengebracht en ingeleid door Anton van Duinkerken (*De Onsterfelijken*), Amst., Contact, 1946.

*Duyse, *Nagelaten gedichten*, VIII, 1884 = *Prudens van Duyse's Nagelaten Gedichten*..., Achtste deel, Roeselare, De Seyn Verhougstraete, 1884. - Bevat op p. 3-124 (passim) vert. van *Anacreontea*, Homerus, Catullus, Claudianus, Horatius (niet alle vert. die Van Duyse maakte), Juvenalis, Lucanus, Ovidius, Tibullus en Vergilius (niet de *Eclogae*, die in zelfstandige publ. verschenen).

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960 = *Antieke geneeskunde, in teksten van Griekse en Latijnse auteurs vanaf Homeros tot het begin van de Middeleeuwen*, samengebracht en vertaald door L. Elaut, Antw.-Amst., Stand., 1960.

*Enk, *Handboek*, I-II, 1-2, 1928-1937 = Enk (P.J.), *Handboek der Latijnsche letterkunde*, 3 dln., Zutphen, Thieme, 1928-1937. - Vertaalt passim vele fragm. uit de vroege Lat. literatuur t/m Plautus.

*Eyben, *Jong zijn*, 1979 = Eyben (E.), *'Jong zijn' in de Romeinse oudheid* (*Agora*), Kapellen, DNB, 1979. - Bevat korte fragm. in vert.

*Eyben, *Onstuimigen*, 1987 = Eyben (Emiel), *De onstuimigen. Jeugd en (on)-deugd in het oude Rome*, Kapellen, DNB/Pelckmans-Kampen, Kok Agora, 1987. - Bevat talr. meestal korte fragm. in vert., vaak van eigen hand.

*Eyben, *Vrouwen*, 1992 = Eyben (Emiel), *Vrouwen in de Grieks-Romeinse Oudheid en het vroege Christendom. Een geïllustreerde bloemlezing*, Leuven-Amersfoort, Acco, 1992. - Talr. fragm. in vert., door de samensteller en medewerk(st)ers. Op p. 161-165 'Lijst van vertaalde passages'.

*Eykman, *De fakkel*, I-II, 1968 = Eykman (J.C.B.), *De fakkel van Olympia. Van Griekse cultuur naar Europese beschaving*, 2 dln., Amst., Meulenhoff, 1968. - Het eerste deel bevat talr. korte, vaak elders niet vertaalde, fragm. in vert., meestal van eigen hand.

*Feenstra-Smidt, *Vermogensrecht*, 1973 = *Geschiedenis van het vermogensrecht. Tekstenboek*, samengesteld door R. Feenstra en J.Th. de Smidt, Deventer, Kluwer, 1973. - Fragm. en adagia uit de Romeinse rechtsliteratuur, tekst en vert. Uitgebr. herdr.: 1978^2. Zie verder: Spruit-Feenstra, *Textus*, 1987.

*Fénelon/Schrant, *Gesprekken*, 1817 = *Fenelons Gesprekken over de welsprekendheid*... Uit het Fransch, met aanteekeningen door J.M. Schrant, Amst., Crajenschot-Zaltbommel, Noman, 1817. - In de *Aanteekeningen* geeft Schrant (p. 165-228, passim) een soort bloeml. van patristische welsprekendheid in vert. Herziene druk: Zalt-Bommel, Noman, 1829 (hier op p. 354-430, passim).

*Flam, *Levensideaal*, 1951 = Flam (L.), *Het levensideaal bij de Griekse philosophen*, Berchem, De Garve, [1951]. - Bevat talr. korte fragm., van filosofen en lyrici, in vert.

*Franses, *Apostolische Vaders*, 1941 = *De Apostolische Vaders*. Vertaling uit den grondtekst met aanteekeningen door D. Franses, Hilv., Brand/Antw. etc., Stand., 1941. - Bevat *Didache, Barnabae epistula*, Clemens I, Ignatius, Polycarpus, *Martyrium Polycarpi*, Hermas, *Ad Diognetum*.

*Gelder, *Latijnse lyriek*, 1949 = *Latijnse lyriek. Een keuze van vertalingen uit Catullus, Horatius, Tibullus en Propertius*, van inleidingen en commentaar voorzien door Jan van Gelder (*Klass. Bibl.*, 7), Haarlem, Spaarnestad, 1949.

*Gelder, *Latijnse geschiedschrijvers*, 1952 = *Latijnse geschiedschrijvers. Bloemlezing uit de werken van Sallustius, Caesar, Livius en Tacitus*, in nieuwe vertaling, samengesteld en ingeleid door Jan van Gelder (*Klass. Bibl.*, II), Haarlem, Spaarnestad, 1952.

*_Gezangen, 1965 = 102 Gezangen [voor de Nederlandse Hervormde Kerk]. Proefbundel_, Grav., Boekencentrum, 1965. - Bevat vert. van hymnen door W. Barnard en J.W. Schulte Nordholt. Werd nagenoeg volledig opgenomen in: _Liedboek_, 1973 (zie aldaar).

*Gezelle, _Dichtwerk_, I-VIII, 1980-1991 = Gezelle (Guido), _Verzameld dichtwerk_. Redactie J. Boets..., 8 dln., Antw.-Amst., DNB/Kapellen, DNB-Pelckmans, 1980-1991. - Kritische editie van het poëtisch oeuvre, waarin ook de weinige stukjes klassieke vert.

*Godderis, _Antieke geneeskunde_, 1989 = Godderis (Jan), _Antieke geneeskunde over lichaamskwalen en psychische stoornissen van de oude dag_..., Leuven, Peeters, 1989. - Op p. 66-105 tekst en vert. van talr., meestal korte fragm.

*_Griekse dichters_, 1988 = _Griekse dichters_ (_Bzzlletin, 154_), Den Haag, BZZTôH, 1988. - Bevat talr. fragm. van Gr. poëzie, vaak geleend.

*Guépin, _Janus Secundus_, 1991 = Guépin (J.P.), _De kunst van Janus Secundus. De 'Kussen' en andere gedichten_..., Amst., Bakker, 1991. - Bevat ook talr. fragm. uit de Oudheid in vert., o.m. gedichten uit de _Anthologia Graeca_, van Catullus (2 _carm._), Martialis (3 epigrammen) en Propertius (2, 15), en een _Priapeum_ (vert. H.-J. van Dam).

*_Gulden verzen_, 1911 = _De Gulden Verzen van Pythagoras en andere Pythagoreesche fragmenten_, uitgezocht en gerangschikt door Florence M. Firth..., Amst., Theosofische Uitgeversmaatschappij, 1911. - Herdr. tot: Amst., Schors, 1979[3]. Vert. uit het Engels door C.S. (= Clara Streubel).

*Haar, _Gedichten_, 1876 = _Gedichten van Bernard ter Haar_..., Grav., Thieme, [1872-]1876. - Hierin enkele vert. van vroeg-christelijke dichters. Verschillende malen herdrukt.

*Hadas/Schwartz, _Geschiedenis van Rome_, 1959 = Hadas (Moses), _Geschiedenis van Rome, van de oorsprong tot 529 n.C., verhaald door tijdgenoten_; vertaald door M.A. Schwartz, Amst.-Brussel, Elsevier, 1959. - Bloeml. van bronnen, door Schwartz 'op een enkele uitzondering na' (p. 5) uit de grondtekst vertaald. Herdr.: (_Elsevier Grote Pocket_, II), 1962.

*Haes, _Gedichten_, 1720 = _Gedichten van Joan de Haes_, Rott., van Loon, 1720. - Bevat op p. 757-758 vert. van Horatius, op p. 481-489 vert. van Ovidius, op p. 515-516 vert. van Tibullus. Herdr.: Delf, Boitet, 1724.

*Haes, _Tooneel_, I-II, 1724 = _Tooneel van voorname heidensche deugden en ondeugden uit oude en latere schryveren en nederduitsche poëten gestoffeert_ [door Joan de

Haes]..., 2 dln., Rott., Beman, 1724. - Bevat in deel I vert. van Propertius (p. 74-77) en Seneca (p. 257-259) door De Haes, en passim vert. door anderen.

*Halberstadt, *Handboek*, III, 1917 = Halberstadt (A.), *Handboek voor de Latijnsche taal- en letterkunde*... Deel III. *Vertalingen*, Roermond, Romen/Grav., Cohen, 1917. - Dit boek bestaat vnl. uit lange en kortere fragm. in vert. Teksten van Caesar, Cicero, Livius, Ovidius, Sallustius, Tacitus en Vergilius.

*Hall, *Navolgingen*, 1855 = van Hall (M.C.), *Navolgingen uit oude Latijnsche dichters*, s.l., s.n., 1855. - Bevat vert. uit Horatius, Juvenalis, Lucanus, Lucretius, Ovidius, Petronius, Propertius, Seneca, Tibullus, Vergilius en *Pervigilium Veneris*. In deze publ. dus ook (nagenoeg) alle vert., al dan niet herwerkt, uit de door dezelfde auteur gepubliceerde werken *M. Valerius Messala Corvinus*... (1820) en *Gedichten* (1829).

*Hall, *Plinius*, 1809 = van Hall (M.C.), *C.C. Plinius Secundus*, Amst., Allart, 1809. - Bevat vert. van Horatius, Juvenalis, Martialis, Plinius Minor en Vergilius (het laatste opnieuw in Hall, *Navolgingen*, 1855).
In de twee genoemde publ. van Van Hall vindt men, op luttele fragm. na, alle door hem gepubliceerde vert.

*Hamman/Beekman, *Gebedsbron*, 1957 = Hamman (A.), *Gebedsbron. Oudchristelijke gebeden*... In het Nederlands bewerkt door A. Beekman, Grav., Pax, 1957. - Uitgebr. bloeml. in vert.

*Hamman, *Praktische gids*, 1971 = Hamman (Adelbert), *Praktische gids voor de patrologie*. [Nederlandse bewerking door Onze-Lieve-Vrouwabdij, Oosterhout, Sint-Pietersabdij, Steenbrugge, en Ludo Van den Eynden], Brugge, DDB, 1971. - Met vele fragm. in vert.

*Hartman, *Honderd jaar*, 1918 = Hartman (J.J.), *Honderd jaar geestelijk leven in den Romeinschen Keizertijd*, Leiden, van Doesburgh, 1918. - Bevat vert. van Dio Chrysostomus, Lucianus, Plinius Minor en Seneca. Herdr. tot: Zutphen, Thieme, [ca. 1930].

*Hartman, *Nagelaten geschriften*, 1928 = Hartman (J.J.), *Nagelaten geschriften*..., Leiden, Sijthoff, 1928. - Bevat eerste publ. van vert.

*Hecker, *Dichterlijk mengelwerk*, 1836 = *Dichterlijk Mengelwerk*. Uitgegeven door W. Hecker, Gron., van Zweeden, 1836. - Behalve vert. van Hecker bevat dit werk ook vert. van R. Bennink Janssonius.

**Helicon*, 1951 = *Helicon. Bloemlezing uit Griekse en Latijnse schrijvers*. Uitgegeven onder leiding van E. De Waele, Tweede uitgave, Antw., DNB,

1951. - Herwerking van *Helikoon* (1942). Handboek voor schoolgebruik dat zeer vele vert. bevat. Vaak betreft het geleende fragm., of dln. van vert. die later elders gepubliceerd werden; ook eigen vert., vooral in de hoofdstukken *Lyriek* (door F. Cluytens), *Komedie* (door E. Verstappen) en *Griekse wetenschappen* (vanaf 1962[4], door G. Lurquin). T/m de 4de uitgave (1962) werden zowel de selectie van de fragm. als de vert. gewijzigd en uitgebr. Vanaf de vierde t/m de 7de uitgave (1972) bleef het werk ongewijzigd.

**Helikoon*, 1942 = *Helikoon. Bloemlezing uit Grieksche en Latijnsche schrijvers ten gebruike van de moderne humaniora*... onder leiding van A. Verboven, Antw., DNB, 1942. - Voor toelichting: zie *Helicon*.

*Hermans, *Kerkvaders*, I-VI, 1983-1985 = *Kerkvaders en sacramenten, een reeks van oud-christelijke teksten in Nederlandse vertaling*, samengesteld en ingeleid door J. Hermans, 6 dln., Brugge, Tabor, 1983-1985. - Slechts weinige nieuwe vert.

*Hooft, *Gedichten*, I-II, 1899-1900 = *Gedichten van P.C. Hooft*. Volledige uitgave door F.A. Stoett, 2 dln., Amst., van Kampen, 1899-1900.

*Hooft, *Alle de gedrukte werken*, I-IX, 1972 = Hooft (P.C.), *Alle de gedrukte werken 1611-1738*, onder redactie van W. Hellinga en P. Tuynman, 9 dln., Amst., University Press Amsterdam, 1972. - Facsimile-reprodukties. Bevat ook de vert.; zo biedt deel 7 de Tacitus-vert. van 1704.

*Hoogstraten, *Gedichten*, 1696 = *D. van Hoogstratens Gedichten*, Amst., van Hardenberg, 1696. - Bevat de vert. van Cebes, Musaeus, Horatius (9 *Carmina* en 1 *Epode*) en Phaedrus (2 fabels). Herdr.: 1697.

*Hospinianus/Oosterbeeck, *Monickerije*, 1609 = *Zes boecken, van-den Oorspronck ende Voortganck der Monickerije*... in 't Latijn gemaackt, door Rodolphum Hospinianum, ... in de Neder-Duytsche spraacke over-ghezet, door Andream van Oosterbeeck..., Tergoude, Migoen, 1609. - Met passim vert., o.m. van de kloosterregels van Basilius Magnus, Augustinus en Benedictus.

*Hugenholtz, *Levenslicht*, 1889 = Hugenholtz (P.H. Jr.), *Levenslicht uit vroeger eeuwen*..., Amst., van Holkema, 1889. - Bloeml. uit Oudheid en middeleeuwen. Talr. Gr. en Lat. fragm. vertaald in de afdelingen *Grieken, Romeinen* en *Christelijke Kerkvaders*. De vert. zijn soms slechts parafraserend of resumerend. Slordige *Bronnenlijst* op p. 461-470. Licht gewijzigde herdr., tot: Amst., Van Holkema-Warendorf, 1910 (*Bronnenlijst* op p. 413-424).

*Hupperts, *Olympische spelen*, 1989 = Hupperts (Charles) e.a., *Olympische spelen. Sport en opvoeding in de Griekse Oudheid*..., Leeuwarden, Eisma, 1989. - Bronnenboek, met uit het Gr. vertaalde teksten.

*Huygens, *Koren-bloemen*, 1658 = *Koren-Bloemen. Nederlandsche gedichten Van Constantin Huygens*, Grav., Vlack, 1658. - Bevat alle vert. die in de volgende referentie worden genoemd. Vele herdr., vanaf 1865 in 2 dln., tot: Zutphen, Thieme, 1925^{3}-1924^{4}.

*Huygens, *Gedichten*, I-IX, 1892-1899 = *De Gedichten van Constantijn Huygens*... uitgegeven door J.A. Worp, 9 dln., Gron., Wolters, 1892-1899. - Bevat in het tweede deel op p. 238-239 vert. van Lucanus, in het zesde deel op p. 297-301 vert. van Terentius, in het derde deel op p. 4-5 vert. van Vergilius.

*IJsewijn-Jacobs, *Latijnse lyriek*, 1970 = IJsewijn-Jacobs (L.), *Latijnse lyriek* (*Hoogtepunten van de Antieke Cultuur*, L12), Antw., DNB, 1970. - Bevat eigen vert., geleende vert. en onuitgegeven vert. (door Clem Wyland [= John Wynen]) van Catullus (5 *carm.*), Horatius (4 *Oden*), Tibullus (fragm. uit 1, 3), Propertius (fragm. en 3, 10 integraal), Ovidius (fragm.), Petronius, *Pervigilium Veneris* en Ausonius (telkens fragm.).

*IJzeren, *Latijnse varia*, 1954 = *Latijnse varia. Bloemlezing uit de werken van een tiental Latijnse dichters en prozaschrijvers*, in vertaling bijeengebracht en ingeleid door J. van IJzeren (*Klass. Bibl.*, 12), Haarlem, Spaarnestad, 1954.

*Janssens, *Stemmingsgedichten*, 1951 = Janssens (E.J.), *Stemmingsgedichten uit het oude Griekenland*, in: *Nova et Vetera*, 29 (1951-1952), p. 46-49. - Inl. en vert. van II stukjes; 7 daarvan opgenomen in:

*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952 = Janssens (E.J.), *Griekse lierdichters* (*Klass. Vert.*, 13), Antw.-Amst., Stand., 1952. - Bloeml. in niet-metr. vert.

*Janssens, *Homeros tot Pindaros*, 1952 = J[anssens] (E.J.), *Van Homeros tot Pindaros*, in: *Vrijheid en Recht*, 3 (1952), 1, p. 5-16. - Vert. van 29 fragm. uit de vroege Gr. poëzie.

*Janssens, *Krijgszangen*, 1953 = Janssens (E.J.), *Antieke krijgszangen*, in: *Nova et Vetera*, 30 (1952-1953), p. 279-297. - Voorstelling en vert. van 33 stukjes Gr. lyriek.

*Jong, *Magie*, 1921 = de Jong (K.H.E.), *De magie bij de Grieken en Romeinen* (*Volksuniversiteitsbibliotheek*, 7), Haarlem, Bohn, 1921. - Talr. korte fragm. in vert. Herdr.: 1948.

*Jong, *Antieke welsprekendheid*, 1949 = de Jong (K.H.E.), *Antieke welsprekendheid*, Leiden, Nederlandsche Uitgeversmaatschappij, 1949. - Bevat talr. fragm. in vert.

*Jong, *Antieke wijsheid*, 1952 = de Jong (K.H.E.), *Antieke wijsheid* (*Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen*, 14), Leiden, Nederlandsche Uitgeversmaatschappij, 1952. - Dit boekje bestaat uit vert. van aforistische fragm. van diverse auteurs.

*Kampen, *Zedekundige schoonheden*, I-IV, 1807-1810 = van Kampen (N.G.), *Zedekundige Schoonheden der Ouden... getrokken uit Latijnsche schrijvers*, 4 dln., Haarlem, Bohn, 1807-1810. - Bevat zeer vele fragm. van Lat. auteurs in (proza)vert.

**Kerkvaders*, 1984-1985 = *Kerkvaders; teksten met toelichting uit de vroege kerk*..., Brugge, Tabor-Grav., Boekencentrum, 1984-1985. - In 12 afleveringen verschenen, met bijdragen door verschillende medewerkers.

*Klever, *Archeologie van de economie*, 1986 = Klever (W.N.A.), *Archeologie van de economie. De economische theorie in de Griekse oudheid*, Nijm., Markant, 1986. - Bevat talr. (korte) fragm. in vert., deels geleend. Herdr.: 1986.

*Klijn, *Apostolische Vaders*, I-III, 1966-1967 = Klijn (A.F.J.), *Apostolische Vaders*..., 3 dln. (*Bibliotheek van Boeken bij de Bijbel*, 50, 53, 57), Baarn, Bosch & Keuning, 1966; 1967; 1967. - Inl. en vert. met aantekeningen van/uit o.m. (I) Ignatius, Polycarpus, *Martyrium Polycarpi*; (II) Clemens I-II, *Didache*; (III) *Barnabae epistula*, Papias, *Ad Diognetum, Kerygma Petri*, Quadratus. Herdr., in 2 dln.: Kampen, Kok, 1981-1983 (aangevuld met vert. van *Hermas*).

*Koster, *Verzamelde gedichten*, 1903 = Koster (Edward B.), *Verzamelde Gedichten*, Rott., Brusse, 1903. - Met talr. korte fragm. van Gr. en Lat. dichters. Herdr.: Grav., Kottmann, 1917.

*Koster, *Gedichten*, 1907 = Koster (Edward B.), *Gedichten* (*Nederlandsche Bibliotheek*, 40-41), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope lectuur, 1907. - Op p. 197-237 talr. vert. fragm. van Gr. en Lat. dichters, echter niets dat ook al niet in het vorige is opgenomen.

*Kuiper, *Grieksche lyriek*, 1923 = *Grieksche lyriek*, in Nederlandsche verzen overgebracht door P.C. Boutens, Willem Kloos, Edward B. Koster, Balth. Verhagen en anderen, verzameld en ingeleid door W.E.J. Kuiper (*Elsevier's Algemeene Bibliotheek*, 19), Amst., Elsevier, 1923.

*Kuiper, *Griekse varia*, 1956 = *Griekse varia. Bloemlezing uit de werken van een vijftiental Griekse dichters en prozaschrijvers*, in vertaling bijeengebracht en ingeleid door W.E.J. Kuiper (*Klass. Bibl.*, 6), Haarlem, Spaarnestad, 1956. - Talr. vert., deels van de samensteller, deels overgenomen.

*Laarhoven, *Wijsheid*, 1986 = *Wijsheid per post. Adviezen uit het verleden*, verzameld door Jan van Laarhoven, Delft, Meinema, 1986. - Bevat ook een aantal (fragm. van) antieke brieven, in eigen vert.

*Laet, *Griekse lyriek*, 1978 = *Griekse lyriek van Archilochus tot en met Pindarus*. Een bloemlezing ingeleid, toegelicht en vertaald door Eddy De Laet (*Astra*, 4), Antw.-Amst., Stand., 1978.

*Lampen, *Panis*, 1955 = *Panis angelicus. Bloemlezing uit de wereldliteratuur ter ere van het Heilig Sacrament*. Samengesteld door Willibrord Lampen, Tielt-Den Haag, Lannoo, 1955. - Met (niet nader gepreciseerde) medewerking van Anna van der Hegge Zijnen en Gerard Wijdeveld.

**Latijns nummer*, 1986 = *Latijns nummer* van *De Tweede Ronde. Tijdschrift voor Literatuur*, 7, 4 (winter 1986-1987), [Amst., Bakker]. - Bevat talr. vert. van Lat. poëzie en een fragm. uit Apuleius' *Metamorphoses*. De vert. zijn deels nieuw, deels eerder gepubliceerd.

**Latijnse dichters*, 1987 = *Latijnse dichters* (*Bzzlletin*, 144), Den Haag, BZZTôH, 1987. - Bevat talr. fragm. van Lat. poëzie in vert.

*Lauwers-Ector, *Romeinse cultuur*, 1975 = Lauwers (P.)-Ector (J.), *De Romeinse cultuur. Handboek*..., Luik, Dessain, 1975. - Voor schoolgebruik en ‘voor wie belangstelling koestert voor de Romeinse beschaving’. Bevat talr. vert. teksten uit de 1ste eeuw vóór en na Chr., soms ontleend, vaak van eigen hand. Herdr.: 1983.

*Lauwers-Lauwers, *Griekse cultuur*, 1973 = Lauwers (P.)-Lauwers (R.), *De Griekse cultuur*..., 2 dln., Luik, Dessain, 1973. - Beide dln. bevatten talr. fragm. in vert., soms geleend, vaak van eigen hand. Herdr. resp.: 1983^{3} en 1984.

**Leermeester*, 1750 = *De Leermeester der Zeden, Vertoont in Horatius Zinnebeelden... Met vëele uitmuntende Versen vermeerdert*, De Vyfde Druk..., Amst., Bos-Wilt, 1750. - Vanaf deze druk wordt *Menschen leven* (zie aldaar) als tweede deel in de *Leermeester* opgenomen. Herdr.: Amst., Bliek, 1781^{6}.

*Leopold, *Uit den tuin*, 1910 = Leopold (J.H.), *Uit den tuin van Epicurus*, Rott., Brusse, 1910. - Bevat vert. van Diogenes Laertius, Epicurus, Cicero, Lucretius en *Appendix Vergiliana*. Herdr. tot: 1927^{3}, en, ‘naar de tweede druk van 1920’: Nieuwkoop, Heureka, 1976 (aangevuld met een essay door Peter van Eeten, *Uit zulk een duister een zo stralend licht (De actualiteit van Epikouros)*). Zie de volgende referentie.

*Leopold, *Verzameld werk*, I-II, 1951-1952 = Leopold (J.H.), *Verzen. Fragmenten; Verzen. Drama. Proza* (*Verzameld werk*, 1; 2), Rott., Brusse-Amst., van Oorschot, 1951; 1952. - In deel 2 op p. 105-272 vert. van Homerus, Gr. tragedie en Bacchylides; op p. 487-529 'Stoïsche wijsheid', met de vert. van M. Aurelius en op p. 531-591 'Uit den tuin van Epicurus'. Herdr.: Amst., van Oorschot, (I) 1977[3]; (II) 1979.

*Leopold, *Gedichten*, I, 1983 = LEOPOLD (J.H.), *Gedichten I. De tijdens het leven van de dichter gepubliceerde poëzie*. Historisch-kritische uitgave, verzorgd door A.L. Sötemann en H.T.M. van Vliet. Deel I. *Teksten* (*Monumenta Literaria Neerlandica*, II, I), Amst.-Oxford-New York, Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, 1983. - Bevat aan vert. slechts op p. 203-208 twee Lucretius-passages en *Ciris* (*Appendix Vergiliana*).

**Liber amoris*, 1988 = *Liber amoris. Klassieke teksten over de liefde*. Deel I, inleidingen, vertalingen, commentaar, Leiden, Collegium Classicum c.n. M.F., 1988. - Bevat eigen vert. van (fragm. van) gedichten en enkele prozastukken. 8 Gr. en Lat. auteurs zijn vertegenwoordigd.

**Liedboek*, 1973 = *Liedboek voor de kerken. Psalmen en Gezangen voor de Eredienst*..., Grav., Boekencentrum-Leeuwarden, Jongbloed-Zetka, 1973. - Bevat 491 gezangen, w.o. enkele vert. van Lat. hymnen door J.W. Schulte Nordholt en Jan Wit. Bij de gezangen hoort *Een compendium van achtergrond-informatie*..., Amst., van der Leeuw-Stichting, 1977 en 1978.

*Macquet, *Proeven*, 1786 = Macquet (J.), *Proeven van dichtkundige Letteroefeningen*... Derde deel, Utrecht, van Schoonhoven, 1786. - Bevat op p. 147-193 vert. van Ovidius, Propertius en Tibullus.

*Martens-Blondeel, *Opgang*, 1975 = Martens (L.)-Blondeel (E.), *De opgang van Rome: de ideële grondslagen van het Imperium Romanum* (*Agora*), Kapellen, DNB, 1975. - Bevat talr. korte fragm. in vert.

*Mead/Brandt, *Gnosis*, I-XI, 1908-1911 = *Echo's uit de Gnosis*. Door G.R.S. Mead. Vertaald door J. B[randt], 11 dln., Amst., Theosofische Uitgeversmaatschappij, 1908-1911. - Bevat o.m. vert. uit *Hermeticum Corpus, Oracula, Papyri* en Plutarchus.

*Meer, *Christus' oudste gewaad*, 1949 = van der Meer (F.), *Christus' oudste gewaad. Over de oorspronkelijkheid der oud-christelijke kunst*, Utrecht-Brussel, Spectrum, 1949. - Met passim vert. fragm. Herdr.: (*Bronnen van de Europese Cultuur*, I), Baarn, Ambo, 1989.

*Meer-Mohrmann, *Atlas*, 1958 = van der Meer (F.)-Mohrmann (Christine),

Atlas van de oudchristelijke wereld, Amst.-Brussel, Elsevier, 1958. - Passim korte citaten in vert.; zie *Register* op p. 213. Voor de teksten ‘zijn beide auteurs verantwoordelijk’ (p. 5).

*Meer, *Etrusken*, 1974 = *De Etrusken in de antieke literatuur*. Teksten bijeengezocht, geordend en vertaald door L.B. van der Meer (*Herm.*, 45e jaargang, 5, Bijlage), Culemborg, Tjeenk Willink/Noorduijn, 1974. - Vele korte fragm. in eigen vert.

*Meijer, *Schipper*, 1990 = Meijer (Fik), *Schipper, zeil de haven binnen, alles is al verkocht. Handel en transport in de oudheid*, Baarn, Ambo, 1990. - Een bloeml. van bronnen in vert., met comm. Bevat o.m. vert. van Aristoteles, Athenaeus, Hesiodus en Synesius.

**Menschen leven*, ca. 1695 = *'s Menschen Leven Van de wieg tot het graf*..., Amst., van Royen, [ca. 1695]. - Bonte bloeml., met heel wat vert. uit Gr. en Lat., van verschillende auteurs. Uitgebr. herdr., tot: Amst., Bos, [ca. 1725][4]. Werd meestal met de *Leermeester* samengevoegd en na 1725 als het tweede deel van de *Leermeester* gedrukt (zie aldaar).

**Mensen als wij*, 1967 = *Mensen als wij. Vertaalde middeleeuwse poëzie*, bijeengebracht door Victor E. van Vriesland (*Meulenh. Ed.*, 96), Amst., Meulenhoff, 1967. - Bevat ook een paar vert. van laat-antieke poëzie, door G.H. Blanken en S.J. Suys-Reitsma.

*Mönnich, *Koningsvanen*, 1990 = Mönnich (C.W.), *Koningsvanen. Latijns-christelijke poëzie tussen Oudheid en Middeleeuwen, 300-600* (*Bronnen van de Europese Cultuur*, 5), Baarn, Ambo, 1990. - Geïllustreerd met vert., meestal in proza.

*Montijn, *Spreekwoorden*, 1893 = Montijn (J.F.L.), *Spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen der Romeinen*, Utrecht, Beijers, 1893. - In totaal 641 nrs., met vert. en toelichting. Uitgebr. herdr. (herzien door M.Th. Hillen): Zutphen, Thieme, 1927.

*Moonen, *Poëzy*, 1700 = *A. Moonens Poëzy*, Amst.-Utrecht, Halma-vande Water, 1700. - Bevat op p. 785-808 vert. uit de *Anthologia Graeca*, Theocritus en Phaedrus.

*Moustier, *Wijsheid*, 1950 = *Wijsheid en schoonheid uit negentien eeuwen katholieke wereldletteren*. Keuze, Vertaling en Toelichting door Benoît du Moustier [= Martinus Lambres], Bilthoven, Nelissen- Antw., 't Groeit, 1950.

*Mulder, *Uit catacomben*, 1961 = Mulder (H.), *Uit catacomben en woestijnzand*

(*Boeketreeks*, 24), Kampen, Kok, 1961. - Bevat vele vert. van christelijke inscripties en papyri.

Muziek, 1944 = *Muziek der spheren. Bloemlezing van de schoonste gedichten uit de wereldpoëzie*... 1. *De Oudheid*. Bijeengebracht door H. Wagenvoort, Utrecht, de Haan, 1944. - Op p. 49-118 *Grieksche Poëzie*; op p. 119-209 *Latijnsche Poëzie*, soms met de bronteksten. Nagenoeg alle vert. zijn overgenomen uit vroegere publ.

*Nieuwland, *Gedichten*, 1788 = *Gedichten van Pieter Nieuwland*, Amst., d. Hengst, 1788. - Bevat vert. van *Anacreontea*, Moschus, Pindarus, Theocritus, Claudianus, Seneca, Tibullus, Vergilius. Al deze vert. ook in het volgende opgenomen.

*Nieuwland, *Gedichten en redevoeringen*, 1824 = *Gedichten en Redevoeringen van Pieter Nieuwland*, Amst., ten Brink-de Vries, 1824. - Zie vorige referentie.

*Nijhoff, *Vertalingen*, 1954 = Nijhoff (Martinus), *Verzameld werk*, III. *Vertalingen*, Den Haag, Daamen-Amst., van Oorschot, 1954. - Euripides- en Menandervert. Herdr.: Den Haag, Bakker-Daamen, 1964.

**Oogst*, 1940 = *Oogst der tijden. Keur uit de werken van schrijvers en dichters aller volken en eeuwen*, samengesteld onder redactie van Johan Winkler, Amst., Arbeiderspers, 1940. - Op p. 73-117 'Hellas, Rome en het christendom'. Vert. fragm., nagenoeg altijd geleend. Bronvermelding op p. 993-995.

*Ootegem, *Wapengeweld*, 1986 = Van Ootegem (Dries), *Wapengeweld en geweten in de kerk der eerste eeuwen; een bloemlezing*, Antw., Pax Christi Vlaanderen, 1986. - Korte fragm. in vert.

**Orpheus*, 1974 = *Orpheus*... onder redactie van Arnold Provoost (*Syrinx-Reeks, Documentatie*, I), Leuven, Acco, 1974. - Bevat een aantal vert. van *Orphica* en antieke teksten over Orpheus.

**Paasfeest*, 1989 = *Paasfeest. Vroegchristelijke preken uit de paastijd*. Vertaald en toegelicht door C. Datema, R.F. Regtuit en J.M. Tevel (*Christelijke Bronnen*, 2), Kampen, Kok, 1989.

*Parmentier, *Goddelijke wezens*, 1989 = *Goddelijke wezens uit de aarde. Griekse kerkvaders over de 'heks' van Endor*. Vertaald en toegelicht door M.F.G. Parmentier (*Christelijke Bronnen*, I), Kampen, Kok, 1989. - Bloeml. van patristische verklaringen bij 1 *Sam.* 28.

**Pelgrim*, 1976 = Demeyer (R.)-Hoste (A.)-Wagenaar (C.), *Pelgrim naar de*

bronnen; hoogtepunten uit de spiritualiteit, Tielt-Amst., Lannoo, 1976. - Met vert. uit *Oudvaders* (Wagenaar), *Kerkvaders* (Hoste) en *Mystieken* (Demeyer).

*Perponcher, *Mengelwerk*, IV-VIII, 1783-1786 = de Perponcher (W.E.), *Mengelwerk*. IV.; V.; VI.; VIII. Stukje, Utrecht, van Schoonhoven, 1783; 1783; 1783; 1786. - Bevat resp. vert. van Horatius; Cicero; Horatius en Cicero; Arrianus/Epictetus.

*Pfister/Voogd-van Kleeff, *Ondergang*, 1942 = Pfister (K.), *Ondergang van het Romeinsche imperium*. Geautoriseerde vertaling door J.A.E. Voogd-van Kleeff, Amst., Roskam, 1942. - Met vele fragm. in vert. Herdr.: 1944.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953 = De Raedemaeker (F.), *De philosophie der vóórsokratici* (*Philosophische Bibliotheek*), Antw.-Amst., Stand., 1953. - Met vert. van de bewaarde fragm. en getuigenissen. Zie *Personenregister* op p. 409-415.

*Roy-Demeyere, *Grieken*, 1967 = Van Roy (P.)-Demeyere (G.), *De Grieken*, 1. *Opvoeding - Liefde en huwelijk - De Atheense democratie*, Antw., Plantijn, 1967. - Bloeml. in (deels geleende) vert., voor schoolgebruik. Op p. 119-120: *Overzicht van de geciteerde werken*. Niet voortgezet.

*Ruts, *Apocriefen*, 1927 = Ruts (C.), *De apocriefen uit het Nieuw Testament*, 1. *Evangeliën en Kerkstemmen*, Brussel, Felix, 1927. - Vert. van N.T. apocriefen en andere vroeg-christelijke geschriften.

*Ruyter, *Gevleugelde woorden*, 1906 = *Gevleugelde woorden. Verzameling van bekende citaten in verschillende talen*... met de vertaling in het Nederlandsch, bijeengebracht door J.H. de Ruyter..., Amst., Becht, 1906. - Ook talr. Gr. en Lat. 'gevleugelde woorden'. Vermeerderd herdrukt, tot: 1950^{5} (bezorgd door J. Tersteeg).

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, I-III, 1828 = Sailer (J.M. von), *Brieven uit alle Eeuwen der Christelijke Tijdrekening*... uit het Hoogduitsch door M.A. van Steenwijk, 3 dln., Leyden-Rott., van Leeuwen-'s-Hertogenbosch, Arkesteyn, 1828. - Dln. I-II en een stuk van deel III betreffen de Oudheid. Herdr.: Rott., Thompson, 1830. Van Steenwijk vertaalde terug uit de grondtekst.

*Sailer/Steenwijk, *Reliquien*, 1835 = Sailer (J.M.), *Reliquien of uitgelezene plaatsen uit de schriften der vaders en leeraars der Kerk*... Uit het Hoogduitsch door M.A. van Steenwijk, Grav., ten Hagen, 1835. - Bloeml. van korte fragm. uit Ambrosius, Augustinus e.v.a.

*Schermer, *Poëzy*, 1712 = *Lukas Schermers Poëzy*, Haarlem, van Kessel,

1712.
- Bevat vert. van *Batrachomyomachia* (in 1709 zelfstandig gepubliceerd), Horatius en Juvenalis (in 1709 al gepubliceerd). Herdr. tot: Rott., Losel, 1743[3].

*Schockaert, *Levenswijsheid*, 1939 = *Levenswijsheid der Latijnsche dichters. Keuruittreksels* naar het Latijn in Nederlandsche verzen vertaald door R. Schockaert, Leuven, Nova et Vetera, 1939. - Allerlei korte fragm., tekst en vert. Volledig opgenomen in het volgende.

*Schockaert, *Bloemlezing*, 1942 = Schockaert (Rufin), *Bloemlezing uit Latijnsche dichters. Keuruittreksels, zinspreuken en spreekwoorden* met berijmde vertaling, Leuven, Warny, 1942. - Uitgebr. verzameling teksten en vert. van korte fragm. Herdr.: 1951.

**Schokkende redevoeringen*, 1990 = *Schokkende redevoeringen*. Samengesteld en van inleidingen voorzien door J.P. Guépin, Amst., Nijgh & Van Ditmar, 1990. - Bevat vert. redes van Cicero (2), Demosthenes, Johannes Chrysostomus en Libanius.

*Schrant, *Bloemlezing*, 1836 = Schrant (J.M.), *Bloemlezing uit de Christelijke oudheid*, Eerste deel, eerste stuk, Leyden, van Leeuwen, 1836. - Vertaalt fragm. uit 12 verschillende geschriften.

*Schultz/Worp, *Een kind*, 1966 = *Een kind is ons geboren; kerstpreken uit de 4e tot de 20e eeuw*, verzameld en ingeleid door Hans Jürgen Schultz. [Nederlands van A. van der Worp] (*Bibliotheek van Boeken bij de Bijbel*, 52), Baarn, Bosch & Keuning, 1966.

*Schuur, *Antwoord*, I-II, 1688 = *Antwoord aen den Nieuwen Wegwyzer. Tot onderrigtinge der genen die den Weg der Waerheid rakende de leere der Genade Gods opregtelijk zoeken*... Door A.V.S.P.L.D.G. [= Andreas Vander Schuur Priester Licentiaet der Godgeleerdheid], 2 dln., Utrecht, vanden Eynden, 1688. - Met passim fragm. uit Latijns-christelijke schrijvers, vnl. Augustinus en Prosper.

*Schwartz, *Barnsteen*, 1953 = *Barnsteen. Een bundel verhalen uit de klassieke oudheid*, vertaald en toegelicht door M.A. Schwartz, Amst.-Brussel, Elsevier, 1953. - Identieke herdr., zonder de afbeeldingen: Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1991. Deze laatste uitgave verschijnt na 4 herdr., tussen 1965 en 1983, die t.o.v. 1953 waren herschikt en in de afdeling ‘geschiedenis’ met enkele fragm. uitgebreid. Wij vermelden in onze lijst telkens de paginering van de 1953 (= 1991)-editie én van de laatste herdr. vóór 1991, nl.: Schwartz, *Verhalen*, 1983[5] = Schwartz (M.A.), *Verhalen uit de oudheid*, Amst., Manteau, 1983[5].

*Sélincourt/Jelgersma, *Herodotus*, 1966 = de Sélincourt (Aubrey), *De wereld van Herodotus* (*Aula-Boeken*, 239), Utrecht-Antw., Spectrum, 1966. - Bevat vert. uit de vroege Gr. literatuur, door Titia Jelgersma.

*Sellmair/Roose, *Zakspiegel*, 1945 = Sellmair (Josef), *Zakspiegel van Elckerlijc. Woorden van Meesters*. Nederlandsche bewerking door Lode Roose, Brugge-Brussel, Kinkhoren, 1945. - Korte citaten gebloemleesd uit de wereldliteratuur, ook veel Gr. en Lat.

**Sesam Wereldgeschiedenis*, II-IV, 1960 = *Sesam Nieuwe geïllustreerde wereldgeschiedenis*. [Nederlandse bewerking onder redactie van E. Straat], 2de; 3de; 4de deel, Baarn, Bosch & Keuning, 1960. - Ned. bewerking van de *Världshistoria* van C. Grimberg en R. Svanström. Bevat talr. korte fragm. van Gr. en Lat. auteurs in vert., deels geleend, deels van de hand van E. Straat. Uitgebr. heruitgave, met titel *Grote geïllustreerde wereldgeschiedenis*: Amst., Amsterdam Boek, 1972-1973.

*Sicking, *Antieke pleidooien*, I-II, 1969 = *Antieke pleidooien I; II*... Vertaald en toegelicht door C.M.J. Sicking (*Phoenix Klass. Pock.*, 22; 23), Bussum, De Haan-Antw., Stand., 1969. - 10 integrale vert. van Gr. redevoeringen.

*Siegenbeek, *Museum*, I-IV, 1812-1817 = Siegenbeek (Matthijs), *Museum*... Eerste deel; Tweede deel; Derde deel; Vierde deel, Haarlem, Loosjes, 1812; 1813; 1814; 1817. - Bevatten resp. vert. van Vergilius (p. 217-233); Cicero (p. 187-198); Aeschines en Demosthenes (p. 154-192); Plato (p. 123-197). Enkele vert. van Siegenbeek werden zelfstandig gepubliceerd, andere in verspreide publ. van zijn hand.

*Sissau, *Bloemlezing*, 1962 = Sissau (Jan), *Bloemlezing uit de Helleense lyriek*, in: *Studiën en Berichten*, [59] (1962), p. 29-109. - Bloeml. van fragm. in vert.

*Sissau, *Bloemlezing*, 1971 = Sissau (Jan), *Bloemlezing uit de Griekse lyriek*, in: *Studiën en Berichten*, 68 (1971), p. 96-206. - Bloeml. van fragm. in vert.

*Sizoo, *Herleefd verleden*, 1951 = Sizoo (A.), *Herleefd verleden. Schetsen uit het dagelijkse leven van 2000 jaar geleden*..., Kampen, Kok, 1951. - Doorspekt met vert., vnl. van papyri en opschriften. Herdr.: (*Boeketreeks*, I), 1958.

*Sizoo, *Christenen*, 1953 = Sizoo (A.), *Christenen in de antieke wereld*, Kampen, Kok, 1953. - Grotendeels bloeml. van christelijke geschriften in vert.; register op p. 203-204.

*Slits, *Stededicht*, 1990 = Slits (Franciscus Petrus Thomas), *Het Latijnse stededicht. Oorsprong en ontwikkeling tot in de zeventiende eeuw*..., Amst., Thesis

Publishers, 1990. - Geeft passim tekst en vert. van Gr. en Lat. stededichten, o.m. uit *Anthologia Graeca* en uit de *Urbes* van Ausonius. Zie *Index van auteurs* op p. 385-392.

*Sluiter, *Perversa subtilitas*, 1988 = Sluiter (I.), *Perversa subtilitas. De kwade roep van de grammaticus*, in: *Lampas*, 21 (1988), p. 41-65. - Bevat vert. van epigrammen uit de *Anthologia Graeca* en van Ausonius, en een fragm. van Bibaculus.

*Smit, *Glorie*, 1940 = *Glorie van Paschen. Oude Paaschliederen en -gedichten* bewerkt door Gabriël Smit (*De Bongerd Reeks*), Utrecht, Spectrum, 1940. - Met vert. uit 2 vroeg-christelijke hymnen; hernomen in het volgende:

*Smit, *Jaar*, 1954 = *Het jaar van de Heer. Gedichten voor het kerkelijk jaar*, bewerkt door Gabriël Smit (*De Zonnewijzer*, 7), Utrecht-Antw., Spectrum, 1954.

*Someren, *Uyt-spanning*, 1660 = *J.V. Somerens... Uyt-spanning der Vernuften*..., Nymegen, van Hervelt, 1660. - Bevat vert. van *Anacreontea*, uit de *Anthologia Graeca*, van Theocritus en Horatius. Titeluitg., 'oversien ende verbetert': Gorinchem, Lever, 1686.

**Spiegel*, 1988 = *Spiegel van de Griekse poëzie van oudheid tot heden*, samengesteld door Hans Warren en Mario Molegraaf, Amst., Meulenhoff, 1988. - Uitgebr. bloeml. van vert., deels overgenomen, deels nieuw gemaakt door diverse vertalers. Herdr.: 1988.

*Spruit, *Textus*, 1973 = *Textus iuris Romani. Teksten ten gebruike bij de studie van het Romeinse recht*, vertaald en samengesteld door J.E. Spruit, Deventer, Kluwer, 1973. - Tekst en vert. van 412 nrs. Uitgebr. herdr.: 1977. Zie daarna:

*Spruit-Feenstra, *Textus*, 1987 = *Textus iuris Romani. Teksten ten gebruike bij de studie van het Romeinse recht*, samengesteld en vertaald door J.E. Spruit en R. Feenstra, Derde druk, Deventer, Kluwer, 1987. - Deze druk combineert de *Textus* van Spruit en *Vermogensrecht* van Feenstra-Smidt tot één boekdeel. Herdr.: 1989.

*Stemberger/Thewissen, *Bijbel en Christendom*, I-IV, 1978-1979 = *De Bijbel en het Christendom. Kerngedachten uit 20 eeuwen christelijke traditie*. Onder redactie van G. Stemberger... Vertaling W. Thewissen, 4 dln., Haarlem, De Haan, 1978-1979. - In deel I, p. 49-264, rijke bloeml. in vert. van antieke en vroeg-middeleeuwse teksten; in deel IV comm. (p. 7-132) en summier bronnenregister (p. 304) bij deel I.

*Stibbe, *Geschiedenis*, 1969 = Stibbe (C.M.), *Sparta. Geschiedenis en cultuur der Spartanen van praehistorie tot Perzische oorlogen*, Bussum, de Haan, 1969. - Met o.m. vert. van Alcman en Tyrtaeus.

*Stock, *Antieke welsprekendheid*, 1945 = Stock (R.), *Antieke welsprekendheid*. Eerste deel. *De antieke rhetoriek en de welsprekendheid tot omstreeks 300 v. Chr.* (*Hellas en Rome*, I), Antw., DNB, 1945. - Bevat vele fragm. in vert.

*Straaten, *Stoa*, 1969 = van Straaten (M.), *Kerngedachten van de Stoa* (*Kerngedachten*, 7), Roermond, Romen, 1969. - Op p. 61-150 vert. fragm. Register op p. 187-188.

*Stricker, *Horus*, I-II, 1963-1968 = Stricker (B.H.), *De geboorte van Horus*, 2 dln. (*Mededelingen en Verhandelingen van... 'Ex Oriente Lux'*, 14. 17), Leiden, Brill, 1963-1968. - Met 700 citaten betr. antieke religie en biologie van voort-planting in Ned. vert.

*Thierry, *Opstandingsgeloof*, 1978 = Thierry (J.J.), *Opstandingsgeloof in de vroegchristelijke kerk*, Amst., Buijten-Schipperheijn, 1978. - Bevat passim stukken vert.

*Thierry, *Vrouwen*, 1990 = Thierry (J.J.), *Vrouwen in de vroegchristelijke kerk*, 's-Gravenhage, Boekencentrum, 1990. - Met vele, vaak uitvoerige, citaten in vert.

*Valckenaere, *Bloemlezing*, 1913 = Valckenaere (A.), *Vertaling van 'Bloemlezing uit de Grieksche lierdichters'*, [Westmalle, Trappisten-Abdij], 1913 (overdr. uit *Nouveaux Essais Pédagogiques*, 1912-1913). - Vertaald worden alle stukjes uit de schoolbloeml. van A. Geerebaert, Luik, 1913 (en vele herdr.).

*Verbruggen, *Teksten*, 1967 = *Teksten uit de oudheid*, vertaald en bewerkt door H. Verbruggen, Lier, Van In, 1967. - Bloeml. voor schoolgebruik. Talr. fragm. in vert., nu en dan geleend, met en zonder bronvermelding. Uitgebr. in herdr. van 1969 en 1980 (verschillende nieuwe 'oplagen').

*Verhagen, *Nachtwaken*, 1913 = *Nachtwaken*. Gedichten van Balthazar Verhagen, Nijm., Prakke, 1913. - Bevat 6 stukken Gr. en Lat. poëzie in vert.

*Verhoeven, *Voorbij het begin*, I-II, 1984-1985 = Verhoeven (Cornelis), *Voorbij het begin. De Griekse filosofie in haar spiegel*, I. *Figuren*; II. *Termen en thema's* (*Amboboeken*), Baarn, Ambo, 1984-1985. - Bevat talr. korte fragm. in vert., soms van eigen hand, vaak geciteerd uit bestaande vert.

**Verholentheden*, 1706 = *De verholentheden van het cloosterlyk leven*... Eerst in

het Fransch geschreven en nu vertaelt in het Nederduyts met... *Stucken van eenige H.H. Vaders, rakende het vertrocken leven*, Ghendt, de Clerck, 1706. - Op p. 123-189 vert. uit patristische geschriften. Op p. 191 signeert A.V.L. = wsch. Adrianus Van Loo.

**Vijfentwintig eeuwen*, 1982 = *25 eeuwen filosofie. Teksten/Toelichtingen*. Redactie: Jan Bor en Sytske Teppema, Meppel-Amst., Boom, 1982. - In 1. *De antieke filosofie* (p. 29-80) essays over en vert. teksten van antieke filosofen. Herdr. tot: 1987[3] (herzien).

*Vitringa, *Wijsbegeerte*, 1855 = Vitringa (A.J.), *De Wijsbegeerte voorgesteld in hare ontwikkeling*... Eerste deel, Arnhem, Thieme, 1855. - Bevat vert. van een aantal stukken uit Aristoteles, Plato en Xenophon.

*Vollenhove, *Poëzy*, 1685 = *J. Vollenhoves Poëzy*, Amst., Boom, 1685. - Bevat alle vert. van Vollenhove, o.m. uit de *Anthologia Graeca*, Euripides, Sophocles, Lucanus, Ovidius, Seneca, Silius Italicus, Statius en Vergilius. Herdr.: 1686.

*Vondel, *Grotius Testament*, 1645 = *Grotius Testament*... In Vredestadt, By Gerusthart de Wit [Rott., Naeranus?], 1645. - Vert. met bindteksten van dln. uit Hugo Grotius' *Rivetiani Apologetici... Discussio* (1645), door R.C. [= Roomsch-Catholiek = Joost van den Vondel]. Hierin een groot aantal korte citaten uit antieke, vnl. christelijke, geschriften. Herdr., met aantekeningen: Vondel, *De werken*, X, 1889, p. 201-326.

*Vondel, *De werken*, I-XXX, 1888-1893 = *De werken van J. van den Vondel*. Uitgegeven door J. van Lennep. Herzien en bijgewerkt door J.H.W. Unger, 30 dln., Leiden, Sijthoff/Gent, Siffer, 1888-1893.

*Vondel, *De werken*, I-X, 1927-1937 = *De werken van Vondel*. Volledige en geïllustreerde tekstuitgave in tien deelen..., Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1927-1937. - Een bijkomend deeltje (1940) geeft een ‘alphabetische inhoudsopgave’.

*Vondel, *Volledige dichtwerken*, 1937 = Vondel, *Volledige dichtwerken en oorspronkelijk proza*, verzorgd en ingeleid door Albert Verwey, Amst., Becht, 1937. - Uitgave in 1 band, in gemoderniseerde spelling. Herdr.: 1986 (anastatisch; met nieuwe inleiding).

*Vosmaer, *Gedichten*, 1887 = Vosmaer (C.), *Gedichten*, Leiden, Sijthoff, 1887. - Bevat op p. 37-59 (passim) de meestal eerder gepubliceerde vert. van *Anacreontea*, Aristophanes, Theocritus, Catullus, Horatius, Vergilius, m.a.w. alle vert. van Vosmaer, behalve de twee Homerische epen. Veel is ook reeds

opgenomen in: Vosmaer (C.), *Vogels van diverse pluimage, [3]. Gedichten*, Leiden, Sijthoff, 1879.

*Vries, *Bronnen*, 1962 = *Bronnen voor de geschiedenis van het Nieuwe Testament*, bijeengebracht door G.H. de Vries, Haarlem, Tjeenk Willink, 1962. - Bloeml. van Gr. en Lat. teksten met vert.

*Vriesland, *Hof van Eros*, 1941 = *In den hof van Eros. Verhalen, brieven en overpeinzingen*, verzameld en ingeleid door Victor E. van Vriesland (*De Onsterfelijken*), Amst., Contact, 1941. - Bevat ook een aantal vert. uit antieke geschriften, meestal overgenomen.

*Vriesland, *Eros op den Parnassus*, 1946 = *Eros op den Parnassus. Minnepoëzie uit alle tijden*, verzameld door Victor E. van Vriesland (*De Onsterfelijken*), Amst., Contact, 1946. - Bevat ook een aantal vert. uit antieke poëzie, meestal overgenomen.

*Vromen, *Hippolytus*, 1984 = Hippolytus van Rome, *De Apostolische Overlevering - Eucharistische gebeden uit de traditie*. Uit het Latijn vertaald en ingeleid door Frans Vromen (*Kerkvaderteksten met Commentaar*, 6), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1984. - De ‘eucharistische gebeden’ zijn vertaald uit verschillende vroeg-christelijke geschriften.

*Vürtheim, *Grieksche letterkunde*, 1918 = Vürtheim (J.J.G.), *Grieksche Letterkunde. Grepen uit de Helleensche en Hellenistische perioden*... (*Wereldbibl.*, 368), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1918.

*Vürtheim, *Grieksche lyrische dichters*, 1921 = Vürtheim (J.), *Grieksche lyrische dichters en hunne poëzie* (*Wereldbibl.*, 419), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1921.

*Wägner, *Hellas*, 1860 = Wagner [= Wägner] (W.), *Hellas. Het land der oude Grieken*... Uit het Hoogduitsch door I.C. van Deventer..., Haarlem, Kruseman, 1860. - Bevat vert. van S.J. van den Bergh. Herdr.: Leiden, Noothoven van Goor, [1881].

*Waele, *Antieke geschiedschrijving*, 1946 = De Waele (E.), *Antieke geschiedschrijving* (*Hellas en Rome*, 3), Antw., DNB, 1946. - Met talr. fragm. in vert.

*Wagenaar, *Bidden*, 1987 = *Bidden met de kerkvaders*. [Vertaling en bewerking: Christofoor Wagenaar], Antw.-Breda, Unistad, 1987. - Gaat, via een Italiaanse bewerking, grotendeels terug op het Franse model van Hamman/Beekman, *Gebedsbron*, 1957.

*Westerbaen, *Gedichten*, 1657 = *Gedichten van Jacob Westerbaen*, Grav., Tongerloo, 1657. - Bevat vert. van Horatius, Juvenalis, Ovidius (alleen uit *Her.*) en Vergilius (*Aen.* 4). Uitgebr. herdr.: *Het eerste deel der Gedichten*..., 1672 (bevat de vert. van Horatius, Juvenalis, Ovidius' *Her.*); *Het tweede deel der Gedichten*..., 1672 (bevat de vert. van Ovidius' *Ars amandi* en *Remedia amoris*, Seneca, Terentius); *Het derde deel der Gedichten*..., 1672 (bevat de vert. van Vergilius' *Aeneis*).

*Westerhuis, *Citatenboek*, 1957 = Westerhuis (D.J.A.), *Prisma Latijns citatenboek. Ook bevattende liederen, opschriften etc.* (*Prisma-Boeken*, 316), Utrecht-Antw., Spectrum, 1957. - Met tekst, vert. en bronvermelding, 2205 nrs.

*Willems, *Nalatenschap*, 1856 = *Nalatenschap van J.F. Willems*..., Gent, De Busscher, 1856. - Bevat op p. 91-106 de vert. van Catullus, Horatius en Tibullus, die Willems bij leven reeds publiceerde.

*Win, *Griekse filosofie*, 1970 = de Win (X.), *Griekse filosofie* (*Hoogtepunten van de Antieke Cultuur*, G 9), Antw., DNB, 1970. - Bevat vooral Plato-fragm.; ook enkele korte vert. uit Xenophon, Aristoteles en Marcus Aurelius.

*Wiselius, *Poëzij*, 1818 = *Mengel- en Tooneel Poëzij van Samuel Iperuszoon Wiselius*..., Eerste deel, Amst., Gartman-van der Hey, 1818. - Bevat vert. van *Carm. Lat. epigr., Pervigilium Veneris* en Pindarus.

*Woestijne, *Verzameld werk*, I-II, 1948-1949 = van de Woestijne (Karel), *Verzameld werk*, Eerste deel; Tweede deel, Brussel, Manteau, 1948-1949. - Hierin alle vert. uit Aeschylus, Anacreon, Homerus en Sappho.

Afdeling II
Alfabetische lijst van Griekse en Latijnse auteurs en geschriften, met vertalingenbibliografie

A

Abercius

(2de eeuw n.C.). Bisschop van Hiëropolis in Cilicië. Van hem is alleen zijn in het Grieks gesteld *Epitaphium* (Grafschrift) bekend, dat o.m. als vroege bron voor de geschiedenis van de eucharistie vaak wordt aangevoerd. Wij noemen drie vertalingen:

*Meer-Mohrmann, *Atlas*, 1958, p. 42.
*Mulder, *Uit catacomben*, 1961, p. 46-47.
*Klijn (A.F.J.), *Na het Nieuwe Testament; de christelijke literatuur uit de tweede eeuw*, Baarn, Ten Have, 1973, p. 101.

Accius

(Lucius Accius; 170-ca. 85 v.C.). Latijns tragicus en geleerde, afkomstig uit het Umbrische Pisaurum. Van zijn oeuvre (meer dan 40 titels van tragedies bekend), zijn slechts luttele fragmenten bewaard. Accius bewerkte stof van Griekse heldensagen en schreef twee tragedies met Romeinse inhoud.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 49-57. - Tekst en prozavert. van een reeks fragm., met toelichting.

Achilles Tatius

(einde 2de eeuw n.C.?). Grieks auteur, afkomstig uit Alexandrië. Schreef de liefdes- en avonturenroman ‘Leucippe en Clitophon’ (8 boeken) die, zoals gewoonlijk in het genre, met de blijde hereniging van de geliefden eindigt.

**De Grieksche Venus. Vertoonende De beroemde vryagien van Klitophon en Leucippe*... Vyt 't Grieksch vertaald..., door Adr. van Nispen, Dordregt, Andriessz., 1652, p. 17-232.
*[Hoekstra (Marjolein)], *Vertaling Achilles Tatius III. 6-8*, in: *Herm.*, 59 (1987), p. 116-117.

Acta apostolorum apocrypha

(Geheime handelingen van de apostelen). Verzamelnaam voor een aantal vroeg-christelijke geschriften, grotendeels uit de 2de-3de eeuw, die ter aanvulling op het nieuwtestamentische boek der *Handelingen* de lotgevallen van de afzonderlijke apostelen (Andreas, Johannes, Paulus, Petrus, Thomas e.a.) tot aan hun dood verhalen. Deze *acta* hebben nagenoeg geen historische waarde, maar getuigen van volkse vroomheid, verbeelding, exotisme en verdrongen erotiek. Ze zijn o.m. interessant voor

de studie van marginale ascetische, gnostische en bijgelovige stromingen in de vroege Kerk. Hier vermelden wij, in chronologische volgorde, belangrijke vertalingen van *anonieme* apostelverhalen, in een Griekse (G) of Latijnse (L) versie.

**De Apocryfe Evangeliën, benevens de Geschiedenis der Apostelen*... [vertaald door Mosano = J.P. de Keyser?] (*De Apokryfe Boeken des Nieuwen Verbonds*, 1), Grav., van Stockum, 1849. - Hierin, p. 490-922, integrale vert. van de 10 boeken apostelgeschiedenissen van 'Abdias', een vroeg-middeleeuws maakwerk (L), dat oude *acta* compileert, vaak sterk wijzigend, soms ook tekstgetrouw.

**Evangeliën buiten het Nieuwe Testament*, bewerkt door W.H. van de Sande Bakhuyzen (*Oud-Christelijke Geschriften*..., 1), Leiden, Sijthoff, 1907, p. 190-197. - *Kerygma Petri* (G).

**Nieuwtestamentische apocriefen*... Vertaald en met inleidingen en aanteekeningen voorzien door H. Bakels, Deel II (*Wereldbibl.*, 442), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1923, p. 80-348. - Vert., soms via het Duits, van/uit *Acta Pauli et Theclae* (G), *Martyrium Pauli* (G), *Kerygma Petri* (G), *Acta Petri* (L), *Acta Johannis* (G), *Acta Andreae* (G) en *Acta Thomae* (G).

*Klijn, *Apostolische Vaders*, III, 1967, p. 116-124. - *Kerygma Petri* (G). Herdr.: 1983 (p. 113-121).

**Apokriefen*, I, 1984, p. 111-196. - Vert. van *Acta Petri* (L) door Y.C. de Groot en *Acta Pauli* (G/L) door A. Hilhorst.

*Thierry, *Vrouwen*, 1990, p. 20-36, passim. - Citaten uit *Acta Pauli et Theclae* (G).

Adamantius

(4de eeuw n.C.). Op naam van Adamantius staat een Griekse *Dialogus de recta in Deum fide* (Gesprek over het ware geloof in God), waarschijnlijk in Syrië of Klein-Azië geschreven, tegen de leer van Marcion, Valentinus e.a. Rufinus, die de auteur met Origenes, bijgenaamd Adamantius, wilde identificeren, maakte een origenistisch getinte Latijnse vertaling van het geschrift. Wij kennen één integrale Nederlandse vertaling:

*Adamantius, *Samenspraken*. Bewerkt door H.U. Meyboom (*Oud-Christelijke Geschriften*..., 39), Leiden, Sijthoff, 1926.

Aelianus

(Claudius Aelianus; 2de helft 2de eeuw n.C.). Romein uit Praeneste die in het Grieks schreef. Bewaard zijn: *De natura animalium* (Het wezen van de dieren; 17 boeken), een verzameling verhalen en (pseudo-)natuurwetenschappelijke beschouwingen over het dierenleven; gedeelten van de anekdotenverzameling *Varia Historia* (Bonte vertellingen; 14 boeken); 20 erotisch getinte *Epistulae rusticae* (Boerenbrieven).

*v[an] Regteren Altena (A.D.), *De landelijke brieven van Claudius Aelianus*, in: *Herm.*, 9 (1936-1937), p. 120-127. - Inl. en vert. van 8 brieven.

*Schwartz, *Barnsteen*, 1953, p. 251-254 (= Schwartz, *Verhalen*, 1983[5], p. 149-153). - 3 fabels uit *Nat. anim.* (3, 21; 17, 37; 7, 48).

Aeschines

(ca. 390-315 v.C.). Grieks staatsman en redenaar uit Athene, die Philippus van Macedonië goed gezind was en daardoor tegenstander van Demosthenes werd. Drie redevoeringen zijn bewaard: 1. *In Timarchum* (Tegen Timarchus), 2. *De legatione* (Over het gezantschap), 3. *In Ctesiphontem* (Tegen Ctesiphon). Onecht zijn een vierde rede en twaalf brieven die misschien uit de 2de eeuw n.C. dateren.

In Timarchum

*Dover (K.J.), *Homoseksualiteit in het klassieke Griekenland*, Amst., Bakker, 1989. - Passim citaten uit cap. 37-79, vertaald door Wim Hottentot.

In Ctesiphontem

Integraal

*Sicking, *Antieke pleidooien*, II, 1969, p. 102-161.

Fragmenten

*Stock, *Antieke welsprekendheid*, 1945, p. 276-297. - Op p. 284-296 fragm.
*Jong, *Antieke welsprekendheid*, 1949, p. 100-121. - Talr. korte fragm.
*Belder, *Griekse welsprekendheid*, 1969, p. 22-25. - Fragm.

Pseudo-Aeschines

*Schwartz, *Barnsteen*, 1953, p. 204-206 (= Schwartz, *Verhalen*, 1983[5], p. 101-103). - Vert. van brief 10, 'De schelmenstreken van Cimon'.

Aanvullende opmerking

M. Siegenbeek (1814) vertaalde een fragm. (*Ctes.* 130-158).

Aeschylus

(525/4-456/5 v.C.). Eerste van de drie grote Griekse tragici, afkomstig uit Eleusis. Van zijn 90 toneelstukken zijn zeven tragedies integraal bewaard (in volgorde van eerste opvoering): *Persae* (De Perzen); *Septem contra Thebas* (De Zeven tegen

Thebe); *Supplices* (De smekelingen); *Orestea* (De Orestie), trilogie bestaande uit: *Agamemnon, Choephori* (De offerplengsters) en *Eumenides* (De Eumeniden); van *Prometheus vinctus* (Prometheus geboeid) is de datum van opvoering onbekend. Van zijn overige tragedies en satyrspelen zijn slechts losse fragmenten overgeleverd.

De zeven tragedies

**De Treurspelen van Aeschylos en Sophokles*, vertaald in de versmaat van het oorspronkelijke door L.A.J. Burgersdijk... uitgegeven door L.A.J. Burgersdijk Jr., Leiden, Sijthoff, 1903. - Bij elk stuk korte inl. en - vaak tekstkritisch - naschrift. Eerste publ.: *Prometheus* 1880 (passim gewijzigd in 1903); *Aga-*

memnon 1887 (Gr./Ned.; grondig herwerkt in 1903); *De Zeven tegen Thebe* 1891; *De Perzen* 1893.

*Boutens, *Verzamelde werken*, IV, 1947. - Eerste publ.: *Agamemnoon* 1903, *Prometheus geboeid* 1912, *Doodenoffer* 1917 (boekuitgave 1919); *Eumenieden* 1921 (boekuitgave 1922); *Zeven tegen Thebai* 1923 (boekuitgave 1928); *Perzen* 1928; *Smeekelingen* 1929 (boekuitgave 1930); vele herdr.

Zie ook: Aischylos, *Oresteia*, vertaald door P.C. Boutens (*Phoenix Klass. Pock.*, 3), Zeist, de Haan-Antw., Stand., 1964.

*Aeschylus, *Tragediën*, vertaald door Emiel De Waele (*Klass. Gal.*, 168), Antw.-Amst., DNB, 1975. - Bundeling (met kleine wijzigingen) van vijf in dezelfde reeks verschenen vert.: *Agamemnon* 1956; *De Offerplengsters* 1957; *Eumeniden* 1959; *Zeven tegen Thebe* 1962; *Prometheus Geboeid* 1963; aangevuld met *De Perzen* en *De Smekelingen*. Herdr.: Kapellen, DNB-Amst., International Theatre Bookshop, 1987.

Bloemlezing

*Diercks, *Griekse treurspel*, 1952, p. 49-123. - Samenvattingen van en tweedehandse vert. uit alle tragedies. De vert. zijn van Burgersdijk, en in mindere mate van Boutens en Pierson.

Twee of meer tragedies door dezelfde vertaler

*Vóór 1924: H. van Herwerden (1878: *Ag., Choeph., Eum.*).

**De Perzen, Dramatisch Dichtstuk; Prometheus*, naar het Grieksch van Eschylus,... door I. da Costa, Amst., den Hengst, 1816; 1820. - Herdr., met enkele fragm. uit andere tragedies, in: Costa, *Kompleete dichtwerken*, 1861.

Zie ook: *Eschylus dramatische dichtstukken: de Perzen en Prometheus*... gevolgd door Isaac da Costa, Haarlem, Kruseman, 1853.

**De Orestie van Eschylus*, in Nederlandsche dichtmaten overgebracht door A. Pierson, Grav., Stemberg, 1882.

*Aeschylus, *Agamemnon; Prometheus; De Choëphoren en de Eumeniden*... door W. Hecker, 3 dln., Gron., Wolters, 1888; 1890; 1899.

*Aischulos, *Perzen*, in: *Drie Griekse tragedies*... Vertaald en ingeleid door J.C.B. Eykman (*Meulenh. Min. Pock.*, 13), Amst., Meulenhoff, 1961, p. 15-51, en

*Aischulos, *Oresteia*... Vertaald en ingeleid door J.C.B. Eykman (*Meulenh. Ed.*, 209), Amst., Meulenhoff, 1970.

*Aischylos, *De Perzen*, vertaald en ingeleid door Evert Straat (*Ooievaar*, 167), Den Haag, Bakker-Daamen, 1963, en

*Aischulos, *Prometheus*. Vertaling Evert Straat (*Ambopaperback*), Utrecht, Ambo, 1967.

***Prometheus geboeid, van Aeschylus*. Vertaald door Gerrit Komrij (*N.V.*, 9), Leiden, Nijhoff, 1983, en

*Aischylos, *De Smekelingen*, vertaald door Gerrit Komrij, Amst., International Theatre & Film Books-Theater van het Oosten, 1991.

Afzonderlijke tragedies

*Aeschylus. *De Geboeide Prometheus*, uit het Grieks vertaald door H.J. Drossaart Lulofs, Leiden, Brill, 1953.

*Aischulos, *Agamemnoon*. [Nederlands] Johan Boonen (*Syr. Vert.*, 2), Leuven, Acco, 1974. - Herdr.: 1989 (herzien).

Fragment

*van Herwerden (H.), *Over eenige onlangs ontdekte tragische dichtregelen*, in: *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde*, Tweede reeks, 10 (1881), p. 1-43. - Tekst en vert. van fragm. 145 (Mette), met lange voorstudie.

Aanvullende opmerking

Volgende literatoren vertaalden fragm. uit tragedies: A. Rodenbach (1878 +: *Prom.*), H.J. Boeken (1893 +: *Ag., Sept.*), K. van de Woestijne (1907: *Sept.*), J. Reddingius (1910: *Prom.*), C. Verschaeve (1936 +: *Orest.*), J.H. Leopold (1952: *Pers.*), B. Aafjes (1960: *Ag.*), A. den Doolaard (1960: *Ag.*).

Aesopus

(6de eeuw v.C.). Grieks fabelverteller. Van deze min of meer legendarische figuur zijn geen geschriften bewaard, maar nagenoeg de hele Griekse fabelliteratuur, waarvan de eerste bekende ‘bundel’ rond 300 v.C. is samengesteld, werd op zijn naam overgeleverd. Ca. 360 ‘Aesopische’ fabels in proza zijn direct, en (fragmenten van) een honderdtal indirect via talrijke schrijvers overgeleverd. Dit populaire genre, vaak een moraliserende vorm van sociale satire vermomd in dierenverhalen, had veel succes, wat o.m. door de talrijke imitaties wordt aangetoond. Tot de bekendste navolgers behoren Phaedrus, Babrius en Avianus (zie aldaar). Op basis van deze en latere, middeleeuwse en humanistische, vertalingen en bewerkingen in het Latijn is een aantal tweedehandse vertalingen in de volkstalen gemaakt. De 17de-eeuwse bewerking van Jean de la Fontaine droeg niet weinig bij tot de populariteit van het genre en zijn auteurs. Van Aesopus is een geromantiseerde biografie bewaard: zie ***Vita Aesopi***.

**De vvarachtighe Fabvlen der dieren* [door Edewaerd de Dene]. [Ghedruct te Brugghe... by Pieter de Clerck... den XXVJ. Augustj. 1567. Om, eñ ten coste van... Marcus Gheeraerts]. - 106 fabels uit Aesopus, Phaedrus e.a. Versvert., sterk aanleunend bij de Franse vert. van Gilles Corrozet (1542).

**Hondert Fabvlen van Aesopus*: In Neder-duytschen rijm vertaelt naert Latyn van Gabriel Faërnus [door D.V. Coornhert?], Tot Leyden, By Christoffel Gvyot... M.D.IIC - Gabriele Faerno, Italiaans humanist uit de 16de eeuw, bewerkte honderd Aesopische fabels in Lat. vv. (1564).

**De Fabelen van Gabriel Faerno*, in Nederduitsch dicht vertaelt door D. van Hoogstraten, Amst., Onder de Linden, 1718. - Herdr.: Grav., van Thol, 1729.

*Vandenberghe (B.H.), *Aesopische Fabels* (*Onze Nederlandsche Klassieken*), Brussel, Labor, 1944. - 50 fabels. Berijmd, en

*Vandenberghe (Bruno H.), *Aisopeia*, Brussel, Electa, 1950. - 150 fabels. Berijmd. Wordt voorafgegaan door een studie over *De fabel en de fabelaars* (p. 9-98).

*Aisopos, *Fabels*. Keuze uit zijn werk, ingeleid, vertaald en toegelicht door Bert Van Bilsen (*Klass. Gal.*, 113), Antw., DNB, 1956. - 141 vert., met inl. en verwijzingen naar bewerkingen door Phaedrus, Babrius, in de *Esopet* en door La Fontaine.

**De fabels van Aesopus*. Vertaald door Paul Biegel, geïllustreerd door Frank Baber, Amst., Becht, 1975. - 143 fabels.

*Aesopus, *Alle fabels* [Vertaling: Stichting School voor Filosofie/Amsterdam] (*Symposion*), Amst., Driehoek, 1979. - Eerste volledige vert. van de 358 fabels van de directe overlevering.

*Aesopus, *Warande der dieren. Zestig fabels*... [Nieuwe bewerking: Jean Fleurier], Gron., Foresta, 1984.

Aanvullende opmerkingen

1. Andere uitgaven uit het grote aantal Aesopus-vertalingen en -bewerkingen:

1485 (anoniem; 114 aesopische fabels; met de Aesopus-roman en 27 fabels van Avianus; herdr. tot: 1613, uitgebreid),

1548 (G. Luython; de Aesopus-roman en 22 fabels; talr. herdr. tot: ca. 1730, soms tot 36 fabels uitgebreid),

1604 (A. Smyters; 122 fabels in sonnetvorm; herdr. 1612),

1617 (A. van de Venne; 24 fabels, via het Ned. van De Dene in het Frans vertaald en door Van de Venne opnieuw naar het Ned. omgezet; herdr. 1632),

1679 (anoniem; de Aesopus-roman en 40 fabels; herdr. tot: ca. 1745),

ca. 1725 (A.J.W.; de Aesopus-roman en 106 fabels, via het Lat. uit het Frans in het Ned.; herdr. tot ca. 1740),

1765? (W.H.L.; de Aesopus-roman en 117 fabels, uit het Frans),

1773 (H.Th. Terkamp; 75 fabels; herdr. tot 1791),

1797 (P. Lindenhof; 40 fabels, met wijdlopige comm.),

1880 (M. Leopold; bevat een aantal fabels van Aesopus en Phaedrus).

2. Aesopische fabels werden ook vertaald door Jan Prins (1946: 7 fabels berijmd) en door Arthur van Schendel (1948: 19 ‘hondefabels’).

Aetius

(ca. 100 n.C.). Grieks doxograaf dankzij wie veel fragmenten van oudere filosofen zijn bewaard. Naar zijn werk, *Placita philosophorum* (Maximes van filosofen), werden later weer andere compilatiewerken op het gebied van de filosofie gemaakt.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, passim. - Talr. fragm. waarin Aëtius natuurfilosofen (indirect) citeert.
*Straaten, *Stoa*, 1969, passim. - 7 korte fragm.

Afranius

(Lucius Afranius; 2de helft 2de eeuw v.C.). Latijns auteur van komedies met 'Italische' inhoud, van wie een 40-tal titels bekend zijn en 200 korte fragmentjes resten.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 79-85. - Tekst en prozavert. van een aantal fragm.

Africanus

(Sextus Iulius Africanus; 3de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver, in Jeruzalem geboren. Schreef de eerste christelijke wereldkroniek (fragmenten bewaard) en oefende scherpe kritiek uit op het bijbelse boek *Daniël* in zijn *Epistula ad Origenem de historia Susannae* (Brief aan Origenes over het Suzanna-verhaal).

**Origenes VI*... Bewerkt door H.U. Meyboom (*Oud-Christelijke Geschriften*..., 38), Leiden, Sijthoff, 1926, p. 177-178. - Vert. van *Epist. Orig.*

Agathias

(ca. 536-582 n.C.). Grieks epigrammendichter. Zie onder ***Anthologia Graeca*.**

Agathinus

(Claudius Agathinus; 1ste eeuw n.C.). Grieks medicus van de pneumatische school, afkomstig uit Sparta. Van zijn geschriften over de polsslag en de hydrotherapie zijn fragmenten (o.m. op papyrus) bewaard.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 276-278. - Fragm. over hydrotherapie.

Albinovanus Pedo

(2de helft 1ste eeuw v.C.). Romeins dichter, vriend van Ovidius. Van zijn epos over Germanicus' expeditie zijn slechts een 20-tal verzen (de beschrijving van een zeevaart) bewaard.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 142-145. - Tekst en prozavert.

Alcaeus Lyricus

(ca. 600 v.C.). Grieks dichter van het eiland Lesbos, tijdelijk verbannen naar Egypte; tijdgenoot van Sappho. Zijn oeuvre is fragmentarisch bewaard. Het gaat in de meeste gevallen om politieke gedichten en om drink- en tafelliederen.

Edities: Campbell, Diehl.

*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 28-30. - 8 fragm. vertaald.

*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 19-23. - Inl. en vijf fragm. in vert., waarvan twee door 'anonymus' [= P.C. Boutens]. Vier van deze fragm. eerder in:

Kuiper, *Grieksche lyriek*, 1923, p. 39-41.

*Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 71-74, en *Bloemlezing*, 1971, p. 131-132. - In 1962: C 140/D 54, C 208/D 46A, C 338/D 90, C 347a/D 94, C 335/D 91, C 346/D 96, C 350/D 50, C 38A/D 73 en C 34/D 78. In 1971: C 347a/D 94, C 362/D 92, C 38A/D 73 en C 308/D 2.

*Kamerbeek (J.C.), *Archaïsche Griekse lyriek als uitdrukking van persoonlijk beleven*, in: *Forum der Letteren*, 10 (1969), p. 1-18. - Bevat drie fragm. in vert., deels verweven in de tekst.

*Boonen (Johan), *Notities bij gedichten van Alkaios en Sappho*, in: *Kleio*, N.R., 1 (1971), 3, p. 1-12. - Bevat 15 fragm. van Alcaeus in vert.

*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 55-58. - 10 fragm. vertaald.

**Spiegel*, 1988, p. 70-73. - Met eerder gepubliceerde vert. van Kuiper, Kamerbeek en Sissau (licht gewijzigd).

Alcaeus Messenius

(Alcaeus van Messene; ca. 200 v.C.). Grieks epigrammendichter. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Alcidamas

(2de helft 5de-1ste helft 4de eeuw v.C.). Grieks sofist en redenaar van wie slechts één rede is bewaard, die de titel Περὶ σοφιστῶν (De sofisten) draagt en waarin Alcidamas zich een tegenstander toont van de retorisch-pedagogische opvattingen van Isocrates.

*van Deventer (Ch.M.), *Een Atheensch publicist*, in: *De Kunstwereld*, 2 (1895), p. 323-325. - Inl. en fragm. in vert.

Alciphro

(2de eeuw n.C.). Grieks retor en sofist van wie een 120-tal fictieve brieven bewaard zijn, deels fragmentarisch. De ‘auteurs’ zijn vissers (boek 1), boeren (boek 2), parasieten (boek 3) en hetaeren (boek 4). Hun brieven bevatten schetsen uit het 4de-eeuwse Athene.

*Verbrugge (F.J.P.)-Verdenius (A.G.), *Alciphro*, in: *Herm.*, 39 (1967-1968), p. 153-162. - Bevat vert. van 3 hetaeren-brieven.

Alcmaeon

(ca. 500 v.C.). Grieks filosoof en medicus, afkomstig uit Croton. Hij staat bekend als leerling van Pythagoras en schijnt als arts vooral op het terrein van de fysiologie van de zintuigen actief te zijn geweest. Slechts luttele fragmenten zijn bewaard.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 82-83. - Nagenoeg al het bewaarde.
*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 52-53. - 4 citaten.

Alcman

(2de helft 7de eeuw v.C.?). Oudste ons bekende Griekse dichtercomponist van hymnische koorliederen, afkomstig uit Sardes maar vooral actief in Sparta. Behalve talrijke korte brokstukjes (o.m. de bekende evocatie

van de nacht, C 89/D 58) is een lang fragment uit een lied voor een meisjeskoor, een zogenaamd *Partheneion*, bewaard (C 1/D 1).
Edities: Campbell, Diehl.

*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 35. - C 89/D 58.
*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 53-54. - Inl. en twee fragm. (C 26/D 94 in vert. van P.N. van Eyck; C 89/D 58 in vert. van Kuiper). In: Kuiper, *Grieksche lyriek*, 1923, komen de twee fragm. al voor, beide in vert. van Kuiper (p. 44).
**Het Partheneion van Alkman* (vert. E[vert] S[traat]), in: Seltman (Charles), *Vrouwen in de oudheid*, Amst., van Kampen, 1960, p. 80-82. - C 1/D 1, vv. 36-91.
*Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 85-88, en *Bloemlezing*, 1971, p. 160-161. - In 1962 C 1/D 1, vv. 36-101, C 26/D 94 en C 89/D 58.
*Stibbe, *Geschiedenis*, 1969, p. 210-218. - Behalve korte fragm. ook C 1/D 1, vv. 36-101.
*Decorte, *De mooie ontrouw*, 1972, p. 11. - C 89/D 58.
*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 75. - C 26/D 94 en C 89/D 58.
*Rietbroek (W.P.J.), *Alcman, twee gedichten*, in: *Wildgroei*, 1 (1983), p. 17-19. - Inl. en vert. van C 26/D 94 en C 89/D 58.
**Spiegel*, 1988, p. 62-63. - Eerder gepubliceerde vert. van Rietbroek en Stibbe.

Aanvullende opmerking

Ook E.B. Koster (1903) gaf een vert. van C 89/D 58.

Alexander Aphrodisiensis

(Alexander van Aphrodisias; begin 3de eeuw n.C.). Grieks filosoof, commentator van de Aristotelische geschriften. Enkele werken zijn bewaard.

*Straaten, *Stoa*, 1969, passim. - 3 korte fragm.

Altercatio Heracliani cum Germinio

(Twistgesprek van Heraclianus met Germinius; 366 n.C.). Verslag van een debat tussen de rechtgelovige leek Heraclianus en de Ariaans gezinde bisschop Germinius, te Sirmium (Illyrië), op 13 januari 366. Het debat verloopt in het voordeel van Heraclianus.

*Sizoo, *Christenen*, 1953, p. 151-164. - Integrale vert. met comm.

Ambrosius

(ca. 340-397 n.C.). Latijns kerkvader, bisschop van Milaan. Schreef exegetische werken, vaak uit preken ontstaan, o.m. *Hexaemeron* (De zes dagen), 6 boeken,

over het scheppingsverhaal, *De bono mortis* (De dood als een goed), typisch voor zijn moraliserende exegese, *Enarrationes in XII psalmos* (Verklaringen bij 12 psalmen), *Expositio evangelii secundum Lucam* (Commen-

taar op het Lukasevangelie), 10 boeken; traktaten over moraal en ascese, o.m. *De officiis ministrorum* (De plichten van de kerkdienaren), 3 boeken, *De virginibus* (De maagden), 3 boeken; catechetische werken, o.m. *De mysteriis* (De geheimen) en *De sacramentis* (De sacramenten); 5 redevoeringen, w.o. *Contra Auxentium* (Tegen Auxentius); een 90-tal *Epistulae* (Brieven). Ambrosius componeerde ook *Hymni* (Hymnen), steeds in 8 strofen van jambische dimeters; 5 zijn er zéker en 9 andere waarschijnlijk van zijn hand (cf. editie Walpole, nrs. 2-15). Ook een 20-tal metrische *Tituli* (Opschriften) staan op zijn naam. Het geschriftje *De lapsu Susannae sive De lapsu virginis consecratae* (De zonde van Suzanna, of De zonde van een gewijde maagd) is onecht. Ook de toeschrijving aan Ambrosius van de liturgische lofzang *Te Deum laudamus* (zie aldaar) is onbewezen.

De Bono Mortis

**Een Heerlick Sermoen, ofte Predicatie Cypriani,... beroerende die Sterflicheyt*... wt de Latijnsche sprake overgeset, in onse Nederlantsche tale. Door T.R.B., t' Amstelredam, Voor Lauwerens Jacobsz... 1597. - Hierin, p. 30-86, lichtjes ingekorte vert. van *Bon. mort.*

Enarrationes In XII Psalmos

*de Wyels (Franco), *De heerlijkheid der Psalmen. Volgens den H. Ambrosius*, in: *Liturgisch Tijdschrift*, 1 (1910-1911), p. 379-388. - Op p. 382-388 vert. van *Praef.* 4-12.

De Officiis Ministrorum

*de Graaf (J.), *De ethiek van een gekerstende levensorde. Van Ambrosius tot Dante*, Utrecht, Bijleveld, 1964, p. 16-23. - Enkele fragm.

De Virginibus

*St. Ambrosius, *Over de maagden*. Uit het Latijn vertaald en ingeleid door D. Franses (*Getuigen*, II, I), Amst., R.K. Boekcentrale, 1942.

De Mysteriis & De Sacramentis

*Ambrosius van Milaan, *Twee verhandelingen over de geheimen*, vertaald en ingeleid door F. Vromen (*Levensbr.*), Brugge-Utrecht, DDB, 1964.

Contra Auxentium & Epistulae

*Ambrosius, *Brieven*, gekozen en vertaald door J. Wytzes (*Klass. Kerk*, 1, 2), Amst., Holland, 1950. - Vert. van 7 brieven én de rede tegen Auxentius.

Hymni

Zie onder ***Hymni Christiani Latini***. Speciaal vermelden wij de literaire vertalingen in:

*Biezen-Schulte Nordholt, *Hymnen*, 1967. - Op p. 14-23 tekst en vert. van de 5 zékere Ambros. hymnen, door Schulte Nordholt.

*_Lofzangen der latijnse Kerk_, vertaald door F. van der Meer, Utrecht-Antw., Spectrum, 1970. - Hierin passim tekst en vert. van de 14 Ambros. hymnen.

De Lapsu Susannae

*_Van dleven der christeliicker maechden_... by Ioannem Fredericum Lumnium... _Noch een Boecxken vanden H. Doctoor Ambrosius... ghescreven aen een maghet die tot val ghecomen was_, door den selven... in duytsch overghesedt, T' Antwerpen, By Christoffel Plantijn... 1571, p. 306-332. - Herdr.: Antw., Verdussen, 1621.

Vertalingen in bloemlezingen e.d.

*Vondel, _Grotius Testament_, 1645. - Een 10-tal citaten.
*Sailer/Steenwijk, _Brieven_, I, 1828, p. 168-216. - Vert. van 6 brieven.
*Sailer/Steenwijk, _Reliquien_, 1835, p. 194-225. - Vert. van vele fragm., o.m. uit _epist._ 18 en 20.
*Hamman/Beekman, _Gebedsbron_, 1957, p. 281-286. - Vert. van 6 fragm., w.o. _hymn._ 2 en 5 Walpole.
*Meer-Mohrmann, _Atlas_, 1958, passim. - Korte fragm. uit diverse werken; ook 2 _tituli_.
*_Pelgrim_, 1976, p. 154-160. - Vert. van 10 fragm., door A. Hoste.
*Stemberger/Thewissen, _Bijbel en Christendom_, I, 1978, p. 182-183. - Fragm. uit _Exp. Luc._ en _Off._
*Hermans, _Kerkvaders_, V, 1984, p. 49-53. - Fragm. uit _Exp. Luc._, over huwelijk, vert. A.S.M.H. Prakken.
*Wagenaar, _Bidden_, 1987, p. 69-79. - Vert. van 8 hymnen.

Aanvullende opmerking

Vertalingen van Ambrosiaanse hymnen, buiten de reeds genoemde, maakten ook W. Bilderdijk (1819: nr. 2 Walpole), en B. ter Haar (1853: nr. 6 Walpole).

Ammianus Marcellinus

(ca. 330-395 n.C.). Latijns geschiedschrijver van Griekse afkomst. Auteur van _Res gestae_ (Geschiedenis; 31 boeken), waarin hij de Romeinse geschiedenis van 96 tot 378 behandelt, een periode die aansluit bij Tacitus' _Historiae_. Bewaard zijn de boeken 14 t/m 31, die de jaren 353-378 bestrijken.

*van Schevichaven (H.D.J.), _Bijdragen tot eene geschiedenis der Bataven_..., Leiden, Brill, 1875, p. 116-131, passim. - Enkele korte fragm.
*Brakman, _Opstellen_, 1919, p. 90-146. - Fragm. met bindtekst.
*Waele, _Antieke geschiedschrijving_, 1946, p. 210-229. - 3 fragm.

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 210-222, passim. - 5 korte fragm.

*den Hengst (D.), *Scènes de la vie romaine. Ammianus Marcellinus, Res Gestae 14.6*, in: *Herm.*, 62 (1990), p. 179-186. - Op p. 181-185 vert.

Amphilochius

(4de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver uit Cappadocië, neef van Gregorius Nazianzenus. Eerst retor en advocaat, in 373 bisschopmetropoliet van Iconium in Lycaonië. Van zijn geschriften zijn 8 *Homiliae* (Preken) over, alsook een poëtische aansporing tot deugd en studie, getiteld *Iambi ad Seleucum* (Jamben voor Seleucus). Voor de *Vita Basilii Magni* van Ps. Amphilochius: zie onder ***Vitae patrum***.

**Paasfeest*, 1989, p. 53-57. - Vert. van *Hom.* 5, door C. Datema.

Anacreon

(6de eeuw v.C.). Grieks dichter. Hij was afkomstig van Teos maar bracht na zijn vlucht van het eiland periodes door op Samos, in Athene en wellicht in Thessalië. Staat dankzij zijn gedichten bekend als een levenslustig poëet en was reeds tijdens zijn leven een gevierd 'hofdichter'. Auteur van hymnen en liederen over drank en liefde, maar ook van satires en elegieën, waaronder grafschriften en wijdingsgedichten. Slechts drie gedichten zijn volledig, de rest is fragmentair bewaard.

Edities: Campbell, Diehl.

*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 33-34. - C 348/D 1; C 395/D 44 en C 356/D 43.

*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 43-46. - Inl. en vert. van C *Eleg.* 2/D 96; C 358/D 5 (vert. P.C. Boutens); C 395/D 44; C 417/D 88. Eerder al in: Kuiper, *Grieksche lyriek*, 1923, p. 41-43.

*Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 79-81, en *Bloemlezing*, 1971, p. 135-137. - 1962: C 348/D 1; C 395/D 44; C 358/D 5; C 357/D 2; C 356/D 43. 1971: 7 gedichten, met o.m. C 417/D 88, en op p. 185 4 epigrammen uit de *Anthologia Graeca* (zie aldaar).

**Strophen van de echte Anakreon (c. 550 v. Chr.)*, vertaling J.M.H. Jansen, in: *Herm.*, 35 (1963-1964), p. 50-51. - C 356/D 43; C 388/D 54.

*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 67-70. - 10 gedichten en fragm.

**Spiegel*, 1988, p. 79-80. - 6 vert. door 6 vertalers (o.m. J.P. Guépin; C 358/D 5), elders eerder gepubliceerd.

*Hanlo (Jan), *Brieven. Deel I 1931-1962*, Amst., van Oorschot, 1989. - Bevat de Anacreon-vert. die Hanlo maakte, t.w.: op p. 284 vert. van C 374/D 70, op p. 411-412 C 372 en 388 (D 16 en 54), op p. 664 C 360/D 4. De brieven met vert. dateren uit de periode 1955-1962. De 'definitieve' versies van de laatste drie verschenen in: Hanlo (Jan), *In een gewoon rijtuig*, Amst., van Oorschot, 1966, p. 269 en 275. In dit laatste op p. 270-274 ook de 5 epigrammen uit de *Anthologia Graeca* die Hanlo vertaalde en die eerder verschenen in *Krekels in olijventuinen* (in de *Brieven* bovendien op p. 691 vert. van *Anth. Gr.* 7, 211).

Aanvullende opmerking

Voor meer verwijzingen naar oudere vert.: zie onder *Anacreontea* en de ‘Aanvullende opmerkingen’ aldaar.

Anacreontea.

Verzameling van een zestigtal gedichten die lange tijd aan Anacreon (zie aldaar) zijn toegeschreven. Ze werden gemaakt in het spoor van het succes van de dichter, dateren uit de Hellenistische periode en later, en werden overgeleverd als aanhangsel van de *Anthologia Palatina* (zie onder ***Anthologia Graeca***). Qua thematiek en metrische vorm zijn deze verzen verwant met het authentieke werk van Anacreon. Hun Nachleben is zeer uitgebreid, en de grens tussen ‘vertaling’ en ‘imitatio’ vaak moeilijk te trekken. De toeschrijving aan de dichter Anacreon heeft vooral in de oudere vertalingen verwarrende sporen nagelaten: wat als ‘gedichten van Anacreon’ wordt gepresenteerd, is vaak een verzameling *Anacreontea*.

Editie: Edmonds.

Zelfstandige publikaties

*Vóór 1924: J. de Vries (1656), G. Kempher (1726), G. Dorn Seiffen (1809), J.H. Hoeufft (1816), W.R. van Hoëvell (1832), J.Th. Büser (1836). In veel van deze publ. komen ook een of meer fragmenten van Anacreon voor.

**De lierzangen van Anacreon*, in Nederduitschen rymtrant nagevolgt [door P.A. de Huybert?], Grav., Gazinet, 1717. - 55 stukjes.

**Oden van Anakreon*, door J.J.L ten Kate en S.J. van den Bergh, Gron., van Boekeren, 1837. - 46 stukjes (waaronder enkele gedichten van Anacreon).

**In Anacreons ban. Gedichten van wijn, van min en van levensvreugd uit de latere oudheid*, uit het Grieks vertaald door J.D. Meerwaldt (*De Ceder*, 25), Amst., Meulenhoff, 1951. - 49 gedichten. Berijmd. 6 stukjes ook in: *Muziek*, 1944, p. 111-113 en 116-118.

Meer dan drie gedichten

*Someren, *Uyt-spanning*, 1660, p. 323-332. - 10 gedichten.

**Den Persiaansche Zydewever... Benevens eenige... Gezangen van Anakreon*... door Jacob Campo Weyerman, Amst., Bosch, 1727. - 15 gedichten.

**Proeve van Dichtoeffening*... door A.L.F. [= Th. van Snakenburg] en A.P.S. [= J. Elias Mz.]..., Leiden, van der Aa, 1731, p. 253-258. - 7 gedichten, vert. door J. Elias Mz.

*[Bilderdijk (Willem)], *Mijn verlustiging*, Amst., Klippink, 1779. - Bevat 19 stukjes. Recentste uitgave: Bilderdijk (W.), *Mijn Verlustiging*. Met inleiding en aantekeningen door Maria A. Schenkeveld-van der Dussen (*Klassiek Letterkundig Pantheon*, 208), Zutphen, Thieme, 1975. Vgl. ook: Bilderdijk, *Dichtwerken*, IX, 1858, p. 411-432.

*[Swildens, J.H.], *Bardietjes*..., Amst., Holtrop, 1779, p. 61-68. - 7 gedichten.

*Duyse, *Nagelaten gedichten*, VIII, 1884, p. 5-17. - II gedichten.

T.L.G. De Heremans' Zonen. 1885-1897. Letterkundige bundel, Gent, Siffer,

1897. - Op p. 176-178 vert. van 4 gedichten door ‘Steven Steurs’, pseudoniem van Karel van de Woestijne. Opgenomen in: Woestijne, *Verzameld werk*, I, 1948, p. 826-830.

*van Buytenen (J.M.), *Anacreontea; Anacreonteum*, in: *Herm.*, 21 (1949-1950), p. 95-96 en 121; 22 (1950-1951), p. 61-62 en 81. - In totaal 6 gedichten.

*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 50-54. - 7 gedichten.

*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 47-51. - 5 vert. (4 uit de hoger genoemde bundel door J.D. Meerwaldt, 1 door Verwey).

*Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 81-85, en *Bloemlezing*, 1971, p. 137-160. - De vert. uit 1962 gewijzigd opgenomen onder de 44 vert. uit 1971.

*Decorte, *De mooie ontrouw*, 1972, p. 12-16. - E 21; E 34; E 33; E 46.

**Spiegel*, 1988, p. 81-85. - 9 vert. door verschillende vertalers, elders eerder gepubliceerd.

Aanvullende opmerkingen

- Vaak werden in velerlei geschriften één of enkele gedichtjes, van Anacreon of *Anacreontea*, omgezet, onder meer door literatoren, van wie we vermelden: J. de Harduyn (1613: 3 gedichtjes), J.Mz. Elias (1731: 7 gedichtjes), W. Bilderdijk (1784 +: 2 gedichtjes), P. Nieuwland (1788: 2 gedichtjes), P. Boddaert Jr. (1789: 2 gedichtjes), A. Fokke Simonsz. (1803: E 33), K.A. Vervier (1862: E 36), E. Hiel (1872: 2 gedichtjes), C. Vosmaer (1877+: 3 gedichtjes), E.B. Koster (1888: 2 gedichtjes), A. Verwey (1911 +: 3 gedichtjes, o.m. herdrukt in: Verwey (Albert), *Dichtspel*..., Amst., Arbeiderspers, 1983, p. 418-420; nrs. 31 en 33 opgenomen in: *Muziek*, 1944, p. 114-115), P. Verbruggen (1955: E 24), R. Herreman (1960: E 23).

- Een reeks van drie artikelen over het gedicht E 35 en zijn vert.: Verbrugge (F.J.P.), *Eros gestoken: notities naar aanleiding van een vertaalwedstrijd*, in: *Herm.*, 50 (1978), p. 361-372, 422-431; 51 (1979), p. 13-19. - I: letterlijke vert. en bespr. van anderstalige versies; II: oudere Ned. bewerkingen; III: recentere vert.

Anastasius II

(† 498 n.C.). Romeinse paus (496-498). Van hem zijn enkele leerstellige en kerkrechtelijke brieven bewaard.

*Duinkerken, *Wereldhistorie*, 1946, p. 27-28. - Brief aan de Frankenkoning Clovis, n.a.v. zijn doop (= *Epist. pontif.* 745).

Anaxagoras

(ca. 500-428 v.C.). Grieks natuurfilosoof uit Clazomenae die een groot deel van zijn leven in Athene doorbracht. Slechts het geschrift *De natura* (De natuur) is ons bekend. Daaruit zijn een aantal excerpta bewaard.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 244-260. - Fragm.; ook indirecte citaten en testimonia.

Anaximander

(ca. 610-547 v.C.). Grieks natuurfilosoof uit Milete. Auteur van het eerste ons bekende filosofische prozageschrift in het Grieks, *De natura* (De natuur). Nagenoeg alleen indirecte citaten zijn overgeleverd.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 38-42.
*Couprie (Dirk Leendert), *De verordening van de tijd; interpretatie en vertaling van het fragment van Anaximander*... (*Filosofische Reeks*, 30), Delft, Eburon, 1989. - 6 regels vert. en 250 blz. interpretatie.

Anaximenes Lampsacenus

(2de helft 4de eeuw v.C.). Grieks retor en geschiedschrijver, ook actief als theoreticus van de redekunst. Volgens velen is het op Aristoteles' naam overgeleverde leerboek *Rhetorica ad Alexandrum* (Redekunst, voor Alexander) van zijn hand.

**De Spreek-kunst van Aristoteles aen Alexander de Groote*... Uyt het Griecks in het Nederlants vertaelt, door Willem van Schaep, Leyden, van Gaesreek [sic], 1677.

Anaximenes Milesius

(?-ca. 525 v.C.). Grieks natuurfilosoof uit Milete. Van zijn werk *De natura* (De natuur) zijn slechts indirect fragmenten overgeleverd.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 46-50.

Andocides

(440-na 399 v.C.). Grieks redenaar. Leefde te Athene, maar werd twee keer langdurig verbannen. Drie redevoeringen zijn bewaard: 1. *De mysteriis* (De mysteriën), 2. *De reditu suo* (Mijn terugkomst), 3. *De pace* (De vrede). Een vierde (*In Alcibiadem* [Tegen Alcibiades]) is wellicht onecht.

*Deventer, *Helleensche studiën*, 1897, p. 73-78. - Vert. van I, cap. 37-42, 48-53 en 61-66. Eerste publ.: 1896.
*Stock, *Antieke welsprekendheid*, 1945, p. 117-133. - Bevat fragm. uit 1 en 2.

Andromachus

(1ste eeuw n.C.). Grieks lijfarts van keizer Nero, afkomstig van Kreta. 174 elegische verzen waarin hij de bereiding van zijn ‘universeel tegengif’ beschrijft, zijn bewaard.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 216-219. - Prozavert.

An[n]ianus

(1ste helft 5de eeuw n.C.). Latijns-christelijk schrijver (van Celeda, zegt Hiëronymus, maar die plaatsnaam is verder onbekend). Was pelagiaans gezind en wilde door een Latijnse vertaling van werken van Johannes Chrysostomus (*Homiliae in Matthaeum* en *De laudibus Pauli*) aantonen dat de Griekse kerkvader een ‘pelagiaan’ was.

*Joannes Chrysostomus, *Lofredenen op de H. Paulus*, 1834 (zie onder **Johannes Chrysostomus**), p. 1-6. - Vert. van Anianus' proloog tot *Laud. Paul.*, door Jacobus Henricus van Buul.

Anthologia Graeca

(Griekse anthologie). Verzameling van meer dan 4000 Griekse epigrammen (= ca. 24.000 verzen), bewaard in een 10de-eeuws handschrift dat zich ca. 1600 in de *Bibliotheca Palatina* (Pfalzbibliothek) te Heidelberg bevond. De verzameling wordt dan ook soms aangeduid als *Anthologia Palatina*. De bloemlezing in dit manuscript had een ingewikkelde ontstaansgeschiedenis, waarbij verscheidene oudere verzamelingen in de 10de-eeuwse zijn opgenomen. Behalve de *Anthologia Palatina* bestaat ook de *Anthologia Planudea*, genoemd naar haar samensteller Maximus Planudes (13de eeuw). Beide verzamelingen bevatten goeddeels dezelfde epigrammen. De 400 gedichten die alleen in de *Planudea*-bloemlezing voorkomen, worden nu doorgaans als het 16de boek van de *Anthologia Graeca* uitgegeven.

De meer dan 300 schrijvers en schrijfsters van wie epigrammen werden geselecteerd voor deze bloemlezingen, worden gesitueerd van de 5de eeuw v.C. tot de 6de eeuw n.C., en zelfs nog later. Vaak is de datering en de toeschrijving problematisch, en vele epigrammen blijven anoniem. De indeling van de verzameling is min of meer thematisch: elk boek bevat een gelijkaardig soort epigrammen. De thema's variëren sterk: er zijn christelijke opschriften uit kerken, grafschriften, gedichten die beelden beschrijven, figuurgedichten, raadsels, wij-epigrammen, satirische verzen, hetero- en homo-erotische epigrammen enz.

Ondanks de censuur in vooral de laatste categorie had de Griekse anthologie een rijk Nachleben, waarin het onderscheid tussen ‘vertaling’ en ‘imitatio’ vaak moeilijk te maken is.

Het is van belang erop te wijzen dat wij in onze *Gids* de auteurs van de *Anthologia Graeca* in twee categorieën verdelen:

1. dichters van wie, behalve *Anthologie*-epigrammen, ook andere geschriften zijn overgeleverd (Anacreon, Callimachus, Simonides e.a.). Als er van hen in één publikatie drie of meer epigrammen zijn vertaald, vermelden wij dat in de hier volgende rubriek; bij de behandeling van de auteur en zijn overige werken attenderen wij hierop met de opmerking ‘zie ook onder ***Anthologia Graeca***’.

2. dichters van wie alleen *Anthologie*-epigrammen zijn overgeleverd. Als er van hen in één publikatie drie of meer epigrammen zijn vertaald, worden zij in de hier volgende rubriek met name genoemd; op de passende alfabetische plaats van onze *Gids* wordt hierop geattendeerd met de opmerking ‘zie onder ***Anthologia Graeca***’.

Zelfstandige publikaties

*Wijnen (John), *Griekse epigrammen* (*Klass. Gal.*, 142), Antw., DNB, 1960. - Vert. in verzen. Meer dan 100 epigrammen. 3 of meer epigrammen van:

Antipater van Thessalonica (3), Anyte (5), Asclepiades Epigrammaticus (4), Leonidas van Tarente (3), Lucillius (3), Meleager (5), Palladas (6), Paulus Silentiarius (4), Philodemus (4), Plato (8), Posidippus (3), Simonides (5).

Krekels in olijventuinen*. Griekse epigrammen uit de Anthologia Palatina met vertalingen in het Nederlands..., Den Haag, Bakker-Daamen, 1963. - Bloeml. van 101 vert. (met Gr. tekst) door talr. vertalers, onder wie als literatoren die drie of meer epigrammen vertaalden: Ida G.M. Gerhardt (10), J.P. Guépin (10), H. Haasse (3), J. Hanlo (5; zie ook onder **Anacreon), L.Th. Lehmann (7), H. Nolthenius (5), J.W. Schulte Nordholt (4). Sommigen onder hen publiceerden deze epigrammen ook elders, al dan niet gewijzigd. O.m. drie of meer epigrammen van: Antipater van Sidon (3), Anyte (3), Asclepiades Epigrammaticus (4), Callimachus (4), Lucilius [sic] (3), Meleager (8), Palladas (7), Paulus Silentiarius (7), Philodemus (6), Rufinus Epigrammaticus (7).

**Anthologia Palatina. De spiegel van Laïs*, vertaald door M. d'Hane-Scheltema (*Phoenix Klass. Pock*., 8), Zeist, de Haan-Antw., Stand., 1965. - Met metr. vert. van ca. 120 epigrammen. 3 of meer epigrammen van: Anyte (4), Asclepiades Epigrammaticus (7), Callimachus (5), Leonidas van Tarente (5), Lucillius (7), Marcus Argentarius (4), Meleager (7), Nicarchus (3), Palladas (10), Plato (5), Posidippus (3), Rufinus Epigrammaticus (5), Simonides (3).

*Strato van Sardeis, *Knapenliedboek*. Vertaald en van een nawoord voorzien door Charles Vergeer, Amst., Arbeiderspers, 1976. - 205 epigrammen, niet uitsluitend van Strato (= boek 12 van de *Anthologia*, zonder de epigrammen van Meleager, met enkele gedichten uit andere boeken). 3 of meer epigrammen, behalve van Strato (97), ook van: Alcaeus van Messene (3), Asclepiades Epigrammaticus (12), Callimachus (12), Dioscorides (6), Posidippus (5), Rhianus (6), Statilius Flaccus (4). Herdr.: 1979.

**De Griekse liefde. Honderd epigrammen uit de Griekse Anthologie*. Vertaald door Paul Claes (*N.V.*, 10), Leiden, Nijhoff, 1983. - Epigrammen vooral uit de boeken 5 en 12. 3 of meer epigrammen van: Asclepiades Epigrammaticus (4), Lucillius (5), Macedonius (3), Marcus Argentarius (6), Meleager (6), Nicarchus (3), Palladas (5), Paulus Silentiarius (5), Philodemus (6), Rufinus Epigrammaticus (8), Strato van Sardes (19).

**Doornroosjes. Puntige versjes uit de Palatijnse Anthologie*, vertaald door Marcel F. Fresco, Middelburg, S.B.K.-Zeeland, 1991. - Vert. van 27 epigrammen, soms in 2 of 3 versies. Hieronder 5 van Callimachus en 3 van Plato. Zes van deze vert. ook reeds in *Krekels in olijventuinen*, 1963 (cf. supra).

10 epigrammen en meer

*Vóór 1924: G. Dorn Seiffen (1821: ca. 130 epigr.), A. Valckenaere (1913: ca. 60 epigr.).

*Koster (E.B.), in: Ἑλλάς, 5 (1895), p. 356-361. - Gr. tekst en vert. van 13 epigrammen uit boek 5, alle van Meleager. Gedeeltelijk opgenomen (zonder Gr. tekst), mét het toegevoegde *Lentelied* (= 9, 363), in: Koster, *Verzamelde*

gedichten, 1903, p. 392-396 (11 vert.), en in: Koster, *Gedichten*, 1907, p. 226-228 (6 vert.). 3 gedichten ook opgenomen in: *Muziek*, 1944, p. 110-111.

*Kuiper, *Grieksche lyriek*, 1923, p. 119-121. - 5 epigrammen van Plato (vert. P.C. Boutens), 4 van Meleager (vert. E.B. Koster) en I *Anacreonteum* (E 33, vert. Kuiper).

*M[eerwaldt] (J.D.), *Griekse raadsels en sommen*, in: *Herm.*, 8 (1935-1936), p. 93-100. - 13 epigrammen, alle anoniem, uit boek 14.

*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 55-65. - 52 epigrammen. 3 of meer van: Callimachus (3), Leonidas van Tarente (3), Lucianus (3), Lucillius (7), Plato (4), Simonides (14).

*Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 106-109, en *Bloemlezing*, 1971, p. 180-202. - 3 of meer epigrammen van:
- 1962: Simonides (12);
- 1971: Anacreon (4), Crates van Thebe (4), Demodocus van Leros (3), Erinna (3), Marcus Argentarius (3), Palladas (4), Plato (20), Simonides (20), Theognis van Megara (9).

*Guépin (J.P.), *In een moeilijke houding geschreven opstellen*, Den Haag, Bakker-Daamen, 1969. - Op p. 96-103 *Epigrammen uit de Anthologia palatina*. Vert. van 17 epigrammen, o.m. 4 van Callimachus, 3 van Meleager en 3 van Palladas. Eerste publ.: 1968. Tien van deze vert. ook eerder al in: *Krekels in olijventuinen* (cf. supra); en

*Guépin (J.P.), *Liefde, afkeer en gewoontes. Sonnetten, vertaalde epigrammen*, Amst., Bakker, 1982. - Op p. 25-33 *De epigrammen van Philodemus*. Die worden op p. 37-40 gevolgd door een voorstelling van de dichter. Eerste publ.: 1975.

*Demoen (Kristoffel), Φιλομήτορες μῦθοι. *Moederliefde in Griekse epigrammen*, in: *Didactica Classica Gandensia*, 26-27 (1986-1987), p. 19-47. - Bevat tekst en prozavert. van boek 3 (= 19 epigrammen, alle anoniem).

*Hottentot (Wim), *'Gezien gezoend versierd vergeten/wie wat hoe joost mag het weten'*, in: *Griekse dichters*, 1988, p. 51-59. - Bevat een 12-tal vert., deels overgenomen uit de hierboven genoemde zelfstandige publ., zeven van eigen hand.

**Spiegel*, 1988, passim. - Bevat 116 vert. van epigrammen, dikwijls tweedehands uit de hier vermelde publ., vaak ook van de samenstellers Warren en Molegraaf. 3 of meer epigrammen van: Agathias (5), Antipater van Sidon (3), Anyte (3), Asclepiades Epigrammaticus (4), Callimachus (6), Leonidas (en toegeschreven aan Leonidas; 4), Lucillius (3), Macedonius (3), Marcus Argentarius (3), Meleager (13), Palladas (6), Paulus Silentiarius (6), Philippus van Thessalonica (3), Philodemus (5), Plato (4), Rufinus Epigrammaticus (4), Strato van Sardes (9).

*Hupperts, *Olympische spelen*, 1989. - Passim vert. van 16 epigrammen, w.o. 8 van Lucillius.

*Slits, *Stededicht*, 1990. - Passim (o.m. op p. 8, 18 en 106-114) vert. van 12 epigrammen.

Drie of meer epigrammen van dezelfde auteur

*Cluytens (F.), *Vier brongedichtjes van Anutè van Tegea in oorspronkelijken trant en rhythme vertaald*, in: *Phil. St.*, 3 (1931-1932), p. 225-226. - Tekst en vert.

*Huybrechs (F.), *De Spartaanse agora*, in: *Kleio*, N.R., 4 (1974), p. 97-106. - Bevat prozavert. van drie epigrammen van Dioscurides.

**Arche*, V, 1986, p. 27, 30. - Bevat 6 vert. van Asclepiades Epigrammaticus.

*Leonidas van Alexandrië, *Vier epigrammen*. Vert.: M. d'Hane-Scheltema, in: *Herm.*, 59 (1987), p. 18, en

*d'Hane-Scheltema (M.), *Serenades voor een dichte deur*, in: *Herm.*, 63 (1991), p. 143-148. - Bevat op p. 143-145 o.m. vert. van 3 epigrammen van Asclepiades Epigrammaticus.

*Sluiter, *Perversa subtilitas*, 1988, p. 41-65. - Bevat vert. van een achttal epigrammen, o.m. 3 van Palladas.

*Aafjes, *Griekse kusten*, 1991, p. 115-116, 121, 146 en 184-185. - Met vert. van 11 epigrammen, waaronder 3 van Lucillius (onder de namen Lucilius, Lucillus en Lucillius). Eerste publ.: 1959 en 1960.

*Eyben, *Vrouwen*, 1992, p. 150. - 3 fragm. van Anyte, door Nancy Van Gelder.

Aanvullende opmerking

Wij beperken ons verder tot het vermelden van literatoren die, behalve in de hierboven al genoemde publ., nog 3 of meer epigrammen hebben vertaald: J. van Someren (1660: 9 epigr.), J. Vollenhove (1685: 110 epigr.), A. Moonen (1700: 109 epigr.), W. Bilderdijk (1808: 25 epigr.), H. Claus (1964: 15-tal transposities van epigr. vnl. uit boek 5), Albe (1965: 6 epigr.), P. Claes (1970 +: een aantal epigr. in diverse publ.).

Anthologia Latina

(Latijnse anthologie). 1) Verzameling van ca. 380 gedichten, aangelegd in Noord-Afrika in de 1ste helft van de 6de eeuw n.C. en bewaard in de 8ste-eeuwse *Codex Salmasianus*. De collectie bevat een bonte groep gedichten (epigrammen, raadsels enz.), geschreven in de 5de en begin 6de eeuw door Afrikaanse dichters (Luxorius/Luxurius, Symphosius e.a.), én oudere stukken, waaronder het *Pervigilium Veneris* (zie aldaar). 2) *Anthologia Latina sive poesis Latinae supplementum* (Latijnse anthologie, of Supplement van Latijnse poëzie) is de titel van een tweedelige Teubner-editie in 5 fascikels. Het eerste deel, verzorgd door Riese en voor het eerst uitgegeven in 1869-1870, bevat gedichten uit codices, waaronder de sub 1) vermelde *Salmasianus*. Deel 2, verzorgd door Bücheler en met een supplementdeel door Lommatzsch, verzamelt ca. 2300 *Carmina Latina epigraphica* (zie aldaar). Zie ook (onder) de trefwoorden **Apuleius, *Carmen de aegritudine Perdicae, Carmen de ponderibus*, Florus** en **Vespa**.

Editie en nummering: Riese.

**Publius Virgilius Maroos Wercken* vertaalt door I.v. Vondel, Amst., de Wees,

1646. - In het voorwerk, p. [25-26], vert. van nr. 672 (‘Augustus’ over de *Aeneis*). Herdr. o.m.: Vondel, *De werken*, XII, 1890, p. 38-39; Vondel, *De werken*, VI, 1932, p. 63-64; Vondel, *Volledige dichtwerken*, 1937, p. 1158.

*Vollenhove, *Poëzy*, 1685, p. 626-742, passim. - Vert. van 21 nrs.

*Zie onder **Apuleius**: Bilderdijk.

**Roeierslied*... Door Balthazar Verhagen, in: *Onze Eeuw*, 12 (1912), I, p. 304. - Vert. van nr. 388a. Herdr.: Verhagen, *Nachtwaken*, 1913, p. 43.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 210-243. - Tekst en prozavert. van Vespa's *Iudicium coci et pistoris iudice Vulcano* (Proces van de kok en de bakker met Vulcanus als rechter; p. 210-215; nr. 199), 17 *Aenigmata* (Raadsels) van Symphosius (p. 222-227; nr. 286), 16 gedichten uit de nummers 345 tot 461 (p. 226-235) en Lactantius' (?) *De ave Phoenice* (De vogel Phoenix; p. 234-243; nr. 731; zie onder **Lactantius**).

**Morgenrozen*. Vertaling bezorgd door J. Cochez, Leuven, s.n., 1955. - Tekst en vert. van nr. 646 (*De rosis nascentibus*).

*Meerwaldt (J.D.), *Monica's epitaphium*, in: *Herm.*, 35 (1963-1964), p. 203-212 en 226. - Over nr. 670, met metr. vert.

*Wagenvoort (H.), *‘Oortuiten’ in de loop der eeuwen*, in: *Herm.*, 41 (1969-1970), p. 306-310; 42 (1970-1971), p. 11-12. - Nr. 452, met tekst en vert.

*Kuijper (D.Fzn.), *De manufacturierster en het negervraagstuk*, in: *Herm.*, 42 (1970-1971), p. 33-40. - Nr. 727, met tekst en vert.

*Hermans, *Kerkvaders*, I, 1983, p. 276. - Vert. van nr. 378 (inscripties in Carthaagse doopkapel), door J. Rouwet.

*Mönnich, *Koningsvanen*, 1990, p. 46-47. - Vert. van nr. 388a.

*Guépin, *Janus Secundus*, 1991, p. 164-165. - Tekst en vert. van nr. 700.

Antipater Sidonius

(Antipater van Sidon; 2de eeuw v.C.). Grieks epigrammendichter. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Antipater Stoicus

(2de eeuw v.C.). Grieks filosoof, afkomstig uit Tarsus. Verdedigde in talrijke geschriften, waaruit fragmenten zijn bewaard, zijn stoïcijnse opvattingen tegen Carneades. Auteur van o.m. *De matrimonio* (Het huwelijk).

*Eyben (E.), *De latere Stoa over het huwelijk, I Antipater van Tarsus*, in: *Herm.*, 50 (1978), p. 15-32. - Bevat vert. van fragm. 62 en 63.

Antipater Thessalonicensis

(Antipater van Thessalonica; 1ste eeuw v.C.). Grieks epigrammendichter. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Antiphanes

(ca. 405-340 v.C.). Grieks auteur van de zogenaamde Midden-Komedie. Van zijn werk, waaruit we 134 titels kennen, zijn een 300-tal fragm. bewaard.

*Kuiper (W.E.J.), *Menander*, in: *De Gids*, 93 (1929), 2, p. 102-123. - Op p. 109-110 een 30-tal vv. van Antiphanes; daarvan 22 vv. uit *Poesis*, (De dichtkunst) licht gewijzigd in: Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 143.

Antiphon

(ca. 480-411 v.C.). Oudste ons bekende Griekse redenaar en logograaf, afkomstig uit Rhamnus (Attica). Er zijn 60 titels van hem bekend. Bewaard zijn 3 'echte' redes uit processen over moord: 'Aanklacht wegens gifmengerij' (= *Oratio* 1), 'De moord op Herodes' (= *Oratio* 5), 'De choreut' (= *Oratio* 6). Verder staan op zijn naam 3 zogenaamde 'Tetralogieën' (= *Orationes* 2, 3 en 4), retorische oefeningen waarin om beurt aanklager en beklaagde aan het woord zijn. Op papyrus zijn nog andere fragmenten overgeleverd.

Van een 'Antiphon' zijn ook sofistisch getinte fragmenten bekend. Het blijkt onmogelijk uit te maken of het hier om dezelfde Antiphon van Rhamnus gaat. Wij vermelden ze aan het slot van deze notitie als 'Sofistische fragmenten'. Zie ook onder **Jamblichus**, *'Adhortatio'*.

Integrale Orationes

**Antiphon's eerste rede, met vertaling en commentaar*. Proefschrift... door Simon Wijnberg, Amst., Paris, 1938. - Op p. 24-43 tekst en vert.

**Antiphon's Zesde Rede*, met inleiding, vertaling en commentaar. Proefschrift... door Henricus Maria ten Berge, Nijm., Centrale Drukkerij, 1948. - Op p. 40-65 tekst en vert.

*Sicking, *Antieke pleidooien*, I, 1969, p. 27-52. - *Or.* 2.

Fragmenten

*Deventer, *Helleensche studiën*, 1897, p. 52-65. - Bevat fragm. uit diverse redes. Eerste publ.: 1895.

*Stock, *Antieke welsprekendheid*, 1945, p. 54-76. - Op p. 71-76 fragm. uit *or.* 5.

*Jong, *Antieke welsprekendheid*, 1949, p. 20-22. - *Or.* 5, 1-7.

Sofistische fragmenten

*Kuiper (K.), *Over de jongst-ontdekte fragmenten van den Sophist Antiphon*, in: *Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde*, 53 (1920), p. 19-34. - Op p. 20-23 twee fragm. uit *De veritate* (De waarheid).

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 363-373. - Vnl. fragm. uit *De veritate* (De waarheid), *De concordia* (De eendracht), en *Politicus* (Staatsrede).

*Bakker, *De mens*, 1986, p. 88-101. - Talr. fragm.

Aanvullende opmerking

Hugo Claus schreef in 1978 vier *Antiphon*-gedichten, waarin hij ‘varianten op gedachten van Antiphon’ verwerkte.

Antonius Abbas

(251-356 n.C.), ook de Kluizenaar of de Grote genoemd. Leefde eerst als eremiet in midden-Egypte, gaf dan leiding aan andere kluizenaars die zich bij hem aansloten (daarom als 'vader van het monnikenwezen' beschouwd) en eindigde zijn legendarisch lange leven in een kluis bij de Rode Zee. Van de aan hem toegeschreven brieven (oorspr. Koptisch, in Latijnse vertaling bewaard) gelden er 7 als authentiek. In de *Apophthegmata patrum* (zie aldaar) komen 38 spreuken en 34 'exempelen' van Antonius voor. De *Sermones ad filios suos* (Preken voor zijn zonen) en de 'Regel van Antonius' zijn onecht. Beroemd is het kleurrijke verhaal van zijn leven, door Athanasius Alexandrinus (zie aldaar).

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, I, 1828, p. 100-109. - 2 brieven vertaald.
**Leven, getuigenissen, brieven van de heilige Antonius abt*. Inleidingen, vertaling, voetnoten... van Christofoor Wagenaar (*Monastieke Cahiers*, 17), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1981. - Heel het Antonius-dossier vertaald en toegelicht; op p. 276-346 de 7 authentieke brieven.

Antonius Hagiographus

(2de helft 5de eeuw n.C.). Grieks asceet, auteur van de *Vita Symeonis Stylitae* (Leven van Symeon de Zuilheilige): zie onder ***Vitae patrum***.

Antyllus

(2de of 3de eeuw n.C.?). Grieks medicus van de pneumatische school, die over velerlei medische onderwerpen schreef en vooral als chirurg befaamd was. Fragmenten van zijn werk zijn overgeleverd in de geschriften van Oribasius.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 249-264. - 14 fragm.

Anyte

(ca. 300 v.C.). Griekse dichteres van epigrammen. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Apicius

(Marcus Gavius Apicius, ook Caelius Apicius geheten; 1ste helft 1ste eeuw n.C.). Op naam van deze beruchte smulpaap is een Latijns receptenboek overgeleverd met de titel *De re coquinaria* (Kookboek). Het werk, dat naar onderwerpen in 10 boeken is ingedeeld, dateert in zijn huidige vorm waarschijnlijk uit de late 4de eeuw n.C.

*Forbes (W.A.), *De antieke keuken*, Bussum, van Dishoeck, 1965. - Bevat fragm. in vert.

*van Winter (Johanna Maria), *Van Soeter Cokene. 52 recepten uit de romeinse en middeleeuwse keuken*, Enschede, Grolsch-Bussum, Spiegel Historiael, 1971. - Bevat op p. 33-47 tekst en vert. van 7 fragm. Gewijzigde herdr.: Haarlem, Fibula-van Dishoeck, 1976 (p. 40-55).

Apocalypses apocryphae

(Geheime openbaringen). Verzamelnaam voor een aantal vroeg-christelijke en joods-christelijke geschriften die in navolging van de nieuwtestamentische *Openbaring van Johannes* op naam van bijbelse figuren, apostelen enz. (Adam, Bartholomeüs, Baruch, Maria, Thomas e.v.a.) 'geheime openbaringen' plaatsen. In het Nederlands werden vertaald: de *Apocalypsis Pauli* (Openbaring van Paulus), bewaard in een korte Griekse en een lange Latijnse versie (deze laatste *Visio Pauli* [Visioen van Paulus] genoemd), de *Apocalypsis Petri* (Openbaring van Petrus), in Griekse fragmenten en citaten bewaard, en de *Ascensio Isaiae* (zie aldaar). De *Apocalypsis Pauli* vertelt uitvoerig over Paulus' 'wegrukking naar de derde hemel', met verwerking van Griekse onderwereldmotieven. De *Apocalypsis Petri* is vnl. een visioen van de hemelse heerlijkheid en de straffen der hel.

*Baljon (J.M.S.), *De Openbaring van Petrus*, in: *Theologische Studiën*, 12 (1894), p. 35-48. - Met vert. van het belangrijkste fragm.

**Apokriefen*, II, 1985, p. 206-249. - Vert. van de *Apoc. Petri*, door Y.C. de Groot, en van de *Visio Pauli*, door A. Hilhorst.

Apollodori Bibliotheca

(De bibliotheek van Apollodorus; wsch. 1ste eeuw n.C.). Een mythologisch handboek, nagenoeg zeker onterecht overgeleverd op naam van Apollodorus van Athene, een filoloog uit de 2de eeuw v.C. Het betreft een compilatie van Griekse goden- en heldensagen, die deels slechts in samenvattingen bewaard is.

*Nuchelmans (J.), *Griekse mythologie*..., in: De Bie (J.) (ed.), *Griekse mythologie en Europese cultuur*, Antw., Nederlands Klassiek Verbond, 1979, p. 5-6. - Vert. van 3, 45-56.

**Apollodorus* (Vert. J.A. de Waele), in: *Herm.*, 53 (1981), p. 342-343. - Fragm. uit 1, 5-21.

Apollonius Rhodius

(Apollonius van Rhodos; ca. 295-215 v.C.). Grieks-hellenistisch episch dichter. Hij was afkomstig uit Alexandrië, maar wordt genoemd naar zijn latere verblijfplaats Rhodos. Auteur van de volledig bewaarde *Argonautica* (Het verhaal van de Argo-vaart; 4 boeken), waarin de tocht van Jason en zijn gezellen, hun verovering van het Gulden Vlies en hun terugkeer worden verhaald. De rest van zijn werk is op fragmenten na verloren.

**Affodillen van W. Bilderdijk*, Tweede deel, Haarlem, Bohn, 1814, p. 57-72. - Vert. van boek 3, vv. 275-316, 451-462, 616-717 en 743-819. Herdr. in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, II, 1856, p. 450-456.

*Geel (J.), *Kort overzicht... der Grieksche letterkunde te Alexandrië*..., in: *Mnemosyne*..., VIII. Stuk, Dordrecht, Blussé-Van Braam, 1820, p. 203-228. - Met vert. van boek 3, vv. 6-166, 275-298 en 743-817. Herdr.: *Mengelwerk van*

Jacob Geel, met inleiding en aantekeningen door J. de Rooij (*Klassiek Letterkundig Pantheon*, 199), Zutphen, Thieme, 1972 (p. 32-39).

*Jong, *Magie*, 1921, p. 36-37. - Prozavert. van 3, 1191-1224.

*Koster (W.J.W.), *Apollonius Rhodius en Virgilius*, in: *Herm.*, 15 (1942-1943), p. 83-90 en 98-106. - Bevat tekst en prozavert. van fragm., totaal bijna 100 vv.

*Eykman, *De fakkel*, 1, 1968, p. 142-143. - Vert. van 4, 30-48 en 170-182.

**Spiegel*, 1988, p. 178. - 3, 1011-1024, vert. H. Warren en M. Molegraaf.

*Kassies (W.), *Iasons afscheidslied. Apollonius, Argonautika, 1, 234-319*, in: *Herm.*, 61 (1989), p. 12-16, en

*Kassies (W.), *Apollonius' Epos: oud en nieuw*, in: *Herm.*, 63 (1991), p. 86-97. - Bevat korte fragm. in vert.

*Wouters (Alfons), *De stapelloop en het vertrek van de Argo (Arg., 1 363-393 en 519-579)...*, in: *Kleio*, N.R., 20 (1990-1991), p. 313-332. - Met tekst en prozavert.

*Derksen (Marcel) e.a., *Hektors noodlot*..., Emmeloord, Hermaion, 1991, p. 163-170. - Prozavert. van 1, 609-910.

Apophthegmata patrum

(Uitspraken van de vaders). Grote verzameling van spreuken en exempelen van woestijnvaders, tegen het einde van de 5de eeuw door een anonieme compilator samengesteld en in verscheidene bundelingen overgeleverd. Behalve de oorspronkelijke Griekse redacties waren ook 6de-eeuwse Latijnse verzamelingen populair; als *Verba seniorum* werden ze opgenomen in de *Vitae patrum* (zie aldaar) van Rosweydus. De Griekse *Apophthegmata* werden vertaald en toegelicht door Christofoor Wagenaar. Wij vermelden niet zijn zeer talrijke fragmentenvertalingen, maar alleen zijn boekpublikaties:

**Vaderspreuken*. Vertaling en kommentaar Kristofoor Wagenaar, 4 dln. (*Monastieke Cahiers*, 10-13), Bonheiden, Priorij Bethlehem, 1971-1976. - 2 dln. *Gerontikon* (alfabetisch), 2 dln. *Anonyma* (643 spreuken). Herziene herdr., tot: 1987-1990[3].

**Vaderspreuken, v. Aanvullende spreuken*. Vertaald en ingeleid door Christofoor Wagenaar (*Monastieke Cahiers*, 14), Bonheiden, Priorij Bethlehem, 1979. - Herziene herdr.: 1989.

Appendix Vergiliana.

Verzameling Latijnse gedichten die voor een deel aan Vergilius worden toegeschreven. De Teubner-editie van de *App. Verg.* telt tien titels (in alfabetische volgorde): *Aetna* (De Etna), *Catalepton* (Kleinigheden; verzameling van 14 epigrammen), *Ciris* (De zeevogel Ciris), *Copa* (De waardin), *Culex* (De mug), *Dirae* (Verwensingen), *Elegiae in Maecenatem* (Elegieën voor Maecenas), *Lydia, Moretum* (De stamppot), *Priapea* (Priapusgedichten). Thans worden meestal alleen nog enkele *Catalepton*-gedichten als authentiek Vergiliaans beschouwd.

Aetna

*Schrijvers (P.H.), *De mens als toeschouwer*..., in: *Lampas*, 13 (1980), p. 261-276. - Opgenomen in de gelijknamige bundel (Baarn, Ambo-Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1986, p. 28-45). Met metr. vert. van een 25-tal vv.

*Hunink (V.J.Chr.), *Ondergrondse stromen. Lucretius en de Aetna-dichter*, in: *Lampas*, 22 (1989), p. 22-35. - Met vert. van fragm. uit *Aetna* 98-174.

Catalepton

*Cluytens (F.), *Beoefende Vergilius het epigram?*, in: *Phil. St.*, 3 (1931-1932), p. 212-224. - Op p. 214 tekst en prozavert. van *Catal.* 7.

*Raskin (G.), *Sabinus ille*, in: *Herm.*, 14 (1941-1942), p. 177-179. - Met prozavert. van *Catal.* 10.

Ciris

*Leopold, *Gedichten*, I, 1983, p. 207-208. - Bevat vert. van *Ciris* 1-41, overgenomen van: Leopold, *Uit den tuin*, 1910, p. 59-61. Ook in: Leopold, *Verzameld werk*, II, 1952, p. 587-589. Opgenomen met Lat. tekst in: *Muziek*, 1944, p. 163-165.

*Hielkema (Hielke), *Ciris quod carmen traditur Vergilii*, versione Batava commentarioque exegetico instructum, Traiecti ad Rhenum, Kemink, 1941. - Diss. Utrecht. Bevat Lat. tekst, prozavert. en comm.

Copa

**De Syrische Copa* (Vrij naar Virgilius), in: Verhagen, *Nachtwaken*, 1913, p. 53-55. - Herdr., met Lat. tekst, in: *Muziek*, 1944, p. 165-168. Berijmde, strofische vert.

*Raskin (G.), *In het Wit Paard*, in: *Phil. St.*, 13-14 (1942-1943), p. 24-29. - Met prozavert.

Moretum

*Burgersdijk (L.A.J.), *Het kruidmoes*..., in: *De Gids*, 60 (1896), 2, p. 346-351.

*Gelder, *Latijnse lyriek*, 1949, p. 201-204. - Prozavert.

*Wiersma-Buriks (A.A.), *Moretum/De mortierkluit*, in: *Herm.*, 32 (1960-1961), p. 80-90. - Lat. tekst, vert. in hexameters, bespr.

*van Wilderode (Anton), *Winter op het land*, in: *Herm.*, 54 (1982), p. 329-333. - Vert. in jambische vv.

Appianus

(vóór 100-na 165 n.C.). Grieks geschiedschrijver die in Rome carrière maakte en een Romeinse militaire geschiedenis schreef, *Historia Romana* (Romeinse geschiedenis; 24 boeken), reikend van de stichting van Rome tot aan keizer Trajanus. Na de vroegste geschiedenis (boeken 1 t/m 3) behandelt Appianus aparte landen en volkeren, gerangschikt volgens de chronologie van hun eerste contact met Rome. Deze reeks wordt onderbroken

door de (bewaarde) boeken 13-17, waarin de burgeroorlogen beschreven worden en die soms met de eigen titel *Bella civilia* (Burgeroorlogen) worden aangeduid. Nog andere grote delen van het werk zijn volledig bewaard (in totaal een 10-tal boeken), van de rest kennen we fragmenten.

*Den Wyt-beroemden Apianus Alexandrinus Griecsche History schryver: *Van de Oorlogen der Romeynen*... Vertaelt door Nicolaes de Gerbode, Rott., van Waesberghe, 1624. - Vertaalt de boeken 4, 6-8 en 10-17.

*Plutarchus, *Levens. (Alexander en Caesar).* Uit het Grieksch door B.H. Steringa Kuyper, Deel II (*Klass. Schr.*, 42-43), Amst., van Looy, 1898. - Op p. 137-148 vert. van *Bell. civ.* 2, 149-154.

*Waele, *Antieke geschiedschrijving*, 1946, p. 109-118. - Inl. en vert. van *Bell. civ.* 1, 9-17.

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, passim. - 6 korte fragm., o.m. uit *Bell. civ.*

*van Hooff (Anton J.L.), *Tiberius Sempronius Gracchus, van restauratie tot revolutie*...; *Spartacus*..., in: *Kleio* (Ndl.), 21 (1980), p. 177-191; 22 (1981), 8, p. 20-32. - Met vert. van fragm. uit *Bell. civ.* 1.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 188-189, 195-197 en 199-201. - Vert. van twee fragm. door A.J.L. van Hooff en één door M.D. Lauxtermann, alles uit *Bell. civ.* 1.

Appius Claudius

(Appius Claudius Caecus; ?-na 280 v.C.). De belangrijkste Romein van zijn tijd is tegelijk ook de eerste ons bekende 'literator': de redevoering die de blinde (vandaar *Caecus*) Appius in de senaat hield tegen de vredesvoorstellen van Pyrrhus (280 v.C.) wordt beschouwd als de eerste rede in de Latijnse literatuur. Hij zou ook de auteur zijn van een spreukenverzameling (*Carmina seu Sententiae* = Liederen of Spreuken) en heeft over juridische vraagstukken geschreven. Slechts enkele korte fragmenten zijn bewaard.

*Enk, *Handboek*, I, 1928, p. 284-294. - Fragm. van redevoeringen en *Carmina*, vert. en bespr.

Apuleius

(Lucius (?) Apuleius; ca. 125-na 180 n.C.). Latijns schrijver uit Madaura (Numidië) van filosofische, platoniserende traktaten en van redevoeringen, waaruit slechts *Apologia* (Verdedigingsrede) - ook wel *Pro se de magia* (Voor zichzelf, op beschuldiging van toverij) genoemd - volledig bewaard is. Vooral bekend is de avonturen- of schelmenroman *Metamorphoses* (Gedaanteverwisselingen) - ook wel *Asinus aureus* (De gouden ezel) genoemd - in 11 boeken; in boeken 4-6 het beroemde sprookje 'Amor en Psyche', boek 11 is het 'Isisboek'. In de *Anthologia Latina* (zie aldaar) staat gedicht nr. 712 op zijn naam.

Metamorphoses (integraal)

*Vóór 1924: anoniem (1608).

*_Herscheppinge of De gouden ezel, van Lucius Apulejus_... Uit het Latijn vertaald door H.J. Boeken (*Klass. Schr.*, 54-59), Amst., van Looy, [1898-]1901. - Verscheen oorspr. in 6 afleveringen. Ongedateerde herdr.: Zutphen, Thieme, (na 1920).

*_De gouden ezel. Metamorphosen. Roman van Apuleius_, vertaald door M.A. Schwartz, Haarlem, Tjeenk Willink, 1970. - Herdr.: (*Baskerville Serie*), Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1989. 'Amor en Psyche' eerder in: Schwartz, *Barnsteen*, 1953, p. 213-247 (= *Verhalen*, 1983[5], p. 114-150).

*Apuleius, *Metamorfosen*, vertaald door Stefan van den Broeck, Antw.-Baarn, Houtekiet, 1988.

Amor en Psyche

*_De Liefde van Psiche en Kupido. Dichtstuk_, Leyden, van der Eyk, 1765. - Auteur zou Jan Macquet zijn. Vrije nadichting, in 6 boeken.

*Apuleius, *Amor en Psyche (Met. IV 28-VI 24).* Vertaling van Hein Boeken. Met een inleiding, aantekeningen en een nawoord van Rudi van der Paardt (*N.V.*, 11), Leiden, Nijhoff, 1984. - Fotomechanische herdr. van p. 124-190 uit de hierboven genoemde *Herscheppinge*, 1901.

*Apuleius, *Amor en Psyche*. Vertaald en ingeleid door C. van Zuylichem [= R.B.C. Huygens] (*Klass. Gal.*, 88), Antw., DNB, 1953.

Bloemlezing uit Metamorphoses

*IJzeren, *Latijnse varia*, 1954, p. 371-422. - Inl. en vert. van fragm.

Apologia

*Jong, *Antieke welsprekendheid*, 1949, p. 224-232. - Vert. van fragm.

*Verhoeven, *Voorbij het begin*, II, 1985. - Op p. 28-30 vert. van 14-15.

*van der Paardt (R.Th.), *Weerlegging van een hoofdaanklacht*..., in: *Herm.*, 58 (1986), p. 29-31. - Met vert. van 4-8.

*_Apuleius' Toverkunsten_. Vertaling Vincent Hunink, in: *Sic*, 6 (1991), 1 & 2, p. 127-132. - Vert. van *Apol.* 5, 6-13, 4. Voorpubl.

Anthologia Latina, nr. 712

*[Bilderdijk (Willem)], *Mijn verlustiging*, Amst., Klippink, 1779, p. 48-49. - Twee versies van *Anth. Lat.* 712. Herdr.: Bilderdijk (W.), *Mijn Verlustiging.* Met inleiding en aantekeningen door Maria A. Schenkeveld-van der Dussen (*Klassiek Letterkundig Pantheon*, 208), Zutphen, Thieme, 1975. Zie ook: Bilderdijk, *Dichtwerken*, IX, 1858, p. 404-405.

Aanvullende opmerking

G. Gils (1966) vertaalde een fragmentje van *Met.* 2, 1.

Aratus

(ca. 310-245 v.C.). Grieks-hellenistisch dichter van een omvangrijk oeuvre waaruit alleen het leerdicht *Phaenomena* (Hemelverschijnselen; 1154 verzen) bewaard is. Daarin behandelt de auteur astronomische en meteorologische verschijnselen, omkaderd door mythologische verhalen. Het geschrift had een groot succes en werd vaak vertaald en nagevolgd, o.m. door de Latijnse auteurs Cicero, Germanicus en Avienus.

*Wagenvoort (H.)-van Groningen (B.A.), *De letterkunde der klassieken*, Zeist, de Haan-Arnhem, Van Loghum Slaterus-Antw., Stand., 1963, p. 46. - Vv. 1-13 (vert. Wagenvoort). Eerste druk: 1943. Opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 159.

Archidiaconus Romanus

(Romeinse aartsdiaken; 5de eeuw n.C.). Een anonieme Romeinse geestelijke schreef drie *Postulationes de reconciliandis peccatoribus* (Smeekbeden voor de verzoening van de zondaren), die soms op naam van Augustinus worden geplaatst.

**Vreugde om de verzoening. Drie smeekbeden van een Romeins aartsdiaken*, vertaald en ingeleid door Michel Coune, Brugge, Zevenkerken, 1980.

Archigenes

(2de helft 1ste eeuw n.C.). Grieks medicus van wie bekend is dat hij zich o.m. interesseerde voor het onderzoek van de polsslag en voor farmacologie. Fragmenten uit zijn geschriften zijn bij Galenus en Oribasius bewaard.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 242-249. - Vert. van 5 fragm.

Archilochus

(midden 7de eeuw v.C.). Grieks dichter, de eerste biografisch min of meer bekende persoonlijkheid uit de Griekse literatuur. Hij was afkomstig van het eiland Paros, dat hij echter al vlug verliet, op weg voor een avontuurlijk leven, o.m. als huursoldaat. In de weinige bewaarde fragmenten, in 1974 verrijkt met een epode op papyrus, is een temperament- en gevoelvol, vaak bijtend-spottend dichter aan het woord. Die spot zou volgens een latere overlevering zijn ex-verloofde Neobule en haar vader tot zelfmoord hebben gebracht. Het epode-fragment E 97a/D 79 wordt vaak aan Hipponax (zie aldaar) toegeschreven.

Edities: Edmonds, Diehl.

*Vürtheim, *Grieksche letterkunde*, 1918, p. 78-92. - Bevat prozavert. van fragm., verweven in de tekst.

*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 10-12. - 9 fragm., o.m. E 97a/D 79.

*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 15-18. - Inl. en vert. van 6 fragm. (1 fragm., E 3/D 6, ‘naar P.C. Boutens’), waaronder E 97a/D 79. Vier fragm. reeds in: Kuiper, *Grieksche lyriek*, 1923, p. 328-30.

*Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 30-38. - 21 fragm., soms met comm. O.m. E 97a/D 79.

*Bolkestein (H.) e.a., *Horatius*..., Amst., Polak & Van Gennep, 1965, p. 94. - Vert. van E 97a/D 79, door H. Bolkestein Jr.

*Guépin (J.P.), *Archilochus, de eerste dichter*, in: *De tweede wet van Guépin. Essays* (*Grote ABC*, 240), Amst., Arbeiderspers, 1974, p. 95-112. - Essay met prozavert. Eerste publ.: 1969.

*Eykman, *De fakkel*, I, 1968, p. 34-36. - 14 fragm. in vert.

*Bremer (J.M.), *Het gemaskerde ik: de poëtische persoonlijkheid in drie Griekse gedichten*..., Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1978. - Bevat bespr. en vert. van de in 1974 ontdekte epode.

*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 17-20. - 14 fragm. (het fragm. E 97a/D 79 onder *Hipponax van Ephese* op p. 51).

**Spiegel*, 1988, p. 59-61. - Eerder gepubliceerde vert. van Sissau (licht gewijzigd), Eykman en Bremer. Op p. 85-86 E 97a/D 79, met vermelding *Toegeschreven aan Hipponax*, door Sissau (gewijzigde versie van: Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 38).

*Slings (S.R.), *Archilochus van Paros, soldaat en dichter*, in: *Herm.*, 62 (1990), p. 281-289. - Met vert. van 13 korte fragm. en van de in 1974 ontdekte epode.

Aanvullende opmerking

J.P. Guépin vertaalde, behalve het reeds genoemde, E 58/D 60 (1973). B. Aafjes (1959) vertaalde 3 fragm.

Archimedes

(ca. 287-212 v.C.). Grieks wiskundige en natuurwetenschapper die het grootste deel van zijn leven in Syracuse doorbracht. Het 10-tal bewaarde geschriften is gewijd aan vraagstukken uit de abstracte wiskunde, de mechanica en geometrische onderzoekingen.

*Dijksterhuis (E.J.), *Archimedes*, Eerste deel (*Historische Bibliotheek voor de Exacte Wetenschappen*, 6), Gron.-Batavia, Noordhoff, 1938. - Bevat vert. van talr. fragm. Het tweede deel van dit grote werk verscheen niet in boekvorm, maar in het tijdschrift *Euclides*, 15 (1938-1939)-20 (1943-1944). Ook hier vert. van vele fragm.

Archytas Tarentinus

(Archytas van Tarente; 1ste helft 4de eeuw v.C.). Grieks pythagorisch filosoof, mathematicus, musicus en mechanicus. Van zijn werk zijn enkele fragmenten bewaard.

*Dijksterhuis (E.J.), *De Elementen van Euclides*, Deel II (*Historische Bibliotheek voor de Exacte Wetenschappen*, 3), Gron., Noordhoff, 1930, p. 279-280. - Tekst en vert. van een muziektheoretisch fragm. van Archytas.

*van Gurp (P.A.M.) (met medewerking van P.M.J.E. Tummers), *Archytas en de Griekse wiskunde voor zijn tijd*, in: *Herm.*, 40 (1968-1969), p. 346-356. - Met tekst en vert. van de ‘kubusverdubbeling’ van Archytas.

Aretaeus

(1ste of 2de eeuw n.C.). Grieks medicus uit Cappadocië, behorend tot de pneumatische school. Van hem zijn acht boeken bewaard waarin hij etiologie, diagnose en therapie van acute en chronische ziekten behandelt. Daarin zijn o.m. veel fragmenten van voorgangers opgenomen.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 408-420. - Vert. van 7 fragm.
*Godderis, *Antieke geneeskunde*, 1989, p. 90-97. - Tekst en vert. van enkele korte fragm.

Ariphron

(ca. 400 v.C.). Grieks lyrisch dichter uit Sicyon. Van hem is een ‘hymne op Hygieia’ bewaard.

**Abrah. Vander-Mylii Lingua Belgica*..., Lugduni Batavorum, Pro Bibliopolio Commeliniano, 1612, p. 164-165. - Versvert. van de hymne.
*Dorn Seiffen, *Schoonheden*, 1821, p. 19. - Versvert.

Aristides Apologeta

(1ste helft 2de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver, filosoof in Athene. Auteur van een *Apologia* (Verdedigingsschrift) van het christendom, gericht aan keizer Hadrianus (117-138). Na een uitvoerige polemiek tegen de barbaren, de Grieken en de joden worden de leer en het leven van de christenen in het licht gesteld. Wij vermelden twee integrale vertalingen:

*van Manen (W.C.), *De pleitrede van Aristides*, in: *Theologisch Tijdschrift*, 27 (1893), p. 1-56.
*Cramer, *Apologeten*, 1908, p. 24-71.

Aristides Rhetor

(Publius Aelius Aristides; ca. 117-187 n.C.). Grieks redenaar, afkomstig uit Mysië, van wie 55 redevoeringen (o.m. lofredes op steden) en twee retorische geschriften zijn bewaard.

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 157-158. - Een fragm. uit *Romae encomium* (Lof van Rome).

Aristophanes Byzantinus

(ca. 257-180 v.C.). Grieks filoloog en bibliothecaris in Alexandrië. Uitgever en vertaler van o.m. Homerus en de Griekse tragici en comici. Van zijn geleerde geschriften zijn enkele fragmenten direct en (vooral) indirect overgeleverd. Zie onder **Cratinus**, *'Dionysalexander'*.

Aristophanes Comicus

(ca. 445-386 v.C.). Grieks auteur van komedies, de belangrijkste van de Atheense Oude Komedie. Van zijn meer dan 40 stukken zijn er 11 bewaard (in volgorde van eerste opvoering): *Acharnenses* (De Acharniërs), *Equites* (De ridders), *Nubes* (De wolken), *Vespae* (De wespen), *Pax* (De vrede), *Aves* (De vogels), *Lysistrate, Thesmophoriazusae* (De Thesmo-

phoriën-feestviersters), *Ranae* (De kikkers), *Ecclesiazusae* (Het vrouwenparlement), *Plutus* (De rijkdom).

Twee of meer komedies door dezelfde vertaler

*Vóór 1924: J.G.H. Woutersz. (1856: *Nub.* en *Plut.*), G. Betz (1894-1897: *Ach.* en *Ran.*), H.C. Muller (1901, 1907: *Aves* en *Eq.*)

*Aristofanes, *Plutos of Eerlijke Rijkdom*. Uit het Grieksch door A. Halberstadt (*Klass. Schr.*, 14), Amst., van Looy-Gerlings, 1894. - Herdr.: Zutphen, Thieme, 1938, en

*Aristofanes, *Het Vrouwenparlement*, overgebracht door A. Halberstadt, Amst., Cohen, 1900.

*Aristophanes, *De Vogels*, uit het Grieksch vertaald door C. Deknatel, Amst., Swets & Zeitlinger, 1917. - Herdr.: Zutphen, Thieme, 1932, en

**De Wolken, comedie van Aristophanes*. Bewerkt door Chr. Deknatel, Zutphen, Thieme, 1931.

Dln. uit deze twee vert. werden opgenomen in: Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 92-139.

*Aristophanes, *De Vogels; De Wolken*. Vertaald, ingeleid en toegelicht door E. De Waele (*Klass. Gal.*, 69; 92), Antw., DNB/Antw.-Amst., Wereldbibl., 1953; 1954.

*Aristophanes, *De Kikkers. De Wolken*. Vertaling M. d'Hane-Scheltema (*Fibula Klassieke Reeks*, 3), Bussum, Fibula-van Dishoeck, 1971.

Afzonderlijke komedies

Acharnenses

*Aristophanes, *De Acharniërs*. Met behoud van de oorspronkelijke metra vertaald, ingeleid en toegelicht door M.A. Schepers (*Klass. Gal.*, 126), Antw., DNB, 1957.

*Florquin (Joos), *Geef de vrede een kans. Vrolijk spel in drie bedrijven naar 'De Acharniërs' en 'De Vrede' van Aristophanes*, Brugge, Orion, 1971. - 'Vrije bewerking' van de *Acharnenses*, 'aangevuld met enkele toneeltjes uit de Vrede'.

Aves

*Zie onder 'Twee of meer komedies door dezelfde vertaler': Deknatel, De Waele.

*d'Hane-Scheltema (M.), *Vogels vogels vogels (een fragment in vertaling uit 'De Vogels' van Aristophanes)*, in: *Herm.*, 44 (1972-1973), p. 118-122. - Vv. 202-309.

Ecclesiazusae

*Zie onder 'Twee of meer komedies door dezelfde vertaler': Halberstadt.

*Aristophanes, *Het vrouwenparlement. Ekklesiazousai*. Ingeleid, vertaald en toegelicht door Rien Jonkers (*Klass. Gal.*, 165), Antw., DNB, 1972.

*_De vrouwen aan de macht. Een komedie van Aristophanes_. Bewerkt door Henk van Gessel en Hein van Dolen (_N.V._, 1), Grav., Nijhoff, 1981.

Lysistrate

*Aristophanes, _Lysistrata_. Nederlandse bewerking door Hugo Claus, Antw., Pink Editions & Productions, 1982.

*Aristophanes, _Lusistrate_, vertaald door H. Verbruggen, Leuven, Acco, 1982. - Herdr.: (_Syr. Vert._, 11), Leuven-Amersfoort, Acco, 1987.

Nubes

*Zie onder 'Twee of meer komedies door dezelfde vertaler': Deknatel, De Waele, d'Hane-Scheltema.

*Aristophanes, _De wolken_, hertaald en bewerkt door Jan van den Berg (_Syr. Vert._, 13), Leuven-Amersfoort, Acco, 1989.

Pax

*Aristophanes, _De Vrede_, in Nederlandsche rijmen overgezet door H.M. Wertheim... (_Tooneelbibliotheek_), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1920. - Herdr.: Aristophanes, _De Vrede._ Metrisch vertaald door H.M. Wertheim. Herziene en vermeerderde uitgave door E. De Waele (_Klass. Gal._, 60), Antw., DNB/Amst.-Antw., Wereldbibl., 1952.

*_Aristophanes, 'Vrede', proloog vss. 1-308 (met enkele coupures)_. (Vertaling A. Hoekstra), in: _Herm._, 40 (1968-1969), p. 50-59.

Plutus

*Vóór 1924: J.B. Kan (1899).

*Zie onder 'Twee of meer komedies door dezelfde vertaler': Halberstadt.

*_Aristophanes: Ploutos, de god van het geld_. [Vertaling:] Stefaan Couvreur (_Syr. Vert._, 9), Leuven-Amersfoort, Acco, 1986.

Ranae

*Zie onder 'Twee of meer komedies door dezelfde vertaler': d'Hane-Scheltema.

Thesmophoriazusae

*Alink (M.J.), '_De vrouwen op het Thesmophoriën-feest',... Een overzicht van de inhoud met fragmenten in een vertaling_, in: _Herm._, 42 (1970-1971), p. 137-143.

*_Arche_, VIII, 1987, p. 39-67. - Integrale vert.

Vespae

*Peperkamp (Sharon), _Over de man die altijd jurylid wilde zijn. Aristophanes, Wespen, 87-114_, in: _Herm._, 55 (1983), p. 318.

Fragmenten uit meerdere komedies

*van Leeuwen (J. Jr.), *Een dichterleven*, Leiden, Sijthoff, 1909. - Samenvattingen van en korte fragm. uit alle komedies.

*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 92-139. - Cf. supra: vert. Deknatel.

*Verschooren (M.), *De Griekse komedie (Aristophanes)* (*Hoogtepunten van de Antieke Cultuur*, G5), Antw., DNB, 1968. - Op p. 3-18: 'De vogels'; p. 18-32: 'De kikkers'. Prozavert.

Aanvullende opmerking

C. Vosmaer vertaalde een fragm. uit *Aves* (1879), Saint-Rémy gaf een 'karikatuur' (sic) van *Ranae* (1971), Rob Schouten vertaalde enkele vv. uit *Eclesiazusae* (1990).

Aristophon

(midden 4de eeuw v.C.). Grieks auteur uit de zogenaamde Midden-Komedie van wie nagenoeg niets is bewaard.

*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 142. - 11 vv.

Aristoteles

(384-322 v.C.). Grieks filosoof en geleerde, afkomstig uit Stagira in Macedonië (vandaar ook vaak 'de Stagiriet' genoemd). Was in Athene leerling van Plato, stichtte er het Lyceum, een school waarvan de studenten 'peripatetici' genoemd werden, en was later ook leraar van Alexander de Grote. In zijn zeer omvangrijke oeuvre kan men drie delen onderscheiden: 1) werken, vaak dialogen, die voor een breder publiek waren bestemd; van de 20 bekende titels zijn fragmenten overgeleverd. Meer en meer wordt aangenomen dat het bewaarde *De mundo* (De kosmos) tot deze groep behoort; 2) materiaalverzamelingen ter voorbereiding van verder onderzoek; hiervan is het grootste deel van *'Athènaioon politeia'* (De Atheense staatsregeling) op papyrus teruggevonden; fragmenten van andere *'Politeiai'* (Staatsregelingen) zijn eveneens bewaard; 3) geschriften bestemd voor gebruik bij zijn onderwijs en dus niet voor uitgave; een groot aantal is bewaard. In deze derde groep onderscheiden we: 1) geschriften m.b.t. de logica, een groep van 6 verhandelingen naderhand bekend onder de verzamelnaam *Organon*; 2) 14 boeken *Metaphysica*; 3) natuurwetenschappelijke werken; 4) ethische en politieke werken; 5) de geschriften *Rhetorica* en *Poetica*. Voor de *Rhetorica ad Alexandrum*: zie onder **Anaximenes Lampsacenus**.

De invloed van Aristoteles, o.m. in de middeleeuwen via Arabische en Latijnse vertalingen van het *Organon*, kan moeilijk worden overschat.

De Mundo

*Aristoteles, *Over de kosmos*. Ingeleid, vertaald en van verklarende aantekeningen voorzien door A.P. Bos, Meppel-Amst., Boom, 1989.

Politeiai

*van Buytenen (Jan Matthijs), *Fragmenten uit Aristoteles' Politeiai handelend over Grieksche godsdienst*. Proefschrift..., Amst., Paris, 1932. - Op p. 16-82 tekst, vert. en comm.

*Verstraete (P.), *De Atheense democratie. Wording, bloei, verval* (*Agora*), Kapellen, DNB, 1975. - Passim o.m. 4 fragm. van 'Athènaioon politeia'.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 76-78 en 80-81. - Vert. van 'Athènaioon politeia' 5-9, 12-13 en 16, door W.A. van Lakwijk.

Fragmenten uit verschillende delen van de derde groep

*Vitringa, *Wijsbegeerte*, 1855. - Passim vert. van fragm.

*van Schilfgaarde (Paul), *De zielkunde van Aristoteles*, Leiden, Brill, 1938. - Vele korte citaten in vert. Register op p. 298-309.

*Nuyens (F.J.C.J.), *Ontwikkelingsmomenten in de zielkunde van Aristoteles. Een historisch-philosophische studie*, Nijm.-Utrecht, Dekker & Van de Vegt, 1939. - Vele korte citaten in vert. Register op p. 329-338.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, passim. - Talr., meestal korte fragm. waarin Aristoteles het heeft over pre-socratici.

**Helicon*, 1962[4], p. 316-326, 343 en 366-370. - 15 fragm. uit diverse geschriften, 2 daarvan geleend, de rest door V. Daenen en G. Lurquin.

**Wijsgerige teksten over de wereld*, samengesteld en ingeleid door C.A. Schoonbrood (*Wijsgerige Teksten*), Arnhem, Van Loghum Slaterus, 1966. - Op p. 13-15 en 82-87 fragm. uit *Phys.* en *Metaphys.*

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 138-141. - Een aantal korte fragm. onder de titel 'Aristoteles over wetenschap', vert. M. Jager.

**Aristoteles*, in: *Vijfentwintig eeuwen*, 1982, p. 57-67. - Met vert. van 3 fragm., door P. Boot.

*Klever, *Archeologie van de economie*, 1986, passim. - Vert. uit *Eth., Polit.* en *Oecon.* (Ps. Arist.), deels geleend.

Metaphysica

*Aristoteles, *Metaphysica A*; ingeleid, vertaald en geannoteerd door H. de Ley (*Dixit*), Baarn, Wereldvenster, 1977. - Integrale vert. van boek 1.

*Aristoteles, *Het opperwezen. Metaphysica Lambda*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Cornelis Verhoeven (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1989. - Boek 12.

Natuurwetenschappelijke werken

De anima (De ziel)

*Vóór 1924: J.M. Fraenkel (1919).

*van den Berg (I.J.M.), *Aristoteles' verhandeling Over de ziel*, Utrecht-Nijm., Dekker & Van de Vegt, 1953. - Integrale vert. met verklarende voetnoten.

De caelo (De hemel)

**De harmonie der sferen. Aristoteles De Caelo II 9 290^{b}* (vert. H.v[an] R[ooijen]-D[ijkman]), in: *Herm.*, 53 (1981), p. 94.

Historia animalium (Dierkunde) & *De partibus animalium* (Voortplanting bij de dieren)

*Reinders (E.), *Leerboek der natuurlijke historie*, Deel II, Gron.-Den Haag, Wolters, 1922, p. 76-97. - Gedeeltelijke vert. van *Hist. anim.* 2, 11; 5, 31; 9, 29; 1, 1; 6, 7 en van *Part. anim.* 2, 16.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 132-149. - Fragm. uit *Hist. anim.* en andere wetenschappelijke werken.

**Het Biologisch Manifest*. [Vertaling P.A. Meijer], in: *Lampas*, 20 (1987), p. 327. - Vert. van *Part. anim.* 644b-645a.

Ethische werken

**Uit de moraalphilosophische werken van Aristoteles*. Keuze door Aug. Mansion, vertaald door A. Kriekemans (*De Seizoenen*, 42), Antw., DNB, 1943.

*Aristoteles, *Ethica Nicomachea*. Vertaald en ingeleid door R.W. Thuijs (*Klass. Gal.*, 84), Antw., DNB/Amst.-Antw., Wereldbibl., 1954.

Politica

*Lulofs (H.J.), *Aristoteles over eugenese*, in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 71 (1927), 2, p. 2363-2370. - Met vert. van 7, 14.

**Politeia, Groote mannen over staat en maatschappij*. Ingeleid door en samengesteld onder toezicht van J.D. Bierens de Haan, Amst., Elsevier, 1943, p. 70-117. - Fragm. uit boeken 1, 3-5 en 7-8. Herdr. tot: Amst.-Brussel, Elsevier, 1959^{5} (p. 74-120).

*Pleket (H.W.), *De Atheense participatie-democratie: irritatie of inspiratie?*, in: *Kleio*, N.R., 8 (1978), p. 70-89. - Op p. 85-87 4 fragm.

*Van Den Broeck (Jan), *Grote teksten over Recht en Staat. Aristoteles: Politica*, in: *Digo*, 6 (1982), p. 54-61. - Bevat vert. uit 1, 1-5.

*Hupperts (Charles) e.a., *Herodotos, literator en historicus*, 1989 (zie onder **Herodotus Historicus**), p. 48-50. - Fragm. uit 5, 8-9.

*Hupperts, *Olympische spelen*, 1989, p. 155-158. - Vert. uit 8, 1-4.

*Meijer, *Schipper*, 1990, p. 34-36. - Vert. uit 1, 3.

Poetica

**Aristoteles Verhandeling over de Dichtkunst*, Uit het oorspronglyk Grieksch in het Nederduitsch vertaald..., Amst., Fokke Simonsz., 1780. - Soms wordt als vertaler, of minstens als ‘adviseur’, Bilderdijk genoemd.

*Aristoteles, *Poetica*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door N. van der Ben & J.M. Bremer (*Baskerville Serie*), Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1986. - Herdr.: 1988 (licht gewijzigd).

Rhetorica

*K[uiper] (W.), *Een fabel uit Aristoteles' Rhetorica*..., in: *Herm.*, 1 (1928-1929), p. 146; 2 (1929-1930), p. 66. - Uit 2, 20 (= 1393b), twee fragm., tekst en vert.

*van Lennep (D.F.W.), *Een smekeling op een cocktail-party. Griekse studies*, Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1971, p. 6-8. - Vert. uit 2, 12 (= 1389ab). Eerste druk: *Drie Griekse studies*, Amst., Beuk, 1956 (p. 9-10).

*Eyben (E.), *De karakteristieken van de jeugd volgens de Romeinse oudheid*, in: *Tijdschrift voor Opvoedkunde*, 18 (1972-1973), p. 444-463. - Op p. 445-447 vert. uit 2, 12-14 (= 1389a-1390b). Opgenomen o.m. in: Eyben, *Jong zijn*, 1979, p. 58.

*van Rooijen-Dijkman (H.W.A.), *Fabels: tot nut en vermaak*, in: *Herm.*, 56 (1984), p. 6-15. - Op p. 10-11 dezelfde 2 fabels als Kuiper (cf. supra).

Aanvullende opmerking

Korte fragm. werden o.m. vertaald door Ch.M. van Deventer (1923: *Gen. et corr.* 2) en C. Verhoeven (1983).

Arnobius Siccensis

(begin 4de eeuw n.C.). Latijns-christelijk schrijver. Eerst heidens retor in Sicca Veneria (Numidië), bekeerde zich tot het christendom en schreef dan, ca. 310, een traktaat *Adversus nationes* (Tegen de heidenen), in 7 boeken, pathetisch, maar oppervlakkig geargumenteerd en naar Marcionisme zwemend. Wij kennen slechts één integrale Nederlandse vertaling.

**Arnobius d'Afrikaner Tegen de Heydenen*... Uyt het Latijn vertaalt door Joachim Oudaan, Harlingen, Galama, 1677.

*Brakman, *Tertullianea*, 1937, p. 118-141. - Vert. en tekst van fragm. uit boeken 3 en 7.

Arrianus

(Flavius Arrianus; ca. 95-na 170 n.C.). Grieks schrijver, afkomstig uit Nicomedia, die het in zijn Romeinse carrière o.m. tot *consul suffectus* bracht. Bewaard is, behalve andere werken, zijn belangrijkste historische geschrift, de *Anabasis* (Expeditie; 7 boeken), een nuchter geschiedkundig verhaal van de veroveringstocht van Alexander de Grote, o.m. gebaseerd op contemporaine bronnen. Zijn roem heeft hij echter ook te danken aan twee geschriften met voordrachtnotities van en persoonlijke herinneringen aan zijn stoïcijnse leermeester Epictetus (zie aldaar), wiens lessen hij bijwoonde en die zelf wellicht niets te boek heeft gesteld: *Epicteti dissertationes* (Uiteenzettingen van Epictetus; 8 boeken waarvan de eerste 4 bewaard), vaak ook *Diatribae* (Samenspraken) genoemd, en het *Enchiridion* (Handboekje), een bloemlezingsamenvatting hiervan. Het *Enchiridion* heeft het latere beeld van de stoïcijnse filosofie ingrijpend beïnvloed.

Anabasis

*Waele, *Antieke geschiedschrijving*, 1946, p. 105-109. - 1, 13-14 en 7, 28-30, 2.

*Breebaart (A.B.), *Enige historiografische aspecten van Arrianus' Anabasis Alexandri* (*Leidse Historische Reeks*, 4), Leiden, Universitaire Pers, 1960. - Proefschrift. Op p. 147-159 vert. van enkele gedeelten.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 22, 151-152 en 153-154. - 3 fragm., door verschillende vertalers.

**Alexander ontwerpt Alexandrië. Arrianus Anabasis van Alexander III, 1, 5-2, 2* (Vert. H. van Rooijen-Dijkman), in: *Herm.*, 57 (1985), p. 115.

*Schepens (G.), *De stichting van Alexandrië*, in: *Kleio*, N.R., 16 (1986-1987), p. 23-27. - Bevat tekst en vert. van 3, 1, 5-2, 2.

Epicteti Dissertationes

Integraal

**Epiktetus Redenen*, door Arrianus, zijn Toehoorder, vergadert; *Met des zelfs Hantboek, en Onderwijzingen: Cebes Tafereel; En zedige gedachten van M. Aurelius Antoninus*... Alles door J.H. Glazemaker Vertaalt, Amst., Houthaak, 1658. - Hierin *Dissertationes, Enchiridion* en 120 *Fragmenten* vertaald.

**De Kolleges van Epictetus, naar de aantekeningen van Flavius Arrianus*, vertaald door D.C. Hesseling, Haarlem, Tjeenk Willink, 1931.

Fragmenten

*Zie onder *Enchiridion*: II (1932) en School voor Filosofie (1975); onder 'Aanvullende opmerkingen': Giltay (1946).

*Epictetus, *Het Eerste Boek der Diatriben*. Inleiding, vertaling en commentaar. Proefschrift... door Helena Wilhelmina Frederika Stellwag..., Amst., Paris, 1933.

*Dam (R.J.), *Stoa en litteratuur in het licht der Schrift*, Goes, Oosterbaan-Le Cointre, 1949, p. 91-172. - Grote bloeml. uit de 4 boeken.

*Straaten, *Stoa*, 1969, passim. - 7 fragm. uit *Diss.* 1, 2 en 3.

Enchiridion

Het *Handboekje* had een rijk Nachleben. Wij stippen aan dat de eerste Ned. vert. in 1564 verscheen (vertaler: M.A. Gillis) en dat in 1850 D. Burger een volledige vert. in het licht gaf. Verder vermelden wij:

*Zie onder *Epicteti dissertationes*, Integraal: Glazemaker.

**Handboekje der Moraal* [vert. door F. Schmidt-Degener], in: *Stoïsche Wijsheid*, uitgegeven door J.H. Leopold, Rott., Brusse, 1904, p. 1-34. - Herdr. tot: 1927[4].

**Enchiridion. Zedekundig Handboekje van Epictetus*. Vertaald en van een inleiding voorzien door D.F. Scheurleer, Grav., Nijhoff, 1915. - De vert. wordt gevolgd door 163 vert. *Fragmenten.* Herdr. tot: 1951[6] (vermeerderd sinds 2de druk).

**Levenskunst van Epictetus, naar zijn 'Encheiridion' of Handboekje en zijn 'Gesprekken'*. Door II, Zutphen, Thieme, 1932.

*Epictetus, *Encheiridion - Handboekje, gevolgd door capita selecta uit 'De Gesprekken'*. [Vertaling: Stichting School voor Filosofie/Amsterdam] (*Symposion*), Amst., Driehoek, 1975. - Bevat ook 9 hoofdstukken uit de *Diss.*

Aanvullende opmerkingen

- *De Levende Epictetus. Een nieuw Handboekje naar Epictetus' Diatribae* samengesteld en van een inleiding en aanteekeningen voorzien door H. Giltay, Grav., van Stockum, 1946. - Een 'alternatief' *Enchiridion*.
- Volgende literatoren vertaalden fragm. uit het *Handboekje*: H. Bruno (1666), W.E. de Perponcher (1786).

Ascensio Isaiae

(Hemelvaart van Jesaja; 1ste-2de eeuw n.C.). Oorspronkelijk joods verhaal over de marteldood van Jesaja, christelijk bewerkt en aangevuld met de hemelvaart en het toekomstvisioen van de profeet (zie ***Apocalypses apocryphae***). Zowel van de Griekse als van de Latijnse versie zijn slechts fragmenten bewaard.

*Ruts, *Apocriefen*, 1927, p. 83-97. - Deels resumé, deels vert.
**De pseudepigrafen* [I]... Vertaald, ingeleid en toegelicht door M. de Goeij, Kampen, Kok, 1980, p. 99-101. - Vert. van Gr. gedeelte.

Asclepiades Epigrammaticus

(1ste helft 3de eeuw v.C.). Grieks epigrammendichter. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Asclepiades Medicus

(1ste eeuw v.C.). Grieks arts, afkomstig uit Bithynië. Hij beoefende dieetleer, chirurgie en gynaecologie. Enkel indirecte citaten zijn bewaard.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 202-206. - Vert. van 7 citaten.

Asconius

(Quintus Asconius Pedianus; 9 v.C.-76 n.C.). Latijns filoloog uit Patavium (Padua), die een commentaar schreef op de redevoeringen van Cicero, waarvan enkele fragmenten bewaard zijn, o.m. het *Argumentum* van de *Pro Milone*.

*_Cicero's Pleitrede voor Milo_. Inleiding, Vertaling, Aanteekeningen door A. Geerebaert (_Humaniora_, 1, 6), Leuven-Brussel, Keurboekerij, 1912. - Alleen deze _eerste druk_ van Geerebaerts vert. bevat in de inl. (p. 12-38) de vert. van het _Argumentum_.

*_M. Tulli Ciceronis Pro T. Annio Milone oratio ad iudices, met Q. Asconi Pediani praefatio_. Tekst, vertaling en aantekeningen; ed. J.A.M. van der Linden, Zeist, N.I.B., 1971. - Op p. 19-57 vert.

Asterius Amasenus

(† ca. 410 n.C.). Grieks-christelijk schrijver, bisschop van Amasea in Pontus. Van hem zijn 16 *Homiliae* (Preken) bewaard, vnl. op evangelische perikopen en christelijke martelaren.

**Zestien preken van Asterius*... Vertaald en ingeleid door F. van der Meer & G. Bartelink, Nijm., Dekker-Van de Vegt, 1976. - 2 fragm. reeds in: Meer, *Christus' oudste gewaad*, 1949, p. 22-23 en 196-198.

Athanasius Alexandrinus

(ca. 295-373 n.C.). Grieks kerkvader. Als bisschop van Alexandrië sedert 328 (meermalen afgezet en verbannen) en verdediger van de orthodoxe geloofsleer tegen de Arianen was hij een van de invloedrijkste kerkelijke persoonlijkheden van de 4de eeuw. Hij schreef een groot aantal leerstellige, historisch-polemische, exegetische e.a. traktaten, redevoeringen en brieven. Wij noemen: de dogmatische rede *De incarnatione* (De menswording), drie *Orationes adversus Arianos* (Redevoeringen tegen de Arianen) over de triniteitsleer, de *Epistula encyclica* (Omzendbrief) bij zijn tweede verbanning in 340, 4 *Epistulae ad Serapionem* (Brieven aan Serapion) over de goddelijkheid van de H. Geest, de *Epistula ad Epictetum* (Brief aan Epictetus) tegen een christologische dwaalleer, en de *Epistula ad Marcellinum* (Brief aan Marcellinus) over de verklaring van de Psalmen. Bekend is ook zijn *Vita Antonii* (Leven van Antonius), waarin het bewogen leven, de wonderen en de spiritualiteit van de ‘vader van het monnikenwezen’ worden beschreven. Een Latijnse vertaling van deze *Vita* werd opgenomen in de *Vitae patrum* (zie aldaar). Voor het zogenaamde *Symbolum Athanasianum*: zie onder ***Symbolum***.

(Uit) verschillende geschriften

**De heilige Athanasius. Leven - spiritualiteit - werken*. Met teksten ingeleid en uit het Grieks vertaald door de Benedictinessen van Bonheiden (*Kerkvaders*, 7), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1982. - Fragm. uit 6 verschillende werken en de *Epist. ad Serap.* 3 integraal vertaald.

De Incarnatione

*Woldendorp (J J.), *Athanasius' geschrift ‘Over de Menschwording’*, in: *Nieuw Evangelisch Tijdschrift*, 5 (1921), p. 157-188 en 251-282; 6 (1922), p. 12-48. - Inl. en integrale vert.

*Athanasius..., *De menswording des Woords*. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door H. Berkhof (*Klass. Kerk*, 1, 4), Amst., Holland, 1949.

Adversus Arianos

*Athanasius..., *Redevoeringen tegen de Arianen*, vertaald door C.J. de Vogel (*Monumenta Christiana*, 1, 2), Utrecht-Brussel, Spectrum, 1949. - Inl. en integrale vert.

Epistula Encyclica

*_Den Brief van die heilige... Athanasius, inde welcke hy betoocht dat... die Arrianen ghevioleert ende te niete ghedaen hebbê die Sacramenten_... Overghestelt wt den Latijne in Vlaemsche, by Iacop vande Velde, Ghedruckt te Brugghe, bij my Pieter de Clerck, 1567.

Epistula Ad Epictetum

*Stemberger/Thewissen, *Bijbel en Christendom*, I, 1978, p. 177-178. - Vert. van cap. 1-2.

Epistula Ad Marcellinum

*_Dê Psalter des coninclijckê Prophete Dauids_ na die Hebreeussche waerheyt overgeset tê eerstê in Latijnscher sprake, door... Iohannê Câpensem... in onse ghemeyn Duytsche tonghe ghetranslateert. Hier is ooc bi geset... *S. Athanasij boecxkê, tot Marcellinû*..., Gheprent tot Leyden by mi Peter Ianszoon... M.CCCCC. eñ xxxiiij. - Op f. [169]-189: *Epist. ad Marcell.*, 1-26. Een 20-tal herdr., tot: Tantwerpen... by Henrick Wouters, 1577.

*_Sint Athanasius' Brief aan Marcellinus_, vertaald en ingeleid door Hendrik van Cranenburgh, in: *Geen ander fundament dan Christus* (*Monastieke Cahiers*, 41), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1991, p. 129-180. - Integrale vert.

Vita Antonii

*_Leven, getuigenissen, brieven van de heilige Antonius abt_. Inleiding, vertaling, voetnoten... van Christofoor Wagenaar (*Monastieke Cahiers*, 17), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1981. - Op p. 41-172 integrale vert. met aantekeningen.

Athenaeus Grammaticus

(begin 3de eeuw n.C.). Grieks auteur, afkomstig uit het Egyptische Naucratis. Van zijn *Dipnosophistae* (Geleerdengastmaal) is de integrale versie (15 boeken) onvolledig, maar een omvangrijke samenvatting volledig bewaard. Het gastmaal vormt het kader waarin een 30-tal aanliggenden een bonte verzameling wetenswaardigheden ten gehore brengen: opmerkingen over oudheden, kunst, literatuur, mentaliteit, gastronomie enz. Het werk krijgt voor ons een toegevoegde waarde dankzij de vele geciteerde fragmenten die anders onbekend zouden zijn. Vertalingen van citaten uit bekende auteurs of geschriften worden hier niet vermeld, wél (voor zover nuttig) bij de auteurs of geschriften in kwestie.

*De Vocht (C.), *De 'Batrachomyomachia': een parodie op het epos*, in: *Kleio*, N.R., 15 (1985-1986), p. 105-113. - Bevat vert. uit 15, 698a-699c.

*Meijer (F.J.), *De vergeten slavenopstand van Drimacus van Chios*, in: *Herm.*, 58 (1986), p. 182-190. - Bevat vert. van 6, 265b-266e.

*Meijer, *Schipper*, 1990, p. 152-155. - Vert. van 5, 206d-2O9b.

Aanvullende opmerking

H. Berghuis (1989) vertaalde een kort fragm. (12, 517d-518b).

Athenaeus Medicus

(1ste eeuw v.C.). Grieks medicus met stoïcijnse opvattingen, stichter van de zogenaamde ‘pneumatische school’. Er zijn van hem geen geschriften bewaard, alleen indirecte citaten.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 270-275. - Vert. van 6 citaten.

Athenagoras

(2de helft 2de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver in Athene. Filosofisch en retorisch onderlegd, richtte ca. 177 aan keizer Marcus Aurelius een verdedigingsschrift, *Legatio pro Christianis* (Gezantschap voor de christenen), om de heidense aantijgingen van goddeloosheid, kindermoord en incest af te wijzen. Ook een vlot geargumenteerd traktaat *De resurrectione mortuorum* (De opstanding van de doden) is waarschijnlijk van zijn hand.

Legatio

**De apologeten II. Tatianus en Athenagoras*, bewerkt door H.U. Meyboom (*Oud-Christelijke Geschriften*..., 6), Leiden, Sijthoff, 1910. - Op p. 84-151 integrale vert.

**Twee apologeten uit het vroege christendom, Justinus en Athenagoras*. Vertaald, ingeleid en toegelicht door G.J.M. Bartelink (*Na de Schriften*, 1), Kampen, Kok, 1986. - Op p. 109-163 integrale vert.

De Resurrectione

*van Beek (Jacob), *Athenagoras' geschrift De resurrectione mortuorum*, Leiden, IJdo, 1908. - Op p. 38-85 integrale vert.

Atta

(Titus Quin[c]tius Atta; ?-77 v.C). Latijns auteur van komedies met ‘Italische’ inhoud, waarvan nagenoeg niets is bewaard.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 78-79. - Tekst en vert. van een 10-tal vv.

Augurinus

(Sentius Augurinus; einde 1ste eeuw n.C.). Latijns dichter van wie zijn tijdgenoot Plinius Minor in een brief 8 verzen aanhaalt, meteen het volledige bewaarde ‘oeuvre’.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 146-147. - Tekst en prozavert.

Augustinus

(Aurelius Augustinus; 354-430 n.C.). Latijns kerkvader, grootste van de christelijke schrijvers. Geboren te Thagaste (Numidië), kwam na zijn ‘vrije’ jeugdjaren tot wijsgerige bezinning en tot het christelijke geloof. Door Ambrosius gedoopt (387), werd hij priester en in 396 bisschop van Hippo Regius in Numidië. Hij ontplooide een indrukwekkende pastorale en

literaire bedrijvigheid. Zijn leer en zijn geschriften hebben het denken en de spiritualiteit van het christelijke Westen tot in onze dagen sterk beïnvloed. Bij de godsdiensttwisten vanaf de 16de eeuw beriepen zowel katholieken als hervormingsgezinden, jansenisten en oud-roomsen zich op zijn gezag en zijn werken. Van zijn 118 bewaarde authentieke geschriften vermelden wij in het volgende overzicht, na een keuze van bloemlezingen, alleen die werken (in alfabetische volgorde) waarvan gehele of belangrijke gedeeltelijke vertalingen in het Nederlands bestaan.

Bloemlezingen e.d.

Wij vermelden, in chronologische volgorde, enkele oudere literair of gods-diensthistorisch belangrijke werken en een keuze van 20ste-eeuwse bloemlezingen. In onze toelichtingen wijzen wij vooral op die geschriften van Augustinus die niet afzonderlijk werden vertaald, maar waarvan alleen in deze bloemlezingen (meestal slechts korte) fragmenten voorkomen.

*Coornhert, *Aantekeningen*, 1584. - 56 korte fragm. uit diverse geschriften.

**Negentich plaetsen der H. Schriftueren gheestelijck wtgheleydt, Ofte gheallegoriseert door Aurelium Augustinum*, ende vergadert oock vertaelt... Door D.V. Coornhert. Ghedruckt ter Gouda, by Jaspar Tournay. Inden Jare M.D.LXXXV. - Fragm. uit 11 verschillende werken, w.o. *Contra Adimantum, Contra Faustum Manichaeum, De Genesi contra Manichaeos, Quaestiones evangeliorum* en *Quaestiones in Heptateuchum*.

*Vondel, *Grotius Testament*, 1645. - Vertaalt passim enkele tientallen citaten uit diverse werken.

*Schuur, *Antwoord*, I-II, 1688. - Passim fragm. betr. de genadeleer, uit verschillende werken, w.o. *Contra Iulianum, De peccatorum meritis et remissione* en *De spiritu et littera*.

*Sailer/Steenwijk, *Reliquien*, 1835, p. 3-76 en 105-193. - Meer dan 100 fragm. uit diverse geschriften.

**De levende gedachten van Augustinus*, belicht door Roel Houwink (*Levende gedachten*, 22), Den Haag, Servire, 1942. - Inl. en bloeml. uit *Confessiones* (p. 43-76) en *De civitate Dei* (p. 77-192); overzicht op p. 41.

*Sizoo (A.), *Augustinus* (*Uren met Groote Mystici*), Baarn, Hollandia, 1943. - Inl. en vert. van 140 fragm. (register op p. 191-192), w.o. 1 uit *De agone christiano*, 5 uit *De Genesi ad litteram*, 1 uit *De Genesi contra Manichaeos*, 2 uit *De libero arbitrio*, 2 uit *Opus imperfectum contra Iulianum*, 1 uit *De spiritu et littera* en 3 uit *De Trinitate*.

**Augustinus over den Staat. Gedachten van Augustinus*, verzameld, vertaald en ingeleid door A. Sizoo, Kampen, Kok, 1947. - Tekst en vert., uit allerlei werken (register op p. 113); ook 1 fragm. uit *Contra Faustum Manichaeum*, 1 uit *De Genesi ad litteram*, 3 uit *De libero arbitrio*, 1 uit *Contra litteras Petiliani*, 1 uit *Quaestiones evangeliorum* en 1 uit *Quaestiones in Heptateuchum*.

**De Stad Gods. Maandblad ter Bevordering van Geloofskennis en Geloofsbeleving*, 17 (1950-1951)-57 (1990-1991). - In nagenoeg elke aflevering worden een

paar blz. Augustinus (anoniem) vertaald. Enkele belangrijke gehelen vermelden wij afzonderlijk.

*_Levende Woorden van Augustinus. Gedachten uit zijn preken_, verzameld door... A. Sizoo, Kampen, Kok, 1954. - Uit de *Sermones* en andere preken, één vert. fragm. per blz.; ook 1 fragm. uit *Epistulae ad Romanos inchoata expositio*.

*Marrou (Henri), *Augustinus*. Vertaald door J.K. van den Brink (*Pictura-Boeken*, 30), Utrecht-Antw., Spectrum, 1962. - Op p. 86-142 bloeml. uit allerlei geschriften; ook 1 fragm. uit *De Genesi ad litteram*, 1 uit *De libero arbitrio* en 2 uit *De Trinitate*.

*_Augustinus-Brevier_. Samengesteld door Louis Janssen, Leuven, Castrum, 1984. - Rijke 'jaarkrans' van fragm. uit *Confessiones, Sermones* en exegetische werken; ook 1 fragm. uit *De Trinitate*; register op p. 793-800.

*_'Veel te laat heb ik jou liefgekregen'. Leven en werk van Augustinus van Hippo_. Vertaling en commentaar door T.J. van Bavel, Heverlee, Augustijns Historisch Instituut, 1986. - De *Vita Augustini* van Possidius en een bloeml., vnl. uit brieven en preken; ook 1 fragm. uit *De fide rerum invisibilium* en 3 uit *De Trinitate*.

*_Verlangen bidt altijd. Bidden met Augustinus_. Samenstelling en vertaling door T.J. van Bavel, Heverlee, Augustijns Historisch Instituut, 1988. - Thematische bloeml. van korte fragm. uit allerlei werken, overwegend *Confessiones* en preken; ook 1 uit *De agone christiano*, 1 uit *De duabus animabus* en 2 uit *De Trinitate*.

Contra Academicos

(= Tegen de neoplatonisten), wijsgerige dialoog in 3 boeken, uit 386.

*de Klerk (C.R.), *De heilige Augustinus*, in: *Van Onzen Tijd*, 4 (1903-1904), p. 273-284. - Op p. 280-282 vert. van *C. acad.* 2, 2, 3-6.

De Beata Vita

(= Het geluk), wijsgerige dialoog, uit 386.

*S. Augustinus, *Over het gelukkige Leven*... Uit het Latijn vertaald door J.A. van Lieshout (*Wereldbibl.*, 729), Amst., Wereldbibl., 1936. - Met inl. door A. Sizoo. Op p. 23-77: *Beat. vit.* (+ *Retract.*). Herdr.: 1941.

De Bono Coniugali

(= Het goede van het huwelijk), traktaat van praktische moraal, o.m. tegen het rigorisme van Hiëronymus, uit 401.

*Aurelius Augustinus, *Het goede van het huwelijk*, vertaald en ingeleid door Anne-Marijke Silvius-Janssen, Brugge, Tabor, 1985. - Integrale vert. (+ *Retract.*).

De Bono Viduitatis

(= Het goede van de weduwstaat), traktaat van praktische moraal in briefvorm, uit 414.

*Aurelius Augustinus, *Staat van ontlediging*... Vertaald en ingeleid door Anne-Marijke Silvius-Janssen, Brugge, Tabor, 1992, p. 83-125. - Integrale vert.

De Catechizandis Rudibus

(= Geloofsonderricht voor eenvoudigen), pastoraal traktaat, met twee voorbeelden van catechese, uit 399 (?).

**De Eenvoudigen onderwezen, van Sint Augustinus*. Uit het Latijn vertaald door Frans Vermuyten, Antw., Leeslust-Eindhoven, Lecturis, 1928. - Met enkele weglatingen.

*Sint Augustinus, *Het eerste geloofsonderricht*. Uit het Latijn vertaald door de Paters Augustijnen te Nijmegen (*GGG*, 692), 's-Hertogenbosch, GGG, 1955. - Integrale vert.

*Aurelius Augustinus, *Het eerste geloofsonderricht*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Gerard Wijdeveld (*Amboboeken*), Baarn, Ambo, 1982. - Integrale vert.

De Civitate Dei

(= De stad van God), een verdediging van het christendom uitgroeiend tot een grootse 'theologie van de geschiedenis', in 22 boeken, uit 412-426/7; bepalend voor de christelijke geschiedschrijving in de middeleeuwen.

**Den H. Outvader Aur. Augustinus Vande Stadt Godts*... Uyt den Latyne verduytscht door Johannes Fenacolius [= Vennecool]..., Delff, Gerritsz, 1621. - Integrale vert. (+ *Retract.*), met aantekeningen. Herdr.: Amst., Hartgers, 1646; Amst., de Wees, 1660-1661; Lemmer, Koopman, 1876-1878 (in gemoderniseerde spelling) = Dordrecht, van den Tol-Urk, Vuurtoren, 1979.

*Brakman, *Tertullianea*, 1937, p. 250-301. - Vert. en tekst van verspreide fragm.

**Augustinus: 'De staat Gods'*, bewerkt door J. Wytzes, Kampen, Kok, 1947. - Overzicht van het geheel en vert. van belangrijke fragm., met inl. en voetnoten.

*Aurelius Augustinus, *De stad van God*, vertaald en ingeleid door Gerard Wijdeveld (*Baskerville Serie*), Baarn, Ambo-Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1983. - Integrale vert. (+ *Retract.*), met aantekeningen en registers. Herdr.: 1992^3.

Confessiones

(= Bekentenissen), lyrische 'biecht van een godzoeker', in 13 boeken, geschreven kort na zijn bekering, ca. 400; oudste autobiografie uit de wereldletterkunde, meest gelezen en nagevolgd werk van Augustinus. Een keuze van Ned. vertalingen:

**De Boecken der Belijdenissen van S. Augustijn*... nu eerst wtet Latijn int Duyts overgheset [door Johannes Semmius], Emmerick, van Eckeren, 1603. - Oudste gedrukte Ned. vert. van de boeken 1-10 (+ *Retract.*). In 1604 (Hantwerpen, Nutius) door 'een Eerw. Priester der Societeyt Jesu met het Latijn gecon-

fereert ende tot veel plaetsen verbetert'. De 'Hollandse' versie werd een paar keer, de 'Brabantse' veelvuldig herdrukt, tot: Zeist, Albers, 1872 (in de oude spelling).

*_De derthien boecken der Belydenisse van den heyligen Augustinus_, Op een nieuw vertaelt... door Adrianus van Loo..., Gendt, De Clerck, 1706. - Eerste integrale vert., met korte _Voor-reden_, waarin vert. van _Retract._ Enkele herdr., tot: Antw., Verdussen, 1756.

*_Aurelius Augustinus' Belijdenissen in XIII boeken_. Uit het Latijn vertaald door Frans Erens, Amst., van Langenhuysen/van Looy//Gent, Herckenrath, 1903. - Met korte inl. Herziene herdr., tot: Amst., van Looy, 1924[4].

*_Augustinus' Belijdenissen_. Uit het Latijn vertaald en ingeleid door A. Sizoo, Delft, Meinema, 1928. - Herziene herdr., tot 1982[8] (vanaf 1940[5] ook vert. van 'getuigenissen', w.o. _Retract._, en register van eigennamen). In 1939 werd dezelfde vert. gedrukt mét de Lat. tekst, tekst en vert. van 'getuigenissen' en register, onder de titel: _'Augustinus' Confessiones_. Latijnsche tekst met vertaling en inleiding van A. Sizoo'. Hiervan herziene herdr.: 1948.

*_De Belijdenissen van den H. Augustinus in XIII boeken_... vertaald door J.A. van Lieshout (_Wereldbibl._, 559), Amst., Wereldbibl., 1930. - Herdr. tot: (_Klass. Gal._, 31), Amst., Wereldbibl./Antw., DNB, 1955[4].

*Aurelius Augustinus, _Belijdenissen_, vertaald door Th.P. van Baaren (_Christelijke Klassieken_), Utrecht, Bijleveld, 1954. - Integrale vert., zonder noten.

*_De Belijdenissen van Aurelius Augustinus_, vertaald door Gerard Wijdeveld, Utrecht, Fontein-Merksem, Westland, 1963. - Met inl. en aantekeningen. Herziene herdr., tot: (_Baskerville Serie_), Baarn, Ambo-Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1985[3].

De Continentia

(= De zelftucht), pastorale preek over huwelijk en maagdelijkheid, uit 395.

*Sint Augustinus, _Over de zelftucht. De adel van het christelijk huwelijk_. Bewerkt door Maria Ruhe (_Getuigen_, I, 6), Amst., R.K. Boekcentrale, 1941. - Met korte inl. en voetnoten.

De Correptione et Gratia

(= Berisping en genade), leerstellig traktaat, uit 426/7.

*_Het Boek van den H. Augustinus van de Berisping en de Genade_... Vertaald door A. Vander Schuur, Utrecht, vanden Einden, 1686. - Met een 'jansenistische' inl.

De Disciplina Christiana

(= De christelijke levensleer), een preek uit 398 (?).

*van Bavel (T.J.), _Augustinus over de christelijke levensleer_, in: _Moeder van Goede Raad_..., 1978, p. 74-1979, p. 92, passim. - Integrale vert. en comm.

De Diversis Quaestionibus LXXXIII

(= 83 verschillende vragen), over geloofsleer en bijbelverklaring, uit 388-397.

*van Bavel (T.), *Vriendschap en de wet van Christus*, in: *Ons Geestelijk Leven*, 48 (1971), p. 177-185. - Vert. en comm. van *quaest*. 71.

*Augustinus, *Quaestio 46: De ideis*, in: *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde*, N.R., 48 (1985), p. 24-27. - Inl. en vert. door J.C.M. van Winden.

De Divinatione Daemonum

(= De voorkennis van de duivelen), polemisch traktaatje, ca. 407.

*Geerlings (Hermanus Jacob), *De antieke daemonologie en Augustinus' geschrift De Divinatione Daemonum*..., Grav., Excelsior, 1953. - Op p. 114-139 tekst en vert.

De Doctrina Christiana

(= De christelijke leer), in 4 boeken, synthese van profane en kerkelijke wetenschap, gericht op bijbelverklaring en kanselwelsprekendheid, ontworpen in 396/7, voltooid in 426; invloedrijk geschrift.

*Sint-Augustinus, *Over de christelijke leering*, vertaald door Frans Vermuyten..., Mechelen, Vermuyten-Brussel, Stand., 1924 [= 1925]. - Brede fragm., vooral uit boeken 1 en 4; ong. een derde van het gehele werk.

*Guépin (J.P.), *Doorkruiste verwachtingen. Essays* (*Grote ABC*, 284), Amst., Arbeiderspers, 1977, p. 19-21. - 2 fragm. over semiotiek.

De Dono Perseverantiae

(= De genade van de volharding), verdediging van zijn genadeleer, aansluitend bij *De praedestinatione sanctorum*, uit 429 (?).

**Twee tractaten. Geschreven door den heylighen Oudt-Vader Augustinum*... Wt het Latijn in Nederduytsch over geset door D. Vlack de Ionghe..., Amst., Kloppenburgh, 1621. - Op p. 45-98 vert. van *Persev*.

Enchiridion

(= Handleiding), voorstelling van de geloofsleer vanuit het symbolum, uit 422 (?).

**Het Boeck van den heyligen Augustinus van het Geloove, de Hope, en de Liefde*... Uyt het Latyn vertaelt in het Nederduyts, door Adrianus van Loo..., Ghendt, de Clerck, 1706. - Korte *Voor-rede* en integrale vert. Herziene herdr.: Gendt, vander Ween, 1748.

*H. Augustinus..., *Enchiridion*... Bewerkt door Carel Bloemen, Roermond, Romen, 1930. - Met korte inl. en voetnoten.

**Augustinus over het Credo*... vertaald en ingeleid door A. Sizoo en G.C. Berkouwer, Kampen, Kok, 1941. - Op p. 56-147 vert. van *Enchir.* door Sizoo. Inl. door Berkouwer.

Epistulae

(= Brieven), een corpus van 280 brieven, onlangs aangevuld met 29 nrs. (= *epist.* Divjak), over vragen van geloofsleer, filosofie, zielzorg enz., soms uitgroeiend tot heuse traktaten; een 50-tal brieven zijn van correspondenten of tijdgenoten, o.m. van Hiëronymus. Het geheel bestrijkt de jaren 386-430. Een aantal belangrijke brieven, maar lang niet alle, werden in het Nederlands vertaald. Wij vermelden, in chronologische volgorde:

**Den brief van sinte Augustin Hondert. XXI. tot die Eerweerdige eñ rycke Wedue Proba ghenaemt, leerende hoe datmen behoort Godt te bidden*. Gheprent toe Campê, by Steven Joessen, [ca. 1550]. - Anonieme vert. van *epist.* 130.

**Den CV. ende CVI. Brief Van den H. Vader Augustinus, tot Sixtum ende Paulinum, Hun onderrichtende tegen de ketterye van de Pelagianen*. Overgeset uyt de Latynsche Tale, Brussel, Marchant, 1673. - Anonieme vert. van *epist.* 194 en 186.

**Drie Brieven Van den H. Oudvader Augustinus, Noopende het stuk van Gods Eeuwige Verkiezinge en Genade*. Vertaelt door F.v.H. [= Fransois van Hoogstraeten], Rott., van Hoogstraeten, 1684. - *Epist.* 194, 186 en 217.

**De Boeken van de Roepinge aller Volkeren, Nevens andere Schriften*, vertaeld en opgesteld door A.V.S. [= Andreas Vander Schuur], Utrecht, van den Eynden, 1700. - Hierin vert. van *epist.* 248, 184 en (slot van) 55.

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, II, 1828, p. 71-123. - 14 *epist.* geheel of gedeeltelijk vertaald.

*Muys (Albert Pieter), *De briefwisseling van Paulinus van Nola en Augustinus*, Hilv., Schipper, 1941. - Op p. 20-152 vert. van de 14 stukken.

*Sint Augustinus, *Brief aan Proba*. Vertaling Leo Coppens, Kontich, Paters Augustijnen, 1945. - Inl. en vert. van *epist.* 130-131.

*Koopmans (Jacob Hendrik), *Augustinus' briefwisseling met Dioscorus. Inleiding - tekst - vertaling - commentaar*, Amst., Jasonpers, 1949. - Op p. 42-93 tekst en vert. van *epist.* 117-118.

*Sizoo, *Christenen*, 1953, p. 49-149, passim. - Vert. van/uit 11 brieven.

*Huisman (Hendrik), *Augustinus' briefwisseling met Nectarius. Inleiding - tekst - vertaling - commentaar*, Amst., Babeliowsky, 1956. - Op p. 32-83 tekst en vert. van *epist.* 90-91 en 103-104.

*van Bavel (T.J.), *Augustinus aan Eudoxius; Augustinus, Troostbrief aan Sapida*, in: *Moeder van Goede Raad*..., 1979, p. 114-1980, p. 76, passim. - *Epist.* 48 en 263: vert. en comm.

*Aurelius Augustinus, *Staat van ontlediging*... Vertaald en ingeleid door Anne-Marijke Silvius-Janssen, Brugge, Tabor, 1992, p. 50-82. - *Epist.* 130-131: vert. en aantekeningen.

In Epistulam Iohannis I Tractatus

(= Verhandelingen over de 1ste brief van Johannes), 10 exegetische sermoenen, uit 407 (?).

**Eenheid en liefde*. Augustinus, *Preken over de eerste brief van Johannes*, vertaald

door T.J. van Bavel, Heverlee, Augustijns Historisch Instituut, 1969. - Inl., integrale vert., aantekeningen.

Contra Epistulam Manichaei, Quam Vocant Fundamenti

(= Tegen de zogenaamde grondslag-brief van Mani), polemisch-leerstellig traktaat, uit 396. Zie ook onder **Mani**.

**Het Boek van den H. Augustyn... Tegens Manicheus Brief, dienze des Fondaments noemen*... Vertaeld voor en door Lief-hebbers der Oude Waerheid, Antw., Lintman, 1676. - Op p. 5-96 integrale vert.

De Excidio Urbis Romae

(= De verwoesting van de stad Rome), preek gehouden n.a.v. Alariks plundering van de hoofdstad, in 410.

**Twintig preken*, 1986 (zie onder *Sermones*), p. 175-186. - Integrale vert. door Gerard Wijdeveld; aantekeningen: *ibid.*, p. 207-208.

De Fide et Symbolo

(= Geloof en symbolum), korte verklaring van het symbolum des geloofs, uit 393.

**Augustinus over het Credo*... vertaald en ingeleid door A. Sizoo en G.C. Berkouwer, Kampen, Kok, 1941. - Op p. 148-173 vert. van *Fid. et symb.* door Sizoo. Inl. door Berkouwer.

Contra Fortunatum Disputatio

(= Dispuut tegen Fortunatus), verslag van een twistgesprek met Fortunatus, woordvoerder van de Manicheeërs, uit 392. Zie onder **Fortunatus**.

Contra Gaudentium

(= Tegen Gaudentius), 2 boeken, over kerk- en sacramentenleer, tegen de donatistische bisschop Gaudentius, uit 418/9. Zie onder **Gaudentius**.

De Gratia Christi

(= De genade van Christus), polemisch-leerstellig geschrift tegen de pelagianen, uit 418.

*Schuur, *Antwoord*, I-II, 1688. - Hierin worden verspreid fragm. uit *Grat*. vertaald, vnl. in deel II, p. 1-40, passim, en p. 54-68, doorlopend.

De Immortalitate Animae

(= De onsterfelijkheid van de ziel), wijsgerige verhandeling, aansluitend bij *Soliloquia*, uit 387.

*Wolfskeel (Cornelia Wilhelmina), *De immortalitate animae van Aurelius Augustinus. Een... inleiding, gevolgd door een vertaling en een commentaar*, Utrecht, s.n., 1973 (diss. R.U. Utrecht). - Op p. 52-238 tekst, vert. en comm., hoofdstuk na hoofdstuk.

In Iohannis Evangelium Tractatus

(= Verhandelingen over het evangelie van Johannes), belangrijk geheel van 124 exegetische preken, gehouden en neergeschreven ca. 414-418.

*Sint Augustinus, *Verhandelingen over het Evangelie volgens Sint Jan*. Bewerkt door H.J. Scheerman, 2 dln. (*Getuigen*, I, 1-2), Amst., R.K. Boekcentrale, 1940. - Vert. van preken 1-3 en 4-6, met korte inleidingen.

*Aurelius Augustinus, *Homilieën over het Evangelie van Johannes*. Bloemlezing samengesteld en vertaald door Cl. Beukers, 4 dln. (*Levensbr.*), Brugge-Utrecht, DDB, 1967-1969. - Fragm. uit preken 1-16, 17-37, 38-75 en 76-124, met korte inleidingen en register.

De Magistro

(= De leraar), weergave van een gesprek met zijn zoon Adeodatus (^{o}372), belangrijk voor de leer- en doceerpsychologie, uit 388-390.

*Aurelius Augustinus, *De magistro*, ingeleid, vertaald en toegelicht... door Gerard Egbert Anton Maria Wijdeveld, Amst., Paris, 1937 (diss. Univ. Amst.). - Op p. 30-125 tekst en vert. Herdr.: 1938.

De Mendacio

(= De leugen), traktaat van praktische moraal, uit 394/5.

**Uit de geschriften van St. Augustinus*, in: *De Stad Gods*, 19 (1952-1953), passim (niet gepagineerd). - Bijna integrale vert., anoniem.

De Moribus Ecclesiae Catholicae

(= Het zedelijk leven binnen de katholieke kerk), verdediging van de katholieke levenswijze tegen o.m. het manicheïsme, uit 387-389.

**Uit en over de geschriften van St. Augustinus*, in: *De Stad Gods*, 18 (1951-1952), passim (niet gepagineerd). - Anonieme vert., met een aantal weglatingen.

*St. Augustinus, *Gedeelten uit De Moribus Ecclesiae*, Amst., Sigfried, 1974. - Bijna integrale vert., anoniem.

De Ordine

(= De orde), filosofisch gesprek over de orde van het Godsbestuur en de wanorde van het kwaad, 2 boeken, uit 386.

*de Klerk (C.R.), *De heilige Augustinus*, in: *Van Onzen Tijd*, 4 (1903-1904), p. 273-284, 354-368 en 407-416. - Hierin passim *Ord.* 1, 3, 6-11, 33 deels vertaald, deels geresumeerd.

De Perfectione Iustitiae Hominis

(= De voltooiing van de gerechtigheid in de mens), leerstellig geschrift tegen de pelagiaanse stellingen van Caelestius, ca. 415. Zie onder **Caelestius**.

De Praedestinatione Sanctorum

(= De voorbestemming van de rechtvaardigen), verdediging van zijn predestinatieleer, uit 429 (?).

**Twee tractaten. Geschreven door den heylighen Oudt-Vader Augustinum*... Wt het Latijn in Nederduytsch over geset door D. Vlack de Ionghe..., Amst., Kloppenburgh, 1621. - Op p. 1-44 vert. van *Praed. sanct.*

In Psalmos Enarrationes

(= Commentaar bij de Psalmen), omvangrijk geheel van preken, met grotendeels allegorische verklaring van de Psalmen, ca. 392-418.

**Geluck en zaligheyt alleen te vinden in Godt. Getrocken uyt den Grooten Vader Augustinus*..., Antw., Jacobs, 1729. - Anonieme vert. van fragm. uit comm. op ps. 32, 127, 34, 72 en 148.

**Over de eenheid tussen Christus en zijn Kerk. Sint Augustinus' verklaring van de zestigste psalm*. Presentatie: L. Grollenberg-P. Struik, in: *Tijdschrift voor Geestelijk Leven*, 14 (1958), p. 665-676. - Met integrale vert.

**Het bidden van Sint-Augustinus vanuit de psalmen*..., in: *De Stad Gods*, 31 (1964-1965)-37 (1970-1971), passim. - In een lange reeks afleveringen wordt de bloeml. van A.-M. Besnard-J. Perret, *Saint Augustin, Prier Dieu - Les psaumes* (Paris, 1964), nagenoeg integraal vertaald en met enkele fragm. aangevuld.

**Pelgrim*, 1976, p. 166-175. - Reeks fragm., vert. A. Hoste.

*van Bavel (T.J.), *...Augustinus' preek over psalm 99 (100)*, in: *Ons Geestelijk Leven*, 54 (1977), p. 122-139 en 170-186. - Vert. en comm.

**Uiteenzetting van Sint Augustinus over Psalm 132*. Vertaling: Zuster Benedicta [eig. Benedict = L. Thissen], Luc Verheyen [= Verheijen], Michel Coune, Brugge, Zevenkerken, 1979. - Integrale vert.

**Luisteren naar Sint Augustinus; preken voor het liturgisch jaar* (*Kerkvaderteksten met Commentaar*, 7), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1985. - Op p. 35-48 vert. van comm. op ps. 97, door Frans Vromen.

Psalmus Contra Partem Donati

(= Psalm tegen de partij van Donatus), volks bedoeld didactisch strijdlied tegen de ketterij van Donatus, in 297 ritmische vv.; de kern vormen 20 ‘abecedarische’ strofen van 12 vv.; uit 393/4.

*van der Meer (F.), *Augustinus de zielzorger*..., Utrecht-Brussel, Spectrum, 1947. - Op p. 101-104, passim: vert. van fragm., samen 62 vv. In de 3de herziene druk, deel I (*Prisma Boeken*, 293), Utrecht-Antw., 1957, op p. 108-112.

Regula

(= Regel). Voor de door hem geleide groep van geestelijken in Hippo schreef Augustinus ca. 397 een gemeenschapsregel, de oudste kloosterregel van het Westen, die tot in onze dagen door een aantal orden en congregaties van mannelijke en vrouwelijke religieuzen wordt gevolgd. Van de talrijke Nederlandse vertalingen (meer dan 30 verschillende zijn ons bekend) vermelden wij er vier uit de laatste decennia:

*Balthasar/Eeden-Visser, *Vijf bronnen*, 1957, p. 102-112. - Vert. van twee verschillende versies van de regel voor mannen; op p. 85-101 inleidende bijdragen van Winfried Hümpfner, M. Verheijen en Adolar Zumkeller.

*Zumkeller (Adolar), *De Regel van de Heilige Augustinus met Inleiding en Verklaring*. Nederlands van het noviciaat te Postel, Postel, Abdij der Norbertijnen, 1960. - Op p. 16-29 vert. Herdr. tot: Postel, Posteluitgaven, 1966[3].

*Penning de Vries (Piet), *De Zusters van Jezus' Barmhartigheid, met de regel van de heilige Augustinus*, Brugge-St. Michiels, Hoofdklooster van de kongegratie, 1981. - Op p. [15-24] vert. van de regel voor vrouwen.

*Augustinus van Hippo, *Regel voor de gemeenschap*. Vertaling en commentaar van T.J. van Bavel, Averbode, Altiora, 1982. - Op p. 14-32 de regel voor vrouwen, op p. 124-142 de regel voor mannen vertaald. Herdr. tot: Averbode, Altiora-Kampen, Kok, 1991[3].

Retractationes

(= Nalezingen), 2 boeken aantekeningen en toelichtingen bij vroegere geschriften, ca. 427. In hun geheel zijn de *Retract.* niet in het Nederlands vertaald, maar dikwijls wordt bij een afzonderlijk geschrift ook de bijhorende *Retract.* vertaald. Waar het pas geeft, wordt zulks in ons overzicht aangestipt.

De sancta virginitate

(= De godgewijde maagdelijkheid), traktaat van praktische moraal, uit 401.

**Reghel der volmaecktheyt voor alle christene maeghden*..., Antw., Jacobs, 1709. - Hierbij als aanhangsel: *Vermaninge van den H. Augustinus tot de Geestelycke Maeghden* = ingekorte vrije vert. van *Virg.* Herdr., tot 1717[3] (p. 132-167).

*Aurelius Augustinus, *De maagdelijkheid - de totale toewijding aan God*, vertaald en ingeleid door Anne-Marijke Silvius-Janssen, Brugge, Tabor, 1988. - Integrale vert. (+ *Retract.*)

De sermone domini in monte

(= De bergrede van de Heer), 2 boeken commentaar op Matt. 5-7, uit 392-397.

**Van wat St Augustinus ons heeft nagelaten*, in: *De Stad Gods*, 21 (1954-1955), p. 28-189, passim. - Reeks fragm. vertaald.

Sermones

(= Preken). Behalve de talrijke preken die als *tractatus* of *enarrationes* werden gebundeld of als afzonderlijke geschriften uitgegeven, zijn er, gespreid over de jaren 392-430, nog meer dan 500 als authentiek beschouwde *Sermones* (363 in de klassieke editie van de Maurini, maar sedertdien door verscheidene uitgevers

aangevuld). Vele preken werden niet door Augustinus uitgeschreven, maar door stenografen genoteerd. Belangrijke Ned. vertalingen zijn:

**Dry sermoenen van de HH. Vaders Augustinus, Leo, Bernardus, ghepredickt in*

den Vasten. Vertaelt uyt het Latyn..., Ghendt, vander Ween, [ca. 1710]. - Op p. 8-12 vert. van *serm.* 205.

**Kerstpreeken van St. Augustinus*, uit het Latijn vertaald door J.A. van Lieshout (*GGG*, 463), 's-Hertogenbosch, GGG, 1934. - Vert. van *serm.* 184-186, 188 en 192-194.

**Augustinus over het Credo*... vertaald en ingeleid door A. Sizoo en G.C. Berkouwer, Kampen, Kok, 1941. - Op p. 190-224 vert. van *serm.* 212-215 door Sizoo. Inl. door Berkouwer.

*Sint Augustinus, *Preken voor het volk*... vertaald en ingeleid door Christine Mohrmann (*Monumenta Christiana*, I, 1), Utrecht-Brussel, Spectrum, 1948. - Integrale vert. van 62 *sermones*, met aantekeningen en register.

*Sizoo, *Christenen*, 1953, p. 69-81 en 97-117. - Vert. van *serm.* 34, 220-221 en 355-356.

*Thierry, *Opstandingsgeloof*, 1978, p. 129-142. - Vert. van *Serm. cod. Guelferb.* 8, 15 en 18.

***227e preek van St. Augustinus... over de heilige geheimen* (vert. F. Vromen), in: *Ons Geestelijk Leven*, 55 (1978), p. 104-107. - Integrale vert.

*Sint Augustinus, *Vier preken over het Onze Vader*. [Vertaling Athanasius van der Weijden i.s.m. Victor Camps en Martijn Schrama], Eindhoven, Augustijnenconvent, 1985. - Vert. van *serm.* 56-59.

***Luisteren naar Sint Augustinus; preken voor het liturgisch jaar*. [Uit het Latijn vertaald door Frans Vromen] (*Kerkvaderteksten met Commentaar*, 7), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1985. - Met integrale vert. van 15 *sermones*, ingeleid door T.J. van Bavel.

***Twintig preken van Aurelius Augustinus*, ingeleid, vertaald en toegelicht door Gerard Wijdeveld (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1986.

*Aurelius Augustinus, *Carthaagse preken*, ingeleid, vertaald en toegelicht door Gerard Wijdeveld (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1988. - Hierin integrale vert. van 15 *sermones*.

Soliloquia

(= Alleenspraken), 2 boeken gesprekken van Augustinus met zijn *Ratio*, vnl. over de onsterfelijkheid van de ziel, uit 386/7.

*S. Augustinus, *Over het gelukkige Leven... en Alleenspraken*... Uit het Latijn vertaald door J.A. van Lieshout (*Wereldbibl.*, 729), Amst., Wereldbibl., 1936. - Met inl. door A. Sizoo. Op p. 81-192: *Solil.* (+ *Retract.*). Herdr.: 1941.

De Symbolo Sermo Ad Catechumenos

(= Preek over het symbolum voor de doopleerlingen), leerstellige preek.

***Augustinus over het Credo*... vertaald en ingeleid door A. Sizoo en G.C. Berkouwer, Kampen, Kok, 1941. - Op p. 174-189 integrale vert. van *Symb. ad cat.* door Sizoo. Inl. door Berkouwer.

De utilitate credendi

(= Het nut van het geloof), polemisch-leerstellige brief tegen het manicheïsme, uit 391/2.

**Een seer costelyk ende salich boecxken ofte brief des H. Augustini... van het profyt des gheloovens*... oprectelyck naer't Latyn verduycht [sic]..., [Luik, Drukkerij van de Minderbroeders, 1636?]. - Vert. van een grote reeks fragm., vaak toegeschreven aan de theoloog en polemist Matthias Hauzeur, maar wsch. het werk van een anonieme minderbroeder.

De vera religione

(= De ware godsdienst), polemisch-leerstellig geschrift tegen het manicheïsme, uit 390.

**Het boeck van den heyligen Augustinus van de Waerachtige Religie*... In het Nederduytsch overgeset door Adrianus van Loo..., Ghendt, De Clerck, 1706. - Herdr.: Antw., Vermey, 1707.

*Aurelius Augustinus, *Over den waren godsdienst*, vertaald door Gerard Wijdeveld (*Orbis Boeken*), Amst., Spieghel-Antw., Kompas, 1937. - Integrale vert. (+ *Retract.*).

Augustus

(Gaius Iulius Caesar Octavianus, kreeg in 27 v.C. de erenaam Augustus; 63 v.C.-14 n.C.). Romes eerste 'keizer'. Augustus vereeuwigde zijn daden in de *Res gestae [divi Augusti]* (Verwezenlijkingen [van de goddelijke Augustus]), een geschrift waarvan een deel na zijn dood in brons gegrift werd vóór zijn mausoleum in Rome. De tekst is het best bekend dankzij het *Monumentum Ancyranum* (Het monument van Ankara), een van de tweetalige kopieën die in Klein-Azië zijn teruggevonden. Behalve een opsomming van Augustus' titels en de officiële eerbetuigingen die hem te beurt vielen, vermeldt het geschrift zijn militaire overwinningen en politieke verwezenlijkingen. Verder zijn ook fragmenten van keizerlijke brieven, redevoeringen enz. bewaard, én zelfs enige versregels van Augustus' hand. Zie ook onder ***Anthologia Latina*** nr. 672, op zijn naam geplaatst.

Res gestae divi augusti

*Keizer Augustus, *Mijn levenswerk*. Vertaald, ingeleid en toegelicht door R.B.C. Huygens (*Klass. Gal.*, 86), Antw., DNB/Antw.-Amst., Wereldbibl., 1953.

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 106-107. - Enkele fragm.

Aurelius Victor

(Sextus Aurelius Victor; 2de helft 4de eeuw n.C.). Latijns geschiedschrijver afkomstig uit Noord-Afrika, op wiens naam vier werken zijn overgeleverd. Drie hiervan, *Origo gentis Romanae* (Oorsprong van het Romeinse volk), *De viris illustribus urbis Romae* (Beroemde mannen van de stad Rome) en *Caesares* (Keizers), vormen een historisch-biografisch drieluik. Alleen de *Caesares*, een reeks biografieën van Augustus tot Constantius II

(360), is nagenoeg zeker van zijn hand. *De viris illustribus* biedt eveneens biografieën, 86 in totaal, van Romeinse koningen en personaliteiten uit de Republiek. Het werk was sedert de late middeleeuwen een veelgebruikt schoolboek. Afzonderlijk overgeleverd is een *Epitome de Caesaribus* (Samenvatting uit de 'Keizers'), nogmaals (korte) biografieën, van Augustus tot Theodosius I (395). In tegenstelling tot wat de titel laat vermoeden, is dit géén 'excerpt' uit de *Caesares*.

**Godgeleerde, Historische, Philosophische... Vermaaklykheden*..., Vierde deel..., Amst., Tielenburg/Haarlem, Bosch, 1743, p. 539-556. - Vert. van *Vir. ill.* 1-9.

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 140-168, passim. - 4 korte fragm. uit *Epit*.

Ausonius

(Decimus Magnus Ausonius; ca. 310-395 n.C.). Latijns auteur van een gevarieerd poëtisch oeuvre en minder belangrijk proza. Hij was afkomstig van Bordeaux, waar hij leraar was vóór hij door de keizer naar Trier geroepen werd, en bracht het later tot consul. Zijn poëzie bestaat vooral uit veelsoortige 'gelegenheidsgedichten'. We vermelden enkele titels: *Bissula*, een korte cyclus over een Germaans liefje, buit van een veldtocht tegen de Alemannen; *Commemoratio professorum Burdigalensium* (Herinnering aan leraren uit Bordeaux); *Eclogae* (Eclogen); meer dan 100 *Epigrammata* (Epigrammen); *Mosella* (De Moezel), een beschrijvend lofdicht op de stroom; *Parentalia* (Familie-gedenkenis), gedichten op overleden verwanten; figuurgedichten en andere technische hoogstandjes; een 'gewaagde' *Cento nuptialis* (Bruiloftscento) samengesteld uit Vergilius-verzen enz. Onder zijn overwegend poëtische *Epistulae* (Brieven) neemt de correspondentie met zijn leerling Paulinus Nolanus (zie aldaar) een belangrijke plaats in.

Fragmenten uit verschillende geschriften

*Brakman, *Opstellen*, 1932, p. 194-203. - Voorstelling en prozavert. uit verschillende werken.

*Schockaert, *Levenswijsheid*, 1939, p. 108-113. - Tekst en berijmde vert. van korte fragm.

*IJsewijn-Jacobs, *Latijnse lyriek*, 1970, p. 30-32. - 4 korte fragm. uit *Mos*. en *Par*., in proza vertaald.

Bissula

*Claus (Hugo), *Bissula*, in: *Elsevier*, 43 (1987), 31, p. 63, en in: *Knack* [Vlaams weekblad], 18 (1988), 9, p. 140. - De 6 *Bissula*-gedichtjes vertaald.

Cupido Cruciatus (Cupido gefolterd)

*_De gestrafte Kupido_, uit D.M. Ausonius; enz. door G. Kempher, Amst., Schagen, 1724. - Berijmde vert. van Ausonius' _carmen_ en van enkele Gr. Cupido-gedichten.

Epigrammata

*Sluiter, *Perversa subtilitas*, 1988, p. 51-52. - Tekst en vert. van nrs. 6 en 61.

Mosella

*Sprenger van Eijk (I.P.), *De heerlijke boorden van de Moezel*..., Rott., Mensing-van Westreenen, 1828, p. 134-143. - Sterk bekorte prozavert.

*Francken (W.Az.), *Uit de verstrooiing saamgelezen*..., Rott., Storm Lotz, 1885, p. 20-27. - Berijmde vert. van een 150-tal vv., gevolgd door enkele toelichtingen.

*Streuvels (Stijn), *Genoveva van Brabant*, Tweede deel, Amst., Veen, 1920, p. 49-51. - Fragm. uit de vv. 55-207 (uit het Duits vertaald). Opgenomen met Lat. tekst in: *Muziek*, 1944, p. 208-209. Herdr. in: *Stijn Streuvels' Volledige werken*, deel VIII, Kortrijk, Leieschip, 1952/Amst., Wereldbibl., 1954, p. 345-347.

Ordo Urbium Nobilium (Reeks vermaarde steden)

*Slits, *Stededicht*, 1990, p. 153-168, passim. - Tekst en prozavert. van/uit verschillende lofdichten: 6 volledige gedichten en talr. fragm. (o.m. een langer fragm. uit de lof van Bordeaux).

Aanvullende opmerking

Volgende literatoren vertaalden fragm.: J. de Decker (1656: o.m. *Ecl.* 3), J. van den Vondel (1663: fragm. uit *Ord. urb. nob.*), J. Vollenhove (1685: 6 exc.), W. Bilderdijk (1793 + : 15-tal exc.), G. Outhuys (1800: 4 exc.), A. van Duinkerken (1941: *Epigr.* 40), N.E.M. Pareau (1946: *Epigr.* 34), P. Claes (1990: *Epigr.* 40), J.P. Guépin (1991: *Epigr.* 39).

Avianus

(eig. Avienus; begin 4de of 5de eeuw n.C.). Latijns dichter, auteur van een collectie van 42 fabels in disticha. Avianus' inspiratiebron was vooral Babrius (zie aldaar, en onder **Aesopus**). Zijn verzameling was in de middeleeuwen geliefde lectuur.

*Zie onder Aesopus: ‘Aanvullende opmerkingen’, 1485.

*Schockaert, *Bloemlezing*, 1942, p. 351-353. - Tekst en berijmde vert. van ‘zedelessen’ uit 16 fabels.

Avienus

(Postumius Rufius Festus signo Avien[i]us; 2de helft 4de eeuw n.C.). Latijns dichter uit Volsinii (Etrurië) van een geografisch en astronomisch oeuvre. Aviënus bewerkte Aratus' *Phaenomena* (zie aldaar), en steunde eveneens op Griekse bronnen voor zijn *Descriptio orbis terrae* (Beschrijving van de aarde) en voor het jambische gedicht *Ora maritima* (Zeekust) waaruit ca. 700 verzen bewaard zijn. In het overgeleverde gedeelte beschrijft de auteur voornamelijk de Westeuropese kuststroken, van het Balticum tot Marseille.

*Keuning (J.), *Het oudste bericht over de Westkust van Europa*, in: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap*, Tweede serie, 33 (1916), p. 30-56. - Op p. 46-56, passim, tekst en prozavert. van *Ora marit*. 80-151.

Avitus

(Alcimus Ecdicius Avitus, † 518 n.C.). Latijns-christelijk schrijver, bisschop van Vienne. Zijn *Carmina* (Gedichten) omvatten een bijbels epos in 5 boeken, gewijd aan 5 episoden uit *Genesis* en *Exodus*, en een lof van de maagdelijkheid, opgedragen aan zijn zuster Fuscina. Verder zijn van hem 86 *Epistulae* (Brieven) en enkele *Homiliae* (Preken) bewaard. Nederlandse vertalingen uit zijn bijbelepos vindt men in:

*Haar, *Gedichten*, 1876, p. 569-571. - 3 korte fragm., uit boeken 1 en 2. Verschillende malen herdrukt.

*Schippers (Abraham), *Avitus, De mundi initio*..., Kampen, Kok, 1945. - Op p. 26-43 tekst en prozavert. van boek 1.

*J[anssens] (E.J.), *Alcimus Avitus en de bijbelepiek*, in: *Vrijheid en Recht*, 2 (1951), 4, p. 33-39. - Met prozavert. van boek 2, 136-206 (Eva en de slang).

B

Babrius

(2de eeuw n.C.?). Grieks fabeldichter van Italische afkomst. Vooral bekend als omzetter van Aesopische fabels in jambische verzen, maar ook oorspronkelijke gedichten maken deel uit van het 120-tal dat van hem is overgeleverd.

*Kuiper (W.E.J.), *De wezel als bruid*, in: *Herm.*, 13 (1940-1941), p. 108-110. - Fabel 32, metr. vert.
*Enk (P.J.), *Antieke 'short stories'*..., Gron.-Batavia, Wolters, 1949, p. 7. - Fabel 16, prozavert.

Bacchylides

(ca. 520-na 452? v.C.). Grieks dichter van velerlei koorliederen. Hij was zoals zijn oom Simonides afkomstig van Keos, verbleef wellicht in Thessalië en Athene, maar bracht het laatste deel van zijn leven in Syracuse door. Van zijn werk was nagenoeg niets bewaard, tot in 1896 een papyrus werd ontdekt met gedeelten van 14 zegezangen en van 6 dithyramben. Het bekendst zijn twee liederen die de Theseus-sage bezingen: Theseus en Minos (E 12 [16]) en Theseus' tocht naar en aankomst in Athene (E 13 [17]).
Editie: Edmonds.

*Vürtheim (J.), *Bakchylides*, in: *De Gids*, 70 (1906), I, p. 318-340. - Met prozavert. van/uit 6 liederen, en
*Vürtheim, *Grieksche lyrische dichters*, 1921, p. 243-252. - Gedeeltelijke prozavert. van 12, 3 en 16, verweven in de tekst.
*Koster (E.B.), *Theseus en Minos*, in: *Onze Eeuw*, 20 (1920), 2, p. 119-122. - E 12 [16], en
*Koster (Edward B.), *De komst van Theseus te Athene*..., in: *Onze Eeuw*, 20 (1920), 3, p. 363-365. - E 13 [17].
Herdr.: *Ver van 't gewoel*. Gedichten door Edward B. Koster, Grav., Luctor et Emergo, 1922, p. 88-92. - Op p. 83-87 bovendien nog een fragm. (E 33), dat ook werd opgenomen in: *De Nieuwe Gids*, 37 (1922), 2, p. 839-844.
*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 37-41. - O.m. E 13 [17] en het laatste gedeelte van E 12 [16].
*Leopold, *Verzameld werk*, II, 1952, p. 265-272. - Vert. van E 12 [16] en E 13 [17].
*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 81-85. - Inl. en vert. van E 12 [16]. Eerder gepubliceerd in 1920, en in: Kuiper, *Grieksche lyriek*, 1923, p. 65-68.
*Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 90-100, en *Bloemlezing*, 1971, p. 164. - In 1962 o.m. vert. van E 13 [17] en E 12 [16].

*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 79-84. - O.m. E 13 [17] en E 12 [16].
**Spiegel*, 1988, p. 121-124. - Eerder gepubliceerde vert. van De Laet en Leopold (E 13 [17]).

Barnabae epistula

(Brief van Barnabas; 1ste helft 2de eeuw n.C.). Vroegchristelijk geschrift dat een leerstellige, tegen de joden gerichte, verklaring geeft van het Oude Testament en moraliserend de 'wegen van het licht en van de duisternis' beschrijft. Het auteurschap van Barnabas, een der eerste leerlingen van de apostelen, is niet houdbaar. Toch wordt de 'brief van Barnabas' traditioneel gerekend tot de 'Apostolische Vaders'. Van de volledige Griekse tekst, in 1859 ontdekt, vermelden wij drie 20ste-eeuwse vertalingen:

*Bergh van Eysinga, *Apostolische Vaders*, I, 1916, p. 17-44.
*Franses, *Apostolische Vaders*, 1941, p. 24-50.
*Klijn, *Apostolische Vaders*, III, 1967, p. 8-54. - Voorstelling en vert. Herdr.: 1983 (p. 5-51).

Barsanuphius

(† ca. 540 n.C.). Koptische monnik, die als kluizenaar ingemetseld leefde in een klooster bij Gaza. Van hem en zijn vriend kluizenaar Johannes zijn 842 *Responsiones* (Antwoordbrieven) bewaard; 396 daarvan zijn van Barsanuphius. Thema's zijn het monnikenleven en vragen van geestelijke leiding. Slechts weinig van deze correspondentie is in het Nederlands vertaald.

**Onderscheiden en begeleiden. Enkele teksten uit de monastieke traditie*, vertaald en toegelicht door André Zegveld, in: *Benedictijns Tijdschrift*, 34 (1973), p. 52-59. - Brieven 405 en 407-408 vertaald.
**Pelgrim*, 1976, p. 102-132. - (Fragm. van) 24 brieven, vert. C. Wagenaar.

Basilius Magnus

(ca. 330-379 n.C.). Grieks-christelijk schrijver en kerkleraar, geboren te Caesarea in Cappadocië, oudere broer van Gregorius Nyssenus en vriend van Gregorius Nazianzenus. Was eerst retor, maar bekeerde zich tot het religieuze leven, werd geestelijke leider van monniken, priester en in 370 bisschop van zijn geboortestad. Door zijn pastorale werking en zijn geschriften oefende hij een bepalende invloed uit op de geloofsleer, de liturgie en het kloosterleven van de Grieks-christelijke Kerk. Van zijn geschriften noemen wij: een leerstellig traktaat *De Spiritu sancto* (De heilige Geest); zijn kloosterregel, in twee redacties: *Regulae fusius tractatae* (Uitvoerige regels) en *Regulae brevius tractatae* (Bondige regels); andere ascetische geschriften: 80 *Moralia* (Zedenlessen), steunend op het N.T., en een beknopte *Institutio ascetica* (Ascetische opleiding); drie reeksen *Homiliae* (Preken), over het Scheppingsverhaal, over de Psalmen (ten dele onecht) en over verscheidene onderwerpen; een preek

De renuntiatione saeculi (Het verzaken aan de wereld); een toespraak over het nut van de profane literatuur: *De legendis libris gentilium*

(Het lezen van heidense geschriften). Het corpus van zijn *Epistulae* (Brieven) telt 366 nrs., waaronder ook brieven aan Basilius en enkele onechte stukken. De 'Liturgie van de heilige Basilius', die in de Griekse Kerk tot in onze dagen op bepaalde feesten gevierd wordt, kan niet tot de werken van Basilius gerekend worden.

Uit verschillende werken

*Coornhert, *Aantekeningen*, 1584. - 5 korte fragm.

*Geerts (J.W.J.), *De H. Basilius*, in: *Ons Geestelijk Leven*, 16 (1936-1937), p. 196-201, 252-261 en 310-319. - Met ingekorte vert. uit *Inst. ascet., Regulae* en *Renunt*.

**De heilige Basilius de Grote*, met teksten ingeleid en uit het Grieks vertaald door de Benedictinessen van Bonheiden (*Kerkvaders*, 8), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1983. - Op p. 115-153 vert. uit *Epist.* (2, 14 en 93), *Hom. in Ps.* (1, 1-2), *Mor.* (80) en *Reg. fus.* (37).

Epistulae

**Verholentheden*, 1706, p. 123-144. - Vert. van *Epist.* 2, 23 en 173.

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, I, 1828, p. 124-150. - (Fragm. van) 11 brieven.

Homiliae

**Basilij Magni... Van het Onderhoudt en Noodt-hulp der Armen*..., Wormer-veer, Boogaert, 1647. - Vert. van *Hom. var.* 6-8.

Institutio Ascetica

*Balthasar/Eeden-Visser, *Vijf bronnen*, 1957, p. 29-32.

De Legendis Libris Gentilium

*Basileios de Grote, *Aan de jongelingen, hoe zij nut zullen trekken uit de profane letteren*, vertaald, ingeleid en toegelicht door M.A. Nauwelaerts (*Klass. Gal.*, 138), Antw., DNB/Amst., Wereldbibl., 1959.

Regulae

*Hospinianus/Oosterbeeck, *Monickerije*, 1609, p. 139-152. - Vert. van *Reg. fus.*, in 94 cap.

*Balthasar/Eeden-Visser, *Vijf bronnen*, 1957, p. 32-84. - Vert. van *Reg. fus.* (nagenoeg integraal, maar herschikt) en *Reg. brev.* (3O-tal fragm.); zie overzicht op p. 27-28.

De Spiritu Sancto

*Basilius van Caesarea, *Over de Heilige Geest*. Uit het Grieks vertaald en ingeleid door G. Tilleman (*Kerkvaderteksten met Commentaar*, 5), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1983.

Basilius Seleucianus

(† ca. 468 n.C.). Grieks-christelijk schrijver, metropoliet van Seleucia in Frygië. Van hem zijn een 50-tal preken en een wijdlopige *De vita et miraculis Theclae* (Leven en wonderen van Thecla) bewaard. Vijf preken werden onlangs in het Nederlands vertaald:

**Paasfeest*, 1989, p. 79-84. - Paaspreek, in 1972 uitgegeven, vert. J.M. Tevel.
*Tevel (Johannes Marius), *De preken van Basilius van Seleucië*..., Utrecht, Elinkwijk, 1990. - Met nieuwe uitgave en vert. van preken 7, 11, 31 en 35.

Batrachomyomachia

(Kikvorsenmuizenstrijd; 5de/4de eeuw v.C.?). Grieks gedicht overgeleverd op naam van Homerus. Parodie van ca. 300 hexameters die in epische trant een strijd tussen kikvorsen en muizen beschrijft.

Volledige vertalingen

*Vóór 1924: anoniem (1679), F. van Bergen (1691), J. Verhegghe (1791), Irneh (= Henri Schadee, 1894), L. Speet (1914).
**Wonderbaerlijcken Strydt tusschen de Kickvorschen ende de Muysen*... [door Lambert van den Bos], Dordrecht, Gorissz., 1641. - Op kol. 1-30 versvert.
**Batrachomyomachia, of de Stryt der Vorschen en Muizen*, In Nederduitsch Heldendicht overgebracht Door L. Schermer, Haarlem, van Kessel, 1709. - Herdr. tot: Schermer, *Poëzy*, I743[3] (p. 271-284).
**De Muis- en Kikvorsch-krijg* [door W. Bilderdijk], s.l., s.n., 1821. - Enkele herdr. Ook opgenomen in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, III, 1856, p. 49-68.
**Spiegel*, 1988, p. 143-149. - Vert. door W.J. Aerts.
*[Homerus], *Kikvorsenmuizenstrijd*, vertaald en ingeleid door Jaap M. Hemelrijk (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1991. - Gr. tekst en vert. in hexameters. Eerste publ. in: *Herm.*, 23 (1951-1952), p. 41-46 en 62-66. Licht gewijzigd.

Gedeeltelijke vertaling

**Batrachomiomachia, ofte Den wonderlijcken Veld-slagh tusschen de Muysen ende de Kick-vorschen* [door I. Burchoorn], Leyden, Burchoorn, 1636. - Gedeeltelijke, toneelmatige vert. in vv.

Benedictus

(ca. 480-ca. 550 n.C.). Geboortig van Nursia (Umbrië), de ‘vader van het westerse monnikenwezen’. Stichtte in 529 op de Monte Cassino de aartsabdij van de benedictijnenorde en schreef er ca. 540 de *Regula monachorum* (Regel voor

monniken), die zijn ‘bid-en-werk’-spiritualiteit in 73 kapittels vastlegde. Tot in onze dagen oefent deze *Regula* wereldwijd haar invloed uit. Van de talrijke Nederlandse vertalingen vermelden wij de oudste, uit 1373, in een moderne wetenschappelijke uitgave, en de drie bekendste uit de laatste halve eeuw.

*Coun (Theo), *De oudste Middelnederlandse vertaling van de Regula S. Benedicti*... (*Regulae Benedicti Studia, Supplementa*), Hildesheim, Gerstenberg, 1980. - Op p. 243-407 de Middelnederlandse vert. van 1373, tgov. de Lat. tekst.

*_Leven en Regel van den heiligen Vader Benedictus_. Uit het Latijn vertaald door de monniken van de St. Paulusabdij van Oosterhout, Roermond-Maaseik, Romen, 1942. - Op p. 151-342 vert. van de *Regula* [door Nicolaas Boer]. Derde druk [bewerkt door Jacobus Hessing]: (*Klass. Gal.*, 96), Antw., DNB/Amst.-Antw., Wereldbibl., 1955.

*_De Regel van Sint Benedictus_, vertaald en ingeleid door F. Vromen, Slangenburg, St. Willibrordsabdij, 1973. - Herdr. tot: 1989[5]. Ook elders overgenomen, o.m. in: Coune (Michel), *Sint Benedictus' Regel dag aan dag* (*Monastieke Cahiers*, 32), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1985.

*_De Regel van St. Benedictus in de taal van onze tijd_, Berkel-Enschot, Abdij: Onze Lieve Vrouw van Koningsoord, 1980. - Vert. door de Cisterciënzerinnen van Koningsoord, o.l.v. Hedwig Vrensen. Herdr., bewerkt en bezorgd door Michel Coune, tot: Brugge, Sint-Andriesabdij - Berkel-Enschot, Onze-Lieve-Vrouwabdij, 1990[8].

Bibaculus

(Marcus Furius Bibaculus; 1ste eeuw v.C.). Latijns lyrisch dichter uit Cremona. De enkele fragmenten die bewaard zijn, kenmerken hem als ‘neotericus’.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 138-141. - Fragm. 2 en 3, tekst en prozavert.

*Sluiter, *Perversa subtilitas*, 1988, p. 47-48. - Vert. van fragm. 2.

Bion

(2de helft 2de eeuw v.C.). Grieks dichter uit de omgeving van Smyrna, die wellicht op Sicilië actief was. 17 fragmenten van zijn ‘Idyllen’ zijn bewaard, waarvan 12 onder de titel *Bucolica* (Herderszangen). Aan de authenticiteit wordt echter in een aantal gevallen getwijfeld. Idylle I, in handschriften van Theocritus overgeleverd, is de *Epitaphium Adonis* (Lijkklacht om Adonis).

Epitaphium Adonis (= *id.* I)

*Vóór 1924 vertaald door (hierbij ook de literatoren): J. van Broekhuizen (postuum, 1727), R. Monté (1776), H. van Alphen (1780; 25 vv.), A. Fokke Simonsz. (1783), J.P. Kleyn (1786), V.A. (1814), J. van Lennep (1827).

*J[anssens] (E.J.), *Bioon's klaagzang om Adonis*, in: *Vrijheid en Recht*, 3 (1952), 3, p. 27-33. - Inl. en vrije vert.

*van Woerkom (Annemarie), *Bion's lijkklacht om Adonis*, in: *Herm.*, 59 (1987), p. 188-192. - Tekst en prozavert. Opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 186-188.

Andere Idyllen

*den Elger (Willem), *Zinne-beelden der Liefde*..., Leyden, van der Aa, 1703, p. 206. - *Id.* 6, in berijmde vert. Herdr. tot: Amst., de Jonge, 1732.

*_Koozerijën_. [Door J.P. Kleyn], Rott., Meijer-Danserweg, 1794, p. 77-83. - _Id._ 4-6 in berijmde vert., en

*_Anakreontische Offerhanden op het outer van Liefde en Deugd_ [door J.P. Kleyn],

Amst., Geysbeek, 1794, p. 75-83. - *Id*. 12, 11 en 8, in berijmde vert.

**Uit Bio en Theokritos*. [Vertaling] Irneh [= Henri Schadee], in: Ἑλλάς, 6 (1896-1897), p. 156-159. - Op p. 156-157 vert. van *Id.* 7, 10, 11 en 13. *Id.* 13 opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 186.

Boethius

(Anicius Manlius Severinus Boethius Iunior; ca. 480-524 n.C.). Latijns auteur die in het Rome van Theoderik carrière maakte, maar naderhand op verdenking van hoogverraad in de gevangenis belandde en terechtgesteld werd. Boëthius schreef vier handboeken over het quadrivium, de propaedeuse tot de filosofie, vertaalde en commentarieerde werken van Aristoteles en Porphyrius en schreef enige theologische traktaten en een commentaar op Cicero's *Topica*. Zijn bekendheid had en heeft hij echter vooral te danken aan *De consolatione philosophiae* (De vertroosting van de filosofie), een in de kerker geschreven dialoog tussen de auteur en Vrouwe Filosofie, waarin de prozatekst wordt afgewisseld met 39 gedichten, vaak genoemd 'metra'. Het werk was in de middeleeuwen uiterst populair.

De Consolatione Philosophiae

*Vóór 1924: anoniem (1485), anoniem (of wellicht Coornhert?; 1557), Adrianus de Buck (1653).

**Boëthius vande Vertróósting der wysheyd*... op nieus vertaalt [door D.V. Coornhert]. Tót Leyden, By Christoffel Plantyn. M.D.LXXXV. - De 'metra' in berijmde vert. en met muzieknotatie. Herdr.: Amst., Paets, 1616, Amst., Colom, 1630, én: Amst., Balkema, 1945 (zonder de muzieknotatie).

**Boëthius van de vertroostingh der philosophie*. Eerst vertaelt deur D.V. Coornhert. Nu op Nieuws oversien en in sijn Gedichten verandert [door Fr. van Hoogstraten], Dordrecht, Geerlingh, 1654. - Herdr.: 1655 en Dordrecht, van Hoogstraeten, 1680.

**Vertroostinge der Wysgeerte*... nieuwlyks vertaald, door M. Gargon, Amst., Braakman-Gouda, Kloppenburg, 1703. - Herdr.: Amst., Bosch-Schouten, 1722.

**De vertroosting der wijsbegeerte*..., opnieuw uit het Latijn vertaald en van een inleiding voorzien door J.W. Schotman (*Wereldbibl.*, 465), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1924. - Herdr. tot: (*Klass. Gal.*, 19), Antw., DNB/Amst.-Antw., Wereldbibl., 1952^3 (herzien).

*Boëthius, *Vertroosting der Wijsbegeerte*. Uit het Latijn vertaald en toegelicht door S.J. Suys-Reitsma (*Scriptorium*), Amst., Arbeiderspers, 1953. - De 'metra' vertaald 'in de oorspronkelijke versmaten'.

*Boëthius, *De vertroosting van de filosofie*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door R.F.M. Brouwer (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1990. - Het metrum van de 'metra' wordt 'ritmisch nagebootst'.

Uit De Consolatione Philosophiae

*Bilderdijk (Willem), *Verspreide Gedichten*. Tweede deel, Amst., Immerzeel, 1809, p. 3-80. - Alle metra. 35 daarvan eerder al gepubliceerd (1790-1807). Postuum werd nog een tweede vert. van metrum 4, 6 uitgegeven in: *Holland. Almanak voor 1849*, p. 31-34. De 39 metra opgenomen in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, IV, 1857, p. 381-424; de tweede vert. van metrum 4, 6 in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, XIII, 1859, p. 14-16.

Aanvullende opmerkingen

1. J. Vollenhove (1685) vertaalde een stukje uit metrum 2, 5; S.Iz. Wiselius (1833) vertaalde drie metra (1, 6; 2, 3; 5, 2).

2. In de studie van J.M. Hoek, *De Middelnederlandsche vertalingen van Boethius' De Consolatione Philosophiae*... (Harderwijk, Flevo, 1943), worden passim (soms aanzienlijke) citaten gegeven uit de vert. van 1485, 1557, Coornhert, de Buck, van Hoogstraten, Gargon, Bilderdijk en Schotman.

C

Caecilius Statius

(ca. 220-168 v.C.). Latijns auteur van komedies, uit Noord-Italië afkomstig, chronologisch tussen Plautus en Terentius thuishorend. Van zijn oeuvre (40 titels bekend) zijn ca. 300 verzen en versfragmenten bewaard.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 61-72. - Bevat tekst en prozavert. van talr. fragm., alsook (p. 63-68) vert. van de vergelijking Menander/Caecilius bij Gellius, 2, 23.

Caelestinus I

(† 432 n.C.). Romeinse paus (422-432). Van hem is een aantal leerstellige en kerkrechtelijke brieven (Latijn en Grieks) bewaard.

*Schuur, *Antwoord*, II, 1688, p. 97-117. - Brief over de genadeleer (= *Epist. pontif.* 381).

**Brief van Paus Coelestinus I aan Cyrillus bisschop van Alexandrië*. Vert. N. W[esselingh], in: *Speculator*, 5 (1956), p. 66-68.

Caelestius

(1ste helft 5de eeuw n.C.). Vriend en medestander van Pelagius in de leerstellige polemiek rond genade en vrije wil. Stellingen (*definitiones*) van hem worden aangehaald en bestreden door Augustinus in zijn *De perfectione iustitiae hominis*.

*Arnold/Hooghe, *Historie*, 1701, p. 858-860. - Vert. van de *definitiones*.

Caelius Aurelianus

(5de eeuw n.C.). Latijns medicus uit Numidië, vooral belangrijk als bewerker-vertaler van de verloren Griekse geschriften van Soranus (zie aldaar): *Celerum sive acutarum passionum libri tres* (Acute ziekten in drie boeken) en *Tardarum sive chronicarum passionum libri quinque* (Chronische ziekten in vijf boeken). Van andere geschriften is, buiten een reeks *Salutaria praecepta* (Gezondheidsvoorschriften), weinig of niets bewaard.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 204-205 en 376-381. - 4 fragm. uit *Acut.* en enkele *Sal. praec.*

Caesar

(Gaius Iulius Caesar; 100-44 v.C.). Romeins veldheer en staatsman. Schreef over zijn campagnes in Gallië *Commentarii de bello Gallico* (Gedenkschriften over de Gallische oorlog), in 7 boeken, die de jaren 58-52 bestrijken.

Hirtius († 43), legeraanvoerder onder Caesar en diens vertrouweling, voegde er boek 8, over de jaren 51-50, aan toe, waardoor dit werk chronologisch aansluit bij het volgende. In de postuum gepubliceerde (onafgewerkte) 3 boeken *Commentarii de bello civili* (Gedenkschriften over de burgeroorlog) schetst Caesar zijn strijd tegen Pompeius in de jaren 49-48. Onbekende auteurs hebben, in aansluiting op Caesars werk, over de verdere gebeurtenissen geschreven: *Bellum Alexandrinum* (De Alexandrijnse oorlog, 48-47, ook van Hirtius?), *Bellum Africanum* (De oorlog in Afrika, 47-46) en *Bellum Hispaniense* (De oorlog in Spanje, 45). Vooral de laatste twee geschriften uit het *Corpus Caesarianum* zijn belangrijke historische bronnen, maar literair van weinig betekenis. Behalve het *Corpus* resten ons nog fragmenten, o.m. van door tijdgenoten zeer gewaardeerde redevoeringen, van zijn correspondentie (bewaard in Cicero's brieven) en van zijn taalfilosofische verhandeling *De analogia* (De analogie). Samen met titels van verloren (o.m. dramatisch en poëtisch) werk laten ze vermoeden hoe veelzijdig de belangstelling en het talent van hun auteur waren.

De verzamelde geschriften van het Corpus Caesarianum

**Wyt beroemde Commentarien... van... Cajus Iulius Caesar*... Verduijtscht... door Iohannes Fenacolius [= Vennecool], Delft, Gerritsen, 1614. - Herdr.: 1643.

**C. Julius Cesars Aantekeningen der Gallische, Burgerlyke, Alexandrynsche, Africaansche, en Hispanische oorlogen*, Uit het Latyn verduischt door Abraham Bógaert..., 2 dln., Amst., ten Hoorn, 1709.

Fragmenten uit de Bello Gallico en de Bello Civili

*Halberstadt, *Handboek*, III, 1917. - Op p. 3-74 vert. uit *Bell. Gall.*: 6, 11-25; 1, 30-54; 3, 1-13; 4, 1-19; 5, 1-24; op p. 75-79 vert. van *Bell. civ.* 3, 1-11.

De Bello Gallico

*Vóór 1924: A. van Scrieck (1614: de acht boeken, met weglatingen, bekortingen en inlassingen), A. Verdoodt (1894: 1-6, 34).

*Julius Caesar, *Gedenkschriften van den Gallischen Oorlog*. Uit het Latijn door J.J. Doesburg (*Klass. Schr.*, 19-21), Amst., van Looy-Gerlings, 1895. - Met boek 8. Herdr.: Zutphen, Thieme, 1921.

*Caius Iulius Caesar, *De Gallische oorlog*. Vertaald, ingeleid en verklaard door J.J.A.L. Humblé (*Klass. Gal.*, 45), Antw., DNB, 1948. - Zonder boek 8. Herdr. tot: 1978^{8}.

*Caesar, *De Gallische oorlog*. Vertaling F.H. van Katwijk-Knapp (*Fibula Klassieke Reeks*, 2), Bussum, Fibula-van Dishoeck, 1971. - Zonder boek 8. Herdr.: tussen 1981 en 1984 nog drie drukken, vrijwel gelijk aan de eerste publ.: (*Klass. Gal.*, 45), Antw., DNB-Amst., Wereldbibl. Daarin 'verving' deze vert. de hierboven genoemde van Humblé. Recentste herdr.: (*De Haan Klassieken*), Houten, De Haan, 1987^{2} [sic].

Fragmenten uit de Bello Gallico

*C. Julius Caesar, *De Gallische oorlog* (Boek I en II), in het Nederlandsch vertaald door A. Clerckx en bewerkt door R. De Pauw (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1943. - Herdr. tot: 1973[7] (herzien), en

*C. Julius Caesar, *De Gallische oorlog*, Boeken V en VI. In het Nederlands vertaald door R. De Pauw en bewerkt door A. Clerckx (*Klass. Vert.*, 3), Antw.-Amst., Stand., 1951. - Herdr.: 1959[2] en 1972[2] (sic, herzien).

*C.I. Caesar, *Aantekeningen bij de oorlog in Gallië. Uittreksels*. Ingeleid, toegelicht en vertaald door Eddy De Laet (*Astra*, 20), Antw., Stand., 1982. - Géén toelichtingen.

Fragmenten uit de Bello Civili

*Gelder, *Latijnse geschiedschrijvers*, 1952, p. 151-191. - Bevat, behalve fragm. uit boek 7 van *Bell. Gall.* (Humblé), op p. 177-191 twee fragm., vertaald door A.F. Ruitenberg-de Wit: *Het begin van den burgeroorlog* (= *Bell. civ.* 1, 1-7) en *De slag bij Pharsalus* (= *Bell. civ.* 3, 90-104).

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 89-91. - Korte fragm. uit *Civ.* 3.

Fragmenten uit Bellum Hispaniense

*van Hooff (A.J.L.), *Karakter van de Liber de bello Hispaniensi*..., in: *Kleio*, N.R., 4 (1974), p. 138-153. - Met enkele vert. fragm.

Brieven

*Welkenhuysen (Andries), *De briefwisseling tussen Caesar en Cicero. Zeven stukken uit Cicero's Corpus epistularum*, in: *Nova et Vetera*, 36 (1958-1959), p. 450-469. - Vert. brieven van Caesar: Cic., *Att.* 9, 6A (verbeterd in: *Kleio*, N.R., 1974, p. 59-60); 9, 16, 2-3 en 10, 8B.

Aanvullende opmerking

P. Claes (1989) vertaalde enkele stukjes uit *Bell. Gall.*

Caesarius Arelatensis

(ca. 470-542 n.C.). Latijns-christelijk schrijver. Eerst monnik in Lérins, dan (502) aartsbisschop van Arles. Schreef leerstellige werken, twee kloosterregels en enkele brieven van geestelijke leiding, maar is vooral bekend door zijn *Sermones* (Preken),

ca. 240 in totaal. Ondanks veel ontleningen aan anderen zijn zij kerk- en cultuurhistorisch belangrijk (heidendom en bijgeloof in het gekerstende Gallië). Van Caesarius is weinig in het Nederlands vertaald.

*Hermans, *Kerkvaders*, VI, 1985, p. 96-100. - Fragm. uit *Sermones* i.v.m. ziekenzalving, vert. A. Prakken.

Callicles.

Grieks sofist, slechts bekend door zijn optreden in Plato's *Gorgias*.

De vraag rijst dan ook of het niet om een gefingeerd personage gaat. Zie onder **Plato**, alsook:

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 355-357.
*Bakker, *De mens*, 1986, p. 83-87. - Fragm. uit Plato's *Gorgias*.

Callimachus

(ca. 305-240 v.C.). Veelzijdig Grieks dichter en geleerde, die afkomstig was uit Cyrene maar zijn actief leven in Alexandrië doorbracht, verbonden aan de bibliotheek. Van die bibliotheek stelde hij een catalogus samen die uitgroeide tot een repertorium van de Griekse literatuur. Zoals andere wetenschappelijke werken van Callimachus is die verloren. Schreef ook mythologisch getinte en met geleerdheid gelardeerde *Epyllia* (Korte epen), van meerdere honderden verzen; verder de *Aitia* (Oorzaken), verhalende elegieën, zes *Hymni* op Olympische goden en epigrammen. De *Epyllia* en de *Aitia* zijn slechts fragmentarisch bewaard, de zes hymnen volledig en van de epigrammen kennen we er, deels bewaard in de *Anthologia Graeca*, een 60-tal. Van andere gedichten zijn bekend: de *Coma Berenices* (Haarlok van Berenice), in een papyrusfragment en in een Latijnse bewerking van Catullus (*c.* 66), en het spotdicht *Ibis* op Apollonius van Rhodos, door Ovidius in zijn *Ibis* nagevolgd.

Vertalingen uit meer dan één werk

*Bilderdijk (Willem), *Kallimachus Lofzangen*, Amst., Uylenbroek-IJntema, 1808. - De 6 hymnen, Catullus' *Hair van Berenice* én 27 *Byschriften* (epigrammen). Opgenomen in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, III, 1857, p. 3-48.
*Koster (W.J.W.), *Callimachus*, in: *De Nieuwe Gids*, 39 (1924), 2, p. 294-308. - Met vert. fragm., deels in proza, deels in vv.
*Eykman, *De fakkel*, I, 1968, p. 136-138. - Vert. van fragm. uit hymnen en van 2 epigr.

Hymni

*Cf. supra onder: Bilderdijk, Eykman.
*Kloos (Willem), *Over de zgn. Alexandrijnsche periode der Grieksche literatuur*; *Kallimachos*; *Kallimachos' Hymne aan Demeter*, in: *De Nieuwe Gids*, 34 (1919), 2, p. 443-466; 797-816; 963-970. - Met metr. vert. van *Hymne 1* (Zeus), *3* (Artemis), *6* (Demeter). Herdr. in: *Letterkundige inzichten*, XIII (1928), p. 38-107. De Zeus-hymne opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 159-162. Uit de Artemis-hymne zijn de vv. 1-35 en 137-162 opgenomen in: *Muziek*, 1944, p. 105-107.
*Vlemminx (Paul), *Apollo-hymne*; *Zeus-hymne*, in: *Roeping*, 15 (1936-1937), p. 596-602; 17 (1938-1939), p. 3-9. - Vert. van de hymnen 1 en 2.
*Derksen (Marcel) e.a., *Hektors noodlot*..., Emmeloord, Hermaion, 1991, p. 160-161. - Prozavert. van hymne 6, 66-115.

Epigrammata

*Cf. supra onder: Bilderdijk en Eykman.

*Wouters (A.), *Hellenistische poëzie: traditie en experiment*, in: *Herm.*, 62 (1991), p. 66-78. - Met tekst en vert. van 3 epigrammen.

*Zie ook onder ***Anthologia Graeca***.

Aitia

*van Ophuijsen (J.M.), *Callimachus Aitia III fr. 67-75 Pfeiffer, Akontios en Kydippe*, in: *Lampas*, 21 (1988), [bijlage bij] p. 92-99. - Bevat tekst en 'een prozaïsche vertaling'.

*Mineur (W.H.), *Callimachus van Cyrene: geleerde dichter, dichtende geleerde*, in: *Herm.*, 63 (1991), p. 98-104. - Bevat op p. 100-101 prozavert. van fragm. 1.

Callinus

(1ste helft 7de eeuw v.C.). Grieks elegisch dichter uit Ephesus. Slechts één langer fragment (4 + 17 vv.) is van hem bewaard. Daarin spoort hij de jeugd van zijn stad aan tot weerbaarheid tegen de dreigende Cimmeriërs en prijst hij de dood op het slagveld.

Het langere fragment is o.m. vertaald door J.C. de Lannoy (1774), W. Bilderdijk (1787, bij zijn vertaling van Tyrtaeus; zie aldaar) en vóór 1924 nog minstens zeven keer, o.m. in: Valckenaere, *Bloemlezing*, 1913, p. 453. Recentere vertalingen zijn:

*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 9.

*Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 39-40. - Gewijzigd opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 58-59.

*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 25.

Calpurnius

(Titus Calpurnius Siculus; midden 1ste eeuw n.C.). Latijns bucolisch dichter. Auteur van 7 *Eclogae* (Herderszangen), die alle bewaard zijn en die tot in de 19de eeuw met de 4 gelijkaardige gedichten van Nemesianus (zie aldaar) zijn verbonden én vertaald.

**Titus Calpurnius en M. Aur. Olympius Nemesianus Herderszangen*; door G. Kempher... Leiden, Langerak, 1732. - Herdr.: Arnhem, Nebe, 1752.

Carmen de aegritudine Perdicae

(5de eeuw n.C.?). ‘Gedicht over Perdicas' ziekte’ (de Macedonische prins kwijnt van liefde voor zijn moeder). Anoniem overgeleverd Latijns gedicht (*Anth. Lat.* 808), in 290 hexameters, soms aan Dracontius toegeschreven.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 282-285. - Tekst en prozavert. van vv. 166-188.

Carmen de ponderibus et mensuris

(einde 4de eeuw n.C.). ‘Gedicht over

gewichten en maten'. Latijns leerdicht (*Anth. Lat.* 486), in 208 hexameters, over metrologie, hydrostatica en legeringen. Als auteur wordt een verder onbekende Remmius Favinus genoemd.

*van Deventer (Ch.M.), *Het vraagstuk van den krans*, in: *De Nieuwe Gids*, 7 (1892), 2, p. 147-181. - Met prozavert. van vv. 125-155. Herdr. in: Deventer, *Helleensche studiën*, 1897, p. 206-226.

*Dijksterhuis (E.J.), *Een Romeinsche methode ter vergelijking van de soortelijke gewichten van vloeistoffen*, in: *Herm.*, 3 (1930-1931), p. 7-10. - Met prozavert. van vv. 103-121.

Carmina Latina epigraphica

(afgekort *CLE*, vaker *CE*). Verzamelnaam voor alle versopschriften, profaan en christelijk, gesteld in het Latijn. In onderstaande lijst vermelden wij publikaties die uitsluitend versopschriften vertalen. Voor de opschriften op naam van bekende auteurs (Ambrosius, Damasus, Hadrianus e.a.): zie onder deze namen. Voor het *Carmen arvale* (= *CE* 1): zie onder ***Hymni pagani***. Voor vertalingen van opschriften in proza én poëzie: zie onder ***Inscriptiones Latinae***.

Publikaties met vertaling van talrijke opschriften

*Beukers, *In transitu*, 1, 1957. - Hierin tekst en vert. van/uit 12 grafschriften, door Cl. Beukers, J. Bremer, P. Vlaar.

*Sanders (Gabriël), *Bijdrage tot de studie der Latijnse metrische grafschriften van het heidense Rome: de begrippen 'licht' en 'duisternis' en verwante themata* (*Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie..., Klasse der Letteren*, 37), Brussel, Paleis der Academiën, 1960. - Bevat gehele of gedeeltelijke vert. van een groot aantal grafschriften uit diverse verzamelingen; register op p. 414-428, en

*Sanders (Gabriël), *Licht en duisternis in de christelijke grafschriften. Bijdrage tot de studie der Latijnse metrische epigrafie van de vroegchristelijke tijd*, 2 dln. (*Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie...*, *Klasse der Letteren*, 56), Brussel, Paleis der Academién, 1965. - Met ritmische vert. van ruim 4000 vv.; index op p. 929-975, en

*Sanders (G.), *Heidenen en christenen van Rome: ontmoeting bij het antieke graf*, in: *De Vlaamse Gids*, 50 (1966), p. 281-293, 409-421. - Bespr. en vert. van een aantal Lat. grafschriften.

*Pikhaus (Dorothy), *Gedachten over het leven en de dood in de Carmina Latina Epigraphica: eigenheid en literair-filosofische afhankelijkheid*, in: *Handelingen Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 29 (1975), p. 161-198. - Bevat vert. van enkele epigr., en

*Pikhaus (Dorothy), *Levensbeschouwing en milieu in de Latijnse metrische inscripties. Een onderzoek naar de invloed van plaats, tijd, sociale herkomst en affectief klimaat*... (*Verhandelingen van de Koninklijke Academie...*, *Klasse der Letteren*, 83), Brussel, Paleis der Academién, 1978. - Bevat prozavert. van talr. epigr.; index op p. 364-437.

*Heene (Katrien), *Desine sollicitum pectus lacerare dolore: troostende woorden van Latijnse grafdichters*, in: *Didactica Classica Gandensia*, 26-27 (1986-1987), p. 210-260. - Bevat tekst en vert. van talr. fragm.

*Thierry, *Vrouwen*, 1990, p. 128-144. - 17 christelijke grafgedichten voor vrouwen: vert. en toelichting.

Afzonderlijke lange Carmina

*Wiselius, *Poëzij*, 1, 1818, p. 67-68. - Grafschrift van Homonoea Claudia (*CE* 995).

*Lambrechts (P.), *Op de grens van heidendom en christendom. Het grafschrift van Vettius Agorius Praetextatus en Fabia Aconia Paulina* (*Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie*..., *Klasse der Letteren*, Jaargang XVII, 3), Brussel, Paleis der Academién, 1955. - *CE* 111.

*van der Blom (N.), *Een Keulse inscriptie*, in: *Herm.*, 48 (1976), p. 54-57. - Grafschrift van Xanthias (*CE* 219), met vert.

*Francissen (Frans P.M.), *Numen inest in loco*..., in: *Herm.*, 49 (1977), p. 247-275. - Met tekst en vert. van *CE* 19.

**De oogstarbeider van Mactar* (vert. M. d'Hane-Scheltema), in: *Herm.*, 55 (1983), p. 222. - *CE* 1238, in versvert.

*Vercauteren (Karin), *Een origineel portret*, in: *Didactica Classica Gandensia*, 29-30 (1989-1990), p. 327-375. - Grafschrift van Allia Potestas (*CE* 1988): tekst, prozavert., comm.

Aanvullende opmerking

W. Bilderdijk (1808) vertaalde het grafschrift van ‘Elpis, Boëtius gemalinne’ (*CE* 1432). P. Claes (1989) vertaalde het grafschrift van Claudia (*CE* 52).

Carmina popularia.

‘Volksliederen’. Verzamelnaam voor een (per moderne editie verschillend) aantal anoniem overgeleverde oud-Griekse volkse liedjes. Een aparte groep vormen de drinkliederen of ***Scolia*** (zie aldaar). *Carm. pop.* D 18/E 28 wordt vaak aan Tyrtaeus (zie aldaar) toegeschreven.

Edities: Diehl, Edmonds.

Vertalingen van meerdere liedjes

*J[anssens] (E.J.), *Helleense Volksliederen en Tafelzangen*, in: *Vrijheiden en Recht*, 4 (1952-1953), 2, p. 7-10. - Met vert. van D I7/E 24, D 18/E 28 en D 32/E 20 (= *Zwaluwlied*). Het eerste en het derde ook in: Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 48-49.

*Bartelink (G.J.M.), *Kinderliedjes in de oudheid*, in: *Herm.*, 26 (1954-1955), p. 148-153. - Met vert. van 5 spelliedjes (gedeeltelijk volgens K. Kuiper, *Atheensch jongensleven*, 1911, p. 48-51) en het *Zwaluwlied*.

*Sélincourt/Jelgersma, *Herodotus*, 1966, p. 149-150. - 4 volksliedjes, o.m. het *Zwaluwlied*, in versvert. door Titia Jelgersma.

*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 100-101. - Vert. van D I7/E 24, D 32/E 20 (= Zwaluwlied) en D 35/E 33.

Zwaluwlied (D 32/E 20)

Volkslied uit Rhodos, misschien uit de 7de eeuw v.C. Vaak vertaald, o.m. door de vier reeds genoemden, alsook:

*Decorte, *De mooie ontrouw*, 1972, p. 17.

**Grieks, het zwaluwlied uit Rhodos*, in: *Herm.*, 52 (1980), p. 381-383. - Diverse proeven van vert.; die van A.J. van Wolferen opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 54-55.

Dionysus-lied (D 46/E 4)

*van der Leeuw (G.), *Antieke roep- en klaagliederen*, 1942 (zie onder ***Hymni pagani***), p. 57.

*Breemer (S.), *Naar aanleiding van twee amuletten*, in: *Centaur*, 1946, p. 709-720. - Op p. 711 metr. vert.

Carmina Saliaria

('Salische liederen'). Dansliederen gezongen tijdens de optochten van de Salii, een dubbel-college van twee keer 12 priesters, die oorspronkelijk tot de cultus van Mars behoorden. Dit oud-Romeinse genootschap is tot diep in onze tijdrekening blijven bestaan.

*Enk, *Handboek*, 1, 1928, p. 149-156. - Tekst, prozavert. en comm. van fragm.

Cassianus

(Johannes Cassianus; ca. 360-435 n.C.). Latijns-christelijk schrijver. Waarschijnlijk uit Scythia Minor afkomstig, leefde enige tijd als monnik in Bethlehem, verbleef dan tien jaar bij de Egyptische woestijnvaders en kwam via Constantinopel en Rome in Zuid-Gallië terecht. In Marseille stichtte hij ca. 415 een mannen- en een vrouwenklooster. Door zijn geschriften droeg hij aanzienlijk bij tot de verspreiding van het monniken wezen in het Westen. Zijn bekendste werken zijn: *De institutis coenobiorum et de octo principalium vitiorum remediis* (Kloosterinstellingen en heelmiddelen tegen de acht grootste ondeugden), in 12 boeken, en *Conlationes* (Gesprekken), 24 lange uiteenzettingen over het geestelijke leven, gelegd in de mond van grote woestijnvaders. Vooral laatstgenoemd werk werd eeuwenlang vlijtig gelezen en vroeg in de volkstalen vertaald. Excerpten uit beide geschriften komen ook voor in Rosweydus' *Vitae patrum* (zie aldaar). Van de oudste Middelnederlandse vertalingen zijn enkele fragmentjes in moderne bloemlezingen opgenomen. Wij vermelden alleen de belangrijkste vertalingen in boekvorm.

Conlationes

*_Dit is een devoet eñ gheestelijc boeck dat men heyt der vader collacien_. ende is ghemaect bi Johannes cassianus... [gheprint Tantwerpen by mi Michiel hillen van Hoochstraten... Int iaer ons heren .M.CCCCC. eñ VI. den XXVI. daghe inder maent september]. - Integrale vrije vert., Noordnederlands, wsch. begin 15de eeuw. Titeluitgaaf: *Dit Is. der. ouder Vaders. collasie*..., Thantwerpen by my Willem Vorsterman... [1520].

*Joannes Cassianus, *Gesprekken (I-X)*. Vertaling en inleiding van A. van de Kar, Bilthoven, Nelissen, 1968. - Nagenoeg integrale vert.

*Joannes Cassianus, *Gesprekken (XI-XXIV)*. Vertaling van A. van de Kar, Brugge, Tabor-Vught, Richt, 1982. - Met weglatingen.

De Institutis Coenobiorum

*Johannes Cassianus, *Instellingen. Leven en streven van monniken*. Vertaling van *Instituta coenobiorum* door Ida Vanbrabant (*Monastieke Cahiers*, 26), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1984. - Integrale vert. Eén passage (4, 32-43) voorvertaald door Frans Vromen.

Cassiodorus

(Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator; ca. 485-ca. 580 n.C.). Latijns-christelijk schrijver. Geboren in Scylacium (Bruttium), speelde een vooraanstaande politieke rol in het Italië van de Oostgoten, maar trok zich na 540 terug in zijn geboortestreek en stichtte er het klooster Vivarium, dat een centrum werd van intellectuele bedrijvigheid (kopieer- en vertaalatelier). Cassiodorus was zelf een produktief encyclopedisch schrijver. Als zijn belangrijkste geschriften gelden: *Institutiones* (Onderrichtingen), in 2 boeken, een handleiding voor kerkelijke en profane studies; *Historia ecclesiastica tripartita* (Driedelige kerkgeschiedenis), in 12 boeken, een door monnik Epiphanius in zijn opdracht gemaakte vertaling uit de geschiedwerken van Socrates Scholasticus, Sozomenus en Theodoretus; *Variae* (Verscheidene brieven), in 12 boeken, een verzameling van ambtelijke stukken uit zijn politieke loop-baan. Door deze en andere profane en kerkelijke geschriften werd Cassiodorus een der grote leermeesters van de middeleeuwen. Behalve de *Historia ecclesiastica* werd van hem weinig in het Nederlands vertaald.

**Historia Ecclesiastica. Dat is Warachtighe Beschrijvinge aller ouder Christelicker Kercken*..., Tot Dordrecht, By my Peeter Verhaghen... Anno M.D.LXXXVJJJ. - Op p. 213-488 integrale vert. van *Hist. eccl.* Herdr.: 1600 en 1612.

*van den Besselaar (J.J.), *Cassiodorus Senator. Leven en werken van een staatsman en monnik uit de zesde eeuw*, Haarlem-Antw., Gottmer, 1950. - Met verspreid enkele fragm. in vert.; op p. 130-132 een brief uit de *Variae* (2, 16).

Cato

(Marcus Porcius Cato [Censorius]; 234-149 v.C.). Uit Tusculum afkomstig Romeins politicus, militair en auteur, grote persoonlijkheid uit de 2de eeuw v.C., vooral bekend om zijn hardnekkige verdediging van de oud-Romeinse *virtus* tegen de groeiende Griekse invloed. Van zijn geschriften is wellicht het belangrijkste, *Origines* (Oorsprongen; in 7 boeken), een geschiedenis van Rome en Italië, nagenoeg volledig verloren. Dat is, op fragmenten van *Orationes* (Redevoeringen) en van een ‘encyclopedie’ na, ook het lot van andere werken. Wél overgeleverd is het

vakwetenschappelijke *De agri cultura* (De landbouw), het oudste bewaarde Latijnse prozageschrift.

Een aantal kernachtige uitspraken, aan Cato toegeschreven, groeide uit tot

een handboekje in de populaire ethiek, de zogenaamde *Dicta Catonis* (Gezegden van Cato), sinds Erasmus ook wel, onvolledig, *Catonis Disticha* genoemd; door de uitgave van de gezaghebbende J. Scaliger is ook verkeerdelijk de auteursnaam *Dionysius Cato* in zwang geraakt. Het handboekje kwam echter niet vroeger dan de 3de eeuw n.C. tot stand, en had een ingewikkelde tekstgeschiedenis, met talrijke interpolaties en varianten. Het bevat voornamelijk een 150-tal hexametrische disticha en een 80-tal monosticha (losse hexameters), waarschijnlijk van latere datum dan de disticha. Het boekje werd, gezien de stichtende en 'opvoedende' inhoud en de vlotte versvorm, tot in de 17de eeuw als lees- en leerboekje veelvuldig gebruikt. De uitgaven, commentaren én vertalingen in de diverse landstalen zijn dan ook niet te tellen.

De Agri Cultura

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 198-201. - 5 fragm.

*Mennes (J.), *Rome* (*Cultuurgetijden, Enkelvoudige Cyclus*, 3), Lier, Van In, 1964, p. 16 en 69-70. - 5 fragm.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 215-216. - 3 fragm., vert. H. van Wees.

*Claes-Lesaffer, *De dansende Faun*, 1989, p. 21. - Vert. van cap. 2-3.

Oratio Pro Rhodiensibus ('Rede voor de Rhodiërs' = fragm. uit *Origines*)

*Alma (L.), *Cato de Oude en de Rhodiërs*, in: *Herm.*, 17 (1945-1946), p. 6-10. - Tekst en vert. van 5 fragm.

*Jong, *Antieke welsprekendheid*, 1949, p. 151-153. - Inl. en vert. van enkele korte fragm.

*Martens-Blondeel, *Opgang*, 1975, p. 25-26. - Fragm. 162-168.

Dicta Catonis

Behalve een Middelned. versie uit de 13de eeuw, als *Den duytschen Cathoen* ca. 1500 gedrukt, werd in de 15de, 16de en I7de eeuw nog een aantal vert. gedrukt en herdrukt, vaak in meertalige (school)uitgaven. Uit die vroege periode vermelden wij de zelfstandige publikaties van vert. door literatoren. Uit de 19de en 20ste eeuw zijn ons, buiten een kritische uitgave van de Middelned. vert., slechts 3 vert. bekend:

*Beets (A.), *De 'Disticha Catonis' in het Middelnederlandsch* (*Bibliotheek van Nederlandsche Letterkunde*, 37), Gron., Wolters, 1885.

**De gulden Vertelsprakê of sentenciê van Cato*, Overghezett vtê Latine in Vlaemschen eñ Franchoyschen dichte by Joos Lâbrecht..., Ghedruckt te Ghend by Joos Lambrecht, [1546].

**Catoos Koppel-dichten van de seden*, Vertaeld ende berijmd door Samvel Ampzing, Haerlem, Roman, 1632. - Dubbele vert. Herdr.: Amst., de Bruyn, 1658.

**De Vaarsen van Dionisius Cato*... in: *De Vol-geestige Werken*, van Salomon

van Rusting... [1e deel]..., Amst., ten Hoorn, 1685, p. 153-179. - Herdr. tot: Amst., van Heekeren-Graal, 1712[4].

*_Koppelvaerzen van Cato_. Vrijelijk gevolgd naar 't Latijn [door Willem Messchert], Rott., Locke, 1812. - Berijmde vert.

*_Dionysius Cato's Zedekundige Tweelingverzen_... In het Nederduitsch overgebragt [door J.C. Schultz Jacobi], Amst., Berntrop, 1835. - Tweeregelige rijmen.

*Schockaert (R.), *Keus uit de Koppelverzen van Dionysius Cato over de zeden*, Leuven, Nova et Vetera, 1939. - Berijmde vert. van 92 disticha. Uitgebr. herdr. in: Schockaert, *Bloemlezing*, 1942, en

*Schockaert (R.), *Berijmde vertalingen uit Dionysius Cato, Lucretius en Catullus*, Leuven, Van Linthout, 1950. - Hierin een nogmaals uitgebr. keuze. Van de drie vermelde titels bestaan uitgaven mét en zonder de Lat. tekst.

Aanvullende opmerking

Jan van Boendale bewerkte een deel van de *Dicta* in zijn *Der Leken Spieghel* (1330). Enkele disticha werden ook vertaald door R. Visscher (1614: 15 disticha) en door P. Claes (1989: 2 disticha).

Catullus

(Gaius Valerius Catullus; ca. 84-54 v.C.). Latijns dichter, geboren te Verona, eerste grote lyricus te Rome; schepper van enkele Alexandrijns getinte langere gedichten en van persoonlijk bezielde lyrische poëzie, waarin o.m. zijn stormachtige verhouding tot ‘Lesbia’ verwoord wordt. Van hem zijn 116 *Carmina* (Gedichten) bewaard, die doorgaans als volgt worden ingedeeld: 1-60: korte gedichten in diverse metra; 61-68: langere gedichten; 69-116: korte gedichten in elegische disticha.

In boekvorm

*_De Lesbialiederen van Catullus_... Vertaald en ingeleid door C. Sobry, Brussel, Paginae, 1928. - 33 gedichten. Bibliofiele uitgave.

*C. Valerius Catullus, *Gedichten*. Volledig nagevolgd door A. Rutgers van der Loeff (*Klass. Gal.*, 91), Antw., DNB, 1953. - Vrije, goeddeels berijmde vert.; volgorde van de gedichten ‘grondig gewijzigd’, maar inhoudstafel (p. 89-92) geeft traditionele schikking.

Zie ook: *C. Valerius Catullus*, nagevolgd door A. Rutgers van der Loeff, Den Haag, Boucher, 1937. - Keuze van 42 gedichten.

*Catullus, *Verzamelde verzen*, vertaald door Lucette M. Oostenbroek, Leiden, Dimensie, 1986. - Met inl. over de dichter en het dichtwerk. Licht gewijzigde herdr.: 1989.

Bloemlezing uit het hele oeuvre

*Gelder, *Latijnse lyriek*, 1949, p. 25-68. - Inl. en vert. van 31 *carmina*, waarvan 7 vertaald door Van Gelder, de rest door Rutgers van der Loeff (cf. supra).

Langere Carmina

*Bilderdijk (Willem), *Kallimachus Lofzangen*, Amst., Uylenbroek-IJntema, 1808, p. 99-104. - *C.* 66. Opgenomen in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, III, 1856, p. 39-42, en

*Bilderdijk (Willem), *Nieuwe Uitspruytsels*, Rott., Immerzeel, 1817, p. 1-24. - *C.* 64. Opgenomen in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, II, 1856, p. 425-435.

**Bruilofts-beurtzang*... door Nicolaas Beets, in: *Album der schoone kunsten*..., Haarlem, van Brederode, 1854, p. 19. - *C.* 62. Herdr. o.m. in: *Dichtwerken van Nicolaas Beets*..., Eerste deel, Leiden, Sijthoff, 1884, p. 19-21.

*Duyse, *Nagelaten gedichten*, VIII, 1884, p. 76-86. - *C.* 61 en 62.

*[Meerwaldt, J.D.], *Wedkamp tussen jongemannen- en meisjeskoor*, in: *Herm.*, 28 (1956-1957), p. 110-115. - *C.* 62. Berijmde vert., gevolgd door tekst.

*Catullus, *Carmen LXII.* [Vertaling A.G. Westerbrink], in: *Herm.*, 41 (1969-1970), p. 172-175. - Tekst en prozavert.

*Guépin (J.P.), *De beschaving*, Amst., Bakker, 1983, p. 301. - *C.* 65. Woordelijke vert.

Meer dan 10 kleinere Carmina

*Terwen (J.J.), *Catullus*, in: *De Tijdspiegel*, 1898, 3, p. 183-203. - 20 gehele gedichten plus fragm., passim vertaald.

*Decreus (Freddy), *Het verhaal van een liefde. Enkele gedichten van Gaius Valerius Catullus*, in: *Yang*, 104 (1982), p. 32-37. - Tekst en prozavert. van 12 Lesbia-gedichten.

**Gedichten van twee Latijnse dichters: - Catullus - Propertius*. Vertalingen van Anita Dillen, Carl Joos en André Lefevere, in: *Restant*, 10 (1982), 3, p. 163-186. - 17 gedichten van Catullus in vert.

Aanvullende opmerking

Tientallen vertalers hebben, vooral in de 19de en 20ste eeuw, een of meer kleinere gedichten vertaald in verzamelbundels, tijdschriften e.d. Van de literatoren noemen wij: R. Visscher (1614: *c.* 5 en 86), J. de Decker (1659: *c.* 70), J.Mz. Elias (1731: *c.* 3), D.J. van Lennep (1798: *c.* 51), J.F. Willems (1817 +: *c.* 2, 51 en 87), C. Vosmaer (1817 +: *c.* 3 en 5), E.B. Koster (1883 +: *c.* 4, 5, 46, 51, 85 en 101), P. van Duyse (1884: *c.* 3), L.A.J. Burgersdijk (1908: *c.* 3), G. Wijdeveld (1936: *c.* 70 en 85), A. van der Leeuw (1950: *c.* 5), J.A. Emmens (1957: *c.* 85), B. Decorte (1972: *c.* 5 en 85), J.P. Guépin (1973 +: *c.* 5, 7, 11 en 16), K. Jonckheere (1977: *c.* 5), H. Sleutelaar (1979: *c.* 53 en 96), J.P. Rawie (1981: *c.* 70), P. Verstegen (1986: *c.* 75, 85 en 92), P. Claes (1989: *c.* 1, 5, 13 en 51).

Cebes

(5de eeuw v.C.). Grieks filosoof, afkomstig uit Thebe. Verkeerde in pythagorische kringen en werd na zijn vestiging in Athene ook leerling van Socrates (zie o.m. zijn

optreden in Plato's *Phaedo*). Op naam van ‘Cebes van Thebe’ en met de titel *Tabula* (Schilderij) is een dialoog bewaard over de

verschillende wegen die het menselijk leven kan uitgaan. Het geschrift, waarin een schilderij allegorisch geïnterpreteerd wordt, is van veel latere datum (1ste eeuw n.C.?). Het gaat om een populair-ethisch werk, met cynischstoïsche inslag, dat een rijk Nachleben had (o.m. Vondel), maar sedert de 19de eeuw in het vergeetboek geraakte.

Oudere (nagenoeg) integrale vertalingen

*Vóór 1924 ook door: M.A. Gillis (1564), I. Vander Sluys (1613), J.H. Glazemaker (1658), G. Outhof (1727).

*_Het tafereel van Cebes den Thebaen_... door D. van Hoogstraeten, Dordregt, s.n., 1683. - Versvert. Herdr. in: Hoogstraten, _Gedichten_, 1696.

*_Tafereel van Cebes den Thebaen_, in: _H.L. Spieghels Hertspieghel en andere Zedeschriften_, Met verscheidene nooit gedrukte stukken verrijkt... door P. Vlaming..., Amst., van Damme, 1723, p. 321-351. - Cebes-vert. door Vlaming. Herdr. tot: Amst., Lequien, 1764.

*_Leevens-Tafereel van Cebes den Thebaner_... Door G.C. S[paan], Utrecht, ten Bosch, 1801. - Herdr.: Utrecht, Alter, 1808.

Stukjes vertaling in de 20ste eeuw

Wij kennen slechts één bijdrage die een paar fragm. vertaalt:

*Schillings (André), _'In 't tafereel Cebétis'_, in: _Herm._, 12 (1939-1940), p. 74-75.

Celsus Philologus

(Aulus Cornelius Celsus; vroege 1ste eeuw n.C.). Latijns auteur van een encyclopedisch werk, waaruit behalve enkele fragmenten de 8 boeken _De medicina_ (De geneeskunde) bewaard zijn, een belangrijke bron voor de geschiedenis van de antieke geneeskunde, in een verzorgde stijl.

*Baumann (E.D.), _Geschiedenis der geneeskunde_..., Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1918, p. 85-93. - Vert. van 2, 7.

*Stassen (Maria Joseph Wilhelmus), _Medische ethiek in grijze oudheid_, Maastricht, van Aelst, 1947. - Op p. 100-115 fragm. met vert. en comm.

*Elaut, _Antieke geneeskunde_, 1960, p. 213 en 305-321. - Verschillende fragm.

*Celsus, _Over baden en kruiden; uit De Medicina_. Ingeleid, toegelicht en vertaald door Jef Ector (_Astra_, 19), Antw.-Amst., Stand., 1981. - Bloeml. uit alle boeken.

Celsus Philosophus

(2de helft 2de eeuw n.C.). Grieks wijsgeer, alleen bekend uit de _Contra Celsum_ van Origenes. Hij schreef ca. 178 de Ἀληθὴς λόγος (Ware woord), een uitvoerige kritiek

op de christelijke religie. Het grootste deel daarvan wordt letterlijk aangehaald door Origenes (zie aldaar).

Chalcidius

(eig. Calcidius; begin 5de eeuw n.C.). Latijns-christelijk neoplatonist. Vertaalde de eerste helft (p. 17a-53c) van Plato's *Timaeus* en com-

mentarieerde de p. 31c-53c. Zijn werk was een belangrijke Plato-studietekst in de middeleeuwen. Een paar stukjes van zijn commentaar werden in het Nederlands vertaald:

*De Valckenaere (Erik), *Herakleides Pontikos, de ontdekker van het heliocentrisme?*, in: *L'Antiquité Classique*, 25 (1956), p. 351-385. - Op p. 373-375 *Comm.* 110-111 vertaald.

*Straaten, *Stoa*, 1969, p. 95-96. - *Comm.* 220 vertaald.

Chariton

(1ste of 2de eeuw n.C.). Grieks auteur, uit Aphrodisias. Schreef de roman 'Chaereas en Callirrhoë', in 8 boeken, waarin de liefdesperikelen van de twee protagonisten tegen een historische achtergrond (Peloponnesische oorlog, Sicilië, Miletus, Perzië, Egypte) beschreven worden. Het verhaal eindigt met een gelukkige hereniging.

**De liefde van Chaereas en Kallirrhoë, of De wraak van Afrodite*..., vertaald door A. de Mieville [= A. Halberstadt], Amst., Moransard, 1907.

Charon Lampsacenus

(Charon van Lampsacus; 5de eeuw v.C.). Grieks historicus, een van de zogenaamde logografen (voorlopers van Herodotus). Van zijn geschriften zijn slechts fragmenten bewaard.

*Schwartz, *Barnsteen*, 1953, p. 59-62 (= Schwartz, *Verhalen*, 1983[5], p. 157-161). - Inl. en 2 fragmentjes.

Chronographus anni 354

(Chronograaf van het jaar 354). Geïllustreerde almanak voor stadromeins gebruik, met chronologische tabellen en namenlijsten, topografische gegevens, een stads- en wereldkroniek enz. Het oorspronkelijke handschrift werd waarschijnlijk door de (latere pauselijke) kalligraaf Philocalus uitgevoerd. De teksten werden door T. Mommsen in zijn *Chronica minora* 1 (1892), p. 39-76, uitgegeven.

*Bakhuizen van den Brink, *Romeinsche catacomben*, 1933, p. 38-40. - Vert. van *Chron.* 1, p. 70-72.

Cicero

(Marcus Tullius Cicero; 106-43 v.C.). Latijns auteur uit Arpinum, in wiens uitgebreide oeuvre we vijf groepen van geschriften kunnen onderscheiden, die we hier per groep een verzamelnaam geven en op die basis alfabetisch rangschikken: 1) *Orationes*,

redevoeringen, waarvan er 58, enkele onvolledig, bewaard zijn; 2) *Rhetorica*, geschriften waarin de welsprekendheid voorwerp van beschouwing is; 3) *Philosophica*, wijsgerige geschriften, waarbij een paar over staatkunde; 4) *Epistulae*, een duizendtal brieven, verdeeld over vier collecties: *Ad Atticum* (Aan Atticus), *Ad Brutum* (Aan Brutus), *Ad familiares* (Aan relaties en verwanten), *Ad Quintum fratrem* (Aan zijn broer

Quintus); 5) *Carmina* (Gedichten) en poëtische vertalingen; behalve korte fragmentjes uit de *Carmina* is alleen de vertaling van het gedicht *Phaenomena* van Aratus (zie aldaar) goeddeels bewaard. Voor de op Cicero's naam gestelde *Invectiva in C. Sallustium Crispum*: zie onder **Sallustius**.

Bloemlezingen uit allerlei geschriften

*Vóór 1924: W. Zillesen (1801-1805; uit het Engels), N.G. van Kampen (1807-1810).

*Cicero, *Een bloemlezing uit zijn Redevoeringen, Brieven en andere werken*, vertaald en ingeleid door K. Sprey (*Klass. Bibl.*, 9), Haarlem, Spaarnestad, 1950. - Uitgebr. bloeml. uit allerlei geschriften; geen *Carm.* Bevat o.m. de integrale redevoeringen *Pro Ligario* en *Philippica* 7.

*Ulens (J.)-Devijver (H.), *Cicero* (*Hoogtepunten van de Antieke Cultuur*, L 15), Antw., DNB, 1968. - Enkele fragm. uit *Orat., Rhet.* en *Epist.*

Carmina

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 134-139. - Tekst en prozavert. uit *Marius* (13 vv.) en *De consulatu suo* (Zijn consulaat; 78 vv.).

Epistulae

Bloemlezingen/Verspreide brieven

*Welkenhuysen (A.), *De briefwisseling tussen Caesar en Cicero. Zeven stukken uit Cicero's Corpus epistularum*, in: *Nova et Vetera*, 36 (1958-1959), p. 450-469. - Tekst, vert. en bespr. Fragm. van andere brieven, en *Fam.* 7, 5 herwerkt in: *Caesar in de correspondentie van Cicero (Eerste deel)*, in: *Kleio*, N.R., 4 (1974), p. 49-64.

*Beek (H.), *Keuze uit de Brieven van Cicero* (*Klass. Gal.*, 140), Antw., DNB, 1960. - (Fragm. uit) 49 brieven.

*Cicero, *Brieven*. Vertaling W. Kassies (*Fibula Klassieke Reeks*, 4), Bussum, Fibula-van Dishoeck, 1972. - 40 brieven uit *Ad Atticum* en *Ad familiares*. Met inl. en aanhangsel.

Ad familiares

**Aliquot Ciceronis faciliores epistolae... cum interpretatione Gallica & Flandrica*..., Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini, 1577. - 17 brieven met interlineaire Franse en Ned. vert. Herdr.: Amstelreodami... apud Cornelium Nicolaum, M.D.XCI.

*Gorissen (L.), *Marcus Tullius Cicero troost zijn zieke secretaris. Een interpretatie van Fam., XVI, 13-14-15-10*, in: *Kleio*, N.R., 7 (1977), p. 177-188. - De 4 brieven vertaald en besproken.

*Zie onder *Philosophica, Laelius:* Gijsel.

Ad Quintum fratrem

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 211-214. - Vert. van 1, 1, 10-26, door E.A. Hemelrijk.

Orationes

*Vóór 1924 ook door: H. Ben (1651: *Catilinariae* 1), J.M. Kemper (1808: *Pro Milone*), Y.D. van Dam (1829: *Pro Ligario*), anoniem (1838: *Pro Archia*), P. Epkema (1862: *Catilinariae* 1), E.H. (1890: *Pro Archia*), E. Bauwens (1907: *Pro Ligario*).

Bloemlezingen

**x. Reedenvoeringen van M.T. Cicero*, In Nederduits overgebragt; *Neevens twee aanmerkenswaardige Brieven van den selven*, in 't Latyn en Duits. Door [Georgius Melchior], Amst., Petzold, 1702. - Integrale vert. van *Pro Archia, Catilinariae* 1-4, *Pro rege Deiotaro, Pro Ligario, Pro lege Manilia, Pro Marcello, Pro Milone*. De twee brieven zijn: *Fam.* 1, 9 en *Ad Q. fratrem* 1, 1.

*Jong, *Antieke welsprekendheid*, 1949, p. 154-195. - Bevat vert. van fragm. uit 9 redevoeringen en 2 retorische werken.

Pro Archia (Voor Archias)

*Cicero, *Pleitrede voor Archias*, vertaald door A. Geerebaert (*Standaard-Bibliotheek*), Brussel, Stand., 1921. - Herdr. tot: (*Klass. Vert.*, 28), 1967[8] (vanaf 1954[6] herzien door L. Sprangers).

Pro Caelio (Voor Caelius)

*Hartman, *Nagelaten geschriften*, 1928, p. 185-228.

Catilinariae (De Catilinarische redevoeringen)

*Cajus Crispus Sallustius, *Over de samenzwering van... Catilina; Benevens vier Redevoeringen van Marcus Tullius Cicero, Over het zelfde onderwerp*... door Jan ten Brink..., Amst., ten Brink, 1798.

**Cicero's eerste; tweede; derde; vierde Rede tegen... Catilina*, in het Nederlandsch voor het schoolgebruik overgebracht door Evarist Bauwens, Brussel, Dewit, 1907. - 4 afzonderlijke deeltjes.

*Cicero, *De Catilinarische redevoeringen*, in het Nederlands vertaald en bewerkt door R. De Pauw en A. Clerckx (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1946. - Herdr. tot: 1973[9] (herzien).

*Marcus Tullius Cicero, *Geschiedenis ener Samenzwering. De Catilinarische redevoeringen*, vertaald en ingeleid door Gaston H. Halsberghe (*Antiqua Reeks*...), Gent etc., Story, 1961.

*Cicero, *Eerste redevoering tegen Catilina*. Vertaald en begeleid door G. Demeyere (*Jecta-Klassieken*, 1), Brussel, Jecta, 1968.

*Sallustius, *De samenzwering van Catilina* - Cicero, *Eerste rede tegen Catilina*. Ingeleid en vertaald door Eddy De Laet (*Astra*, 9), Antw.-Amst., Stand., 1979. - Herdr.: Antw., Stand., 1988.

*van der Paardt (R.), *Cicero, Eerste redevoering tegen Catilina*..., in: *Schokkende redevoeringen*, 1990, p. 206-217. - Met een inl. door J.P. Guépin op p. 203-205.

Pro Cluentio (Voor Cluentius)
*Hartman, *Nagelaten geschriften*, 1928, p. 95-184.

Pro Ligario (Voor Ligarius)
*Cicero, *Pleitrede voor Ligarius*, in het Nederlandsch vertaald door Gaston de Mey... (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1946.
*Zie onder 'Bloemlezingen uit allerlei geschriften': Sprey.

Pro lege Manilia (Voor het wetsvoorstel van Manilius), ook genoemd *De imperio Gnaei Pompeii* (Het opperbevel van Gnaeus Pompeius)
**Cicero's Redevoering over het Opperbevel van Gnaeus Pompeius*... Uit het Latijn door R. Bouman (*Humaniora*, 1, 7), Leuven-Brussel, Keurboekerij, 1914. - Herdr. tot: (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1944[4]

Pro Marcello (Voor Marcellus)
*Cicero, *Rede bij de terugroeping van Marcellus*. Vertaald door [A.]W. Maas (*Standaard-Bibliotheek*), Brussel, Stand., 1921. - Herdr. tot: (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1949[4].

Pro Milone (Voor Milo)
**Cicero's Pleitrede voor Milo*. Inleiding, Vertaling, Aanteekeningen door A. Geerebaert (*Humaniora*, 1, 6), Leuven-Brussel, Keurboekerij, 1912. - Herdr. tot: (*Klass. Vert.*), Antw.-Amst., Stand., 1977[l6] (vanaf 1955[9] herzien door L. Sprangers). Alleen de eerste druk bevat in de inl. (p. 12-38) de vert. van het *Argumentum* van Asconius bij de *Pro Milone*.

Pro Murena (Voor Murena)
*Cicero, *Pleitrede voor L. Murena*, in het Nederlandsch vertaald door G. Timmermans (*Klass. Vert.*) Antw. etc., Stand., 1938. - Herdr. tot: 1966[5] (herzien).
*Cicero, *Pro Murena*. Vertaald en ingeleid door H. Schuurmans (*Klass. Gal.*, 163), Antw., DNB, 1971.

Philippicae (Philippische redevoeringen)
*[ten Brink (Jan)], *Eerste; Tweede Philippische redevoering*... in: Brink, *Bibliotheek*, II, 1826, p. 111-138; p. 211-257 en 479-506.
*Zie onder 'Bloemlezingen uit allerlei geschriften': Sprey.
*Rietbroek (Pim), *Cicero, Vierde Philippica tegen Marcus Antonius*..., in: *Schokkende redevoeringen*, 1990, p. 104-109. - Met een inl. door J.P. Guépin op p. 101-103.

Pro C. Rabirio perduellionis reo (Voor C. Rabirius, beschuldigd van hoogverraad)
**Het proces tegen C. Rabirius. Interpretatie van een pleidooi*... door Gerardus Marie Arnoldus Pepermans, Sittard, Alberts, 1975. - Op p. 111-125 vert.

Pro S. Roscio Amerino (Voor S. Roscius van Ameria)
*Marcus Tullius Cicero, *Een moordzaak te Rome. Pleitrede voor Sextus Roscius van Ameria*. Vertaald en ingeleid door A. Van den Daele (*Helios Reeks*), Brugge-Utrecht, DDB, 1964.

Pro Sulla (Voor Sulla)
**Cicero's pleitrede voor Publius Sulla*, vertaald door J. Cochez (*Phil. St., Verhandelingen, 1*), Leuven, Phil. St., 1929. - Herdr. tot: 1952[3] (grondig herzien).

In Verrem (Tegen Verres)
*M. Tullius Cicero, *Aanklacht tegen C. Verres, De Kunstwerken*. Ingeleid en vertaald door J.F. Aerts, [Heide Kalmthout, J.F. Aerts], 1968. - Brede fragm. uit *In Verrem* II, 4 (*De signis*).

Philosophica

*Vóór 1924 ook door: C. Groen (1822: brokstukken uit *Cato maior*; het *Somnium Scipionis* uit *De re publica*), J. van der Hoeven (1826: grootste deel van *Somnium Scipionis* uit *De re publica*), W. Scholten (1833-1837: gedeelten uit *Tusculanae* 1 en *De senectute*), anoniem (1845: *De legibus* 1).

Bloemlezingen
**MT Ciceronis Vande onderlinghe plichten, drie Boecken... Noch Cato Maior... en sijne Laelius... Neffens zijne Paradoxa... en de droom van Scipio*..., Amst., Pietersz., [na 1624]. - *Off.* in de vert. van D. Coornhert (eerste druk: Tot Haerlem, By Ian van Zuren, 1561; herdr. tot: Delf, Schinkel, 1614), de andere werken in de vert. van M.G. (= M.A. Gillis? eerste gebundelde druk: Amst., Pietersz., 1624).
*Cicero, *Filosofische teksten. Een keuze*... Ingeleid, toegelicht en vertaald door Eddy De Laet en Jef Ector (*Astra*, 16), Antw., Stand., 1982. - Fragm. uit *Tusc.* en *Fin.* door Ector, uit *Nat. deor.* en *Rep.* door De Laet.

Academica (De opvattingen van de Academie)
*Klever (W.N.A.), *Carneades. Reconstructie en evaluatie van zijn kennistheoretische positie* (*Rotterdamse Filosofische Studies*, 1), Rott., Erasmus Universiteit, 1982. - Op p. 5-32 vert. van talr. fragm.

De amicitia: zie *Laelius*.

Cato maior (Cato de oudere) of *De senectute* (De ouderdom)
**De oude Cato, of Gesprek over den ouderdom. De droom van Scipio*... door W.E. de Perponcher, Utrecht, van Schoonhoven, 1804. - Bundelt *Cato* (oorspr. druk 1784) en 2 stukken uit *De re publica*: 5, 1-2 en 6, 9-29 (oorspr. druk 1783).
*Cicero. *De Ouderdom*. Vertaald, ingeleid en toegelicht door H. Beek en E. De Ridder (*Klass. Gal.*, 50), Antw., DNB, 1949.

*Cicero, *Over ouderdom (Cato Maior de senectute)*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door W.A.M. Peters (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1989.

De divinatione (Over waarzeggerij)
*Straaten, *Stoa*, 1969, p. 86-91. - Fragm. uit 2, 130 en 1, 6-128.

De finibus bonorum et malorum (De grenzen van goed en kwaad)
*Leopold, *Verzameld werk*, II, 1952, p. 571-586. - Vert. van 1, 29-71. Herdr. van: Leopold, *Uit den tuin*, 1910, p. 39-58.
*Marcus Tullius Cicero, *De horizon van wel en wee*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Joan van der Linden, Baarn, Ambo, 1982.
*Zie onder *Laelius*: Peters.

Laelius of *De amicitia* (De vriendschap)
*Cicero, *De Vriendschap*. Vertaald, ingeleid en toegelicht door H. Beek en E. De Ridder (*Klass. Gal.*, 43), Antw., DNB, 1948. - Herdr.: 1970.
*Marcus Tullius Cicero, *Laelius of Over de vriendschap, gevolgd door de briefwisseling tussen Cicero en Matius (Ad fam. XI, 27-28)*, ingeleid en vertaald door Jan Gijsel (*Syr. Vert.*, 8), Leuven-Amersfoort, Acco, 1985.
*Cicero, *Over vriendschap*..., vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door W.A.M. Peters (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1990. - Op p. 65-73 ook 2 fragm. uit *De finibus* (1, 65-70 en 2, 78-85). Herdr. tot: 1992^{3}.

De legibus (De wetten)
*Francissen (F.P.M.), *Natuur en stadsmens*, in: *Herm.*, 49 (1977), p. 28-47. - Op p. 30-33 tekst en vert. uit *Leg.* 2, 1-6.

De natura deorum (Het wezen van de goden)
*Jonas (Hans), *Het gnosticisme* (*Aula-Boeken*, 429), Utrecht-Antw., Spectrum, 1969, p. 263-265. - Vert. van 2, 29-37 (uit het Engels) door A.J.M. Baljet.

De officiis (De plichten)
*Marcus Tullius Cicero, *De plichten. Leefregels gebaseerd op het stoïcisme*. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Jef Ector (*Syr. Vert.*, 6), Leuven-Amersfoort, Acco, 1984.

De re publica (De staat)
*Zie onder *Cato maior*: de Perponcher.
*Martens-Blondeel, *Opgang*, 1975, p. 10-17. - 3 fragm. Elders nog andere fragm. van Cicero.
**Scipio's droom. Cicero De re publica* 6, 9-29. Inleiding: A.D. Leeman. Vertaling: H.W.A. van Rooijen-Dijkman, in: *Herm.*, 59 (1987), p. 1-7.

De senectute: zie *Cato maior*.

Tusculanae disputationes (Gesprekken in Tusculum)
*Marcus Tullius Cicero, *Gesprek over de onsterfelijkheid van de ziel*... Vertaald en ingeleid door A. Van den Daele (*Klass. Gal.*, 161), Antw., DNB, 1968. - Vert. van boek 1.
*Marcus Tullius Cicero, *Gesprekken in Tusculum*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Cornelis Verhoeven (*Amboboeken*), Baarn, Ambo, 1980.

Rhetorica

Orator (De redenaar)
*M. Tullius Cicero, *Orator*. Ingeleid en vertaald door J.F. Aerts, [Heide-Kalmthout, J.F. Aerts], 1976. - Bijna integrale vert. Licht verbeterde oplage: 1977.

De oratore (Over de redenaar)
*Cicero, *Drie gesprekken over redenaarskunst, weten-denken-spreken*. Vertaald en toegelicht door Hedwig W.A. van Rooijen-Dijkman en Anton D. Leeman (*Baskerville Serie*), Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1989.

Aanvullende opmerking

Nog andere literatoren, buiten de reeds vermelde, vertaalden fragm. uit één of meerdere geschriften van Cicero: E. Wolff-Bekker (1790: *De officiis* 1, uit het Hoogduits), A. Fokke Simonsz. (1806: gedeeltelijke vert. van *Cato maior*), M. Siegenbeek (1813 en 1833: *De lege agraria* 2, 1-16 en *Philippicae* 2, 25-34), J.H. van der Palm (1818: fragm. uit *Pro Ligario*), C. Verhoeven (1983: *De natura deorum* 2, 95), P. Claes (1989: *Ad Att.* 13, 52).

Cicero

(Quintus Tullius Cicero; 102-43 v.C.). Jongere broer van de vorige. Van zijn hand is waarschijnlijk het geschriftje *Commentariolum petitionis* (Korte bedenkingen over consulaatsambities), n.a.v. het streven van zijn broer naar het consulaat in 63 v.C. Ook één brief van hem aan Marcus en drie aan diens secretaris Tiro, uit de jaren 53-44, zijn bewaard. Zie hiervoor onder **Cicero** (Marcus).

*Hermans (Hans), *Oude meesters van de propaganda*, Den Haag, Leopold, 1962, p. 117-122. - Fragm. uit *Pet.* Herdr.: 1966.
*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 208-209. - *Pet.* 1-8 en 11-13, vert. H. Ingen Housz-Menalda.

Claudianus

(Claudius Claudianus; ca. 370-na 404 n.C.). Latijns dichter, wiens moedertaal het Grieks was. Schreef lof-epen, ter verheerlijking van de hoogste gezagdragers in het Westelijke rijk, o.m. *De consulatu Stilichonis* (Het consulaat van Stilicho) in drie boeken, *De tertio; quarto consulatu Honorii Au-*

gusti (Het derde; vierde consulaat van Honorius Augustus). De Oostromeinse vijanden van zijn beschermers worden daarentegen over de hekel gehaald, o.m. in: *In Rufinum* (Tegen Rufinus) en *In Eutropium* (Tegen Eutropius), telkens in twee boeken. Claudianus schreef ook mythologische gedichten, o.m. het onvoltooide *De raptu Proserpinae* (De roof van Proserpina) in drie boeken, en *Carmina minora* (Kleinere gedichten = epigrammen, idyllen, brieven enz.). Van Claudianus zijn slechts sporadisch korte fragmenten vertaald.

Epen

Bij de epen valt vooral het 'succes' van *Ruf.* 1, 1-23 op. Deze vv. werden o.m. omgezet door: K. Droste (1717); R. Feith (1814); P. van Duyse (1884). We vermelden verder: K. Droste (1717: *De IV cons. Hon.* 214-352 en 401-418), P. Nieuwland (1788: *Ruf.* 1, 196-219). In de 20ste eeuw vinden we:

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 232-234. - *Ruf.* 1, 86-115 en *Eutr.* 1, 24-44.

*Meijer (Louk C.), *De plundering van Rome door Alaric (410). Enige contemporaine getuigenissen*, in: *Lampas* 12 (1979), p. 193-207. - Bevat vert. van *Cons. Stil.* 3, 131-160.

Carmina Minora

*Brakman, *Opstellen*, 1932, p. 204-213. - Bevat prozavert. van nrs. 32, 50, 21, 22.

*Burgersdijk (L.A.J. Jr.), *Claudianus' epigram op Archimedes' Planetarium*, in: *Herm.*, 8 (1935-1936), p. 23-26. - Met tekst en versvert. van nr. 51.

Curiosum

In 1814 verscheen een Claudianus-cento, op Napoleon toegepast: *Claudianus nostrorum temporum vates. Claudianus de dichter onzer eeuw*, Amst., den Hengst, 1814. - Hierin het Lat. cento door L.A. Decampe en een Ned. prozavert. door Hendrik Arent Hamaker.

Claudius

(Tiberius Claudius Nero Germanicus; 10 v.C.-54 n.C.). Romeins keizer. Langs epigrafische of papyrologische weg zijn (vaak met lacunes) enkele redevoeringen van keizers bewaard, o.m. van Claudius. We vermelden een vertaling van een rede, bewaard op de *tabula* van Lyon, in 1528 teruggevonden (*CIL* XIII, 1668):

*Seneca Suetonius Tacitus, *Rondom Claudius*. Vertaling H. Wagenvoort e.a. (*Fibula Klassieke Reeks'*), Bussum, Fibula-van Dishoeck, 1975, p. 123-126. - Vert. door M.A. Wes. Inl. op p. 116-121.

Cleanthes

(?-232 v.C.). Grieks stoïcijns filosoof, afkomstig uit Assus; in Athene leerling en opvolger van Zeno, de stichter van de Stoa. Van Cleanthes is, behalve prozafragmenten, een ‘Zeushymne’ bewaard. Inhoudelijk meest

opvallend is de gelijkstelling van Zeus met de stoïcijnse *Logos* (Rede). Van deze hymne bestaan vele vert. Wij vermelden:

**'t Gebed van Kleanthes* [door W. Bilderdijk], in: *Kleine Dichterlijke Handschriften*, Agtste Schakeering, Amst., Uylenbroek, 1795, p. 70-72. - Herdr., ook opgenomen in vele uitgaven van Bilderdijks gedichten. Zie o.m.: Bilderdijk, *Dichtwerken*, XIII, 1859, p. 43-44.

*Meerwaldt (J.D.), *Cleanthes' Hymne tot Zeus*, in: *Herm.*, 9 (1936-1937), p. 130-132. - Tekst, metr. vert. en aantekeningen. Opgenomen o.m. in: *Vormaspecten*, Grav., Stols, 1958, p. 117-119, en in: *Muziek*, 1944, p. 104-105.

*de Jong (K.H.E.), *De Stoa*... (*Athenaeum-Bibliotheek*), Amst., Becht, 1937, p. 65-66. - Prozavert.

*Meijer (P.A.), *Kleanthes' Loflied op Zeus: Kunt ge nog zingen, zing dan mee!*, in: *Lampas*, 16 (1983), p. 16-37. - Bevat prozavert. Opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 155-156.

Andere fragmenten

*Jong, *Antieke wijsheid*, 1952, p. 28-29. - Vert. van ‘enkele uitspraken’.

Aanvullende opmerking

Ook J. Kantelaar en M. Siegenbeek (1826) vertaalden de hymne, resp. in vv. en in proza.

Clemens Alexandrinus

(Titus Flavius Clemens; ca. 150-ca. 215 n.C.). Grieks-christelijk schrijver. Waarschijnlijk in Athene geboren, vestigde zich ca. 180 als leraar in Alexandrië, maar week tijdens de vervolging van Septimius Severus (ca. 203) uit naar Klein-Azië. In zijn geschriften doet hij een poging om de christelijke geloofsleer met het Helleense denken te verzoenen. Belangrijke werken: *Protrepticus* (Aansporing), gericht tot de ‘Grieken’, om de grootheid van de christelijke Logos te stellen tegenover de heidense (volks)religie; *Paedagogus* (Leraar), in 3 boeken, gericht tot de bekeerlingen, om hun een christelijke levenswijze in te prenten - met als orgelpunt een bevlogen Christus-hymne; *Stromateis* (Tapijtwerk), in 8 boeken (boek 8 onaf), een los ‘geknoopt’ betoog dat het christelijke geloof als de ware kennis voorstelt. Buiten deze trilogie schreef Clemens nog een populaire preek: *Quis dives salvetur* (Welke rijke gered wordt), uitgaande van een Markus-perikoop, met aan het slot het stichtende verhaal van Johannes en de jonge rover. Van andere geschriften zijn slechts kleine fragmenten over. In 1973 werd nog een (mogelijk echte) *Epistula ad Theodorum* (Brief aan Theodorus) in het licht gegeven, die naar een ‘geheim Markus-evangelie’ verwijst. Voor Clemens' *Excerpta ex Theodoto*: zie onder **Theodotus Gnosticus**.

Het gehele oeuvre

*_Clemens Alexandrinus_ I-XII..., bewerkt door H.U. Meyboom (_Oud-Christelij-_

ke Geschriften..., 8-19), Leiden, Sijthoff, 1913-1915. - Volgorde: *Protrepticus* (I); *Paedagogus* (II-IV); *Stromateis* (V-XIa); *Quis dives* (XIb); fragm., w.o. *Stromateis* 8 (XII).

Uit verschillende werken

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, passim. - Talr. getuigenissen over de vroege Gr. filosofie, uit *Protr.* en (vooral) *Strom.*; zie in het register, p. 410b.

**Clemens van Alexandrië* (*Kerkvaders*, 7), Bonheiden, Priorij Bethlehem, 1978. - Passim fragm. uit de drie hoofdwerken, door de Benedictinessen van Bonheiden.

*Stemberger/Thewissen, *Bijbel en Christendom*, I, 1978, p. 112-113 en 132. - Fragm. uit *Quis dives* en *Paed*.

Uit de Protrepticus

*Clemens Alexandrinus, *Over de aandacht voor God*. Vertaling C. F[ischer], in: *Speculator*, 10 (1961), p. 94-96. - Uit *Protr.* 10.

Uit de Paedagogus: de Christus-hymne

Deze hymne is vaak afzonderlijk vertaald. Wij noemen:

*Hamman/Beekman, *Gebedsbron*, 1957, p. 86-88.

*Meer-Mohrmann, *Atlas*, 1958, p. 45.

**Als de minste*, 1964, p. 7-8. - Vert. Gabriël Smit.

Uit de Stromateis

*Hermans, *Kerkvaders*, V, 1984, p. 33-36. - *Strom.* 2, 140-146, vert. A.S.M.H. Prakken.

Uit Quis dives: Johannes en de rover

*ter Haar (Bernard), *Joannes en Theagenes. Eene legende uit de apostolische eeuw*, Arnhem, Nijhoff, 1838, p. 76-80. - Herdr. tot 1856[4]; ook opgenomen in: Haar, *Gedichten*, 1876 (p. 101-102).

Epistula Ad Theodorum

*van der Horst (P.W.), *Het 'geheime Markusevangelie'. Over een nieuwe vondst*, in: *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 33 (1979), p. 27-51. - Op p. 27-30 integrale

vert. Herdr.: van der Horst (Pieter Willem), *De onbekende God*... (*Utrechtse Theologische Reeks*, 2), Utrecht, Faculteit der Godgeleerdheid, 1988, p. 37-40.

Clemens Romanus

(einde 1ste eeuw n.C.). De Romeinse paus Clemens I schreef ca. 96 (in het Grieks) een brief aan de christelijke gemeente van Corinthe, n.a.v. spanningen binnen die kerk. Deze ‘eerste brief van Clemens’ is leerstellig belangrijk en wordt vaak beschouwd als het vroegste getuigenis voor het pauselijke gezag. Op naam van Clemens werd later (ca. 150) nog een

'tweede brief aan de Corinthiërs' geplaatst, in feite een lange homilie, die aanspoort tot een christelijke levenswijze, ook in tijden van vervolging. Behalve 'Clemens I' wordt ook 'Clemens II' soms (maar ten onrechte) tot de 'Apostolische Vaders' gerekend. Een duidelijke pseudepigraaf is de 3de-eeuwse dubbelbrief *Ad virgines* (Tot de ongehuwde asceten), waarin o.m. hun samenwonen aan de kaak wordt gesteld. Voor de zogenaamde 'Clemens-roman': zie onder ***Clementina***. Wij vermelden de belangrijkste 20ste-eeuwse vertalingen.

Clemens I en II

*Bergh van Eysinga, *Apostolische Vaders*, I, 1916, p. 47-101.
*Klijn, *Apostolische Vaders*, II, 1967, p. 7-90. - Voorstelling en vert. Herdr.: 1981 (p. 141-224).

Clemens I

*Franses, *Apostolische Vaders*, 1941, p. 53-95.
*Clemens van Rome, *Brief aan de kerk van Korinte*. Uit het Grieks vertaald en ingeleid door de Benedictinessen van Bonheiden (*Kerkvaderteksten met Commentaar*, 4), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1982.

Ad Virgines

*Hermans, *Kerkvaders*, VI, 1985, p. 22-24. - *Ad virg.* I, 12 (ziekenzalving), vert. A. Prakken.

Clementina

(Clemens-verhalen) of *Pseudoclementina*. Verzamelnaam voor twee geschriften, de *Homiliae* (Preken) en de *Recognitiones* (Herkenningen), die samen een 'roman van Petrus en Clemens' vormen. De verteller is Clemens (Romanus), die zichzelf aandient als reisgezel en leerling van de apostel Petrus. In de *Homiliae* rapporteert hij de 20 toespraken die Petrus op zijn reizen in Palestina en Syrië zou hebben gehouden tegen de magiër Simon. In de 10 boeken *Recognitiones* verhaalt hij de lotgevallen van zijn eigen familie, waarin Petrus de rol van wonderdoener speelt. Antieke romanmotieven (langdurige scheiding, hereniging en herkenning) zijn duidelijk aanwijsbaar. De *Clementina* zijn mogelijk begin 3de eeuw in een joods-christelijk milieu in Syrië ontstaan. Een 4de-eeuwse redactie werd door Rufinus Presbyter in het Latijn bewerkt. Van de *Homiliae* is de Griekse tekst bewaard, van de (volledige) *Recognitiones* alleen de Latijnse bewerking.

*Meyboom (H.U.), *De Clemens-roman*..., 2 dln., Gron., Wolters, 1902-1904. - Deel I biedt de synoptische vert. van de *Clementina*, deel II een studie over het materiaal.

*Ruts, *Apocriefen*, 1927, p. 255-260. - Vert. van twee inleidende stukken van de *Recogn.* (brief en verzoek van Clemens).

Cleomedes

(wsch. 1ste eeuw n.C.). Grieks, stoïsch geïnspireerd auteur van het astronomische traktaat *De motu circulari corporum caelestium* (De cirkelbeweging van de hemellichamen).

**Helicon*, 1962[4], p. 361-363. - Vert. van fragm., door G. Lurquin: Cleomedes over Eratosthenes' methode om de omtrek van de aarde te meten.

Codex Theodosianus

(Wetboek van Theodosius; 438 n.C.). Verzameling van de sedert Constantinus Magnus (312) uitgevaardigde algemene constituties, in een Latijnse redactie, in 438 door keizer Theodosius II als wetboek voor het Oostromeinse rijk afgekondigd, maar ook in het Westen erkend. De thematisch geordende *tituli* beslaan 16 boeken. Ze werden later gedeeltelijk opgenomen in de *Codex Iustinianus* (zie onder ***Corpus iuris civilis***).

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 211 en 261-263. - 2 fragm., w.o. het uitvaardigingsdecreet.

*Verbruggen, *Teksten*, 1967, p. 269-275. - Reeks korte fragm., vert. en aantekeningen.

*Spruit, *Textus*, 1973, p. 43-49. - Tekst en vert. van 5 fragm.

*Stemberger/Thewissen, *Bijbel en Christendom*, I, 1978, p. 195-198. - 10 fragm. i.v.m. joodse religie.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 275-276. - 6 fragm., vert. P.C. van der Eerden.

Collectio Avellana

(Verzameling van Fonte Avellana; ca. 555 n.C.). Een geheel van 243 officiële stukken uitgaande van keizers, pausen en andere gezagdragers uit de jaren 367-553. De verzameling, aangelegd door een anonieme Romeinse compilator, wordt genoemd naar de vindplaats van een afschrift, Fonte Avellana in Umbrië. De meeste van de gekopieerde documenten zijn van elders niet bekend. Stukken uit de *Avellana* vermelden wij onder de namen van de schrijvers; zie bv. **Valentinianus I**.

Columella

(Lucius Iunius Moderatus Columella; midden 1ste eeuw n.C.). Latijns auteur uit Gades. Zijn hoofdwerk *De re rustica* (De landbouw; 12 boeken) is volledig bewaard. Het behandelt de verschillende aspecten van de Romeinse land- en tuinbouw. Het 10de boek, over de tuinbouw, schreef hij in navolging van Vergilius' *Georgica* in hexameters. Van Columella is nagenoeg niets in het Nederlands vertaald.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 337-338. - Fragm. uit 1, 5.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 246-247. - Vert. van 1, 7, 1-7, vert. H. van Wees.

Commonitiones sanctorum patrum

(Vermaningen van de heilige vaders; 6de eeuw n.C.). Anonieme Latijnse vertaling van *Apophthegmata patrum*, opgenomen in boek 3 van de *Vitae patrum* (zie aldaar).

Concilium Arausicanum II

(2de synode van Orange; 529 n.C.). De tweede bisschoppenvergadering van Orange vaardigde i.v.m. de kerkelijke leer over de genade 25 *capitula* uit, die in 531 door paus Bonifatius II werden bekrachtigd.

*Schuur, *Antwoord*, II, 1688, p. 118-133. - Integrale vert., zonder de *subscriptiones*.

Conon

(begin van onze tijdrekening). Grieks mythograaf, auteur van een verzameling van 50 mythologische verhalen die slechts bekend zijn via uittreksels, bewaard bij Photius.

**Orpheus*, 1974, p. 15-16. - Fragm. 45, vert. Arnold Provoost en Ghislaine Scherpereel.

Constantinus Magnus

(Flavius Valerius Constantinus; 272?-337 n.C.). Constantinus I of 'de Grote' was de eerste christelijke keizer (306/312-337). In de werken van kerkelijke schrijvers (o.m. Athanasius, maar vooral Eusebius) worden officiële brieven en rescripten van hem aangehaald. Aan het slot van zijn *De vita Constantini* geeft Eusebius ook de tekst van een *Oratio ad sanctorum coetum* (Toespraak tot de vergadering van de vromen), een Goede-Vrijdagpreek die de keizer gehouden zou hebben. Zie ook onder ***Edictum Mediolanense***.

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, I, 1828, p. 92-99. - Vert. van 5 brieven, uit Eusebius.
*Duinkerken, *Wereldhistorie*, 1946, p. 18. - Fragm. uit een edict van Constantinus.

Constitutiones apostolorum

(Verordeningen van de apostelen; ca. 380 n.C.). Grote verzameling van kerkrechtelijke en liturgische voorschriften, in 8 boeken, waarschijnlijk door een Ariaans christen in Syrië of Constantinopel aangelegd, grotendeels op basis van vroegere werken, als de *Didache* en de *Traditio apostolica* van Hippolytus.

*Hamman/Beekman, *Gebedsbron*, 1957, p. 170-182. - Fragm. uit boeken 7-8.
*Hermans, *Kerkvaders*, IV, 1984, p. 124-130. - Fragm. i.v.m. priesterschap, vert. J. Hermans.
*Mönnich, *Koningsvanen*, 1990, p. 125-131. - Fragm. uit boek 8.

Cornelia

(2de eeuw v.C.). Deze ontwikkelde Romeinse vrouw, telg van de Scipiones-familie, was de moeder van Gaius en Tiberius Gracchus. Twee fragmenten uit een brief aan Gaius (124 v.C.), nagenoeg het enige bewaarde proza van een Romeinse vrouw, worden door Nepos geciteerd. Zie daarom onder **Nepos**. Hier vermelden we alleen:

*_Latijn, Corn. Nepos, frg. I. 2_, in: _Herm._, 52 (1980), p. 380-381. - Door verscheidene vertalers.

Cornelius Severus

(einde 1ste eeuw v.C.). Latijns episch dichter, bevriend met Ovidius, van wie nagenoeg niets bewaard is.

*Brakman, _Opstellen_, 1934, p. 144-145. - Tekst en prozavert. van fragm. 13 (25 vv.), over de dood van Cicero.

Corpus inscriptionum Latinarum

(Afgekort CIL). Grootse, door Th. Mommsen opgezette, reeks volumes waarin de Latijnse opschriften uit de hele _Orbis Romanus_ worden verzameld. Ondanks de indrukwekkende heuristiek is de reeks, ingevolge steeds nieuwe ontdekkingen, onvolledig en moet men ook andere verzamelingen raadplegen. Zie voor vertalingen van uitsluitend metrische opschriften onder ***Carmina Latina epigraphica***, voor uitsluitend christelijke onder ***Inscriptiones Christianae***, voor de andere onder ***Inscriptiones Latinae***.

Corpus iuris civilis.

Verzamelnaam, gesmeed in de 16de eeuw, voor de codificatie van het Romeinse recht die keizer Justinianus I in 528-534 door diverse commissies liet uitwerken, later nog aangevuld met ‘nieuwe’ wetten. Het geheel van deze teksten, die elkaar qua onderwerpen gedeeltelijk overlappen, bestaat uit: 1) de _Codex Iustinianus_ in 12 boeken, waarin het recht van de nog geldende keizerlijke verordeningen wordt samengevat; 2) de _Institutiones_, 4 leerboeken bedoeld als systematische inleiding voor studenten aan de rechtsscholen en gebaseerd op het gelijknamige werk van de pre-Justiniaanse jurist Gaius (zie aldaar); 3) de _Digesta_, 50 boeken, een omvangrijke bloemlezing van fragmenten uit het werk van vooral klassieke, 2de-eeuwse Romeinse juristen; 4) de _Novellae_, constituties uitgevaardigd ná 534 door Justinianus en twee opvolgers, tot 575. De invloed van deze reusachtige compilatie van het Romeinse recht, tot in onze dagen, kan moeilijk worden overschat.

Uit het gehele corpus

*Feenstra-Smidt, _Vermogensrecht_, 1973. - Tekst en vert. van talr. fragm. Vermeerderde herdr.: 1978[2]. In 1987 grotendeels verwerkt in het volgende:

*Spruit, _Textus_, 1973, en Spruit-Feenstra, _Textus_, 1987. - Met tekst en vert. van 337 nrs. uit _Inst._, _Dig._, en _Cod._

*van de Vrugt (M.), _Het Corpus iuris civilis in vertaling_, in: _Herm._, 63 (1991), p. 27-33. - Aankondiging van een integrale wetenschappelijke vert., met als voorproef vert. en tekst van _Dig._ I, 1.

Institutiones

Behalve twee oude vert., uit 1520 (anon.) en 1705 (C. Ortwijn), beide vaak herdrukt, is er in onze eeuw:

*_De Instituten van Justinianus_. Vertaling, tabellen en register van A.C. Oltmans, Haarlem, Tjeenk Willink, 1941. - Tekst en vert. Herdr. tot: 1967[4].

Uit de Digesta

*Schingen (H. à), *Paratitla: Ofte korte Begrijp over het Corpus Iuris*..., Leeuwarden, Alberts, 1635. - Bloeml. uit de *Dig.* Uitgebr. herdr.: Delf, Waelpot, 1642 en 1658.

*v[an] Oven (J.C.), *Voluntas et verba*, in: *Herm.*, 2 (1929-1930), p. 135-140. - Met tekst en vert. van 33, 10, 7.

*Jonkers (E.J.), *Wettelijke aansprakelijkheid? Een casus uit het Romeinse recht*, in: *Herm.*, 46 (1974-1975), p. 19-21. - Met tekst en vert. van 9, 2, 11.

*Spruit (J.E.), *Romeinsrechtelijke romanesken*..., Deventer, Kluwer, 1979. - Enkele fragm., tekst, vert. en bespr. (p. 25-96).

Uit de Novellae

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 278-280 en 285. - Vert. van 3 fragm.

Crates Thebanus

(4de eeuw v.C.). Grieks cynisch filosoof en auteur, van wie ook enkele epigrammen zijn overgeleverd. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Crateuas

(1ste eeuw v.C.). Grieks arts aan het Pontische hof van Mithridates VI Eupator. Schreef een kruidenboek en een farmacologisch traktaat. Slechts fragmenten zijn bewaard.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 213-214. - Vert. van 6 fragm.

Cratinus

(5de eeuw v.C.). Oudste bekende auteur van de Attische Oude Komedie. Van zijn 28 (29?) bekende stukken zijn slechts fragmenten bewaard, o.m. uit *Dionysalexander* en *Pluti* (De geesten van de rijkdom).

Dionysalexander

*Italie (G.), *Een komedie van Kratinos*, in: *Herm.*, 5 (1932-1933), p. 27-31. - Bevat tekst en vert. van de *hypothesis* gemaakt door Aristophanes Byzantinus.

*Pieters (J.Th.M.F.), *Dichters en de oorlog*, in: *Herm.*, 22 (1950-1951), p. 161-171. - Bevat vert. fragm.

Pluti

*Pieters (J.Th.M.F.), *Een antieke vermogensinspectie*, in: *Herm.*, 19 (1947-1948), p. 131-136 en 149-153. - Bevat vert. fragm.

Critias

(ca. 460-403 v.C.). Atheens politicus, die ook in kringen van sofisten verkeerde; oudoom van Plato. Schreef politieke werken, elegieën, tragedies

en satyrspelen, waarvan weinig bewaard is. Het langste fragment komt uit het satyrspel *Sisyphus*.

*Kuiper (K.), *Over de letterkundige werkzaamheid van Critias*, in: *Aanteekeningen... van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap*..., 1889, p. 3-21. - Met metr. vert. van 2 langere fragm.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 376-389. - Poëtische fragm., fragm. uit prozageschriften, indirecte citaten, testimonia. 10 vv. opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 132.

*Bakker, *De mens*, 1986, p. 102-114. - Vert. van talr. fragm.

Ctesias

(ca. 400 v.C.). Grieks historicus, afkomstig van Knidos. Verbleef lange tijd in Perzië, als lijfarts van Artaxerxes II. Schreef o.m. *Persica* (Perzische geschiedenis), in 23 boeken, waaruit slechts fragmenten zijn overgeleverd.

*Aalders (G.J.D.H.Wzn.), *Een nieuw fragment van Ctesias' Persica*, in: *Herm.*, 28 (1956-1957), p. 1-6. - Bevat tekst en vert. van een papyrusvondst.

Curtius

(Quintus Curtius Rufus; 1ste of 2de eeuw n.C.?). Latijns geschiedschrijver. Schreef *Historiae Alexandri Magni regis Macedonum* (Geschiedenis van Alexander de Grote, koning van Macedonië) in tien boeken, waarvan de eerste twee niet bewaard zijn en de rest lacunes vertoont. Het werk kan gekarakteriseerd worden als ‘geromantiseerde geschiedschrijving’.

Oudere integrale vertalingen

**Q. Cvrtivs Hoog-beroemde Historie. Van 't Leven ende de daden Van Alexander de groote*... Overgeset wt den Latijn door A. S[nel], Delf, Gerritsz, 1613. - Vele herdr. (vanaf 1699 met de Lat. tekst), tot: Lugduni Batavorum-Trajecti ad Mosam, Lekens, [ca. 1765].

**Quintus Kurcius Historie, Van 't Leven en Bedrijf van Alexander de Groot*... door J.H. Glazemaker..., Amst., van Goedesberg, 1663. - Herdr. tot: Amst., de Kruyff, 1764.

**Lof-schaterende Krygs-bazuyn ofte Rym-Weergalmende Echo op alle de edelmoedige Daeden van Alexander den Grooten*... in rym-gestelt door Joannes Franciscus Cammaert, Brussel, Jacobs, 1745.

Korte fragmenten door literatoren en in bloemlezingen

*Vóór 1924: G. Outhuys (1819: 8, 8, 12-30).

*Waele, *Antieke geschiedschrijving*, 1946, p. 192-197. - Vert. van 3, 5-6.

*Schwartz, *Barnsteen*, 1953, p. 125-129 (= Schwartz, *Verhalen*, 1983[5], p. 248-253).
- Vert. van 4, 1 en 8, 14.

Cyprianus

(Thascius Caecilius Cyprianus; † 258 n.C.). Latijns-christelijk schrijver uit Carthago. Eerst heidens retor, ca. 246 christen geworden, kort daarop priester en bisschop van zijn geboortestad. Hij stierf de marteldood in 258. Cyprianus was een groot kerkherder en produktief schrijver, van meestal korte verhandelingen, die op eigentijdse problemen ingingen, in een levendige, directe taal. Wij noemen: *Ad Donatum* (Aan Donatus), een brief waarin hij het geluk van zijn 'wedergeboorte' verwoordt; *De catholicae ecclesiae unitate* (De eenheid van de universele Kerk) beklemtoont de verbondenheid van de rechtgelovigen met hun bisschop; *De lapsis* (De afvalligen), over de wederopneming van wie tijdens de vervolging (van Decius) uit zwakheid hun geloof hadden verzaakt; *De dominica oratione* (Het gebed des Heren), een verhandeling over het onzevader; *De mortalitate* (De sterfte), een troostschrift n.a.v. een dodelijke pestepidemie. Het corpus van zijn *Epistulae* (Brieven) telt 81 nummers, 65 van zijn hand en 16 aan hem of aan de Kerk van Carthago gericht. Op naam van Cyprianus staan ook vele pseudepigrafen; een paar daarvan komen Novatianus toe (zie aldaar); de meeste blijven anoniem, zo o.m. de preek *De aleatoribus* (De dobbelspelers) en de *Orationes Cypriani* (Gebeden van Cyprianus), die in het Nederlands werden vertaald.

(Uit) verschillende werken

*Coornhert, *Aantekeningen*, 1584. - 6 korte fragm.

*Vondel, *Grotius Testament*, 1645. - Een 15-tal citaten.

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, I, 1828, p. 47-91. - *Ad Donatum* en 5 brieven.

*Brakman, *Tertullianea*, 1937, p. 88-119. - *Laps.* 1-9 en *Unit. eccl.* 1-11: vert. en tekst.

**Thascius Caecilius Cyprianus. Keuze uit zijn geschriften*. Ingeleid en vertaald door W.H. Beekenkamp (*Klass. Kerk*, I, 5), Amst., Holland, 1951. - Integrale vert. van *Domin. orat.* en *Unit. eccl.*; (fragm. uit) 12 brieven.

De Dominica Oratione

*Hamman/Beekman, *Gebedsbron*, 1957, p. 368-385. - Vert. van cap. 8-27.

*Tertullianus en Cyprianus, *Het gebed des Heren*... Vertaald en ingeleid door Pieter Steur (*Levensbr.*), Brugge-Utrecht, DDB, 1964. - Op p. 47-75 vert. van Cyprianus' verhandeling.

Epistulae

**Brieven van Afrikaansche martelaren uit den eersten christentijd*. Uit het Latijn vertaald door M. Costanza [= Anna van der Hegge Zijnen] (GGG, 573), Den Bosch, GGG, 1939. - *Epist.* 76-81 integraal vertaald (de nrs. 77-79 zijn aan Cyprianus gericht).

*Duinkerken, *Wereldhistorie*, 1946, p. 16-17. - Cyprianus' laatste brief (*epist.* 81).

*Stemberger/Thewissen, *Bijbel en Christendom*, I, 1978, p. 68-71. - Fragm. uit *epist.* 15 en 71.

De Lapsis

*Hermans, *Kerkvaders*, III, 1983, p. 107-135. - Integrale vert., door Stefaan Watté.

De Mortalitate

*Jorna (J.), *Verhandeling van den H. Cyprianus over de Rampen van zijn Tijd*, Utrecht, Jorna, 1919. - Inl. en integrale vert.

*Thascius Caecilius Cyprianus, *Stervensnood*, ingeleid en vertaald door E. Dekkers (*Oude Munten*), Brugge-Brussel, Kinkhoren, 1945.

Ps. Cyprianus

*Deeleman (C.F.M.), *Adversus aleatores. Tegen de dobbelaars*, in: *Theologische Studiën*, 24 (1906), p. 335-353. - Integrale vert., met verklarende voetnoten. Deze preek zou ca. 300 door een Noordafrikaanse bisschop zijn gehouden.

*Hamman/Beekman, *Gebedsbron*, 1957, p. 226-232. - Integrale vert. van de 2 *Orat. Cypr.*, die thans 4de/5de eeuw worden gedateerd.

Cyrillus Alexandrinus

(† 444 n.C.). Grieks-christelijk schrijver, patriarch van Alexandrië van 412 tot aan zijn dood. Fanatiek bestrijder van ketters (Nestorius), joden en andersdenkenden. Zijn talrijke geschriften hebben meer leerstellig-historisch belang dan literaire kwaliteiten. Wij noemen slechts de titels waarvan enigszins belangrijke fragmenten in het Nederlands werden vertaald: *De adoratione in spiritu et veritate* (De aanbidding in geest en waarheid), 17 boeken allegorisch-typologische verklaring van passages uit het O.T.; *Commentarius in Iohannem* (Commentaar op Johannes), een niet volledig bewaarde exegese van het vierde evangelie; een 50-tal *Homiliae* (Preken), over het paasfeest en over verscheidene onderwerpen.

De Adoratione

*Parmentier, *Goddelijke wezens*, 1989, p. 104-109. - Cyrillus' verklaring van I *Sam.* 28 (de ‘heks’ van Endor).

Commentarius In Iohannem

**Kerkvaders*, 1985, p. 361-389. - *Comm. in Ioh.* 6, 1-15, met toelichting, door C. Datema.

Homiliae

*Cyrillus van Alexandrië, *Preeken*, ingeleid en vertaald door M. Costanza [= Anna van der Hegge Zijnen] (*Meesters van Gods Woord*), Bussum, Brand-Brugge-Brussel, Kinkhoren, 1946. - 2 paaspreken (8 en 17) en 16 ‘diversen’ - (waarvan 3 onecht).

Cyrillus Hierosolymitanus

(† 386 n.C.). Grieks-christelijk schrijver. Sedert ca. 348 bisschop van Jeruzalem, enkele malen afgezet en verbannen in woeli-

ge conflicten met de Arianen en met keizer Julianus. Van hem zijn vooral bekend de 23 *Catecheses* (Toespraken), tot de doopleerlingen (nrs. 1-18) en tot de nieuwgedoopten (nrs. 19-23), voorafgegaan door een *Procatechesis* (Inleidende toespraak). Voor de geschiedenis van het dogma en de liturgie bepaald waardevol.

*St. Cyrillus van Jerusalem, *Catechesen of Toespraken tot de doopelingen*, I. Bewerkt door J. v. Ruyven (*Getuigen*, 4), Amst., R.K. Boekcentrale, 1941. - Integrale vert. van *Procatech.* en *Catech.* 1-3.

***St. Cyrillus van Jerusalem over de éne katholieke Kerk*. Vertaling H. D[iepen], in: *Speculator*, I (1951-1952), p. 59-60. - Fragm. uit *Catech.* 18.

*Hamman/Beekman, *Gebedsbron*, 1957, p. 385-388. - Fragm. uit *Catech.* 5.

*Sint-Cyrillus van Jerusalem, *Gij, nieuwgedoopten*. Vertaald en ingeleid door Cl. Beukers (*Levensbr.*), Brugge-Utrecht, DDB, 1964. - Op p. 15-39 integrale vert. van *Catech.* 19-23.

***Kerkvaders*, 1984, p. 109-135. - Fragm. uit *Catech.* 19-23, met toelichting, door C. Datema.

D

Damascius

(485?-na 533 n.C.). Grieks neoplatonisch filosoof uit Damascus, laatste leider van de Atheense Academie, die in 529 door keizer Justinianus werd gesloten. Een vijftal geschriften is overgeleverd, de rest van zijn oeuvre verloren. Hij schreef o.m. *De principiis* (De aanvang), met verwijzing naar de oudste theogonieën.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 12-14, passim. - 5 fragmentjes uit *Princ.*

Damasus

(† 384 n.C.). Romeinse paus (366-384), mogelijk van Spaanse afkomst. Vooral bekend als dichter van *Epigrammata* (Opschriften) voor de Romeinse catacomben, soms ook *Carmina* (Gedichten) geheten; 59 hiervan als authentiek beschouwd. Ook een 20-tal *Epistulae* (Brieven) van hem bleven bewaard, o.m. drie aan Hiëronymus en het zogenaamde *Decretale Damasi* (Decreet van Damasus) aan de Gallische bisschoppen. Zie ook onder ***Carmina Latina epigraphica*** en ***Inscriptiones Latinae***. Voor de *epigr.* verwijzen wij naar de nrs. van de Teubner-editie van M. Ihm (1895).

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, II, 1828, p. 36-38. - Brief van Damasus aan Hiëronymus (*Epist. pontif.* 253).

*Hagen (L.), *Geschiedenis... der katacomben van Rome*, Amst., Bekker, 1908. - Met vert. van 9 *epigr.*

*Hagen (L.), *Gids der Romeinsche Katakomben te Valkenburg*, Roermond, Roermondsche Stoomdrukkerij, 1910. - Geeft vert. van *epigr.* 12-13, 18 en 20.

*Molkenboer (B.H.), *Roomsche schoonheid*..., Bussum, Brand-Antw., Veritas, 1914, p. 150 en 152. - *Epigr.* 40 en 12 vertaald. Herdr.: *Rome*..., Amst., Van Munster, 1933 (p. 157 en 160).

*Bakhuizen van den Brink, *Romeinsche catacomben*, 1933. - Vertaalt *epigr.* 4, 12, 18, 26, 37 en 42.

*Meer-Mohrmann, *Atlas*, 1958, p. 48, 52 en 147. - *Epigr.* 26, 12 en 8 vertaald.

*Mulder, *Uit catacomben*, 1961, p. 13 en 57-58. - Vertaalt *epigr.* 12, 8, 47 en 41.

*van Bilsen (Th.J.C.), *Huwelijk en kerkelijk ambt*..., Hilv., Gooi en Sticht, 1982, p. 42-43. - Fragm. van *Decr. Dam.* vertaald.

*Mönnich, *Koningsvanen*, 1990, p. 195 en 365-366. - *Epigr.* 26 en 37 vertaald.

Damoxenus

(2de helft 4de eeuw v.C.). Grieks dichter van de Nieuwe Komedie. Slechts enkele fragmenten zijn bewaard.

*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 157-158. - Vert. uit fragm. 2 (de kok).

Democrates.

Onder de titel ‘Gulden gezegden van de filosoof Democrates’ is een verzameling van 86 gnomische uitspraken overgeleverd. Verbastering van de naam Democritus ligt, mede gezien de aforistische aard van het geschrift, voor de hand.

**Gulden verzen*, 1911, p. 23-30 (= 1979[3], p. 15-22). - ‘De Gulden Zinsneden van Democrates’, vert. (uit het Engels) door Clara Streubel.

Democritus

(ca. 460-370 v.C.). Grieks natuurfilosoof van Abdera, leerling van Leucippus. Is vooral bekend door zijn atoomleer, het fundament van zijn filosofie. Van zijn 60 geschriften, die vele domeinen bestreken, zijn talrijke korte, veelal aforistische citaten bewaard. Al vroeg werden de geschriften en opvattingen van ‘meester’ Leucippus door die van zijn ‘opvolger’ Democritus verdrongen, wat het bepalen van beider aandeel onmogelijk maakt. Er werd door sommigen zelfs getwijfeld aan het bestaan van Leucippus. Veel van Democritus' stellingen hadden diepgaande invloed op het epicurisme.

*Flam, *Levensideaal*, 1951, p. 23-28. - 40-tal fragm. (met verwijzing).
*Jong, *Antieke wijsheid*, 1952, p. 14-18. - Vert. van een aantal aforismen.
*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 275-303. - Fragm., waaronder veel ethische aforismen; ook indirecte citaten van en testimonia over Leucippus en Democritus.
*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 58-60. - Een aantal korte fragm. en enkele testimonia.

Demodocus

(5de eeuw v.C.). Grieks dichter van wie een 4-tal epigrammen zijn overgeleverd. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Demophilus.

Auteur of samensteller van twee verzamelingen aforismen: 58 gnomische leefregels in de vorm van vergelijkingen en 45 alfabetisch gerangschikte spreuken.

**Gulden verzen*, 1911, p. 31-37 en 38-44 (= 1979[3], p. 23-29 en 30-36). - Respectievelijk ‘De Pythagoreesche zinsneden van Demophilus’ en ‘De gelijkenissen van Demophilus’. Vert. (uit het Engels) door Clara Streubel.

Demosthenes

(384-322 v.C.). Grieks redenaar en staatsman uit Athene. 60 redevoeringen werden op zijn naam overgeleverd, maar nauwelijks de helft kan als authentiek worden beschouwd. Demosthenes schreef politieke redevoeringen en gerechtsredes. De belangrijkste politieke redevoeringen dateren uit de periode 352-340 en waarschuwen tegen de dreiging die van Philippus van Macedonië uitging, of zijn gericht tegen hem. We vermelden: drie *Phi-*

lippicae (Redes tegen Philippus; *Or.* 4, 6, 9), drie *Olynthiae* (Redevoeringen over de stad Olynthus; *Or.* 1-3), de redes *De pace* (De vrede; *Or.* 5), *De Chersoneso* (Over de Chersonesus; *Or.* 8) en *De falsa legatione* (Het valse gezantschap; *Or.* 19). Na de dood van Philippus en de verovering van Athene door zijn zoon Alexander moest Demosthenes zich verantwoorden voor zijn vroegere houding: hij deed dat o.m. in *De corona* (De Krans; *Or.* 18), een repliek op *In Ctesiphontem* van Aeschines (zie aldaar). De rest van zijn bewaarde redevoeringen, waaronder *In Cononem* (Tegen Conon; *Or.* 54) en *In Midiam* (Tegen Midias; *Or.* 21), werd geschreven voor publieke en privé-gerechtsprocessen.

Meerdere politieke redevoeringen

*Vóór 1924: J. ten Brink (1808: 3 *Olynth.*).

*Demosthenes, *Vier politieke redevoeringen*, vertaald door A. Geerebaert (*Standaard-Bibliotheek*), Brussel, Stand., 1921. - *Phil.* I en de drie *Olynth.* Herdr. in de reeks *Klass. Vert.* tot: Antw.-Amst., Stand., 1974[15] (sinds 1955[9] bezorgd door L. Sprangers).

Fragmenten van meerdere politieke redevoeringen

*Stock, *Antieke welsprekendheid*, 1945, p. 204-256. - O.m. vert. van *Phil.* I (passim) op p. 218-225.

*Jong, *Antieke welsprekendheid*, 1949, p. 65-97 en 122-148. - *Phil.* 3 integraal. Fragm. uit *Phil.* I en de drie *Olynth.* Talr. korte fragm. uit *Cor.*

In Cononem

*Sicking, *Antieke pleidooien*, I, 1969, p. 122-137.

De Corona

*Vóór 1924: J. Micheels (1863-1864), D. Burger (1886).

*Demosthenes, *Kransrede*. Vertaald, ingeleid en toegelicht door Herman Van Looy (*Klass. Gal.*, 54), Antw., DNB, 1950.

*Sicking, *Antieke pleidooien*, II, 1969, p. 21-100.

In Midiam

*B., in: *Magazijn voor Wetenschappen*, 7 (1827), p. 226-237. - Aanzienlijke stukken.

Derde Philippica

*Demosthenes, *Nationale eer - nationaal verweer. Derde rede tegen Philippos*, vertaald door R. Stock (*Oude Munten*), Brugge-Brussel, Kinkhoren, 1944.
*Zie onder ‘Fragmenten van meerdere politieke redevoeringen’: Jong.
*van Ophuijsen (Jan), *Demosthenes, Derde Philippica*, in: *Schokkende redevoeringen*, 1990, p. 85-99. - Met een inl. door J.P. Guépin op p. 81-84.

Aanvullende opmerkingen: literatoren

- [Bidloo (Govert)?], *De eerste rede, door Demosthenes, Gedaen tot die van Athene, toepasselijk op den tegenwoordigen Tijd en Staatszaaken*, s.l., [ca. 1691]. - *Olynth.* I. 'Athene' wordt 'Holland' en 'Philippus' wordt de 'tegenwoordigen Koning van Vrankrijk'.

- M. Siegenbeek vertaalde enkele langere fragm. (1814 +: uit *Cor.* en *Phil.* 2).

Diadochus

(midden 5de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver, bisschop van Photice in Epirus. Zijn voornaamste geschrift heet *Capita centum de perfectione spirituali* (Honderd hoofdstukken over geestelijke volmaaktheid). Het oefende vooral op de Byzantijnse mystieke traditie een grote invloed uit. Wij kennen twee integrale Nederlandse vertalingen:

*Evagrius van Pontus en Diadochus van Photikè, *In geest en waarheid* (*Levensbr.*), Brugge-Utrecht, DDB, 1965, p. 89-154. - Vert. door A. Jaakke.

**Filokalia. Algemene inleiding*... Diadochus van Fotike, *Honderd uitspraken over de kennis*. Uit het Grieks vertaald en ingeleid door Chr. Wagenaar (*Monastieke Cahiers*, 21), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1982, p. 80-159.

Dialexeis

(Gesprekken). Titel van een Grieks geschrift door een onbekende sofist opgesteld ca. 400 v.C. Het onvolledig bewaarde werkje, ook bekend onder de titel 'Dissoi logoi' (Dubbele argumenten), geeft een goed beeld van de latere sofistiek én bestrijdt bepaalde stellingen aangehangen door sofisten.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 397-408. - Integrale vert.

*Bakker, *De mens*, 1986, p. 126-147. - Inl. en integrale vert.

Dictys Cretensis

(Dictys de Kretenzer). Vermeende auteur van een in het Latijn bewaard werk, *Ephemeris belli Troiani* (Dagboek van de Trojaanse oorlog), het zogenaamde ware verhaal van de Trojaanse oorlog waaraan de auteur zelf beweert deelgenomen te hebben. Het Griekse 'origineel', zelf al voorgesteld als een vertaling van een Punische brontekst in opdracht van keizer Nero, was volledig verloren tot in het begin van de 20ste eeuw een papyrus met een deel van de tekst werd gepubliceerd. Een gedeeltelijke Latijnse vertaling van een zekere L. Septimius (uit de 4de eeuw?), die 6 boeken beslaat, vormde in de middeleeuwen dé bron voor de Troje-sagen.

*Dictys de Kretenzer, *Van den Trojaanschen Oorlóg*... Uyt het Latyn vertaald, door Wm: Séwel, Amst., Swart, 1688.

Didache

(Leer; 1ste helft 2de eeuw n.C.). Anoniem Grieks-christelijk geschrift (vaak tot de ‘Apostolische Vaders’ gerekend), voorgesteld als een ‘Leer des Heren door de twaalf apostelen aan de heidenen verkondigd’. Bevat een beschrijving van de ‘twee wegen’, die van het Leven en die van de Dood, en

(de oudste bewaarde) voorschriften voor de eredienst en het kerkelijk leven. De *Didache* werd sedert haar ontdekking in 1873 herhaaldelijk in het Nederlands vertaald. Wij noemen drie recente integrale vertalingen:

*Klijn, *Apostolische Vaders*, II, 1967, p. 91-123. - Voorstelling en vert. Herdr.: 1981 (p. 225-257).

**De Didache, Leer van de Twaalf Apostelen*, door de Benedictinessen van Bonheiden (*Kerkvaderteksten met Commentaar*, 3), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1982. - Op p. 51-66 vert.

**Kerkvaders*, 1984, p. 1-30. - Vert. en toelichting, door C. Datema.

Dieuches

(4de of 3de eeuw v.C.). Grieks arts. Bij Oribasius zijn verscheidene fragmenten uit een diëtetisch werk bewaard, dat o.m. door Plinius Maior is gebruikt.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 182-184. - 3 fragm.

Dio Cassius

(Dio Cassius Cocceianus; ca. 155-235 n.C.). Grieks historicus die afkomstig was uit Nicea in Bithynië en die carrière maakte in de Romeinse politiek. Van zijn hoofdwerk, *Historia Romana* (Romeinse geschiedenis; ca. 80 boeken), waarin hij op annalistische wijze de periode van de oorsprong van Rome tot het jaar 229 n.C. bestrijkt, zijn volledig bewaard: de boeken 36 tot 60 of de periode 69 v.C. tot 46 v.C. Verder zijn ook vrij uitvoerige fragmenten uit 1-35 en samenvattingen van de andere gedeelten, o.m. door Johannes Xiphilinus, overgeleverd.

*Waele, *Antieke geschiedschrijving*, 1946, p. 124-127. - 50, 32-34 (De slag bij Actium).

*van Norren (Jacob Jan), *Plautianus*... Academisch proefschrift..., Hilv., Schipper, 1953, p. 88-95. - Tekst en vert. van 75, 14, 1-76, 5, 2.

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, passim. - 7 korte fragm.

*Eyben (E.), *Kinderrijkdom in de Grieks-Romeinse oudheid*, in: *Kleio*, N.R., 8 (1978), p. 114-144. - Op p. 126-130 vert. van 56, 2-9.

*Suetonius, *Caligula*. Vertaald door Jef Ector (*Kritak Klassiek*, 6), Leuven, Kritak, 1987, p. 53-57. - Enkele fragm. uit 59, 4-30.

Dio Chrysostomus

(Dio Cocceianus Chrysostomus = ‘met de gouden mond’; ca. 4O-na 111 n.C.). Grieks filosoof en - vooral - redenaar uit Prusa in Bithynië. 78 bewaarde redevoeringen, waarvan enkele het werk van een leerling, staan op zijn naam. Vooral ethische en literaire vragen komen daarin aan bod.

Het koningschap (= *or.* 4)

*Foucault (Michel), *Parresia. Vrijmoedig spreken en waarheid* (*Krisis-Onderzoek*, 1), Amst., Krisis, 1989, p. 60-64. - Vert. van fragm., door Guus Meershoek.

De jager (= *or.* 7)

*Hartman, *Honderd jaar*, 1918, p. 147-164. - Vert. van 1-79.

Diocles

(1ste helft 4de eeuw v.C.?). Veelzijdig Grieks arts, afkomstig van Carystus (Euboea) en werkzaam te Athene, waar hij 'de jonge Hippocrates' werd genoemd. Hij verkeerde er in filosofische kringen. Fragmenten van zijn oeuvre zijn bewaard: bekend zijn een kruidenboek, een diëtetisch en een anatomisch geschrift. Uit wat bewaard is blijkt zijn empirische werkwijze.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 172-182. - 5 fragm.

Diocletianus

(Gaius Aurelius Valerius Diocletianus; ca. 230-305 n.C.). Romeins keizer (284-305) die hier wordt vermeld omdat enkele edicten, onder zijn bewind uitgevaardigd, werden vertaald. Het bekendst is wellicht het *Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium* (Edict van Diocletianus over de prijs van koopwaar; 301), waarin maximumprijzen voor produkten en diensten worden vastgelegd, ter bestrijding van de hollende inflatie. Fragmenten zijn epigrafisch bewaard.

*Pfister/Voogd-van Kleeff, *Ondergang*, 1942, p. 256-260, passim. - Vert. van 2 edicten. Herdr.: 1944 (p. 265-274).
*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis*, 1959, p. 190-192. - De inl. van het 'prijzenedict'.
*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 269-271. - Vert. van het 'prijzenedict', door M.D. Lauxtermann.

Diodorus Siculus

(Diodorus van Sicilië; einde 1ste eeuw v.C.). Grieks historicus en compilator die een 'wereldgeschiedenis' in 40 boeken schreef: *Bibliotheca* (Bibliotheek). Het populariserende werk bestrijkt een periode die reikt van het ontstaan van de wereld en de vroege geschiedenis van het Oosten tot en met de verovering van Britannia door Caesar (54 v.C.). De boeken 1 t/m 5 en 11 t/m 20 zijn volledig bewaard, van de rest kennen we fragmenten. De kwaliteit van de verschillende gedeelten hangt af van de gebruikte bron.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 44-46. - 4 fragm. uit boek I (Egypte).
Syracuse weerstaat Athene...*, 1962 (zie onder **Thucydides), p. 146-150, passim. - 2 fragm. uit boek 13 (Sicilië), door Elizabeth Visser.

Diodorus Tarsensis

(2de helft 4de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver, geboren in Antiochia, geschoold in Athene, lange tijd in zijn geboortestad werkzaam, in 379 bisschop van Tarsus. Van zijn voornamelijk exegetische geschriften zijn slechts fragmenten over. Recent werden een paar stukken in het Nederlands vertaald:

*_Kerkvaders_, 1985, p. 297-328c. - Vert. en toelichting van fragm. uit comm. op de Psalmen, door M.F.G. Parmentier.

*Parmentier, _Goddelijke wezens_, 1989, p. 94-97. - Voorstelling en vert. van comm. op 1 _Reg._ 28.

Diogenes Apolloniates

(Diogenes van Apollonia; 2de helft 5de eeuw v.C.). Grieks natuurfilosoof uit wiens werk _De natura_ (_De natuur_) een zevental fragmenten zijn overgeleverd.

*Raedemaeker, _Vóórsokratici_, 1953, p. 306-308. - Fragm.; ook indirecte citaten en testimonia.

*Elaut, _Antieke geneeskunde_, 1960, p. 56-58. - 4 fragm.

Diogenes Cynicus

(Diogenes de 'hondse'; 4de eeuw v.C.). Grieks filosoof afkomstig uit Sinope, grondlegger van het cynisme. Zijn onconventionele en provocerende levenswandel heeft aanleiding gegeven tot mythevorming en allerlei anekdoten. Geschreven uitspraken die zogezegd van de hand van Diogenes zijn, dateren meestal van veel later (2de eeuw n.C.), toen het cynisme weer aanhangers en sympathisanten had. Een belangrijke bron blijft ook Diogenes Laërtius (zie aldaar).

Diogenes Laertius

(3de eeuw n.C.?). Grieks biograaf wiens hoofdwerk _De vitis philosophorum_ (Biografieën van filosofen; 10 boeken) nagenoeg integraal bewaard is. Daarin compileert de auteur leer- en levensbeschrijvingen van de oude Griekse filosofen t/m de 4de eeuw v.C. Hij steunt dikwijls op derdehandse informatie en schuwt de fantasierijke anekdotiek niet; in boek 10 (over Epicurus; zie aldaar) wijkt hij daarvan af en geeft authentiek materiaal. Ook voor andere filosofen en hun 'scholen' is zijn werk een nuttige, want vaak de enige, informatiebron.

Zelfstandige publikaties

*Vóór 1924: P.D.F. (reeks fragm.; 1655).

*_Uilen van Athene. Leven en leer van klassieke filosofen_. Een bloemlezing uit het werk van Diogenes Laertius, vertaald en ingeleid door J.C.B. Eykman (_Meulenh. Ed._, 108), Amst., Meulenhoff, 1966, en

*Diogenes Laërtius, _Leven en leer van beroemde filosofen_, vertaald door Rein Ferwerda en Jan Eykman (_Ambo-Klassiek_), Baarn, Ambo, 1989. - De vert. van Eykman bewerkt en uitgebreid tot een integrale vert.

Fragmenten

*Leopold, *Uit den tuin*, 1910, p. 1-19 en 30-32 (= 1976[3], p. 1-19 en 29-31). - Een aantal stukken uit boek 10.

*Flam, *Levensideaal*, 1951, p. 33-40, passim. - 10 fragm. (met verwijzing).

*Straaten, *Stoa*, 1969, passim. - 9 fragm. uit boek 7.

*Ector (Jef), *Diogenes over Diogenes*, in: *Diogenes*, 5 (1988-1989), p. 98-102. - Fragm. over Diogenes Cynicus.

Ad Diognetum epistula

(Brief aan Diognetus; wsch. 2de helft 2de eeuw n.C.). Grieks-christelijke brief, door een anonieme auteur aan zijn heidense vriend Diognetus gericht: een stilistisch verzorgde, maar oppervlakkig geargumenteerde verdediging van het christendom. Wordt vaak tot de 'Apostolische Vaders' gerekend. Van de vele vertalingen in het Nederlands noemen wij er drie recente:

*Franses, *Apostolische Vaders*, 1941, p. 275-284. - Vert. met aantekeningen, zonder de (wsch. onechte) cap. 11-12.

*Klijn, *Apostolische Vaders*, III, 1967, p. 86-115. - Voorstelling en vert., mét de cap. 11-12. Herdr.: 1983 (p. 83-112).

**De verdedigers van het geloof*... Door de Benedictinessen van Bonheiden, Tweede herziene druk (*Kerkvaders*, I), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1984, p. 135-166. - Vert. en comm., mét de cap. 11-12. De eerste druk verscheen in: *Kerkvaders*, 5 (1977), p. 1*-43*.

Dionysius Alexandrinus

(† 264/5 n.C.). Grieks-christelijk schrijver, leerling van Origenes, werd in 231/2 bisschop van Alexandrië. Van zijn talrijke geschriften zijn slechts schaarse resten over, o.m. twee volledige *Epistulae* (Brieven).

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, I, 1828, p. 43-45. - Fragm. van *Epist.*

Dionysius Areopagita

(einde 5de eeuw n.C.). Een Grieks-christelijk schrijver, mogelijk van Syrische oorsprong, gaat schuil achter het pseudoniem 'Dionysius de Areopagiet', naam van de Atheense bekeerling van de apostel Paulus. Van hem is een geheel van vier leerstellige verhandelingen bewaard: *De divinis nominibus* (De namen van God), *De mystica theologia* (Mystieke godsleer), *De caelesti hierarchia* (De hemelse rangorde) en *De ecclesiastica hierarchia* (De kerkelijke rangorde). In 11 bewaarde *Epistulae* (Brieven) van hem worden aanvullingen op zijn dogmatisch oeuvre en pastorale adviezen gegeven. Wij noemen de volgende Nederlandse vertalingen:

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, I, 1828, p. 121-123. - Vert. van *Epist.* 10.

*Vos de Wael (G.E.M.), *De Mystica Theologia van Dionysius Mysticus in de werken van Dionysius Carthusianus*, Nijm., Dekker-Van de Vegt, 1942. - Vertaalt passim de hele *Myst. theol.* en op p. 260-263 de *Epist.* 1-2.

*Pseudo-Dionysius Areopagita, *De kerkelijke rangorde*. Ingeleid en vertaald door J. Wytzes (*Klass. Kerk*, I, 6), Amst., Holland, 1953. - Integrale vert.

*Fresco (M.F.), *Filosofie en kunst*, Assen-Maastricht, Van Gorcum, 1988, p. 85-93.
- Vert. van *Div. nom.* 4.

*Pseudo-Dionysius de Areopagiet, *Over mystieke theologie*. Vertaling en essay Ben Schomakers (*Agora Editie*), Kampen, Kok Agora, 1990. - Vertaalt de *Myst. theol.* (p. 13-21), de *Epist.* 5 (p. 141-142) en passim fragm. uit andere werken, vnl. uit *Div. nom.*

Dionysius Exiguus

(1ste helft 6de eeuw n.C.). Latijns-christelijk schrijver, afkomstig uit Scythia Minor, werkzaam te Rome en bevriend met Cassiodorus. Bekend als chronograaf (invoerder van de 'christelijke tijdrekening'), compilator van kerkrechtelijke bronnen en vertaler. Voor zijn vertaling van de *Vita Pachomii*: zie onder ***Vitae patrum***, alsook:

*van Cranenburgh (Hendrik), *Christus Jezus in het Leven van Pachomius*, in: *Geen ander fundament dan Christus* (*Monastieke Cahiers*, 41), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1991, p. 61-128. - Citeert passim uit de *Vita Pach.* van Dionysius.

Dionysius Halicarnassensis

(Dionysius van Halicarnassus; 2de helft 1ste eeuw v.C.). Grieks auteur van historische, retorische en literair-esthetische werken, die lange tijd in Romes hogere kringen verbleef. Van zijn stilistisch verzorgde *Antiquitates Romanae* (Oud-Romeinse geschiedenis; 20 boeken), waarin de periode vanaf de stichting van Rome tot de eerste Punische oorlog (265 v.C.) wordt behandeld, is de eerste helft volledig en de rest fragmentair of dankzij samenvattingen overgeleverd. Op het gebied van de retorica en de literaire kritiek kennen we o.m.: *De admirabili vi dicendi in Demosthene* (De verbazende kwaliteit van Demosthenes' stijl), een verheerlijking van zijn stilistisch ideaal; *Commentarii de antiquis oratoribus* (Aantekeningen over oude redenaars; slechts boek I volledig bewaard, o.m. over Lysias, Isocrates en Isaeus); *De imitatione* (Navolging). Nog andere werken zijn overgeleverd, enkele gingen verloren.

*Deventer, *Helleensche studiën*, 1897, p. 27-28. - Fragm. uit Lysias, 10-11.
*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 170-174, passim. - Korte fragm., vert. F.J. Meijer.
*Golvers (Noël), *Een antiquarische uitstap in de Oudheid: Varro en Dion. Hal. (Ant. Rom., I, 14-15) over de Aborigines-steden bij Reate (Rieti; Sabina) in de 1e eeuw voor Christus*, in: *Kleio*, N.R., 20 (1990-1991), p. 143-170. - Op p. 145-148 tekst en vert.

Diophantus

(ca. 250 n.C.). Grieks-Alexandrijns wiskundige. Bewaard zijn 6 boeken van zijn werk *Arithmetica* (Rekenkunde; oorspronkelijk 13 boeken). De rest van zijn oeuvre is op fragmenten na verloren.

**De Stel-konstige Boecken Diophanti Alexandrini*. Nu eerst in onze Neêr-duitze Taal, vertaalt... Door Frans vander Huips, Dordrecht, Braat, 1654. - Bevat een vert. van de *Problemata* uit boek I. Herdr.: Amst., de Vries, 1661.

*van der Waerden (B.L.), *Ontwakende wetenschap*... (*Historische Bibliotheek voor de Exacte Wetenschappen*, 7), Gron., Noordhoff, 1950, p. 311-315. - Enkele korte fragm.

Dioscorides of Dioscurides Epigrammaticus

(Diosco/urides de epigrammatist; einde 3de eeuw v.C.). Grieks epigrammendichter. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Dioscorides of Dioscurides Medicus

(Diosco/urides Pedanius; 1ste eeuw n.C.). Grieks arts, afkomstig van Anazarba (Cilicië). Schreef o.m. *Materia medica* (Artsenijkunde; 5 boeken), een farmacologisch werk waarin bekende en nieuwe middelen tegen ziekten vermeld en onderzocht worden. Nog andere geschriften werden al dan niet terecht op zijn naam overgeleverd. Het genoemde werk bleef tot in de renaissance in Latijnse vertaling populair.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 221-231. - De voorrede en een reeks fragm.

Donatus

(Aelius Donatus; midden 4de eeuw n.C.). Latijns grammaticus en retor, auteur van een in de middeleeuwen invloedrijke grammatica. Donatus schreef verder een commentaar op Terentius, die goeddeels is bewaard, en een op Vergilius, die grotendeels is verloren. Slechts de voorrede, de *Vita Vergilii* (Het leven van Vergilius; een herschrijving van Suetonius: zie aldaar) en een inleiding op de *Bucolica* zijn bewaard. Zijn Vergilius-commentaar is echter wél indirect goed bekend, o.m. via Servius, die doorlopend gebruik maakte van Donatus' aantekeningen.

**P. Virgilij Maronis Bucolica*, Overgheset... door H.S. [= Henrick Storm?], Amst., Colijn, 1625. - In het voorwerk, f. $A2^{R}$-$A7^{R}$, bekorte vert. van *Vita Verg*.

Dormitio Mariae

(Het ontslapen van Maria; ca. 400 n.C.). Apocrief verhaal over de dood van Maria en haar opneming in de hemel. De oorspronkelijke Griekse versie wordt soms ten onrechte aan Melito Sardensis toegeschreven.

**De Apokryfe Evangeliën*... vertaald door L. van Cleeff... en C.P. Hofstede de Groot, Amst., Brinkman, 1867, p. 277-296. - Integrale vert.
*Daniel-Rops/Stein, *Oudste verhalen*, 1951, p. 157-167. - Integrale vert.

Dorotheus Abbas

(6de eeuw n.C.), of Dorotheus van Gaza. Grieks-christelijk schrijver. Leerling van de kluizenaars Barsanuphius en Johannes, stichtte een klooster nabij Gaza en schreef ten gerieve van zijn monniken een aantal *Doctrinae* (Leringen) en *Epistulae* (Brieven), alsook een kleine verzameling *Sententiae* (Spreuken). Thans worden 17 *doctr.* en 16 *epist.* als authentiek be-

schouwd. Wij vermelden één oude en één recente Nederlandse vertaling in boekvorm:

**De gheestelijcke Leeringhe vanden H. Abt Dorotheus*... Over-ghesedt uyt het Griex in 't Françhois door Paulus du Mont. Ende nu over-ghesedt... in onse nederlantsche taele, door Pauwels Knibbe..., Cortryck, van Ghemmert, 1639. - Hierin worden, op p. 1-298 en 311-324, 20 *doctr.* en 8 *epist.* vertaald.

*Dorotheos van Gaza, *Geestelijke werken*. Uit het Grieks vertaald door Vader Adriaan, archimandriet, en Chr. Wagenaar (*Monastieke Cahiers*, 30), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1986. - Hierin worden alle authentieke *doctr.* en *epist.* plus een keuze van de *sent.* vertaald. Met inl., bibliografie en voetnoten door Chr. Wagenaar, die de vert. van Vader Adriaan bewerkte en aanvulde. De versie van Vader Adriaan, met noten ontleend aan Wagenaar en een analytisch *Overzicht*, verscheen ook met adres: Den Haag, Orthodox Klooster van de heilige Joannes de Doper, 1986.

Dosiadas

(2de eeuw v.C.?). Grieks auteur van een figuurgedicht in altaarvorm (= *Anth. Gr.* 15, 26).

*Verdenius (A.G.), *Het altaar van Dosiadas*, in: *Noctes Noviomagenses J.C.F. Nuchelmans... oblatae*, Weesp, Brand, 1985, p. 141-148. - Op p. 143 tekst en vert.

Dracontius

(Blossius Aemilius Dracontius; einde 5de eeuw n.C.). Latijns-christelijk dichter in het door de Vandalen geregeerde Noord-Afrika. Werd door koning Gunthamund (484-496) wegens ‘majesteitsschennis’ gevangen gezet. In de kerker dichtte hij een rouwmoedige *Satisfactio* (Boetedoening), in 158 disticha, en 3 boeken *De laudibus Dei* (Lofprijzingen Gods), in hexameters. Zijn 10 *Romulea* (Romeinse gedichten) behandelen vooral heidense, mythologische thema's. Dracontius wordt ook beschouwd als de auteur van het epyllion *Orestis tragoedia* (De tragedie van Orestes). Zie ook onder ***Carmen de aegritudine Perdicae***.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 254-283. - Tekst en prozavert. van fragm. uit alle genoemde werken.

*Mönnich, *Koningsvanen*, 1990, p. 149-153, passim. - Prozavert. van 3 korte fragm. uit *Laud. Dei* 1.

*Eyben, *Vrouwen*, 1992, p. 15-16. - 4 korte fragm. uit *Laud. Dei* 1 (het eerste mensenpaar), vert. Veerle van Engeland.

E

Edictum Mediolanense

(Edict van Milaan; 313 n.C.). Zo heet meestal het rescript van de keizers Constantinus Magnus en Licinius dat na hun ontmoeting in Milaan (313) aan de provinciegouverneurs van het Romeinse rijk werd gestuurd. Het betekende de officiële erkenning van de christelijke godsdienst in het imperium. Een Latijnse versie van het 'edict' vindt men bij Lactantius (*Mort. pers.* 48), een Griekse bij Eusebius (*Hist. eccl.* 10, 5). Zie onder deze auteurs.

Egeria

(einde 4de eeuw n.C.). Latijns-christelijk schrijfster, waarschijnlijk uit Galicië. Deze vrome welgestelde dame (abdis?) maakte een pelgrimsreis naar de heilige plaatsen in en rond Palestina. Vanuit Constantinopel stuurde zij aan 'haar zusters' een verslag, dat *Itinerarium Egeriae* (Reisverhaal van Egeria) of, minder juist, *Peregrinatio Aetheriae* (Pelgrimsreis van Aetheria) wordt genoemd. De onvolledig bewaarde tekst geeft eerst het reisverslag vanaf de Sinaï en dan een uitvoerige beschrijving van de liturgie in Jeruzalem. Een topografisch, historisch en taalkundig belangrijk document.

*Huf (Oscar), *Van Palm-Zondag tot Paschen*..., Tweede druk, Nijm., Malmberg, 1912, p. 326-333. - Deels resumé, deels vert. van cap. 29-39.

*Sizoo, *Christenen*, 1953, p. 90-93 en 185-202. - Vert. van cap. 1-6, 10-12 en 45-47.

*Meer-Mohrmann, *Atlas*, 1958, p. 106-107. - Vert. uit cap. 2, 3 en 19.

*Sizoo (A.), *Reizen en trekken in de antieke wereld* (*Boeketreeks*, 42), Kampen, Kok, 1962, p. 128-141. - Vert. uit cap. 1-23.

*Gijsel (J.), *De pelgrimstocht van Egeria naar de Sinai*, in: *Terra Sancta Contactblad*, 24 (1988), p. 159-173. - Met vert. van cap. 1-5, 11.

**Als pelgrim naar het Heilige Land. De pelgrimage van Egeria*... Ingeleid, vertaald en toegelicht door F. Ledegang (*Christelijke Bronnen*, 4), Kampen, Kok, 1991. - Integrale vert.

Empedocles

(ca. 494-434 v.C.). Grieks natuurfilosoof (en medicus) uit Agrigentum (Akragas) op Sicilië. Auteur van het kosmologische gedicht *De natura* (De natuur) en van *Lustrationes* (Louteringen), beide in epische vorm. Uitgebreide fragmenten zijn bewaard.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 213-233. - Haast alle fragm.; ook indirecte citaten en testimonia.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 53-55. - Prozavert. van ‘medisch’ fragm.
*Empedokles, *De natuur - De zuiveringen*. Kalligrafie, monotypen en Nederlands van Saint-Rémy, Antw., Librairie des Arts, 1972. - Met vert. van 161 fragm. Bibliofiele publ.

Aanvullende opmerking

P. Nieuwland (1788) vertaalde drie korte fragm. uit ‘Louteringen’. J.A. dèr Mouw (1910) vertaalde fragm. 128; vert. opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 124.

Ennius

(Quintus Ennius; 239-169 v.C.). Latijns dichter, afkomstig uit Rudiae (Calabrië), later actief in Romes hogere kringen. Het hoofdwerk van de ‘vader van de Latijnse poëzie’, de *Annales* (Kronieken), verhaalt de Romeinse geschiedenis vanaf Aeneas en is meteen het eerste Latijnse gedicht in de hexameter, een Grieks metrum dat de auteur in de Latijnse poëzie introduceerde. Ennius schreef daarnaast veelzijdig ander werk, waarin de Griekse invloed eveneens sterk voelbaar is (tragedies, komedies, vertalingen, kleinere gedichten). Uit het oeuvre zijn slechts korte fragmenten bewaard (in totaal ca. 1000 vv.).

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 17-38. - Bevat tekst en prozavert. van talr. fragm.
*Eykman, *De fakkel*, I, 1968, p. 161-162. - 2 fragm.
*Gay (Ivo), *Ennius, vader van het Romeinse epos*, in: *Latijnse dichters*, 1987, p. 3-6. - Met tekst en prozavert. van enkele korte fragm.
*Claes-Lesaffer, *De dansende Faun*, 1989, p. 14. - Vert. van 3 vv. in hexameters; in de ‘handleiding’ (p. 13) prozavert. van 4 vv., door P. Claes.

Ennodius

(Magnus Felix Ennodius; 473-521 n.C.). Latijns-christelijk schrijver. Galliër van geboorte, in Noord-Italië opgevoed en werkzaam, werd in 513 bisschop van Pavia. Schreef heel wat hoogdravend, inhoudarm proza en dito poëzie, gebundeld in 2 boeken *Carmina* (Gedichten, waaronder 12 hymnen = *Carm.* I, 10-21), 5 boeken *Epistulae* (Brieven), 28 *Dictiones* (Redevoeringen) en 10 *Opuscula miscella* (Mengelwerken). Ook in de laatste drie bundels komen stukken poëzie voor. Zijn oeuvre heeft weinig vertalers aangesproken.

*Mönnich, *Koningsvanen*, 1990, p. 56-61, passim. - Prozavert. van fragm. uit *Carm.* I, 1 en *Opusc.* 6; integrale vert. van *Carm.* I, 10.

Epicedium Drusi

('Treurdicht bij de dood van Drusus'; einde 1ste eeuw v.C.). Rouwklacht van een onbekend dichter waarin Livia, de vrouw van Augustus, wordt getroost voor de dood van haar zoon Drusus (9 v.C.). Ook *Consolatio ad Liviam* (Troostdicht voor Livia) genoemd. Het gedicht werd - vroeger

toegeschreven aan Ovidius. Zie voor een oude vertaling onder **Ovidius**, ‘Alle werken’: Valentyn. Een recentere vertaling van een aantal fragmenten:

*Beukers, *In transitu*, I, 1957, p. 19-29. - Tekst en prozavert., in totaal 281 vv.

Epictetus

(ca. 55-135 n.C.). Grieks stoïcijns filosoof en leraar, als slaaf afkomstig uit Hiërapolis in Frygië, werkzaam te Rome en, na zijn verdrijving door Domitianus, te Nicopolis (Epirus). Het accent ligt in zijn ethiek op het geloof in een voorzienigheid en op de plichten tegenover medemensen. Epictetus heeft zelf wellicht niets geschreven. Dankzij zijn leerling Arrianus, die twee geschriften publiceerde met materiaal dat gebaseerd is op de lessen en op persoonlijke contacten met Epictetus, zijn we vrij goed ingelicht over zijn ideeën. Vooral het *Enchiridion* (Handboekje), een samenvatting van Epictetus' populair-ethische leer, had een rijk Nachleben. Zie onder **Arrianus**.

Epicurus

(342/1-271/0 v.C.). Grieks filosoof uit Samos, vanaf 306 actief te Athene. Van de grondlegger van het epicurisme is maar een klein deeltje uit een omvangrijk oeuvre bewaard. Het gaat om: 3 langere brieven, gericht tot zijn vrienden Herodotus, Menoeceus en Pythocles, en handelend over ethisch-godsdienstige en natuurkundige vragen; 40 *Ratae sententiae* (Hoofd-uitspraken), een beknopte samenvatting die Epicurus' belangrijkste stellingen bevat; 81 uitspraken in het zogenaamde *Gnomologium Vaticanum Epicureum* (Vaticaanse spreukenverzameling van Epicurus). Andere fragmenten, ook van leerlingen en navolgers, werden teruggevonden op papyri in Herculaneum. De 3 brieven worden weergegeven door Diogenes Laërtius, dankzij wie ook Epicurus' testament is bewaard (10, 16-22). Diezelfde Diogenes Laërtius (boek 10) is met de Latijnse dichter Lucretius de meest toegankelijke indirecte bron voor een kennismaking met Epicurus' leer.

Uit de bewaarde geschriften

*Leopold, *Uit den tuin*, 1910, p. 1-32. - Bevat ‘Uit den Brief aan Herodotus’, de ‘Brief aan Menoeceus’, ‘Hoofduitspraken’, 70 ‘uitspraken’ uit het *Gnomologium* en het ‘Testament’. Sinds de tweede druk in 1920 zijn op p. 28 toegevoegd: ‘Brief aan een kind’ en ‘Brief op zijn sterfbed’. Herdr. tot: Nieuw-koop, Heureka, 1976. Ook opgenomen in: Leopold, *Verzameld werk*, II, 1952, p. 535-563.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 156-158. - Fragm. uit de ‘Brief aan Menoeceus’, 16 ‘uitspraken’.

Brieven

*Van den Bossche (Chris), *Vreugde is deugd, droefheid is zonde. Een inleiding op de filosofie van Epicurus*, in: *Didactica Classica Gandensia*, 23 (1983), p. 61-108.
- Bevat vert. van fragm. uit 'Brief aan Menoeceus'.

*Laarhoven, *Wijsheid*, 1986, p. 16-17. - Vert. van ‘brief aan zijn moeder’.
*Hupperts (Ch.), *Een practische levensles. De brief van Epicurus aan Menoikeus*, in: *Herm.*, 63 (1991), p. 170-182. - Integrale vert. op p. 171-174.

Epiphanius Scholasticus

(midden 6de eeuw n.C.). Monnik van Vivarium, die in opdracht van Cassiodorus vertaalwerk uit het Grieks leverde. Zie onder **Cassiodorus**.

Epistula Abgari ad Christum/Epistula Christi ad Abgarum

(Brief van Abgar aan Christus/Brief van Christus aan Abgar). In de *Historia ecclesiastica* (1, 13) van Eusebius wordt deze ‘briefwisseling’ tussen Christus en de Syrische vorst Abgar (= Abgar v Ukkâmâ, van Edessa, 4 v.C.-50 n.C.) uit het Syrisch in het Grieks vertaald. Abgar vraagt Jezus naar Edessa te komen om hem te genezen, Jezus antwoordt dat hij na zijn hemelvaart een van zijn leerlingen zal sturen. De twee brieven worden o.m. vertaald in:

*Ruts, *Apocriefen*, 1927, p. 136-140.
**Apokriefen*, I, 1984, p. 93-94. - Vert. M. de Goeij.
*Laarhoven, *Wijsheid*, 1986, p. 30-31.

Epistula Sapphus

(Brief van Sappho). Een van de brieven uit Ovidius' *Heroides* (nr. 15) waarvan - vroeger meer dan tegenwoordig - de authenticiteit betwist wordt. Zie onder **Ovidius**, ‘Alle werken’: Valentyn.

Erasistratus

(midden 3de eeuw v.C.). Belangrijk Grieks-hellenistisch arts van Keos, actief in Alexandrië. Zijn voornaamste prestaties liggen in het domein van de anatomie en de fysiologie. Slechts fragmenten zijn bewaard.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 191-194. - 5 fragm. en testimonia.

Eratosthenes

(3de eeuw v.C.). Grieks filoloog, dichter, geleerde en wetenschapper, afkomstig van Cyrene. Deze ‘homo universalis’ was als hoofdbibliothecaris en opvoeder van de koning actief in Alexandrië. Hij wordt beschouwd als de grondlegger van de

geografie en van de chronologie. Van zijn werk is zeer weinig (o.m. enkele poëziefragmenten) bewaard.

*Zie onder **Cleomedes**: *Helicon*, 1962[4].
*[Swinnen (W.)], *De mesolabos van Eratosthenes*, in: *Herm.*, 57 (1985), p. 156-158.
- Een epigram over het probleem van de 'kubusverdubbeling', met prozavert.

Opmerking

H. Claus (1982) en P. Claes (1983) vertaalden hetzelfde epigram (*Anth. Gr.*, 5, 242).

Erinna

(midden 4de eeuw v.C.). Griekse, jonggestorven dichteres van Telos. Schreef een hexametrisch gedicht ‘Het spinrokken’ waarvan resten bewaard zijn. Ook 3 epigrammen zijn overgeleverd.

*Zie onder ***Anthologia Graeca***.
*L.Th. Lehmann (1963; *Anth. Gr.* 7, 710), J.P. Guépin (1969; *Anth. Gr.* 7, 710; opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 143) en P. Claes (1989; *Anth. Gr.* 7, 712) vertaalden elk een grafschrift.

Esaias Abbas

(4de/5de eeuw n.C.). Egyptisch of Palestijns asceet, van wie weinig met zekerheid bekend is; mogelijk abt van een klooster in Gaza. Van hem zijn in het Grieks *Capitula de exercitatione spirituali* (Hoofdstukken over geestelijke oefening) en één *Oratio* (Toespraak) bewaard.

**Filokalia. De waakzaamheid van het hart*... Uit het Grieks vertaald door Chr. Wagenaar (*Monastieke Cahiers*, 22), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1982. - Op p. 9-26 voorstelling en vert. van 27 *capit*.

Eucherius

(1ste helft 5de eeuw n.C.). Latijns-christelijk schrijver, bisschop van Lyon. Van hem zijn enkele exegetische en ascetische werken bewaard, alsook de legendarische *Passio Acaunensium martyrum* (Lijdensverhaal van de martelaren van Agaunum), over de marteldood van het ‘Thebaanse legioen’ (Mauritius en gezellen).

*Cave (William), *Het eerste Christendom*..., vertaalt door Salomon Bor, Utrecht, Halma, 1692, p. 596-603. - Integrale vert. van *Pass. Acaun.* Herdr. tot: Dordrecht, Blussé, 1778[6] (p. 714-721).

Euclides

(ca. 300 v.C.). Belangrijk Grieks wiskundige, vooral actief te Alexandrië. Zijn belangrijkste (bewaarde) geschrift, *Elementa* (Elementen; 13 boeken), behandelt planimetrie, aritmetica, stereometrie enz. Het werk was eeuwenlang, o.m. via vertalingen en becommentarieerde uitgaven, een invloedrijk leerboek. De boeken 14 en 15 zijn niet van Euclides' hand; 14 werd door Hypsicles (zie aldaar) toegevoegd. Ook bewaard zijn o.m.: *Data* (Gegeven grootheden), een inleiding in de geometrische analyse; het astronomische werk *Phaenomena* (Hemelverschijnselen); *Optica*, waarin het perspectief en (land)meetmethoden centraal staan; *Sectio canonis*, over mathematische muziektheorie. Andere geschriften van Euclides zijn verloren.

Vooral in de 17de en 18de eeuw verscheen een aantal vertalingen, nagenoeg uitsluitend van (delen van de) *Elementa*. Bij ons weten is de enige omvangrijke 20ste-eeuwse vertaling:

*Dijksterhuis (E.J.), *De Elementen van Euclides*, 2 dln. (*Historische Bibliotheek voor de Exacte Wetenschappen*, 1 en 3), Gron., Noordhoff, 1929-1930. - Bevat tekst en vert. van zeer vele fragm., vnl. definities en proposities.

Volledige vertalingen van de Elementa (zonder de ‘bewijzen’)

*_De Vijfthien Boecken Evclides_. Uyt den Latijnsche spraecke overgeset in nederduyts... Door C. V[an] N[ienrode]..., Uytrecht. Voor den Autheur, [ca. 1630].

*_Euclidis Beginselen der Meetkonst, Vervaat in 15 Boeken_... Door Claas Jansz. Vooght..., Amst., van Keulen, 1695. - Herdr.: 1717.

Vertalingen van de boeken 1-6 (met event. 11-12) van de Elementa

Jan Pieterszoon Dou (1606), Jacob Willemsz. Verroten (1633), Henrick Coets (1702), Pieter Warius (1704; met boeken 11 en 12), Pybo Steenstra (1763; met boeken 11 en 12, verkort), S.J. de Puyt (1784; met boeken 11 en 12).

Fragmenten, vnl. van ‘Proposities’

*F. van Schooten (1617), Mattheus van Nispen (1662), Georg Mohr (1672), anoniem (1673), P.A. Nollet (1715), Lambertus Fockens (1737).

*Bunt (L.N.H.), _Van Ahmes tot Euclides_..., Gron.-Djakarta, Wolters, 1954, p. 113-129. - Tekst en vert. Herdr. tot: 1960^3 (p. 117-130).

Sectio Canonis

*van Deventer (Ch.M.), _Paul Tannery over Euclides' Sectio Canonis_, in: _Euclides_, 6 (1929-1930), p. 170-184. - Met vert. van inl., en tekst en vert. van prop. 18.

Euhemerus

(ca. 300 v.C.). Grieks auteur, afkomstig uit Messene, van het werk _Sacra historia_ (Heilig verslag), vormelijk een reisroman, inhoudelijk een staats-utopie. De term ‘euhemerisme’ is een aanduiding geworden voor een rationele verklaring van mythen, waarin goden als vergoddelijkte heersers en invloedrijke mensen uit een ver verleden worden beschouwd. Met het woord is soms ook een connotatie van ‘goddeloosheid’ verbonden. Van het geschrift zijn slechts enkele fragmenten bewaard, net zoals van de Latijnse vertaling die Ennius ervan maakte.

*van der Meer (Herman Franke), _Euhemerus van Messene_, Amst., van Soest, 1949. - Op p. 12-33 vert. van alle testimonia en fragm.

Eupolis

(ca. 446-410 v.C.). Met Aristophanes en Cratinus de belangrijkste Griekse auteur van de Attische Oude Komedie. 14 stukken zijn bekend, slechts fragmenten bewaard.

*Witlox (Arn.), Ἀδολέσχαι, in: *Herm.*, 22 (1950-1951), p. 141. - Fragm. 352; 5 vv. opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 141.

Euripides

(ca. 480-406 v.C.). Laatste van de drie grote Griekse tragici, afkomstig uit Salamis. Van de 75 stukken (volgens anderen meer dan 90) die

aan hem worden toegeschreven, zijn er 18 bewaard, waarvan 17 tragedies: (in volgorde van eerste opvoering) *Alcestis, Medea, Hippolytus, Hecuba, Andromache, Heraclidae* (De kinderen van Hercules), *Supplices* (De smekelingen), *Hercules furens* (De razende Hercules), *Troades* (De Trojaanse vrouwen), *Electra, Helena, Iphigenia Taurica* (Iphigenia in Tauris), *Ion, Phoenissae* (De Fenicische vrouwen), *Orestes, Iphigenia Aulidensis* (Iphigenia in Aulis), *Bacchae* (De Bacchanten). Eén satyrspel is overgeleverd: *Cyclops* (De Cycloop). Aan de echtheid van het ook overgeleverde *Rhesus* werd al in de Oudheid getwijfeld. Van de overige stukken kennen we een groot aantal fragmenten.

Twee of meer tragedies door dezelfde vertaler

**J. v. Vondels Ifigenie in Tauren*..., Amst., de Wees..., 1666. - Verschillende herdr. Opgenomen in: Vondel, *De werken*, XXVII, 1893, p. 139-221; Vondel, *De werken*, X, 1937, p. 227-306; Vondel, *Volledige dichtwerken*, 1937, p. 546-561, en

**Euripides Feniciaensche of Gebroeders van Thebe*... Verduitscht door J. v. Vondel..., Amst., de Wees..., 1668. - Verschillende herdr. Opgenomen in: Vondel, *De werken*, XXVIII, 1893, p. 85-176; Vondel, *De werken*, X, 1937, p. 458-544; Vondel, *Volledige dichtwerken*, 1937, p. 591-608.

**Alcestis*... vertaald door C. Deknatel, in: *Onze Eeuw*, 18 (1918), 4, p. 121-154, en

**Medea. Treurspel van Euripides*, in de vertaling van Chr. Deknatel [bewerkt en bezorgd door J.D. Meerwaldt], Amst., Paris, 1937, en

**Iphigenia in Tauris* [integrale vert. in typoscript, door Chr. Deknatel]; vv. 1089-1151 in: *Muziek*, 1944, p. 98-100; verschillende fragm. in: Parigger (F.H.), *Momenten uit het tragische werk van Euripides*, Amst., Salm, 1950, p. 31-38.

*Euripides, *Iphigeneia onder de Tauriërs; De Phoinikische Maagden (Phoinissai); Het treurspel Hippolutos*, uit het Grieksch in Nederlandsche verzen overgebracht met inleiding en toelichtingen door K.H. de Raaf (*Klass. Schr.*), Zutphen, Thieme, 1939; 1939; 1940.

*Euripides, *Iphigeneia in Tauris*. In het Nederlandsch vertaald met een korte inleiding door J. Humblé (*Klass. Gal.*, I), Antw., DNB, 1941. - Prozavert. Herdr.: Amst., Strengholt, 1944, en: Antw., DNB/Amst.-Antw., Wereldbibl., 1947 (verbeterd), en

*Euripides, *Iphigeneia in Aulis*. Vertaald en ingeleid door J. Humblé (*Klass. Gal.*, 6), Antw., DNB, 1942. - Prozavert. Herdr.: 1950, en

*Euripides, *Elektra*. Vertaald door J. Humblé (*Klass. Gal.*, 35), Antw., DNB/ Amst.-Antw., Wereldbibl., 1948.

**De Trojaansen, treurspel van Euripides*, in Nederlandse verzen overgebracht door P. Brommer..., Amst., s.n., 1947. - Herdr.: Leiden, Brill, 1960, en

**Euripides' Andromache*, in Nederlandse rhythmische verzen overgebracht door P. Brommer, Leiden, Brill, 1951, en

*Euripides, *De Bacchen*, in het oorspronkelijke ritme vertaald door P. Brommer, Leiden, Brill, 1971.

*Euripides, *Hippolutos; Medeia*. Metrisch vertaald, ingeleid en toegelicht door E. De Waele (*Klass. Gal.*, 44; 51), Antw., DNB/Amst.-Antw., Wereldbibl., 1948; 1949. - Herdr. *Med.*: 1976[3] (herzien), en

*Euripides, *Alcestis; Hecabe*, ingeleid, vertaald en toegelicht door E. De Waele (*Klass. Gal.*, 109; 155), Antw., DNB/Amst.-Antw., Wereldbibl., 1955; 1965, en

*Euripides, *Iphigenie in Taurië*. Ingeleid en vertaald door E. De Waele (*Klass. Gal.*, I), Antw., DNB, 1967 (ter vervanging van de vert. Humblé), en

*Euripides, *De Trojaanse vrouwen; Electra*. Vertaling met inleiding en nota's door E. De Waele (*Klass. Gal.*, 158; 35), Antw., DNB/Amst., Wereldbibl., 1967; 1970 (*Electra* ter vervanging van de vert. Humblé).

*Euripides, *Herakles. Iphigeneia in Aulis*. Vertaling Evert Straat (*Ooievaar*, 109), Den Haag, Bakker-Daamen, 1959. - Eerste boekpubl. van *Herc.*: Euripides, *Herakles*..., 1955.

*Euripides, *Helena; Bakchanten*, ingeleid, vertaald en toegelicht door R. van der Velde (*Klass. Gal.*, 120; 127), Antw., DNB, 1956; 1957.

*Euripides, *Alcestis*... Vertaling: L.J. Elferink (*Maeanderboeken*, 2), Scheveningen, Maeanderboeken, 1967, en

*Euripides, *Helena - Orestes*, vertaald door L.J. Elferink (*Maeanderboeken*, 4), Amst., Buijten & Schipperheijn, 1982.

*Adé (Georges), *De grote boodschap*, Antw., Pink Editions & Productions, 1977. - Op p. 121-158 vert. van *Bacch.* Herdr.: s.l., Akt Vertikaal, 1986, en

*Euripides, *Hippolutos, tragedie*, vertaald door Georges Adé, Mechelen, G. Adé, 1989.

*Euripides, *Alkestis-Medea*, vertaald door Gerard Koolschijn (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1989. - Eerste publ. van *Alc.*: Den Haag, Het Nationale Toneel, 1988; van *Med.*: Amst., International Theatre Bookshop-Haagse Comedie, 1985. Vert. van *Med.* ook opgenomen in: *Medea-lectuur*... Samengesteld door A. van den Heuvel, Emmeloord, Hermaion, 1989, p. 7-51.

**Arche*, VIII, 1987, p. 8-34. - Integrale vert. van *Medea*, door Charles Hupperts e.a., en

*Hupperts (Charles)-van Lakwijk (Wim), *Het masker van Dionysos* (*BulkBoek, Special*), Amst., BulkBoek, 1989, p. 28-51. - *Bacch*.

Afzonderlijke stukken

*Vóór 1924: G. Kempher (1737: *Hel.*), N.G. van Kampen (1811: *Med.*), J. ten Brink (1813: *Med.*), P. Camper (1823: *Phoen.*), S.J.E. Rau (1864: *Alc.*), A. Flament (1883: *Med.*), R. Kimpe (1912: *Iphig. Aul.*, vrije bewerking), J. Berlage (1922: *Alc.*).

Alcestis

*Zie onder ‘Twee of meer tragedies’: Deknatel, De Waele, Elferink, Koolschijn.

**Alkestis. Tooneelspel van Euripides*, vertaald en ingeleid door Willem Kloos

(*Wereldbibl.*, 400), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1920. - Metr. vert.

**Euripides' Alkestis*, in de oorspronkelijke versmaten vertaald door J.M. van Buytenen, Amst., Paris, 1943.

**Alcestis, door Euripides*... Vertaling door Eric van der Steen. Met een inleiding van J.C. Kamerbeek, Amst., de Boer, 1946.

Andromache

*Zie onder 'Twee of meer tragedies': Brommer.

Bacchae

*Zie onder 'Twee of meer tragedies': Brommer, van der Velde, Adé, Hupperts.

**De Bacchanten*... uit het Grieksch van Euripides, door Balthazar Verhagen, Amst., van Looy, 1924. - Eerste publ.: 1920. Vv. 677-774 opgenomen in: *Muziek*, 1944, p. 100-103.

*Euripides, *Bakchai*, in: *Drie Griekse tragedies*... Vertaald en ingeleid door J.C.B. Eykman (*Meulenh. Min. Pock.*, 13), Amst., Meulenhoff, 1961, p. 107-160.

**Bacchanten '71. Een bewerking van 'Bacchanten' van Euripides* door Inez van Dullemen en Erik Vos, Warmond, Nederlands Theater Projekt, 1971. - Ook verspreid als bijlage bij *Herm.*, 42, 5 (1971). Vrije bewerking.

**Bacchanten [van] Euripides*. [Nederlandse tekst Watze Tiesema] (*Toneelteksten*, 4), Den Haag, Haagse Comedie, 1980. - Blanke vv.

Cyclops

**De Cycloop, saterspel*. Naar het Grieksch van Euripides, door Willem Bilderdijk, Amst., Ten Brink-De Vries, 1828. - Opgenomen in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, IV, 1857, p. 206-236.

**De Cycloop*. Satyrspel uit het Grieksch van Euripides door Balthazar Verhagen, Amst., Van Munster, 1921.

**Euripides, De Cycloop. Satyrspel* vertaald door L.Th. Lehmann, in: *De Gids*, 120 (1957), 2, p. 173-187.

*Euripides, *De cycloop. Een saterspel*. [Nederlands:] Stefaan Couvreur (*Syr. Vert.*, 5), Leuven, Acco, 1982.

Electra

*Zie onder 'Twee of meer tragedies': Humblé, De Waele.

Hecuba

**Hekuba*... door W. Hecker, Gron., van Zweeden, 1841.

*Zie onder 'Twee of meer tragedies': De Waele.

Helena

*Zie onder 'Twee of meer tragedies': van der Velde, Elferink.

Heraclidae

*Jong, *Antieke welsprekendheid*, 1949, p. 30-31. - Vert. van vv. 500-534.

Hercules furens

*Zie onder 'Twee of meer tragedies': Straat.

Hippolytus

*Zie onder 'Twee of meer tragedies': de Raaf, De Waele, Adé.

Ion

*Euripides, *Ion. Blij-eindend treurspel*. Metrisch en Rithmisch vertaald door J. van IJzeren (*Klass. Gal.*, 57), Antw., DNB, 1961.

*Euripides, *Ion*..., Vertaling Ben Hijmans (*Obolos*), Gron., Styx, 1991. - Inl., tekst en vert.

Iphigenia Aulidensis

*Zie onder 'Twee of meer tragedies': Humblé, Straat.

*Euripides, *Iphigeneia in Aulis*. Vertaling Michel Buijs, Amst., International Theatre & Film Books-Toneelgroep Europa, 1991.

Iphigenia Taurica

*Zie onder 'Twee of meer tragedies': Vondel, Deknatel, de Raaf, Humblé, De Waele.

*Euripides, *Ifigeneia in Taurië*, vertaald door M. Nijhoff, Amst., Querido, 1951. - Herdr.: (*De Boekvink*), 1963. Eerste publ. in: *De Harp*, I (1946), p. 21-63. Opgenomen in: Nijhoff, *Vertalingen*, 1954, p. 173-243.

Medea

*Zie onder 'Twee of meer tragedies': Deknatel, De Waele, Koolschijn, Hupperts.

**Medea*. Euripides. [Nederlandse bewerking: Pé Hawinkels] (*Publiekstheater*, 17), Amst., Publiekstheater, 1977. - Ook in: *Drie tragedies... Euripides, Medea*, vertaald door Pé Hawinkels (*Amboboeken*), Baarn, Ambo, 1979 (= 1983^3), p. 145-197.

*Euripides, *Medea*. [Vertaling] Johan Boonen (*Syr. Vert.*, 12), Leuven-Amersfoort, Acco, 1989.

Orestes

*Zie onder 'Twee of meer tragedies': Elferink.

*Claus (Hugo), *Orestes, naar Euripides* (*BB Toneel*), Amst., Bezige Bij, 1976. - Bewerking.

Phoenissae

*Zie onder 'Twee of meer tragedies': Vondel, de Raaf.

Troades

*Zie onder ‘Twee of meer tragedies’: Brommer, De Waele.

*Euripides, *De Vrouwen van Troje*. Nederlandse bewerking door Judith Herzberg... (*N.V.*, 12), Leiden, Nijhoff, 1984. - De ‘bewerking’ is gemaakt aan de hand van een intermediaire letterlijke vert. Ze werd opgenomen in: Herzberg (Judith), *Teksten voor toneel en film. 1972-1988*, Amst., International Theatre & Film Books-De Harmonie, 1991, p. 593-649.

Uit meerdere stukken

*Diercks, *Griekse treurspel*, 1952, p. 253-354. - Samenvattingen van en lange fragm. uit diverse bestaande vert. van 6 tragedies, nl.: *Alc., Bacch., Hipp., Iphig. Taur., Med., Phoen.*

*Leopold, *Verzameld werk*, II, 1952, p. 220-262. - Fragm. uit *Hipp.* (in totaal 386 vv.) en *Med.* (in totaal 416 vv.).

Fragmenten

*Rau (S.J.E.), *Dicht- en Zedekundige Studiën*, Utrecht, Kemink, 1865. - Op p. 27-54 twee langere stukken uit *Phaethon*, benevens enkele andere fragm.

*van Herwerden (H.), *Over Archelaos*..., in: *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde*, III, 1 (1884), p. 287-346. - Op p. 320-340 tekst en prozavert. van 35 fragm. uit *Archelaos*.

*Van Looy (Herman), *Zes verloren tragedies van Euripides... Studie met kritische uitgave en vertaling der fragmenten* (*Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren*, 51), Brussel, Paleis der Academiën, 1964. - Prozavert. van de fragm. uit 2 *Alcmaeon*-, 2 *Phrixus*- en 2 *Melanippe*-tragedies.

Aanvullende opmerking

Volgende literatoren vertaalden fragm. uit tragedies: J. Vollenhove (1685: o.m. *Phoen*. 991-1018), E.B. Koster (1889: *Alc.* 158-195), T. de Vries (1987: fragm. uit *Bacch.*).

Eusebius Caesariensis

(ca. 263-339 n.C.). Grieks-christelijk schrijver, in Palestina geboren. Was leerling van Pamphilus in Caesarea en werd (313?) bisschop van deze stad. Schreef verscheidene werken ter verdediging van het christendom en ter verklaring van de bijbelboeken. In *Contra Hieroclem* (Tegen Hiërocles) neemt hij de persoon en de leer van Apollonius van Tyana op de korrel. Zijn *Onomasticon* (Naamboek), een woordenboek van bijbelse plaatsnamen, werd door Hiëronymus in het Latijn bewerkt.

Zijn roem dankt hij vooral aan zijn historische werken, in de eerste plaats aan de *Historia ecclesiastica* (Kerkgeschiedenis), in 10 boeken, gaande tot het jaar 324. Als bijlage bij boek 8 schreef hij *De martyribus Palaestinae* (De martelaren van Palestina [in de jaren 303-311]). Zijn *De vita Constantini*, (Leven van Constantinus), in 4 boeken, is meer panegyrisch dan historisch, al bevat het werk

een aantal waarschijnlijk authentieke documenten. Van zijn *Chronicon* (Kroniek), een grotendeels tabellarisch overzicht van de wereldgeschiedenis, zijn slechts fragmenten bewaard; wij bezitten wél de Latijnse bewerking en voortzetting door Hiëronymus (zie aldaar). Rufinus Presbyter gaf een bewerkende vertaling van de *Historia ecclesiastica*.

Contra Hieroclem

**Apollonius ontmaskerd. Eusebius van Caesarea over Apollonius van Tyana*. Vertaling, inleiding en annotatie Thalien M. de Wit-Tak, Zoetermeer, Boekencentrum, 1991. - Integrale vert.

Historia Ecclesiastica/De Martyribus Palaestinae/Chronicon

**Kerkelyke Geschiedenissen*... In 't Grieksch beschreven door Eusebius Pamfilus... Nu vertaald en met vele Aantekeningen opgehelderd door Abraham Arent van der Meersch..., Amst., Houttuyn, [1748-]1749. - Vertaalt ook *Mart. Pal.* (p. 485-520) en Hiëronymus' bewerking van *Chron.* (afzonderlijk gepagineerd).

**Kerkgeschiedenis van Eusebius Pamphyli*, bewerkt door H.U. Meyboom, 3 dln. (*Oud-Christelijke Geschriften*..., 2-4), Leiden, Sijthoff, 1908. - In deel III, p. 415-452, ook *Mart. Pal.*

**Eusebius' Kerkelijke geschiedenis*, ingeleid en vertaald door Desiderius Franses (*Bibliotheek van Geschiedwerken uit de Oude Kerk*), Bussum, Brand, 1946. - Vertaalt niét *Mart. Pal.*

Onomasticon

**Kanaän en d'omleggende landen, vertoont in een woordenboek uit de H. Schrift*... Nauwkeurig uit het Latijn vertaalt door W.v.R. [= Willem van Ranouw?], Leeuwarden, Halma, 1717. - Vert. van de synoptische uitgave van Jacques Bonfrère (1613). In het voorwerk, p. [11], wordt de voorrede van Eusebius vertaald, in het corpus wordt heel zijn *Onom*. verwerkt.

De Vita Constantini

*Stemberger/Thewissen, *Bijbel en Christendom*, I, 1978, p. 150-151 en 193-197. - Diverse fragm.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 272-273. - Vert. van I, 27-30, door H.J. Hekkert.

Eustathius Antiochenus

(begin 4de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver, bisschop van Antiochia. Heftig bestrijder van het arianisme. Van zijn polemische en exegetische geschriften zijn meestal slechts fragmenten over. Volledig bezitten wij *De engastrimytho* (Over de geestenoproepster), een scherpe kritiek op Origenes' allegorische verklaring van I *Sam.* 28.

*Parmentier, *Goddelijke wezens*, 1989, p. 39-83. - Voorstelling en integrale vert. van *Engastr.*

Eutropius

(midden 4de eeuw n.C.). Latijns geschiedschrijver, auteur van een compendium van de Romeinse geschiedenis, *Breviarium ab urbe condita* (Kort overzicht vanaf de stichting van de stad; 10 korte boeken). Het werk werd in de middeleeuwen ‘aangevuld’ en was lang een populair schoolboek.

Integraal

*Zie onder **Florus**: A. de Decker.

Fragmenten

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, passim. - 5 fragm.
*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 259-260, 268. - 2 korte fragm., door D. den Hengst en P.C. van der Eerden.

Evagrius Antiochenus

(2de helft 4de eeuw n.C.). Priester en (388) bisschop in Antiochia. Verbleef een tijdlang in Italië, waar hij (ca. 370) een Latijnse bewerking maakte van Athanasius' *Vita Antonii*, die in de *Vitae patrum* (zie aldaar) werd opgenomen.

Evagrius Ponticus

(ca. 346-399 n.C.). Grieks-christelijk schrijver, uit Pontus afkomstig. Was eerst prediker in Constantinopel, maar leefde vanaf 382 als kluizenaar in Egypte. Wegens een kerkelijke veroordeling zijn vele van zijn geschriften slechts in vertaling of onder andere namen overgeleverd. Vooral zijn ascetische en mystieke spreuken en adviezen hadden veel succes. In het Grieks zijn bewaard: *Practicus* (De ‘strijdende’ monnik), *Rerum monachalium rationes* (Richtlijnen voor het monniksleven), *Sententiae ad monachos* (Adviezen aan monniken), *Sententiae ad virginem* (Adviezen aan een maagd), *De oratione* (Het gebed), *De octo vitiosis cogitationibus* (De acht geesten van het kwaad) en één brief in de correspondentie van Basilius Magnus (*Epist.* 8).

*Evagrius van Pontus..., *In geest en waarheid* (*Levensbr.*), Brugge-Utrecht, DDB, 1965. - Op p. 27-59 integrale vert. van *Orat.* door H. van Cranenburgh.
*Evagrius van Pontus, *Geestelijke geschriften*. Uit het Grieks vertaald en ingeleid door Christofoor Wagenaar, 2 dln. (*Monastieke Cahiers*, 34-35), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1987. - Vert. van heel het ascetisch-mystieke oeuvre van Evagrius.

Evangelia apocrypha

(Geheime evangeliën). Verzamelnaam voor vroeg-christelijke geschriften die zich als evangelische verhalen voordoen of ‘woorden van Jezus’ aanhalen, maar niet behoren tot de canon van het Nieuwe Testament. In het overzicht dat hier volgt, worden alleen de in het Grieks en/of het Latijn overgeleverde teksten vermeld die geheel of gedeeltelijk in het Nederlands werden vertaald.

1) *Agrapha* (Niet opgetekende woorden): de niet in het N.T. voorkomende Jezus-woorden door christelijke schrijvers aangehaald.

2) *Evangeliorum fragmenta in papyris reperta* (Evangeliefragmenten uit papyrus-vondsten): kleinere fragmenten van apocriefe evangeliën in Griekse papyri. Hiertoe behoren de *Logia Jesu Oxyrhynchia* (Jezus-woorden van Oxyrhynchus; uit *P. Oxy.* 1, 654 en 655), midden 2de eeuw gedateerd, en de 4 fragmentaire perikopen van *P. Egerton* 2 (vóór 150 n.C.).

3) Joods-christelijke evangeliën, o.m. het Griekse *Evangelium Ebionitum* (Evangelie van de Ebionieten), dat door de sekte van de Ebionieten zou zijn gebruikt, en het *Evangelium Hebraeorum* (Evangelie van de Hebreeërs), dat in het begin van de 2de eeuw voor joods-christenen in Egypte zou zijn geschreven. Van beide bezitten we slechts fragmenten.

4) Het *Evangelium Aegyptiorum* (Evangelie van de Egyptenaren), in de 2de eeuw door 'encratitische' christenen in Egypte gebruikt (fragmenten).

5) Het *Evangelium Petri* (Evangelie van Petrus), een aanzienlijk fragment van een Grieks evangelie, mogelijk in Syrië in het midden van de 2de eeuw tot stand gekomen.

6) De zogenaamde kindsheidsevangeliën, waartoe men rekent het Griekse *Protevangelium Jacobi* (Voorevangelie van Jacobus), ca. 200 ontstaan, dat vooral over Maria verhaalt, en het *Evangelium Thomae* (Evangelie van Thomas), dat over allerlei wonderen van de knaap Jezus weet te berichten (einde 2de eeuw?).

7) Het *Evangelium Nicodemi* (Evangelie van Nicodemus; begin 5de eeuw), rond Christus' lijden, begrafenis, verrijzenis en hellevaart, vervalt in twee delen: de *Gesta Pilati* (Handelingen van Pilatus) en de *Descensus Christi ad inferos* (Nederdaling van Christus ter helle).

Gebundelde vertalingen

**Evangeliën buiten het Nieuwe Testament*, bewerkt door W.H. van de Sande Bakhuyzen (*Oud-Christelijke Geschriften*..., 1), Leiden, Sijthoff, 1907. - Hierin vert. van *Ev. Hebr., Ev. Ebion., Ev. Aegypt., Ev. Petri* en *Logia Jesu*.

**Nieuwtestamentische apocriefen*... Vertaald en met inleidingen en aanteekeningen voorzien door H. Bakels, 2 dln. (*Wereldbibl.*, 439. 442), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1922-1923. - Hierin worden alle vermelde geschriften vertaald (voor zover begin van deze eeuw bekend), soms tweedehands.

*Ruts, *Apocriefen*, 1927. - Vertaalt *Protev. Jacobi, Ev. Thomae, Ev. Petri, Agrapha* en *Logia Jesu, Ev. Nicod*.

**Apokriefen*, I, 1984. - Hierin *Agrapha, Ev. Ebion., Ev. Hebr., Ev. Aegypt.*, vert. A.F.J. Klijn; *Ev. Petri, Protev. Jacobi*, vert. M. de Goeij; *Ev. Nicod.*, vert. J.H. Brouwer.

Agrapha

*van der Horst (P.W.), *Het 'geheime Markusevangelie'*..., in: *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 33 (1979), p. 27-51. - Op p. 37-40 vert. van een onlangs ontdekte brief van Clemens Alexandrinus (?), waarin woorden uit een on-

bekend Markus-evangelie (gnostisch, 1ste helft 2de eeuw, Alexandrië?) worden aangehaald. Herdr.: van der Horst (Pieter Willem), *De onbekende God*... (*Utrechtse Theologische Reeks*, 2), Utrecht, Faculteit der Godgeleerdheid, 1988, p. 37-40.

Evangeliorum Fragmenta

*Baljon (J.M.S.), *Een nieuw evangelie-fragment*, in: *Theologische Studiën*, 26 (1908), p. 210-219. - *P. Oxy*. 840: tekst, vert., comm.

*van Groningen (B.A.), *Fragmenten van een nieuw evangelie*, in: *Nieuwe Theologische Studiën*, 18 (1935), p. 210-214. - Met vert. van de 4 fragm. uit *P. Egerton* 2.

Protevangelium Jacobi

**Enige nieuwtestamentische apokriefe geschriften*, vertaald door C.A. Tukker, Utrecht, Banier, 1984. - Op p. 11-25 integrale vert.

**Het Voorevangelie van Jakobus*..., vertaald en ingeleid door Michel Coune, Brugge, Zevenkerken, 1988.

Expositio totius mundi et gentium

(Voorstelling van de hele wereld en de volkeren; 359/360 n.C.). Latijns geschrift van een onbekend auteur, gebaseerd op een Grieks voorbeeld. De bekende wereldgebieden en de volkeren die er wonen, worden behandeld.

*Bartelink (G.), *De terugkeer naar het paradijs; paradijsverhalen uit de Oudheid*, in: *Herm.*, 62 (1990), p. 203-208. - Bevat op p. 205-206 vert. van cap. 4-7, 'het land van de Gelukzaligen'.

Ezechiel Tragicus

(3de of 2de eeuw v.C.). Hellenistische jood uit Alexandrië, auteur van tragedies. Van het drama *Exagoge* (Exodus), dat de uittocht van de Israëlieten uit Egypte behandelt, zijn 269 regels bewaard.

*Stein (E.), *Een merkwaardige Grieksche tragedie*, in: *Herm.*, 9 (1936-1937), p. 17-23. - Met tekst en vert. van verschillende fragm.

*van der Horst (P.W.), *De joodse toneelschrijver Ezechiël*, in: *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 36 (1982), p. 97-112. - Met vert. van 2 fragm. Het tweede (vv. 254-269) opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 195-196.

F

Firmicus

(Julius Firmicus Maternus Iunior; midden 4de eeuw n.C.). Latijns auteur, waarschijnlijk van Siciliaanse origine. Schreef als heidens retor een astrologisch traktaat *Mathesis* (Astrologie), in 8 boeken, doorspekt met morele beschouwingen. Na zijn toetreding tot het christendom richtte hij, kort vóór 350, met zijn *De errore profanarum religionum* (De dwaalleer van de heidense godsdiensten) een oproep tot de keizers Constantius II en Constans om de resten van het heidendom met geweld uit te roeien.

**Julius Firmikus Maternus Van de dwaalinge der heidensche afgoderyen*..., met aantekeningen verrykt door G. Kempher, 2 dln., Alkmaar, Mol, 1718. - Integrate vert., met uitvoerige comm. Herdr.: Amst., Schagen, [ca. 1730].

*Brakman, *Opstellen*, 1926, p. 187-199. - Brede samenvatting van *Math.*, met op p. 191-193 vert. van 2, 30, 1-12.

Florus

(Lucius Annaeus of Publius Annius Florus; 1ste helft 2de eeuw n.C.). Op naam van 'Florus' zijn (fragmenten van) enkele geschriften overgeleverd. Hoewel er geen zekerheid is of deze werken het oeuvre zijn van één auteur, vermelden we ze hier gemakshalve samen. Bewaard zijn:
- de autobiografische inleiding tot de dialoog *Vergilius orator an poeta?* (Is Vergilius redenaar of dichter?);
- 4 verzen gericht tot keizer Hadrianus (zie aldaar). In de *Anthologia Latina* (zie aldaar) zijn nog 9 Florus-gedichtjes overgeleverd;
- het historische werk *Bella Romana* (Romeinse oorlogen), ook genoemd *Epitoma de Tito Livio* (Uittreksel uit Titus Livius), in 2 of 4 boeken ingedeeld, een lof van Romes grootheid, hoofdzakelijk op basis van Livius.

Verzen gericht tot Hadrianus

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 148-149. - Tekst en prozavert.

*Enk (P.J.), *Latijnse letterkunde*, Tweede... druk (*Antieke Cultuur*), Gron.-Batavia, Wolters, 1935. - Op p. 256 vert. door E.B. Koster.

Integrale vertaling van Bella Romana

**Roomsche Historie van L. Julius Florus... Mitsgaders De Thien Boecxkens van Eutropius*... Alles uyt de Fransche in de Nederduytsche tale gebracht door Abraham de Decker. En na de Latijnsche exemplaren oversien door J. de Decker, Amst., Sweerts, 1664.

Fragmenten van Bella Romana

*_Corte beschrijvinge vant oorlogh... tusschê... Caesarem ende... Pompeium_..., in: M. Annaevs Lvcanvs, *van 't Borger oorlogh der Romeynen*, ... Overgeset in Nederlands rym-dicht door D. Heyndrick Storm, Amst., Colyn, 1620. - In het voorwerk vert. van 2, 13 (= 4, 2). Deels al in de uitgave van 1617.

*Waele, *Antieke geschiedschrijving*, 1946, p. 199-201. - Vert. van 2, 30 (= 4, 12), 29-39.

Aanvullende opmerking

Als curiosum vemelden we nog: *Hollants Mars-Banquet... handelende van den tweeden Punischen oorlog, dese der Nederlanders niet ongelijk*. Verrijkt en ontleed door Audax Philalethes... Uit het Italiaens overgeset... Door Johannes Fidelis, s.l., s.n., 1672. - Deze doorzichtige mystificatie, een pamflet tegen de 'Witten', bevat een 'vertaling', doorspekt met uitweidingen, van *Bell. Rom.* 1, 22 (= 2, 6).

Fortunatus Manichaeus

(einde 4de eeuw n.C.). Woordvoerder van de Manicheeërs in een dispuut met Augustinus, gehouden te Hippo op 28 en 29 augustus 392. Het verslag van dit dispuut is als *Contra Fortunatum disputatio* (Dispuut tegen Fortunatus) onder de geschriften van Augustinus opgenomen.

*Arnold/Hooghe, *Historie*, 1701, p. 819-824. - Vert. van de opwerpingen van Fortunatus.

Fragmenta Vaticana

('Vaticaanse fragmenten'; 4de eeuw tot 1ste helft 5de eeuw n.C.?). Naam gegeven aan de tekst aangetroffen op een in 1821 ontdekte palimpsest, met stukken uit een anoniem geschrift dat uittreksels van juristen en keizerlijke constituties weergeeft. Het werk kwam blijkbaar in fasen tot stand. Zie onder ***Juridica anonyma***.

Fragmentum Muratorianum

(Fragment van Muratori). Oudste kritisch overzicht (canon) van de boeken van het Nieuwe Testament, fragmentarisch bewaard, in 1740 door F.A. Muratori uitgegeven. De Latijnse tekst is mogelijk de vertaling van een Grieks origineel, ca. 200 opgesteld tegen de wildgroei van (gnostische) apocriefen.

*Klijn (A.F.J.), *De wordingsgeschiedenis van het Nieuwe Testament* (*Aula-Boeken*, 207), Utrecht-Antw., Spectrum, 1965, p. 238-241. - Tekst en vert. Herdr. tot: 1971[3].

Frontinus

(Sextus Iulius Frontinus; 2de helft 1ste eeuw n.C.). Latijns politicus wiens militaire ervaringen het onderwerp vormen van twee van zijn geschriften, *Strategemata* (Krijgslisten) en *De re militari* (Militaire zaken). Hij is ook de auteur van werken over landmeetkunde en de watervoorziening te Rome.

*_De vier Boeken van Sextus Julius Frontinus, Van de Listighe Krijghs-handelingen_... Vertaelt door H.N. [= Herman Neuspitzer], Gorinchem, Vinck, 1669.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 335-336. - Fragm. uit het laatstgenoemde geschrift.

*van Hooff (Anton J.L.), *Spartacus, een slavenopstand in de klas*, in: *Kleio* (Ned.), 22 (1981), 8, p. 20-32. - Met enkele stukjes vert.

Fronto

(Marcus Cornelius Fronto; begin 2de eeuw-ca. 175 n.C.). Redenaar-advocaat en leraar (o.m. van de keizers M. Aurelius en L. Verus), afkomstig uit Numidië. Fronto's roem berustte in de Oudheid vooral op zijn redevoeringen, waaruit ons echter slechts fragmenten zijn overgeleverd. Wel bewaard, dankzij de ontdekking van een palimpsest, zijn grote stukken uit de privé-correspondentie. Het betreft in de eerste plaats briefwisseling met Marcus Aurelius, in het Latijn en in het Grieks; verder ook met Lucius Verus, Antoninus Pius en vrienden (van deze laatste groep zijn alleen de brieven van Fronto zelf bewaard).

*Brakman, *Opstellen*, 1919, p. 52-70. - Bevat stukken uit de correspondentie met Marcus Aurelius.

*Beukers, *In transitu*, II, 1957, p. 12-19. - Tekst en vert. van 2 brieven (Marcus Aurelius-Fronto) bij de dood van Fronto's kleinzoon.

Fulgentius Ruspensis

(467-533 n.C.). Latijns-christelijk schrijver, bisschop van Ruspae (Numidië). Schreef een aantal leerstellige werken, grotendeels tegen het arianisme en het semi-pelagianisme gericht, alsook een 12-tal moraaltheologische en pastorale *Epistulae* (Brieven). Zijn *De fide ad Petrum* (Over het geloof, aan Petrus) was in de middeleeuwen populair als ‘regel van het ware geloof’. Van de *Sermones* (Preken) op zijn naam zijn er vele onecht: slechts 8 gelden tegenwoordig als authentiek. Van zijn abecedarische *Psalmus* tegen de Arianen kennen wij geen gedrukte Nederlandse vertaling. Of bisschop Fulgentius ook de ‘mythograaf’ Fabius Planciades Fulgentius is, wordt nog steeds omstreden.

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, III, 1828, p. 2-13. - Vert. van *Epist.* 4.

*Fulgentius van Ruspe..., *Preeken*. Ingeleid en vertaald door J.J. van den Besselaar (*Meesters van Gods Woord*), Bussum, Brand - Brugge-Brussel, Kinkhoren, 1946. - Op p. 19-130 integrale vert. van 12 *Sermones* (6 echte en 6 *dubii*).

*Stemberger/Thewissen, *Bijbel en Christendom*, I, 1978, p. 166-167 en 178-179. - Fragm. uit *De fide*.

G

Gaius.

Op naam van deze Romeinse jurist is een invloedrijk werk bewaard, dat doorgaans de titel *Institutiones* (Instituten) krijgt. Het gaat om een didactische voorstelling van het Romeinse privaatrecht. Het geschrift is wellicht ca. 160 n.C. tot stand gekomen. Delen ervan werden opgenomen in de *Institutiones* van Justinianus, en in de *Digesta* (zie onder ***Corpus iuris civilis***). Nog andere geschriften worden aan Gaius toegeschreven.

**De Instituten van Gaius*. Vertaling, tabellen en register van A.C. Oltmans, Haarlem, Tjeenk Willink, 1958. - Herdr. tot: 1967[3]. - Tekst en vert.

**De Instituten van Gaius*, vertaald door J.E. Spruit en K. Bongenaar (*Het Erfdeel van de Klassieke Romeinse Juristen*, 1), Zutphen, Walburg Pers, 1982. - Tekst en vert.

**Gaius en Paulus*, vertaald door J.E. Spruit en K.E.M. Bongenaar (*Het Erfdeel van de Klassieke Romeinse Juristen*, 2), Zutphen, Walburg Pers, 1984. - Fragm. van een 5de-eeuwse parafrase van Gaius' *Inst.*, afkomstig uit Autun (p. 12-43), en een (eveneens 5de-eeuwse?) *Epitome Gai* (Resumé van Gaius; p. 44-77).

Galenus

(129-199 n.C.). De laatste grote Griekse medicus uit de Oudheid, afkomstig uit Pergamum en ook actief in Rome als keizerlijk lijfarts. Galenus schreef een reusachtig oeuvre bijeen, waarvan ca. 120 geschriften zijn bewaard. Behalve medische maken er ook filosofische, filologische en autobiografische werken deel van uit. In het medische domein bestrijken zijn werken vele deelgebieden en beperkt Galenus zich niet tot de opvattingen van één school, zodat we kunnen spreken van de laatste panoptische beschrijving van de geneeskunde uit de Oudheid. Galenus had vooral met zijn anatomisch-fysiologische opvattingen grote invloed op de medische ontwikkelingen in en na de middeleeuwen, o.m. via Arabische en Latijnse vertalingen.

Zelfstandige publikaties met vertalingen

**Leerstellingen van den Griekschen arts Galenus over ligchaamsoefeningen*. Uit de bronnen zamengesteld door B. Frank... In het Nederduitsch overgebragt door H. Eshuys..., Rott., Van Meurs-Stufkens, 1868. - Op p. 11-29 vert. van 2 fragm. uit *De sanitate tuenda* (Zorg voor de gezondheid).

*Godderis (Jan), *Galenos van Pergamon over psychische stoornissen. Een bijdrage tot de geschiedenis van de begripsontwikkeling in de psychiatrie*, Leuven-Amersfoort, Acco, 1987. - Bevat vert. fragm.

Fragmenten

*Baumann (E.D.), *Geschiedenis der geneeskunde*..., Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1918, p. 113-116. - Vert. uit *De locis affectis* (Plaatselijke aandoeningen), 5, 8.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 381-408. - Reeks fragm. uit allerlei werken.

*Straaten, *Stoa*, 1969, p. 65-66, 117-118. - 4 korte fragm.

*Halbertsma (E.H.) - van Vels-van Dongen (J.A.), *Galenus. Arts tussen droom en rede*, in: *Herm.*, 61 (1989), p. 170-201. - Bevat vert. fragm.

*Hupperts, *Olympische spelen*, 1989, p. 172-176. - Vert. uit *Protrepticus* (Aansporing tot de geneeskunde) 9-14.

Gallus

(Gaius Cornelius Gallus; ca. 69-26 v.C.). Latijns elegisch dichter van wie nagenoeg niets is bewaard. Gallus, die blijkens uitlatingen bij zijn 'opvolgers' Propertius, Tibullus, Ovidius én vooral zijn jeugdvriend Vergilius een gewaardeerd dichter is geweest, schreef 4 boeken elegieën waarin de geliefde Lycoris een belangrijke rol speelde. Het ooit aan hem toegedichte *Lydia bella puella* is een laat-middeleeuws maaksel.

*Hottentot (Wim), *Fata libelli: over toeval*, in: *Optima*, 6 (1988), p. 186-198. - Op p. 192 letterlijke vert. van recent ontdekte en aan Gallus toegeschreven vv.

Gargilius

(Quintus Gargilius Martialis; midden 3de eeuw n.C.). Romeins auteur van een landbouwkundig werk met aandacht voor medische aspecten. Fragmenten zijn bewaard, waaronder een omvangrijk met de titel *Medicinae ex oleribus et pomis* (Geneesmiddelen uit groente en fruit).

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 341-343. - 4 fragm.

Gaudentius Donatista

(begin 5de eeuw n.C.). Bisschop van de donatistische kerk van Thamugadi (Timgad) in Numidië. Uit zijn brieven worden citaten aangehaald in de *Contra Gaudentium* (418/9) van Augustinus.

*Arnold/Hooghe, *Historie*, 1701, p. 853-855. - Vert. van een aantal citaten.

Gellius

(Aulus Gellius; 2de eeuw n.C.). Latijns auteur. Tijdens een eenjarig verblijf in Athene schreef hij *Noctes Atticae* (Attische nachten), dat grotendeels is bewaard. In dit geschrift gaat de auteur in op verscheidene filosofische, juridische, godsdienstige en tekstkritische problemen. Daarbij geeft hij vele citaten uit teksten die voor de rest verloren zijn, wat aan het werk een toegevoegde waarde geeft.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 63-68. - Vert. van 2, 23 (vergelijking Menander-Caecilius).

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 338-341. - Vert. van 12, 1 (over zuigelingenvoeding), bekort.

*Wijnen (J.), *Uittreksels uit Aulus Gellius*, in: *Nova et Vetera*, 38 (1960-1961), p. 447-452. - *Praef.*; 1, 19; 7, 14. Lat. tekst met vert. en verklaring van woorden.

*Bartelink (G.J.M.), *Androclus en de leeuw. De geschiedenis van een literair motief*, in: *Herm.*, 51 (1979), p. 2-13. - Vert. uit 5, 14.

Germinius

(2de helft 4de eeuw n.C.). Ariaans gezinde bisschop (ca. 356) van Sirmium in Illyrië. Ging op 13 januari 366 een debat aan met de rechtgelovige leek Heraclianus. Zie ***Altercatio Heracliani cum Germinio***.

Gerontius

(† 485 n.C.). Priester en geestelijk bestuurder van het Melaniaklooster op de Olijfberg bij Jeruzalem. Aan hem wordt een historisch belangrijke *Vita Melaniae Iunioris* (Leven van Melania de Jongere) toegeschreven. Melania (ca. 383-438), Romeinse *senatrix*, was een volgelinge van Hiëronymus in Palestina en stichtte er het klooster op de Olijfberg. De *Vita* is overgeleverd in een Griekse en een Latijnse versie; de eerste zou de originele zijn volgens de uitgever Rampolla del Tindaro.

**Sancta Melania de Jongere*... naar een uitgave van Mariano Rampolla de [sic] Tindaro vrij bewerkt door Teresia Pia Waszklewicz van Schilfgaarde, Leiden, van Leeuwen, 1911. - Buiten vele korte aanhalingen worden (p. 222-237) de cap. 60-70 volledig vertaald.

*Gerontius, *Leven van St. Melania de Jongere*, vertaald door Maria Ruhe (*Getuigen*, II, 3), Amst., R.K. Boekcentrale, 1942. - Integrale vert.

Gorgias

(ca. 480-380 v.C.). Succesrijk Grieks redenaar en retorica-leraar, afkomstig uit Leontini en als reizend spreker actief op het Griekse vasteland. Slechts 2 redevoeringen zijn bewaard: *Helenae encomium* (Lof van Helena) en *Palamedis apologia* (Verdedigingsrede voor Palamedes). Verder zijn dankzij Sextus Empiricus en Pseudo-Aristoteles 2 fragmenten overgeleverd uit een sceptisch-filosofisch werk, een polemiek tegen Parmenides: ‘Over het nietzijnde of over de natuur’. Andere redes en theoretische geschriften zijn verloren. We vermelden nog dat Gorgias optreedt in de gelijknamige dialoog van Plato en dat naar hem de ‘Gorgiaanse stijlfiguren’ zijn genoemd, figuren waarvan de ‘herhaling’ het voornaamste kenmerk is.

Helenae Encomium

*Jong, *Antieke welsprekendheid*, 1949, p. 14-18. - 4 fragm.

*Pinnoy (Maurits), *Gorgias en de retoriek*, in: *Dietsche Warande en Belfort*, 121 (1976), p. 294-297. - Bevat vert. van 8-14.

*Angelet (Nathalie), *Gorgias, 'Lofrede op Helena' §8-15a. Inhoudelijke en stilistische bespreking*, in: *Kleio*, N.R., 15 (1985), p. 66-85. - Met Gr. tekst en vert. van 8-15a.

*Croon (J.H.), *De betovering van het woord*, in: Westenbroek (J.J.M.) e.a., *Verleidingskunsten der Muzen*, Muiderberg, Coutinho, 1986, p. 25-38. - Op p. 27-29 vert. van 8-14.

Palamedis Apologia

*Sicking, *Antieke pleidooien*, I, 1969, p. 14-26. - Inl. en vert.

'Over het niet-zijnde of over de natuur'

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 339-344. - Korte testimonia en vert. van een lang fragm.

*Bakker, *De mens*, 1986, p. 39-57. - Vert. op p. 47-55.

Gregorius Nazianzenus

(ca. 330-390 n.C.) of Gregorius de Theoloog. Grieks-christelijk schrijver en kerkleraar, geboren te Nazianzus in Cappadocië, een tijdlang patriarch van Constantinopel. Groot redenaar en produktief versifex. Van hem zijn bewaard: 45 *Orationes* (Redevoeringen), waaronder een apologie van zijn vlucht voor het priesterschap (*or.* 2), een lofrede op zijn broer Caesarius (*or.* 7) en een preek over de armenzorg (*or.* 14); 245 *Epistulae* (Brieven); meer dan 400 *Carmina* (Gedichten), leerstellig, didactisch, persoonlijk enz. Uit zijn *Carmina* komen ook de 254 grafschriften en epigrammen die boek 8 van de *Anthologia Graeca* (zie aldaar) uitmaken.

Orationes

**Gregorius Nazianzenus Van de Mededeelzaamheidt*, uit het Grieks in 't Nêerlands overgebragt. Door Petrus Francius, Amst., Wetsteen, 1699. - Vert. van *or.* 14, met lange *Voorreden* en uitvoerige *Aanteekeningen*.

*Hugenholtz, *Levenslicht*, 1889, p. 354-363. - Fragm. uit *or.* 14-15, 17, 21 en 43. Herdr.: 1910 (p. 282-288).

*Noppen (C.), *Lofrede van Caesarius door S. Gregorius van Nazianze*, in: *Nova et Vetera*, 16 (1934), p. 236-254 en 530-542. - Integrale vert. van *or.* 7, met comm.

*Henning (Cornelius Josephus), *De eerste schoolstrijd tussen Kerk en Staat*..., Nijm., Berkhout, 1937, p. 118-125. - Vert. van fragm. uit *or.* 4 en 5 (tegen keizer Julianus).

*Munsters (A.), *Priesterlijke volmaaktheid; Geestelijke geneeskunde*, in: *Ons Geestelijk Leven*, 22 (1945-1946), p. 245-249; 24 (1947-1948), p. 30-37. - Vert. van *or.* 2, 9-34.

*Eyben, *Jong zijn*, 1979, p. 40-46. - Vert. van *or.* 43, 15-24.

Epistulae

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, I, 1828, p. 151-167. - Vert. van/uit 8 *epist.*

Carmina

*Bilderdijk, *Dichtwerken*, VI en XII-XIV, 1857-1859, passim. - 5 fragm. uit *Carm.* 2, 1.

*X., *Ode naar het Grieksch des H. Gregorius van Nazianzen*, in: *De Vlaamsche Wacht*, 7 (1884-1885), p. 98. - *Carm.* 1, 1, 30 berijmd.

*Davids (H.L.), *De gnomologieën van Sint Gregorius van Nazianze*, Nijm.-Utrecht, Dekker-Van de Vegt, 1940 (ook als diss. K.U. Nijm.). - Op p. 18-129 tekst, vert. en bespr. van *Carm.* 1, 2, 30-33.

*Hamman/Beekman, *Gebedsbron*, 1957, p. 239-246. - 12 fragm. uit *Carm.* 1, 1.

**O Gij, alles voorbij*..., vertaling van Kees Waaijman en Jo Tigcheler, in: *Speling*, 24 (1972), I, p. 13-15. - Vert. van *Carm.* 1, 1, 29.

**Spiegel*, 1988, p. 217. - Fragm. uit *Carm.* 2, 1, 1, vert. Hans Warren en Mario Molegraaf.

Gregorius Nyssenus

(ca. 335-394 n.C.). Grieks-christelijk schrijver, jongere broer van Basilius Magnus. Werd in 371 bisschop van Nyssa in Cappadocië. Retorisch en wijsgerig geschoold, wilde hij in zijn geschriften, redevoeringen en brieven christelijk en neoplatonisch gedachtengoed verzoenen. Zijn oeuvre omvat: 1) een aantal leerstellige werken, w.o. de grote *Oratio catechetica* (Toespraak over de geloofsleer); 2) exegetische, vaak mystiek-allegorische verhandelingen en preken, o.m. *De vita Mosis* (Het leven van Mozes), 15 *Homiliae in Canticum canticorum* (Preken over het Hooglied), *De engastrimytho* (Over de geestenoproepster [van I *Sam.* 28]), 8 *Orationes de beatitudinibus* (Toespraken over de zaligheden), 5 *Homiliae in orationem dominicam* (Preken over het gebed des Heren); 3) redevoeringen en feestpreken; 4) ascetische geschriften, w.o. *De vita Macrinae* (Leven van Macrina) over zijn eigen zuster, en *De instituto christiano* (Het christelijke levensideaal); 5) een 3O-tal *Epistulae* (Brieven).

Oratio Catechetica

*Gregorius van Nyssa, *Oratio Catechetica*, ingeleid en vertaald door W.C. van Unnik (*Klass. Kerk*, 1, [3]), Amst., Holland, 1949. - Integrale vert.

Exegetische geschripten en preken

*Hugenholtz, *Levenslicht*, 1889, p. 363-366. - Fragm. uit *Or. dom.* 3 en *Beat.* 1. Herdr.: 1910 (p. 289-291).

*Gregorius van Nyssa, *Als je blijft zoeken*... Vertaling Jo Tigcheler en Kees Waaijman, in: *Speling*, 26 (1974), 3, p. 83-85. - 2 fragm. uit *V. Mos.* 2.

*Smit (Gabriël), *Avondboek*, Baarn, Ambo, 1978, p. 47. - Fragmentje uit *Or. dom.* 4. Herdr.: 1978.

*Gregorius van Nyssa, *Vijftien homilieën over het Lied der liederen*; vertaling en inleiding Michel Coune, Brugge, Zevenkerken, 1991. - Integrale vert. van *Hom. in Cant.*, naar een voorvertaling van Bertrand Couwenberg (1965).

*Parmentier, *Goddelijke wezens*, 1989, p. 86-91. - Voorstelling en vert. van *Engastr.*

*Gregorius van Nyssa, *Over het leven van Mozes*... Uit het Grieks vertaald,

ingeleid en geannoteerd door de Benedictinessen van Bonheiden (*Kerkvaderteksten met Commentaar*, 9), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1992. - Integrale vert.

Feestpreken

Kerkvaders, 1984, p. 137-167. - Preek op Epifanie (= *Bapt. Chr.*), vert. en toelichting M.F.G. Parmentier.

Paasfeest, 1989, p. 60-62 en 64-69. - Twee preken over de verrijzenis, vert. C. Datema (*Res.* 4) en R.F. Regtuit (*Res.* 5).

Ascetische geschriften

*Gregorius van Nyssa, *Makrina. Een biografie*... Ingeleid en vertaald door R. Leys (*Klass. Gal.*, 132), Antw., DNB/Amst., Wereldbibl., 1958. - Integrale vert.

*Gregorius van Nyssa, *Het leven van de heilige Macrina*. Vertaald en ingeleid door F. van der Meer en G. Bartelink, Utrecht-Antw., Spectrum, 1971. - Met integrale tekst en vert.

Pelgrim, 1976, p. 31-34. - Vert. van *Inst. chr.*, door C. Wagenaar.

Gregorius Thaumaturgus

(ca. 213-ca. 270 n.C.). Grieks-christelijk schrijver, geboren te Neocaesarea in Pontus. Werd ca. 240 bisschop van zijn geboortestad. Later ‘de Wonderdoener’ geheten, vanwege de spectaculaire aan hem toegeschreven wonderen. Enkele authentieke geschriften van hem zijn bewaard, o.m. een *Symbolum* (Geloofsbelijdenis), aangehaald in de *Vita Gregorii Thaumaturgi* (Leven van Gregorius de Wonderdoener) van Gregorius Nyssenus.

*Gregorius van Nyssa, *Het leven van de heilige Macrina*, 1971 (zie onder **Gregorius Nyssenus**), p. 13-15. - Vert. van het *Symb.*, door F. van der Meer en G. Bartelink.

H

Hadrianus

(Publius Aelius Hadrianus; 76-138 n.C.). Romeins keizer die ook als literair dilettant actief was. Van zijn prozageschriften is, behalve enkele fragmenten uit redevoeringen, nagenoeg niets bewaard; ook van zijn poëzie zijn slechts schaarse fragmenten overgeleverd. Aan de echtheid van een tiental epigrammen uit de *Anthologia Graeca* en de *Anthologia Latina* wordt bovendien getwijfeld. Vooral bekend zijn: het vinnige antwoord aan de dichter Florus (zie aldaar; 4 vv. = *Carminum fragmenta*, 1) en de 5 versjes waarin Hadrianus op zijn doodsbed zijn *animula* vaarwel zegt (*Carminum fragmenta*, 3). Onzeker is of het grafschrift voor zijn favoriete paard Borysthenes (*CE* 1522; 16 vv.) ook van zijn hand is.

Algemeen: Hadrianus' poëzie

*Beylsmit (J.J.), *Meer over Hadrianus' Levensafscheid en andere verzen*, in: *Herm.*, 38 (1966-1967), p. 205-208. - Citeert Engelse, Duitse en eigen Ned. vert. van *Animula* en geeft ‘verduidelijkende’ prozavert. van het Borysthenesgedicht.

Antwoord aan Florus

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 148-149. - Tekst en prozavert.

Animula

Dikwijls vertaald. Wij vermelden uit de laatste decennia:

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 149.

*Sanders, *Bijdrage tot de studie der Latijnse metrische grafschriften*, 1960 (zie onder ***Carmina Latina epigraphica***), p. 238.

*Rutgers van der Loeff (M.), *Vier vertalingen van Hadrianus' Levensafscheid*, in: *Herm.*, 38 (1966-1967), p. 128-130. - Citeert een Franse, Engelse en Duitse vert., plus een Ned. door A. Rutgers van der Loeff.

*Dekker (Alfred D.D.), *Animula vagula blandula*, in: *Herm.*, 46 (1974-1975), p. 174-175. - Over nawerking; met vert. door A.B. van Gool.

*van der Paardt (R.), *Nogmaals Hadrianus' levensafscheid*, in: *Herm.*, 46 (1974-1975), p. 352-357. - Met een Engelse, een Schotse en twee Duitse vert.; geeft verder bespr., een eigen Ned. vert., een van F. van Dooren en een bewerking door Bilderdijk (1826).

**Latijns nummer*, 1986, p. 152. - *Twee variaties*, door Frans van Dooren.

Proza

*_Nieuwe geïllustreerde wereldgeschiedenis_..., IV, Amst., Seyffardt, 1930, p. 2183-2184. - Rescript aan Minucius Fundanus (Eusebius, *Hist. eccl.* 4, 9), vert. H.J. Smeding.

*Jonkers (E.J.), *Een uitzonderingsbepaling van Hadrianus op het Romeinse recht*, in: *Herm.*, 38 (1966-1967), p. 130-133. - Lat. tekst, vert. en bespr. van de inscriptie *CIL* III, 12283 = brief van Trajanus' weduwe Plotina en Hadrianus' antwoord.

Hanno

(vóór 450 v.C.). Carthaags zeevaarder die de westkust van Afrika bevoer. Beschreef zijn *Periplus* (Rondvaart), die in een Griekse vertaling bewaard is.

*Casson (Lionel), *Scheepvaart in de oudheid* (*Aula-Boeken*, 146), Utrecht-Antw., Spectrum, 1964, p. 165-168 en 274-277. - Fragm., vert. K.J.A. Janson.

*Pepermans (G.M.A.), *Hanno de zeevaarder. Een hoofdstuk uit de antieke geografie*, in: *Herm.*, 51 (1979), p. 341-364. - Met Gr. tekst en vert.

Hegesippus

(einde 4de eeuw n.C.). Onder de naam *Hegesippi Historia* (Geschiedenis van Hegesippus) gaat een Latijnse vertaling/bewerking, in 5 boeken, van het *Bellum Iudaicum* van Josephus. ‘Hegesippus’ is mogelijk slechts een vervorming van ‘Josephus’. Men heeft de auteur van deze *Historia* gezocht in de kringen rond Ambrosius of Hiëronymus, maar zonder sluitende uitkomst. De *Hegesippi Historia* is in het verleden steeds samen met het werk van Josephus of onder zijn naam uitgegeven en vertaald. Zie daarom onder **Josephus**.

Heliodorus Fabulator

(wsch. 3de of 4de eeuw n.C.). Grieks auteur, uit Emesa in Syrië. In zijn roman *Aethiopica* (Ethiopische verhalen; 10 boeken) wordt de liefdesgeschiedenis tussen de Griek Theagenes en de Ethiopische prinses Chariclea beschreven. Het werk, wellicht de laatste van de antieke Griekse romans, bevat de traditionele verwikkelingen en de hereniging als happy end. We vermelden de 3 integrale vertalingen:

*_De Beschrijvinghe Heliodori vande Moorenlandtsche gheschiedenissen_... Eerst int Griecx beschreven: Ende nu wt het Francoysche int Nederlandts vertaelt door C. K[ina], Amst., Barentsz., 1610. - Herdr.: Haerlem, Roman, 1634.

*_De Wonderlyke Liefde-gevallen van Theagenes en Chariclea_... In 't Grieksch beschreeven door Heliodorus en In zuyver Nederduytsch overgebragt door J. Gentil, Grav., vander Burg, 1726. - Herdr.: Leyden, vander Deyster, 1731.

**Theagenes en Chariclea*, Uit het Grieksch. Door J. Bruijn, 2 dln., Amst., Meyer Warnars, 1825.

Heliodorus Medicus

(2de helft 1ste eeuw n.C.). Grieks heelkundige, van de

'pneumatische' school, werkzaam te Rome. Van zijn *Chirurgumena* (Onderwerpen uit de chirurgie) werden fragmenten opgenomen in de geschriften van Oribasius.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 235-241. - Vert. van 10 fragm.

Heraclianus

(2de helft 4de eeuw n.C.). Een rechtgelovig lid van de kerk van Sirmium in Illyrië. Ging op 13 januari 366 een debat aan met de Ariaans gezinde bisschop Germinius. Zie ***Altercatio Heracliani cum Germinio***.

Heraclitus

(ca. 500 v.C.). Grieks natuurfilosoof uit Ephesus, bijgenaamd 'de duistere'. Van zijn hoofdwerk in proza, later getiteld *De Natura* (De natuur), zijn meer dan 120 korte, veelal aforistische fragmenten bewaard. Wellicht bestond het volledige werk uit dergelijke spreukachtige, vaak paradoxale, stellingen.

*Vóór 1924: J. de Boer (1909).

*Ηράκλειτος, Λείψανα. *Herakleitos, Fragmenten*. [Nederlandse vertaling door Everhard Hoek], Amst., Balkema, 1944. - Tekst en vert.

*Flam, *Levensideaal*, 1951, p. 21-22. - 10 fragm. vert.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 131-149. - 'Al de fragmenten van enige betekenis'; ook indirecte citaten en testimonia.

*Heraclitus, *Fragmenten*, bezorgd, vertaald en toegelicht door J. Mansfeld, Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1979. - Tekst, vert., comm. Herdr.: (*Baskerville Serie*), 1987 (herzien). Dit boek is een herziene versie van het artikel: *Heraclitus in usum delphini*, in: *Lampas*, 8 (1975), p. 364-393.

Aanvullende opmerking

C. Verhoeven (1984 +) vertaalde diverse fragm.

Hermas

(midden 1ste eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver in Rome, traditioneel gerekend tot de 'Apostolische Vaders'. Zijn *Pastor* (Herder), gedateerd ca. 145, is een 'openbaringsgeschrift': een engel, in de gedaante van een herder, deelt de schrijver 5 visioenen, 12 geboden en 10 gelijkenissen mee. De Griekse tekst is niet volledig bewaard, maar kan worden aangevuld door twee Latijnse versies. Het werk werd sedert de 16de eeuw herhaaldelijk in het Nederlands vertaald. Wij noemen vier (min of meer) recente omzettingen:

*_Oud christelijke letterkunde_..., bewerkt door A.C. Duker en W.C. van Manen, Eerste deel, Amst., Brinkman, 1871, p. 267-481. - Inl. en vert. Herdr.: Haarlem, Tjeenk Willink, 1882.

*Bergh van Eysinga, _Apostolische Vaders_, III, 1916. - Voorstelling, vert., registers.

*Franses, _Apostolische Vaders_, 1941, p. 164-272. - Inl. en vert.

*Klijn, *Apostolische Vaders*, II, 1983, p. 125-232. - Inl., vert. en toelichtingen.

Hermesianax

(3de eeuw v.C.). Grieks-hellenistisch dichter uit Colophon. Drie boeken elegieën worden aan hem toegeschreven, genoemd naar de geliefde Leontion. Daaruit is, behalve onbetekenende brokstukjes, slechts één langer fragment (98 vv.) bewaard, een 'catalogus' waarin Hermesianax de liefdes van vroegere dichters en filosofen aan de hand van hun geschriften 'reconstrueert'.

*Kloos (Willem), *Over de zgn. Alexandrijnsche periode der Grieksche literatuur*, in: *De Nieuwe Gids*, 34 (1919), 2, p. 433-466. - Vert. van het grote fragm. op p. 462-465. Herdr.: *Letterkundige inzichten*, XIII, Grav., Luctor et Emergo, 1928, p. 60-62.

**Orpheus*, 1974, p. 7. - Een fragm. in prozavert., door Arnold Provoost en Ghislaine Scherpereel.

Hermeticum Corpus

(2de en 3de eeuw n.C.). Verzameling van anonieme Griekse prozageschriften, verhandelingen en dialogen, voorgesteld als openbaringen van *Hermes Trismegistus* (Hermes de driemaal grootste; Griekse benaming voor de Egyptische god Toth). Ze leveren occulte wijsheden over op het vlak van religie, magie, astrologie enz., een produkt van het syncretisme van het Egyptische en Griekse religieuze denken. Het eerste traktaat kreeg de naam *Poimandres* (Mannenherder), de rest is titelloos.

*Vóór 1924: G.Pz. Schagen (?, 1607), A.W. van Beyerlandt (1643), W.H. Denier van der Gon (trakt. 13; 1918).

**De Egyptische Oer-Gnosis en Haar Roep in het Eeuwige Nú, opnieuw verkondigd en verklaard aan de hand van... het Corpus Hermeticum*... door J. van Rijckenborgh, 4 dln. (*Renova-Bibliotheek*, 3-6), Haarlem, Rozekruis-Pers, 1960-1965. - Met vert. van nagenoeg het gehele *Corpus*. Herdr. van dln. 1-3: 1960-1985.

**Corpus Hermeticum*. Ingeleid, vertaald en toegelicht door R. van den Broek en G. Quispel (*Pimander*, 2), Amst., In de Pelikaan, 1990. - Herdr. tot: 1991[3].

Poimandres

*Lietaert Peerbolte (M.), *Poimandres. Grieks-hermetisch geschrift* in het Nederlands vertaald met een transpersonalistische beschouwing (*Occident-Serie*), Deventer, Ankh-Hermes, 1974.

Herodianus

(1ste helft 3de eeuw n.C.). Grieks geschiedschrijver, die wellicht een groot deel van zijn leven in Rome doorbracht. Zijn werk *Ab excessu divi Marci* (Vanaf de dood van

keizer Marcus [Aurelius]), in 8 boeken, omvat de periode die loopt van 180 n.C. tot de regering van Gordianus III (238) en schenkt veel aandacht aan de persoon van de keizers. De stijl is retorisch en de geschiedkundige waarde vrij gering.

Integrale vertalingen

*_Herodianus_... Wt het Latijn overghesedt door D.V. Coornhert. Arnhem, Janszoon, 1609. - Vert. uit het Lat. van Angelus Politianus.

*_Herodianus acht Boeken Der Roomsche Geschiedenissen_. Uit het grieks verduitscht door Pieter Rabus..., Rott., Naeranus, 1683.

*Herodianus, _Crisis in Rome_. Vertaling M.F.A. Brok (_Fibula Klassieke Reeks_, 9), Bussum, Fibula-van Dishoeck, 1973.

Fragmenten

*van Norren (Jacob Jan), _Plautianus_..., Hilv., Schipper, 1953, p. 86-89 en 130-138. - Vert. uit 3, 10-13.

*Hadas/Schwartz, _Geschiedenis van Rome_, 1959, passim. - 8 korte fragm.

Herodotus Historicus

(ca. 485-425 v.C.). Grieks geschiedschrijver. Zijn werk _Historiae_ (Historiën) werd later ingedeeld in 9 boeken, genoemd naar de negen muzen. Het stelt de geschiedenis van de verhouding Azië-Europa centraal, van de periode van de Trojaanse oorlog tot de tocht van de Pers Xerxes tegen Griekenland. Vanaf het vijfde boek komen de Perzische oorlogen doorlopend aan bod. Het geschiedkundige verhaal wordt vooral in de eerste boeken vaak onderbroken door etnografische uitweidingen en is doorspekt met talrijke min of meer zelfstandige vertellingen. Aan Herodotus werd ook een _Vita Homeri_ (Leven van Homerus) toegeschreven.

Integraal

*_Herodoot van Halikarnassus Negen Boeken der Historien, Gezegt de Musen... Beneffens een Beschrijving van Homeers leven, door den zelven Herodoot_. Uit het Grieks vertaelt door O[lfert] D[apper], Amst., Sweerts, 1665.

*Herodotus. _Muzen_. Uit het Grieksch met inleiding en korte aanteekeningen door Ch.M. van Deventer, 2 dln. (_Klass. Schr._, 5-13), Amst., van Looy-Gerlings, 1893-1895. - Verscheen oorspr. in 9 afleveringen. Herdr.: Amst., Versluys, [ca. 1910], en: Zutphen, Thieme, 1924 (herzien door J.W. van Rooijen).

*_Hèrodotos' Historiën_, vertaald en ingeleid door Onno Damsté..., Bussum, de Haan, 1968. - Met uitvoerig register, kaarten en aantekeningen bij de tekst. Talr. herdr., o.m. in de reeksen _Fibula Klassieke Reeks_ (1978[5]) en _De Haan Klassieken_ (1987[8]). De auteur publiceerde ook: _Oude oosterse verhalen uit het geschiedwerk van Hèrodotos_... (_Prisma-Boeken_, 461), Utrecht-Antw., Spectrum,1959 (= 1975[6]). Deze verhalen vooral uit de boeken 1 t/m 4.

Bloemlezingen

*Herodotos, *Keurbladzijden uit Herodotos*. Nederlandse vertaling van G. Timmermans (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1947. - Herdr. tot: 1970[5] (herzien).

*Cuypers, *Griekse geschiedschrijvers*, 1951, p. 27-143. - Fragm. uit alle boeken.

*Schwartz, *Barnsteen*, 1953, p. 63-95. - Fragm., het merendeel uit boek 1. Uitgebreider in: Schwartz, *Verhalen*, 1983[5], p. 162-207.

*Herodotus, *Navorsingen*. Een bloemlezing ingeleid, toegelicht en vertaald door Eddy De Laet (*Astra*), Antw.-Amst., Stand., 1979.

*Herodotus, *Zeer korte verhalen*, vertaald door Gerard Koolschijn (*Baskerville Serie*), Baarn, Ambo-Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1987.

*Hupperts (Charles) e.a., *Herodotos, literator en historicus. Inleiding op het werk, de werkwijze en de denkwereld van Herodotos*, Leeuwarden, Eisma, 1989. - Passim vert. fragm.

*Veenman (Simon) e.a., *Drie tyrannen bij Herodotos: Polykrates, Periander, Kambyses*, Leeuwarden, Eisma, 1989.

Volledige boeken

*Vóór 1924: J. Bosscha (1822: 8 en 9), N.G. van Kampen (1823: 5 en 6).

Aanvullende opmerking

Volgende literatoren vertaalden fragm.: J. Glazemaker (1658: bekorte vert. van *Vita Homeri*), Charivarius (1942: 2, 121; vert. en sterk uitgebr. bewerking), P. Claes (1979: 2, 121), H. Berghuis (1989: 1, 94).

Herodotus Medicus

(einde 1ste eeuw n.C.). Grieks arts, van de ‘pneumatische’ school. Fragmenten uit zijn geschriften bij Oribasius.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 279-282. - Vert. van 4 fragm.

Herondas of Herodas

(2de helft 3de eeuw v.C.). Grieks-hellenistisch dichter van *Mimiambi* (Mimen in een jambisch metrum), realistische spotgedichten in dialoogvorm, bestemd voor voordracht en handelend over onderwerpen uit het kleinburgerlijke leven van alledag. Negen gedichten, de laatste twee zeer onvolledig, zijn in 1890 op papyrus teruggevonden. Er zijn verder korte brokstukjes bewaard.

Alle bewaarde gedichten (of nagenoeg)

*Singels (N.J.), *De mimen van Herodas*, in: *De Gids*, 60 (1896), 3, p. 196-223. - Met metr. vert. van 3, 4, 6 en 7, en

*Singels (N.J.), *De levenwekkende mummie*, in: *Onze Eeuw*, 24 (1924), p. 120-137. - Met metr. vert. van 1, 2 en 5.

**Heroondas' Mimiamben*, uit het Grieksch vertaald door F.V. Toussaint van Boelaere..., Brussel, Kryn, 1935. - Prozavert.

Afzonderlijke gedichten

*Vóór 1924: H. van Herwerden (1891: 3), P. Groeneboom (1919: 1), A. Sizoo (1921: 3).

*M[eerwaldt] (J.D.), *Herondas' mime 'De schoolmeester'*, in: *Herm.*, 8 (1935-

1936), p. 34-39. - Metr. vert. van 3, opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 180-182.
*Putzeys (W.), *Herondas: De vrouwen in het heiligdom van Asklepios*, in: *Nova et Vetera*, 66 (1988-1989), p. 423-436. - Tekst, vert. en comm. van 4.

Hesiodus

(ca. 700 v.C.). Grieks episch-didactisch dichter. Twee werken zijn volledig bewaard: 1) *Theogonia* (Theogonie; ca. 1000 vv.), een genealogie en 'ordening' van de Griekse godenwereld, van Gaea tot de Olympische goden. Die wordt gevolgd door een (fragmentarisch bewaarde) *Catalogus* van heroën-moeders, volgens velen een zelfstandig gedicht. 2) *Opera et dies* (Werken en dagen; 828 vv.), een leerdicht over de arbeid in de landbouw en de scheepvaart, waarin persoonlijke belevenissen van de dichter verwerkt zijn. In het eerste deel van het gedicht komen o.a. de Pandora-mythe voor en de beschrijving van de vijf mensengeslachten (van de gouden tot de ijzeren tijd, waarin Hesiodus naar eigen zeggen leeft). Aan Hesiodus wordt nog toegeschreven, nagenoeg zeker ten onrechte: *Scutum Herculis* (Het schild van Hercules; 480 vv.). Het *Certamen Homeri et Hesiodi* (De wedstrijd tussen Homerus en Hesiodus) is een prozaverhaal doorspekt met verzen van beide dichters, bewaard in een redactie uit de 2de eeuw n.C.

Theogonia

*Depuydt (Wilfried), *Symboliek van de Griekse mythologie. Hesiodos' boodschap aan onze tijd*, Deventer, Ankh-Hermes, 1987. - Bevat prozavert. van *Theog.* 1-964.
*Kassies (W.), *Tweemaal Prometheus. Een vertaling van twee gedeelten uit het werk van Hesiodus*, in: *Herm.*, 59 (1987), p. 67-73. - O.m. *Theog.* 507-616.

Opera et Dies

**De Werken en Dagen van Hesiodus* naar het Grieksch in Nederduitsche verzen gevolgd door D.J. van Lennep, Amst., den Hengst, 1823. - Bewerking, met weglating van het slotdeel, de *Dies.* Herdr.: Amst., Meijer Warnars, 1834.
*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 63-66 en 118-120. - 3 lange en 3 korte fragm. in proza, door W.A. van Lakwijk.
*Hesiodus, *Werken en dagen, een leerdicht uit omstreeks 700 voor Christus, gevolgd door De Wedstrijd tussen Homerus en Hesiodus, een literaire legende uit de tweede eeuw na Christus*, vertaald door W. Kassies, Leiden, Dimensie, 1989. - Tekst en vert. van *Opera et dies*, vert. van *Certamen*, inl. en aantekeningen.
*Meijer, *Schipper*, 1990, p. 29-30. - Prozavert. van vv. 618-694.

Uit Theogonia en Opera et Dies

*Sissau, *Bloemlezing*, 1971, p. 96-112. - Een aantal van deze fragm. werd opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 33-38 en 41-43.

Scutum Herculis

*Defreyne (Lieven), *Het Schild van Achilles... en het Schild van Heracles*, in: *Kleio*, N.R., 21 (1991-1992), p. 1-16. - Met op p. 7-15 integrale prozavert. van *Scut. Herc.*

Certamen Homeri et Hesiodi

*Zie onder ‘Opera et dies’: Kassies.

Aanvullende opmerking

W. Bilderdijk gaf een zeer bekorte vert. (1820: *Opera*, 207-340).

Hesychius Hierosolymitanus

(5de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver. Eerst monnik, dan (ca. 412) priester in Jeruzalem. Van hem zijn vooral bijbelcommentaren en preken bekend, soms van betwiste authenticiteit.

Leven, getuigenissen, brieven van de heilige Antonius abt*, 1981 (zie onder **Antonius Abbas), p. 251-256. - Vert. van een preek over Antonius, door Christofoor Wagenaar.

**Paasfeest*, 1989, p. 72-75. - Vert. van een paashomilie, door J.M. Tevel.

Hierocles Platonicus

(5de eeuw n.C.). Grieks neoplatonisch filosoof, die in Alexandrië leefde. Van zijn oeuvre is vooral bekend *In aureum Pythagoreorum carmen commentarius* (Commentaar bij de Gouden verzen van de Pythagoreeërs).

**Commentaren van Hierocles op de gulden verzen van Pythagoras*, naar het Fransch van André Dacier in het Engelsch vertaald door N. Rowe en overgebracht in 't Nederlandsch door J.K. (*Minerva Bibliotheek*, 3), Weltevreden, Theosofische Boekhandel Minerva, s.a. - Daciers vert. verscheen in 1706, de Engelse bewerking door Rowe in 1707. Deze laatste werd gewijzigd herdrukt in 1906 en was de brontekst voor de Ned. publ.

**Gulden verzen*, 1911, p. 11-15 (= 1979^{3}, p. 7-14). - ‘Aanteekeningen op de Gulden Verzen van Pythagoras uit de commentaren van Hierocles’, vert. (uit het Engels) door Clara Streubel.

Hierocles Stoicus

(1ste helft 2de eeuw n.C.). Grieks filosoof die zijn stoïsche inzichten populariseerde in Ἠθικὴ στοιχείωσις (Grondslagen van de ethiek). Een groot deel van het werk is bewaard. Van zijn andere geschriften over praktische moraal zijn losse fragmenten overgeleverd.

*Eyben (E.), *De latere Stoa over het huwelijk: (III. Hierocles)*, in: *Herm.*, 50 (1978), p. 337-359. - Met vert. van 5 fragm. (uit Stobaeus): 4 ‘uit zijn boek over het huwelijk’, 1 ‘uit zijn boek over de huishouding’, en

*Eyben (E.), *Kinderrijkdom in de Grieks-Romeinse oudheid*, in: *Kleio*, N.R., 8

(1978), p. 114-144. - Op p. 124-125 vert. van een fragm. ‘uit zijn boek over het huwelijk’.

Hieronymus

(Sophronius Eusebius Hieronymus; ca. 347-420 n.C.). Latijnschristelijk schrijver en kerkvader. Geboren in Stridon (Dalmatië), studeerde in Rome, verbleef enkele jaren in Syrië en Constantinopel, werd dan secretaris van paus Damasus en begon in diens opdracht aan de herziening van de Latijnse bijbelvertaling, zijn levenswerk. In Rome leidde hij ook een kring van vrome dames, maar in 385 reisde hij af naar Palestina, waar hij van 386 tot aan zijn dood leefde en werkte in een door hem gesticht klooster te Bethlehem. Hij vertaalde niet alleen de bijbel, maar ook vele geschriften van Griekse (en Koptische) kerkelijke schrijvers. Van Origenes, die hij een tijdlang zeer bewonderde, vertaalde hij o.m. 2 *Homiliae in Canticum canticorum* (Preken op het Hooglied) en 39 *Homiliae in Lucam* (Preken op Lukas); van Eusebius bewerkte hij het *Chronicon*, met voortzetting tot het jaar 378, en het *Onomasticon*, dit laatste onder de titel *Nomina Hebraica* (Hebreeuwse namen); verder nog de *Regula* van Pachomius, de *Doctrina* van Orsiësius enz. Van zijn eigen exegetische werken vermelden wij de *Commentarii in Ezechielem prophetam* (Commentaar op de profect Ezechiël) en de *Tractatus* (Verhandelingen) over allerlei bijbelse onderwerpen; van zijn dogmatisch-polemische geschriften de *Contra Vigilantium* (Tegen Vigilantius), over kwesties van eredienst en ascetisch leven, en de heftig aanvallende *Contra Iohannem Hierosolymitanum* (Tegen Johannes van Jeruzalem). Het boeiendste deel van zijn oeuvre is het corpus van 150 *Epistulae* (Brieven): ca. 125 authentieke stukken van Hiëronymus, de rest van zijn correspondenten, onder wie Augustinus. Deze brieven zijn gevarieerd van inhoud en levendig-persoonlijk van toon. In 3 brieven wordt een levensbeeld geschetst van vrome vrouwen uit zijn kring: Fabiola (*epist.* 77), Paula (*epist.* 108) en Marcella (*epist.* 127). Ze zijn later opgenomen in de *Vitae patrum*, evenals de levensbeschrijvingen van drie woestijnvaders: *Vita Hilarii, Vita Malchi, Vita Pauli* (Leven van Hilarius, Leven van Malchus, Leven van Paulus).

Vertalingen/bewerkingen door Hieronymus

Kanaän en d'omleggende landen*..., 1717 (zie onder **Eusebius, *Onomasticon*). - In het voorwerk, p. [12], wordt de voorrede van Hiëronymus vertaald, in het corpus worden de *Nom. Hebr.* volledig verwerkt.

Kerkelyke Geschiedenissen*..., 1749 (zie onder **Eusebius, *Historia ecclesiastica*). - Hierin, met eigen paginering, Hiëronymus' *Chron.* tot het jaar 327 vertaald door Abraham Arent van der Meersch.

*Meer-Mohrmann, *Atlas*, 1958. - Passim citaatjes uit *Chron.*

Origenes*, I-III, 1979-1980 (zie onder **Origenes). - Hierin vert. van/uit Hiëronymus' versies van 3 *Hom. in Luc.* (deel I, p. 201-209; deel II, p. 165-171) en van *Hom. in Cant.* I (deel III, p. 168-193), door de Benedictinessen van Bonheiden.

*_Regels van de heilige Pachomius_, uit het Latijn vertaald, ingeleid en van voetnoten en registers voorzien door Chr. Wagenaar. _Het boek van Orsiesius_, uit het Latijn vertaald door Pieter Jacob Berkhout, en ingeleid door Chr. Wagenaar (_Monastieke Cahiers_, 23), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1983. - Integrale vert. van Hiëronymus' _Regula Pachomii_ en _Orsiesii Doctrina_.

*Origenes, _Twee homilieën over het Hooglied_, vertaling verzorgd door Michel Coune; Roberte Van Hauwaert, Brugge, [Zevenkerken], 1985. - Integrale vert. van Hiëronymus' versie.

Exegetische werken

*Hamman, _Praktische gids_, 1971, p. 258-260. - Vert. van een kersthomilie uit de _Tract_.

*_Kerkvaders_, 1985, p. 329-360. - _In Ezech._ 1-28, vert. en toelichting door G.J.M. Bartelink.

Dogmatisch-polemische geschriften

*_De Brieven van den H. Hieronimus_..., Ghendt, 1707 (zie onder _Epistulae_), p. 293-361. - Integrale vert. van _C. Ioh. Hier._, door Adrianus Van Loo.

*Nijhoff (Geert), _Vigilantius_, Gron., Huber, 1897, p. 87-115. - Integrale vert. van _C. Vigil_.

Epistulae

Voor de ‘hagiografische’ _epist._ 77, 108 en 127: zie onder ***Vitae patrum***.

*_De Boeken van de Roepinge aller Volkeren_, 1700 (zie onder **Prosper Aquitanus**). - Hierin vert. van _epist._ 45 en 103, door Andreas Vander Schuur.

*_De Brieven van den H. Hieronimus_, Uyt het Latyn vertaelt in 't Nederduyts door Adrianus Van Loo, 2 dln., Ghendt, van der Ween, 1707. - Na een inleidend ‘leven van Hieronymus’ worden 79 _epist._, in een ongewone volgorde, integraal vertaald. Verschillende herdr., tot: (_Katholyke Propagande_, V, 4- VI, 3), Gent, Vereecken, 1842-1843 (4 dln., aangepaste spelling).

*Nijhoff, _Vigilantius_, 1897 (zie onder Dogmatisch-polemische geschriften), p. 61-70 en 74-81. - Integrale vert. van _epist._ 61 en 109.

*De Keersmaeker (G.), _Sint Hieronymus over Priesterlijke Volmaaktheid; Sint Hiëronymus over den dood van Nepotianus_..., in: _Pastor Bonus_, 15 (1934), p. 176-184; 16 (1935), p. 17-24 en 180-187. - Tekst en vert. van _epist._ 52 (met weglatingen) en _epist._ 60, 9-14.

*Brakman, _Tertullianea_, 1937, p. 170-237. - Vert. en tekst van _epist._ 43, 60 en 127.

*_Uit de Vrouwenbrieven van den H. Hieronymus_. Ingeleid en vertaald door Elisabeth Antoni (_GGG_, 610), Den Bosch, GGG, 1941. - Vertaalt fragm. uit 9 _epist._

*Duinkerken, _Wereldhistorie_, 1946, p. 21-23. - Vert. van fragm. uit _epist._ 45, aan Asella.

*Sizoo, *Christenen*, 1953, p. 133-149 en 173-181. - Vert. van/uit 4 brieven aan Augustinus en 2 andere *epist.*

*Meer-Mohrmann, *Atlas*, 1958, p. 105-106 en 141. - Vert. van fragm. uit *epist.* 108 en 60.

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 236-239. - Vert. van fragm. uit *epist.* 77 en 60.

*Verbruggen, *Teksten*, 1969, p. 264-265. - Vert. van *epist.* 102 (aan Augustinus).

*Thierry, *Vrouwen*, 1990, p. 72-77 en 83-92. - Vert. uit *epist.* 38-39 en 77.

Vitae

De levens van Hilarius, Malchus en Paulus werden opgenomen in de *Vitae patrum*: zie aldaar. Buiten die collectie werden zij zelden in het Nederlands vertaald. Wij vermelden:

*Stemberger/Thewissen, *Bijbel en Christendom*, I, 1978, p. 90-91. - Vert. van *Vita Pauli* 1-6.

Leven, getuigenissen, brieven van de heilige Antonius abt*, 1981 (zie onder **Antonius Abbas), p. 199-207. - Vert. van *Vita Pauli* 7-16 en van korte fragm. uit *Vita Hilarii*, door Christofoor Wagenaar.

Aanvullende opmerking

Van de klassieke literatoren vertaalden ook D.V. Coornhert (*Aantekeningen*, 1584) en Vondel (*Grotius Testament*, 1645) enkele korte fragm. uit diverse werken.

Hilarius Gallus

(1ste helft 5de eeuw n.C.). Gallisch geestelijke (uit Marseille?), die kort na 430 een brief aan Augustinus richtte (Aug., *Epist.* 226) i.v.m. het pelagianisme in Zuid-Gallië.

Bode, met twee Seyndt-Brieven, Prosperi eñ Hilarii*, 1608 (zie onder **Prosper Aquitanus). - Op f. 15^{R}-23^{R} integrale vert. van de brief van Hilarius, door Hadrianus Georgius Smout.

Hilarius Pictaviensis

(ca. 315-367 n.C.). Latijns-christelijk schrijver. Werd ca. 350 bisschop van zijn geboortestad Poitiers. Belangrijk dogmaticus en bestrijder van het arianisme, o.m. in zijn 12 boeken *De trinitate* (De drieëenheid). Van zijn bijbelverklarende geschriften noemen wij de *Tractatus in psalmos* (Verhandelingen over de psalmen), onvolledig bewaard. Hilarius is ook de eerste hymnendichter van de Latijnse Kerk, maar van zijn drie (of vier) *Hymni* kennen wij geen Nederlandse vertaling. Ook van zijn overig werk is weinig vertaald.

*_De zekerheid van het geloof der heiligen. Een bladzijde van Sint Hilarius_. Vertaling H. D[iepen], in: _Speculator_, 4 (1955), p. 47-48. - Vert. van _Trin._ 6, 19-22.

*Hamman/Beekman, _Gebedsbron_, 1957, p. 276-280. - 3 fragm. uit _Trin._

*Goffinet (Em.), *Klassieke literaire theorie en Christendom*..., in: *Kleio*, N.R., 2 (1972), p. 64-75. - Op p. 66-67 vert. van *In psalm.* 13, 1.

Hippias

(einde 5de eeuw v.C.). Van Elis, Grieks sofist, een van de belangrijkste figuren van zijn tijd. Van zijn omvangrijke oeuvre zijn slechts schamele fragmenten overgeleverd. Is ons vooral bekend via de (vertekende) schildering in de aan Plato toegeschreven dialogen *Hippias minor* en *Hippias maior*. Zie onder **Plato**.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 359-361. - 6 testimonia.
*Bakker, *De mens*, 1986, p. 58-65. - Vnl. fragm. uit Plato.

Hippocrates Mathematicus

(2de helft 5de eeuw v.C.). Grieks wiskundige en astronoom uit Chios. Slechts één fragment is bewaard van zijn leerboek waarin hij de bevindingen van de pythagorische geometrie samenvat. Dit boek zou Euclides' *Elementa* hebben beïnvloed.

*van der Waerden (B.L.), *Ontwakende wetenschap*... (*Historische Bibliotheek voor de Exacte Wetenschappen*, 7), Gron., Noordhoff, 1950, p. 146-149.

Hippocrates Medicus

(ca. 460-370 v.C.). Grieks arts, werkzaam op het eiland Kos, waar hij a.h.w. een geneeskundige school stichtte, beschouwd als de grondlegger van de medische wetenschap. Van de massa geschriften die op zijn naam werden gesteld, wordt thans nagenoeg de helft als onecht afgewezen. De overblijvende (meer dan 60) titels vormen het *Corpus Hippocraticum*, dat kan gelden als de schriftelijke erfenis van zijn school. Achterhalen wat hiervan door Hippocrates zelf is geschreven, blijkt wel ondoenbaar te zijn. In het corpus komen uiteenlopende aspecten van de geneeskunst en het medische beroep aan bod, van ethisch-deontologische voorschriften (o.m. de beroemde *Iusiurandum* = Eed) tot gedetailleerde beschrijvingen van diverse aandoeningen en hun behandeling.

Meerdere geschriften en bloemlezingen

**Hippocratis Coi Aphorismi... Vervaet in seven Boecken. Waer by gevoeght zijn noch drie boecken Prognosticorum of Voorsegginghen der Sieckten des selven Autheurs*. Alles uyt den Grieckschen inden Neder-Duytschen Tale overgheset door Hendricum Coumans..., Amst., Pels, 1631. - Vert. van *Aphorismi* en *Prognosticon*.
**Aphorismen, of Kort-bondige Spreuken van Hippocrates. Beneffens desselfs Wet en Vermaningen*... Vertaalt door S. Blankaart, Amst., van Royen, 1680. - Vert. van *Aphorismi, Lex* en *Praecepta*. Herdr. tot: Gend, Colier, 1792.

*van Gesscher (David), *Heelkunde van Hippocrates*, Eerste deel, Amst., Elwe, 1791. - Met vert. uit verschillende werken.
*Ἱπποκράτους Προγνωστικὸν καὶ Προρρητικὸν. *Hippocrates voorspellingen en*

voorzeggingen, 2 dln., Amst., Santbergen, 1835-1836. - Gr. tekst en Ned. vert.

*Baumann (E.D.), *Studiën over de Hippocratici*, Grav., Naeff, 1926. - Met passim vert., o.m. *Iusiurandum* (p. 7-8) en fragm. uit *De aere aquis locis* (p. 70-81).

*Stassen (Maria Joseph Wilhelmus), *Medische ethiek in grijze oudheid*, Maastricht, van Aelst, 1947. - Met tekst, vert. en comm. van talr. fragm. (p. 9-93), o.m. *Lex* en *Iusiurandum*.

*Lindeboom (G.A.), *Hippocrates*, Antw., Kompas-Amst., Veen, 1948. - Met vert. van *Iusiurandum* (p. 34-35), *Lex* (p. 48-49) en een keuze uit *Aphorismi* (p. 41-47) en andere geschriften (p. 49-63).

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 61-98. - Fragm. uit vele werken; bevat ook *Iusiurandum* en *Lex* (p. 86-88).

**Helicon*, 1962[4], p. 354-360. - 9 fragm., vert. G. Lurquin. Herdr. tot: 1972[7] (p. 356-362).

*van der Hoeven (J.A.), *Hippokrates. Arts en ethiek*, Leiden, Stafleu, 1963. - Bloeml. in vert. uit 12 hippocratische geschriften, grotendeels naar de Duitse vert. van R. Kapferer.

*Buma (J.T.), *Hippokrates de Grote*..., Doetinchem, Rapportage, 1979. - Biografie geïllustreerd met korte fragm. in vert.

Afzonderlijke geschriften

Aphorismi (Bondige uitspraken)

Vaak vertaald, volledig of in fragm. Buiten het reeds genoemde vermelden wij nog:

*van Bevervviik (Johan), *Lof der Genees-Konste*..., Dordrecht, Braat, 1647. - Op p. 156-159: *Eenige [= 22] Kort-bondige Spreucken van Hippocrates, VVt het Griecx in Nederlandts Rijm gestelt*.

**Hippocratis Aphorismi. De Aphorismen (Korte Stellingen) van Hippocrates*. In het latijn en nederduitsch vertaald [door H.], Amst., Santbergen, 1835. - Herdr.: Amst., Willems & Werlemann, 1848, en: Thiel, van Loon, 1853.

*Ἱπποκράτους Ἀφορισμοί. *Hippocratis Aphorismi. De korte stellingen van Hippocrates*. In het Grieksch, Latijn en Nederduitsch... [door J.B. Dompeling], Utrecht, van der Post, 1842.

Epistula ad Demagetum (Brief aan Demagetus)

**Eenê brief van Hippocrates... aen Demagetum*... vvt den Griecxschen tonge inden duytschen ouergeset... door... Adrianus Iunius Hornanus, op f. 78[v]-95[v] van: *Misprysinghe ende miserie des hoefs ende der hoocheyt*... Ghemaeckt door... Anthonis van Guenaer [sic]... T'Hantvverpen... by Gheeraert Smits, A[o] 1573. - Herdr.: Delf, Gerritsz, 1613 (f. 83[v]-98[v]).

De fistulis (Pijpzweren)

**De Verhandelingen van Hippocrates, C. Celsus en Paulus Aegineta, over de Pypzweeren*... vertaald... door Petrus Camper, Amst., Yntema-Tieboel, 1778. - *De fistulis* op p. 9-27.

De flatibus (Winden)

*Baumann (E.D.), *De heilige ziekte*..., Rott., Nijgh-Van Ditmar, 1923, p. 80-89, passim. - Vertaalde fragm.

Iusiurandum

Zeer vaak vertaald. Buiten het reeds genoemde vermelden wij nog, respectievelijk als curiosum en als gemakkelijk te bereiken versies:

**De eed van Hippocrates*. Poëtisch verdietst door Eug. Mattelaer, in: *West-Vlaanderen*, 9 (1960), p. 389. - Vrije berijming.

*M[eijer] (P.A.), *De Hippocratische eed*, in: *Herm.*, 53 (1981), p. 171. - Tekst en vert. Gewijzigd overgenomen uit: van Gool (A.B.), *Hellas en Rome*, Nijmegen, Dekker-Van de Vegt, 1976[13], p. 158.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 123. - Vert. A. Rijksbaron.

De vulneribus in capite (Hoofdwonden)

**Hippocrates, van die vvonden int hooft*. Nu eerst vvten Latijne int nederduytsch ouergheset. Door M. Peeter Hassardus [= Haschaert]..., Tantwerpen... by Willem Silvius... 1565. - Talr. herdr. Vanaf 1631 achter in: *Handtboeck der Chirvrgyen*... Door D. Carolvm Battvm [= K. Baten]..., Amst., Laurentsz., 1631, en herdr. tot: Amst., van Ravesteyn, 1662.

Aanvullende opmerkingen

- Korte fragm. uit een aantal geschriften werden vertaald in bijdragen van *Herm.*, 41 (1970), 5, gewijd aan 'Hippocrates en de medische wetenschap van zijn tijd'.

- Jacob Cats (1655) vertaalde enkele aforismen.

Hippolytus Romanus

(ca. 170-235 n.C.). Grieks-christelijk schrijver, priester in Rome. Van zijn vele geschriften noemen wij: de *Refutatio omnium haeresium* (Weerlegging van alle ketterijen), in 10 boeken, onvolledig bewaard, waarin de heidense filosofie en een reeks van ketterijen worden bestreden; de *Traditio apostolica* (Apostolische overlevering), met een beschrijving van de vroegste liturgie en allerlei kerkelijke instellingen in Rome (tekst gereconstrueerd uit diverse bronnen, o.m. uit een Latijnse vertaling); de *Demonstratio adversus Iudaeos* (Betoog tegen de joden), en de homilieën *In pascha* (Op het paasfeest), waarvan de toeschrijving onzeker is. Belangrijkste Nederlandse vertalingen:

*Hippolytus, *Weerlegging van alle ketterijen*, bewerkt door H.U. Meyboom, 2 dln. (*Oud-Christelijke Geschriften*..., 23-24), Leiden, Sijthoff, 1916-1917. - Integrale vert.

Apologeten IV*, 1917 (zie onder **Justinus Martyr), p. 192-197. - Vert. van *Dem. adv. Iud.*, door H.U. Meyboom.

**Apostolische overlevering (Apostolikè paradosis)*. Eerste proeve tot critische uit-

gave door Gregory Dix... Nederlandse bewerking: Hyacinth Smit, Tilburg, Abdij O.L.Vr. van Koningshoeven, 1953. - Met Ned. vert. van de *Trad. apost.* en kritische aantekeningen.

*Hamman/Beekman, *Gebedsbron*, 1957, p. 79-83. - Hymnische teksten uit *In pascha*.

*Vromen, *Hippolytus*, 1984, p. 9-43. - Inl. en integrale vert.

Hipponax

(2de helft 6de eeuw v.C.). Grieks dichter uit Ephesus, auteur van scherpe en realistische gedichten. Slechts fragmenten zijn bewaard, o.m. op papyrus. Het 'Archilochus-fragment' E 97a/D 79 wordt vaak aan hem toegeschreven. Zie onder **Archilochus**.

Hirtius

(Aulus Hirtius; † 43 v.C.). Sedert 54 v.C. officier en vertrouwensman van Caesar. Voegde aan diens *Commentarii de bello Gallico* een achtste boek toe, over de jaren 51-50 v.C. Vaak ook beschouwd als auteur van het *Bellum Alexandrinum*. Zie onder **Caesar**.

Historia Apollonii

(5de of 6de eeuw n.C.). Anonieme in het Latijn overgeleverde roman, waarin de wonderlijke avonturen van Apollonius van Tyrus en zijn geliefde, een prinses uit Cyrene, worden beschreven. Het verhaal had in de middeleeuwen en later (Shakespeare) een succesrijk Nachleben.

**die gesten of gheschienisse van romen*... voleynt ter goude in hollât by my gheraert leeu Jnt iaer ons heren M.CCCC ende lxxxi. opten laetsten dach van den april. - Op f. 181^{R}-199^{R} vert. van *Hist. Apoll.* Vier herdr. op het einde van de 15de en in het begin van de 16de eeuw, en in: Penon (Georg), *Bijdragen tot de geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*. Eerste deeltje, Gron., Wolters, 1880, p. 79-188 (= kritische uitgave, met inl. en aantekeningen, van incunabel uit 1493).

**De wonderbaarlijke geschiedenis van Apollonius, Koning van Tyrus*. Vertaald door George Kortekaas (*N.V.*, 4), Grav., Nijhoff, 1982.

Historia Augusta

(wsch. einde 4de eeuw n.C.). Ook onder de naam *Scriptores Historiae Augustae* bekend. Een verzameling, misschien ook verzamelwerk, van 30 biografieën van keizers en troonpretendenten uit de periode 117-284 (van Hadrianus tot Numerianus), op enkele lacunes na volledig bewaard. Als auteurs worden door de overlevering zes namen genoemd, maar thans wordt meestal gedacht aan één anonieme maker.

Opvallend is de antichristelijke tendens. Fantasie, vervalsing en historische waarheid lopen in het werk door elkaar, wat het bepalen van de geschiedkundige waarde moeilijk maakt.

*Pfister/Voogd-van Kleeff, *Ondergang*, 1942, passim. - Korte fragm. uit verschillende levens.

*Waele, *Antieke geschiedschrijving*, 1946, p. 201-202. - Vert. van *Elegabalus* 28-29.
*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, passim. - Korte fragm. uit verschillende levens.

Historia monachorum in Aegypto

(Geschiedenis van de monniken in Egypte; ca. 400 n.C.). Grieks-christelijk geschrift, dat vertelt van een bezoek aan de Egyptische woestijnvaders. Werd door Rufinus Presbyter in het Latijn vertaald.

**Pelgrim*, 1976, p. 59-61. - Vert. van cap. 18, door C. Wagenaar.
Leven, getuigenissen, brieven van de heilige Antonius abt*, 1981 (zie onder **Antonius Abbas), p. 212-215. - Vert. van fragm. uit cap. 21-24, door Christofoor Wagenaar.

Homerus

(8ste/7de eeuw v.C.). Eerste met naam bekende figuur uit de Griekse literatuur, aan wie de epen *Ilias* en *Odyssea* worden toegeschreven. De *Ilias*, ingedeeld in 24 zangen, behandelt de episode uit de Trojaanse oorlog die begint bij de wrok van Achilles tegen Agamemnon en duurt tot de dood van Hector; de *Odyssea*, eveneens ingedeeld in 24 zangen, beschrijft de moeizame terugkeer van de Griek Odysseus naar zijn vaderland Ithaca na de val van Troje. Reeds in de Oudheid rees de 'Homerische kwestie', die nog altijd voorwerp van onderzoek en discussie is. Belangrijkste vragen: zijn *Ilias* en *Odyssea* het werk van dezelfde auteur? Kwamen ze dankzij die auteur tot stand en zijn ze dus het begin van een traditie, of vormen ze eerder het eindprodukt van een lange orale vertelcultuur? Hiermee samenhangend: vormen beide epen een eenheid, of zijn ze gecomponeerd uit disparate delen, waarbij achter de naam 'Homerus' een aantal anonymi zouden schuilgaan? Nog andere gedichten worden aan Homerus toegeschreven. Zie onder ***Batrachomyomachia*** en ***Hymni Homerici***. Voor het *Certamen Homeri et Hesiodi*: zie onder **Hesiodus**.

De twee epen integraal door dezelfde vertaler

*Vóór 1924: J. van 's Gravenweert (*Il.* in 1818-1819 en *Od.* in 1823-1824), W.G. van der Weerd (*Od.* in 1901 [1902] en *Il.* in 1904).
**De Odyssea van Homerus*; *De Ilias van Homerus*. In Neêrduyts gerymt door... Koenraet Droste, 2 dln.; 2 dln., Rott., de Vries, 1719; 1721. - Deel I van *De Ilias* herdr. in 1722.
**De Ilias van Homeros*; *De Odussee van Homeros*. Vertaald door C. Vosmaer, Leiden, Sijthoff, [1878-]1880; [1889]. - Vert. in hexameters. Talr. herdr. tot resp.: ca. 1915[7]; ca. 1915[5]. Excerpta o.m. in: Homeros, *De Ilias*, bewerkt naar de vertaling van C. Vosmaer (*Helios Reeks*), Brugge-Brussel, Kinkhoren, 1944. - Herdr. tot: Brugge, DDB, 1970[4], en in: Homeros, *De Odusseia*. Bewerkt naar de vertaling van C. Vosmaer (*Helios Reeks*), Brugge-Brussel, Kinkhoren, 1944.

*Homerus, *Ilias*. Metrische vertaling van Aegidius W. Timmerman, Amst., Paris, 1931. - Herziene herdr. tot: (*Gmp*, 164), Brussel-Amst., Manteau, 1978[8], en

*Homerus, *Odyssee*. Metrische vertaling van Aegidius W. Timmerman, Amst., Paris, 1934. - Herdr. tot: (*Gmp*, 139), Brussel-Den Haag, Manteau, 1977[7].

*Homerus, *Ilias & Odyssee*, vertaald door M.A. Schwartz (*Baskerville Serie*), Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1981. - Prozavert. Herdr. tot: 1989[4]. Beide epen verschenen eerst afzonderlijk: Homerus, *Odyssee*; *Ilias*, vertaald door M.A. Schwartz, Haarlem, Tjeenk Willink, 1951; 1956 (beide afzonderlijk herdrukt tot 1972[4]). Schwartz vertaalde ook 4 fragm. in jamben: Schwartz, *Barnsteen*, 1953, p. 20-43 (= Schwartz, *Verhalen*, 1983[5], p. 18-44).

**Homeros*, tekstgetrouwe weergave door Frans van Oldenburg Ermke, Retie, Kempische Boekhandel, 1959. - Prozaweergave. Beide epen verschenen eerst afzonderlijk: Homeros, *Ilias*; *Odyssea*... door Frans van Oldenburg Ermke, 1958.

**De terugkeer van Odysseus. Homerus, Odyssee*. Nederlands van Jan van Gelder (*Ooievaar*, 99-100), Den Haag, Bakker-Daamen, 1959. - Herdr. tot: Amst., Bakker, 1978[5], en

**De Wil van Zeus. Homerus' Ilias*. Nederlands van Jan van Gelder, Den Haag, Bakker-Daamen, 1962. - Herdr. tot: Amst., Bakker, 1977[6].

De Ilias integraal of grote gedeelten

*Vóór 1924: G. Dorn Seiffen (1855: integraal).

**De eerste 12. Boecken vande Ilyadas*... Wt Griecks in Franschen Dicht vertaeld door Mr. Huges Salel... Ende nu uyt Francoyschen in Nederduydschen Dicht vertaeld. Door Karel van Mander..., Haerlem, Rooman, 1611 [1612]. - Vert. ca. 1598 voltooid, maar postuum uitgegeven.

**De Iliaden van Homerus*... Eerste deel. Nieuwelijks door J.H. Glazemaker vertaalt...; Tweede deel. Nieuwelijks vertaalt... Amst., Rieuwersz.; Amst., Fransz., 1658; 1654. - Prozavert.

*Homeros, *Ilias*. Proza-bewerking door Karel v.d. Woestijne (*Wereldbibl.*, 124-126), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1910. - Bekort. Herdr. in: Woestijne, *Verzameld werk*, II, 1949, p. 499-734.

*Boutens (P.C.), *Veertien boeken van Homeros' Ilias*, in: Boutens, *Verzamelde werken*, VII, 1953, p. 1-264. - Metr. vert. van boeken 1-14, 'waarvan de eerste vier 1939-1941 in tijdschriften en de andere nooit ergens gedrukt zijn' (p. 1). Ook afzonderlijk uitgebracht: Haarlem, Enschedé-Grav., Boucher, 1954.

*Homerus, *Ilias. De wrok van Achilles*, ingeleid en vertaald in Nederlandse hexameters door H.J. de Roy van Zuydewijn, Grav., Nijhoff, 1980.

De Odyssea integraal of grote gedeelten

*Vóór 1924: G.V.S. (= Gilles van Staveren?; 1651: integraal).

**Deerste twaelf boecken Odysseae, dat is de dolinghe van Vlysse, bescreuê int Griecx*

door den Poeet Homerum vadere ende fonteyne alder Poeten, nv eerstmael wten Latijne in rijm verduytscht door Dierick Coornhert. Tot Haerlem, By Ian van Zuren. 1561. - Herdr. tot: Amst., Barentsz., 1607, en

**De tweede XII. Boecken Odysseae: Dat is, De Dolinge van Vlysse*... nu eerstmael uyt het Latijn in Rym verduytscht door D.V. Coornhert, ende B.D. [= Bernardus Dwinglo?], Amst., Barentsz., 1605 [1606]. - Herdr.: 1609 ('oversien ende verbetert'). Het gedeelte dat door Coornhert is vertaald, werd opnieuw uitgegeven: *De Dolinge van Ulysse*. Homerus' Odysseia I-XVIII in Nederlandse verzen van Dierick Volckertsz. Coornhert [Uitgave bezorgd door Th. Weevers] (*Bibliotheek der Nederlandse Letteren*), Amst., Elsevier/Brussel, Stand., 1939.

*Homeros, *Odysseus' Dool (Zang V tot Zang XIII, vers 187 der Odyssee)*, uit het Grieksch vertaald en ingeleid door Nico van Suchtelen (*Wereldbibl.*), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1930. - Prozavert. In de *Inleiding* wordt ook *Od.* I, 1-229 vertaald.

**Homeros' Odyssee*, in Nederlandsche hexameters overgebracht door P.C. Boutens, Haarlem, Bohn-Enschedé, 1937. - Herdr. o.m.: Boutens, *Verzamelde werken*, VI, 1951.

**Odyssee, Alkinoosverhalen*, in: Leopold, *Verzameld werk*, II, 1952, p. 110-198. - Metr. vert. van zangen 9-12. Nog aan te vullen met:

*Meyers (Johanna J.M.), *J.H. Leopold als Homerus-vertaler; een ongepubliceerd fragment (Od. XIII, 63-125)*, in: *Herm.*, 60 (1988), p. 320-324.

*Homeros, *Odyssee*, vertaald door Bertus Aafjes, Amst., Meulenhoff, 1965. - Vijfvoetige jamben, hier en daar bekort. Herdr. tot: (*Meulenh. Ed.*, 187), 1983[4].

*Homeros, *Odysseia. De reizen van Odysseus*. Vertaald door Imme Dros, Amst., Querido, 1991. - Vert. in hexameters. Herdr. tot: 1992[4].

Bloemlezingen uit het oeuvre

*Homerus, *Ilias en Odyssee. Een keuze van fragmenten*, metrisch vertaald en van verbindenden tekst voorzien door W.E.J. Kuiper (*Klass. Bibl.*, 1), Haarlem, Spaarnestad, 1949.

*Homerus, *Ilias. Een selectie van dramatische hoogtepunten*... ingeleid, toegelicht en vertaald door Eddy De Laet (*Astra*, 11), Antw.-Amst., Stand., 1979. - Proza, en

*Homerus, *Odyssee. Een bloemlezing*, ingeleid, toegelicht en vertaald door Eddy De Laet (*Astra*, 12), Antw.-Amst., Stand., 1980. - Proza.

*Derksen (Marcel) e.a., *Hektors noodlot*..., Emmeloord, Hermaion, 1991, p. 20-105. - Prozavert. van fragm. uit 5 *Ilias*-zangen en zang 24 integraal.

Volledige zangen

*Vóór 1924: F.E. Turr (1810: *Il.* 1 en 2), H.G. Oosterdijk (1813: *Il.* 6), J.P.A. Bourdeau (1819: *Il.* 20), F.A. Spyers (1830: *Il.* 1-3, 126), P.P. Roorda van Eysinga (1832: *Il.* 1), H.C. Muller (1888: *Od.* 6).

**Proeve eener dichterlijke vertaling van de Ilias van Homerus*, door Matthijs Siegenbeek, Amst., Allart, 1807. - Zangen 22 en 24, en

**Ilias VI* [door M. Siegenbeek], in: *Euterpe*... door Jacobus Kantelaar en Matthijs Siegenbeek, Eerste stuk, Amst., Allart, 1810, p. 11-44.

**Ulysses Hellevaart. Het elfde boek van Homerus Odysséa*; *Ulysses t' Huisreis. Het vijfde boek van Homerus Odysséa*, in: *Najaarsbladen*. Door Wm Bilderdijk, Eerste deel; Tweede deel, Grav., Immerzeel, 1808; 1809, p. 1-51; p. 17-46, en

**Ilias, zesde zang*, in: *Affodillen van W. Bilderdijk*, Tweede deel, Haarlem, Bohn, 1814, p. 29-56. Opgenomen in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, II, 1856, p. 436-449.

**Derde gezang* [van de Ilias], in: *Handelingen van het Ned. congres... Gent 1849*, Gent, Hebbelynck, 1850, p. 136-148. - Vert. D. Cracco, en

**Zesde Zang* [van de Ilias], in: *Het Taelverbond... Mengelingen*, 1854, p. 145-161. - Vert. D. Cracco.

*Reddingius (Joannes), *Odysseus en Nausikaa*..., in: *Licht en Waarheid*, 23 (1913), p. 172-304, passim. - Bevat prozavert. van *Od.* 6 en 7 (p. 238-272 en 282-288) en enkele omringende stukken.

*Homeros, *Ilias, I en VI*; *Zangen XXII [en] XXIV*. In het Nederlandsch bewerkt door R. De Pauw, A. Clerckx en G. Timmermans... Tweede, verbeterde druk (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1946. - De eerste druk (1944, De Pauw en Clerckx) vertaalde zangen 1, 6 en 22 in één deeltje. Herdr. tot resp.: Antw.-Utrecht, Stand., 1972^{8} (1 en 6); Antw.-Utrecht, Stand., 1968^{5} (22 en 24).

*Homeros, *Odussea, Zangen I en III*; *Odusseia, Zangen V en VI*, in het Nederlands vertaald door Adr. Roelofs (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1946; 1947.

**Homerus Odyssee, boek VI: Nausikaä*. Vertaling: H.J. de Roy van Zuydewijn, in: *Maatstaf*, 39 (1991), 1, p. 51-59, en

**Homerus Odyssee - Boek IX: Bij de Kikonen, de Lotoseters en de Cycloop*. Vertaald door: H.J. de Roy van Zuydewijn, in: *Maatstaf*, 39 (1991), 7, p. 61-75. - Voorpubl. van een volledige vert.

Aanvullende opmerking

Fragm. vertaald door literatoren (buiten het reeds genoemde): W. Bilderdijk (1788: *Il.* 1, 1-196), H.A. Spandaw (1813: *Il.* 6, 359-502), D. Sleeckx (1842: *Od.* 12, 1-141), D. Cracco (1848: *Il.* 5, 711-909), I. da Costa (1855: *Il.* 6, 406-485 en 24, 762-775), G. Gezelle (1866: *Il.* 12, 195-229), P. van Duyse (1884: *Il.* 1, 1-21), J. Boon (1944: *Il.* 6, 441-496), J.H. Leopold (1952 +: *Il.* 18, 369-443), B. Aafjes (1965: fragmentjes uit *Il.*), M. Gijsen (1983: *Il.* 23, 773-781), H.J. de Roy van Zuydewijn (1983 +: *Od.* 5, 228-493 en 8, 266-369), J. Boonen (1988: *Il.* 10, 1-110).

Horatius

(Quintus Horatius Flaccus; 65-8 v.C.). Latijns lyrisch dichter. Zijn omvangrijke oeuvre bestaat uit (in alfabetische volgorde): *Carmina* (Liederen/Oden)

in 4 boeken, waarbij doorgaans het *Carmen saeculare* (Lied bij het Eeuwfeest) wordt gevoegd; *Epistulae* (Brieven) in 2 boeken, waaruit de laatste brief (= 2, 3) beter bekend is als *Ars poetica* (Dichtkunst), die we hier als een afzonderlijk werk beschouwen; *Epodi* of *Iambi* (Epoden of Jamben) in 1 boek; *Satirae* of *Sermones* (Satiren of Gesprekken) in 2 boeken.

Het integrale oeuvre (of nagenoeg)

**Horatius' Satiren en Brieven*; *Oden en Epoden*, in proza vertaald... door W.G. van der Weerd, 2 dln. (*Klass. Schr.*), Amst., Versluys, 1906-1907 [1908]. - Titeluitgave van *Oden* en *Epoden*: Zutphen, Thieme, (na 1920). *Epod.* 8 en 12 niet vertaald.

*Q. Horatius Flaccus. *Metrische Vertaling van Al zijne Werken*, door W.B. Westermann, Maarssen, Westermann, 1936. - Verspreid in 100 exx. (gestencild). Bijna integraal: 13 *epodi* niet vertaald.

**Alle Brieven van Q. Horatius Flaccus*, in Nederlandsche verzen nagevolgd door A. Rutgers van der Loeff (*De Tiende Muze*), Arnhem, Van Loghum Slaterus, 1949, en

*Quintus Horatius Flaccus, *Liederen*; *Jeugdwerk*, nagevolgd en toegelicht door A. Rutgers van der Loeff (*Klass. Gal.*, 83; 82), Antw., DNB/Amst.-Antw., Wereldbibl., 1952; 1954. - 'Jeugdwerk' = *Sat.* en *Epod.* Versvert. Een aantal vert. uit de 4 werken verscheen reeds vroeger in boekvorm: *Horatius en zijn Brief over de dichtkunst, met twintig andere gedichten*..., Den Haag, Boucher, 1939 (tekst en vert.).

Twee of meer volledige werken

**Q. Horatius Flaccus Lierzangen En Dichtkunst*. In het rijmeloos vertaelt Door J. v. Vondel, Amst., Spillebout, 1654. - *Carm., Epodi* en *Ars.* Opgenomen in: Vondel, *De werken*, XVI, 1891, p. 60-208, en Vondel, *De werken*, VII, 1934, p. 258-370.

**Hekeldichten, Brieven en Dichtkunst van Q. Horatius Flaccus*. In Nederduitsche vaarzen overgebragt door B. Huydecoper, Amst., Ratelband-Uitwerf, 1737. - In 1726 verscheen al (zonder de *Ars*): *Hekeldichten en Brieven van Q. Horatius Flaccus*... in Nederduitsch Ondicht overgebragt..., Amst., Barents (titeluitgave: Amst., de Broen, 1728). Beide publ. bevatten ook een versvert. van *Sat.* 1, 1.

*Horatius, *Oden en Epoden*. Vertaald en ingeleid door L. Elaut (*Helios Reeks*), Brugge-Brussel, Kinkhoren, 1946. - Twee emissies, de ene met, de andere zonder de Lat. tekst. Prozavert. 28 nrs. niet vertaald, 'uit welvoeglijkheid'. Herdr. (alleen de vert.): Brugge, DDB, 1954, en

*Horatius, *Satiren en Brieven*. Vertaling van L. Elaut (*Helios Reeks*), Brugge-Amst., DDB, 1951. - Prozavert., bijna integraal.

**Q. Horati Flacci Poemata*. Ingeleid, vertaald en toegelicht door B.L. Meulenbroek, *Carmina-Iambi*, Leeuwarden, Eisma, 1984. - Tekst en prozavert.

*Horatius, *Oden en Epoden*; *Satiren en Brieven*, ingeleid, vertaald en toegelicht

door Louis van de Laar (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1987; 1988. - Versvert. Van de Laar vertaalde het hele oeuvre, behalve de *Ars.* Een aantal vert. (18 *Carm.* en 1 *Epod.*) verscheen reeds vroeger in boekvorm: *Q. Horatii Flacci Carmina selecta*, Antw., Heeffer, 1984.

Één 'volledig' werk of uitgebreide fragmenten uit één werk

*Vóór 1924: P. van Winter (1804: *Carm.* en *Epod.*, op enkele gedichten na volledig), P.H.A.J. Strick van & tot Linschoten (1808: 9 *Carm.* en *Epod.* 4), H.G. Oosterdijk (1819: *Carm.* en *Epod.*, op enkele gedichten na volledig), M.S. Polak (1827: *Epist.*, zonder de *Ars*), J.H.J. van Wageningen (1866: *Ars*).

Ars Poetica

**Q. Horatius Flaccus Dichtkunst, Op onze tyden én zéden gepast*... Door A. Péls, Amst., Bouman, 1677. - Versvert. Enkele herdr. tot: Amst., Gedrukt voor het Kunstgenootschap [Nil Volentibus Arduum], 1707[4]. Nieuwste uitgave: Schenkeveld-van der Dussen (Maria A.), A. Pels, *Q. Horatius Flaccus*... (*Van Gorcum's Literaire Bibliotheek*, 23), Assen, Van Gorcum, 1973.

**Horatius' brief... over de Dichtkunst*, vertaald door Ae.W. Timmerman, in: *De Nieuwe Gids*, 52 (1937), 2, p. 422-439. - Vert. in hexameters.

*Horatius, *Over de dichtkunst*, in het Nederlands vertaald door G. Timmermans (*Klass. Vert.*, [25]), Antw. etc., Stand., 1946. - Herdr.: 1953.

*Horatius, *Ars Poetica*, ingeleid, verantwoord, vertaald en voorzien van een nabeschouwing over Horatius' dichterlijk voortleven bij Bilderdijk door P.H. Schrijvers, Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1980. - Herdr.: (*Baskerville Serie*), 1990.

Carmina

**Horatius' Oden* metrisch vertaald door J.-M. Dautzenberg, Brussel, Monnom, 1923. - Postume publ. Bevat boek 1: integraal; boek 2: 1-12 en begin van 13; boek 3: 8, 9, 11, 20 en 30; boek 4: 11. Enkele vert. verschenen eerder (1845-1851).

*Burger (C.P. Jr.), *'Aere perennius'*..., Grav., Nijhoff, 1926. - 50 *carm.* besproken, met Lat. tekst en (bijna steeds) volledige prozavert.

*Horatius, *Zangen*, vertaald door Jaap van Gelderen, Amst., Spieghel-Mechelen, Kompas, 1933. - Vroeger al verschenen in periodieken (1916-1932). 1, 1; 1, 5 en 1, 23 opgenomen in: *Muziek*, 1944, p. 174-179 (de laatste twee met de Lat. tekst).

*Cochez (J.), *Een krans van Oden uit Horatius vertaald* (*Phil. St., Teksten en Verhandelingen*, II, 3), Leuven, Phil. St., 1947. - Tekst en vert. in blanke vv. van 12 *carm.*

*Horatius, *Veertig oden*, in het Nederlands vertaald door R. Langie en R. De Pauw... ([*Klass. Vert.*], 21), Antw.-Amst., Stand., 1953. - Herdr. tot: 1972[5] (herzien).

*Brevet (F.J.), *Horatius, Oden* (*Syr. Vert.*, 4), Leuven, Acco, 1978. - Vert. in

vv. van alle *Carm.* en *Epist.* 1, 13. Een aantal vert. werd in eerdere publ. opgenomen: *Zestien Oden en een Epode* [2] *van Horatius* en *Mozaïek*, Grav., Boekencentrum, 1958 en 1966.

Epistulae

*Q. Horatius Flaccus, *Vijftien brieven*. In het Nederlands vertaald en bewerkt door R. Langie en R. De Pauw... (*Klass. Vert.*, 4), Antw.-Amst., Stand., 1951. - *Epist.* 1, 1-13 en 19-20 in prozavert. Herziene herdr.: 1965.

Satirae

**Satyrae oft Sermones*... Nu eerst duer Cornelis van Ghistele in onser duytscher talen Rhetorijckelyck ouerghesedt..., Thantwerpen, By Ameet Tauernier... M.D.LXIX. - Boek 1 van de *Sat.* Herdr.: Tot Leyden, By Christoffel Guyot... Uoor Jan Jansz. Orlers... 1599.

*Horatius, *Satiren*, vertaald door H. Verbruggen, Tweede druk (*Klass. Vert.*, 2), Antw. etc., Stand., 1959. - 9 satiren in prozavert. De eerste druk (1951) vertaalde er 6. Herdr. tot: 1974[6].

Bloemlezingen

*Vóór 1924: J.J. Hartman (1913: 31 stukken uit het hele werk).

*de Cort (Frans), *Liederen en gedichten*..., Brussel, Monnom, 1912, p. 657-691. - Postume publ. 14 gedichten uit de *Carm.* en de *Epist.*, waarvan enkele reeds eerder verschenen (1861-1876). *Carm.* 2, 16 en 3, 9 opgenomen in: *Muziek*, 1944, p. 183-189 (met de Lat. tekst).

*Schockaert (Rufin), *Bloemlezing uit de gedichten van Q. Horatius*, met berijmde vertaling, Leuven, Nova et Vetera, 1948. - Uitgebr. selectie (103 p.) van veelal korte fragm. 'die blijk geven van de hoge cultuur en de dichterlijke ziel van Horatius' (p. 6). Eerder al 64 dergelijke bladzijden gewijd aan Horatius in: Schockaert, *Bloemlezing*, 1942, p. 62-125.

*Gelder, *Latijnse lyriek*, 1949, p. 83-181. - De vert. zijn meestal van A. Rutgers van der Loeff; ook enkele vert. door Van Gelder en door andere, vooral oudere vertalers. Deels vv., deels proza.

*Horatius, *Oden en Epoden & Eeuwzang*; *Satiren - Brieven, inclusief Ars Poetica*. Een bloemlezing ingeleid, toegelicht en vertaald door Eddy De Laet (*Astra*, 3; 15), Antw.-Amst., Stand., 1979; 1980. - Prozavert.

*Quintus Horatius Flaccus. *Een bloemlezing*... In het Nederlands omgezet door Jan Sissau, Brugge, Diocesane Inspectie Secundair Onderwijs, 1986. - Uitgebr. selectie uit het hele oeuvre.

**Liederen uit mijn landhuis. Vijftig gedichten van Horatius*. Vertaald door Anton van Wilderode..., Leuven, Davidsfonds, 1988. - Lat. tekst en vert., inl. en comm. De vert. grotendeels in vijfvoetige jamben.

Aanvullende opmerking

Een grote schare vertalers heeft één of meer (fragm. van) gedichten vertaald.

Van de literatoren vermelden wij: D.V. Coornhert (1575?: *Epod.* 2), J. van Hout (1578: *Carm.* 2, 14), A. vander Myl (1593: *Carm.* 2, 10 en 18, *Epod.* 2), P.J. Schaghen (1610: *Epod.* 2), J. van Heemskerk (1622: 6 *Carmina*), J. van den Vondel (1655 +: *Carm.* 1, 15 en 4, 2, berijmd), J. de Decker (1656: 6 *Carmina*), C. Goddaeus (1656: *Carm.* 2, 10 en 3, 30), J. Westerbaen (1657: *Epod.* 2; *Carm.* 2, 16 en 3, 9), H. Bruno (1659 +: *Epod.* 2 en 16; *Carm.* 3, 9 en 2, 17), J. van Someren (1660: *Epod.* 2 en 5 *Carmina*), C. Questiers (1665: *Carm.* 1, 1), W. Sluiter (1668: *Sat.* 2, 6, 79-117), D. van Hoogstraten (1678 +: 14 *Carmina* en *Epod.* 13), P. Rabus (1678: *Epod.* 3 en 5 *Carmina*), J. Antonides vander Goes (1685: 14 *Carmina* en *Epoden*), E. Koolaart (1689: *Carm.* 4, 7), L. Schermer (1712: *Carm.* 1, 8; 1, 12 en 4, 14), J. Zeeus (1712: *Carm.* 3, 4), J. de Haes (1720: *Carm.* 3, 9), J. Pluimer (1723: *Carm.* 3, 1 en 1, 11), J. Mz. Elias (1731: 2 *epist.* en 7 *carm.*), W.E. de Perponcher (1783 +: *Epod.* 2 en *Carm.* 2, 3; 2, 10 en 16), R. Feith (1788: *Epod.* 2), W. Bilderdijk (1789 +: 10 volledige *Carmina*, 2 volledige *Epist.* en *Epod.* 2), P. Boddaert (1789: *Carm.* 3, 9), M.C. van Hall (1794 +: talr. fragm. uit het hele werk), G. Outhuys (1795: *Carm.* 1, 30; 3, 9 en 2, 4), J. Kinker (1820: *Carm.* 3, 1), L. D'Hulster (1821: *Carm.* 1, 4), J.F. Willems (1821: *Carm.* 3, 9), P. van Duyse (1834 +: 12 *Carmina*; *Epod.* 6 en 7; *Sat.* 1, 1, 1-65; *Ars* 1-105), W. Hecker (1836: 4 *Carmina*), J.J.L. ten Kate (1836 +: *Carm.* 1, 23; *Carm. saec.*), K.S. Adama van Scheltema (1838: *Carm.* 2, 14), A.W. Engelen (1839: *Sat.* 1, 1, 1-42), J.B. David (1841: *Sat.* 1, 6), G. Gezelle (1863: *Carm.* 1, 1; opgenomen in: *Muziek*, 1944, p. 173-174), L.A.J. Burgersdijk (1884: *Carm.* 1, 37 en 3, 9), C. Vosmaer (1887: *Sat.* 1, 1), E.B. Koster (1890 +: *Epod.* 2 en *Carm.* 3, 13), R. Verhulst (1905: *Carm. saec.*; *Carm.* 4, 7 en 2, 10; het laatste met Lat. tekst in: *Muziek*, 1944, p. 183), B. Verhagen (1913 +: *Carm.* 1, 35 en 2, 18; *Ars*, 220-250), G. Wijdeveld (1942: *Carm.* 1, 9), P. Verbruggen (1955: *Carm.* 1, 38), B. Aafjes (1962: uit *Carm.* 1, 9), P. Claes (1972 +: *Carm.* 1, 5; 1, 8 en 23), J.P. Guépin (1987: *Carm.* 4, 2 en 3, 25), P. Verstegen (1987: *Carm.* 1, 4; 1, 5; 1, 9 en 25).

Hymni Christiani Graeci

(Christelijke Griekse hymnen). Lofzangen ter ere Gods komen van het begin af voor in de christelijke traditie, eerst in ritmisch proza, later meestal in vers- en strofenvorm. De Griekse hymnenpoëzie is meer dogmatisch, uitbundig en repeterend dan de Latijnse. Voor hymnen op naam van bekende auteurs als Clemens Alexandrinus, Gregorius Nazianzenus, Romanus Melodus e.a. verwijzen wij naar deze namen. Er zijn echter ook anonieme hymnen, sommige zeer oud, als het Φῶς ἱλαρόν. Van de door Christ-Paranikas (1871) als ‘vroege anonyma’ beschouwde liederen noemen wij de volgende vertalingen:

**Gezangen der Grieksche Kerk*. Naar het Grieksch, door R. Bennink Janssonius, Amst., Brandt-Haarlem, Enschedé-Gron., Schierbeek-van Heyningen Bosch, 1866. - Op p. 1-5 vert. van Δόξα ἐν ὑψίστοις en Φῶς ἱλαρόν (Christ-Paranikas, p. 38-40).

*van der Leeuw (G.), *Beknopte Geschiedenis van het Kerklied*..., Gron.-Batavia, Wolters, 1939, p. 35. - Metr. vert. van Φῶς ἱλαρόν. Herdr.: 1948.

*[Vertaling van Φῶς ἱλαρόν], in: *Kerkvaders*, 4 (1975), p. 7*. - Vert. Benedictinessen van Bonheiden.

Hymni Christiani Latini

(Christelijke Latijnse hymnen). Hilarius Pictaviensis blijkt de eerste hymnendichter te zijn geweest in de Latijns-christelijke traditie. Andere belangrijke namen zijn: Ambrosius, Prudentius, Sedulius en Ennodius. Daarnaast zijn er in de late Oudheid nog een 40-tal anonieme hymnen, overwegend in 'Ambrosiaanse' strofen, waarvan er vele werden opgenomen in de Latijnse liturgie. Voor vertalingen verwijzen wij vooreerst naar de geciteerde namen. Hier vermelden wij nog een keuze uit de (vele!) boekpublikaties waarin grote gehelen van kerkelijke hymnen worden vertaald. Daarin vindt men de 'klassieke' stukken van Ambrosius, Prudentius en Sedulius (vaak in afwijkende versies), benevens anonieme antieke en tientallen jongere kerkzangen. Voor de afzonderlijke anonieme hymnen verwijzen wij naar de nrs. van de editie Walpole. 'Antiek' noemen wij de hymnen waarvan het bestaan is geattesteerd in bronnen van ten laatste einde 6de eeuw.

**Lijdens-hymnen der Katholieke Kerk; Lofzangen der Kerk ter eere van Jezus, Maria en Joseph; Lofliederen der Kerk ter eere van Gods Engelen en Heiligen; Daggezangen der Katholieke Kerk*, in Hollandsche versmaat overgebragt door T. Stokvis, 4 dln., 's Hertogenbosch, Stokvis, 1865; 1866; 1870; 1879. - Lat. tekst en berijmde vert. In het vierde deel, p. 131-138: *Algemeene lijst van al de vertaalde Latijnsche hymnen*, totaal 157 nrs., w.o. 20 antieke (8 anonieme).

*Nuijen (C.), *Kerkelijk hymne-boek*, Haarlem, St. Jacobs-Godshuis, 1922. - Berijmde vert. van 169 hymnen, w.o. 19 antieke (7 anonieme).

**De hymnen van het getij- en misboek*, uit hunne oorspronkelijke en huidige lezing, met behoud hunner maat, overgedicht en toegelicht door Rombout Jan Jordens, Tweede - grondig verbeterde - uitgave..., Tongerloo, Sint Norbertus Boekhandel, 1935. - Berijmde vert. van 285 hymnen, w.o. 25 antieke (11 anonieme). Op p. 395-403: *Naamlijst der Latijnsche dichters*.

*Stallaert (Th.), *De Hymnen der Kerk van het Romeins Brevier*. Latijn-Nederlands, met woord- en tekstverklaring, Grav., Pax, 1963. - Berijmde vert. van 154 hymnen, w.o. 19 antieke (7 anonieme). Met registers.

**Hymnen en liederen. Een bloemlezing uit de Latijnse gezangen en gedichten van de Kerk der eeuwen*, verzameld en vertaald door J.W. Schulte Nordholt, Hilv.-Antw., Brand-Amst., ten Have, 1964. - Tekst en berijmde vert. van 57 nrs., w.o. 11 antieke hymnen (5 anonieme), chronologisch gerangschikt. Op p. 205-225: *Aantekeningen*.

*Biezen-Schulte Nordholt, *Hymnen*, 1967. - Hierin tekst en vert., door Schulte Nordholt, van 50 Lat. hymnen, w.o. 15 antieke (6 anonieme), chronologisch gerangschikt; op p. 246-315: *Opmerkingen over de dichters en liederen*.

**Lofzangen der latijnse Kerk*, vertaald door F. van der Meer, Utrecht-Antw.,

Spectrum, 1970. - Tekst en metr. vert. van 113 hymnen, w.o. 57 antieke (29 anonieme). Met korte inl. en registers.

Aanvullende opmerking

Dichterlijke vertalingen van (fragm. van) anonieme antieke hymnen, buiten de reeds genoemde, maakten ook: G. Smit (1940: nr. 111 Walpole; zie bloeml. Smit, *Glorie*, 1940), W. Barnard (1965: nr. 109 Walpole; zie bloeml. *Gezangen*, 1965) en J. Wit (1973: nr. 61 Walpole; zie bloeml. *Liedboek*, 1973).

Hymni Homerici

(Homerische hymnen; 7de tot 4de eeuw v.C.?). Verzameling van 33 zangen in hexameters, ter ere van de Olympische en andere goden, toegeschreven aan Homerus. Vele zijn wellicht gecomponeerd door zogenaamde ‘rapsoden’, voordragers van o.m. de Homerische epen bij feestelijke gelegenheden. Ze vertonen veel Homerische stijlkenmerken, vandaar de verzamelnaam én het onderscheid dat gemaakt wordt tussen deze groep en andere ‘hymni pagani’ (zie aldaar).

Meerdere hymnen

**Homerische Hymnen*, vertaald door Ae.W. Timmerman, in: *De Nieuwe Gids*, 39 (1924), 1, p. 570-578; 39 (1924), 2, p. 695-709; 40 (1925), 2, p. 728-744; 41 (1926), 2, p. 642-660. - Metr. vert. van resp. de Aphrodite-hymne (5) (opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 48-54), de Demeter-hymne (2), de Apollo-hymne (3) en de Hermes-hymne (4).

Integrale hymnen of belangrijke gedeelten (alfabetisch)

Aphrodite-hymne (5)

*Campanus (M.) [= Matthijs van Velden], *Hym. Venę:*, in: *Amsterdamsche Pegasvs*..., Amst., Blaeu-Laken, 1627, p. 13-14. - Metr. vert.

*van der Ben (N.), *De Homerische Aphrodite-hymne 2. Een interpretatie van het gedicht*, in: *Lampas*, 14 (1981), p. 67-107. - Met prozavert. van vv. 36-291.

Apollo-hymne (3)

*R[eddingius] (J[oannes]), *Homerische hymne op Apollo van Delos*, in: *Licht en Waarheid*, 20 (1910), p. 169-173. - Metr. vert.

Demeter-hymne (2)

**Lofzang op Ceres*, in: *Gedichten van J. van Lennep*, Amst., Meijer Warnars, 1827, p. 1-25. - Herdr. in: *Mengelpoëzij* door J. v. Lennep, Leiden, Sijthoff, 1891, p. 298-309.

*Koster (Edward B.), *Demeter bij Keleos*, in: *De Gids*, 61 (1897), 3, p. 124-129. - Vert. van vv. 96-305. Herdr. o.m. in: Koster, *Verzamelde gedichten*, 1903, p.

361-367, en in: *Gedichten*, 1907, p. 197-202. Opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 43-48.

*_Hymne aan Demeter_... metrisch vertaald en ingeleid door Leo Speet, Amst., R.K. Boekcentrale, 1915.

*Stock (R.), *Oudgriekse mysteriegodsdiensten. Het Eleunisme* [sic] (*Agora*), Kapellen, DNB, 1976. - Passim talr. fragm. in prozavert., o.m. van deze hymne.

*Oudermans (Hilda), *Homerische hymne aan Demeter*..., in: *Herm.*, 63 (1991), p. 2-13. - Inl. en vert.

Dionysus-hymne (7)

*Berghuis (Hans), *Aan Dionysus*, in: *Etruskische gezangen*, Amst., Querido, 1989, p. 32-33. - Prozavert.

Gaia-hymne (30)

*Stock (R.), *Mensen en goden in Griekenland* (*Agora*), Kapellen, DNB, 1975, p. 22-23. - Prozavert.

Pan-hymne (19)

*Verhagen (Balthazar), *Hymne aan Paan*, in: *Onze Eeuw*, 13 (1913), 1, p. 123-125. - Metr. vert. Herdr. in: Verhagen, *Nachtwaken*, 1913, p. 57-59.

Aanvullende opmerking

B. Aafjes (1965) vertaalde een fragm. (vv. 146-164) van de Apollo-hymne.

Hymni pagani

(Heidense hymnen). Buiten de hymnen op naam van bekende dichters (Ariphron, Callimachus, Catullus e.v.a.) en de afzonderlijk vermelde liederengroepen (*Carmina Saliaria, Hymni Homerici, Orphica* e.a.) zijn er nog vele andere lofzangen op goden of gevierde dynasten overgeleverd. Wij vermelden de Griekse *Hymnus Curetum* (Hymne van de Kretenzische Zeuspriesters, ca. 300 v.C.), de lofzang van Hermocles op Demetrius Poliorcetes (291 v.C.?), de hellenistische Isis-hymnen (o.m. van Isidorus) en het Oudromeinse *Carmen arvale* (Lied van de 'akkerbroeders'). Zie ook onder ***Carmina popularia*** (Dionysus-lied) en ***Paean Delphicus***.

*van der Leeuw (G.), *Antieke roep- en klaagliederen*, in: *Primitief denken en beelden*..., 's Graveland, Driehoek, 1942, p. 35-75 (ook afzonderlijk uitgegeven). - Met vert. van *Carmen arvale* en fragm. uit *Hymnus Curetum* en uit Hermocles' lofzang.

*Vandebeek (G.), *De Interpretatio Graeca van de Isisfiguur* (*Studia Hellenistica*, 4), Lovanii, Studia Hellenistica, 1946. - Met passim citaten uit Isis-hymnen. Ongeveer hetzelfde in: Vandebeek (G.), *De Hellenistische Isis* (*Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding*, 400), Antw. etc., Stand., 1948.

*_Het oudste Christendom en de antieke cultuur_, 1, Haarlem, Tjeenk Willink, 1951, p. 77-78. - 2 fragm. van Hermocles' hymne, vert. W. den Boer.

Hyperides

(ca. 390-322 v.C.). Grieks redenaar uit Athene. Op zijn naam staan 77 politieke en privaatrechtelijke redevoeringen, waarvan er slechts 6 goeddeels zijn bewaard. Hyperides was medestander van Demosthenes in diens strijd tegen het Macedonische imperialisme. In 322 hield hij de *Epitaphius* (Lijkrede voor Leosthenes en de gevallenen in de Lamische oorlog. Kort daarop werd hij door de Macedonische generaal Antipater terechtgesteld.

Epitaphius

*Stock, *Antieke welsprekendheid*, 1945, p. 263-267. - Belangrijkste fragm. Ook in: *Helikoon*, 1942, p. 282-286 (in latere edities van *Helicon* sterk ingekort).

Hypsicles

(2de eeuw v.C.). Alexandrijns wis- en sterrenkundige. Voegde aan de *Elementa* van Euclides een traktaat (boek 14) over regelmatige veelvlakken toe. Zie onder **Euclides**.

I

Ibycus

(midden 6de eeuw v.C.). Grieks dichter van koorliederen. Hij was afkomstig uit Regium in Zuid-Italië, maar bracht een periode van zijn leven door aan Griekse hoven op Samos en in Athene. Zijn gedichten zijn op enkele fragmenten na, waarvan er slechts drie langer zijn dan vijf verzen, verloren.
Edities: Edmonds, Diehl.

*Binnendijk (D.A.M.), *Mijn en dijn*..., Amst., Meulenhoff, 1941, p. 27. - Vert. van E 2/D 7.
*Janssens, *Krijgszangen*, 1953, p. 294-295. - Vert. van E 67/D 3.
*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 55-56. - Inl. en vert. van E 1/D 6 en E 2/D 7, vroeger al in: Kuiper, *Grieksche lyriek*, 1923, p. 46-48.
*Sissau, *Bloemlezing*, 1971, p. 161-162. - E 1/D 6 en E 2/D 7.
*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 76. - E 1/D 6 en E 2/D 7.
**Spiegel*, 1988, p. 78. - Twee fragm. in eerder gepubliceerde vert. van Kuiper (E 1/D 6; cf. supra) en van Paul Claes (E 2/D 7; = *Kleio*, N.R., 4 (1974), p. 44). Dit laatste ook in:
*Claes, *De liefste*, 1990, p. 6-7. - Getranscribeerde tekst en vert. van E 2/D 7.

Ignatius

(† ca. 110 n.C.). Bisschop van Antiochia in Syrië. Tijdens de vervolging van Trajanus ter dood veroordeeld, werd hij voor executie naar Rome overgebracht. Onderweg schreef hij zeven brieven: aan de kerken van Ephesus, Magnesia, Tralles, Rome, Philadelphia, Smyrna, en aan bisschop Polycarpus. De brieven van Ignatius behoren tot de oudste christelijke geschriften (‘Apostolische Vaders’). Getuigend van een vurig geloof en hunker naar het martelaarschap, genoten ze grote verering in de Kerk. Ook in het Nederlands zijn ze vaak vertaald. Wij noemen drie integrale vertalingen uit de laatste decennia:

*Franses, *Apostolische Vaders*, 1941, p. 100-141.
*Klijn, *Apostolische Vaders*, I, 1966, p. 14-115. - Met uitvoerige inl.
*Ignatius van Antiochië, *Zeven brieven*... door de Benedictinessen van Bonheiden (*Kerkvaderteksten met Commentaar*, 2), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1981. - Vert. op p. 63-126.

Innocentius I

(† 417 n.C.). Romeinse paus (402-417). Grote persoonlijkheid, die in Oost en West het gezag van de bisschop van Rome aanzienlijk versterkte. Hiervan getuigen zijn brieven, in het Latijn en het Grieks (*Epist. pontif.* 285-327), meestal over leerstellige kwesties.

*_De Boeken van de Roepinge aller Volkeren_, 1700 (zie onder **Prosper Aquitanus**). - Hierin brief van Innocentius aan Augustinus (= _Epist. pontif._ 297 = Aug., _Epist._ 184) vertaald door Andreas Vander Schuur.

*Sailer/Steenwijk, _Brieven_, II, 1828, p. 68-69. - Brief aan Johannes Chrysostomus (= _Epist. pontif._ 298) vertaald.

Inscriptiones Christianae

(Christelijke opschriften). Onder deze rubriek rangschikken wij de Griekse en Latijnse opschriften die duidelijk een christelijke inhoud vertonen. ‘Christelijke’ inscripties worden nl. in afzonderlijke corpora verzameld en op zichzelf bestudeerd. Toch zijn ze niet altijd van de ‘profane’ gescheiden. Daarom moet ook verwezen worden naar de algemene rubrieken ***Inscriptiones Graecae*** en ***Inscriptiones Latinae***. Bovendien is er de rubriek ***Carmina Latina epigraphica***, die ook de christelijke versopschriften omvat. Dit betekent dat hier vertalingen vermeld worden van *uitsluitend* christelijke inscripties, in proza of in poëzie-en-proza. Onder deze opschriften nemen de *graffiti* en *dipinti* (ingekraste en gepenseelde teksten) van de catacomben een belangrijke plaats in. Wij geven een chronologisch geordend lijstje van publikaties waarin minstens 10 inscripties worden vertaald.

*Northcote (J. Spencer), _Grafschriften der catacomben van Rome_. Vertaald en voorzien met eene inleiding... door G.A. Hulsebos, Utrecht, Kemink, 1879. - Met passim tekst en vert.

*Bakhuizen van den Brink (Jan Nicolaas), _De oud-christelijke monumenten van Ephesus. Epigraphische studie_, Den Haag, Ned. Boek- en Steendrukkerij, 1923. - Met tekst, vert. en comm. van 29 Gr. inscripties.

*Hendrichs (F.), _Het Christelijk getuigenis der Catacomben_, 's Hertogenbosch, Mosmans, 1927. - Met verspreid een 100-tal vert. van/uit opschriften.

*Bakhuizen van den Brink, _Romeinsche catacomben_, 1933. - Passim vert. van inscripties.

*Meer, _Christus' oudste gewaad_, 1949. - Passim vert. van (meestal metr.) inscripties.

*Hamman/Beekman, _Gebedsbron_, 1957, p. 138-152. - Vertaalt 45 ‘gebeden op stenen gegraveerd’, uit heel de vroege christenheid.

*Meer-Mohrmann, _Atlas_, 1958. - Passim vert. van een 40-tal inscripties.

*Mulder, _Uit catacomben_, 1961. - Passim ca. 30 inscripties vertaald.

Inscriptiones Graecae

(Griekse opschriften). Verzamelnaam voor de opschriften in het Grieks. Ook de naam van de reeks volumes, sinds 1873 bezorgd door de Academie van Berlijn, waarin die opschriften worden verzameld. De _Inscriptiones Graecae_ (afgekort _IG_) zijn echter onvolledig, deels omdat de inscripties van een aantal gebieden (nog) niet zijn gepubliceerd, deels omdat er voortdurend nieuw materiaal aan het licht komt. Ook andere verzamelingen bewijzen dus hun diensten.

In deze rubriek vermelden wij publikaties waarin Nederlandse vertalingen

voorkomen, hetzij van profane hetzij van profane én christelijke opschriften. Voor vertalingen van uitsluitend christelijke opschriften: zie onder ***Inscriptiones Christianae***. Onder de vele verspreide publikaties waarin vertalingen van Griekse inscripties voorkomen, trachten wij de belangrijkste aan te wijzen, in chronologische volgorde.

*Vürtheim (J.), *Antieke opschriften*..., in: *De Gids*, 72 (1908), 1, p. 503-519. - Met passim vert. van Gr. inscripties.

*Raskin (G.), *Oudgriekse handelsreclame* (*Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding*, 431), Antw. etc., Stand., 1953. - Biedt talr. inscripties (met referentie) in vert.

*Pieters (J.Th.M.F.), *De inscriptie van Troizen*, in: *Herm.*, 31 (1959-1960), p. 224-229. - Voorpubl. en vert. van inscriptie met 'decreet van Themistocles' uit 480 v.C.

*Vries, *Bronnen*, 1962, passim. - Vert. van 13 Gr. inscripties.

*den Boer (W.), *Nieuw licht op de Perzische Oorlogen*, in: *De Gids*, 126 (1963), 1, p. 126-143. - Met vert. van de inscriptie van Troizen.

*Wallinga (H.T.), *De inscriptie van Troizen*, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 77 (1964), p. 25-38. - Met vert.

*van Straten (F.T.), *Gaven voor de goden*, in: *Lampas*, 12 (1979), p. 50-94. - Met vert. van talr. Gr. wij-inscripties, en

*van Straten (F.T.), *Twee orakels in Epirus. Het orakel van Zeus in Dodona en het nekyomanteion aan de Acheron*, in: *Lampas*, 15 (1982), p. 195-230.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, passim. - Een 15-tal Gr. opschriften, door verschillende vertalers.

*de Waele (J.A.), *Het scheepsarsenaal van Philon in Piraeus*..., in: *Noctes Noviomagenses J.C.F. Nuchelmans... oblatae*, Weesp, Brand, 1985, p. 150-170. - *IG* II^2, 1668, met vert.

*Lanciers (E.), *Het eredecreet voor Kallias van Sphettos*..., in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 65 (1987), p. 52-86. - Met tekst en vert.

*Cook (B.F.), *Griekse inscripties*. [Vertaling: Yolande Michon] (*Fibula Schriftreeks*), Houten, Fibula-Unieboek, 1990. - Met tekst en vert. (uit het Engels) van een 50-tal inscripties.

Aanvullende opmerking

Zie ook de themanummers over epigrafiek van de tijdschriften *Herm.* (55 [1983], p. 137-251) en *Lampas* (23 [1990], p. 127-233), waarin heel wat vert. van Gr. inscripties voorkomen.

Inscriptiones Latinae

(Latijnse opschriften). Verzamelnaam voor de opschriften in het Latijn. In deze rubriek vermelden we publikaties waarin Nederlandse vertalingen voorkomen van opschriften, hetzij in proza hetzij in vers én proza. Voor vertalingen van uitsluitend versopschriften: zie ***Carmina Latina epigraphica***; voor vertalingen van uitsluitend christelijke opschriften: zie onder ***Inscriptiones Christianae***.

Zelfstandige publikaties met vertaling van talrijke opschriften

**Vertaaling en korte uitlegging van de opschriften... binnen en omtrent Nijmegen uitgegraven*..., Nijm., van Goor, 1787. - Passim tekst en vert. van 28 Lat. inscripties, door G.C. in de Betouw.

*Pleyte (W.), *Nederlandsche Oudheden van de vroegste tijden tot op Karel den Groote*..., 2 dln., Leiden, Brill, [1877-1903] (verscheen in afleveringen). - Met tekst en vert. van Lat. inscripties uit Nederland.

*van Schevichaven (H.D.J.), *Epigraphie der Bataafsche krijgslieden in de Romeinsche legers*..., Leiden, Sijthoff, 1881. - Met vert. van een 40-tal Lat. inscripties.

Enkele opschriften of één lang opschrift

*Enk, *Handboek*, I, 1928, p. 184-196, 202-203. - Tekst, vert. en bespr. van 3 archaïsche inscripties.

*Wagenvoort (H.), *Nachtelijke geestverschijningen*, in: *Herm.*, 5 (1932-1933), p. 130-134. - Met tekst en vert. van *CIL* VI, 18817.

*Corti (Egon Caesar), *Pompeii en Herculaneum*... Vertaald door A. Oosthoek, Utrecht, Oosthoek, 1943. - Op p. 66-72, passim, vert. van inscripties (*CIL* IV). Herdr. tot: 1957^4 (p. 72-78).

*Vries, *Bronnen*, 1962, passim. - Vert. van 13 Lat. inscripties.

*Zie onder Hadrianus, 'Proza': Jonkers.

*Francissen (Frans P.M.), *Numen inest in loco: de Romeinen en het sacrale in de natuur*, in: *Herm.*, 49 (1977), p. 247-275. - Bevat tekst en vert. van enkele opschriften.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, passim. - Vert. van een 12-tal Lat. opschriften, door verschillende vertalers.

*Brouwer, *Bona Dea*, 1982, p. 1-107. - Tekst, vert. en comm. van 126 inscripties i.v.m. Cybele-cultus.

Aanvullende opmerkingen

- B. Aafjes (1960) vertaalde een aantal Pompejaanse opschriften (*CIL* IV); J.P. Guépin (1989) vertaalde en commentarieerde *CIL* XIII, 2, 1, 7514.

- Zie ook de themanummers over epigrafiek van de tijdschriften *Herm.* (55 [1983], p. 137-251) en *Lampas* (23 [1990], p. 127-233), waarin heel wat vert. van Lat. inscripties voorkomen.

Irenaeus

(2de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver. Was van geboorte een Kleinaziaat (van Smyrna?), studeerde te Rome, werd presbyter en ca. 178 bisschop van Lyon. Zijn *Adversus haereses* (Tegen de ketterijen), in 5 boeken, wil een 'ontmaskering en weerlegging van de pseudo-kennis' (= de gnosis) zijn vanuit de apostolische overlevering. De originele Griekse tekst is fragmentair bewaard, maar er is een

integrale vertaling in het Latijn. Van een ander geschrift van Irenaeus, ‘Ten bewijze van de apostolische prediking’, is alleen een Armeense versie bekend. Voorts zijn er nog fragmenten, o.m. van brieven.

Heel het oeuvre

*_Irenaeüs_ I-V, bewerkt door H.U. Meyboom, 5 dln. (_Oud-Christelijke Geschriften_..., 26-30), Leiden, Sijthoff, 1918-1920. - Dln. I-IV vertalen de _Adv. haer._, deel V de rest van het oeuvre, mét de fragm.

Uit Adversus Haereses

*_Ireneüs van Lyon_ (_Kerkvaders_, 6), [Bonheiden, Priorij Bethlehem, 1977]. - Bevat een reeks fragm. in vert., door de Benedictinessen van Bonheiden. Herziene herdr.: (_Kerkvaders_, 2), 1991.

*Stemberger/Thewissen, _Bijbel en Christendom_, I, 1978, p. 70, 116-117, 120-122 en 131. - Fragm. in vert.

*_Kerkvaders_, 1984, p. 33-61. - Voorstelling en vert. van 1, 10 en 3, 1-4, door M.F.G. Parmentier.

*Blommestijn (Hein), _Menswording_..., in: _Speling_, 41 (1989), 1, p. 86-93. - Met vert. van fragm. uit 4, 39; 5, 1; 5, 6; 5, 9.

Isaeus

(1ste helft 4de eeuw v.C.). Grieks redenaar uit Chalcis, actief in Athene als logograaf en leraar (o.m. van Demosthenes?). Schijnt nagenoeg uitsluitend redevoeringen voor processen over erfeniskwesties te hebben geschreven. 12 van de 64 die op zijn naam stonden, zijn volledig bewaard.

De Cleonymi Hereditate (= *or.* 1)

*Sicking, _Antieke pleidooien_, I, 1969, p. 86-101. - Inl. en vert. van ‘Over de nalatenschap van Kleonymos’.

Fragmenten

*van Deventer (Ch.M.), _De redenaar Isaeus_, in: _Tweemaandelijksch Tijdschrift voor Letteren_..., 3 (1897), 1, p. 242-278. - Op p. 263-264 vert. van par. 1-10 van _Or._ 3: ‘Over de nalatenschap van Pyrrhus’.

*Stock, _Antieke welsprekendheid_, 1945, p. 162-175. - Bevat fragm. in vert.

Isidorus Pelusiota

(ca. 360-ca. 435 n.C.). Grieks-christelijk schrijver, geboren in Alexandrië. Was priester en monnik (mogelijk ook abt) in een klooster nabij Pelusium in de Nijldelta.

Op zijn naam staan 5 boeken *Epistulae* (Brieven), in totaal ca. 2000 stuks, over vragen van geloofsleer, bijbelverklaring en ascetisch leven. Hun authenticiteit wordt soms aangevochten.

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, II, 1828, p. 148-162 - Vert. van/uit 24 *epist.*

Isocrates

(436-338 v.C.). Grieks logograaf, pedagoog en redenaar, actief te Athene en op Chios. 21 redevoeringen zijn integraal bewaard, waaronder de *Antidosis* (Vermogensruil; = *or.* 15), een autobiografie. Van zijn activiteiten als logograaf getuigen nog 6 (onvolledig) bewaarde redevoeringen (= *or.* 16-21). Van zijn redevoeringen, die voor lectuur bestemd waren en met grote

zorg afgewerkt werden, vermelden we verder: 1) politiek-patriottische redes: *Panegyricus* (Feestrede voor het verzamelde volk; = *or.* 4), een pleidooi voor Griekse eenheid onder Atheens gezag; over hetzelfde thema *Panathenaicus* (Rede bij de pan-Atheense feesten; = *or.* 12); *De pace* (De vrede; = *or.* 8), een pleidooi voor tegemoetkoming tegenover de bondgenoten; *Areopagiticus* (Rede voor de Areopaag; = *or.* 7), een lofprijzing van het verleden en de rol van de Areopaag; 2) gerechtsredes; 3) parenetische redes, o.m. *Ad Demonicum* (Tot Demonicus; = *or.* 1), die echter wellicht niet van Isocrates' hand is; 4) pronkredes, o.m. *Helena* (= or. 10). Over de echtheid van de brieven die op naam van Isocrates zijn overgeleverd, lopen de meningen uiteen. Zijn invloed op latere Griekse en Latijnse proza-auteurs was groot.

Fragmenten

*Scheurleer (H.A.), *Isocrates*, Grav., Cikot, 1920. - Fragm. uit *Paneg.* en 2 brieven *Ad Philippum* (Aan Philippus).

*Stock, *Antieke welsprekendheid*, 1945, p. 38-40, 50-54, 87-89 en 176-203. - Bevat fragm., o.m. lange stukken uit *Paneg.* (= *Helikoon*, 1942, p. 248-254).

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 111-113. - Vert. van *De pace* 43-48 en 133-135, en van *Areopag.* 78-83 (exc.) en 16-28, door H.M. Beliën.

Ad Demonicum

*Vóór 1924: M.A. Gillis (1564), A. Ravestein (1633).

In Euthynum (tegen Euthynus; *or.* 2l)

**Redevoering... voor Nicias tegen Euthynus. Zonder getuigen*, in: *Vaderlandsch Magazijn, van Wetenschap, Kunst en Smaak*... Vijfde deel, tweede stuk, Amst., Warnars, 1812, p. 831-840.

Helena

*Isocrates, *Lofrede op Helena. Helenae encomium 16-einde*. Vertaling: F.J.P. Verbrugge-A.G. Verdenius, in: *Herm.*, 41 (1969-1970), p. 108-120. - Inl. op p. 101-107.

Panegyricus

*Jong, *Antieke welsprekendheid*, 1949, p. 54-55. - Vert. van 1-4.

Trapeziticus (over de bankier; *or.* 17)

*_Isocrates' Trapeziticus_, vertaald en toegelicht... Proefschrift... door Joan Carel Antoon Marie Bongenaar, Utrecht-Nijm., Dekker & Van de Vegt en van Leeuwen, 1933. - Op p. 8-29 tekst en vert.

*Sicking, _Antieke pleidooien_, I, 1969, p. 104-120. - Inl. en vert.

Brieven

*Zwikker (W.), *Een strijd om Griekenlands toekomst. Isocrates - Aeschines - Demosthenes*, Amst., Van Holkema & Warendorf, 1943, p. 220-222 - Vert. van brief 3 = *Ad Philippum* 2.

J

Jamblichus

(ca. 250-325 n.C.). Grieks neoplatonisch filosoof uit Chalcis, leerling van Porphyrius. Hij schreef een aantal commentaren op werken van Plato en Aristoteles. Bewaard zijn daarnaast: een geschrift *De mysteriis Aegyptiorum* (De mysteriën van de Egyptenaren), waaruit Jamblichus' belangstelling voor het occulte blijkt; 5 boeken van de 10 die een inleiding op en een samenvatting van het pythagorisme vormden. Het eerste daarvan draagt de titel *Vita Pythagorae* (Biografie van Pythagoras), het tweede *Adhortatio ad philosophiam* (vaker: *Protrepticus*; Aansporing tot de filosofie).

De Mysteriis Aegyptiorum

*Wytzes (J.), *De schemering van het heidendom*, in: *Herm.*, 42 (1970-1971), p. 160-169. - Met passim citaten in vert.

Vita Pythagorae

*Jamblichus/Porphyrius, *Leven en leer van Pythagoras*, ingeleid, vertaald en toegelicht door H.W.A. van Rooijen-Dijkman (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1987. - Op p. 15-104 ‘Jamblichus, Het leven van Pythagoras en de zijnen’.

Adhortatio

**Gulden verzen*, 1911, p. 61-63 en 64-94 (= 1979[3], p. 53-55 en 56-86). - Resp. ‘Pythagoreesche zinsneden uit de vermaningen van Yamblichus [sic]’ en ‘De symbolen van Pythagoras’, = vert. van *Adhort.* 2 en 21 (zonder de inl.), door Clara Streubel.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 389-396. - Lange passages uit *Adhort.*, blijkbaar overgenomen van een anonieme sofist (Antiphon?) uit de 5de eeuw v.C.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 134-135. - Vert. uit *Adhort.* 21, door W.A. van Lakwijk.

Aanvullende opmerking

Joyce & Co (ps. voor Geerten Meijsing; 1982) vertaalde een aantal ‘akousmata’ uit de *Vita Pyth*.

Johannes Chrysostomus

(ca. 345-407 n.C.). Grieks-christelijk schrijver en kerkleraar. Geboren in Antiochia (Syrië), retorisch geschoold bij Libanius, eerst priester en predikant in zijn geboortestad, in 398 bisschop en patriarch van Constantinopel. Groot, beginselvast kerkherder (stierf in ballingschap) en

schitterend redenaar (kreeg daarom de bijnaam ‘Goudmond’). Zijn oeuvre omvat een paar tientallen traktaten, een corpus brieven en vele honderden preken. In het overzicht dat volgt vermelden wij alleen die werken waarvan Nederlandse vertalingen voorhanden zijn.

1) Exegetische preken (meer dan 600), waarin de bijbelteksten historisch en praktisch worden verklaard: van het O.T. vooral het boek Genesis en de Psalmen; van het N.T. de evangeliën van Mattheus, Lukas (7 preken *In Lazarum* [Over Lazarus]) en Johannes, de Handelingen van de Apostelen en alle brieven van Paulus.

2) Andere preken en redevoeringen: 21 toespraken *De statuis* (Over de standbeelden), n.a.v. het omverhalen van keizerlijke standbeelden bij een oproer in Antiochia, 2 redevoeringen *In Eutropium* (Over Eutropius), toen deze hoveling in ongenade viel, 2 toespraken *Ante exilium* (Vóór zijn verbanning), een rede *Non esse ad gratiam concionandum* (Men mag niet preken voor het succes); verscheidene feestpreken voor heiligen: 7 *De laudibus Pauli* (Verheerlijking van Paulus), een *Panegyricus in Babylam* (Lofrede op Babylas) en 3 *Panegyrici in martyres* (Lofredenen op de martelaren); dogmatisch-polemische redevoeringen: 12 *Contra Anomoeos* (Tegen de loochenaars van de wezensgelijkheid [van Christus]), 8 *Adversus Iudaeos* (Tegen de joden); over geloofsleer: 12 *Catecheses* (Toespraken tot dopelingen); over christelijk leven: 2 preken *De precatione* (Over het bidden), mogelijk onecht, 9 preken *De paenitentia* (Over de boete), een preek *In kalendas* (Op nieuwjaar), tegen uitspattingen bij dat feest; preken voor het kerkelijk jaar en over het leven van Jezus: *In diem natalem Christi* (Op de geboortedag van Christus), *De baptismo Christi* (De doop van Christus), *De proditione Iudae* (Het verraad van Judas) 1-3, *De cruce* (Het kruis) 1-2, *De coemeterio* (Het graf), *De resurrectione Christi* (De verrijzenis van Christus), *De ascensione Domini* (De hemelvaart van de Heer), *De pentecoste* (Het pinksterfeest) 1-2.

3) Traktaten: 6 boeken *De sacerdotio* (Het priesterschap), in de vorm van een gesprek over de waardigheid en de verantwoordelijkheid van het priester- en bisschopsambt; het kloosterleven wordt aangeprezen in 2 verhandelingen *De compunctione* (De boetvaardigheid), 3 boeken *Adversus oppugnatores vitae monasticae* (Tegen de bestrijders van het monnikenleven), een brief *Ad Theodorum* (Aan Theodorus), om zijn vriend Theodorus (Mopsvestenus) aan te zetten naar het klooster terug te keren; over de zin van lijden en beproeving handelen 3 troostschriften *Ad Stagirium a daemone vexatum* (Aan Stagirius, die door de duivel werd gekweld) en *Quod nemo laedatur nisi a seipso* (Niemand lijdt schade tenzij door zichzelf); 2 verweerschriften zijn mogelijk onecht: *In Babylam martyrem contra Iulianum et gentes* (Op de martelaar Babylas, tegen Julianus en de heidenen) en *Contra Iudaeos et gentiles quod Christus sit Deus* (Tegen joden en heidenen, ten bewijze van Christus' godheid).

4) Een corpus van 236 *Epistulae* (Brieven), alle uit de tijd van zijn verbanning (404-407). Het zijn meestal persoonlijke stukken, waaronder 17 aan de vrome weduwe Olympias; ook 2 brieven aan paus Innocentius 1.

De ‘Liturgie van de H. Johannes Chrysostomus’, die tot in onze dagen in de Griekse Kerk gebruikelijk is, kan niet tot zijn authentieke geschriften gerekend worden.

Vanaf de 16de eeuw werden vele preken en traktaten van Chrysostomus in het Nederlands vertaald. Vandaar een vrij lange lijst van titels, waarbij nogal wat toelichting nodig is om ze te ontsluiten.

(Uit) verschillende werken

**Van die beweechnisse des herten, tot berouwe der sondê. Met meer ander gulden tractaetkês des alder heylichsten Johannis Chrysostomi*. Overgheset wt dê Latine in duytsce, door... Anthonis van Hemert, Gheprent Thantwerpê... by mi Symon Cock... [Anno .M.D.xlvi. den .xviij. in Augusto]. - Integrale vert. van *Compunct.* 1-2, *Ad Theod., Nemo laed.* en *Stat.* 20.

**Sinte Jan Chrysostom'*... Overgheset wttê Latijne in duytsche bi Boudê de smit, [Thantwerpen By Jan Roelandts. Anno .M.CCCCC. eñ Vijftich]. - Vertaalt fragm. van *Hom. 52. 66. 77 in Mt.* en *Hom. 55 in Gen.*

**Een Sermoen van Sent Jan Chrysostomus, op twoordt van den Apostel Paulus... Metgaders noch een ander Sermoen van den zeluen Leeraer*... nu eerst in onzer taelen overghestelt by Cornelis van Cuelen..., Te Ghendt... by Henrick van den keere... [1560]. - Integrale vert. van *Stat.* I en *Nemo laed*.

**Een Sermoen van S. Jan Guldemôt, tractereñ Van heymelicker veeten... Met noch een ander sermoen van den zeluen leeraer*... nu nieuwe in onzer talen overghestelt eñ met breeder woorden uutgheleyt ende ghedeclareert, duer Cornelis van Cuelê..., Te Ghendt... by Henrick van den keere... [1560]. - Integrale vert. van *Stat.* 20 en *Hom. in Mt. 18: 23*.

*Vondel, *Grotius Testament*, 1645. - Een 12-tal korte citaten.

*Doijer (Assuerus), *Hulde aan Chrysostomus*, 3 dln., Zwolle, van Stégeren, 1815; Doijer, 1819-1822. - In deel I een fragm. van *Laz.* 3 en *Paenit.* 5 integraal; in deel II: *Serm. 4-5 in Gen., Hom. in Gal. 2: 11* en *Eutrop.* 1, alles integraal, plus een bloeml. uit allerlei werken; in deel III: grote stukken van *Adv. Iud. 4-7* en *Contra Iud.*; *Laud. Paul.* integraal. Deel I herdrukt: *Joannes Chrysostomus*..., Amst., Bom, 1838.

*des Amorie van der Hoeven (Ab^{m}), *Joannes Chrysostomus, voornamelijk beschouwd als voorbeeld van ware Kansel-welsprekendheid*, Delft, Allart, 1825. - Met vert. uit *Eutrop. 2, Hom. 30 in Act.* en *Stat.* 3. Herdr.: Leeuwarden, Suringar, 1852.

**Redevoeringen des heiligen oudvaders Chrysostomus*, uit het Grieksch overgebracht door Willem Bilderdijk, Breda, Sterk, 1832. - Hierin integrale vert. van *Non ad grat., Contra Iud.* en *Eutrop.* 1.

*Joannes Chrysostomus, *Lofredenen op den H. Apostel Paulus*. Uit het Grieksch vertaald en uitgegeven door Anianus Secundus [= Jacobus Henricus van Buul], Utrecht, Altheer, 1834. - Bevat niet alleen de 7 *Laud. Paul.*, maar ook een groot fragm. van *Hom. 33 in Rom.* en kleine stukken uit *Paneg. Bab.* en *In Bab.*

*_Ignatius en Chrysostomus, of Uittreksels uit de schriften dezer Kerkvaders_... Uit het Hoogduitsch, Amst., Marjée, 1835. - Anonieme vrije vert. van *Ante exil.* I en een aantal fragm., vnl. uit *Hom. 83-86 in Mt., Hom. 83 in Joh.* en *Cruc.* 1-2.

*van Cooth (A.M.C.)-Lans (M.J.A.), *Handleiding bij het onderwijs in de gewijde welsprekendheid*. Tweede... uitgave, Leiden, van Leeuwen, 1896. - Doorlopend geïllustreerd met vert. uit Chrysostomus. Herdr. tot: 1920[4].

*Vandenberghe (Bruno H.), *Chrysostomus herleeft. Keur van preeken*, naar het Grieksch..., Antw., Geloofsverdediging, 1938. - Integrale vert. van *Kal., Bapt., Paenit.* 5, *Prod. Iud.* 2, *Coem., Res. Chr., Ascens., Pent.* 2, *Anom.* 7, *Paneg. mart.* 3, *Eutrop.* 1; fragm. van *Nat.* en *Hom. 82 in Mt.*

*van Susante (J.), *De zondagsmis naar den heiligen Joannes Chrysostomus*, in: *Ons Liturgisch Tijdschrift*, 25 (1939-1940), p. 85-87 en 97-99. - Vert. van fragm. uit *Bapt.* en *Pent.* 1.

*Cloin (G.), *De H. Johannes Chrysostomus over de huiselijke opvoeding; De H. Joh. Chrysostomus over de verhouding van man en vrouw*..., in: *Nederlandsche Katholieke Stemmen*, 41 (1941-1945), p. 104-109; 174-179. - Voorstelling en vert. van fragm. uit *Hom. 20-21 in Eph., Hom. 10 in Col., Hom. in Tim. 5: 9* en *Oppugn.* 3, 5-7.

*Zr. M. Costanza [= Anna van der Hegge Zijnen], *De heilige Joannes Chrysostomus*..., Haarlem-Antw., Gottmer, 1952. - Doorspekt met vertaalde citaten van en over Chrysostomus; zie *Bronnen* op p. 263-273.

*S. Joannes Chrysostomos, *uit het Commentaar op het Evangelie van Sint Jan.* [Nederlandse vertaling: J. van Susante], Vaals, Abdij Sint-Benedictusberg, 1981. - Grote bloeml. uit *Hom. in Joh.*; bovendien, p. 400-401, fragm. uit *Prod. Iud.* 1.

Exegetische homilieën

*_Oud-Neêrlandsch Rijm en Onrijm_, verzameld door J.M. Schrant, Leiden, van der Hoeck, 1851, p. 267-270. - Middelned. vert. van *Hom. 11 in Heb. 3-4*.

*_Een Oratie van S. Jan Chrisostomus op de woordê van den Prophete David_... nu nieuwe in onzer taelen overghestelt... duer Cornelis van Cuelen, Te Ghendt... By Henrick van den Keere... [1560]. - Integrale vert. van *Hom. in Ps. 145: 2*.

*[Vander Schuur (Andreas)], *Berigt voor d'eenvoudigen, Wegens het lezen der kerkelijke gebeden... Met een Redenvoeringe van den H. Johan Guldemond*... Antw., vander Sterre, 1691. - Op p. 26-41 vert. van *Laz.* 3, 1-3.

*de Wyels (Franco), *Waardige communie*... (volgens den H. Joannes Chrysostomus), in: *Liturgisch Tijdschrift*, 2 (1911-1912), p. 207-213. - Met vert. van fragm. uit *Hom. 3 in Eph.*

*_Het Kruis mysterie van lijden en van glorie_, door St. Joannes Chrysostomus. Vert. A. v.d. K[ar], in: *Speculator*, 4 (1955), p. 23-24. - Vert. van *Hom. in Mt. 26: 39*.

*Smit (Gabriël), *Avondboek*, Baarn, Ambo, 1978, p. 57. - Fragmentje uit *Hom. in Mt. 7: 14*. Herdr.: 1978.

Andere preken en redevoeringen

**Twee seer schoone sermoenê wtghegheven by sinte Jan Guldemont... inhoudende den orboer, profijt, ende weerdicheit des ghebets*..., [Thantwerpen... by my Anthonis vander Haghen], 1543. - Integrale vert. van *Prec.* 1-2.

**De redevoering van Joannes Chrysostomus over Eutropius*. Uit het Grieksch overgebragt door W. B[ilderdijk], in: *Mnemosyne. Mengelingen voor Wetenschappen en Fraaije Letteren*, 8 (1820), p. 229-244. - Vert. van *Eutrop.* 1. Enkele malen herdrukt, tot: *Schokkende redevoeringen*, 1990, p. 411-418.

*Chrysostomus, *Zeventiende redevoering, over de standbeelden*... Met eene Inleiding, en eenige Aanmerkingen, in: *Christelijk Maandschrift*..., 5 (1826), p. 434-464. - Integrale vert. van *Stat.* 17, door P.J.L. Huet.

*Schrant (J.M.), *Het oproer te Antiochië en deszelfs afloop*..., Gend, Snoeck-Ducaju, 1829. - Met verspreid vert. uit *Stat.* 3, 16-17 en 21.

**Leerrede van den H. Joannes Chrysostomus, op het feest der geboorte des Zaligmakers*, Utrecht, Altheer, 1833. - *Nat.*: inl., integrale vert., aantekeningen, door Jacobus Henricus van Buul.

*Kerssemakers (J.W.), *Eloquentia. Handboek voor de niet-gewijde welsprekendheid*, Voorhout, Foreholte, 1947. - Op p. 216-224 integrale vert. van *Eutrop.* 1.

*Moustier, *Wijsheid*, 1950, p. 169-171. - Fragm. uit *Laud. Paul.* 3, vert. Martinus Lambres.

*Hermans, *Kerkvaders*, I, 1983, p. 224-235. - Integrale vert. van recent ontdekte *Catechesis* (*Catech.* 2 Stavr.), door Maria Theresia Hermans.

**Paasfeest*, 1989, p. 28-45. - Vert. van *Cruc.* 2., door R.F. Regtuit.

Traktaten

**Van die voersichticheyt Goods in druck, lyden, oft quellinge des duyvels, dry troostelike boecxkens des heyligen bisscops Joannis Chrysostomi*, nu nyeu over gheset wten Latinen in duytschen Door eenen gheesteliken Regulier [= Anthonis van Hemert], [Thantwerpê,] By mi Symon Cock, [Int iaer ons Heeren .M.CCCCC. eñ .L. den XI. Septembris]. - Integrale vert. van *Stag.* 1-3. Herdr.: s.a.

**Verhandeling van Chrysostomus, ten betooge Dat niemand hem kan schaden, die tegen zichzelven niet misdoet*, in: *Nieuw Christelijk Maandschrift*..., I (1827), p. 429-491. - Integrale vert. van *Nemo laed.*, door P.J.L. Huet.

*A. M[unsters], *Dezelfde volmaaktheid voor kloosterling en wereldling!*, in: *Ons Geestelijk Leven*, 14 (1934-1935), p. 154-159. - Vert. van *Oppugn.* 3, 14.

*Sint Joannes Chrysostomus, *Over het priesterschap*, vertaald door Frans Vermuyten, Tweede uitgave, Tongerloo, Sint Norbertus Boekhandel, 1941. - Integrale vert. van *Sacerd.* Grondig bewerkt en uitgebreid t.o.v. de 1ste druk: (*Standaard-Bibliotheek*), Brussel, Periodica, 1922.

*Eyben (Emiel), *Johannes Chrysostomus' tweestrijd tussen jeugdvriendschap, moederliefde en priesterschap (De sacerdotio, I, 1, 1-I, 3, 32, inleiding, vertaling en commentaar)*, in: *Digo*, 7 (1983-1984), p. 115-119.

Brieven

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, II, 1830, p. 45-68. - Vert. van 4 *epist.*
*Thierry, *Vrouwen*, 1990, p. 104-120. - Vert. van/uit de brieven aan Olympias.

Johannes Diaconus

(midden 6de eeuw n.C.). Diaken (of subdiaken) van de kerk van Rome. Zette de *Apophthegmata*-vertaling van Pelagius I (zie aldaar) voort. Het is mogelijk, maar niet bewezen, dat 'Johannes Diaconus' de latere paus Johannes III (561-574) is. Zijn vertaling werd opgenomen in de *Vitae patrum* (zie aldaar). Buiten die collectie vermelden wij nog één afzonderlijk stukje vertaling:

Vaderspreuken*, V, 1979 (zie onder ***Apophthegmata patrum*), p. 236-238. - 6 korte fragm., vert. Christofoor Wagenaar.

Jordanes

(midden 6de eeuw n.C.), soms ook Jornandes geheten. Latijns-christelijk schrijver van Gotische origine, mogelijk een geestelijke (bisschop van Croton?). Publiceerde in 551 twee historische werken: *De origine actibusque Getarum* (Oorsprong en daden van de Goten), belangrijk omdat het geschrift van Cassiodorus dat wordt geresumeerd, verloren is gegaan; gelijklopend daarmee *De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum* (Overzicht der tijden, of Oorsprong en daden van het Romeinse volk), tot het jaar 551, grotendeels uit andermans geschriften gecompileerd, van geringe waarde. Ook literair stellen deze werken niet veel voor.

*Jong, *Antieke welsprekendheid*, 1949, p. 249-251. - Vertaalt *Get.* 39.
*Pfister/Voogd-van Kleeff, *Ondergang*, 1942, p. 156-158. - Vertaalt 2 fragm. van *Get.* Herdr.: 1944 (p. 163-165).
*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959. - Passim 3 fragm. (*Rom.* en *Get.*) vertaald.
*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 277-278. - 2 fragm. van *Get.*, vert. P.C. van der Eerden.

Josephus

(37/38-na 100 n.C.; vanaf zijn vrijlating in 69 n.C. Flavius Josephus genoemd). Joods historicus die afkomstig was uit Jeruzalem en in het Grieks schreef. Leidde in Galilea de Joodse opstand tegen de Romeinen, maar verwierf tijdens zijn daaropvolgende gevangenschap de gunst van Romes keizers Vespasianus, Titus en Domitianus. Wellicht is het hele oeuvre bewaard. De discussie welk aandeel Josephus zelf precies heeft in de volgende geschriften, is nog aan de gang. Het gaat om: 1) *Bellum Iudaicum* (De Joodse oorlog; 7 boeken), een schets van de voorgeschiedenis en het verloop van de Joodse opstand (66-70 n.C.). Het geschrift werd einde 4de eeuw

in het Latijn bewerkt (zie ***Hegesippus***); 2) *Antiquitates Iudaicae* (Joodse oudheden; 20 boeken), een Israëlitisch-Joodse geschiedenis die de periode vanaf de ‘genesis’ tot

66 n.C. bestrijkt; 3) *Contra Apionem* (Tegen Apion), nog meer dan de vorige werken een apologie van het jodendom; 4) *Vita Iosephi* (Biografie van Josephus), militair-politieke memoires. Ten onrechte werd vroeger ook het 'vierde boek der Maccabeeën', een apocrief bijbelboek, aan Josephus toegeschreven. Josephus is dé bron voor de geschiedenis van het jodendom in de 1ste eeuw vóór en na Christus.

De 4 geschriften

*Vóór 1924: E. Bommelius (1594; bevat ook het Maccabeeënboek en *Hegesippus*); anoniem (1780, uit het Engels; bevat ook het Maccabeeënboek en de *Legatio ad Gaium* van Philo Alexandrinus).

**Flavii Josephi... Boecken*;... Nu op nieuws uyt de Griecksche en Latijnsche sprake vertaelt, door L[ambert] v[an den] Bos..., Dordrecht, Savry, 1665. - Bevat ook het Maccabeeënboek en *Hegesippus* (door S. de Vries 'uyt het Hoogduyts' vertaald). Herdr. tot: Amst., Visser etc., 1698 (4 dln.).

**Alle de Werken van Flavius Josephus*... uyt de Overzetting van den Heer D'Andilly in 't Nederduytsch overgebragt door W. Séwel..., Amst., Mortier, 1704. - Bevat ook het Maccabeeënboek, de *Legatio ad Gaium* van Philo Alexandrinus en *Hegesippus*. Herdr. tot: Utrecht, Banier, 1974 (= anastatische herdr. van: Amst., Oosterwyk, 1722). In 1732 'naar het oorsprongkelyk Grieksch overzien... door Sigebert Haverkamp' en uitgebreid met het geschrift *Contra Flaccum* van Philo Alexandrinus. Het geheel in 1783-1788 opnieuw bewerkt door J.F. Martinet.

**Al de werken van Flavius Josephus.* Bewerkt door W.A. Terwogt..., Dordrecht, Revers, [1867-]1873.

(Uit) Bellum Iudaicum

*Vóór 1924: N. van Winghe (1552).

*van Maerlant (Jacob), *Die Wrake van Jherusalem* = bekorte berijmde vert., voltooid in 1271, van *Bell. Iud.* Integraal gedrukt in: *Rymbybel van Jacob van Maerlant*... uitgegeven door J. David, Derde deel, Brussel, Hayez, 1859.

*Flavius Josefus, *De val van Jeruzalem (67-70). Uit 'de Joodse Oorlog'*. Ingeleid en vertaald onder toezicht van M.A. Beek (*Meulenh. Pock.*, 11), Amst., Meulenhoff, 1958. - Vert. van 4, 3-7 en 11, met weglatingen.

*Flavius Josephus, *De Joodse Oorlog & Uit mijn leven*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1992. - Met integrale vert. van *Bell. Iud.*

(Uit) Antiquitates Iudaicae

*Vóór 1924: N. van Winghe (1553; met het Maccabeeënboek).

*Flavius Josefus, *Het leven van Herodes*. Ingeleid en vertaald onder toezicht van M.A. Beek (*Meulenh. Pock.*, 32), Amst., Meulenhoff, 1959. - Vert. van 14, 13-17, 8, met weglatingen.

Vita Iosephi

*Vóór 1924: N. van Winghe (1552).

**De autobiografie van... Flavius Josephus*. Vertaald, ingeleid en toegelicht door G. Mussies (*Na de Schriften*, 8), Kampen, Kok, 1991. - Integrale vert.

*Flavius Josephus, *De Joodse Oorlog & Uit mijn leven*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1992. - Met integrale vert. van *Vita Iosephi*.

Fragmenten

*Hospinianus/Oosterbeeck, *Monickerije*, 1609, p. 18-23. - Vert. uit *Bell. Iud.* 2, 119-161 (Essenen).

**De Esseeërs*..., in: *Licht en Waarheid*, 31 (1921), p. 281-330, passim. - Vert. uit *Bell. Iud.* 2 en *Ant. Iud.* 18, volgens *Les Esséniens* van Jean Racine, door 'Filofotos'.

*Waele, *Antieke geschiedschrijving*, 1946, p. 118-124. - 3 fragm.

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 134-138. - *Bell. Iud.* 6, 4, 3-8, bekort.

**De Pseudepigrafen* 2... Vertaald, ingeleid en toegelicht door M. de Goeij, Kampen, Kok, 1981. - Op p. 69-71 vert. van *Bell. Iud.* 6, 5, 3.

Aanvullende opmerking

J. Cats (1620) vertaalde een fragm. (*Ant. Iud.* 2, 39-60).

Julianus Imperator

(Flavius Claudius Julianus = Julianus Apostata; 331-363 n.C.; keizer vanaf 355). Julianus - bijgenaamd 'apostata' (= 'de afvallige') wegens zijn mislukte poging om de oude Grieks-Romeinse godsdienst nieuwe impulsen te geven tegen het christendom - was als sofistisch geschoold man ook literair actief. Hij schreef in het Grieks. Voornaamste bewaarde werken: 1) 8 *Orationes* (Redevoeringen); 2) een apologie *Ad Athenienses* (Aan de Atheners); 3) een collectie brieven; 4) de satirische geschriften *Symposium sive Caesares* (Banket of Keizers), waarin zijn voorgangers gehekeld worden, en *Misopogon* (Baardhater), een reactie op de spot om zijn 'filosofenbaard'. Veel is verloren, o.m. het werk *Contra Galilaeos* (Tegen de christenen; 3 boeken), waarover we echter door de reactie van Cyrillus Alexandrinus (*Contra Iulianum imperatorem* = Tegen keizer Julianus) indirect goed zijn ingelicht.

Uit verschillende werken

*Aalders (G.J.D.), *Julianus de Afvallige*..., Kampen, Kok, 1983. - Met vele kleine stukjes vert.

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 208-210 en 214. - Fragm. uit *Ad Athenienses* (270c-284d) en uit een 'brief aan een priester' (304c-305d).

Caesares

*_Gekken Te Hoop_... door Petrus Cunaeus. _En De Keizers Van den Keizer Julianus_, Door N.B.A. en A.B.N. [= Nicolaas Borremans Amstelodamensis en Antonius Borremans Nicolaaszoon], Rott., Naeranus, 1675. - Op p. 135-252 integrale vert.

Brieven

*Lucassen (L.H.), _Een merkwaardige brief van Julianus Apostata_, in: _Herm._, 6 (1933-1934), p. 15-18. - Voorstelling en vert. van _Epist._ 79 Bidez.

*Henning (Cornelius Josephus), _De eerste schoolstrijd tussen Kerk en Staat onder Julianus den Afvallige_. Academisch proefschrift..., Nijm., Berkhout, 1937. - Voornamelijk op p. 103-105: _Epist._ 61 Bidez, over christelijke leraren.

*van Groningen (B.A.), _Vier briefjes van keizer Julianus den Afvallige_, in: _De Gids_, 123 (1960), 1, p. 380-386. - ‘Aan Euagrius’, ‘Aan Priscus’, ‘Aan Basilius’, ‘Aan Aristoxenus’ (= 4, 11, 32 en 78 Bidez).

Juridica anonyma

(Anonieme juridische geschriften). Onder deze verzamelnaam vermelden wij naamloos overgeleverde geschriften over Romeins recht.

*_Ulpianus, Papinianus en kleinere fragmenten_, vertaald door J.E. Spruit en K.E.M. Bongenaar (_Het Erfdeel van de Klassieke Romeinse Juristen_, 3), Zutphen, Walburg Pers, 1986. - Tekst en vert. Van Ulpianus worden vnl. _Tituli_ vertaald (p. 12-61). Ook korte fragm. van met naam bekende rechtsgeleerden.

*_Fragmenta Vaticana, Collatio, Consultatio, Scholia Sinaitica, Probus_, vertaald door J.E. Spruit en K.E.M. Bongenaar (_Het Erfdeel van de Klassieke Romeinse Juristen_, 4), Zutphen, Walburg Pers, 1987. - Tekst en vert. _Fragmenta Vaticana_ op p. 14-127.

Justinus Historicus

(Marcus Junianus Justinus; 2de of 3de eeuw n.C.). Latijns geschiedschrijver die een samenvatting maakte van de niet bewaarde _Historiae Philippicae_ (Philippische geschiedenissen; 44 boeken) van Pompeius Trogus, een algemene geschiedenis van het Middellandse-Zeegebied, die haar naam kreeg naar het centrale ‘Macedonische’ gedeelte. Het compendium, een reeks ongewijzigde fragmenten uit Trogus' geschrift, aaneengeregen door resumés van wat wegviel, verdrong zijn voorbeeld en was in de middeleeuwen een veelgebruikt schoolboek. Wij vermelden drie oude integrale vertalingen/bewerkingen:

*_De Historien Ivstini_... Getranslateert... Door Florens van Wee..., Arnhem, Janszen, 1610.

**De Historien van Justinus uit Trogus Pompejus*... Uit het Latijn vertaelt Door F[ransois] v[an] H[oogstraten], Dordrecht, van Hoogstraeten, [1682]. - Herdr. tot: Dordrecht, Goris, 1696.

**De XLIV historise Boeken van Justinus*. Ná de Vertalinge van J.v.G. In Néderduidse Helden-Vaarzen overgebragt door Hermanus van den Burg, Amst., van Egmont, 1753. - De 'Vertalinge van J.v.G.' werd (wsch. in handschrift) aan de berijmer ca. 1720 aangeboden.

Justinus Martyr

(ca. 100-ca. 165 n.C.). Grieks-christelijk schrijver, geboren te Flavia Neapolis (thans Nablus) in Palestina. Filosofisch geschoold, kwam hij via het platonisme tot het christendom. Trok als leraar rond en stichtte in Rome een school. Hij werd ca. 165 met enkele gezellen onthoofd. Van hem zijn drie authentieke geschriften over: twee *Apologiae* (Verdedigingsschriften), soms als één werk beschouwd (*Apol.* I stelt tegenover de heidense wijsheid de verlossende wijsheid van de 'Logos' christus; *Apol.* 2 weerlegt concrete aanvallen op de christelijke religie); de *Dialogus cum Tryphone* (Gesprek met Tryphon), een onvolledig bewaard dispuut met een joodse rabbi (Tarphon?), laat het 'nationalistisch' monotheïsme van het O.T. de plaats ruimen voor het christendom, dat ook voor heidenen openstaat. Op Justinus' naam staat ook een aantal *dubia* en *spuria*; het *Fragmentum de Resurrectione* (Fragment over de Verrijzenis) wordt soms nog als echt beschouwd. Wij noemen de belangrijkste vertalingen:

Apologiae

**Justini en Tertulliani Verantwoording voor de Christenen*..., Amst., Rieuwertsz.-Haerlem, Geldorp, 1684. - Integrale vert. van *Apol.* 1-2 door Petrus Langedult, met uitvoerige aantekeningen.

*Cramer, *Apologeten*, 1908, p. 92-205. - Integrale vert. van *Apol.* 1-2.

**Twee apologeten uit het vroege christendom, Justinus en Athenagoras*. Vertaald, ingeleid en toegelicht door G.J.M. Bartelink (*Na de schriften*, I), Kampen, Kok, 1986. - Op p. 9-102 inl. en integrale vert. van *Apol.* 1-2.

Dialogus

**Apologeten* IV. *Verweer tegen de Joden*... Bewerkt door H.U. Meyboom (*Oud-Christelijke Geschriften*..., 25), Leiden, Sijthoff, 1917, p. 11-191. - Integrale vert.

**De verdedigers van het geloof*... Door de Benedictinessen van Bonheiden, Tweede herziene druk (*Kerkvaders*, I), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1984, p. 119-133. - Enkele fragm.: vert. en comm.

**Kerkvaders*, 1985, p. 229-262. - Fragm., met toelichting, door P.L. Wansink.

Dubia & Spuria

*_Justijn de Martelaar_ III-IV... Bewerkt door H.U. Meyboom, 2 dln. (_Oud-Christelijke Geschriften_..., 32-33), Leiden, Sijthoff, 1922-1923. - Vert. van alle _dubia_ en _spuria_. In deel I, p. 71-87, het _Fragm. de Res._

*Thierry, _Opstandingsgeloof_, 1978, p. 172-174. - Vert. van _Fragm. de Res._ 6-7.

Juvenalis

(Decimus Junius Juvenalis; ca. 58-na 130 n.C.). Latijns satiricus uit Aquinum (Zuid-Latium); auteur van 16, soms lange, *Satirae* (Satiren). De laatste is onvolledig.

De zestien satiren

**De Schimpdigten van D. Junius Juvenalis. en Aulus Persius Flaccus*. In 't Neerduyts vertaeld Door Abraham Valentijn, Leyden, vander Linde, 1682. - Prozavert. Herdr.: 1703.

**Alle de Schimpdichten van Decius* [sic] *Junius Juvenalis, en A. Persius Flaccus*, door verscheide Dichteren in nederduitse vaarzen overgebracht, Haarlem, van Kessel, 1709. - Weinig homogene verzameling van in alexandrijnen gestelde en veelal voordien (in de periode 1653-1704) reeds in zelfst. publ. verschenen vert. van afzonderlijke satiren. Sommige satiren zijn twee of zelfs drie maal opgenomen. De vertalers (alfabetisch) en de door hen vert. satiren: L. Bake (10), F. van Bergen (2), A. Bógaert (8), J. de Decker (14), Delcourt [verder onbekend] (16), E. Elmeguidi [= wsch. Willem de Mey] (1, 3, 7), W. de Geest (5), P. van Haps (7), R. Lydius (3), M. vander Merwede (13), P. Nuyts (6, 8, 11, 13), C. Pierson (1, 4), L. Schermer (9, 15), W. Séwel (13), P. Vlaming (12, 16), J. Westerbaen (8, 10).

*Juvenalis, *De Satiren*, vertaald door M. d'Hane-Scheltema (*Baskerville Serie*), Baarn, Ambo-Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1984. - Hierin zijn o.m. opgenomen, hier en daar gewijzigd:

*Decimus Junius Juvenalis, *De onverdraaglijkheid van Rome* [in het Nederlands herdicht door M. d'Hane-Scheltema], Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1978 [= *Sat.* 3], en

**Weg met de stad! Weg met het huwelijk! Satiren III en VI van Juvenalis*. Vertaald door Marietje d'Hane-Scheltema (*N.V.*, 2), Grav., Nijhoff, 1981.

Bloemlezing

*Schockaert (Rufin), *Bloemlezing uit de hekeldichten van D. Junius Juvenalis*..., Leuven, Sint-Alfonsus Drukkerij, 1941. - Tekst en berijmde vert. van fragmentjes. Eerder verscheen al het minder uitgebreide: *Enkele gedachten van Juvenalis*, vrij naar het Latijn in het Nederlandsch gesteld door R. Schockaert, Leuven, Nova et Vetera, 1938. Herdr.: Leuven, De Vlaamse Drukkerij, 1949 (licht gewijzigd).

Afzonderlijke satiren

Satire 1

**De eerste satire van Juvenalis*, ingeleid, verklaard en met de samengaande derde satire vertaald door J. Cochez, Leuven, s.n., 1941.

Satire 3

**D.J. Juvenalis... Dérde Berispdicht*. In Néderduitsche vaerzen toepasselyk uitgebreid... [door Jakob Zeeus], Amst., Lescaille, 1710. - Herdr.: 1712, en in:

Gedichten van Jakob Zeeus, Delf, Boitet, 1721 (herdr.: Amst., Schoonenburg, 1737). Zeeus berijmde een voorvert. van IJ. Vincent.
*Zie onder 'Satire 1'.

Satire 4
*IJzeren, *Latijnse varia*, 1954, p. 366-370. - Vv. 34-154.

Satire 7
*Hartman (J.J.), *Beatus ille*..., Leiden, van Doesburgh, 1913, p. 226-234. - Prozavert.

Satire 10
**D.J. Juvenalis, Satyra x*... in Néderduitsche Vaerzen vertaald... Nil Volentibus Arduum, Amst., Magnus, 1679. - Lat. en Ned. Herdr. tot: Amst., Gedrukt voor het Kunstgenootschap..., 1713^4 (vanaf 1700^2 'overzien, én van veele misslagen gezuivert'). Groepsvert. van het dichtgenootschap.

Satire 16
*van Hoven (J.), *Leedige Uuren*, Grav., vander Burg, 1720, p. 91-96. - Herdr.: Grav., Blommendal, 1728.

Aanvullende opmerking

Volgende literatoren vertaalden fragm. van Juvenalis: P.C. Hooft (ca. 1624?: 10, 1-113), W. Bilderdijk (1820: 13, gedeeltelijk en vrij vertaald), M.C. van Hall (1809 +: 8, 87-141; 10, 346-366; 15, 131-158), P. van Duyse (1884: fragm. uit 4; 6, 1-32; 10, 346-366; 8, 76-84).

Juvencus

(Gaius Vettius Aquilinus Juvencus; 1ste helft 4de eeuw n.C.). Latijns-christelijk dichter, Spaans priester. Zette ca. 330 het evangelieverhaal (vnl. Mattheus) om in Vergiliaans aandoende hexameters: *Evangelia* (Evangeliën), 4 boeken. Slechts weinig hiervan werd in het Nederlands vertaald.

*Haar, *Gedichten*, 1876, p. 567-568. - Vert. van 2, 25-42.
*Thierry (J.J.), *Iuvencus en de parabel van de wijze en dwaze maagden*, in: *Herm.*, 53 (1981), p. 23-28. - Met prozavert. van 4, 197-226.
*Mönnich, *Koningsvanen*, 1990, passim. - Vert. van 3 fragm., ca. 75 vv.

L

Laberius

(Decimus Laberius; ca. 115-43 v.C.). Latijns auteur van zogenaamde mimen, oudere tijdgenoot van Publilius Syrus. Slechts fragmenten (uit meet dan 40 stukken) zijn bewaard, o.m. een ‘prologus’ van 27 vv.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 99-103. - Tekst en prozavert. van fragm., w.o. de ‘prologus’.

Lactantius

(Lucius Caecilius Firmianus signo Lactantius; ca. 245-ca. 320 n.C.). Latijns-christelijk schrijver uit Noord-Afrika. Was onder Diocletianus (284-305) retor in Nicomedia, maar moest na zijn overgang tot het christendom zijn ambt neerleggen. Op hoge leeftijd, ca. 317, werd hij door Constantinus Magnus aangesteld tot opvoeder van zijn zoon Crispus. Van deze ‘christelijke Cicero’ (zuivere taal en vlotte zegging) noemen wij drie geschriften: zijn hoofdwerk *Divinae institutiones* (Goddelijke onderrichting), in 7 boeken, apologie en globale voorstelling van het christelijke geloof; *De mortibus persecutorum* (De dood van de vervolgers), over de kerkvervolgingen vanaf Nero, speciaal uitvoerig over de tiende (303-311); *De ave Phoenice* (De vogel Phoenix = *Anth. Lat.* 485a), gedicht in 85 disticha over de wedergeboorte van de feniks (allegorie van Christus' verrijzenis?). De echtheid van de laatste twee werken wordt niet algemeen erkend. Belangrijkste Nederlandse vertalingen:

Divinae Institutiones

*[Fragmenten uit boek 3, 9 en 23, vertaald door Jeronimo de Vries], in: *Bibliotheek van Oude Letterkunde*, Derde stuk, Amst., ten Brink, 1806, p. 383-387.

*Hugenholtz, *Levenslicht*, 1889, p. 349-353. - Fragm. uit boeken 3, 5 en 6. Herdr.: 1910 (p. 278-281).

*Brakman, *Tertullianea*, 1937, p. 140-157. - Vert. en tekst van *Inst.* I, 1-3.

*Couvée (Pieter Johannes), *Vita beata en Vita aeterna*..., Baarn, Hollandia, 1947, p. 122-130, passim. - Enkele korte fragm.

*Straaten, *Stoa*, 1969, p. 119-120. - Vert. van boek 6, 14.

De Mortibus Persecutorum

**Beschrijving van de dood der vervolgers*... naar Lucius Cecilius Firmianus Lactantius... Met Aenteekeningen, Door J. Tollenaere..., Gent, Vanryckegem-Lepère, 1851. - Op p. 1-119 integrale vert.

*Lactantius, *Over den dood der vervolgers*. Ingeleid en bewerkt door D. Franses (*Getuigen*, [7]), Amst., R.K. Boekcentrale, 1941. - Integrale vert.

*Lactantius, *De dood van de vervolgers*. Ingeleid, vertaald en geannoteerd door G.J.D. Aalders (*Agora Editie*), Kampen, Kok Agora, 1988. - Integrale vert.

De Ave Phoenice

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 234-251. - Integrale tekst, vert., aantekeningen.

Laudes Domini

(Lofprijzing van de Heer; ca. 320 n.C.). Latijns-christelijk gedicht in 148 'Vergiliaanse' hexameters. Verhaalt een wonder in het land van de Haedui (waar de dichter schijnt thuis te horen), looft Christus als schepper en verlosser en prijst Constantinus Magnus en zijn huis.

*van der Weijden (Pieter), *Laudes Domini. Tekst, vertaling en commentaar*..., Amst., Paris, 1967. - Op. 36-49: tekst en vert.

Laurea

(Marcus Tullius Laurea; 1ste eeuw v.C.). Vrijgelaten slaaf van Cicero. Op zijn naam zijn 3 Griekse en een Latijns epigram overgeleverd.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 139. - Prozavert. van het Lat. epigram.

Leges

('Wetten'). Onder dit trefwoord vermelden we vertalingen van oude Romeinse wetten of wettenverzamelingen.

Leges Regiae (Romeinse koningstijd; 'koningswetten')

**De koningswetten* [vertaald door Jacoba J.H.M. Hanenburg] (*Vertalingen ten Dienste van het Onderwijs in Romeins Recht*, 2), Gent etc., Story-Scientia, 1972.

Lex Duodecim Tabularum (451/450 v.C.; 'De wet der twaalf tafelen')

*Eykman, *De fakkel*, I, 1968, p. 169-170. - Fragm.

**De Wet der Twaalf Tafelen* [vertaald door Jacoba J.H.M. Hanenburg] (*Vertalingen ten Dienste van het Onderwijs in Romeins Recht*, I), Gent etc., Story-Scientia, 1972

Leo Magnus

(5de eeuw n.C.). Romeinse paus (440-461), belangrijk als kerkleider in een tijd van barbareninvallen (Attila, Geiserik) en van religieuze conflicten in Oost en West. In zijn ca. 170 *Epistulae* (Brieven) en 96 *Sermones* (Preken) worden de klare, sierlijke zegging en de ritmische clausules gewaardeerd.

Epistulae

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, II, 1828, p. 180-182. - Vert. van *epist.* 41.

*Sint Leo de Groote, *Over de menschwording van Christus*... Bewerkt door

Adr. Huyg (*Getuigen*, [3]), Amst., R.K. Boekcentrale, 1941. - Op p. 15-52 integrale vert. van *epist.* 28 en 165.

**Het eeuwfeest van Chalcedon*, in: *Speculator*, I (1951-1952), p. 11-12. - Anonieme vert. van fragm. uit *epist.* 59.

*Stemberger/Thewissen, *Bijbel en Christendom*, I, 1978, p. 164-166. - Fragm. uit *epist.* 10 en 14.

Sermones

*Paus Leo de Grote, *Preken voor het liturgisch jaar*, vertaald en ingeleid door F. Vromen, 4 dln. (*Levensbr.*), Oosterhout, Sint Paulusabdij/Brugge, DDB, 1960-1961. - In deze 4 deeltjes worden 77 van de 96 *serm.* integraal vertaald, in een 'liturgische' volgorde. Ontbreken: de nrs. 6-11, 16, 84 en 86-96.

Van de talr. oudere vert. van afzonderlijke *serm.* vermelden wij alleen nog de volgende drie, ter aanvulling:

*De Keersmaeker (Georges)-Van Hulle (Leo), *Sint Leo, Over Milddadigheid*, in: *Pastor Bonus*, 13 (1932), p. 150-154. - Tekst en vert. van *sermo* 10.

*Sint Leo de Groote, *Over de menschwording van Christus*... Bewerkt door Adr. Huyg (*Getuigen*, [3]), Amst., R.K. Boekcentrale, 1941, p. 77-81. - Vert. van *sermo* 96.

*A. M[unsters], *Dankbaarheid voor de bevrijding*, in: *Ons Geestelijk Leven*, 22 (1945-1946), p. 29-30. - Vert. van *sermo* 84.

**Jezus' verheerlijking: een geloofsvisioen*..., vertaald en ingeleid door Michel Coune, Brugge, Zevenkerken, 1988. - Hierin vert. van *sermo* 51.

Leonidas Alexandrinus

(1ste eeuw n.C.?). Grieks mathematicus, astronoom en dichter van epigrammen waarin wiskundige Spielereien zijn verwerkt. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Leonidas Tarentinus

(ca. 310-240 v.C.). Grieks epigrammendichter. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Leontius Byzantinus

(† 543/4 n.C.). Grieks-christelijk schrijver, vooral in Palestina en Constantinopel werkzaam. Over zijn persoon en de afbakening van zijn leerstellig-polemisch oeuvre bestaat veel discussie. Onlangs werd van hem ook een aantal *Homiliae* (Preken) uitgegeven.

**Paasfeest*, 1989, p. 87-96. - Vert. van *hom.* 8, een paaspreek, door C. Datema.

Libanius

(314-ca. 393 n.C.). Grieks retor uit Antiochië waar hij vanaf 354, na verblijven elders, bedrijvig is geweest en als leraar veel succes had. Een omvangrijk oeuvre is bewaard: meer dan 60 redevoeringen, benevens een 50-tal *Declamationes* (Oefenredes), die echter niet alle van zijn hand zijn; ook een uitgebreide verzameling van 1544 brieven is overgeleverd. Dit oeuvre vormt een belangrijke bron voor de cultuurgeschiedenis van de 4de eeuw.

Integrale redevoering

*Guépin (J.P.), *Aan keizer Theodosius*, in: *Schokkende redevoeringen*, 1990, p. 227-243. - *Or.* 30. Met een inl. op p. 219-226.

Fragmenten

*Berlage (J.), *Libanios over de slavernij*, in: *Herm.*, I (1928-1929), p. 10-13, 27-31. - *Or.* 25: resumé met vele stukken vert., en

*Berlage (J.), *Professorenergernissen*, in: *Herm.*, 6 (1933-1934), p. 30-35. - Bevat vert. fragm. uit *or.* 2, 43 en 62.

*Eyben, *Jong zijn*, 1979, p. 36-39. - Vert. van *or.* 1, 14-25.

Limenius

(2de helft 2de eeuw v.C.). Grieks auteur van de tweede *Paean Delphicus* (zie aldaar).

Livius Andronicus

(2de helft 3de eeuw v.C.). Latijns episch en dramatisch dichter, wellicht van Griekse afkomst. Livius is bij ons weten de eerste Latijnse dichter, én meteen ook de eerste vertaler: hij zette Homerus' *Odyssea* om in het Latijn. Hij schreef verder vooral drama's. Slechts losse verzen zijn bewaard.

*Enk, *Handboek*, II, I, 1937, p. 29-39. - Tekst en prozavert. van enkele fragm.

Livius Patavinus

(Titus Livius; 59 v.C.-17 n.C.). Latijns geschiedschrijver afkomstig uit Patavium (Padua). Schreef de geschiedenis van Rome en haar bevolking in 142 boeken met de titel *Ab urbe condita* (Vanaf de stichting van de stad), voor zover we weten het omvangrijkste werk uit de Oudheid. 35 boeken, nl. 1-10 en 21-45 (boek 41 met lacunes), zijn bewaard; van de rest bezitten we fragmenten, een korte inhoudsopgave (*periocha*) van bijna alle boeken en enkele resumés (*epitomae*). Het geschrift vangt aan met een methodologische *Praefatio* (‘proloog’), het eigenlijke werk begint met de aankomst van Aeneas in Italië en gaat tot 9 v.C. De bewaarde boeken behandelen de periodes ‘aankomst Aeneas in Italië’ tot 293 v.C. (1 t/m 10) en 219 v.C. tot 167 v.C (21 t/m 45), met o.m. de tweede Punische oorlog.

Integraal

*Titus Liuius, *Dat is de Roemsche historie oft Gesten*... nu eerstmael in onser Nederlantscher spraken ghedruckt. Tantwerpen [ten huyse van Jan Gymnicus] An. 1541. in Augusto. - Talr. herdr. tot: Amst., Willemsz., 1650. Pas in 1597 wordt ook de *Praefatio* vertaald en, op naam van L. Florus (!), de *periochae* 46-142, door M. Everaert.

*_Romainsche Historien van Titvs Livivs_... Ten meestendeel van nieus vertaalt [door J.H. Glazemaker], Amst., Schipper, 1646.

Fragmenten uit verspreide gedeelten van het geschrift

*Bauwens (Evarist), *Sallustius, Livius & Tacitus. Tien Redevoeringen*..., Brussel, Dewit, 1907. - Bevat vert. van 21, 40-44 en 30; 7, 40; 26, 41 en 3, 67-68.

*Waele, *Antieke geschiedschrijving*, 1946, p. 145-160. - Behalve andere fragm. o.m. 9, 5-6.

*Gelder, *Latijnse geschiedschrijvers*, 1952, p. 27-120. - Met op p. 27-45 vert. van 9, 1-12 en op p. 50-120 fragm. uit de boeken 21, 22, 26 en 28. Zie ook in: *Twee soldatenoproeren*. Vertaald en van een inleiding voorzien door Jan van Gelder... (*Tali Auxilio*), Bilthoven, Nelissen, 1957. - Bevat vert. uit 28, 24-29.

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, passim. - Talr. korte fragm., vooral uit boeken 1 en 5. Ook enkele elders niet recent vertaalde fragm. uit andere boeken.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 171-228, passim. - Talr. fragm., door diverse vertalers.

Boeken 1 t/m 5

Integraal

*Livius, *Het ontstaan van Rome; Rome's strijd om het bestaan*. Vertaling F.H. van Katwijk-Knapp (*Fibula Klassieke Reeks*), Bussum, Fibula-van Dishoeck, 1973; 1974. - Resp. vert. van de *Praefatio* en de boeken 1 en 2, en vert. van de boeken 3 t/m 5.

Gedeeltelijk

*Titus Livius, *Romeinsche geschiedenis, Boeken I-III. Uittreksels*. In het Nederlandsch vertaald door J. Verdyck... (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1946. - Herdr. tot: Antw.-Amst., Stand., 1980 ('2e druk 7de oplage'). Vanaf 1962[4] uitgebreid met fragm. uit boek 5, 35-55. Bevat ook de *Praefatio*.

Uit boeken 6 t/m 10

*Jong, *Antieke welsprekendheid*, 1949, p. 204-205. - Uit 6, 18: rede van Manlius.

*van Katwijk-Knapp (F.H.), *De taktiek der Tusculanen. Livius VI, 25-26*, in: *Herm.*, 48 (1976), p. 269-271.

Boeken 21 t/m 30

Volledige boeken 21-22

**De Oorlog tegen Hannibal I. Van Saguntum tot de Trebia; II. Van de Po-vlakte tot Cannae*, vertaald door A. Geerebaert (*Standaard-Bibliotheek*), Brussel, Stand., 1920; 1921. - Boeken 21 en 22. Herdr. tot resp.: 1974[14] (in de reeks *Klass. Vert.*; sinds 1955[8] 'herzien door L. Sprangers'); 1972[10] (in de reeks *Klass. Vert.*; sinds 1953[6] 'herzien door L. Sprangers').

*Livius, *Hannibals tocht over de Alpen*. Vertaling W.P. Theunissen (*Fibula Klassieke Reeks*, 5), Bussum, Fibula-van Dishoeck, 1972. - Boek 21. Herdr. tot: Houten, Unieboek, 1988[3] (sinds de tweede druk in de reeks *De Haan Klassieken*).

Fragmenten uit 23-30

*Sizoo (A.), *Techniek in de oudheid* (*Boeket-Reeks*, 32), Kampen, Kok, 1961, p. 140-141. - Vert. van 24, 34.

*Verbrugge (F.J.P.)-Verdenius (A.G.), *Hannibal in Capua. Het diner bij de gebroeders Ninnius Celer. Livius XXIII 8-9*, in: *Herm.*, 39 (1967-1968), p. 1-4. - Tekst en vert.

*de Vreese (J.), *De 'bouw' van een hoofdstuk. Livius, 26, 37*, in: *Herm.*, 41 (1969-1970), p. 13-15 (met tekst en vert.), en
Scipio en het Spaanse bruidje [26, 49-50], in: *Herm.*, 42 (1970-1971), p. 86-90 (met tekst en vert.), en
Scipio en de Numidische prins (Livius 27, c. 19), in: *Herm.*, 43 (1971-1972), p. 175-177 (met vert.), en
Casilinum, in: *Herm.*, 44 (1972-1973), p. 22-26 (met vert. uit 23, 17-20).

*Livius, *Romes krachtmeting met Hannibal. Hoogtepunten uit de boeken XXI-XXX*, ingeleid, toegelicht en vertaald door Eddy De Laet (*Astra*, 14), Antw.-Amst., Stand., 1980.

Uit boeken 31 t/m 45

*S[lijper] (E.), *De beste stuurlui staan aan wal (Livius XLIII, 22)*, in: *Herm.*, 2 (1929-1930), p. 81-82. - Vert. van 44 (sic), 22, 1-16.

*Sizoo (A.), *Reizen en trekken in de Oudheid* (*Boeket-Reeks*, 42), Kampen, Kok, 1962. - Op p. 44-46 vert. van 45, 27, 5-28, 5.

*de Vreese (J.), *Een wet tegen de weelde van de vrouwen* [34, 1-8, gedeeltelijk], in: *Herm.*, 38 (1966-1967), p. 65-71, en
Een mislukte bergtocht van koning Philippus... [40, 22, 1-10], in: *Herm.*, 39 (1967-1968), p. 79-80, en
Boekencensuur in het oude Rome [40, 29], in: *Herm.*, 38 (1966-1967), p. 146-150.

*Mineur-van Kassen (M.C.E.), *Wij vrouwen eisen. Een merkwaardig voorval uit de Romeinse geschiedenis (Livius XXXIV, 1-8)*, in: *Herm.*, 53 (1981), p. 270-277. - Met gedeeltelijke vert.

*Eyben, *Vrouwen*, 1992, p. 85-88 en 90-94. - Vert. van 34, 1-8 (1-4 door E. Eyben; 5-8 door P. Maris).

Vertaalde fragmenten uit andere boeken

**Het bericht van Livius over Cicero's dood (fragment uit boek CXX)*. Vertaling van W.A. Baud, in: *Herm.*, 30 (1958-1959), p. 72-73. - Tekst en vert.

Aanvullende opmerking

P. Claes (1989) vertaalde een fragm. (21, 32, 35).

Longinus

(Beter Pseudo-Longinus). Op naam van een ‘Longinus’ is een Grieks literair-theoretisch geschrift met de titel *De sublimitate* (Verhevenheid) gedeeltelijk overgeleverd. De auteur is echter onbekend. Het werk kan met enige waarschijnlijkheid op grond van inhoudelijke en stilistische criteria in

de 1ste helft van de 1ste eeuw n.C. worden gedateerd. Het geschrift stelt de klassieke auteurs als na te volgen voorbeeld van literaire ‘verhevenheid’ centraal en is zelf een beheerst stilistisch meesterwerkje. Sinds de vertaling door Boileau in 1674 oefende het in de 17de en 18de eeuw grote invloed uit op de zich ontwikkelende ideeën over ‘originaliteit’.

*Vóór 1924: P. le Clercq (1719).
*_Longinus Over de Verhevenheid_; uit het Grieksch vertaald door Matthijs Siegenbeek, Leyden, Herdingh, 1811.
*_Longinus ‘Over het Verhevene’_. Vertaling met inleiding en opmerkingen. Proefschrift... door Jan Philippus Hoogland, Gron., de Waal, 1936. - Op p. 24-74 vert.
*Longinus, _Over het Verhevene_, vertaald door W.E.J. Kuiper (_Baskerville Serie_), Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1980. - Deze postuum uitgegeven vert. werd ca. 1950 voltooid.

Longus

(2de eeuw n.C.?). Grieks romanauteur, misschien afkomstig van Lesbos. Schreef ‘Daphnis en Chloë’ (4 boeken), het bucolisch getinte verhaal van de ontluikende liefde tussen de twee protagonisten. Deze best bekende van de Griekse romans eindigt, zoals traditioneel, met een gelukkig huwelijk.

*Vóór 1924: anoniem (1744), A. de Mieville (ps. van A. Halberstadt; 1908).
*Longos, _De treffelijke historie van Daphnis ende Chloé_. Vertaling uit het Fransch van Amyox (sic) door J. Brouwer (_Wereldbibl._, 380), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1919. - Herdr.: Bussum, Kroonder, 1947.
*Longos, _Daphnis en Chloë_. Vertaald en ingeleid door Fr. Cluytens (_Klass. Gal._, 129), Antw., DNB, 1958.
*_Longos' Herdersverhaal van Dafnis en Chloë_, in het Nederlands overgebracht door Jan Prins, Grav., Boucher, 1960. - Herdr.: (_Salamander_, 113), Amst., Querido, 1962.
*_Eros op sandalen. Lucianus-Longus_. [Vertaald door B.C. Kuitert] (_Meulenhoff's Flamingo-Reeks_, 67), Amst., Meulenhoff, 1965. - Op p. 89-189 vert. van Longus.
*Longos, _Daphnis en Chloë_, vertaald door Stefan van den Broeck, Antw.-Baarn, Houtekiet, 1990.
*Longus, _Daphnis en Chloë_. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Marc Moonen (_Ambo-Klassiek_), Baarn, Ambo, 1991.

Aanvullende opmerking

L. Couperus vertaalde fragm. uit de hoofdstukken 1-8 (eerste publ. 1980).

Lucanus

(Marcus Annaeus Lucanus; 39-65 n.C.). Latijns epicus, afkomstig uit Córdoba. Zijn voornaamste (onvoltooide?) werk: *De bello civili* (De bur-

geroorlog; 10 boeken), dat ook vaak als *Pharsalia* (Lied van Pharsalus) wordt aangeduid, behandelt de burgerstrijd tussen Caesar en Pompeius. Los zijn ook enkele fragmenten van *Carmina* (Gedichten) bewaard.

Integraal

*M. Annaevs Lvcanvs, *van 't Borger oorlogh der Romeynen*... Overgeset in Nederlands rym-dicht door D. Heyndrick Storm, Amst., Colyn, 1620. - Eerste zes boeken verschenen ibid. in 1617.

Gedeelten in boekvorm

*Ryk (F.), *Het derde boek*... Gevolgt naar 't Fransch van... de Brebeuf, in: *Nieuwe Verzameling van nederduitsche mengeldichten*, Amst., Barents, 1727, p. 272-296.

**Farzalia, eerste en zevende zang*, vry gevolgd naar het Latyn... door de La Harpe; en gevolgd naar het Fransch, door A.L. Barbaz, Amst., Uylenbroek, 1801. - In de inl. worden ook uit zangen 2, 5 en 9 enkele stukken (vrij) vertaald.

**De bloedige broederkrijg. Fragmenten uit het Bellum Civile van Lucanus*. Vertaald door H.W. Fortgens (*N.V.*, 8), Grav., Nijhoff, 1982. - Prozavert. van fragm., nl.: 1, 1-32 en 67-261; 3, 298-452; 5, 237-373 en 722-814; 8 (integraal); 10, 1-198 en 332-546. Aan te vullen met: Fortgens (H.W.), *Een Romeins veldheer bezoekt Delphi. Lucanus, De Bello Civili, boek V 65-231*, in: *Herm.*, 44 (1972-1973), p. 77-82.

Fragmenten

*Brakman, *Opstellen*, 1932, p. 40-56. - Een reeks fragm. in prozavert., met bindteksten.

*Enk (P.J.), *Het geheimzinnige*..., in: *Herm.*, 5 (1932-1933), p. 114-127. - Met tekst en prozavert. uit 6, 590-762.

*Jong, *Antieke welsprekendheid*, 1949, p. 214-219. - Enkele (fragm. van) redevoeringen (3, 358-372; 5, 261-295 en 319-364; 8, 484-495). Prozavert.

**Vertaling van Lucanus, Pharsalia 3. 399-425* door Patrick Lateur, in: *Kleio*, N.R., 20 (1990-1991), p. 422-423. - Versvert.

Carmina

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 146-147. - Tekst en prozavert. van 3 fragm.

Aanvullende opmerking

Volgende literatoren vertaalden korte fragm. uit *De bello civili*: C. Huygens (1658: 4, 476-520), J. Vollenhove (1685: o.m. 4, 465-574; 8, 622-635 en 639-661; 9, 148-164), R. Feith (1818: 2, 1-35 en 234-325; 3, 1-40; 5, 504-580 en 722-801), M.C.

van Hall (1829: 1, 120-157 en 184-246), P. van Duyse (1884: 4, 466-574 en 9, 544-589).

Lucianus

(ca. 120-na 180 n.C.). Grieks auteur uit Samosata die na talrijke reizen en verblijven in Griekenland, Italië en Gallië vanaf 157 vooral in Athene verbleef. Van deze sofist en satirische spotter, wiens moedertaal niet het Grieks was, is nagenoeg het hele oeuvre bewaard. Het bestaat uit ca. 80 werken, vaak in dialoog- en briefvorm. In sommige gevallen wordt de authenticiteit betwist. Dat is onder meer het geval voor epigrammen die op Lucianus' naam werden overgeleverd in de *Anthologia Graeca*. We kunnen slechts enkele belangrijke titels vermelden van werken die de geest van het oeuvre goed weergeven: in *Dialogi deorum* (Godendialogen) spot Lucianus met de traditionele Griekse mythologie, en in *Dialogi mortuorum* (Dodendialogen) doen de cynici Diogenes en Menippus hetzelfde met filosofen en machthebbers; het laatste thema komt ook aan bod in *Charon; Verae historiae* (Echt gebeurde verhalen; 2 boeken) is een parodistisch avonturenverhaal waarin de reizigers o.m. het ‘eiland der gelukzaligen’ aandoen. Rijkdom en de ermee verbonden hebzucht en vleierij worden gehekeld in *Timon sive misanthropus* (Timon of de mensenhater) en in *Gallus* (De haan), waarin Pythagoras als haan verschijnt.

Alle geschriften

**Alle de Werken Van Lucianus den Samosatenser*... Nieuwlyks uit het Grieks vertaalt, door S[teven] B[lankaart], 2 dln., Amst., ten Hoorn, 1679. - Een fragm. bibliofiel heruitgegeven in: Lucianus, *Jupiter en Ganymedes* [Vertaald door Steven Blankaart], Amst., Sub Signo Libelli, 1976. - *Dialogi deorum* 4.

Twee of meer volledige geschriften

*Vóór 1924: J. ten Brink (1808 +: *Timon, Deorum concilium, Pro mercede conductis*).

**Drie dialogen van Lucianus. De Overvaart of de Tyran. Timon of de Menschenhater*, met inleiding van H.J. Kiewiet de Jonge, *en de Wijsgeerenveiling* door B.J.H. Ovink... (*Klass. Schr.*, 38-39), Amst., van Looy-Gerlings, s.a. [= 1896]. - Resp. *Navigium, Timon, Vitarum auctio*.

*Hartman, *Honderd jaar*, 1918, p. 95-135. - Op p. 95-113 vert. van ‘Philosofenmaal’ (= *Symposium*) en op p. 113-135 ‘De liefhebber van nonsens-verhalen’ (= *Philopseudes*).

*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 223-268. - Op p. 223-248 vert. van ‘De Onwijsgeer’ (= *Philopseudes*), door Kuiper, die ‘dankbaar en vrijmoedig’ gebruik maakte van de vert. van Hartman (cf. supra). Op p. 250-268 vert. van *Icaromenippus*, door H. Cuypers Jr.

**Lucianus, de beeldstormer van Samosata*. Ingeleid en vertaald door H. Verbruggen en K. Huysmans (*Klass. Gal.*, 153), Antw., DNB/Amst., Wereldbibl., 1964. - Vert., behoudens enkele weglatingen, van *Somnium* (= *Vita Luciani*), *Dialogi deorum* 5 en 9, *Dialogi marini* 2, *Dialogi mortuorum* 17, 18, 22; *Charon, Demonax, Alexander, Gallus*.

*Lucianus van Samosata, *De droom & De gesprekken*. Ingeleid, vertaald en van

aantekeningen voorzien door Hein L. van Dolen (*Baskerville Serie*), Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1991. - Integrale vert. van *Somnium* en alle *Dialogi* (*mortuorum, marini, deorum, meretricii*).

Bloemlezing

*Lucianus, *Bloemlezing uit de Dialogen der Goden, der Dooden en de Ware Geschiedenissen*, ingeleid en uit het Grieksch vertaald door M.Th. Hillen (*Klass. Schr.*), Zutphen, Thieme, 1923. - 6 *Dialogi deorum*, 10 *Dialogi mortuorum* en 20 blz. uit de *Verae historiae*.

Afzonderlijke geschriften

*Vóór 1924: anoniem (1550: *Verae historiae*), A. van Oosterbeeck (1613: 13 *Dialogi mortuorum*, uit het Latijn van Erasmus), N. Borremans (1682: *Verae historiae*), P.V. (1720: *Charon*), Th. van Snakenburg (1731: *Gallus*), B.V.F. (1791: 10 *Dialogi mortuorum*), N.G. van Kampen (1826: *Navigium*), J.C. Fullink (1827: *Hermotimus*), C.F.M. Deeleman (1902: *De morte Peregrini*).

Alexander
*Zie onder 'Twee of meer volledige geschriften': Verbruggen.

Asinus ('De ezel', onecht)
*Lucianus van Samosata, *De behekste ezel*. [Vertaling Hans van Straten], Oosterbeek, Bosbespers, 1991. - Integrale vert.

Charon (= *Contemplantes*; 'De beschouwers')
*Loekianos, *Charoon of de Wereldbeschouwers*, vertaald door A. Geerebaert (*Standaard-Bibliotheek*), Brussel-Antw., Stand., 1925. - Herdr. tot: 1949[4] in de reeks *Klass. Vert.*
*Zie ook onder 'Twee of meer volledige geschriften': Verbruggen.

Demonax
*Zie onder 'Twee of meer volledige geschriften': Verbruggen.

Dialogi deorum ('Godendialogen')
*Zie onder 'Twee of meer volledige geschriften' en 'Bloemlezing': Verbruggen, van Dolen, Hillen.
*Charivarius, *Godengesprekken*..., Haarlem, Tjeenk Willink, 1932. - Vrije nadichting van 8 dialogen; in de inl. letterlijke vert. van *dial.* 5. Twee nadichtingen opgenomen in: Charivarius, *Rid- en runders en andere verzen*..., Amst., Sijthoff, 1986, p. 93-108, en
*Charivarius, *De Appel van Eris*... (*Dilettanten-Tooneel*, 49), Haarlem, Tjeenk Willink, 1935. - Berijmde bewerking van *dial.* 20.

Dialogi marini (‘Zeegodendialogen’)
*Zie onder ‘Twee of meer volledige geschriften’: Verbruggen, van Dolen.

Dialogi meretricii (‘Hetaerendialogen’)
**Eros op sandalen. Lucianus-Longus*. Vertaald door B.C. Kuitert (*Meulenhoff's Flamingo-Reeks*, 67), Amst., Meulenhoff, 1965. - Op p. 9-85 integrale vert.
*Zie ook onder ‘Twee of meer volledige geschriften’: van Dolen.

Dialogi mortuorum (‘Dodendialogen’)
*Zie onder ‘Twee of meer volledige geschriften’ en ‘Bloemlezing: Verbruggen, van Dolen, Hillen.

Epigrammen
*Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Gallus (‘De haan’)
*Zie onder ‘Twee of meer volledige geschriften’: Verbruggen.
**Proeve van Dichtoeffening*... Door A.L.F. en A.P.S., Leiden, Vander Aa, 1731, p. 261-318. - Berijmde vert. door Th. van Snakenburg.

Halcyon (onecht)
*van Deventer (Ch.M.), *Een kabinetstukje*, in: *De Kunstwereld*, [1] (1894), 4, p. 2.

Hercules
*Vervaecke (G.), *De gulden mond van Heracles*, in: *Kleio*, N.R., 20 (1990-1991), p. 295-311. - Met vert.

Icaromenippus (‘Menippus als luchtvaarder’)
*Zie onder ‘Twee of meer volledige geschriften’: Kuiper.

Imagines (‘Portretten’)
*Seltman (Charles), *Vrouwen in de Oudheid*, Amst., van Kampen, 1960, p. 178-180. - 3 fragm., vert. E. Straat.

Iuppiter tragoedus (‘Jupiter tragediespeler’)
*Mehler (J.), *Zeus tragediant*, in: *Herm.*, 6 (1933-1934), p. 103-106 en 122-127. - Berijmde vert. van 4 fragm.

Navigium (‘De overvaart’)
*Zie onder ‘Twee of meer volledige geschriften’: Kiewiet.

Philopseudes (‘De leugenliefhebber’)
*Zie onder ‘Twee of meer volledige geschriften’: Hartman, Kuiper.

Pro mercede conductis (‘De bezoldigde gezellen’)
*Berlage (J.), *De huisfilosoof of huisleraar*, in: *Herm.*, 3 (1930-1931), p. 106-110 en 114-118. - Vrije vert. van fragm.

Prometheus
*Lucianus, *Prometheus, 7-21*. Vert. L.B. van der Meer, in: *Herm.*, 59 (1987), p. 142-145.

Somnium sive Vita Luciani (‘De droom of biografie van Lucianus’)
*Zie onder ‘Twee of meer volledige geschriften’: Verbruggen, van Dolen.

Symposium (‘Banket’)
*Zie onder ‘Twee of meer volledige geschriften’: Hartman.

Timon
*Zie onder ‘Twee of meer volledige geschriften’: Kiewiet.
*Τίμων μισάνθρωπος. Vertaelt, vermeerdert, ende in Rijm ghestelt door Peeter Mevlewels. Ende Verthoont... den 18. October 1636, Antw., Huyssens, s.a. - Bewerkt tot een eigentijdse zedenschets.
**Tymon Van Lucianus*, in: *Tweede deel. Van Thalia, of geurige Zang-goddin*, van W.G.V.F[ocquenbroch]..., Amst., van den Bergh, 1669, p. 3-70. - In vv., ‘toneelscher-wijs uytgebeelt’ en ingedeeld in 16 ‘uytkomsten’. Herdr. tot: Amst., de Groot, 1682[5], en nadien in *Alle de Werken*..., Amst., de Groot, 1696 (herdr. tot: Amst., van Esveldt, 1766$^{3[=4]}$).

Toxaris
*Schwartz, *Barnsteen*, 1953, p. 207-211 (= Schwartz, *Verhalen*, 1983^{5}, p. 104-108). - Cap. 12-18.

Verae historiae (‘Waarachtige verhalen’)
**Uit de Leerschool van de Leugen (Lucianus' Waarachtig Verhaal)* door H.M.R. Leopold..., Zutphen, Thieme, 1926.
*Loekianos, *Waarachtige Historiën*. [Vertaling] Fr. Cluytens (*Klass. Gal.*, 26), Antw., DNB, 1946.
*Zie ook onder ‘Bloemlezing’: Hillen.

Vitarum auctio (‘De veiling van levens’)
*Zie onder ‘Twee of meer volledige geschriften’: Ovink.
*[Légat, (Antoine)], *De filosofenveiling*, in: *Kleio*, N.R., 6 (1976), p. 85-89. - Vert. van 1-12.

Aanvullende opmerking

Ch.M. van Deventer (1895) vertaalde ook een fragm. uit *De morte Peregrini* (= ‘De dood van Peregrinus’).

Lucilius

(Gaius Lucilius; ca. 180-102 v.C.). Latijns dichter van ongezouten satiren, afkomstig uit Suessa Aurunca. Van zijn 30 boeken *Saturae* (Satiren) is een groot aantal korte fragmentjes overgeleverd.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 109-129. - Tekst en prozavert. van een reeks fragm., met toelichtingen.

*Schockaert, *Bloemlezing*, 1942, p. 34-37. - Tekst en berijmde vert. van 4 fragm.

Lucillius

(ca. 60 n.C.). Grieks epigrammendichter. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Lucretius

(Titus Lucretius Carus; ca. 97-55 v.C.). Latijns dichter, auteur van het filosofische leerdicht *De rerum natura* (Het ontstaan van de dingen; 6 boeken), waarin hij de epicuristische natuurfilosofie en moraal in een bevlogen en poëtische stijl uiteenzet.

In boekvorm

**De Werken van T. Lucretius Carus van het Heelal*. Uit het Latyn in het Nederduitsch vertaald [door Jan de Witt], Amst., Petzold, 1701. - Prozavert, met de Lat. tekst. Herdr.: Amst., Lescailje-Braakman, 1709.

*Lucretius, *De natuur en haar vormen, boek I en boek V*. Vertaling en verant-woording. Proefschrift... door Ida Gardina Margaretha Gerhardt, Kampen, Kok, 1942. - Hexametrische vert. Hierin op p. 39-67: *Drie eeuwen Lucretius-vertaling*, na een inl. op Lucretius. De vert. herdr. in: Lucretius, *De natuur en haar vormen, boek I en boek V*, door Ida G.M. Gerhardt (*De Tiende Muze*), Arnhem, Van Loghum Slaterus, 1946.

*Gerlo (Aloïs), *Lucretius, of Het atomistisch wereldbeeld, met een kleine bloemlezing in Nederlandse vertaling* (*Problemen*, 28), Antw., Ontwikkeling, 1962. - Met op p. 16-21 prozavert. van enkele korte stukjes, en op p. 22-36 enkele langere fragm. uit de boeken 1 en 2.

*T. Lucretius Carus, *Atomen tegen goden (De rerum natura)*, vertaald door A. Rutgers van der Loeff, toegelicht door P.H. Schrijvers *(Phoenix Klass. Pock*., 12/13), Hilv., de Haan-Antw., Stand., 1966. - Integrale vert. in jamben.

*Lucretius, *Over de natuur*, vertaald door Aeg.W. Timmerman, bezorgd en ingeleid door P.H. Schrijvers (*Baskerville Serie*), Baarn, Ambo-Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1984. - Vert. in hexameters, die tot stand kwam in de jaren 1934-1941.

Bloemlezing

*IJzeren, *Latijnse varia*, 1954, p. 172-225. - Fragm. uit alle boeken. Vert. van fragm. uit boek 1 en 5, én 4, 1-25 door I. Gerhardt; 2, 1-61 en 3, 1-30 door J.H. Leopold. De rest in eigen hexametrische vert.

Aanvullende opmerking

Behalve de reeds genoemden hebben nog andere literatoren fragm. uit Lucretius vertaald: J. de Decker (1656: 2, 1-36), M.C. van Hall (1855: 5, 1379-1411; 5, 1109-1160; 6, 1-41; 3, 1-30; 2, 1-61; 4, 1-25), J. van Lennep (1864: 1, 62-79), E.B. Koster (1888 +: 1, 1-43; 2, 14-19; 5, 593), J.H. Leopold (1910: 2, 1-61; 3, 1-30, opgenomen in: *Muziek*, 1944, p. 145-146), L. Flam (1955: 2, 1-19), C. Verhoeven (1974: 2, 216-293), T. de Vries (1987: 1, 62-79; 3, 830-851).

Lycophron

(begin 2de eeuw v.C.?). Aan een Lycophron wordt het Griekse gedicht *Alexandra* toegeschreven (1474 verzen), in de vorm van een lang profetisch bodenverhaal met tragische kenmerken, over wat Troje te wachten stond na de afvaart van Paris naar Sparta, en over de naweeën van de Trojaanse oorlog, met inbegrip van de Perzische oorlogen, Alexander de Grote en de opgang van de nakomelingen van de Trojaan Aeneas, de Romeinen. Alexandra is een andere naam voor Priamus' dochter Cassandra (profetes).

*Mehler (J.), *Lykofroon's Alexandra*, in: *Herm.*, 33 (1961-1962), p. 97-104. - Bevat vert. van enkele korte fragm.

Lycus

(ca. 100 v.C.). Arts uit Napels, behorend tot de empirische school. Enkele citaten zijn bewaard bij Oribasius.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 194-195. - Vert. van 3 fragm.

Lygdamus

(2de helft 1ste eeuw v.C.). Latijns auteur van 6 elegieën uit het *Corpus Tibullianum*, waarin hij spreekt over zijn liefde voor een zekere Neaera. Zie onder **Tibullus**.

Lysias

(ca. 450-na 380 v.C.). Grieks leraar en logograaf uit Athene. Meer dan 400 redevoeringen werden aan hem toegeschreven, waarvan wellicht de helft ook echt van zijn hand is en er 35 zijn bewaard (32 geheel, 3 gedeeltelijk). Ook fragmenten zijn overgeleverd. Slechts één van de 35, *In Eratosthenem* (Tegen Eratosthenes; = *or.* 12), heeft Lysias ook zelf uitgesproken. Op twee na zijn alle bewaarde redevoeringen gerechtsredes. We vermelden nog: *In Agoratum* (Tegen Agoratus; = *or.* 13), *De caede Eratosthenis* (Over de moord op Eratosthenes; = *or.* 1), *In*

Simonem (Tegen Simon; = *or.* 3), over liefdes-affaires en de ermee verbonden betwistingen en verwondingen; *Pro invalido* (Voor een invalide; = *or.* 24), over het al dan niet terecht ontvangen van staatssteun door een gehandicapte; *In Nicomachum* (Tegen Nicomachus; = *or.* 30), over misbruiken door een ambtenaar. Of de rede op Eros in Plato's *Phaedrus*, die wordt voorgesteld als een produkt van Lysias, authentiek is dan wel van Plato's hand, blijft een open vraag.

Vertaling van meerdere redes

*Lusias, *Pleidooien tegen Eratosthenes en tegen Agoratos*, vertaald door G. Timmermans (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1946. - Herdr.: 1955 (herzien).
*Lusias, *Zes kleinere pleidooien* (*Klass. Vert.*), vertaald door A. Van Bilsen, Antw. etc., Stand., 1949. - *Or.* 7, 16, 22-24, 32.
*Sicking, *Antieke pleidooien*, I, 1969, p. 54-83. - Vert. van *or.* 12, 24 en 3.

Een integrale rede

*Vóór 1924: W.A. Hirschig (1855: *or. 1*).

De caede Eratosthenis (= *or.* 1)
*van Kassen (Martine), *Man versus minnaar*..., in: *Herm.*, 64 (1992), p. 12-17. - Inl. en integrale vert.

Pro invalido (= *or. 24*)
*van Deventer (Ch.M.), *Redevoering van Lysias voor den gebrekkige*, in: *De Kunstwereld*, 3 (1896), p. 3-5.
*S[lijper] (E.), *Voor den invalide*, in: *Herm.*, 9 (1936-1937), p. 114-118.
**Lysias' XXIVste redevoering*. Proefschrift... door Abel Gerrit Westerbrink, Gron.-Batavia, Wolters, 1940. - Op p. 12-25 tekst en vert.
*Zie ook onder ‘Vertaling van meerdere redes’: Van Bilsen, Sicking.

Fragmenten

*Ch.M. van Deventer (1894+) vertaalde, behalve het hierboven vermelde, nog een aantal fragm.:
- in: *Helleensche Studiën*, 1897, p. 13-44: fragm. uit *or.* 1 en 12, in de zaak Eratosthenes;
- in: *De Kunstwereld*, 2 (1895), p. 731-732, en in: *Tweemaandelijksch Tijdschrift*, 3 (1897), 1, p. 260-262. Uit *Contra Diogitonem* (= *or.* 32), resp. 9-18 en 19-27.
- in: *De Kunstwereld*, 1 (1894), 28, p. 2: drie fragm. uit een rede tegen Aeschines, aangehaald door Athenaeus (13, 611e-612f).
*Stock, *Antieke welsprekendheid*, 1945, p. 138-161. - Bevat fragm., o.m. uit *or.* 12, 25 en 32.
*Jong, *Antieke welsprekendheid*, 1949, p. 38-52. - Fragm. uit *or.* 12 en 24 (bijna volledig).

M

Macarius Aegyptius

(ca. 300-ca. 390 n.C.), ook ‘de Grote’ geheten. Leefde zestig jaar in de woestijn van Scetis. Op zijn naam zijn 50 *Homiliae* (Preken), een aantal *Epistulae* (Brieven) en kleinere ascetische geschriften overgeleverd, al wordt zijn auteurschap sterk betwijfeld. Vooral de *Homiliae* werden graag gelezen en vroeg in het Nederlands vertaald.

**L. Homilien oft Verclaringhen Van de oprechticheydt die den Christenen menschen betaemt*... Beschreuen door den Heylighen Vader Macaris den Egyptenaer. Overgheset in de Neder-duydtsche spraecke door Cornelis Kiel, T'Antwerpen, By Christoffel Plantijn... M.D.LXXX. - Integrale vert. uit het Lat. (van Ioannes Picus). Herdr. van Kiels vert. van *hom.* 8 in: van de Bank (Johannes Hendrikus), *Macarius en zijn invloed in de Nederlanden*..., Amst., Rodopi, 1977, p. 140-144.

*A. M[unsters], *Het geestelijk leven*, in: *Ons Geestelijk Leven*, 14 (1934-1935), p. 40-45. - Vert. van de ‘grote brief’ van Macarius.

**Pelgrim*, 1976, p. 53-58. - Fragm. uit *Hom.*, vert. C. Wagenaar.

*van de Bank (Johannes Hendrikus), *Macarius en zijn invloed in de Nederlanden*..., Amst., Rodopi, 1977, p. 141-145. - Eigen vert. van *hom.* 8.

Macedonius

(ca. 550 n.C.). Grieks epigrammendichter. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Maecenas

(Gaius Cilnius Maecenas; ca. 70-8 v.C.). Vooraanstaande Romein van Etruskische afkomst die een aantal literaire talenten van zijn tijd zeer genegen was en ook metterdaad hielp; de bekendsten onder hen zijn Horatius en Vergilius. Maecenas was ook zelf literair actief. Een 20-tal korte fragmenten (proza en vooral poëzie) zijn bewaard en bevestigen zijn reputatie van ‘gezwollen, duistere auteur’.

*Brakman, *Opstellen*, 1932, p. 31-36. - Tekst en (proza)vert. van de belangrijkste fragm.

*Evenepoel (W.), *Maecenas*, Leuven, Aktief-Brussel, Warande, 1991, p. 19-21. - Tekst en vert. van fragm.

Mani

(ook Manes/Manichaeus; ca. 216-276 n.C.). Perzisch prediker van een gnostische religie, die in Oost en West een aanzienlijke verbreiding kende. Van zijn Griekse geschriften is, behalve fragmenten van *Epistulae* (Brieven), niets bewaard.

*Arnold/Hooghe, *Historie*, 1701, p. 818-819. - Vert. van de ‘grondslagbrief’ van Mani, aangehaald door Augustinus.

Manilius

(Marcus Manilius; begin 1ste eeuw n.C.). Latijns dichter, van wie geen biografische gegevens bekend zijn. Auteur van het groots opgezette, astrologisch-astronomische leerdicht *Astronomica* (Astronomie), in vijf boeken. Het werk is wellicht onvoltooid, ofwel gebrekkig overgeleverd.

**M. Manilii Astronomica*, in het Nederlandsch vertaald door J. van Wageningen, Leiden, Brill, 1914. - Prozavert.

Aanvullende opmerking

*Bilderdijk (W.), *Mengelpoezij*, [1ste deel], Amst., Dóll, 1799, p. 3-14 en 19-22. - Vert. van 1, 263-372 en 387-442 en 666-804 (vooral het laatste vrij en bekort). Opgenomen in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, VI, 1857, p. 263-273.

Marcion

(2de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver. Geboren te Sinope (Pontus), werd de leider van een gnostische sekte, die de God van Liefde uit het N.T. radicaal plaatste tegenover de Schepper en Wetgever van het O.T. Zijn *Antitheses* (Tegenstellingen) werden door Adolf von Harnack (1924) gereconstrueerd uit de getuigenissen van zijn bestrijders, vnl. uit de *Adversus Marcionem* van Tertullianus (zie aldaar).

*Stemberger/Thewissen, *Bijbel en Christendom*, I, 1978, p. 119. - Vert. van *Antitheses* volgens Harnack.

Marcius

(einde 3de eeuw v.C.). Naam gegeven aan de onbekende ‘schepper(s)’ van de Latijnse *carmina Marciana*, profetische liederen die in religieuze sfeer ontstonden.

*Enk, *Handboek*, I, 1928, p. 168-170. - Tekst en prozavert. van 2 *carmina*.

Marcus Argentarius

(2de helft 1ste eeuw v.C.). Grieks epigrammendichter. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Marcus Aurelius

(Marcus Aurelius Antoninus of Marcus Annius Verus; 121-180 n.C.). Romeins keizer (sinds 161) die in het Grieks *Ad se ipsum* (Tot zichzelf; 12 boeken) schreef. In dit werk, dat doordrenkt is van stoïsch ideeëngoed, geeft hij rekenschap van zijn daden. Behalve in het eerste boek bestaat het pessimistisch-berustende geschrift uit aforismen. Enkele Latijnse brieven aan zijn leraar Fronto (zie aldaar) en fragmenten uit een (ook Latijnse) rede zijn eveneens overgeleverd.

Ad Se Ipsum

Integraal

**Zedelyke Gedachten van Markus Aurelius Antoninus*,... Nieuwelijks door J.H. Glazemaker Vertaalt, Amst., Rieuwertsz., 1658.

*Keizer Marcus Aurelius Antoninus, *Aan zich zelven*. Uit het Grieksch vertaald en met aanteekeningen voorzien door A. van der Hegge Zijnen (*Phil. St., Teksten en Verhandelingen*, 5-6), Leuven, Phil. St., 1932. - In de volgende publ. deels herdrukt:

Gesprekken met zichzelf door Keizer Marcus Aurelius. [Vertaling A. van der Hegge Zijnen], Brugge, de Garve, 1937, en

Keizer Marcus Aurelius Antoninus aan zichzelf. Uit het Grieksch vertaald en ingeleid door Zr M. Costanza [= A. van der Hegge Zijnen] (*De Seizoenen*, 23), Antw., DNB, 1942.

*Marcus Aurelius Antoninus, *Zelfbespiegelingen (ta eis heauton)*. Uit het Grieks vertaald en ingeleid door Nico van Suchtelen... (*Wereldbibl.*, 678), Amst., Wereldbibl., 1938. - Herziene herdr.: Amst.-Antw., Wereldbibl., 1949.

*Marcus Aurelius Antoninus, *Overpeinzingen*. [Vertaling: Stichting School voor Filosofie/Amsterdam] (*Symposion Reeks*), Amst., Driehoek, 1979.

Gedeelten

**Marcus Aurelius tot zich zelven; Boek V en IX*, [vertaald door] J.H. Leopold, in: *Stoïsche Wijsheid*, uitgegeven door J.H. Leopold, Rott., Brusse, 1904, p. 35-70 (op p. 37: vert. van III, 4). - Herdr. tot: 1927^{4} (vermeerderd met boek 11 sinds 1907^{2}). Opgenomen in: Leopold, *Verzameld werk*, II, 1952, p. 487-529.

*Straaten, *Stoa*, 1969, p. 70-83, passim. - 8 korte fragm.

Marcus Eremita

(1ste helft 5de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver. Zou abt geweest zijn van een klooster nabij Ancyra en later kluizenaar in Palestina. Van hem zijn een paar leerstellige traktaten en 7 *Opuscula* (Kleinere werken) over.

*Marcus de Kluizenaar, *Drie monastieke werken*. Vertaling door Christofoor Wagenaar (*Monastieke Cahiers*, 2), Bonheiden, Priorij Bethlehem, 1976. - Integrale vert. van *opusc.* 1, 2 en 5. Herziene herdr.: 1985.

Marius Victor[ius/inus]

(Claudius Marius Victor[ius/inus]; 1ste helft 5de eeuw n.C.). Latijns-christelijk dichter. Was retor in Marseille. Schreef een hexametrisch gedicht in 3 boeken, *Alethia* (Waarheid), dat het verhaal van Genesis tot cap. 19 (bestraffing van Sodoma) parafraseert.

*Staat (Arie), *De cultuurbeschouwing van Claudius Marius Victor*..., Amst., Holland, 1952. - Op p. 10-23 tekst en prozavert. van *Aleth.* 2, 1-202, gevolgd door uitvoerige comm.

Martialis

(Marcus Valerius Martialis; ca. 40-102 n.C.). Latijns dichter, afkomstig uit het Spaanse Bilbilis, maar vooral actief te Rome; zijn werk bestaat uit 15 boeken, waarvan de 12 belangrijkste meer dan 1170 vooral korte *Epigrammata* (Epigrammen) omvatten.

In boekvorm

*Martialis, *Epigrammen, Boek 1 en 2*. Vertaald en ingeleid door H. Schuurmans (*Klass. Gal.*, 162), Antw., DNB, 1970. - Prozavert.

*Martialis, *Epigrammen*. Vertaling Frans van Dooren (*Fibula Klassieke Reeks*), Bussum, Fibula-van Dishoeck, 1975. - 152 epigrammen in vv. vertaald, en

**De pittigheid van wrange vijgen. Bloemlezing uit de epigrammen van Martialis*. Vertaald door Frans van Dooren (*N.V.*, 3), Grav., Nijhoff, 1981. - 95 epigrammen in versvert., waaronder 29 van de 33 vert. uit een eerder verschenen bibliofiele uitgave: Martialis, *Erotogrammen*, vertaald door Frans van Dooren (*Erotisch Panopticum*, 3), Amst., Eliance Press, 1976.

**Sex en eros bij Martialis*. 300 epigrammen, vertaald en van een nawoord voorzien door E.B. de Bruyn, Amst., Arbeiderspers, 1979. - Thematische keuze. Vert. in vv. Aan te vullen met de 14 vert. uit: *Martialis. Nalezing*, in: *Maatstaf*, 34 (1986), 1, p. 8-18, en: *Vijf epigrammen*, in: *Latijns nummer*, 1986, p. 155.

*Marcus Valerius Martialis, *Een kleine keur uit zijn werk*, [vertaald door Jan Sissau], Poperinge, Sint-Stanislascollege, 1984. - Prozavert. Ongepubliceerd. Een exemplaar bevindt zich in 'Gulden Librije', en

*Marcus Valerius Martialis, *Bloemlezing uit zijn Epigrammen*, [vertaald door Jan Sissau], Poperinge, Sint-Stanislascollege, 1984. - Zeer ruime selectie. Prozavert. Ongepubliceerd. Een exemplaar bevindt zich in 'Gulden Librije'.

**Zout & Open wonden*. Klas v4 van het Citycollege te Rotterdam vertaalt Martialis, Rott., Slootweg-Tromp Meesters, 1989. - Tekst en vert. van 15 epigrammen, door verschillende leerlingen en hun leraar W. Tromp Meesters.

Meer dan 20 epigrammen

*van Paffenrode (J.), *Punt-dichten Overgeset uyt M. Valerius Martialis*, achter in: *Gedichten*..., Gorinchem, Vink, 1670^{3}. - 37 epigrammen. Herdr. tot: Amst., Graal-Roman/van Heekeren-Visser, 1711^{12}.

*Singels (N.J.), *Martialis en zijne epigrammen. Een provinciaal in de wereldstad Rome*, in: *De Gids*, 78 (1914), 4, p. 272-304. - Met vert. van 36 epigrammen.

*Brakman, *Opstellen*, 1932, p. 132-136. - Prozavert. van 28 epigrammen.

*IJzeren, *Latijnse varia*, 1954, p. 350-363. - Inl. en vert. van 38 epigrammen.

**Herm.*, 45 (1973), 1. - Dit themanummer, gewijd aan Martialis, bevat vert. van o.m. G.J. ten Veldhuijs, Gerdien Boersma-Zuur, Frans van Dooren, Renée van Riessen en M. d'Hane-Scheltema.

Aanvullende opmerking

Heel wat vertalers zetten één of meer epigrammen om in het Ned. of publiceerden ‘navolgingen’. Wij vermelden de literatoren: R. Visscher (1612), S. van Beaumont (1623), C. Huygens (1658 +), H. Bruno (1666), J. Vollenhove (1685), W. Bilderdijk (1809 +), M.C. van Hall (1809), P.G. Witsen Geysbeek (1809 +), L. Couperus (1917), J. Romein (1929), F. van der Meer (1949), B. Aafjes (1965), P. Claes (1989), J.P. Guépin (1991).

Martyrum passiones

(Lijdensverhalen van martelaren). Onder deze verzamelnaam groeperen wij alle anonieme verslagen en verhalen over de ondervraging, de foltering en de terechtstelling van vroeg-christelijke martelaren. Soms wordt een onderscheid gemaakt tussen de *acta* (= ‘verslagen’ van verhoor en executie) enerzijds en de *passiones* of *martyria* (= min of meer uitgewerkte ‘verhalen’) anderzijds. Maar in de praktijk is deze opdeling moeilijk door te voeren. Wij geven een genummerde alfabetische lijst van alle in het Nederlands vertaalde *martyrum passiones*, zodat in het vertalingenlijstje alleen nog naar de nummers hoeft te worden verwezen; G en/of L tussen ronde haken beduiden: Griekse en/of Latijnse versie.

1) Acacius/Achatius (G-L); 2) Agape en gezellinnen (G); 3) Agapius (G, uit Eusebius); 4) Apollonius (G); 5) Apphianus en Aedesius (G, uit Eusebius); 6) Carpus en gezellen (G-L); 7) Claudius en gezellen (L); 8) Conon (G); 9) Crispina (L); 10) Cyprianus (L); 11) Euplus (G); 12) Felix (L); 13) Fructuosus en gezellen (L); 14) Ignatius (G-L); 15) Irenaeus (G-L); 16) Julius (L); 17) Justinus en gezellen (G); 18) Lucianus en Marcianus (L); 19) Lyonese martelaren (G, uit Eusebius); 20) Marcellus (L-G); 21) Marianus en Jacobus (L); 22) Marinus (G, uit Eusebius); 23) Maximilianus (L); 24) Maximus (L); 25) Montanus en gezellen (L); 26) Nicephorus en gezellen (G-L); 27) Pamphilus en gezellen (G, uit Eusebius); 28) Perpetua en Felicitas (L-G); 29) Phileas en Philoromus (L); 30) Pionius en gezellen (G); 31) Polycarpus (G-L); 32) Potamiaena en Basilides (G, uit Eusebius); 33) Ptolemaeus en Lucius (G, uit Justinus Martyr); 34) Scil[l]itaanse martelaren (L-G); 35) Theodosia (G, uit Eusebius); 36) Veertig martelaren van Sebaste (G). De nrs. 1, 14, 18 en 26 worden thans als onechte stukken beschouwd.

Gebundelde martelaarsverhalen

**Keur van echte martelaarsacten uit de eerste eeuwen des christendoms*. Bijeenverzameld en in het Nederlandsch vertolkt door L. Hagen, Utrecht, Centrum, 1910. - Vertaalt de nrs. 1, 4, 6, 8, 10, 12-13, 17-19, 23-26, 28, 30-31 en 34.

*Schurmans (M.F.), *Bloedgetuigen van Christus. Martelaarsdocumenten uit de eerste eeuwen der Kerk*, Roermond-Maaseik, Romen, 1940. - Vertaalt de nrs. 2-13, 15-17, 19-25, 27-36. Herdr. tot: 1947[3].

**Authentieke martelaarsakten uit de Latijnse traditie*. Vertaald en ingeleid door F. Vromen (*Levensbr.*), Brugge, DDB, 1966. - Vertaalt de nrs. 10, 13, 16, 21, 24-25, 28 en 34.

*_Martelaren van de oude kerk; bewaarde documenten van de christenvervolging tot ca. 300 na Christus_. Vertaald, ingeleid en toegelicht door J.N. Bremmer en J. den Boeft (_Na de Schriften_, 4), Kampen, Kok, 1988. - Vert. van de nrs. 2, 9, 10, 13, 17, 19-20, 23, 28, 30-31 en 34.

Martyrium Ignatii (nr. 14)

Er bestaan verschillende versies van het _Martyrium Ignatii_, in het Grieks en in Latijnse vertaling. Ze zijn echter van late datum (4de eeuw) en komen in de opgesomde bloemlezingen (terecht) niet voor. Wij kennen een paar oudere Nederlandse vertalingen:

*_Ignatius en Chrysostomus_, 1835 (zie onder Johannes Chrysostomus), p. 24-28. - Vert. van cap. 1-2, Gr. versie.

*Schrant, _Bloemlezing_, 1836, p. 108-115. - Integrale vert. van Gr. versie.

Maximianus

(1ste helft 6de eeuw n.C.?). Latijns dichter van wie 6 elegieën bewaard zijn. Ze beschrijven de kwalen van de oude dag en halen erotische herinneringen op.

*Maximianus, _Elegieën_. Tekst en vertaling [Tekst bezorgd door Just Schadd. Vertaald en van een nawoord voorzien door Allard Schröder], Amst., Straat, 1987.

Meges

(2de helft 1ste eeuw v.C.). Grieks arts uit Sidon, actief te Rome. Slechts 1 fragment van zijn werk is bewaard (bij Oribasius), over de behandeling van fistels.

*Elaut, _Antieke geneeskunde_, 1960, p. 233-235. - Vert. van het fragm.

Meleager

(begin 1ste eeuw v.C.). Grieks dichter, o.m. van epigrammen; ook bloemlezer van een ‘epigrammenkrans’, die mede aan de basis lag van de _Anthologia_. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Melinno

(2de of 1ste eeuw v.C.). Griekse dichteres van wie een hymne op Rome in 5 sapfische strofen is bewaard.

*Muller (H.C.), *Lierzang aan Rome*, in: *Verspreide Gedichten*, Utrecht, den Boer, 1908, p. 55.

Melissus

(midden 5de eeuw v.C.). Grieks filosoof, afkomstig van Samos, leerling van Parmenides. Uit zijn traktaat *De natura* (De natuur) zijn dankzij Simplicius fragmenten bewaard, die hun belang hebben als getuigen van het ‘eleatische’ denken.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 194-199. - Een tiental fragm.; ook testimonia.

Melito Sardensis

(2de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver, bisschop van Sardes in Lydië. Van zijn vele geschriften waren tot in onze eeuw slechts schaarse fragmenten bekend. In 1940 kwam een integrale *Homilia in passionem Christi* (Preek op het lijden van Christus) aan het licht. Hiervan bestaan ondertussen al enkele vertalingen. Voor de ten onrechte aan Melito Sardensis toegeschreven *Transitus Mariae* (Heengaan van Maria): zie onder ***Dormitio Mariae***.

*Thierry, *Opstandingsgeloof*, 1978, p. 41-64. - Grote fragm. vertaald.

*van der Waal (C.), *Het pascha van onze verlossing. De schriftverklaring in de paaspreek van Melito van Sardes*..., Johannesburg, De Jong-Franeker, Wever, 1979. - Op p. 165-196 integrale vert.

*Melitoon van Sardes, *Over het pascha*..., vertaald en ingeleid door Michel Coune, Brugge, Zevenkerken, 1990. - Integrale vert.

Menander

(342-291 v.C.). Grieks auteur van komedies, afkomstig uit Cephisia bij Athene. Belangrijkste vertegenwoordiger van de zogenaamde Nieuwe Komedie. Van zijn meer dan 100 stukken waren tot in het begin van de 20ste eeuw slechts losse fragmentjes bekend. Dankzij papyrusvondsten bezitten we nu *Dyscolus* (De brombeer) nagenoeg volledig, en min of meer lange gedeelten uit: *Aspis* (Het schild), *Epitrepontes* (Het scheidsgerecht), *Georgos* (De landman), *Heros* (De heros), *Misumenus* (De gehate), *Perikeiromene* (Het kaalgeschoren meisje), *Samia* (Het meisje van Samos), *Sicyonius* (De inwoner van Sicyon). We zijn met Menander ook op een indirecte manier vertrouwd: de intriges van zijn stukken vormden vaak de basis voor de Romeinse komedies van Plautus en Terentius.

(Fragmenten uit) meerdere stukken

**Vier Blijspelen van Menander (Het Scheidsgerecht, Glycera, Het Meisje uit Samos, De Beschermgeest)*, door J. van Leeuwen Jr. (*Wereldbibl.*, 431), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1922. - 'Glycera' = *Perikeir.*, 'De Beschermgeest' = *Her.* Prozavert. De lacunes aangevuld met eigen samenvattingen.

*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 162-192. - 'De Landman' (*Georg.*), 'De Beschermgeest' (*Her.*) en - vooral - 'Het Scheidsgerecht'. Het fragm. uit *Her.* opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 153-155.

*Menander, *De Misanthroop*, ingeleid en vertaald door E. De Waele (*Klass. Gal.*, 141), Antw., DNB, 1959. - *Dysc.*, en

*Menander, *Het Scheidsgerecht*, ingeleid, vertaald en bewerkt door E. De Waele (*Klass. Gal.*, 143), Antw., DNB, 1960. - Het niet bewaarde gedeelte (ca. 450 vv.) aangevuld.

*Van Looy (Herman), *Nieuwe fragmenten van Menander. I. Het Schild; II. Het meisje van Samos*, in: *Kleio*, N.R., 1 (1971), 4, p. 5-21; 2 (1972), 1, p. 2-15.

Fragmenten uit afzonderlijke stukken

Aspis

*Zie onder '(Fragmenten uit) meerdere stukken': Van Looy.

*Wouters (Alfons), *De 'tragische' openingsscène van Menanders 'Aspis'*, in: *Kleio*, N.R., 15 (1985-1986), p. 125-155. - Met bespr., tekst en vert. van 1-96.

Dyscolus

*Zie onder '(Fragmenten uit) meerdere stukken': De Waele.

**De Brombeer. Blijspel van Menander*... vertaald door J. van IJzeren, Leiden, Brill, 1960. - Metr. Met inl. en aanvulling van ontbrekende stukken.

*Menander, *Dyscolus*, vertaald door J.J. Fraenkel, Zutphen, Thieme, 1961. - Metr. vert. voor jeugdtoneel, met inl.

Epitrepontes

*Zie onder '(Fragmenten uit) meerdere stukken': van Leeuwen, Kuiper, De Waele.

*Nijhoff (Martinus), *Proloog, bij een blijspel naar gegevens van Menander; Het Scheidsgerecht, vertaalde fragmenten van een blijspel naar gegevens van Menander*, in: *Maatstaf*, 1, (1953-1954), p. 8-10; p. 272-282. - Tweemaal ingeleid door Jan Engelman. Aflevering 1 (proloog) is eigen fictie van Nijhoff, aflevering 2 vertaalt vv. 1-201. Opgenomen in: Nijhoff, *Vertalingen*, 1954, p. 411-437.

*Menander, *Epitrepontes*, vertaald, aangevuld en toegelicht (onder de leiding van S. Wiersma), Utrecht, Instituut voor Klassieke Talen, 1978.

Heros

*Zie onder '(Fragmenten uit) meerdere stukken': van Leeuwen, Kuiper.

Perikeiromene

*Zie onder '(Fragmenten uit) meerdere stukken': van Leeuwen.

**Het gekortwiekte meisje*... Voor het tooneel bewerkt door Balth. Verhagen, Amst., Tooneel, 1929. - Hieruit 2 fragm in: *Herm.*, 1 (1928-1929), p. 94-98.

Plocium ('Het halssnoer')

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 64-68. - Tekst en vert. van 3 fragm.

Samia

*Zie onder '(Fragmenten uit) meerdere stukken': van Leeuwen, Van Looy.

Menemachus

(2de eeuw n.C.). Grieks arts uit Aphrodisias. Citaten uit zijn werk zijn bewaard bij Oribasius.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 421-422. - 3 korte fragm.

Mesomedes

(1ste helft 2de eeuw n.C.). Grieks dichter uit Kreta van wie een

13-tal hymnen zijn overgeleverd. Van drie daarvan is ook een muzieknotatie uit latere tijd bewaard.

*V[erdin] (H[erman]), [*Hymne aan Calliope*] - *Hymne aan Nemesis*, in: *Kleio*, N.R., 10 (1980), p. 112-113.

Methodius Olympius

(† 311 n.C.). Grieks-christelijk schrijver. Over zijn leven is weinig met zekerheid bekend. Hij was een wijsgerig geschoold asceet, mogelijk bisschop van Olympus in Lycia. Hij zou de marteldood gestorven zijn. Van zijn talrijke geschriften is alleen integraal bewaard: *Symposium seu Convivium virginum* (Gastmaal of Banket der maagden), een op Plato geïnspireerd gesprek over de kuisheid, afgesloten met een hymne in 24 strofen op Christus en zijn bruid de Kerk.

*Hamman/Beekman, *Gebedsbron*, 1957, p. 97-101. - Vert. van de slothymne.
*Vandermeersch (Patrick), *Passie en beschouwing. De christelijke invloed op het westerse mensbeeld*, Leuven, Peeters, 1988. - Op p. 115-119 fragm. uit *Symp.*

Mimnermus

(2de helft 7de eeuw v.C.?). Grieks elegisch dichter, geboren te Colophon. In de weinige bewaarde fragmenten spreekt vooral een oudere dichter die met weemoed de jeugd en de liefde evoceert, en die de oude dag verwenst.
Edities: Edmonds, Diehl.

*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 87-88. - Inl. en vert. van E 1 en E 2, eerder al in: Kuiper, *Grieksche lyriek*, 1923, p. 104-105.
*J[anssens], (E.J.), *Mimnermos en zijn poëzie*, in: *Vrijheid en Recht*, 7 (1955-1956), 3, p. 28-31. - Korte inl. en vert. van 10 fragm. 3 daarvan (E 2, E 5, E 8/D 10) reeds eerder, lichtjes anders, in: Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 15-16.
*Mimnermus, *Levensmoeheid*, in: *Herm.*, 30 (1958-1959), p. 3-4. - Berijmde ‘groepsvert.’ van E 2.
*Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 46-48, en *Bloemlezing*, 1971, p. 112-114. - E 2, E 5 (1962); E 1, E 2, E 5, E 8/D 10, E 11/D 6 (1971).
*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 31-32. - E 2, E 5, E 1 en E 8/D 10.
**Spiegel*, 1988, p. 64-66. - Eerder gepubliceerde vert. van Kuiper, de ‘groepsvert.’ uit *Herm.*, Sissau (gewijzigd).

Aanvullende opmerking

W. Hecker (1836) vertaalde 3 stukjes, L. Flam (1951) vertaalde E 2.

Minucius Felix

(Marcus Minucius Felix; begin 3de eeuw n.C.). Latijns-christelijk schrijver, uit Noord-Afrika. Was retor en advocaat in Rome. Schreef een op Cicero en Tacitus geïnspireerde dialoog *Octavius*, waarin de

auteur als scheidsrechter optreedt in een twistgesprek tussen zijn vriend Octavius en de heiden Caecilius. Het christendom wordt als monotheïsme, geloof in de onsterfelijkheid en streven naar zedelijke volmaaktheid voorgesteld. Dit boeiend, goed geschreven gesprek vond vele vertalers. Wij noemen er vier:

**Octavius van Minutius Felix*... vertaald, En met noodige aanmerkingen opgehelderd, door M. Gargon, Vlissingen, Willegaerts, 1712. - Herdr.: Amst., Wolffers, 1724.

**Octavius van Minucius Felix*, bewerkt door H.U. Meyboom (*Oud-Christelijke Geschriften*..., 44), Leiden, Sijthoff, 1929.

**Marcus Minucius Felix*, met een Nederlandsche vertaling van P.H. Damsté (*Herméneus-Serie*, 1), Amst., Paris, 1936. - Tekst en vert.

*Brakman, *Tertullianea*, 1937, p. 72-87. - Vert. en tekst van cap. 20-24.

Mnesitheus

(4de eeuw v.C.). Grieks arts uit Athene. Lijkt uit de bewaarde fragmenten vooral op het vlak van de diëtetiek actief te zijn geweest.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 184-186. - Vert. van 2 fragm.

Moschus

(2de eeuw v.C.). Grieks dichter uit Syracuse. Op zijn naam zijn 8 gedichten overgeleverd, o.m. uit *Bucolica* (Herderszangen). Grote twijfels zijn er over de echtheid van enkele stukken, o.m. van *Epitaphium Bionis* (Lijkklacht om Bion; fragm. 3), dat om chronologische redenen bezwaarlijk het werk van Moschus kan zijn.

De vluchtende Cupido (fragm. 1)

*Vóór 1924 (hierbij ook de literatoren): J. Cats (1618), G. Kempher (1724), W. Bilderdijk (1779), J.C.v.A. (1782), A. Fokke Simonsz. (1802), G. Dorn Seiffen (1821).

*van IJzeren (J.), *Moschus' Voortvluchtige Eros*, in: *Herm.*, 31 (1959-1960), p. 16. - Opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 185.

Epitaphium Bionis (fragm. 3)

*Vóór 1924 (hierbij ook de literatoren): D. Smits (1740), P. Nieuwland (1783), J.P. Kleyn (1786), G. Dorn Seiffen (1809).

*Koster, *Verzamelde gedichten*, 1903, p. 385-391, en: Koster, *Gedichten*, 1907, p. 220-225. - Ook fragm. 5 (‘Zee en land’). Beide ook al eerder gepubliceerd. Opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 184-185 en 188-192. Fragm. 5 opgenomen in: *Muziek*, 1944, p. 109-110.

Andere fragmenten

*Dorn Seiffen, *Schoonheden*, 1821, p. 20-21. - Vert. van 2 en 6.
*Zie onder ‘Epitaphium Bionis’: Koster (fragm. 5).

Musaeus

(5de of 6de eeuw n.C.). Grieks dichter, auteur van het bewaarde epyllion ‘Hero en Leander’, een romantisch verhaal waarvan de stof reeds in de hellenistische tijd bekend was.

*Vóór 1924: anoniem (1591), A. van Nispen (1651), J. Pluimer (1692), A. Fokke Simonsz. (1801), Irneh [= Henri Schadee] (1893).

Musonius Rufus

(Gaius Musonius Rufus; ca. 30-100 n.C.). Romeins filosoof uit Volsinii van wie dankzij Stobaeus een 40-tal Griekse fragmenten uit referaten bewaard zijn. Daaruit blijken zijn traditioneel-stoïsche opvattingen.

*Jong, *Antieke wijsheid*, 1952, p. 48-51. - Vert. van enkele fragm.

*Eyben (E.)-Wouters (A.), *Musonius Rufus: Over de vraag of men zonen en dochters dezelfde opvoeding moet verstrekken (fragment IV). Inleiding, tekst, vertaling en commentaar*, in: *Lampas*, 8 (1975), p. 186-213. Vert. opgenomen in: Eyben, *Jong zijn*, 1979, p. 21-23, en in: Eyben, *Vrouwen*, 1992, p. 64 en 69-70.

*Eyben (E.), *Musonius Rufus: Ook vrouwen moeten filosofie studeren (Fragment III). Inleiding, tekst, vertaling en commentaar*, in: *Herm.*, 48 (1976), p. 90-107. - Opgenomen in: Eyben, *Vrouwen*, 1992, p. 71 en 73.

*Eyben (E.), *De latere Stoa over het huwelijk, II. Musonius Rufus en Epictetus*, in: *Herm.*, 50 (1978), p. 71-94. - Bevat fragm. 12-14 in vert.

*Eyben (Emiel), *Kinderrijkdom in de Grieks-Romeinse oudheid*, in: *Kleio*, N.R., 8 (1978), p. 114-144. - Met vert. van fragm. 15.

N

Naevius

(Gnaeus Naevius; ca. 265-200 v.C.). Latijns dramatisch en episch dichter, afkomstig uit Campanië; na Livius Andronicus de tweede 'naam' uit de Latijnse poëzie. Slechts fragmentjes van 30 komedies en van het historisch epos *Bellum Punicum* (De Punische oorlog) zijn bewaard. Daarnaast kennen we 6 titels van tragedies naar Griekse trant en 2 met Romeinse inhoud.

*Enk, *Handboek*, I, 1928, p. 270-271; II, I, 1937, p. 54-81. - Tekst, prozavert. en bespr. van een aantal fragm.
*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 2-13. - Tekst en prozavert. van de belangrijkste fragm., met toelichting.

Nemesianus

(Marcus Aurelius Nemesianus Olympius; ca. 300 n.C.). Latijns dichter van wie 4 *Eclogae* (Herderszangen) zijn bewaard en 325 verzen uit het leerdicht over de jacht *Cynegetica*. De pastorale gedichten zijn tot in de 19de eeuw verbonden én samen vertaald met die van Calpurnius. Zie hiervoor onder **Calpurnius**. Van de *Cynegetica* kennen wij één stukje vertaling:

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 358-359. - Prozavert. van vv. 203-223.

Neophron

(4de eeuw v.C.?). Grieks tragicus van wie 120 titels bekend waren. Slechts uit zijn *Medea* zijn een 3-tal fragmenten bewaard.

*Hoogstraten, *Gedichten*, 1696, p. 341. - Vert. van fragm. 2: 'Zelfstryt van Medea'.
*Flament (A.), *Over de Medeia-sage*..., in: *De Dietsche Warande*, N.R., 4 (1884), p. 509-514. - Op p. 510 de drie fragm. in vv. vertaald.

Nepos

(Cornelius Nepos; ca. 100-25 v.C.). Latijns geschiedschrijver uit Noord-Italië. Schreef een uitgebreid oeuvre dat grotendeels verloren ging. Enkel uit het werk *De viris illustribus* (Beroemde mannen), dat in minstens 16 boeken de biografieën van veldheren, koningen, dichters, redenaars enz. beschreef, bleven uitvoerige gedeelten bewaard: 23 korte biografieën van Griekse en andere niet-Romeinse legeraanvoerders; daarnaast de levens van Cato Maior, van Atticus en fragmenten, o.m. uit een brief van Cornelia (zie aldaar).

*Vóór 1924: M. Everart (1601: 11 biografieën), A. van Zuylen van Nyevelt

(1603: 9 biografieën), J. Hilarides (1686), F. van Hoogstraten (1688), E.M. Engelberts (1796), anoniem (1825: 13 biografieën).

**Cornelius Nepos*. Nederlandsch van A. Verdoodt (*Siffer's Bibliotheek der Klassieken*), Gent, Siffer, 1892-1893. - Verscheen in afleveringen. Bevat ook de biografieën van Cato Maior en van Atticus, én de fragm. van Cornelia; op p. 209-288 een tweede, vrijere vert. van de eerste twee biografieën (Miltiades, Themistocles).

*Cornelius Nepos, *Beroemde mannen. De viris illustribus*, vertaald door L. Maréchal (*Klass. Gal.*, 164), Antw., DNB/Amst., Wereldbibl., 1974. - Bevat ook de biografieën van Cato Maior en Atticus, én drie fragm., o.m. uit de brief van Cornelia.

Nicander

(3de of 2de eeuw v.C.). Grieks auteur van leerdichten, afkomstig uit Colophon. 2 gedichten zijn volledig bewaard, van andere kennen we fragmenten. De twee grotere gedichten handelen over remedies tegen vergiftiging door dieren en planten: *Theriaca* (Beten van giftige dieren; 958 hexameters) en *Alexipharmaca* (Verweermiddelen tegen vergiftiging; 630 hexameters).

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 212. - Fragm. van *Alexipharmaca*.

*Knecht (D.), *Onder de beesten. Een studie van het derde boek van Vergilius' 'Georgica'*, in: *Bijlage 3* bij *Didactica classica Gandensia*, [Gent, Seminarie voor de Methodiek van de Oude Talen, 1984], p. 61. - Fragm. van *Theriaca*.

Nicarchus

(2de helft 1ste eeuw n.C.). Grieks epigrammendichter. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Nicolaus Damascenus

(ca. 64 v.C.-na 4 v.C.). Grieks literator, historicus en 'hoffilosoof' van Herodes. Van hem zijn samenvattingen, gemaakt door derden, en (vooral) fragmenten bewaard. Het betreft de omvangrijke wereldgeschiedenis *Historiae*, een etnologisch werk, een lovende biografie van Augustus, een autobiografie, komedies, tragedies en filosofisch werk. Nicolaus was een belangrijk figuur van peripatetische strekking.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 72-73. - Fragm. 57 uit *Hist.*, vert. J.A. van Rossum.

*Veenman (Simon) e.a., *Drie tyrannen bij Herodotos*..., Leeuwarden, Eisma, 1989, p. 69-70. - Fragm. 57-60 uit *Hist.*

Nilus Ancyranus

(† ca. 430 n.C.), vroeger ten onrechte Nilus Sinaita geheten. Grieks-christelijk schrijver. Werd na studies in Constantinopel overste van een klooster in zijn geboortestad Ancyra. Schreef enkele ascetische werken, o.m. *Capita paraenetica*

(Kapittels ter aansporing). Zijn meer dan 1000 *Epistulae* (Brieven) zijn vaak korte raadgevingen, verwant aan de *Sen-*

tentiae (Uitspraken) op zijn naam. Zijn geschriften waren populair in het Griekse monachisme, maar ook in het Westen niet onbekend.

**Vele devote eñ Christelicke Sententien, eñ Godsalige Puncten eñ Leringê, des saligen Bischops, ende Martelaers, Sancti Nili*... ghetranslateert wten Griecksche, in Latijn: Ende nu wten Latijn in Duytsche Tael..., Gheprent toe Campen.. By my Peter Wernerssen, [ca. 1550]. - Met nagenoeg integrale vert. van *Cap. paraen.* en *Sent*.

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, II, 1828, p. 163-179. - Vert. van/uit 36 *epist.*

**Pelgrim*, 1976, p. 63-79. - Vert. van/uit 26 *epist.*, door C. Wagenaar.

Nonnus

(5de eeuw n.C.). Grieks episch dichter uit Panopolis in Egypte, auteur van een parafrase van het Johannes-evangelie én van *Dionysiaca* (Over Dionysus; 48 boeken). In het laatste geschrift worden met vele uitweidingen en zijsprongen de triomftochten van Dionysus beschreven.

**Oogst*, 1940, p. 107-109. - Prozavert. (uit het Frans) van 'Het ontstaan van de wijnstruik' (*Dion.* 12, 117-187), door Johan Winkler.

*Koster (W.J.W.), *Nonnus en de bikini-dames van Piazza Armerina*, in: *Herm.*, 26 (1954-1955), p. 67-68. - *Dion.* 48, 111-120. Opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 220.

**Spiegel*, 1988, p. 220. - 'De herder Hymnos door de jaagster Nikaia gedood' (*Dion.* 15, 399-419), vert. H. Warren en M. Molegraaf.

Novatianus

(midden 3de eeuw n.C.). Latijns-christelijk schrijver. Was een gezaghebbende figuur in de kerk van Rome en werd er bisschop van een rigoristische sekte, die tot in de 6de eeuw over heel de Kerk aanhangers had. Zou in 258 de marteldood zijn gestorven. Twee geschriften van Novatianus zijn op naam van Tertullianus overgeleverd, twee andere op naam van Cyprianus. Ook een paar brieven van hem bevinden zich in de correspondentie van Cyprianus (*epist.* 30 en 36). Wat Nederlandse vertalingen betreft, vermelden wij als een curiosum:

**'t Laatste gedeelte der Reden van den Oudvader Ciprianus tegen de Schouwspelen*, In Nederduitsch Rym gebracht, Amst., de Wit, 1738. - Een uitgebr. berijming van *De spectaculis* 9-10. Dit traktaat werd in het verleden aan Cyprianus toegeschreven.

Novius

(begin 1ste eeuw v.C.). Latijns dichter van zogenaamde *fabulae Atellanae*, grove volkskluchten, genoemd naar de Zuiditalische stad Atella. 43 titels zijn bekend, slechts ca. 100 verzen bewaard.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 92-94. - Tekst en prozavert. van fragm.

Nux

(De noteboom; begin 1ste eeuw n.C.?). Latijnse elegie, 182 vv., op naam van Ovidius overgeleverd. Een noteboom klaagt over de mishandelingen hem door de mensen aangedaan. Zie onder **Ovidius**.

O

Octavia.

Titel van een tragedie uit de vroege Romeinse keizertijd, die ten onrechte is overgeleverd op naam van Seneca. Het gaat om het enige historisch drama uit de Latijnse letterkunde van de Oudheid dat is overgeleverd. Het stuk is genoemd naar de dochter van keizer Claudius, die door haar man Nero werd verstoten.

*van IJzeren (J.), *De Octavia II*, in: *Herm.* 31 (1959-1960), p. 24-32. - Metr. vert. van fragm., met bindteksten. Inl. op p. 3-7.

Aanvullende opmerking

G. van Nieuwelandt (1618) vertaalde fragm.

Oracula

('Orakels'). Verzamelnaam voor uitspraken van goden die werden verwoord door 'geïnspireerde' priesters/priesteressen. Deze vorm van mantiek was in de Oudheid verbonden met welbepaalde plaatsen (Dodona, Delphi, Didyma enz.). Orakels worden in allerlei geschriften geciteerd. We vermelden hier alleen enkele vertalingen van grotere verzamelingen:

Oracula Chaldaica

Naam voor een theosofisch openbaringsboek, op het einde van de 2de eeuw n.C. in hexameters opgesteld. Het boek zelf en de commentaren erop (o.m. van Jamblichus, Porphyrius en Proclus) zijn verloren, maar via citaten en parafraseringen kan de 'leer', een mengsel van oosterse tradities en platonische elementen, in grote lijnen worden gereconstrueerd.

*Mead/Brandt, *Gnosis*, VIII-X, 1911, p. 65-175. - Fragm. (uit het Engels) vertaald door Johanna Brandt.

Sortes Astrampsychi

Een orakelboek dat in de late Oudheid (3de/4de eeuw n.C.) circuleerde op naam van een 'Astrampsychus', die ook de inleiding schreef. Het bestaat uit 2 delen: 92 vragen en een reeks antwoorden (10 mogelijke antwoorden per vraag).

**De Sortes van Astrampsychus. Een orakelboek uit de oudheid* bewerkt voor het middelbaar onderwijs door Francisca A.J. Hoogendijk-Willy Clarysse..., in: *Kleio*, N.R., 11 (1981), p. 53-99. - De Gr. tekst die wordt gegeven, is niet bedoeld als 'wetenschappelijke editie'.

Oribasius

(4de eeuw n.C.). Grieks medicus. Oribasius stelde medische leerboeken samen, met excerpten van voorgangers. Hij is de belangrijkste medische 'bloemlezer' uit de Oudheid: dankzij o.m. zijn hoofdwerk, *Collectiones medicae*, een 'Medisch compendium', zijn talrijke fragmenten bewaard, die voor ons anders onbekend zouden zijn gebleven. Wij behandelen auteurs van wie Oribasius fragmenten opneemt en van wie er iets in het Nederlands is vertaald, op de passende alfabetische plaats. Hier volstaan we met één specifieke bijdrage en een 'massa-vermelding':

*Bakker (C.), *Enkele fragmenten uit de werken van Oribasius*..., in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 74 (1930), p. 5385-5393. - O.m. vert. van *Coll. med.* 14, 1-7.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, passim. - Tientallen citaten en testimonia uit Oribasius, bij ca. 20 verschillende auteurs.

Origenes

(ca. 185-ca. 254 n.C.). Grieks-christelijk schrijver. In zijn geboortestad Alexandrië doceerde hij aan de katechetenschool wijsbegeerte, theologie en bijbelexegese. Kort na 230 werd hij uit zijn leerambt ontzet. Hij week uit naar Caesarea in Palestina en stichtte daar een nieuwe school. Hij stierf als slachtoffer van de kerkvervolging van Decius, waarschijnlijk in Tyrus in 254. Origenes was de geleerdste en produktiefste van de Grieks-christelijke schrijvers. Zijn oeuvre van 2000 *libri* (papyrusrollen) bezorgde hem de bijnaam Adamantius = Man van staal. Maar veel is verloren gegaan, vooral ingevolge een kerkelijke veroordeling van het 'origenisme'. Van zijn tientallen exegetische homilieën, commentaren en aantekeningen is een klein deel in het Grieks en ongeveer een derde in Latijnse vertalingen (van o.m. Hiëronymus en Rufinus Presbyter) bewaard. *Contra Celsum* (Tegen Celsus), in 8 boeken, is een uitvoerige weerlegging van de Ἀληθὴς λόγος van Celsus, wiens betoog doorlopend wordt aangehaald. *De principiis* (Grondbeginselen), in 4 boeken, is een poging het geheel van de christelijke doctrine voor te stellen, met gebruik van een platonisch-wijsgerig begrippenapparaat; kleine fragmenten bewaard in het Grieks, het geheel in de Latijnse bewerking van Rufinus. *De oratione* (Het gebed) biedt een algemene inleiding en een commentaar op het onzevader. *Exhortatio ad martyrium* (Aanmoediging tot het martelaarschap) werd ca. 235 gericht aan vrienden die van de vervolging te lijden hadden. Van zijn talrijke *Epistulae* (Brieven) zijn er slechts twee bewaard, aan Gregorius Thaumaturgus (1) en aan Africanus (2). Wij noemen hier de belangrijkste Nederlandse vertalingen uit het Grieks. Voor vertalingen van de Latijnse versies van Hiëronymus en Rufinus: zie onder deze auteurs.

(Uit) verschillende geschriften

**Origenes* VI... Bewerkt door H.U. Meyboom (*Oud-Christelijke Geschriften*..., 38), Leiden, Sijthoff, 1926. - Bevat integrale vert. van *Orat., Exh. mart.* en *Epist.*

*Hamman/Beekman, *Gebedsbron*, 1957, p. 89-96 en 355-368. - Fragm. uit verschillende exegetische homilieën en *Orat*.

**Origenes*, door de Benedictinessen van Bonheiden, I-III (*Kerkvaders*, 8-10), Bonheiden, Priorij/Abdij Bethlehem, 1979-1980. - In deel I fragm. van *epist.* 2, in deel II fragm. van homilieën op Jeremia en van comm. op Mattheus en Johannes.

Bijbelverklaringen

*Hamman, *Praktische gids*, 1971, p. 111-114. - Fragm. van *Hom. 8 in Gen.* vertaald.

**Kerkvaders*, 1985, p. 265-296. - Voorstelling en integrale vert. van *Hom. 2 in Gen.*, door F. Ledegang.

*Parmentier, *Goddelijke wezens*, 1989, p. 23-35. - Integrale vert. van *De engastrimytho* (Over de geestenoproepster) = homilie op *1 Reg. 28*.

*Origenes, *Bruiloftslied van Jezus en de Kerk. Twee homilieën op het Hooglied*, vertaald en ingeleid door Michel Coune, Brugge, Zevenkerken, 1991.

Contra Celsum

**Verdeediging der waarheid van den christelyken godsdienst*, door Origenes... Uit het Griekz vertaald door... J.L. Mosheim... Uit het Hoogduitz in 't Nederduitz vertaald door Andreas Millies, [Eerste deel], Amst., Eichhorn, 1777. - Hierin vert. van boeken 1-2. Herdr.: Grav., Plaat, 1783.

**Verdeediging der waarheid van den christelyken godsdienst*, door Origenes... Uit het Grieksch vertaald... door J.L. Mosheim... Uit het Hoogduitsch vertaald door... A. Millies..., Tweede deel, Grav., Plaat, 1783. - Vert. van boeken 3-4.

**De apologeten* IV-VII... Bewerkt door H.U. Meyboom, 4 dln. (*Oud-Christelijke Geschriften*..., 34-37), Leiden, Sijthoff, 1924-1925. - Integrale vert.

*Vandermeersch (Patrick), *Passie en beschouwing. De christelijke invloed op het westerse mensbeeld*, Leuven, Peeters, 1988, p. 92-101. - Fragm. uit boeken 4, 5 en 8 vertaald.

De Oratione

*Origenes, *Het gebed.* Vertaald en ingeleid door Pieter Steur (*Levensbr.*), Brugge-Utrecht, DDB, 1965. - Integrale vert.

*Origenes, *Het gebed.* Uit het Grieks vertaald, ingeleid en geannoteerd door G.J.D. Aalders (*Kerkvaderteksten met Commentaar*, 8), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1991. - Met integrale vert.

Exhortatio Ad Martyrium

*Origenes, *Aanmoediging tot het martelaarschap*. Uit het Grieks vertaald en ingeleid door de Benedictinessen van Bonheiden (*Kerkvaderteksten met Commentaar*, 1), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1980. - Integrale vert.

Orosius

(Paulus Orosius; begin 5de eeuw n.C.). Latijns-christelijk schrijver.

In Bracara (= Braga) geboren, week in 414 uit naar Noord-Afrika, waar hij op aansturen van Augustinus, en in de marge van diens *De civitate Dei*, 7 boeken *Historiae adversum paganos* (Geschiedenis tegen de heidenen) schreef, om aan te tonen dat de heidense era van de wereldgeschiedenis meer oorlog en ellende heeft gekend dan de christelijke. Als handboek van algemene geschiedenis, in vier 'tijdperken' ingedeeld, had zijn werk in de middeleeuwen veel bijval.

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 239-247, passim. - 3 fragm. uit boek 7, 36-43 vertaald.

Orphica

(Orphische teksten). Verzamelnaam voor: 1) hexametrische gedichten die in Griekse kringen van Orpheus-adepten zijn ontstaan en voorgesteld werden als het werk van de legendarische zanger; de eerste tekenen van een Orpheus-mythe dateren van de late 7de of vroege 6de eeuw v.C., maar de bewaarde teksten zijn afkomstig uit de eerste eeuwen n.C. en zijn ons vnl. dankzij neoplatonici overgeleverd; belangrijkst zijn 'Hymnen' (87 gedichten; samen 1200 verzen), *Argonautica* (De tocht van de Argonauten; 1376 hexameters), en *Lithica* (Gedicht over kostbare stenen; 774 hexameters); 2) een reeks van kleine fragmenten (363 in de uitgave van de *Orphicorum fragmenta* door Kern); beroemd zijn o.m. de inscripties op gouden plaatjes, teruggevonden in Zuid-Italië (Kern 32a-g).

Hymnen

*de Jong (K.H.E.), *De Grieksche mysteriën* (*Encyclopaedie in Monografieën,* 12), Den Haag, Servire, 1943, p. 69-70. - Prozavert. van *hymn.* 54 (Silenus).

*Warners (J.D.P.)-Rank (L.Ph.), *Bacchus. Lyrisch leesboek over de god Bacchus*, met aantekeningen en vertalingen..., Deel II (*Utrechtse Publikaties voor Algemene Literatuurwetenschap*, 13), Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1971. - Op p. 18-62 tekst, prozavert. en comm. van 11 'Orphische hymnen' (de 'Hymne op Dionysos' opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 214).

Fragmenten

*Naaijkens (Bernard Alphons Marie), *Platoon's leer over de ziel*..., Tilburg, Bergmans, 1938, p. 109-115, passim. - Prozavert. van 5 'goudplaatjes'.

*van Duinkerken (Anton), *Undique carmina sonant*..., Bussum, Kroonder, 1945, p. 5. - Vert. van 'het plaatje van Petelia' (= Kern 32a).

Orsiesius

(of Horsiesius, en varianten; † ca. 380 n.C.). Volgde kort na 346 Pachomius op aan het hoofd van de Tabennisi-kloostergroep in de Thebais. Zijn *Doctrina* (Leerboek)

voor de monnikenopleiding, oorspronkelijk waarschijnlijk Koptisch, is in een Latijnse vertaling van Hiëronymus (zie aldaar) bewaard.

Ovidius

(Publius Ovidius Naso; 43 v.C.-18 n.C.). Latijns dichter, afkomstig uit Sulmo; auteur van een omvangrijk oeuvre waarvan bewaard bleef (in volgorde van ontstaan): 1) eerste periode, erotische gedichten: *Amores* (Liefdesgedichten; 3 boeken); 21 *Epistulae* of *Heroides* (Heldinnebrieven), 14 als echt, 7 vaak als onecht beschouwd; *Ars amatoria* (Liefdeskunst; 3 boeken); *Remedia amoris* (Middelen tegen de liefde); 2) tweede periode, twee hoofdwerken: *Metamorphoses* (Gedaanteverwisselingen; 15 boeken); *Fasti* (De kalender; 6 boeken), onvoltooid; 3) derde periode, klachten van een balling: *Tristia* (Treurzangen; 5 boeken); *Epistulae ex Ponto* (Brieven van de Zwarte Zee; 4 boeken). Verder minder belangrijk werk, soms gedeeltelijk bewaard, soms van betwist auteurschap.

Alle werken

**Al de werken van P. Ovidius Naso*... Vertaalt door Abraham Valentyn, 3 dln., Leiden, van Gaasbeek, 1678. - Prozavert. Bevat o.m. ook enkele geschriften waarvan de authenticiteit betwist wordt of waarvan intussen is uitgemaakt dat ze niet van Ovidius' hand zijn. We vermelden: *Epicedium Drusi* (Treurdicht bij de dood van Drusus; opgenomen in het 3de deel), *Epistula Sapphus* (Brief van Sappho; = Ovidius, *Heroides*, 15; opgenomen in het 1ste deel) en *Nux* (De noteboom; opgenomen in het 1ste deel). Herdr.: Amst., Mortier, 1697 en 1700-1701.

Uitgebreide fragmenten en bloemlezingen

*Vóór 1924: J. Messchert van Vollenhoven (1809-1810: aanzienlijke fragm., in vv., uit *Her.* en *Met.*), A. Halberstadt (1917: prozavert. uit *Met., Trist., Epist. ex Ponto* en *Fasti*).

*Schockaert (Rufin), *Bloemlezing uit de gedichten van P. Ovidius*, met/in berijmde vertaling, Leuven, Nova et Vetera, 1949. - Twee verschillende emissies, met en zonder de Lat. tekst. Uitgebr. selectie van veelal korte fragm. ‘die getuigen van de hoge cultuur en de diepe mensenkennis van Ovidius’ (p. 5). Eerder al had Schockaert dergelijke bladzijden gewijd aan Ovidius, o.m. in: Schockaert, *Bloemlezing*, 1942, p. 140-227.

*Ovidius, *Bloemlezing uit de werken van Publius Ovidius Naso*, in nieuwe vertaling. Met inleidingen, verbindenden tekst en aantekeningen door Jan van Gelder en A.F. Ruitenberg-de Wit (*Klass. Bibl.*, 10), Haarlem, Spaarnestad, 1955. - Hierin één stuk uit Meihuizens vert. van *Ars am.*, en een metr. vert. uit de *Met.*, door J.W. Kemper; de overige *Met.* door A.F. Ruitenberg-de Wit. De rest in prozavert. van J. van Gelder, nl.: uit *Amor.* (p. 21-48), *Her.* (p. 59-66), *Rem. am.* (p. 67-68), *De medicamine faciei femineae* (Gezichtsverzorging van de vrouw; p. 69-70), *Trist.* en *Epist. ex Ponto* (p. 211-237) en *Fasti* (p. 239-266).

*In diverse publ. vertaalde M. d'Hane-Scheltema fragm. uit meerdere werken van Ovidius. We vermelden ze hier samen:
- *Latijns nummer*, 1986, p. 184-188. - Vert. van *Trist.* 4, 10.

- *Latijnse dichters*, 1987, p. 38-46, passim - Vert. van *Amor.* 1, 5 en van fragm. uit *Met.* 1.
- *Viermaal Ovidius*..., in: *Herm.*, 61 (1989), p. 66-70. - Vert. van *Amor.* 1, 5; 1, 9 en 1, 13 en van *Ars am.* 1, 89-164.
- *Daedalus en Icarus. Metamorphosen VIII, 183-259*..., in: *Herm.*, 61 (1989), p. 130-131.
- van Assendelft (M.M.), *Ovidius in de epische traditie*, Amst., Meulenhoff Educatief, 1989, passim. - Bevat vert. fragm. door M. d'Hane-Scheltema, o.m. *Trist.* 4, 10 (p. 10-16; eerder al in: *Latijns nummer*, 1986), *Amor.* 1, 5 (p. 17), *Ars am.* 1, 135-158 (p. 18), *Met.* 1, 244-312 (p. 56-58), *Fasti* 2, 475-512 (p. 142-143) en *Amor.* 1, 1 (p. 176-177). Het boek bevat ook enkele vert. door D. den Hengst, o.m. *Her.* 12, 135-152 (p. 19-20).
- Ovidius, *Metamorphosen. Boek I*. Vertaald door M. d'Hane-Scheltema..., Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1990. - Vert. van 1, 1-746.
- *Serenades voor een dichte deur*, in: *Herm.*, 63 (1991), p. 143-148. - Op p. 145-147 vert. van *Amor.* 1, 6.

Twee of meer werken door dezelfde vertaler

*Vóór 1924 ook door: D. Havart (1692-1702: o.m. *Trist.* en *Epist. ex Ponto*).

**Minne-Kvnst. Minne-Baet. Minne-Dichten*... [door Joh. van Heemskerk], Amst., Gerritsz., 1626. - Eerste druk van *Minne-Kunst* (= *Ars am.*) in 1622. *Minne-Baet* (= *Rem. am.*) zeer bekort. Herdr.: Amst., Schelling, 1660.

**Publius Ovidius Nazoos Herscheppinge*. Vertaelt door J.V. Vondel, Amst., de Wees, 1671. - *Met.*, in vv., en

**Publius Ovidius Nasoos Heldinnebrieven*, Vertaelt door J. vanden Vondel, Amst., onder de Linden, 1716. - Prozavert. van *Her.* Deze druk is doorlopend 'verbeterd' door D. van Hoogstraten. De versie van Vondels autograaf (1641/42) werd voor het eerst uitgegeven door J.H.W. Unger in: Vondel, *De werken*, IX, 1889. Beide vert. opgenomen in o.m.: Vondel, *De werken*, IV, VII en VIII, 1930, 1934 en 1935; de vert. in vv. in: Vondel, *Volledige dichtwerken*, 1937, p. 1295-1412.

*Westerbaen, *Gedichten*, 1657. - Op p. 139-246 vert. van *Her.* 1-10 en 17-18, en

**Avond-school voor Vryers en Vrysters... op onse tyden en Zeden gepast* Door Jacob Westerbaen, Grav., Tongerloo, 1665. - *Ars am.* in vv. Herdr. tot: Amst., Rotterdam (sic), 1751, en

**Nieuw Avond-school... op onse tyden en zeden gepast* door Jacob Westerbaen, Grav., Tongerloo, 1666. - *Rem. am.* in vv. Herdr. tot: Amst., Rotterdam (sic), 1751. De drie vert. opgenomen in: Westerbaen, *Gedichten*, 1672.

**Publii Ovidii Nasonis Brieven, Bestaande in Klaag-gedichten; Gesonden... van de Kust van Pontus*... In Rijm gestelt door Salomon van Rusting..., Amst., ten Hoorn, 1701. - Op p. 1-126 vert. van *Trist.*; op p. 127-212 vert. van *Epist. ex Ponto*, beide integraal. Koddige omdichtingen, die nochtans vrij getrouw de oorspronkelijke tekst volgen.

*P. Ovidius Naso, *Het Boek der Liefdeszangen*. [Nederlandsche bewerking J. Meihuizen], Amst., Strengholt, 1941. - *Amor.*, en

*P. Ovidius Naso, *De Kunst der Vrijage. Twintig eeuwen oude, maar niet verouderde Liefdeswenken* [Nederlandsche bewerking J. Meihuizen], Amst., Strengholt, 1941. - *Ars am.* Prozavert., 'hier en daar beknot'. Herdr.: 1949.

*Publius Ovidius Naso, *De Minnekunst & Remedies tegen de liefde*. Ingeleid, toegelicht en vertaald door Eddy De Laet (*Astra*, 1), Antw.-Amst., Stand., 1978. - *Ars am.* en *Rem. am.* in proza, en

*Publius Ovidius Naso, *Metamorfosen*. Een representatieve bloemlezing ingeleid, toegelicht en vertaald door Eddy De Laet (*Astra*, 5), Antw.-Amst., Stand., 1979. - In proza.

Één werk: integraal, uitgebreide fragmenten, korte stukken (alfabetisch per werk)

*Vóór 1924: anoniem (1643: *Met.* integraal), S. van Dort (1650: *Met.* integraal), J. Cabeljau (1657: *Her.*), L. Broomans (1659: *Her.*), J. van Meerbeecq (1727: *Met.* integraal), I. Verburg (1732: *Met.* integraal), L.J. Maccage (1814-1815: *Trist.*).

Amores (integraal)

*Zie onder 'Twee of meer werken door dezelfde vertaler': Meihuizen.

Amores (fragmenten)

*Zie onder 'Uitgebreide fragmenten en bloemlezingen': van Gelder, d'Hane-Scheltema.

**Latijns nummer*, 1986, p. 156-157. - Tekst en vert. van 2, 7 en 8, door D. den Hengst.

Ars amatoria (integraal; uitgebreide fragmenten)

**Die Conste der Minnen*... nv eerst in onser duytscher talen ouerghesedt..., Tot Doesborch By Cornelis vander Riuieren, M.D.LXJJJJ. - Versvert. door Marius Laurier. Herdr. tot: Thantwerpen... by Jan van Ghelen de Jonghe..., M.D.LXXXI.

**De arte amandi Oft De Conste der Minnen, In Latijn beschreuen, deur den vermaerden Poët Ouidius Naso. Alles tot een eerlick vermaeck der Jongher Minnaren wtghegeuen. Van nieus ouersien, verbetert, eñ met noch veel andere nieuwe Brieuen, Amoureusche raetselen, eñ ander verscheyden lieflickheden vermeerdert, ende vercieret*, Tot Dordrecht, By my Pieter Verhaghen. Anno 1599. - Met prozavert. van de boeken 1 en 2, op basis van de hierboven genoemde. Bewerker zou Andries Nuts zijn. Zeer vele herdr., tot in de 20ste eeuw: *Arte amandi* [sic] *of de Kunst der Minne*... [bij deze uitgever: 8ste] verbeterde uitgave, Gent, Snoeck Dujacu, [1922].

*Zie ook onder 'Twee of meer werken door dezelfde vertaler': van Heemskerk, Westerbaen, Meihuizen, De Laet.

Ars amatoria (korte stukken)

*Zie onder ‘Uitgebreide fragmenten en bloemlezingen’: d'Hane-Scheltema.

Epistulae ex Ponto (integraal)

*Zie onder ‘Twee of meer werken door dezelfde vertaler’: van Rusting.

Fasti (integraal; uitgebreide fragmenten)

**P: Ovidius Nasoos Feestdagen*, in Hollandts dicht vertaalt door Arnold Hoogvliet, Delft-Rott., Beman, 1719. - Herdr.: Rott., Beman, 1730.

*Zie ook onder ‘Uitgebreide fragmenten en bloemlezingen’: van Gelder.

Fasti (korte stukken)

*Van Riet (Marleen), *De verkrachting van Lucretia*, in: *Didactica Classica Gandensia*, 29-30 (1989-1990), p. 306-326. - Met vert. van *Fasti* 2, 751-828, bekort.

*Zie ook onder ‘Uitgebreide fragmenten en bloemlezingen’: d'Hane-Scheltema.

Heroides (integraal; uitgebreide fragmenten)

**Der Griecxser Princerssen ende Jonckvrouwen clachtige Sendtbrieuen Heroidum Epistolae ghenaemt*... nu eerst in Duytsche duer Cornelis van Ghistele Rhetorijckelijck ouergesedt..., Geprint Thantwerpen by my Hans de Laet .M.D.LIII. - Talr. herdr. tot: Rott., van Waesberghe, 1615 (met aanvullingen en correcties). Ook verschillende herdr. van 6 stukken hieruit, onder de titel *Dboeck der amoureusheyt*, van 1580 tot 1656.

*Zie ook onder ‘Twee of meer werken door dezelfde vertaler’: Vondel, Westerbaen.

Heroides (korte stukken)

*Zie onder ‘Uitgebreide fragmenten en bloemlezingen’: van Gelder, d'Hane-Scheltema (eigenlijk: den Hengst).

**Medea-lectuur*... Samengesteld door A. van den Heuvel, Emmeloord, Hermaion, 1989, p. 58-62. - Prozavert. van *Her.* 12 (Medea aan Jason), door Henk Brouwer.

Metamorphoses (integraal)

**Metamorphosis dat is, Die Herscheppinghe oft veranderinghe, bescreuen int Latijn van... Ouidius*: Eñ nu eerst ouerghesedt in onsen duytsche... [door Joannes Florianus], Gheprint Thantwerpen... by my Hans de Laet, int Jaer M.D. eñ Lij. - Prozavert. Vele herdr. tot: Antw., Beelaert, 1650.

*Zie ook onder ‘Twee of meer werken door dezelfde vertaler’: Vondel.

**Ovidius' Gedaanteverwisselingen*. In proza vertaald... door W.G. van der Weerd..., 2 dln. (*Klass. Schr.*, 77-82), Amst., van Looy, 1904. - Herdr.: Zutphen, Thieme, s.a. [ca. 1925].

*P. Ovidius Naso, *Metamorfosen*, in de oorspronkelijke versmaat vertaald door H.J. Scheuer, Zalt-Bommel, Wink, 1923. - Titeluitgave: Zutphen, Thieme, s.a. [ca. 1925].

*Ovidius, *Metamorfoses*, naverteld door G.M.A. Pepermans (*Prisma-Boeken*, 1823), Utrecht-Antw., Spectrum, 1978. - Een 'parafrazerende vertaling'.

Metamorphoses (uitgebreide fragmenten)

**Proeve eener navolging van Ovidius Gedaantverwisselingen*, door W. Bilderdijk, Amst., den Hengst, 1829. - Breekt af in boek 6, vers 145. - Herdr.: Amst. Kaal, 1835. Opgenomen in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, III, 1857, p. 69-176.

*Charivarius, *Ruize-rijmen*, Haarlem, Tjeenk Willink, 1922. - Bevat van 9 stukjes uit de *Metamorphoses* berijmde 'herscheppingen'. Ze werden in 1926 tot 15 navertellingen uitgebreid en als *Herscheppingen. Vrij naar Ovidius* afzonderlijk uitgegeven. 5 stukjes zijn ook opgenomen in: Charivarius, *Rid- en runders en andere verzen*..., Amst., Sijthoff, 1986 (p. 145-154).

*Ovidius, *Tien Metamorphosen*. Vertaald door H. Verbruggen... (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1951. - Prozavert. Herdr. tot: 1975[6].

*Zie ook onder 'Twee of meer werken door dezelfde vertaler': De Laet en onder 'Uitgebreide fragmenten en bloemlezingen': van Gelder (eigenlijk: Ruitenberg-de Wit), d'Hane-Scheltema.

Metamorphoses (korte stukken)

*Timmerman (Aegidius W.), *Niobee*, in: *Herm.*, 13 (1940-1941), p. 25-30. - *Met.* 6, 146-312, en

*Timmerman (Aeg. W.), *Ceyx en Alcyonee*, in: *Herm.*, 14 (1941-1942), p. 164-168, 174-176. - *Met.* 11, 411-748.

*van IJzeren (J.), *Ovidius' verhaal van Erysichthon (Metam. VIII, 728-888)*, in: *Herm.* 15 (1942-1943), p. 49-52. - Metr. vert. van *Met.* 8, 738-878 [sic].

*Ovidius, *Metamorphosen, nieuwe reeks*. In het Nederlands vertaald door C. Tuin [= R.B.C. Huygens] (*Klass. Vert.*, 14), Antw.-Amst., Stand., 1952. - Prozavert. van 6 'metamorfosen'.

*Schwartz, *Barnsteen*, 1953, p. 188-199 (= Schwartz, *Verhalen*, 1983[5], p. 84-96). - 4 'metamorfosen', in versvert.

*J[anssens] (E.J.), *De geschiedenis van koning Midas bij Ovidius*, in: *Vrijheid en Recht*, 7 (1955-1956), 4, p. 42-50. - *Met.* 11, 67-193, met twee weglatingen, in proza vert.

*Ovidius, *De aanhef en de vier tijdperken - Daedalus en Icarus - Orpheus en Eurydike*. Teksten vertaald door Michel Roggen, Lier, Van In, 1961. - Vert. van 1, 89-150; 8, 183-235; 10, 1-77. De 'aanhef' is níet vertaald.

*Gorissen (P.), *Omtrent Narcissus en het Narcissusverhaal in Ovidius' Metamorfosen*, in: *Kleio*, N.R., 10 (1980), p. 49-82. - Met tekst en vert. van 3, 339-510.

**Orpheus en Eurydice. Ovidius Metamorphosen X 1-77*. Vertaling: Rik Deweerdt, in: *Herm.* 59 (1987), p. 309-311, en

*Deweerdt (Rik), *Callisto en Jupiter. Ovidius, Metamorphoses, II, 401-507*, in:

Kleio, N.R., 17 (1987-1988), p. 140-144, en

*Deweerdt (Rik), *De schepping. Vertaling van Ovidius, Metamorphoses, I 5-150*, in: *Dietsche Warande & Belfort*, 134 (1989), p. 351-356.

*Hijmans (Ben), *Orpheus zingt: wie luistert?*, in: *Herm.* 61 (1989), p. 86-95. - Met vert. fragm. uit 9, 759-10, 553.

*Evenepoel (W.), *Ovidius, Met. 7, 661-865: Cephalus en Procris, I. Inleiding, tekst en vertaling*, in: *Kleio*, N.R., 19 (1990), p. 177-188.

*Zie ook onder ‘Uitgebreide fragmenten en bloemlezingen’: d'Hane-Scheltema.

Remedia amoris (integraal; uitgebreide fragmenten)

**Die Remedie der Liefden*... Nv In onse Nederlansche tale Rhetorijckelijck ouergesedt [door J.B. Houwaert?], Tot Bruessele by Jan van Brecht..., 1583.

*Zie ook onder ‘Twee of meer werken door dezelfde vertaler’: van Heemskerk, Westerbaen, De Laet.

Tristia (integraal; uitgebreide fragmenten)

**Tristium, Ofte de Truer-dichten van Publ. Ovidius Nazo*... Vertaeld duer M. Theodor. Schrevelium [= Schrevel]... Ende in Nederlandschen Dicht gesteld, dver Jacob vander Schuere, Haerlem, van Wesbusch, 1612.

**Rouw-zangen en Brieven van... Publius Ovidius Naso*, In Helden-Veersen door J. De Wolf, Gend, Fernand, 1780. - Vrije vert. van *Trist.*

*Zie ook onder ‘Uitgebreide fragmenten en bloemlezingen’: van Gelder, en ‘Twee of meer werken door dezelfde vertaler’: van Rusting.

Tristia (korte stukken)

**Ovidius, Tristia III, 12*. Vertaling: Gerdien Boersma-Zuur, in: *Herm.*, 40 (1968-1969), p. 211-212.

*Zie ook onder ‘Uitgebreide fragmenten en bloemlezingen’: d'Hane-Scheltema.

Aanvullende opmerking

Bijzonder talr. zijn de vert. van één of meer gedichten van Ovidius in vaktijdschriften en literaire periodieken. We vermelden dat volgende literatoren fragm. uit Ovidius vertaalden: P.C. Hooft (1614 +: uit *Her.* en *Met.*), R. Visscher (1614: uit *Amor.*), S. van Beaumont (1640: uit *Met.*), J. de Decker (1656: uit *Her.*), H. Bruno (1659: uit *Met.*), J. Blasius (1661 +: uit *Amor.*), J. van Paffenrode (1664: uit *Met.*), J. Beets (1668: uit *Amor.*), J. van den Vondel (1671: uit *Amor.*), P. Bernagie (1685: uit *Her.*), J. Antonides vander Goes (1685: uit *Epist. ex Ponto*), J. Vollenhove (1685: o.m. uit *Met.* en *Her.*), J. de Haes (1716: uit *Her.*), J. Macquet (1786: uit *Trist.*), W. Bilderdijk (1791 +: uit *Her.*), P. Boddaert (1795 +: uit *Amor.* en *Her.*), K.A. Vervier (1819: uit *Trist.*), M.C. van Hall (1820 +: uit *Amor., Fasti* en *Met.*), G. Outhuys (1820: uit *Trist.*), I. da Costa (1821: uit *Met.*), S.I. Wiselius (1824 +: uit *Amor.*), W.

Hecker (1836: uit *Amor.*), P. van Duyse (1845 +: uit *Amor., Met.* en *Trist.*), E.B. Koster (1890: uit *Met.*), J.A. dèr Mouw (1951: bewerking van *Amor.* 2, 6), C. Verhoeven (1985: uit *Met.*).

P

Pachomius

(ca. 290-346 n.C.). Zuidegyptisch asceet, geldt als de grondlegger van het cenobitisme. Ca. 320 stichtte hij een eerste klooster in Tabennisi (Thebais), weldra door andere gevolgd. Hij werd de ‘grote vader’ van deze kloostergroep en schreef ook de eerste kloosterregel, in het Koptisch. Deze *Regula* werd door Hiëronymus (zie aldaar) in het Latijn vertaald. Zie ook onder ***Vita Pachomii***.

Pacuvius

(Marcus Pacuvius; ca. 220-130 v.C.). Latijns tragicus, afkomstig uit Brundisium. 13 titels zijn bekend en ca. 450 verzen bewaard. Pacuvius bewerkte stof van Griekse heldensagen; ook is één tragedie met Romeinse inhoud bekend.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 41-47. - Tekst en vert. van fragm., met toelichting.

Paean Delphicus

(Delfische paean). Naam voor twee Apollo-lofliederen, waarschijnlijk uitgevoerd in resp. 138 en 128 v.C. De tweede paean is van de hand van Limenius. Van deze hymnen is de muziek bewaard. Beide werken (tekst en muzieknotatie) waren op de buitenmuur van het schathuis der Atheners te Delphi gebeiteld.

*Moens (Petronella Wilhelmina), *De twee Delphische hymnen, met muzieknoten*. Proefschrift..., Purmerend, Muusses, 1930. - Met tekst, vert. en comm.
*W[elkenhuysen] (A[ndries]), *Eerste; Tweede Delfische hymne*, in: *Kleio*, N.R., 10 (1980), p. 107-110. - Gewijzigd opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 193-195.

Palaephatus.

Pseudoniem (?) voor de auteur van een verzameling van 45 Ἄπιστα (Ongelooflijke zaken) waarvan de kern uit de 2de helft van de 4de eeuw v.C. dateert. In het werk wordt een poging gedaan om bizarre elementen van oude mythen (b.v. metamorfosen) rationalistisch te verklaren.

**Palaephatus van de Onghelooflijcke Historiën*... In het Nederlantsch vertaelt door N[icolaas] B[orremans] A[mstelodamensis], Amst., Hendricksz, 1661. - Herdr.: Amst., Boekholt, 1687 (verbeterd door G.B. = Geeraerdt Brandt?).

Palladas

(ca. 355-430 n.C.). Grieks epigrammendichter en grammaticus. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Palladius Monachus

(ca. 365-ca. 425 n.C.). Grieks-christelijk schrijver. Waarschijnlijk Kleinaziaat van geboorte, ging een aantal jaren onder de Egyptische monniken leven en werd ca. 400 bisschop van Helenopolis in Bithynië. Ca. 420 droeg hij een reeks schetsen van het monnikenleven in Egypte en Palestina op aan hofmaarschalk Lausus: *Historia Lausiaca* (Geschiedenis voor Lausus). Een Latijnse vertaling van deze *Historia* werd opgenomen in de *Vitae patrum* (zie aldaar). Ook uit het Griekse origineel werden enkele fragmenten in het Nederlands vertaald:

Leven, getuigenissen, brieven van de heilige Antonius abt*, 1981 (zie onder **Antonius Abbas), p. 215-223. - Vert. van fragm. uit cap. 4 en 21-22, door Christofoor Wagenaar.

*Evagrius van Pontus, *Geestelijke geschriften*, I, 1987 (zie onder **Evagrius Ponticus**), p. 22-28. - Vert. van fragm. uit cap. 11-38, door Christofoor Wagenaar.

Panegyrici Latini

(Latijnse lofredes). Naam gegeven aan een verzameling van 12 lofredes op Romeinse keizers, geschreven door voornamelijk Gallische auteurs, die echter in de helft van de gevallen onbekend zijn gebleven. Behalve het model (*Paneg.* 1), de ‘Lofrede op Trajanus’ door Plinius Minor (zie aldaar), dateren de redevoeringen uit het einde van de 3de en uit de 4de eeuw n.C.

*Waele, *Antieke geschiedschrijving*, 1946, p. 229-230. - Vert. van 8 (Eumenius?, voor Constantius Caesar), 18, 3.

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 188-189 en 228-229. - Vert. van 5 (voor Constantinus I), 6-7, en 2 (Pacatus Drepanius, voor Theodosius), 20.

*Demullier (Luc), *De consul en de redenaar. Retorische techniek in een nieuwjaarsrede tot Julianus de Afvallige*, in: *Herm.*, 57 (1985), p. 14-21. - Bevat vert. van fragm. uit 3 (Claudius Mamertinus).

Papias

(ca. 60-ca. 130 n.C.). Grieks-christelijk schrijver, bisschop van Hiërapolis in Frygië, leerling van de apostel Johannes, vaak tot de ‘Apostolische Vaders’ gerekend. Schreef een ‘verklaring van de woorden des Heren’, waarvan alleen fragmenten bekend zijn uit de geschriften van Irenaeus en Eusebius. Op zichzelf werden deze fragmenten vertaald door:

*Klijn, *Apostolische Vaders*, III, 1967, p. 57-85. - Voorstelling en vert. van alle fragm. Herdr.: 1983 (p. 52-82).

Papinianus

(Aemilius Papinianus; † 212 n.C.). Romeins jurist van wie uit de werken *Quaestiones* (Rechtsvragen; 37 boeken) en *Responsa* (Adviezen; 19 boeken) fragmenten bewaard zijn, vaak in de *Digesta* (zie onder ***Corpus iuris civilis***).

*_Ulpianus, Papinianus en kleinere fragmenten_, vertaald door J.E. Spruit en K.E.M. Bongenaar (_Het Erfdeel van de Klassieke Romeinse Juristen_, 3), Zutphen, Walburg Pers, 1986, p. 132-143. - Tekst en vert. van fragm.

Papyri Christianae

(Christelijke papyri). Zoals bij de inscripties worden ook bij de papyri de documenten die een duidelijk christelijke inhoud vertonen, soms afzonderlijk gegroepeerd en bestudeerd. Daarom deze rubriek, waarin wij vertalingen opnemen van *uitsluitend* christelijke documenten die meestal tot het domein van de papyrologie gerekend worden (dus ook *ostraka*, schrijfplankjes, linnen- en perkamentstrookjes). Publikaties die profane én christelijke documenten zonder onderscheid vertalen, krijgen hun plaats onder de algemene rubriek ***Papyri Graecae et Latinae***. Voor het grote Marialoflied op een papyrus van Barcelona: zie ***Psalmus responsorius***.

*Sizoo, *Herleefd verleden*, 1951, p. 165-176, passim. - 8 christelijke papyri vertaald. Herdr.: 1958 (p. 138-147).

*Mulder (H.), *De canon en het volksgeloof. Een onderzoek van de amuletten der eerste christenen*, Kampen, Kok, 1954, p. 28-47. - Bespreekt en vertaalt 'voorzover nodig' 29 documenten.

*Hamman/Beekman, *Gebedsbron*, 1957, p. 119-137. - *Gebeden op papyrus en scherven*: 21 nrs., uit heel de vroege christenheid.

*van Dodewaard (J.A.E.), *Een oud gebed tot de Moeder Gods*, in: *Het Schild*, 34 (1957), p. 167-172. - Met vert. van *P. Ryl.* 470.

*Mulder, *Uit catacomben*, 1961, p. 108-129, passim. - Een 20-tal christelijke papyri vertaald.

*Hoogendijk (F.A.J.), *De eerste christenen in Egypte*, in: *Vreemdelingen in het land van Pharao*..., Zutphen, Terra, 1985, p. 68-85 en 122-123. - Met vert. van enkele papyri van en over christenen.

Papyri Graecae et Latinae

(Griekse en Latijnse papyri). Verzamelnaam voor de ca. 40.000 papyri met Griekse teksten en het veel kleinere aantal met Latijnse teksten (het *Pap. corp.* van 1958 telt 345 + 28 nrs.) die sinds ca. 1750, maar vooral vanaf het einde van de 19de eeuw, vnl. in Egypte worden ontdekt. Papyrus was in de Oudheid de courante schrijfstof voor het noteren van literaire zowel als niet-literaire teksten. Papyrus is echter veel minder duurzaam dan perkament, dat in de late Oudheid en de middeleeuwen voor belangrijke, vnl. literaire, teksten de voorkeur kreeg. Zo komt het dat literaire papyri zeldzaam zijn, maar door hun vroege datering waardevol. Documentaire papyri (akten, archiefstukken, brieven, rekeningen e.d.) bieden een schat aan materiaal voor zakelijk historisch onderzoek, sociale en mentaliteits-geschiedenis, instellingen enz. Ook teksten op potscherven (*ostraka*) en plankjes (*tabulae*), linnen- en perkamentstroken worden meestal tot de 'papyrologie' gerekend. De aan het licht gekomen papyri zijn verspreid over tientallen musea, bibliotheken en collecties in Europa en Amerika, al dan niet in privé-

bezit. Papyri met teksten die worden toegewezen aan een bekend literator (Aristoteles, Bacchylides, Menander enz.) worden bij het oeuvre van die literator gerekend. Voor papyri met uitsluitend christelijke teksten: zie ***Papyri Christianae***. Voor bijdragen waarin alleen schrijftabletten behandeld worden: zie ***Tabulae***.

Zelfstandige publikaties (chronologisch)

*Mead/Brandt, *Gnosis*, VI, 1908, p. 7-18. - Vert. van *Pap. mag. Paris.* 1, 475-723. Herdr. in: Mead (G.R.S.), *De Mysteriën van Mithra*..., Amst., Schors, 1979, p. 67-78.

*Jong, *Magie*, 1921. - Op p. 142-153 bekorte prozavert. van vv. 1496-1593 en andere fragm. uit *Pap. mag. Paris.* 1.

*Raskin (G.), *Handelsreclame... bij Grieken en Romeinen* (*Phil. St., Teksten en Verhandelingen*, 13-15), Leuven, Phil. St., 1936. - Passim talr. vert. uit papyri, met verwijzingen.

*Sizoo, *Herleefd verleden*, 1951. - Met talr. vert. van (fragm. van) papyri.

*Vries, *Bronnen*, 1962. - Verspreid vert. van 13 papyri.

*van Soest (H.W.), *De civielrechtelijke* εγγυη *(garantieovereenkomst) in de Griekse papyri uit het Ptolemaeïsche tijdvak* (*Studia et Documenta ad Iura Orientis Antiqui Pertinentia*, 7), Leiden, Brill, 1963. - Vert. van juridische teksten.

*[*Papyrologie*], in: *Herm.*, 52 (1980), p. 293-356. - Een themanr., waarin tekst en vert. van een aantal Gr. papyri en *tabulae*, vnl. op p. 337-356 (14 nrs.), door M.E. van den Houten-Thieme e.a.

*Tadema [-] Sporry (Bob), *Brieven uit het oude Egypte. Dagboek van Kydon*..., Zutphen, Terra, 1980. - M.m.v. P.J. Sijpesteijn. Het dagboek uit de onder-titel is gefingeerd, maar geïllustreerd met bestaande papyrus-teksten uit verschillende perioden.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981. - Vert. van verschillende papyri, o.m. op p. 157-266, passim, door J.A. van Rossum en F.J. Meijer.

*Raven (Maarten J.), *Papyrus, van bies tot boekrol; met een bloemlezing uit de Leidse papyrusverzameling*, Zutphen, Terra, 1982. - Met 25 teksten in vert., waarvan slechts 3 (integraal) Gr. en 1 Lat.

**Schrijvend verleden. Documenten uit het oude Nabije Oosten* vertaald en toegelicht, uitgegeven door K.R. Veenhof (*Mededelingen en Verhandelingen van het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap 'Ex Oriente Lux'*), Leiden, Ex Oriente Lux-Zutphen, Terra, 1983. - Hierin ook een aantal Gr. papyri, vert. door verschillende vertalers.

**Vreemdelingen in het land van Pharao. Een bundel artikelen*..., Zutphen, Terra, 1985, en

**Familiearchieven uit het land van Pharao. Een bundel artikelen*..., Zutphen, Terra, 1989. - In beide bundels verspreid vele vert. van papyri uit Egypte.

**Grieks in Egypte. Schrift en schriftdragers uit de Grieks-Romeinse periode*. Tekst: W. Van Rengen..., [Brussel, V.U.B.-Centrum voor de Studie van de Griekse en Latijnse Documenten, 1988]. - Begeleidend boekje bij een tentoonstelling.

Bevat beschrijving, afbeelding, tekst en (vaak) vert. van de tentoongestelde papyri.

*Clarysse (Willy)-Vandorpe (Katelijn), *Zenon, een Grieks manager in de schaduw van de piramiden*, Leuven, Clarysse & Vandorpe, 1990. - Met tekst en vert. van een aantal papyri uit het Zenon-archief (260-230 v.C.).

Bijdragen in tijdschriften

*Roos (A.G.), *Apollonius, strateeg van Heptakomia*..., in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 37 (1922), p. 1-40 en 129-146. - Met passim vert. uit het Apollonius-archief.

**Het Alexandrijnsche zoogenaamde 'Erotische Fragment'* vertaald en ingeleid door Willem Kloos, in: *De Nieuwe Gids*, 38 (1923), 1, p. 883-887. - *Pap. Grenfell* 1, vert. op p. 885-887. Herdr.: Kloos (Willem), *Letterkundige inzichten*..., XV, Den Haag, Luctor et Emergo, 1930, p. 152-157.

*Lampen (W.), *Een koopakte uit het jaar 166 na Chr.*, in: *Herm.*, 9 (1936-1937), p. 6-7. - Tekst en vert. (door 'vriendenhand') van Lat. papyrus (*Pap. corp.* 120: verkoop van een slaaf).

*X.Y.Z., *Een Grieksch-Egyptisch testament*..., in: *Herm.*, 9 (1936-1937), p. 98-100. - Met vert. en berijmde parafrase van *Pap. Oxyrh.* 104.

*Janssens (Arm.-J.), *De muziekaesthetische papyrus van Hibeh*, in: *Phil. St.*, 11 (1939-1940), p. 90-111 [1941]. - *Pap. Hibeh* I, 13: tekst, vert. en comm.

*van Hilst (G.), *Een contract op papyrus*..., in: *Herm.*, 36 (1964-1965), p. 58-62. - Tekst, vert. en comm. van een Leidse papyrus (cessie uit 136 n.C.).

*Wouters (A.), *'Latijns Grieks' en 'Grieks Latijn'. Over translitteraties en hun bedoeling*, in: *Herm.*, 48 (1976), p. 179-191. - Met tekst en vert. van enkele papyri en *tabulae*.

*Clarysse (W.), *De Griekse cultuur in het Zenon-archief*, in: *Kleio*, N.R., 7 (1977), p. 59-77. - Met tekst en vert. van een tiental fragm. Cf. supra onder 'Zelfstandige bijdragen', Clarysse-Vandorpe, en

*Clarysse (Willy), *Slaven en papyri*, in: *Kleio*, N.R., 19 (1989), p. 1-22. - Editie van UPZ I 121 met facsimile, vert. (op p. 9) en uitvoerige comm. Bevat ook vert. van een drietal andere teksten.

*R[eekmans] (T[ony]), *U, vader van het heelal*, in: *Kleio*, N.R., 10 (1980), p. 120-121. - Vert. van *Pap. Oxyrh.* 1786. Op p. 118 ook vert. van een fragm. van *Pap. Berol.* (*BGU*) 6870.

*Swinnen (W.), *Over technologie in Alexandrië*, in: *Herm.*, 57 (1985), p. 152-161. - Met tekst, vert. en bespr. van *Pap. Edfou* III, 8.

*De Splenter (M.), *De geboorte. Nieuw leven, oude gebruiken*, in: *Kleio*, N.R., 19 (1989), p. 23-34. - Met tekst en vert. van 4 papyri rond geboorte.

Parmenides

(ca. 500 v.C.). Grieks filosoof uit Elea. Delen van zijn leerdicht *De natura* (De natuur) zijn o.m. bewaard bij Simplicius en Sextus Empiricus (ca. 150 vv.).

*Gaymans (W.F.), *Parmenides. Een studie*, Assen, Van Gorcum, 1941. - Op p. 8-17 tekst en prozavert. van de fragm.

*Brommer (P.), *Het leerdicht van Parmenides*, in: *De Gids*, 110 (1947), 4, p. 172-186. - Met vert. van nagenoeg alle fragm.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 161-175. - Ook indirecte citaten en testimonia.

*Meijer (P.A.), *Parmenides' fr. 1 of 'Hoe maak ik een mythe?'*, in: *Lampas*, 17 (1984), p. 142-161. - Met vert. van fragm. 1.

*Parmenides-Zeno, *Het leerdicht en de paradoxen*. Fragmenten, vertaald en van wijsgerig en historisch commentaar voorzien door J. Mansfeld (*Agora Editie*), Kampen, Kok Agora, 1988. - Ook testimonia. Op p. 154-164 de Gr. teksten. 3 langere fragm. reeds in: *Vijfentwintig eeuwen*, 1982, p. 31-35.

*Schomakers (Bernardus), *Het verlangen naar de werkelijkheid. Over de fragmenten van Parmenides*..., 2 dln., [diss. Univ. Amst. 1988]. - Met tekst en prozavert. van alle fragm.

Aanvullende opmerking

C. Verhoeven vertaalde I, 22-9 (1984).

Patres apostolici

(Apostolische Vaders). Deze naam wordt traditioneel gegeven aan de vroegste generatie van (Grieks-)christelijke schrijvers, die geacht worden direct contact te hebben gehad met (een van) de apostelen. Clemens Romanus, Ignatius, Polycarpus en Quadratus worden algemeen tot deze vaders gerekend; dikwijls ook Hermas, Papias, de *Barnabae epistula, Didache, Ad Diognetum epistula* en *Martyrium Polycarpi*; soms zelfs, maar kennelijk ten onrechte, de 'tweede brief' van Clemens Romanus en het *Martyrium Ignatii*. Wij verwijzen naar de genoemde auteurs en geschriften, voor de twee *martyria* naar ***Martyrum passiones***.

Patricius

(ca. 390-461 n.C.) = Patrick, de 'apostel van de Ieren'. In zijn *Confessio* (Belijdenis) vertelt hij zijn leven: geboren in Britannia, als knaap door Ierse piraten ontvoerd, naar Britannia teruggekeerd, aldaar in de gewijde wetenschap opgeleid, en dan als zendeling-bisschop naar Ierland gestuurd. Zijn bisschopszetel was waarschijnlijk Armagh. Buiten de *Confessio* schreef hij nog een *Epistula ad milites Corotici* (Brief aan de krijgers van Coroticus), n.a.v. een moorddadige raid van de Britse hoofdman Coroticus tegen dopelingen van Patricius.

*Gallico (Paul), *St Patrick, de standvastige*. [Vertaling: Willem Baduyl] (*Wereld-Bibl.*), Amst.-Antw., Wereld-Bibl., 1960. - Op p. 199-221 integrale vert. van *Conf.* en *Epist.*

*Bakker (Niek), *Eiland van heiligen en geleerden*..., Goes, Oosterbaan-Le Cointre, 1990, p. 37-53, passim. - Vert. van fragm. uit *Conf.* en *Epist.*

Paula

(347-404 n.C.). Voorname Romeinse dame uit de kring rond Hiëronymus. Reisde in 385 naar Palestina en vestigde zich in Bethlehem, in een door haar gesticht klooster. In de correspondentie van Hiëronymus figureert een brief (*epist.* 46) van Paula aan haar geestgenote Marcella. Van deze brief kennen wij twee oude vertalingen:

De Boeken van de Roepinge aller Volkeren*, 1700 (zie onder **Prosper Aquitanus). - Met vert. van Paula's brief, door Andreas Vander Schuur.

De Brieven van den H. Hieronimus*, I, 1707 (zie onder **Hieronymus, *Epistulae*). - Hierin als nr. 33 de brief van Paula, vert. Adrianus Van Loo.

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, II, 1828, p. 29-36.

Paulinus Nolanus

(Meropius Pontius Paulinus; ca. 353-431 n.C.). Latijns-christelijk schrijver, vooral dichter. Geboren in Bordeaux, leerling en vriend van Ausonius, besloot op rijpe leeftijd zich geheel aan de godsdienst te wijden, eerst in Spanje, later in Nola (Campanië), bij het graf van de heilige Felix. In 409 werd hij bisschop van Nola. Zijn oeuvre beslaat 51 *Epistulae* (Brieven), waarin ook stukken poëzie voorkomen, en 31 *Carmina* (Gedichten). Op te merken valt dat 6 van Paulinus' *carmina* aan Ausonius gericht zijn en ook in het oeuvre van Ausonius figureren (zie aldaar), en dat 7 van zijn brieven aan Augustinus gericht zijn en ook onder de *Epistulae* van Augustinus zijn opgenomen (zie aldaar).

Epistulae

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, II, 1828, p. 131-146. - Vert. van *epist.* 1-2.

*Meer, *Christus' oudste gewaad*, 1949, p. 133 en 206-207. - Vert. van 3 vers-fragm. uit *epist.* 32. Herdr.: 1989 (p. 163 en 258-259).

Carmina

*Bouma (J.A.), *Het Epithalamium van Paulinus van Nola. Carmen XXV met inleiding, vertaling en commentaar*, Assen, Van Gorcum-Prakke, 1968. - Op p. 22-37 integrale tekst en prozavert.

*Mönnich, *Koningsvanen*, 1990. - Vertaalt passim korte fragm., vooral op p. 392-411, waar het geheel van de *Carmina* wordt behandeld.

Aanvullende opmerking

B. Aafjes (1960) vertaalde fragmentjes uit *Carm.* 14, 15 en 18.

Paulus Iurisconsultus

(Iulius Paulus; ca. 200 n.C.). Romeins rechtsgeleerde die hoge ambten bekleedde en o.m. assessor van Papinianus was. Zeer produktief auteur (ca. 75 titels bekend, samen ca. 300 boeken). Vele fragmenten van zijn geschriften zijn opgenomen in de *Digesta* (zie onder ***Corpus iuris civilis***).

*Zie onder ***Gaius***: Spruit-Bongenaar, 1984, p. 79-213. - Vooral *Sententiae ad filium* ('Uitspraken tot zijn zoon').

*Zie onder ***Ulpianus***: Spruit-Bongenaar, 1986, p. 77-127. - Tekst en vert. van de *Interpretationes ad Pauli Sententias* ('Verklarende aantekeningen bij de uitspraken van Paulus').

Paulus Silentiarius

(ca. 520-575). Grieks dichter van epigrammen en van een gedicht dat voorgedragen werd n.a.v. de heropening van de gerestaureerde Aya Sophia (562). Zie ook onder ***Anthologia Graeca***.

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 282-283. - Prozavert. van fragm. uit *Soph.*

Pausanias

(2de eeuw n.C.). Grieks periëgeet en geograaf, auteur van een *Graeciae descriptio* (Beschrijving van Griekenland; 10 boeken). Hierin geeft hij 'toeristische' beschrijvingen van de landschappen van het Griekse vasteland, doorgaans gebaseerd op autopsie. Hij heeft veel aandacht voor geschiedenis, mythologie, topografie en kunst, waardoor zijn werk een schat aan elders niet te vinden informatie bevat.

**Orpheus*, 1974, p. 16-17. - Vert. van 9, 30, 4-12, door Arnold Provoost en Ghislaine Scherpereel.

*Lacarrière (Jacques), *In het voetspoor van Pausanias. Het oude Griekenland toen en nu*. [Vert. R. de Jong-Belinfante], Amst., Meulenhoff Informatief, 1980. - Talr. fragm., vert. uit het Frans.

*Brouwers (Jaak) & Uytterhoeven (Jozef), *Met Gaston Burssens in de cel*, Mechelen, Stevens, 1981. - Op p. 70-73 vert. uit 9, 37-39, door Edmond De Brouwer.

*Hupperts, *Olympische spelen*, 1989. - Passim talr. fragm. in vert. (o.m. op p. 17-36).

Pelagius I

(† 561 n.C.). Romeinse paus (556-561). Als diaken van de kerk van Rome vertaalde hij ca. 540 een eerste deel van de *Apophthegmata patrum*. Deze vertaling werd in boeken 5-6 van de *Vitae patrum* (zie aldaar) opgenomen.

Perictione

(2de eeuw n.C.). Griekse vrouw die in neopythagorische kringen zou hebben verkeerd en een werk *De mulierum harmonia* (Harmonie bij vrouwen) zou hebben

geschreven. Het gebruik van de naam van Plato's moeder doet het vermoeden rijzen dat het om een mystificatie gaat. Fragmenten zijn bij Stobaeus bewaard.

*Eyben, *Vrouwen*, 1992, p. 139-141. - Vert. van fragm.

Persius

(Aulus Persius Flaccus; 34-62 n.C.). Latijns satiricus. Hij was afkomstig uit het Etruskische Volterra en verkeerde te Rome in stoïcijnse kringen. 6 *Satirae* (Satiren) met een korte proloog zijn bewaard. Persius heeft de reputatie in een moeilijk Latijn te hebben geschreven.

**De Schimpdigten van D. Junius Juvenalis. en Aulus Persius Flaccus*... Door Abraham Valentijn, Leyden, vander Linde, 1682. - Prozavert. Herdr.: 1703.

**Alle de Schimpdichten van Decius* [sic] *Junius Juvenalis, en A. Persius Flaccus*..., Haarlem, van Kessel, 1709. - De vertalers en de door hen vert. satiren: J. de Decker (4; verscheen reeds in 1656), E. Elmeguidi [= wsch. Willem de Mey] (1, 2, 3 en 4), C. Pierson (3, 5 en 6).

**Perzius Hekeldichten*, vrij, en in toepassing op onzen tijd nagevolgd door Willem Bilderdijk, Rott., Immerzeel, 1820. - Opgenomen in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, VII, 1857, p. 251-282.

**Auli Persi Flacci Saturae*. Edidit atque prolegomenis, interpretatione Belgica, commentario instruxit Iacobus van Wageningen, *Pars prior*..., Groningae, Noordhoff, 1911. - Prozavert. die al in 1891 in beperkte kring verscheen.

Pervigilium Veneris

('De nachtwake van Venus'. Wordt gedateerd van de 1ste tot de 5de eeuw n.C.). Anoniem overgeleverd gedicht bestaande uit 93 verzen met refrein, een lentelied waarin de lof van Venus gezongen wordt. Bewaard in de *Anthologia Latina* (nr. 200; zie aldaar), in een tekst die op diverse plaatsen corrupt is.

*Vóór 1924 (hierbij ook de literatoren): W. Bilderdijk (1791), M.C. van Hall (1793), P.H.A.J. Strick van Linschoten (1805), A. Boxman (1819), H.C. Muller (1908), B. Verhagen (1911), N.J. Singels (1915).

**Pervigilium Veneris*. Tekst en vertaling met inleiding en commentaar voorzien door C. Brakman Jz., Leiden, Brill, 1928. - Prozavert.

**Het Nachtfeest van Venus (Pervigilium Veneris)*. Uit het Latijn vertaald door Nico van Suchtelen, Amst., Wereldbibliotheek-Vereeniging, 1946. - Opgenomen in: van Suchtelen (Nico), *Verzamelde werken*, I, Amst.-Antw., Wereldbibl., 1948, p. 247-252.

*Rutgers van der Loeff (A.), *Pervigilium Veneris*, in: *Herm.*, 19 (1947-1948), p. 65-70, 81-83 en 98-103.

**Pervigilium Veneris. Venus-verwachtingsnacht*. [Met de vertaling van Jan Prins], Amst., Balkema, 1945. - Verschillende herdr., o.m.: (*De Tiende Muze*), Arnhem, Van Loghum Slaterus, 1948 (tekst en vert.).

*van Wolferen (Anth.J.), *Lentelied. Een Nederlandse bewerking van het Pervigilium Veneris*, in: *Herm.*, 42 (1970-1971), p. 238-240.

Petronius

(wsch. Gaius Petronius Arbiter; † 66 n.C.). Latijns auteur van het gehavend overgeleverde, parodistische avonturenverhaal *Satyricon* (Schelmenroman?), waarin de prozatekst wordt afgewisseld met poëzie; beroemd-

ste passage uit het *Satyricon* is de schildering van de *Cena Trimalchionis* (Gelag bij Trimalchio), cap. 26-78. De 'fragmenten' van Petronius (63 nrs. in de Budé-editie van A. Ernout) bevatten ook enkele gedichten die blijkbaar niet tot het *Satyricon* behoorden.

Satyricon

*IJzeren, *Latijnse varia*, 1954, p. 268-308. - Uitgebr. fragm., behalve uit de *Cena*.

**Petronius vertelt. De ontroostbare weduwe en andere krasse verhalen*, vertaald door H. Verbruggen, Lier, Van In, 1961. - Vert. van/uit cap. 44, 50-51, 61-62, 74-75 en 111-112.

*C. Petronius Arbiter, *Schelmen en tafelschuimers. Een satirische zedenroman uit de tijd van Keizer Nero*. Vertaald en van een toelichting voorzien door A.D. Leeman (*Phoenix Klass. Pock.*, 10), Hilv., de Haan-Antw., Stand., 1966. - In deze vert. ontbreekt het gedicht over de Burgeroorlog (cap. 119-124). Herdr. tot: Petronius, *Satyricon*, vertaald en toegelicht door A.D. Leeman, Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1989 (herzien sinds de uitgave van 1972).

Cena Trimalchionis (= *sat.* 26-78)

*Petronius, *Het gelag bij Trimalchio*, uit het Latijn vertaald door Paul van de Woestijne (*Klass. Gal.*, 16), Antw., DNB, 1944.

*Petronius, *Het gastmaal van Trimalchio*. Vertaald door P.J. Enk, Amst., van Oorschot, 1947.

Het Weeuwtje van Ephesus (= *sat.* 111-112)

*Schwartz, *Barnsteen*, 1953, p. 201-204 (= Schwartz, *Verhalen*, 1983[5], p. 98-100).

*Claes-Lesaffer, *De dansende Faun*, 1989, p. 74-75.

De Bello Civili (= *sat.* 119-124)

*van Hall (M.C.), *De Burgerkryg, gevolgd naar het Latyn van Petronius*, in: *Dichterlyke Gedachten-Beelden*, Eerste bundel, Amst., Döll, 1801, p. 79-96. - Sterk gewijzigd herdrukt in: Hall, *Navolgingen*, 1855, p. 128-144.

*Brakman, *Opstellen*, 1932, p. 55-56. - Prozavert. van vv. 245-270.

Fragmenten

**Latijns nummer*, 1986, p. 189. - Nr. 30, vert. Frans van Dooren.

*Leeman (A.D.), *Petronius als dichter*, in: *Herm.*, 40 (1968-1969), p. 65-69. - Met vert. van nr. 38, door M. d'Hane-Scheltema.

*IJsewijn-Jacobs, *Latijnse lyriek*, 1970, p. 28. - Vert. van nr. 49, door Clem Wyland [= John Wynen].

Aanvullende opmerkingen

- Bij ons weten vertaalden, buiten de reeds genoemden, nog twee literatoren

iets van Petronius: P. Claes (1990: het vers uit *Sat.* 79) en J.P. Guépin (1991: *id.*).
- We vermelden nog: van der Paardt (R.Th.)-Nelson (H.L.W.) e.a., in: *Herm.*, 54, 2 (1982). - Themanummer gewijd aan Petronius, met vert. van verschillende fragm.

Petrus Chrysologus

(† 450 n.C.). Latijns-christelijk schrijver en kerkleraar, ca. 430 bisschop van Ravenna. Genoot vooral als kanselredenaar grote faam, vandaar zijn bijnaam 'Goudspreker'. Ca. 180 authentieke *Sermones* (Preken) van hem zijn overgeleverd. Van slechts één kunnen wij een Nederlandse vertaling aanwijzen:

*V. Heyster, *De zelfonteigening volgens S. Petrus Chrysologus*, in: *Tijdschrift voor Geestelijk Leven*, 7 (1951), p. 737-741. - Met integrale vert. van *serm.* 108.

Phaedrus

(Gaius Iulius Phaedrus; einde 1ste eeuw v.C.-midden 1ste eeuw n.C.). Latijns fabeldichter, wellicht afkomstig uit Thracië. Bewaard zijn een honderdtal *Fabulae Aesopiae* (Aesopische fabels), in 5 boeken, en een (onechte?) *Appendix* van een dertigtal fabels. Zijn oeuvre is vooral in het begin goeddeels een bewerking van de prozafabels van Aesopus. Phaedrus, die overigens ook menselijke anekdoten inlast en over zijn persoonlijke literaire ontgoochelingen schrijft, introduceerde het genre in de Latijnse literatuur. Op zijn beurt was Phaedrus een indirecte inspiratiebron voor de middeleeuwse en latere fabelliteratuur, o.m. via de zogenaamde *Romulus*, een Latijnse prozabe-werking uit de vroege middeleeuwen die de basistekst vormde voor veel vertalingen in de volkstalen. Vaak kunnen, gezien het bovenstaande, fabel-vertalingen zowel bij Aesopus als bij Phaedrus worden ondergebracht. Zie daarom ook onder **Aesopus**.

Een groot aantal fabels

*Vóór 1924: anoniem (1672), J. Hilarides (1684), H.Th. Terkamp (1773; zie ook onder **Aesopus**), anoniem (1788: boek 1), anoniem (1850: 96 fabels).
*_Ezopische Fabelen van Fedrus_... In Nederduitsch Dicht vertaelt... door D. van Hoogstraten, Amst., Halma, 1703. - Herdr. tot: Amst., van Esveldt, 1769.
*Phaedrus, *Fabels.* Vertaald en ingeleid door Marc Moonen (*Klass. Gal.*, 65), Antw., DNB, 1951. - Prozavert., zonder de *Appendix.*
*van Nieuwenhuizen (Johan), *Phaedrus' Aesopische Fabels* opnieuw in verzen verteld... (*Kramers Pocket kpF*, 6), Den Haag, van Hoeve, 1964. - Berijmde hertaling (van Van Hoogstratens vert.) van 92 fabels. Herdr.: (*Prisma-Boeken*, 1900), Utrecht-Antw., Spectrum, 1979.

Bloemlezingen

Uit de 13de eeuw dateert de *Esopet*, een Middelned. berijming van 67 fabels, wellicht van de hand van Calfstaf en Noydekijn. Hoofdbron was de hierboven vermelde *Romulus*. Recente uitgaven:

*_Esopet. Een middelnederlandse fabelbundel_, uitgegeven, ingeleid en verklaard door W.E. Hegman (_Klass. Gal._, 104), Antw., DNB, 1955, en

*_Esopet. Facsimile-uitgave naar het enig bewaard gebleven handschrift._ Ingeleid en toegelicht door Garmt Stuiveling, 2 dln. (_Ad Fontes_), Amst., Hertzberger, 1965.

*IJzeren, _Latijnse varia_, 1954, p. 230-240. - 13 fabels, prologen en 'anekdoten', metr. vertaald.

*_Een handvol Phaedrische fabels_. Uit het Latijn vertaald door Rody Chamuleau, Oosterbeek, Bosbespers, 1978. - Bibliofiel. Berijmde vert. van 12 fabels.

Aanvullende opmerking

O.m. volgende literatoren vertaalden één of enkele fabels: E. de Dene (1567: enkele fabels; zie onder **Aesopus**), J. Vollenhove (1685: 5 fabels), P. Rabus (1688: 1, 2 en 1, 6), A. Moonen (1700: _prol._ en 1, 1-11), B. Decorte (1972: 1, _Prol._), P. Claes (1989: 1, 13).

Phanocles

(1ste helft 3de eeuw v.C.?). Grieks dichter uit Alexandrië, auteur van een 'catalogus' (naar het voorbeeld van Hesiodus) waarin liefdesavonturen van goden en heroën met mooie knapen worden verhaald. Het fragment over Orpheus en Calais (fragm. 1; 28 vv.) is bewaard.

*_Orpheus_, 1974, p. 8. - Fragm. 1 in proza, door Arnold Provoost en Ghislaine Scherpereel.

*Moormann (Eric M.), _Ovidius en de bron van het Orpheus-verhaal_, in: _Lampas_, 22 (1989), p. 243-247. - Met op p. 244-245 prozavert. van fragm. 1.

Philippus Thessalonicensis

(Philippus van Thessalonica; 1ste helft 1ste eeuw n.C.). Grieks epigrammendichter. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Philiscus

(of **Philicus**; 1ste helft 3de eeuw v.C.). Grieks-hellenistisch tragicus en lyrisch dichter van Corcyra (Korfoe). Van zijn dichtwerk, waaronder 42 tragedies, zijn slechts luttele fragmenten bewaard. Er is ook een komediedichter met dezelfde naam bekend: soms is het niet duidelijk of een overgeleverde titel bij de eerst- dan wel bij de laatstgenoemde Philiscus thuishoort.

*K[uiper] (W.), _Mythologie op het komisch tooneel_, in: _Herm._, 3 (1930-1931), p. 157-159. - Met vert. van _PSI_ 10, 1175 (I) = fragm. van Διὸς γοναί.

Philo Alexandrinus of Philo Iudaeus

(Philo van Alexandrië of Philo de Jood; einde 1ste eeuw v.C.-1ste helft 1ste eeuw n.C.). Joods-hellenistisch theoloog en godsdienstfilosoof uit Alexandrië. Een groot deel van zijn uit-gebreide oeuvre is bewaard. Het betreft 48 geschriften, doorgaans verdeeld in drie groepen: 1) exegetische werken over de Pentateuch, de grootste groep;

2) filosofische werken (5 boeken); 3) historisch-apologetische werken (4 boeken), een verklaring en verdediging van aspecten van de Joodse geschiedenis en cultuur. Het *Liber antiquitatum biblicarum* (Boek van de bijbelse oudheden), uit het begin van onze tijdrekening, werd aan hem toegeschreven. Dit werk is bewaard in een 4de-eeuwse Latijnse versie, een vertaling van een Griekse tekst die op zijn beurt uit het Hebreeuws was omgezet.

*Vóór 1924: W. Séwel (1704, Josephus-vertaling: bevat ook de *Legatio ad Gaium* van Philo; in 1732 nog uitgebreid met het geschrift *Contra Flaccum* van Philo), anoniem (1780, Josephus-vertaling, uit het Engels: bevat ook de *Legatio ad Gaium* van Philo).

***Van Edelheydt Een edel Boecxken by Philonem Judeû* ouer 1580. Jarê gemaect, eñ nu int Jaer 1583. vertaelt door D.V. Coornhert... Ghedruckt tot Haerlem,... by Antonis Ketel, s.a. [1583]. - Het slotdeel van *De virtutibus* (De deugden).

*Hospinianus/Oosterbeeck, *Monickerije*, 1609, p. 25-28. - Vertaalt fragm. over de Essenen.

***De Esseeërs. Fragmenten van Philo* (Uit het Fransch van Racine vertaald door Filofotos), in: *Licht en Waarheid*, 31 (1921), p. 281-330, passim. - Uit *Vita contemplativa* (Het beschouwende leven) en *Quod omnis probus* (Ieder goed mens).

*Straaten, *Stoa*, 1969, p. 79-80. - Uit *De aeternitate mundi* (De onvergankelijkheid van de wereld), 76-85.

*Eyben (E.), *Geboortenbeperking in de Grieks-Romeinse oudheid*, in: *Kleio*, N.R., 7 (1977), p. 97-127. - Met vert. van 3, 109-119 uit *De specialibus legibus* (De bijzondere wetten).

*Runia (D.T.), *Philo van Alexandrië en het begin van de christelijke exegese*, in: *Kerkvaders*, 1985, p. 201-227. - Op p. 219-226 vert. van 3 fragm., het langste uit *De Abrahamo* (Abraham).

Pseudo-Philo

***De bijbelse geschiedenis van Pseudo-Philo*... Vertaald, ingeleid en toegelicht door P.W. van der Horst (*Na de Schriften*, 7), Kampen, Kok, 1990. - *Liber ant. bibl.*

Philodemus

(1ste eeuw v.C.). Grieks filosoof en auteur van epigrammen, uit Gadara. Sinds een papyrusvondst in Herculaneum (1752) weten we meer van deze epicurist: titels van en fragmenten uit meer dan 30 prozageschriften zijn bekend. Ze behandelen zeer diverse onderwerpen. Ca. 30 epigrammen zijn in de *Anthologia Graeca* overgeleverd.

De Morte (De dood)

*Kuiper (Taco), *Philodemus over den Dood.* Proefschrift..., Amst., Paris, 1925. - Tekst, vert. en comm.

De Musica (De muziek)

*van Krevelen (Dirk Andree), *Philodemus - De Muziek*. Met vertaling en commentaar. Academisch proefschrift..., Hilv., Schipper, 1939. - Op p. 2-229 tekst en vert.

Epigrammen

Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Philolaus

(midden 5de eeuw v.C.). Grieks pythagorisch filosoof uit Croton. Fragmenten uit een geschrift *De natura* (De natuur) zijn dankzij citaten, o.m. bij Stobaeus, bewaard. Aan de authenticiteit wordt echter getwijfeld.

*Vrijlandt (P.), *De wijsbegeerte der Hellenen*, in: *De Nieuwe Gids*, 40 (1925), 2, p. 177-200. - 5 fragm. vert. op p. 186-187.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 84-90. - Nagenoeg alle fragm. en testimonia.

*Bunt (L.N.H.), *Van Ahmes tot Euclides*..., Gron.-Djakarta, Wolters, 1954, p. 64-66. - Fragm. (tekst en vert.). Herdr. tot: 1960^3 (p. 68-70).

Philoponus

(Johannes Philoponus; einde 5de eeuw n.C.-na 567). Grieks filosoof en theoloog, grammaticus en wiskundige, een van de grootste intellectuelen van zijn tijd. Van zijn uitgebreide oeuvre vermelden we hier alleen de deels bewaarde commentaren op geschriften van Aristoteles.

*Dijksterhuis (E.J.), *Val en worp*..., Gron., Noordhoff, 1924, p. 37-44, passim. - Tekst en vert. uit *In Aristotelis Physica* (Commentaar op de *Physica* van Aristoteles).

Philostratus

(Flavius Philostratus; 1ste helft 3de eeuw n.C.). Grieks auteur van een onzeker aantal geschriften: de naam 'Philostratus' staat wellicht voor 4 auteurs uit één familie. Van de werken vermelden we een geschrift met informatie over diverse sporttakken (*Gymnastica*) en dieetvoorschriften, biografieën van sofisten en van de neo-Pythagoreeër Apollonius van Tyana (leefde in de 1ste eeuw n.C. 'op de manier van Pythagoras'; de biografie is geïdealiseerd wat niet belet dat Apollonius een indrukwekkende persoonlijkheid moet zijn geweest), beschrijvingen van schilderijen (*Imagines*), een brievencollectie enz.

*_Apollonius van Tyana_, in: _Licht en Waarheid_, nr. 461 (mei 1907) tot jrg. 20 (1910), p. 177, passim. - In een lange reeks van bijdragen wordt de _Vita Apollonii_ voorgesteld en naverteld [door Willem Frederik Meng].

*Elaut, _Antieke geneeskunde_, 1960, p. 424-426. - Fragm. uit _Vita Apollonii_.

*_Orpheus_, 1974, p. 18-19. - Philostratus 'de Jongere', _Imag._ 6, vert. Arnold Provoost en Ghislaine Scherpereel.

*Guépin (J.P.), *'Hercules belegerd door de Pygmeeën'*..., in: *Oud Holland*, 102 (1988), p. 155-173. - Op p. 156-158 vert. van *Imag.* 2, 22 (van Philostratus 'de Oudere').

*Hupperts, *Olympische spelen*, 1989, passim. - Vert. van *Imag.* 1, 24 en 2, 6 en van talr. fragm. uit *Gymnastica* (o.m. op p. 147-151).

Philumenus

(2de eeuw n.C.?). Grieks arts uit Alexandrië (?). Compilator van geschriften waaruit fragmenten zijn bewaard in het Grieks (o.m. over giftige dieren) en in een laat-antieke Latijnse vertaling.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 427-431. - Vert. van fragm. uit 3 geschriften.

Phlegon

(Phlegon Aelius; 1ste helft 2de eeuw n.C.). Vrijgelaten slaaf van keizer Hadrianus. Schreef in het Grieks een kroniek waarvan slechts weinig is bewaard. Wel grotendeels overgeleverd zijn enkele kleinere werken, w.o. *De miraculis* (Wonderlijke fenomenen), over vreemdsoortige verschijnselen bij mensen.

*Enk (P.J.), *Antieke 'short stories'*..., Gron.-Batavia, Wolters, 1949, p. 13-15. - Fragm. uit *Mirac.* 1.

Phocylides

(begin 6de eeuw v.C.?). Grieks spreukendichter uit Milete. Een aantal eenregelige verzen (en één distichon) is bewaard. Op naam van Phocylides is ook een gnomisch gedicht van 230 hexameters overgeleverd met sterk Joodse inslag. Wellicht dateert dit uit de 1ste of 2de eeuw n.C.

*J[anssens] (E.J.), *Wijsheidsdruppels uit Phokulides*, in: *Vrijheid en Recht*, 4 (1952-1953), 1, p. 10-11. - Vert. van 16 spreuken.

Pseudo-Phocylides

**De Pseudepigrafen 3. Spreuken van Pseudo-Phocylides.* Vertaald, ingeleid en toegelicht door P.W. van der Horst..., Kampen, Kok, 1982. - Vert. op p. 20-28.

Phylarchus

(2de helft 3de eeuw v.C.). Grieks geschiedschrijver. Van hem is o.m. het geschrift *Historiae* (Geschiedenis; 28 boeken) bekend, dat de periode 272 tot 222 bestrijkt. 85 fragmenten zijn bewaard, vooral bij Athenaeus.

*Lissone (Franciscus Lambertus Vincentius Maria), *De fragmenten van de geschiedschrijver Phylarchus*. Vertaling en commentaar (*Indagationes Noviomagenses ad Res Antiquas Spectantes*, 6), Nijm., Berkhout, 1969. - Met tekst en vert. van testimonia en alle fragm.

Pindarus

(ca. 520-445 v.C.). Grieks dichter van koorzangen. Hij was afkomstig uit Thebe maar bracht een groot deel van zijn leven in Athene en op Sicilië door. Behalve fragmenten van talrijke andersoortige koorliederen, zijn vier boeken *Epinicia* (Zegezangen) bewaard, in totaal 45 gedichten. Ze worden genoemd naar de plaats van de spelen waarin de bezongen atleet een overwinning behaalde. Zo onderscheiden we Olympische, Pythische, Isthmische en Nemeïsche oden. Deze lofdichten in grootse stijl en in velerlei metrische vormen werden ten gehore gebracht bij de thuiskomst van de gevierde.

Zelfstandige publikaties

*Pindaros, *Puthische Oden*, vertaald en ingeleid door J. de Haes (*Helios Reeks*), Brugge-Brussel, Kinkhoren, 1945. - Metr. vert.

**Tien Oden van Pindaros*, in het Nederlands vertaald door B.A. van Groningen, s.l., s.n., 1976. - *Olymp.* 1, 4, 7, 12 en 14; *Pyth.* 7 en 10; *Nem.* 10 en 11; *Isthm.* 7 en de 'Loftuiting aan Theoxenos van Tenedos' (= fragm. 123). Deels eerder gepubliceerd. *Olymp.* 14 opgenomen in: *Muziek*, 1944, p. 65-66.

Oden uit alle/meerdere boeken

*Vürtheim, *Grieksche lyrische dichters*, 1921, p. 28-29, 185-233 en 241-242. - Prozavert., verweven in de tekst, van talr. fragm., en van dln. uit *Pyth.* 1, 2, 10, 11; uit *Isthm.* 6 en uit *Nem.* 5.

*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 61-79. - Inl. en vert. van *Olymp.* 12 (vert. Kuiper; eerder gepubliceerd in: Kuiper, *Grieksche lyriek*, 1923, p. 54-55); *Pyth.* 1 (fragm., vert. Kuiper) en 4 (fragm., vert. Loenen; cf. infra).

*Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 101-104, en *Bloemlezing*, 1971, p. 164-179. - In 1962: *Olymp.* 12 en 14; in 1971: *Olymp.* 2; *Pyth.* 1, 1-28 en andere stukken (uit de vier boeken en uit fragm).

*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 85-91. - *Olymp.* 12 en 14; gedeelten van *Pyth.* 1; *Nem.* 6 en *Isthm.* 2.

**Spiegel*, 1988, p. 99-111. - Eerder gepubliceerde, hier soms gewijzigde vert. van *Olymp.* 2 (Sissau), *Nem.* 11 (de Vries), fragm. 123 (van Groningen) en *Pyth.* 1 (Welkenhuysen).

Olympische oden

*Boeken (H.J.), *Het derde/tweede/vierde Olympisch zege-lied*, in: *De Nieuwe Gids*, 9 (1894), 2, p. 266-268, 412-415, 416-417. - Prozavert.

*Vürtheim, *Grieksche letterkunde*, 1918, p. 97-101. - Prozavert. van 6.

*Kuiper, *Grieksche lyriek*, 1923, p. 54-63. - Vert. van 1 en 12.

*de Haes (J.), *Pindaros, een gelegenheidsdichter*, in: *Dietsche Warande en Belfort*, 1945, p. 99-103. - Met metr. vert. van 14.

*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 42-46. - Vert. van 12 en 14. Behalve deze twee oden nog drie stukken (*Pyth.* 1, 1-28; *Nem.* 6, 1-7; fragm. 129).

*van Leeuwen (Johannes), *Pindarus' tweede Olympische Ode*... 2 dln. (*Biblio-*

theca Classica Vangorcumiana, XIV), Assen, Van Gorcum-Prakke, 1964. - Diss. Leiden. Met tekst en prozavert. (deel 1, p. 25-40).

*Gerbrandy (P.), *Bilderdijk en de Nederlandse Pindarus-receptie*, in: *Het Bilderdijkmuseum*, 5 (1988), p. 1-10. - Op p. 8 prozavert. van *Olymp.* 12, door P. Gerbrandy. Geeft ook de vert. van dezelfde ode door P. van den Bosch (1777) en W. Bilderdijk (1809).

*Lateur (Patrick), *Pindarus' Eerste Olympische Ode*, in: *Kleio*, N.R., 20 (1990-1991), p. 360-366, en

*Lateur (Patrick), *Pindarus' Vierde Olympische Ode*, in: *Vlaanderen*, 40 (1991), p. 226. - Tekst en vert., en

*Lateur (Patrick), *Pindarus, Zesde Olympische Ode*..., in: *Poëziekrant*, 15 (1991), 6, p. 8-11. - Inl. en vert.

Pythische oden

**De vierde Pythische Ode van Pindaros, behelzende het oudste verhaal over den tocht der Argonauten*, vertaald door D. Loenen, Amst., Wereldbibliotheek-Vereeniging, 1940. - Prozavert. Herdr.: Amst., De Beuk, 1953 (bijgewerkt).

*Welkenuysen [sic] (A.), *Pindaros' eerste Puthisch zegelied. Proeve van vertaling*, in: *Herm.*, 36 (1964-1965), p. 271-278. - Vert. en inl. over de bestaande vert.

*Radt (S.L.), *Nieuwe benaderingen van Pindarus*, in: *Lampas*, 13 (1980), p. 389-405. - Met prozavert. van 11.

Nemeïsche oden

*van IJzeren (J.), *Herakles als wiegekind bij Pindarus en bij Theocritus*, in: *Herm.*, 31 (1959-1960), p. 230-236. - Met vert. van 1, 33-72.

*de Vries (G.J.), *De zang der Sirenen* (*Libra*), Baarn, Ambo-Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1986, p. 99-101. - Vert. van 11. Eerste publ., met bespr., in: *Herm.*, 36 (1964-1965), p. 149-157.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 127-128. - Prozavert. uit 6, door J.M. Bremer.

Aanvullende opmerking

De volgende literatoren vertaalden fragm.: P. Nieuwland (1785 +: *Olymp.* 2, 101-137 en fragm. 129), W. Bilderdijk (1790: *Olymp.* 12), S.Iz. Wiselius (1818: *Isthm.* 3 en *Olymp.* 14), P.G. Witsen Geysbeek (1825: *Olymp.* 4), H.J. Boeken (1904: *Pyth.* 1, gedeeltelijk), L. Couperus (1918: *Olymp.* 13, 1-46), B. Aafjes (1960: uit fragm. 129).

Plato

(ca. 429-347 v.C.). Grieks filosoof, stichter en eerste bezieler van de *Academie*. Maakte in het eerste deel van zijn leven vele reizen, maar bracht de laatste veertig jaar in Athene door. Toch trok hij in die periode nog twee keer naar Syracuse in een (mislukte) poging er zijn politieke idealen en theorieën in praktijk te brengen. Plato's monumentale werk bestaat sinds de Oudheid uit 9 tetralogieën, die nog worden gevolgd door een boek ‘Definities’ en 6 korte dialogen. Van dit vervolg én van bepaalde andere geschriften wordt de

echtheid betwist: volgens sommigen zijn slechts 25 dialogen ontwijfelbaar van Plato. Buiten de dialogen kennen we nog: de *Apologia Socratis* (Verdedigingsrede van Socrates), 13 *Epistulae* (Brieven), waarvan de echtheid in veel gevallen betwist wordt, en een 30-tal *Epigrammata* (Epigrammen) waarvoor dezelfde opmerking geldt. In alle dialogen, en uiteraard in de *Apologia*, treedt Socrates op, behalve in *Leges* (Wetten), waarschijnlijk het laatste werk. De rol van Plato's 'leermeester', van wie zelf geen geschriften bekend zijn, is, benevens taal- en stijlkenmerken, een van de criteria bij de bepaling van de chronologie van het oeuvre. De invloed van Plato op de ontwikkeling van het westerse denken is moeilijk te overschatten.

Het integrale oeuvre (of nagenoeg)

*Plato, *Verzameld werk*... Vertaald door Xaveer de Win, 3 dln., Antw., DNB/Haarlem, Tjeenk Willink, 1962-1965. - Herdr. in 5 dln.: Antw., DNB-Baarn, Ambo, 1978 en 1980. Vertaalt 28 dialogen, *Apol.* en de 13 *epist.* Neemt daarnaast in deel 3 (= 1978 en 1980, deel 5) ook 6 'betwiste' en 8 'apocriefe' geschriften op, waaronder de epigrammen en de definities. Een aantal dialogen verscheen eerder in de reeks *Klass. Gal.* (Antw., DNB), nrs. 89 (1953), 101 (1955), 107 (1956). In 1970 verscheen in dezelfde reeks (nr. 94) nog *Phaedo* (licht gewijzigd), ter vervanging van de vert. door P.-E. Francken [= V.E. Daenen] uit 1954.

*Platoon,... [Vertaling: School voor Filosofie], 10 dln. (*Platoon Verzameld werk*, 1-10), Amst., Driehoek, 1984-1991. - 25 dialogen, *Apol.* en 5 *epist.*; wordt voortgezet.

Meerdere volledige geschripten (door dezelfde vertaler)

*Vóór 1924: J. Coenraad Amman (1709: *Apol., Crito, Phaedo*); J. ten Brink (1801: *Apol., Crito*), D. Burger (1846-1849: *Phaedo, Theaetetus, Res publica*).

*Plato, *Verdediging van Socrates en Crito*. Uit het Grieksch door Ch.M. van Deventer (*Klass. Schr.*, 37), Amst., van Looy-Gerlings, 1896. - Herdr. tot: Zutphen, Thieme, 1925.

**Platoons Phaidoon*, uit het Grieksch overgebracht door P.C. Boutens (*Wereldbibl.*, 392), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1919. - Opgenomen in: Boutens, *Verzamelde werken*, V, 1951, p. 187-263, en

**Platoons Phaidros; Drinkgelag*, uit het Grieksch overgebracht door P.C. Boutens, Rott., Brusse, 1923; 1931. - Opgenomen in: Boutens, *Verzamelde werken*, V, 1951, p. 269-342 en 121-185 ('Drinkgelag' = *Symposium*).

De drie publ. verschenen eerder bibliofiel, resp. in 1905, 1909 en 1901. *Phaedo* en *Phaedrus* herdr. in: Plato, *Vervoering en onsterfelijkheid van de ziel. Phaidros - Phaidoon*. Vertaald door P.C. Boutens (*Phoenix Klass. Pock.*, 4), Zeist, de Haan-Antw., Stand., 1964. - Drie afwijkingen in vergelijking met *Verzamelde werken*.

Zie ook: Blok (W.), *Fragmenten van Plato's Apologie vertaald door P.C. Boutens*, in: *Studia Neerlandica*, 4 (1970), p. 73-80. - Editio princeps van 2 stukken vert.

*Platoon, *Verdedigingsrede van Sokrates en Kritoon*. In het Nederlandsch vertaald door A. Clerckx en bewerkt door R. De Pauw (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1946. - Herdr. tot: 1974[8] (herzien vanaf 1953[3]).

*Platoon, *Dialogen. Symposion, Apologie, Kritoon, Phaidoon. Sokrates in leven en sterven*. [Nederlands van M.A. Schwartz] (*Prisma-Boeken*, 550), Utrecht-Antw., Spectrum, 1960. - Herdr. in dezelfde reeks tot: 1984[11] (herzien); én in 1987 en 1989 in de reeks *Aula Pocket*, nr. 823, bij dezelfde uitgever. Titel in 1989: *Plato, Dialogen 1*, en

*Plato, *Sokrates spreekt met Phaidros, Protagoras, Ion*. Vertaald door M.A. Schwartz (*Prisma-Boeken*, 1345), Utrecht-Antw., Spectrum, 1968. - Herdr.: *Dialogen 2. Phaedrus, Protagoras, Io.* Vertaling: M.A. Schwartz (*Aula Pocket*, 835), Utrecht, Spectrum, 1988.

**Sokrates in gesprek. Plato's Apologie, Krito, het slot van de Phaedo en Symposium*, vertaald door D. Loenen (*Athenaeum Paperbacks*), Amst., Polak & Van Gennep, 1966.

Apol. in 1946 reeds in de reeks *De Tiende Muze*, Arnhem, Van Loghum Slaterus.

In 1949, in dezelfde reeks: *Plato's Crito, gevolgd door De dood van Socrates* [= 'het slot van de Phaedo']. De vert. zijn voor de uitgave in 1966 grondig herwerkt.

Plato's Symposium. Een gesprek over de liefde verscheen voor het eerst in 1963 bij dezelfde uitgever, in de serie *Kartons*, en werd in 1970 herdrukt in de *Kleine Bellettrie Serie*, Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep.

*Plato, *Charmides, Lysis, Menoon*, vertaald en toegelicht door O. Damsté (*Phoenix Klass. Pock.*, 7), Zeist, de Haan-Antw., Stand., 1965.

*Plato, *Politeia; Symposium*, vertaald door Gerard Koolschijn (*Baskerville Serie*), Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1975; 1980. - *Politeia (= Res publica*) herdr. tot: Plato, *Constitutie. Politeia*, vertaald door Gerard Koolschijn, 1991[3] (geheel herzien). *Symposium* herdr. tot: 1990[3].

Zie voor Koolschijn ook onder: 'Bloemlezingen van fragmenten', en onder: 'Afzonderlijke dialogen': 'Gorgias'.

*Ridderbos (S.J.), *Eros bij Plato, naar zijn Symposium en Phaedrus*, met een vertaling, Kampen, Kok Agora, 1988. - *Symposium* op p. 235-292; *Phaedrus* op p. 293-353.

Bloemlezingen van fragmenten

*van Deventer (Ch.M.), *Platonische studiën*, Amst., van Looy-Gerlings, 1896. - Passim talr. korte fragm.

**Uren met Platoon. Een keur van stukken uit zijn werken*, vertaald en van inleidingen en aanteekeningen voorzien door P.N. van Eyck (*Boeken van Wijsheid en Schoonheid*), Baarn, Hollandia, 1923. - Op p. 59-280 vert. fragm. uit talr. dialogen.

**Plato*. Bloemlezing uit zijn werken in nieuwe vertaling, samengesteld en ingeleid door B.H. Bal (*Klass. Bibl.*, 2), Haarlem, Spaarnestad, 1953. - *Eu-*

thyphro (volledig) en aanzienlijke stukken uit *Apol., Gorgias, Meno, Phaedo, Res publica* en *Symposium*.

*de Strycker (E.), *De kunst van het gesprek. Wat waren de dialogen van Plato?*, Antw.-Amst., DNB, 1976. - Talr. korte fragm., soms in geleende vert.

*Plato, *Mythen.* [Vertaling: Stichting School voor Filosofie/Amsterdam] (*Symposion Reeks*), Amst., Driehoek, 1977. - 15 mythen uit Plato.

**Filosoferen met Plato*. Ingeleid, toegelicht en vertaald door Jef Ector (*Astra*, 18), Antw., Stand., 1982. - 30 fragm.

**Plato, schrijver*... Teksten gekozen en vertaald door Gerard Koolschijn, Amst., Bakker, 1987. - Herdr. tot: 1991[4].

Apologia

*Zie ook onder 'Meerdere volledige geschriften': van Deventer, Boutens, Clerckx, Schwartz, Loenen.

**Platoon's Verdediging van Sokrates*, vertaald en ingeleid door A. Rutgers (*Wereldbibl.*, 170), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, s.a. [1912]. - Herdr. tot: Amst., Wereldbibl., 1946[4].

*Plato, *Verdedigingsrede van Sokrates*, vertaald en ingeleid door Gerard Wijdeveld, Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1974. - Herdr.: 1977.

Afzonderlijke dialogen (alfabetisch)

*Vóór 1924: P.S. (1656: *Phaedo*, bekort), P. Hofstede de Groot (1826: *Euthydemus*), anoniem (1838: *Crito*), N.J. Schwartz (1843: *Crito*), M.J. Noordewier (1846: *Crito*), M. van der Hoek (1902: *Res publica*), J.C. Vollgraff (1913: *Phaedrus*).

Alcibiades

**Plato's Alcibiades*, vertaald door J.Th.M.F. Pieters, Amst., Paris, 1947.

Charmides

**Platons Charmides*. Bewerkt naar het Grieksch [door C. Gerretson], Rott., Boogaerdt, 1906. - Herdr. in: Gerretson (C.), *Verzamelde werken, 1*, Baarn, Bosch & Keuning, 1973, p. 12-39.

*Zie ook onder 'Meerdere volledige geschriften': Damsté.

Crito

**De Krito van Plato* [door S.Iz. Wiselius], in: *Algemeen Letterlievend Maandschrift*, Achttiende deel, *Mengelwerk*, Amst., Vink, 1834, p. 397-409, 441-453.

**Plato's Crito*, vertaald door S. Koperberg, Amst.-Antw., Wereldbibliotheek-Vereniging, 1950.

*Zie ook onder 'Meerdere volledige geschriften': van Deventer, Clerckx, Schwartz, Loenen.

Euthyphro

*Zie onder 'Bloemlezingen van fragmenten': Bal.

Gorgias

*Platoon, *Gorgias*. Vertaald, ingeleid en verklaard door R. van Pottelbergh (*Klass. Gal.*, 36), Antw., DNB, 1948.

**Een gesprek in Athene 2350 jaar geleden*. Plato, *Gorgias en Sokrates*. Nederlands van Jan van Gelder (*Ooievaar*, 116), Den Haag, Bakker-Daamen, 1960. - Herdr.: Plato, *Gorgias. Een gesprek in Athene 2400 jaar geleden*. [Vertaling van Jan van Gelder, herzien door Gerard Koolschijn], Amst., Bakker, 1990.

Ion

**Plato's Ion of Over het wezen van het kunstenaarschap*, vertaald en ingeleid door W.J.W. Koster, Amst., Paris, 1937.

*Zie ook onder ‘Meerdere volledige geschriften’: Schwartz.

Lysis

*Platoon, *Lusis. Dialoog over de Vriendschap*, in het Nederlands vertaald, ingeleid en van nota's voorzien door H. Verbruggen (*Klass. Vert.*, 29), Amst. etc., Stand., 1954.

*Zie ook onder ‘Meerdere volledige geschriften’: Damsté.

Meno

*Zie onder ‘Meerdere volledige geschriften’: Damsté.

Phaedo

**Platons Phaidon*, over de onsterfelijkheid der ziel. Uit het Grieksch door H. van Herwerden (*Klass. Schr.*, 52-53), Amst., van Looy, 1898. - Herdr. tot: Zutphen, Thieme, 1936.

*Platoon, *Phaidoon*. Vertaald en toegelicht door P.-E. Francken [= V.E. Daenen] (*Klass. Gal.*, 94), Antw., DNB, 1954.

*Zie ook onder ‘Meerdere volledige geschriften’: Boutens, Schwartz.

Phaedrus

*Zie onder ‘Meerdere volledige geschriften’: Boutens, Schwartz, Ridderbos.

Protagoras

*Zie onder ‘Meerdere volledige geschriften’: Schwartz.

Res publica

*Platoon, *De Staat (Politeia). Gesprek over de Rechtvaardigheid in Mens en Gemeenschap*. Uit het Grieks door H.M. Boissevain, Amst.-Antw., Wereld-bibl., 1948. - In samenwerking met H.J. Boeken begonnen, door N. van Suchtelen bewerkt, bekort en postuum uitgegeven.

*Zie ook onder ‘Meerdere volledige geschriften’: Koolschijn.

Symposium
*Zie onder ‘Meerdere volledige geschriften’: Boutens, Schwartz, Loenen, Koolschijn, Ridderbos.

Timaeus
**Platoon's Timaios*, in het Nederlandsch overgebracht en van inleiding en toelichting voorzien door Jan Prins (C.L. Schepp), Antw., Lectura-Den Haag, Boucher, s.a. [1937].

Brieven

*Zie onder ‘Het integrale oeuvre’: de Win, School voor Filosofie.

Definities

*Zie onder ‘Het integrale oeuvre’: de Win.

Epigrammen

*Zie onder ‘Het integrale oeuvre’: de Win.
*Zie ook onder ***Anthologia Graeca***.

Aanvullende opmerkingen

- Volgende literatoren vertaalden fragm.: M. Siegenbeek (1797 +), Ch.M. van Deventer (1895), J.D. Bierens de Haan (1935), L. Flam (1951), C. Verhoeven (1982 +).
- Charivarius maakte een berijmde ‘trilogie’ van 35 bladzijden, geput uit *Apologia, Crito* en *Phaedo: Het einde van Socrates...*, Haarlem, Tjeenk Willink, 1934. - Herdr.: 1955.
- Jan Prins schreef 40 *Timaios-sonnetten* (1936) en maakte een poëtische dialoog *Kritoon, naar de samenspraak van Platoon* (1941).

Plautus

(Titus Maccius Plautus; ca. 250-184 v.C.). Latijns auteur van komedies, geschreven naar Griekse voorbeelden, maar met sterk Romeinse inslag. 20 blijspelen zijn (niet altijd goed) bewaard. In alfabetische volgorde: *Amphitruo, Asinaria* (De ezelskomedie), *Aulularia* (De potkomedie), *Bacchides* (De zusters Bacchis), *Captivi* (De krijgsgevangenen), *Casina, Cistellaria* (De kistkomedie), *Curculio* (De korenworm), *Epidicus, Menaechmi* (De broers Menaechmus), *Mercator* (De

koopman), *Miles gloriosus* (De snoevende soldaat), *Mostellaria* (De spookkomedie), *Persa* (De Pers), *Poenulus* (De Carthager), *Pseudolus* (De leugenaar), *Rudens* (Het kabeltouw), *Stichus, Trinummus* (Het driestuiversstuk), *Truculentus* (De driftkop). Verder nog wat fragmenten, voornamelijk van de *Vidularia* (De kofferkomedie).

De twintig komedies

**T. Maccius Plautus*... Vertaald door J. Hemelrijk Sr. Met een nawoord over de dichter van A.D. Leeman, 9 dln. (*Phoenix Klass. Pock.*, 2, 6, 9, 14-15 en

17-20), Zeist/Hilv./Bussum, de Haan-Antw., Stand., 1964-1969. - Metr., soms berijmde vert. De vertaler geeft de komedies nu en dan een nieuwe titel.

Twee of meer komedies

*_De Deboosjant, Of de Mostellaria_... vertaald, verschikt, en berymd, door Ludolph Smids, Amst., Klaazen ten Hoorn, 1686. - Herdr.: Amst., Bosch, [ca. 1720], en

*_De geschaakte Cinthia_... Getrokken uit de verwaande Krygsman Van Plautus... [door L. Smids], Amst., Lescailje, 1688. - _Mil. glor._

*_De Snoevende Krijgsman (Miles gloriosus) of De vroolijke vrouwtjes van Ephesus. Blijspel van Plautus_, vertaald en voor het tooneel bewerkt door L.A.J. Burgersdijk Jr. (_Oefeningen in Voordrachtkunst_, 21), Baarn, Hollandia, 1926, en

*_Het Kabeltouw (Rudens), blijspel van Plautus_... Uit het Latijn vertaald en voor het hedendaagsch tooneel bewerkt door L.A.J. Burgersdijk Jr., Middelburg, Altorffer, 1940. - Metr. vert.

*IJzeren, _Latijnse varia_, 1954, p. 13-105. - Op p. 17-52 integrale vert. van _Aul._, onder de titel ‘De potterij’; op p. 53-105 integrale vert. van _Bacch._, onder de titel ‘De tweelingzusters Bacchis’.

Afzonderlijke komedies

*Vóór 1924: I. van Damme (1617: _Amph._), H. van Herwerden (1908: _Men._), A.C. Maas Geesteranus (1908: _Men._).

Aulularia

*_Vvarenar, Dat is: Aulularia van Plautus, Nae 's Landts gheleghentheyt verduytschet_ [door P.C. Hooft], Amst., vander Plassen, 1617. - Bewerking in vv. Zeer dikwijls herdrukt en fragm. in zeer veel bloeml. Recente herdr. o.m.: Hooft (P.C.), _Warenar_. Ingeleid en toegelicht door A.A. Keersmaekers (_Klass. Gal._, 115), Antw., DNB, 1956. Herdr. tot: 1976[4]. Opgenomen in: Hooft, _Gedichten_, II, 1899, p. 282-359, en in: Hooft, _Alle de gedrukte werken_, II, 1972, p. 225-267 (reproduktie van de editie van 1617).

*Boonen (J.), _Aulularia. Titus Maccius Plautus_, in: _Kleio_, N.R., 20 (1990-1991), p. 19-37.

*Zie ook onder ‘Twee of meer komedies’: IJzeren.

Bacchides

*Zie onder ‘Twee of meer komedies’: IJzeren.

Captivi

*T.M. Plautus, _De Krijgsgevangenen_. Ingeleid, vertaald en toegelicht door R. Porters (_Klass. Gal._, 111), Antw., DNB, 1955. - Prozavert.

Curculio

*Burgersdijk (L.A.J. Jr.), _Nocturna Plautina_, in: _Herm._, 14 (1941-1942), p. 64-70, 94-100, 114-121. - Metr. vert. van 1-215.

Menaechmi

**De tweeling van Plautus; twee zeventiende-eeuwse Plautus-bewerkingen*, uitgegeven door B.F.W. Beenen en A.J.E. Harmsen... (*Publikaties van de Vakgroep Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 14), Utrecht, H&S, 1985. - Heruitgave van drie (!) bewerkingen van de *Men.*, nl.:

- *Dubbel en Enkkel*... door Joan Blasius..., Amst., Lescailje, 1670.
- *De gelyke Tweelingen... Uit de Menaechmi*... Nil Volentibus Arduum, Amst., van den Berg, 1670. - Herdr. tot: Amst., Lescaille, 1715.
- *De tvvee ghelijcke Schippers. Clvcht naer-ghebootst uyt den Menaechmus van Plautus* Door A.F. Wouthers..., Antw., vande Cruijs, 1675.

**De Tweelingbroeders. Jambische bewerking van Plautus' Menaechmi*. Door Louis Couperus. Van een inleiding, aantekeningen en een nawoord voorzien door Rudi van der Paardt (*N.V.*, 7), Grav., Nijhoff, 1982. - Eerste publ.: (*Dramatisch bijvoegsel* van *Groot-Nederland*, Juli 1916) Amst., van Holkema-Warendorf.

Miles gloriosus

*Zie onder 'Twee of meer komedies': Smids, Burgersdijk.

*Plautus, *De bluffer*. Vertaald en ingeleid door Irène Vertessen (*Klass. Gal.*, 55), Antw., DNB/Amst.-Antw., Wereldbibl., 1951.

Mostellaria

*Zie onder 'Twee of meer komedies': Smids.

**De Debauchant*... [Uit de *Mostellaria*, door P. Bernagie], Amst., Magnus, 1686. - Herdr.: Amst., Duim, 1747.

*T. Maccius Plautus, *Het Spookhuis (Mostellaria)*... Vertaling van M.B. Mendes da Costa, Amst., van Kampen, 1892. - Prozavert.

Rudens

*Zie onder 'Twee of meer komedies': Burgersdijk.

Trinummus

**De drie stuivers (Trinummus) van Plautus*. Onuitgegeven integrale vertaling (1952) (door Jan A. Aerts), in: *Album Jan A. Aerts*..., Leuven, Com. 'Album Aerts', 1972, p. 117-165. - Prozavert.

Aanvullende opmerkingen

- H. van Halmael maakte, onder het devies *Purgat & Ornat*, vrije bewerkingen in vv. van zes komedies (1709-1713; *Cas., Curc., Most., Pseud., Trin.* en *Truc.*).

- Ch.M. van Deventer (1895) gaf een prozavert. van *Pseud.* 3-128.

Plinius Maior

(Gaius Plinius Secundus; 23/24-79 n.C.). Latijns geleerde en auteur. Schreef talrijke werken over militaire, historische en wetenschap-

pelijke aangelegenheden. Bewaard is slechts, met uitzondering van fragmenten uit andere werken, de *Naturalis historia* (Natuurkunde; 37 boeken), een gevarieerd encyclopedisch geschrift. Veel literaire betekenis heeft zijn werk niet, maar het kreeg lang intense natuurwetenschappelijke belangstelling.

In boekvorm

*_Caii Plinii Secvndi... Boecken eñ Schriften in vier deelen onderscheyden..._ met schoone Figuren verciert, Arnhem, Jansz, 1617. - Getrokken uit boeken 7 t/m 11, met allerlei inlassingen. Zeer vele herdr. tot: Amst., van der Putte-Boekhout, 1776. Een eerste druk (1610) gaf fragm. uit boeken 7-8 en 10-11.

*Plinius, *Mens en wereld; uit Naturalis historia*. Ingeleid, toegelicht en vertaald door Jef Ector (*Astra*, 17), Antw.-Amst., Stand., 1980. - Fragm. uit 7 boeken, thematisch gegroepeerd.

Fragmenten

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 321-329. - Versch. fragm., vnl. uit boeken 7 en 29.

*Taeymans (Jean Jacques Marie), *De Naturalis Historia van C. Plinius Secundus Maior als bron voor de economische geschiedenis van de Romeinse koningstijd en de Republiek*. Proefschrift..., Den Haag, Pasmans, [1962]. - Op p. 204-217 vert. van fragm.

*Vooys (C.J.), *De lage landen in het verleden*, in: *Herm.*, 36 (1964-1965), p. 129-133. - Met tekst en vert. van 16, 1, 2-3.

*de Vreese (J.), *Barnsteen*, in: *Herm.*, 39 (1967-1968), p. 266-271. - Met vert. van fragmentjes uit 37, 30-50.

Plinius Minor

(Gaius Plinius Caecilius Secundus; 61/62-113 n.C.?). Latijns auteur, neef van Plinius Maior. Was advocaat en politicus, en schreef in die hoedanigheden talrijke redevoeringen, waarvan slechts de *Panegyricus in Traianum* (Lofrede op Trajanus; gehouden in 100 n.C.; zie ook ***Panegyrici Latini***) bewaard is. Overgeleverd is ook een collectie *Epistulae*, 248 brieven in 9 boeken, die, hoewel in privé-sfeer geschreven, door de auteur toch voor publikatie waren bestemd. Het daarbij aansluitende boek 10 bevat stukken uit de ambtelijke correspondentie van Plinius, proconsul van Bithynia (111-113 n.C.), met keizer Trajanus; de 2 ‘brieven over de christenen’ (10, 96-97) werden veelvuldig vertaald.

Nagenoeg de hele correspondentie

*Hartman, *Honderd jaar*, 1918, p. 32-54, 247-555. - Boeken 1 t/m 9 integraal; meer dan de helft van boek 10.

3 of meer brieven

*Pfister/Voogd-van Kleeff, *Ondergang*, 1942, p. 99-124, passim (= 1944, p. 104-130, passim). - Vert. van/uit 8 brieven, o.m. 10, 96-97.

*Schwartz, *Barnsteen*, 1953, p. 169-183 (= Schwartz, *Verhalen*, 1983[5], p. 65-80). - Vert. van 6, 16 en 20; 7, 27; 9, 33; 10, 96-97.

*IJzeren, *Latijnse varia*, 1954, p. 310-349. - 35 brieven uit de 10 boeken (o.m. 10, 96-97), en op p. 347-349 een passage uit *Pan. in Traianum* 4-5.

*Verbrugge (F.J.P.)-Verdenius (A.G.), [Verscheidene titels], in:
Herm., 39 (1967-1968), p. 249-253. Vert. van 1, 1 en 9, 2 (niet 22).
Herm., 40 (1968-1969), p. 14-15. Vert. van 6, 4; 6, 7; 7, 5.
Herm., 40 (1968-1969), p. 70-71. Vert. van 1, 15 en 9, 17.
Herm., 40 (1968-1969), p. 216-217. Vert. van 8, 1 en 16.
Herm., 40 (1968-1969), p. 298-299. Vert. van 4, 14 (niet 11, 14).

*Brevet (F.J.), [Verscheidene titels], in:
Herm., 45 (1973-1974), p. 210-214. Vert. van 10, 96-97.
Herm., 45 (1973-1974), p. 249-255. Vert. van 4, 19; 6, 4 en 7; 7, 5; 1, 11; 4, 6; 7, 13; 8, 15; 9, 8; 2, 4; 6, 34.
Herm., 46 (1974-1975), p. 149-152. Vert. van 9, 5 en 8, 24.
Herm., 48 (1976), p. 197-200. Vert. van 9, 12; 2, 6; 8, 23.
Herm., 49 (1977), p. 288-290. Vert. van 1, 4; 1, 21; 8, 16 en een deel van 3, 14.

*Lauwers-Ector, *Romeinse cultuur*, 1975, p. 98-112, passim. - 9 brieven (w.o. 10, 96-97) in eigen vert.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 243-261, passim. - Vert. van 9 brieven, o.m. 7 korte boodschappen uit boek 10, door F.J. Meijer; verder nog 3, 19 en 9, 37, door H. van Wees.

*Welkenhuysen (A.), *Tacitus es an Plinius? Over de aanwezigheid van Tacitus in de correspondentie van Plinius Minor*, in: *Kleio*, N.R., 14 (1984), p. 142-160. - Vert. van 7, 20; 9, 10 en 14. Ook fragm. uit andere brieven.

Panegyricus in Traianum

*Plinius Minor, *Lofrede op keizer Trajanus. Panegyricus*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door F.J.A.M. Meijer en D. den Hengst (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1990.

*Zie ook onder ‘3 of meer brieven’: IJzeren.

Aanvullende opmerkingen

- Vermeldenswaard is de geromantiseerde biografie door M.C. van Hall, waarin verscheidene brieven geheel of gedeeltelijk zijn vertaald: *C.C. Plinius Secundus*, Amst., Allart, 1809. - Herdr.: Amst. van der Hey, 1819.

- Volgende literatoren vertaalden 1 of 2 brieven: A. van Duinkerken (1946: 10, 96-97), B. Aafjes (1960: 6, 16 en 20), C. Verhoeven (1980: 6, 16 en 20).

Plotinus

(ca. 205-270 n.C.). Grieks filosoof, afkomstig uit Egypte, later te Rome grondlegger van het neoplatonisme. Zijn leerling Porphyrius (zie aldaar) heeft met filologische zorgvuldigheid zijn geschriften verzameld, de tekst vastgelegd en uitgegeven, in 6 ‘Enneaden’ = groepen van 9 traktaten, én schreef een biografische en bibliografische inleiding.

Integraal

*Plotinus, *Enneaden* - Porphyrius, *Over het leven van Plotinus en de indeling van zijn traktaten*, vertaald en ingeleid door Rein Ferwerda (*Baskerville Serie*), Baarn, Ambo-Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1984.

Bloemlezingen

**Levende gedachten van Plotinus*, belicht door R. van Brakel Buys. [Vertaling der teksten door J. Coster-Lucas] (*Levende Gedachten*, 16), Den Haag, Servire, 1941. - Vert. op p. 56-184: van/uit 1, 4; 2, 9; 3, 5 en 8; 5, 1 en 8.

*Zeeman (Carolina Willemina), *De plaats van de wil in de philosophie van Plotinus*. Proefschrift..., Arnhem, Van Loghum Slaterus, 1946. - Bevat vert. van 6, 8 (p. 112-155).

Losse traktaten

*Blok (J.A.), *Plotinus*, in: *Het Nieuwe Leven*, 25 (1939-1940), p. 107-126. - Op p. 115-126 vert. van 1, 6 (Over het schone).

*Plotinus, *Over schouwing en Tegen de gnostici*, ingeleid, vertaald en geannoteerd door Th.G. Sinnige (*Dixit*), Bussum, Wereldvenster, 1981. - Met vert. van 2, 9 en 3, 8.

Aanvullende opmerking

A.J. Vitringa vertaalde een fragm. (1864: 1, 6, 4-9).

Plutarchus

(ca. 46-120 n.C.). Grieks auteur, afkomstig uit Chaeronea, van een omvangrijk biografisch-historisch en filosofisch oeuvre, waarvan een deel bewaard is. Het wordt verdeeld in twee groepen geschriften: 1) *Vitae parallelae* (Vergelijkende biografieën), 23 paren van levensbeschrijvingen, telkens een Grieks en een Romeins militair of staatsman (e.g. Demosthenes en Cicero; Alexander en Caesar), en 4 losse biografieën. Dit werk, waarmee de auteur o.m. moraliserende bedoelingen had, bezorgde Plutarchus de grootste roem en invloed. 2) *Moralia* (Ethische geschriften; meer dan 80 titels), een heterogene groep populair-filosofische verhandelingen, vaak gericht op de praktische ethiek en zeer divers van inhoud. Aan bod komen ethiek, religie, fysica, politiek, literatuur, pedagogie, muziek, zoölogie enz. De belezen Plutarchus brengt zelden nieuwe ideeën maar is een waardevolle bron, o.m. voor de geschiedenis van de filosofie.

Bloemlezingen uit het hele oeuvre

*Hartman (J.J.), *De avondzon des heidendoms. Het leven en werken van den wijze van Chaeronea*, 2 dln., Leiden, van Doesburgh, 1910. - Bevat o.m. (soms nagenoeg) integrale vert. van 12 *Mor.* en een groot deel van *Vita Crassi* (Biografie van Crassus). In onze onderafdeling 'Afzonderlijke geschriften uit de Moralia' wordt verwezen naar de hier vertaalde verhandelingen. Herdr. tot: 1924^3 (in één deel).

*Plutarchus. *Een Bloemlezing uit zijn Geschriften*, vertaald en ingeleid door W.P. Theunissen (*Klass. Bibl.*, 5), Haarlem, Spaarnestad, 1950. - Passages uit 17 Griekse en evenveel Romeinse levens (p. 37-282). Fragm. uit diverse *Mor.*, o.m. *De superstitione, Praecepta coniugalia* en *De latenter vivendo; De liberis educandis* integraal. De vert. blijken niet alle van Theunissen te zijn, maar ook van G.E.J. Mooren (*Vita Periclis*), G.M. Versteegen (*Vita Alcibiadis*), P.H.M. Shepherd (*Vita Agidis, Cleomenis, Aemilii*) en J.J. Hartman (fragm. van *Mor.*).

Bloemlezingen uit de Moralia

*Vóór 1924: C.A. Boomgaert (1613: 2 geschriften), R.T. (1634: 10 geschriften), C. Groen (1819-1826: 6 geschriften).

**Verscheide Zedige werken van Plutarchus*. Door J.H. Glazemaker vertaalt, Amst., van Goedesberg, 1661. - 8 geschriften.

**Plutarchus als godsdienstig denker*... door J.D. Bierens de Haan, Grav., Nijhoff, 1902. - Bevat vert. van een aantal stukken en stukjes.

*Plutarchus, *Bloemlezing uit de Moralia*. Uit het Grieks vertaald en toegelicht door A.J. Koster (*Scriptorium*), Amst., Arbeiderspers, 1954. - *Praecepta coniugalia, De audiendo, Consolatio ad uxorem, An seni sit gerenda res publica, De sera numinis vindicta*.

*Plutarchus, *De Wijze van Chaeronea, een keuze uit Plutarchus' moralia*, ingeleid, vertaald en van aantekeningen voorzien door A.E. Zijderveld (*Meulenh. Min. Pock.*, 16), Amst., Meulenhoff, 1962. - *Bruta ratione uti, De tranquillitate animi, De garrulitate, De audiendo, De E Delphico, Cons. ad uxorem*.

*Straaten, *Stoa*, 1969, passim. - 7 korte fragm.

*Plutarchus van Chaeronea, *Waarom God zo lang wacht met straffen. Over godsdienstige angst*. Ingeleid, vertaald en geannoteerd door P.M.M. Geurts... (*Agora Editie*), Kampen, Kok Agora, 1986. - Bevat vert. van *De sera numinis vindicta, De superstitione*, en fragm. van *Non posse suaviter vivi secundum Epicurum*.

Afzonderlijke geschriften uit de Moralia (integraal of fragmenten)

*Vóór 1924: anoniem (1575: *Praecepta coniugalia*), S. de Swaef (1619: *De liberis educandis*), anoniem (1637: *id.*), anoniem (1784: *id.*), anoniem (1838: *Consolatio ad Apollonium*).

De amore (Liefde; fragment)

*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’: Hartman (het hele fragm.).

De anima (De ziel; fragment)

*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’: Hartman (het hele fragm.).

*Tassier (Marc), *Plutarchus over het leven na de dood (De anima)*, in: *Kleio*, N.R., 2 (1972), p. 107-115. - Fragm. 177-178.

De audiendis poetis (Het beluisteren van dichters)
*Sicking (C.M.J.), *Plutarchus' De audiendis Poetis*..., in: *Lampas*, 16 (1983), p. 205-226. - Bevat vert. van cap. 2-3 en 7 op p. 216-226, door E.J. Bakker.

De audiendo (Het beluisteren van lezingen)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’ en ‘Bloemlezingen uit de Moralia’: Hartman (integraal), Koster, Zijderveld.

Bruta ratione uti (Dieren hebben verstand; soms ook *Gryllus* genoemd)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’ en ‘Bloemlezingen uit de Moralia’: Hartman (nagenoeg integraal), Zijderveld.

Adversus Colotem (Tegen Colotes)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’: Hartman (cap. 1-3 en 30-34).

Consolatio ad uxorem (Troost voor zijn vrouw)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit de Moralia’: Koster, Zijderveld.
*Pinnoy (M.), *Plutarchus' Consolatio ad uxorem*, in: *Kleio*, N.R., 9 (1979), p. 65-86. - Met integrale vert.

De E Delphico (Over de Delfische E)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit de Moralia’: Zijderveld.

De esu carnium (Het eten van vlees)
**Plutarchus over het vleeschcheten (Fragment)*. Overzetting uit het Grieksch, woord-vooraf en verklarende aanteekeningen van Lida Content, Den Haag, Nederlandsche Vegetariërsbond, 1911. - Herdr.: 1913.

De facie in orbe lunae (Het gezicht in de maancirkel)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’: Hartman (cap. 1-4 en 7-15).

De fortuna Romanorum (Het geluk van de Romeinen)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’: Hartman (integraal).

De garrulitate (Babbelzucht)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit de Moralia’: Zijderveld.

De Herodoti malignitate (Herodotus' kwaadwilligheid)
*Herodotus, *Navorsingen*. Een bloemlezing ingeleid, toegelicht en vertaald door Eddy De Laet (*Astra*), Antw.-Amst., Stand., 1979, p. 99-101. - 4 korte fragm.

De Iside et Osiride (Isis en Osiris)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’: Hartman (integraal).

De latenter vivendo (Onopvallend leven)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’: Hartman (integraal), Theunissen.

De liberis educandis (De opvoeding van kinderen; als onecht beschouwd)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit hele oeuvre’: Theunissen.
*Plutarchus, Früauf. *Aanhalingen*. [Redactie: J. Versluys] (*Paedagogische Bibliotheek*, 10), Gron., Versluys, 1881. - Op p. 8-29 vert.
**Gedachten over opvoeding*... (*Groei*, 2), Utrecht, Kemink, 1931, p. 30-36. - Uit cap. 4-20, vert. J. Hemelrijk Sr.

Non posse suaviter vivi secundum Epicurum (Aangenaam leven volgens Epicurus kan niet)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’ en ‘Bloemlezingen uit de Moralia’: Hartman (integraal), Geurts.

Praecepta coniugalia (Voorschriften voor het huwelijk)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’ en ‘Bloemlezingen uit de Moralia’: Theunissen, Koster.

Ad principem ineruditum (Tot een onbeschaafde keizer)
*S[lijper] (E.), *De ongelikte beer aan het bewind*, in: *Herm.*, 8 (1935-1936), p. 10-11. - Fragm.

Quaestiones convivales (Tafeldiscussies)
*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 158-164. - Vnl. lang fragm. uit *Quaest. conv.* (3, 6; p. 160-164).
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’: Hartman (aanzienlijke fragm.).

Quaestiones Platonicae (Platonische vraagstukken)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’: Hartman (*qu.* 10).

An seni sit gerenda res publica (Of een oude man politiek mag bedrijven)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit de Moralia’: Koster.

De sera numinis vindicta (De late bestraffing door de god)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’ en ‘Bloemlezingen uit de Moralia’: Hartman (integraal), Koster, Geurts.

Stoicos absurdiora poetis dicere (Stoïcijnen spreken raadselachtiger dan dichters)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’: Hartman (integraal).

De superstitione (Het bijgeloof)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’ en ‘Bloemlezingen uit de Moralia’: Theunissen, Geurts.

De tranquillitate animi (Gemoedsrust)
**Plutarchus' boekje over de juiste gemoedsstemming*. Vertaald en ingeleid door J.J. Hartman, Leiden, van Doesburgh, 1922. - Herdr. tot: Zutphen, Thieme, ca. 1930. Ook reeds integraal in *De avondzon* (zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’).
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’ en ‘Bloemlezingen uit de Moralia’: Hartman, Zijderveld.

De vitioso pudore (Valse schaamte)
*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’: Hartman (integraal).

De integrale vitae

**T' leven der doorlvchtige Griecken ende Romeynen*... Wt de Griecsche sprake overgeset door M. Iaques Amyot... Te samen van nieus tot gemeen nut verduyscht door A. V[an] Z[uylen] V[an] N[yevelt] ende ten deele by eenen anderen beminder [= Petrus Scriverius?], Leyden, Paedts-Bouwensz., 1603. - Herdr.: Delft, Gerritsen van Beyeren-van Sambrix (sic)-Wtrecht, van Hoogenhuysen, 1644.
**De levens van doorluchtige Grieken en Romeinen, onderling vergeleeken, door Plutarchus*... vertaald, en met zeer vele aantekeningen opgehelderd. [Door Ev. Wassenbergh en Herm. Bosscha], 13 dln., Amst., Allart, 1789-1809. - Herdr.: Dordrecht, Boekee, 1825-1829 (vermeerderd en verbeterd).

Bloemlezingen uit de Vitae

**Keur uit de ‘Vergelijkende Levens’ van Plutarchus*. Bewerkt door H. Beek en A. Leys, Antw., Van Maerlant, 1947.
*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 28 en 59-86, passim. - Enkele korte fragm. uit 7 *Vitae*.
*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, passim. - Talr. fragm. uit verschillende *Vitae*, door diverse vertalers, vaak elders niet recent gepubliceerd.

Meerdere biografieën

*Plutarchus, *Vier Biografieën (Artaxerxes II, Aratos, Galba, en Otho)*. Vertaald en toegelicht door W.P. Theunissen (*Phoenix Klass. Pock.*, 21), Bussum, de Haan-Antw., Stand., 1969. - Leven van Aratus eerder in proefschrift uit 1935.

Een biografieën-paar

Alexander-Caesar

*Plutarchus, *Levens. (Alexander en Caesar)*. Uit het Grieksch door B.H. Ste-

ringa Kuyper, 2 dln. (*Klass. Schr.*, 40-41; 42-43), Amst., van Looy-Gerlings, 1896; 1898. - Herdr. deel I: Zutphen, Thieme, 1927 (herzien door M.Th. Hillen).

**Plutarchus' Levensbeschrijvingen van Alexander [den Groote] en Cajus [Julius] Caesar*, vertaald door M.B. Mendes da Costa (*Wereldbibl.*, 475), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1925.

Demetrius-Antonius

*Plutarchus, *Demetrius. Antonius*. Vertaling G.J. de Vries (*Fibula Klassieke Reeks*, 6), Bussum, Fibula-van Dishoeck, 1972.

Lycurgus-Numa Pompilius

*Plutarchus, *De wetgever van Sparta. De priesterkoning van Rome (Lykoergos en Numa Pompilius)*, vertaald en toegelicht door C.M. Stibbe (*Phoenix Klass. Pock.*, 11), Hilv., de Haan-Antw., Stand., 1966.

Theseus-Romulus

*Plutarchus, *Grondvesters van Athene en Rome (Theseus en Romulus)*, vertaald en toegelicht door C.M. Stibbe (*Phoenix Klass. Pock.*, 1), Zeist, de Haan-Antw., Stand., 1964.

Één biografie

*Vóór 1924: anoniem (1888: Lycurgus).

Aemilius Paullus

*Liedmeier (Christiana), *Plutarchus' Biographie van Aemilius Paullus*. Historische commentaar... Academisch proefschrift..., Utrecht-Nijm., Dekker-Van de Vegt, 1935. - Vert. op p. 1-40. Gr. tekst in bijlage.

Agesilaus

*van Vriesland (Victor E.), *Agesilaos*, Amst., Wereldbibliotheek-Vereniging, 1962. - Vrije bewerking. ‘Slechts enkele malen is de Griekse tekst letterlijk nagevolgd’.

Alexander

*Plutarchus, *Een jongeling verovert de wereld (Alexander de Grote)*, vertaald en toegelicht door S.L. Radt (*Phoenix Klass. Pock.*, 5), Zeist, de Haan-Antw., Stand., 1965.

Antonius

*Plutarchus, *Het leven van Antonius*. Suetonius, *Het leven van Octavianus Augustus*. Vertaald en ingeleid door J.C.B. Eykman (*Meulenh. Min. Pock.*, 19), Amst., Meulenhoff, 1963.

Artaxerxes

*Verbruggen (H.), *Het land van Zarathustra* (*Mare Nostrum*), Antw.-Utrecht, Stand., 1973, p. 61-66. - Vert. van cap. 15-17.

Brutus

**Het Leven Van Marcus Brutus, Uit Plutarchus, Met Staatkundige Bedenkingen over het selve*. Van Don Francisco de Quevedo, Uit het Spaansch vertaald, door M. Smallegange, Amst., ten Hoorn, 1700. - Deels uit het Spaans vertaald, deels uit het Gr.

Caesar

*Plutarchus, *Hij kwam, zag en overwon (Julius Caesar)*, vertaald en toegelicht door S.L. Radt (*Phoenix Klass. Pock.*, 16), Hilv., de Haan-Antw., Stand., 1967.

Camillus

*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’: Hartman (4 cap.).

Cato Maior

*S[lijper] (E.), *Merkwaardige woorden van Cato den Ouden (234-149)*, in: *Herm.*, 8 (1935-1936), p. 59-60. - Cap. 9.

Cicero

*Waele, *Antieke geschiedschrijving*, 1946, p. 99-105. - Cap. 18-22.

Coriolanus

*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’: Hartman (3 cap.).

Crassus

Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’: Hartman (cap. 17-33).

Demosthenes

*Ploetarchos, *Het Leven van Demosthenes*, in het Nederlandsch vertaald door G. Timmermans (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1939. - Herdr.: 1946 (verbeterd).

Dion

*Zie onder ‘Bloemlezingen uit het hele oeuvre’: Hartman (3 cap.).

Pericles

*Mooren (Gerard E.J.), *Plutarchus' Leven van Pericles en enkele gestalten uit Pericles' omgeving* (*Indagationes Noviomagenses ad Res Antiquas Spectantes*, 1), Nijm., Berkhout, 1948. - Op p. 10-71 Gr. tekst en vert.

**Pericles en zijn bouwprogramma*; vertaling: Gerdien Boersma-Zuur, in: *Herm.*, 46 (1974-1975), p. 216-220. - Vert. van cap. 12-14.

Philopoemen

**Plutarchus' Leven van Philopoimen* vertaald door Louise H. Benschop-Greve, MCMXVI, Grav., s.n., 1918. - Vanaf cap. 15 afgewerkt door W.J.M. Benschop.

Pompeius

*Schwartz, *Barnsteen*, 1953, p. 156-162 (= Schwartz, *Verhalen*, 1983[5], p. 156-162). - Cap. 73-75 (gedeeltelijk) en 77-80.

Sertorius

**Ploutarchos' Leven van Sertorius*. Tekst, Nederlandse vertaling, historisch kommentaar. Proefschrift... door Frans Lodewijk Gerard Stenten..., Nijm., Centrale Drukkerij, 1969. - Op p. 16-57 tekst en vert.

Solon

*Ploetarchos van Chaironeia, *Leven van Soloon*, vertaald, ingeleid en toegelicht door M.A. Nauwelaerts (*Klass. Gal.*, 125), Antw., DNB, 1957.

Aanvullende opmerking

H.L. Spiegel maakte ca. 1600 een *Zinspel Numa*, waarbij hij Plutarchus' *Vita Numae* vrij navolgde; eerste volledige uitgave in 1902.

Polybius

(ca. 200-120 v.C.). Grieks geschiedschrijver, afkomstig uit Megalopolis (Arcadië). Werd in 167 naar Rome gedeporteerd, maar drong daar dankzij zijn literaire talenten door tot in de hoogste kringen. In zijn belangrijkste werk, *Historiae* (Geschiedenis; 40 boeken), wil de auteur politiek-militair beschrijven en verklaren hoe Rome tot een wereldmacht is gegroeid. De behandelde periode reikt van 264 tot 144. Ongeveer een derde is bewaard (boeken 1 t/m 5; verder fragmenten uit alle andere boeken).

Integraal

**De Historie Vañ aller Voortreffelycsten Oude Histori Schryver Polybius*... Getrouwlyck Verduytscht Door Ian Lenertz vand' Vennecool, Rott. van Waesberghe/Delff, Gerritsen, 1640.

Fragmenten

*Koch (W.), *Een ontaardingsverschijnsel in de oudheid*, in: *Herm.*, 2 (1929-1930), p. 114-116. - 37, 4, 4-9.

*Waele, *Antieke geschiedschrijving*, 1946, p. 84-95. - 4 fragm.

*Devroye (Irena)-Kemp (Lysiane), *Over de historische methode van Polybios* (*Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie..., Klasse der Letteren*, 28),

Brussel, Paleis der Academiën, 1956. - Met passim citaten in vert.; zie register op p. 219-229.

*Eyben (E.)-Wouters (A.), *Scipio ontmoet Polybius. Polybius, XXXI, 23 e.v.*

Tekst, vertaling en commentaar in: *Lampas*, 10 (1977), p. 90-119. - 31, 23-30. Deels (23, 2-25, 1) opgenomen in: Eyben, *Jong zijn*, 1979, p. 55-57.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 178-192, passim. - Vert. van talr. fragm., door W.A. van Lakwijk en F.J. Meijer.

*Wallinga (H.T.), *Een aardrijkskundeles van Polybius*, in: *Lampas*, 19 (1986), p. 208-219. - Op p. 213-214 vert. van 3, 36-38.

*Speelman (Dirk), *Polybius over de invloed van de muziek (Pol. 4. 20-21)*, in: *Kleio*, N.R., 19 (1989-1990), p. 35-46. - Met op p. 36-37 vert. van 4, 19, 13-4, 21.

*Verdin (Herman), *Polybius over het Agathoclesdrama*..., in: *Sacris Erudiri*, 31 (1989-1990), p. 443-454. - Met vert. van 15, 33-36.

Aanvullende opmerking

W. van Haren vertaalde een fragm. (1742: 24, 8-10).

Polybus

(einde 5de-begin 4de eeuw v.C.). Grieks arts, schoonzoon van Hippocrates en leraar op Kos. Schreef misschien enkele geschriften uit het *Corpus Hippocraticum*.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 168-172. - Fragm. uit *De salubri diaeta* (Gezonde voeding).

Polycarpus

(ca. 70-156 n.C.). Bisschop van Smyrna in Klein-Azië, door de apostel Johannes aangesteld, een van de 'Apostolische Vaders'. Stierf waarschijnlijk in 156 de marteldood. Van zijn in het Grieks gestelde brieven is alleen de *Epistula ad Philippenses* (Brief aan de gemeente van Philippi) bewaard, grote delen in het Grieks, het geheel in een Latijnse vertaling. Vanaf de 16de eeuw werd deze brief herhaaldelijk in het Nederlands vertaald. Wij noemen drie integrale vertalingen uit de laatste decennia:

*Franses, *Apostolische Vaders*, 1941, p. 144-151.

*Klijn, *Apostolische Vaders*, I, 1966, p. 116-122.

*Ignatius van Antiochië, 1981 (zie onder **Ignatius**). - Op p. 185-196 vert. van Polycarpus' brief, door de Benedictinessen van Bonheiden.

Pompeius Trogus

(einde 1ste eeuw v.C.). Romeins historicus, auteur van de niet bewaarde wereldgeschiedenis *Historiae Philippicae* (Philippische geschiedenissen; 44 boeken). Justinus Historicus maakte er een samenvatting van. Zie aldaar.

Pomponius

(Lucius (?) Pomponius; ca. 100 v.C.). Latijns dichter uit Bononia (Bologna), auteur van zogenaamde *fabulae Atellanae*, grove volkskluchten genoemd naar de Zuiditalische stad Atella. 70 titels zijn bekend, slechts ca. 200 verzen bewaard.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 88-92. - Tekst en vert. van fragm.

Porphyrius

(232/233-ca. 300 n.C.). Grieks filosoof, afkomstig uit Tyrus, later o.m. actief te Rome in neoplatoonse kringen (o.m. leerling, biograaf en uitgever van Plotinus; zie aldaar). Meer dan 70 titels worden aan hem toegeschreven. Daaronder een geschiedenis van de filosofie, waaruit de biografie van Pythagoras is bewaard, andere filosofische en filologische werken (o.m. commentaren op Plato, Aristoteles en uiteraard Plotinus), historische, autobiografische en polemische geschriften (o.m. tegen de christenen). Slechts een klein aantal is integraal of goeddeels bewaard, van de rest kennen we soms fragmenten.

Vita Plotini (Biografie van Plotinus)

*Peeters (Fl.), *De hymne in Porphyrios' 'Vita Plotini'*, in: *Nova et Vetera*, 16 (1934), p. 384-387. - Met prozavert.

*Zie onder **Plotinus**, 'Integraal': Ferwerda.

Vita Pythagorae (Biografie van Pythagoras)

*Zie onder **Jamblichus**, 'Vita Pythagorae': van Rooijen-Dijkman, p. 103-122.

De Abstinentia (Vegetarisme)

*Zie onder 'De antro nympharum': Mead/Brandt.

*Guépin (J.P), *De beschaving*, Amst., Bakker, 1983, p. 445-446. - Vert. van 2, 28b-30.

De Antro Nympharum (De nimfengrot)

*Mead/Brandt, *Gnosis*, V, 1908, p. 38-43. - Fragm. uit *De antro* en *De abstinentia*. Herdr.: Mead (G.R.S.), *De Mysteriën van Mithra - Een Mithrisch Ritueel* [Nederlandse vertaling: Johanna Brandt], Amst., Schors, 1979.

*Porphyrius, *De grot van de nimfen. Over een passage uit de Odyssee van Homerus*. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Cornelis Verhoeven e.a. (*Amboboeken*), Baarn, Ambo, 1984. - Met Gr. tekst op p. 83-94.

In Ptolemaei Harmonica (Over de harmonieleer van Ptolemaeus)

*v. Deventer (Ch.M.), *Een oude wiskundige natuurwet*..., in: *Euclides*, 6 (1929-1930), p. 49-64. - Met tekst en vert. van fragm.

Posidippus

(ca. 275 v.C.). Grieks epigrammendichter. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Possidius

(ca. 370-ca. 440 n.C.). Latijns-christelijk schrijver. Leerling en vriend van Augustinus, leefde met hem in het klooster van Hippo en werd in 397 bisschop van Calama (Numidië). Hij schreef ca. 432 een *Vita Augustini* (Leven van Augustinus), over diens activiteiten en geschriften, levenswijze, laatste dagen en dood.

*‘*Veel te laat heb ik jou liefgekregen’*, 1986 (zie onder **Augustinus**, bloeml.), p. 21-104. - Integrale vert. en comm., door T.J. van Bavel.

Praxilla

(midden 5de eeuw v.C.). Griekse dichteres uit Sicyon. Slechts enkele verzen van haar hymnen, dithyramben, scolia enz. zijn bewaard.

**Spiegel*, 1988, p. 132. - 2 vv. (fragm. 3) in vert. van P. Claes. Eerder in: *Kleio*, N.R., 4 (1974-1975), p. 44.

Priapea

(Priapus-gedichten). Fallische gedichten rond de vruchtbaarheidsgod Priapus zijn zowel uit graffiti als uit het werk van ‘canonieke’ auteurs bekend (epigrammen uit de *Anthologia Graeca*, verzen van Tibullus, Horatius, *Appendix Vergiliana*, Martialis, Petronius). De naam *Priapea* dient meer bepaald om een verzameling aan te duiden van 80 anoniem overgeleverde, doorgaans weinig omvangrijke, Latijnse Priapus-gedichten. Deze verzen in epigrammatische trant zijn misschien het werk van één auteur die schreef op het einde van de eerste eeuw n.C., hoewel dit niet bewezen is.

*Van Hoye (Véronique), *Vrouw en seksualiteitsbeleving*, in: *Didactica Classica Gandensia*, 29-30 (1989-1990), p. 160-253. - Op p. 203 vert. van *Priap.* 35, door L. Mariën.

*Guépin (J.P.), *De kunst van Janus Secundus*..., Amst., Bakker, 1991. - Op p. 104-105 *Priap.* 8: tekst en vert. H.-J. van Dam.

Proba

(Faltonia Betitia Proba; midden 4de eeuw n.C.). Latijns-christelijke ‘dichteres’, van voorname Romeinse stand. Stelde ca. 360 een *Cento Vergilianus* (Vergilius-cento) samen, 694 hexameters, om de bijbelse geschiedenis (van schepping tot zondvloed) en de verlossingsgeschiedenis (van geboorte tot hemelvaart) te verheerlijken.

**Geboorteverhalen van Jezus*..., Boxtel, Katholieke Bijbelstichting-Brugge, Tabor, 1988, p. 138-139. - Vert. van 2 fragm., door Dorothee van Paassen.

Probus

(Marcus Valerius Probus; 2de helft 1ste eeuw n.C.). Latijns grammaticus, tekstuitgever en - verklaarder. Een van de weinige échte geschriften op zijn naam is het *De litteris singularibus* (Over letterafkortingen), dat grotendeels handelt over

notae iuris = afkortingen in rechtsteksten. Zie onder ***Juridica anonyma***: Spruit-Bongenaar, 1987.

Proclus Constantinopolitanus

(1ste helft 5de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver. Werd in 434 patriarch van Constantinopel. Hij nam in de leerstellige conflicten van zijn tijd een gematigde houding aan. Zijn oeuvre omvat enkele *Epistulae* (Brieven) en *Orationes* (Toespraken), in de stijl van de door hem vereerde Johannes Chrysostomus.

*_Paasfeest_, 1989, p. 19-24 en 47-51. - Vert. van _or._ 10-11, door J.M. Tevel.

Proclus Philosophus

(412-485 n.C.). Grieks neoplatoons filosoof, afkomstig uit Constantinopel, maar vooral actief te Athene. Van deze systematische geest zijn ca. 50 titels bekend, voor een groot deel samenvattingen van en commentaren op Plato e.a. Opvallend zijn de 7 bewaarde _Hymni_ (Hymnen) tot godheden.

Hymni

*_De Hymnen van Proclus_, vertaald uit 't Grieks door K.H.E. de Jong, Den Haag, van Stockum, 1952. - Inl. en metr. vert. 2 fragm. opgenomen in: _Spiegel_, 1988, p. 221.

Procopius

(ca. 500-na 555 n.C.). Byzantijns-Grieks historicus. Hij was afkomstig uit Caesarea, bekleedde belangrijke functies in Constantinopel en was vertrouweling van Justinianus' generaal Belisarius. Zijn belangrijkste geschriften: _Bella_ (Oorlogen; 8 boeken), een relaas van Justinianus' krijgsverrichtingen; _De aedificiis_ (Bouwwerken; 6 boeken), een beschrijving van de architecturale prestaties van de keizer. Merkwaardig is de _Historia arcana_ (ook: _Anecdota_; Geheime geschiedenis), een virulent pamflet tegen het keizerspaar, waarbij ook Belisarius en zijn vrouw niet ontzien worden.

*Hadas/Schwartz, _Geschiedenis van Rome_, 1959, p. 242-286, passim. - Korte fragm. uit de 3 geschriften.

Historia Arcana

*Procopius, _Geheime geschiedenis van Byzantium. Zesde eeuw_. (Uit het Oudgrieks vertaald en van een nawoord voorzien door Gerrit Komrij) (_Klassieke Curiosa_, 7), Amst., Arbeiderspers, 1970.

Prodicus

(2de helft 5de eeuw v.C.). Grieks sofist en retor uit Keos, die zich ook met taalkwesties bezighield. Van zijn geschriften is weinig bewaard.

*Raedemaeker, _Vóórsokratici_, 1953, p. 346-350. - Indirecte citaten.
*Bakker, _De mens_, 1986, p. 66-76. - Enkele fragm., o.m. het uit Xenophons _Memorabilia_ bekende verhaal van ‘Heracles op de tweesprong’.

Propertius

(Sextus Propertius; ca. 50-15 v.C.). Latijns dichter van 4 boeken *Elegiae* (Elegieën). In de eerste drie boeken staan de liefde en een geliefde met de naam ‘Cynthia’ centraal, het vierde boek bevat ook andersoortige gedichten. Wij volgen de thans gangbare indeling in 4 boeken, niet de ‘Lachmanniaanse’ editie in 5 boeken.

Integrale vertaling

*Propertius, *Elegieën*. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door W.A.M. Peters (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1991.

Meerdere gedichten

*Macquet, *Proeven*, 1786, p. 159-174. - Bevat vert. van 1, 1-2; 2, 1-3 en 14-16.

*Hall, *Navolgingen*, 1855. - 1, 2; 3, 1 en 8, 17-60; 4, 6. Gedeeltelijk vroeger (1820) gepubliceerd.

*Hartman (J.J.), *Een en ander over Propertius*, in: *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde*, VI, 7 (1906), p 145-182. - Met prozavert. van 3, 23; 3, 7; 4, 11 en kleinere fragm.

*Gelder, *Latijnse lyriek*, 1949, p. 205-267. - Vert. van 40 gedichten, in de oorspr. versmaat.

*Evenepoel (Willy), *Propertius' Elegie IV, 7: een interpretatie-ontwerp*, in: *Kleio*, N.R., 1 (1971), 1, p. 13-30. - Met prozavert., en

*Evenepoel (W.), *Humor in de klassieke Latijnse lyriek*..., in: *Kleio*, N.R., 17 (1987-1988), p. 66-84. - Met tekst en vert. van 1, 3.

*Guépin (J.P.), *Allemaal raadsels, eh?*, Amst., Arbeiderspers, 1974. - Op p. 45-50 vert. van 1, 11 en 15; 2,15 en 29a; 3, 24-25. Vert. in rijmende alexandrijnen. Eerste publ.: 1969. 3, 24-25 opgenomen in: *Latijns nummer*, 1986, p. 196-198, en

**Cynthia. Latijnse liefdeselegieën van Propertius, Waardenburg en Tibullus* in alexandrijnen vertaald door J.P. Guépin, Wildert, Carbolineum pers, 1991. - Bibliofiel. Bevat (opnieuw) 1, 15; 2, 15 en 29a; 3, 24-25.

**Gedichten van twee Latijnse dichters: - Catullus - Propertius*..., in: *Restant*, 10 (1982), 3, p. 163-186. - Vert. van Propertius in vrije vv. door André Lefevere op p. 174-186. 9 elegieën (boek 1: 5, 7 en 12; boek 2: 4, 12, 15 en 22; boek 3: 8 en 23).

*van der Paardt (Rudi), *In de ban van Cynthia. Enkele elegieën van Sextus Propertius vertaald en toegelicht*, in: *Maatstaf*, 30 (1982), 8-9, p. 65-72. - Versvert. van: 1, 1, 2, 3 en 6, en

**Latijns nummer*, 1986, p. 190-192. - Versvert. van 1, 7 en 9.

**Latijns nummer*, 1986, p. 192-195. - Vert. van 2, 14-15 door Karel van Eerd.

Één volledig gedicht

*Bilderdijk (W.), *Mengelpoezij* [1ste deel], Amst., Doll, 1799, p. 286-287. - Vert. van 1, 18.

*Koster (Edward B.), *Liefde's Dageraad*..., Deventer, Kreunen, 1890, p. 83-87. - Vert. van 4, 11. Herdr. in: Koster, *Verzamelde gedichten*, 1903, p. 405-408. Vv. 1-18 en 61-102 met Lat. tekst opgenomen in: *Muziek*, 1944, p. 199-201.

*Scheltema (Marietje), *Et bene habet (Propertius IV 11)*, in: *Herm.*, 31 (1959-1960), p. 21-23. - Vrije, berijmde vert. in strofen, hier en daar bekort.

*IJsewijn-Jacobs, *Latijnse lyriek*, 1970, p. 19-20. - 3, 10 metr. vertaald, door Clem Wyland [= John Wynen].

*Knecht (D.), *Propertius, Elegie II, 15*, in: *Didactica Classica Gandensia*, 14 (1974), p. 65-83. - Met prozavert.

*Eyben, *Jong zijn*, 1979, p. 50-51. - Prozavert. van 2, 7.

*den Boeft (J.), *Oorlog en vrede in de augusteïsche poëzie*, in: *Lampas*, 19 (1986), p. 379-392. - Met prozavert. van 1, 22.

*_Propertius, boek 1, carmen 2_. (Vertaling Rieuwert van Bodegraven e.a.), Arenaportae, Mercator Pers, 1984. - Tekst en twee vert. van 1, 2. Bibliofiel.

Aanvullende opmerking

Een klein fragm. werd o.m. vertaald door J. de Haes (1724: 4, 14, 11-38).

Prosper Aquitanus

(Prosper Tiro; ca. 390-ca. 460 n.C.). Latijns-christelijk schrijver en dichter. Mengde zich als leek-theoloog en als monnik (in Marseille) in het leerstellige debat over genade en predestinatie. Hij bestreed de Zuidgallische (semi)pelagianen met aan Augustinus ontleende argumenten. Van zijn geschriften noemen wij: *Carmen de ingratis* (Gedicht over de ondankbaren [én 'genade-lozen']), in 1013 hexameters; 106 *Epigrammata ex sententiis Augustini* (Puntdichten naar uitspraken van Augustinus); 2 *Epistulae* (Brieven), waarvan één aan Augustinus. Ook de 2 boeken *De vocatione omnium gentium* (De roeping van alle volkeren) staan op zijn naam, al wordt zijn auteurschap betwijfeld. In de Nederlanden heeft vooral de jansenist Andreas Vander Schuur (1656-1719) grote belangstelling getoond voor het oeuvre van Prosper.

*_Bode, met twee Seyndt-Brieven, Prosperi eñ Hilarii, aen Augustinum_... Wt het Latijn verduyscht, ende met ettelijcke Aen-merckinghen op de kant verrijckt, door Hadrianum Georgium Smoutium, Rott., Van Waesberghe, 1608. - Op f. 5^{R}-14^{V} integrale vert. van Prospers *epist.* 1 (= Aug., *Epist.* 225).

*_Augustinus en De Leering der Genade verdedigd In den Brief van Sint Prosper aan Ruffinus_, [Utrecht, vanden Eynden], 1684. - Integrale vert. van Prospers *epist.* 2, door Andreas Vander Schuur.

*_Gedigt van de H. Prosper tegen d'Overblijfselen van 't Ondankbaar Pelagiaandom_. in 't Neerduits vertaald, [Utrecht, vanden Eynden], 1685. - *Carm. de ingrat.* integraal vertaald, de *praef.* op rijm, de rest in proza. Vertaler is Andreas Vander Schuur.

*Schuur, *Antwoord*, I, 1688. - Vertaalt passim fragm. van Prosper i.v.m. de genadeleer.

*_Het Gedigt van den H. Prosper Tegen d'Ondankbaren of Halfpelagianen_ In Neerduitsch Rijm vertaeld, Utrecht, van den Eynden, 1688. - Ook deze integrale berijming is van Andreas Vander Schuur. Verbeterde herdr., met de Lat. tekst, in: *Christelijke Rijmdigten en Gezangen*, door A.V.S., 1709, p. 2-103.

*_De Boeken van de Roepinge aller Volkeren_... vertaeld en opgesteld door A.V.S. [= Andreas Vander Schuur], Utrecht, [vanden Eynden], 1700. - Hierin integrale vert. van *Vocat. gent.*

*Bilderdijk (Willem), *Nasprokkeling*, Brussel, Brest van Kempen, 1830, passim. - Vert. van 8 *epigr.* van Prosper. Herdr. o.m. in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, XIV, 1859, p. 391-413, passim.

Protagoras

(ca. 485-415 v.C.). Grieks sofist, afkomstig uit Abdera en o.m.

actief te Athene. Hij is het best bekend dankzij zijn optreden in Plato's gelijknamige dialoog én vanwege zijn *homo-mensura*-stelling (de mens als maat van alle dingen). Minieme fragmenten zijn bewaard.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 327-334. - 8 fragm., indirecte citaten en testimonia.

*Bakker, *De mens*, 1986, p. 19-38. - Fragm., teksten uit Plato en Aristoteles.

Prudentius

(Aurelius Prudentius Clemens; 348-ca. 410 n.C.). Latijns-christelijk dichter. Spanjaard van geboorte, retorisch en juridisch geschoold, bekleedde hoge ambten, maar keerde zich op rijpe leeftijd helemaal naar de christelijke poëzie. Zijn (volledig bewaard) oeuvre, door hemzelf in 405 uitgegeven, maakt van Prudentius de grootste onder de christelijke dichters van de Oudheid. Wij volgen de orde van zijn eigen editie: een autobiografische *Praefatio* (Voorrede); *Cathemerinon liber* (Daggetijdenboek), 12 liederen voor verschillende momenten van de dag en van het kerkelijk jaar; *Apotheosis* (Vergoddelijking), een apologie van de triniteitsleer; *Hamartigenia* (Zondeoorsprong), een leerdicht tegen het gnostisch dualisme; *Psychomachia* (Zielegevecht), een reeks dramatische ‘duels’ tussen deugden en ondeugden; 2 boeken *Contra Symmachum* (Tegen Symmachus), over de strijd tussen geloof en heidendom, vnl. rond het altaar van Victoria; *Peristephanon liber* (Boek ter bekransing), 14 episch-dramatische liederen ter ere van Spaanse en Romeinse martelaren; *Tituli historiarum* (Onderschriften bij verhalen), vaak ook *Dittochaeon* (Dubbele spijs?) geheten, 49 kwatrijnen bij taferelen uit het O.T. en het N.T.; een *Epilogus* (Nawoord) bij het geheel. Tot in onze eeuw hebben Nederlandse literatoren, van Jeremias de Decker via Willem Bilderdijk tot J.W. Schulte Nordholt, zich tot omdichtingen van (gedeelten van) dit gevarieerde oeuvre aangetrokken gevoeld. Vooral de Prudentiaanse ‘hymnen’ (Walpole, nrs. 20-30) werden dikwijls vertaald.

(Uit) verschillende bundels

**Aurelius Prudentius Klemens Lofzangen*, vertaald door G. Kempher, Leyden, Meul, 1712. - Omdichtingen van *Praef.* en *Cath.*, met uitvoerige aantekeningen.

*Bilderdijk (Willem), *Sprokkelingen*, Rott., Immerzeel, 1821. - Op p. 59-61 en 75-78 vrije navolgingen van *Cath.* 12, 1-36 en *Epil.* Herdr. o.m. in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, V, 1857, p. 180-204, passim.

**Geschiedenis der Christelijke Kerk in tafereelen*..., Tweede deel, Amst., Portielje, 1853. - Op p. 123-132 een dozijn fragm. uit *Perist.* en *Cath.*, vertaald door B. ter Haar.

*Brakman, *Opstellen*, 1926, p. 202-223. - Voorstelling van heel het oeuvre met passim korte fragm. in prozavert.

*Meer, *Christus' oudste gewaad*, 1949. - Met passim vert., vooral uit *Perist.* en *Tit.*

*Mönnich, *Koningsvanen*, 1990. - Met rijke bloeml. uit alle werken; de p. 170-383 zijn volledig aan Prudentius gewijd.

Apotheosis

*Bilderdijk (Willem), *Nieuwe mengelingen*, Eerste deel, Amst., IJntema, 1806, p. 145-148. - Vrije navolging van *Apoth.* 435-502. Herdr.: 1832 en 1835, alsook in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, XIII, 1859, p. 117-120.

Cathemerinon Liber

**J. de Deckers Gedichten*..., Amst., Colom, 1656, p. 103-113. - Berijmde vert. van *Cath.* 12. Verschillende herdr., tot: *Alle de Rym-oeffeningen*..., Eerste deel, Amst., Bosch etc., 1726 (p. 307-317).

*ter Haar (B.), *Begrafenislied. Naar het Latijn van Prudentius*, in: *Almanak voor het Schoone en Goede*, 20 (1840), p. 173-175. - Vert. van *Cath.* 10, 117-156. Opgenomen in *Geschiedenis der Christelijke Kerk*, II, 1853 (cf. supra), p. 131-132, en in: Haar, *Gedichten*, 1876, p. 568-569.

*Bilderdijk (Willem), *Nasprokkeling*, Brussel, Brest van Kempen, 1830, p. 25-31. - *Cath.* 12 integraal vertaald. Herdr. o.m. in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, VI, 1857, p. 190-194.

*Smit, *Glorie*, 1940, p. 7. - Vertaalt 4 'liturgische' strofen van *Cath.* 1.

Hymnen en liederen*, 1964 (zie onder ***Hymni Christiani Latini*), p. 20-35. - Tekst en vert. van *Cath.* 1 en fragm. uit *Cath.* 10 en 2, door J.W. Schulte Nordholt. Herdr. in: Biezen-Schulte Nordholt, *Hymnen*, 1967, p. 24-31. *Cath.* 1 (tekst en vert.) ook in: *Herm.*, 63 (1991), p. 319-321.

**Gezangen*, 1965, nr. 24. - Vert. van 5 'liturgische' strofen uit *Cath.* 12, door J.W. Schulte Nordholt.

*Biezen-Schulte Nordholt, *Hymnen*, 1967, p. 32-33. - Tekst en vert. van *Cath.* 12, 125-132, door J.W. Schulte Nordholt.

Lofzangen der latijnse Kerk*, 1970 (zie onder ***Hymni Christiani Latini*), p. 36-53. - Tekst en metr. vert. van fragm. uit *Cath.* 1-2 en 5-6, door F. van der Meer.

*Evenepoel (W.), *Een stukje oudchristelijke poëzie: Prudentius' Hymnus ante cibum*, in: *Kleio*, N.R., 7 (1977), p. 162-172. - Op p. 164-170 integrale tekst en vert. van *Cath.* 3.

Hamartigenia

*Bilderdijk (Willem), *Nieuwe vermaking*, Rott., Smit, 1829, p. 182. - Berijmde vert. van *Hamart., praef.* 20-24. Herdr. o.m. in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, XIV, 1859, p. 383.

Peristephanon Liber

*_Aurelius Prudentius Klemens Lofzangen op de H.H. Martelaren_, vertaald door Joan Nanning, Amst., Tielenburg, 1740. - Integrale berijmde vert.

*van den Bosch (Jan Walter Maria), _De liturgie van St. Laurentius_..., Breda, Vermijs, 1963. - Passim een 100-tal vv. uit _Perist._ 2 in proza vertaald.

*de Jong (K.H.E.), *Oosters-Hellenistische mysteriën* (*Cultuurhistorische Monografieën*, 13), Den Haag, Servire, 1949, p. 85-87. - Versvert. van *Perist.* 10, 1011-1050 (taurobolium).

Praefatio

*Mönnich, *Koningsvanen*, 1990, p. 170-171. - Metr. vert.

*van Assendelft (Marion M.), *Prudentius*..., in: *Herm.*, 63 (1991), p. 311-321. - Met tekst en prozavert. van *Praef.*

Psychomachia

**Psychomachie van Aurelius Prudentius Clemens*... in het Hollandsch vertaald door C. Nuyen..., Amst., Limburgia, 1925. - Integrale metr. vert.

Contra Symmachum

*Vollenhove, *Poëzy*, 1685, p. 758-759. - Vert. van 30 vv. uit *C. Symm.* 2, 488-539.

**Vertaling uyt het tweede boek van Prudentius, tegen Summachus* [sic]. door Coenraet Droste, Grav., van Kessel, 1732. - Berijmde vert. van *C. Symm.* 2, 91-269.

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 289-290. - Prozavert. van *C. Symm.* 2, 598-635.

*Evenepoel (W.), *De rol van Rome in de heilsgeschiedenis*..., in: *Herm.*, 63 (1991), p. 322-330. - Met tekst en prozavert. van *C. Symm.* 2, 578-640.

Psalmus responsorius

(Beurtgezang; 4de eeuw n.C.). Latijns loflied op de Moeder Gods, in 1965 uit een papyrus van Barcelona uitgegeven. De in ongelijke ‘abecedarische’ strofen ingedeelde tekst is slechts voor de helft bewaard. De anonieme auteur schijnt vooral bij apocriefe evangeliën (*Protevangelium Jacobi*) aan te leunen.

**Apokriefen*, I, 1984, p. 97-101. - Vert. A.A.R. Bastiaensen-A. Hilhorst.

Ptolemaeus Gnosticus

(einde 2de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver, behorend tot de Valentiniaanse gnosis in Rome (?). Hij schreef een *Epistula ad Floram* (Brief aan Flora), om deze christin de ware godsleer (van de gnostici) bij te brengen. Wij kennen twee integrale Nederlandse vertalingen:

*_Origenes_ VI..., 1926 (zie onder **Origenes**), p. 205-214. - Vert. door H.U. Meyboom.
*Duinkerken, _Wereldhistorie_, 1946, p. 8-16.

Publilius Syrus

(vroeger meestal Publius Syrus genoemd; 1ste eeuw v.C.). Latijns auteur van zogenaamde mimen. Kwam als slaaf uit Antiochia naar Rome. Van zijn werken is nagenoeg niets substantieels bewaard. Maar uit de

mimen werden al vroeg kernachtige moraliserende gezegden, *sententiae*, geselecteerd en tot een verzameling gebundeld. Deze eertijds populaire collectie, o.m. gebruikt als schoolboek, beslaat ca. 700 eenregelige verzen, die wellicht niet alle van Publilius' hand zijn.

**Gulde Spreuken*, van Pvblivs Syrvs, ten dienste van de Delfsche schole vertaelt, en op rijm gestelt door A[drianus] R[avestein], Delff, Waalpot, 1633. - 269 in vv. én woordelijk vertaald.

**D'Esopisse Verdigsels van Phaedrus... als mede d'uytgelese Tooneelspreuken van Publius Syrus*, Leyden, le Carpentier, 1672. - 348 + 27 spreuken in proza. Herdr.: Amst., van Lotten, 1693.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 103-105. - O.m. door Petronius bedacht *mimus*-fragm. van *Sat.* 55.

*Schockaert, *Bloemlezing*, 1942, p. 278-323. - Uitgebr. keuze uit de *Sententiae*; tekst en berijmde vert.

*Jong, *Antieke wijsheid*, 1952, p. 29-34. - Vert. van ‘een bloemlezing’.

Aanvullende opmerking

C. Verhoeven (1979) vertaalde en wijdde een opstel aan *Sent.* 150 (de schaduw van één haar).

Pythagoras

(2de helft 6de eeuw v.C.). Grieks filosoof, afkomstig uit Samos maar vooral actief in het Zuiditalische Croton, waar hij een religieuze gemeenschap met strenge leefregels stichtte en met zijn absoluut gezag leidde. Wellicht heeft Pythagoras zelf niets te boek gesteld, wat het afbakenen van zijn belang moeilijk maakt. De Pythagoreeërs, zijn ‘volgelingen’ aan wie de bewaarde fragmenten worden toegeschreven, geloofden in de metempsychose, hechtten veel belang aan ‘reinheid’ en beschouwden het getal als grondslag van de wereldorde; ze zijn verder bekend dankzij hun prestaties op muzikaal en mathematisch vlak. Biografieën van Pythagoras werden geschreven door Porphyrius en diens leerling Jamblichus (zie aldaar). Het hexametrische *Carmen aureum* (Gouden verzen; 71 vv.), een later maaksel, had veel bijval. Hierocles Platonicus (zie aldaar) schreef er een commentaar op.

*Postelman (A.), *Het Leeven en de Leere van den grooten wysgeer Pythagoras*..., Amst., Roman, 1724. - Op p. 36-47, passim, uitspraken en 2 ‘brieven’ van Pythagoras.

**Pythagoriana. Verzameling van... lessen en voorschriften, van den wijsgeer Pythagoras* [vertaald door Hendrik Kuyper, Gtz.], Hoorn, Vermande, 1838. - 1000 ‘spreuken’ vertaald. Herdr.: *Duizend spreuken der oudheid*..., Amst., van Kesteren, 1851.

**Gulden verzen*, 1911, p. 9-14 (= 1979^3, p. 1-6). - Op p. 45-51 (= 1979^3, p. 37-43) ‘Pythagoreesche ethische zinsneden uit Stobaeus’.

*Zie ook onder **Hierocles Platonicus**: Commentaren; prozavert. van het *Carmen aureum*.

*_De gulden Verzen van de Pythagoreërs_, in: Verwey (Albert), _Hendrick Laurensz. Spieghel_, Gron.-Den Haag, Wolters, 1919, p. 173-175. - Opgenomen in: Verwey (Albert), _Dichtspel. Oorspronkelijke en vertaalde gedichten_..., Amst., Arbeiderspers, 1983, p. 597-599.

*Raedemaeker, _Vóórsokratici_, 1953, p. 78-81 en 97-99. - Testimonia en het _Carmen aureum_.

*Schröeder (J.A.), _Apollo en Dionysus_..., Amst., Veen, 1954, p. 64-65. Fragm. van het _Carmen aureum_. Zie ook: _Nobele geest_, in: _Herm._, 27 (1955-1956), p. 84-87 en 105-107.

*Meijer (P.A.)-Mansfeld (J.) e.a., in: _Herm._, 53, 2 (1981). - Themanummer gewijd aan Pythagoras met vert. van een aantal testimonia en verschillende fragm.

*Joyce & Co [= Geerten Meijsing], _Venetiaanse brieven_... (_Privé-Domein_, 78), Amst., Arbeiderspers, 1982, p. 183-185. - Vert. van 28 uitspraken van Pythagoras.

Q

Quadratus

(begin 2de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver uit Klein-Azië, tot de 'Apostolische Vaders' gerekend. Hij schreef ca. 125 een aan keizer Hadrianus gerichte *Apologia* (Verweerschrift), waarvan een klein fragment geciteerd wordt door Eusebius (*Hist. eccl.* 4, 3, 2). Wij noemen twee Nederlandse vertalingen:

*Cramer, *Apologeten*, 1908, p. 1-2.
*Klijn, *Apostolische Vaders*, III, 1967, p. 125-127. - Voorstelling en vert. Herdr.: 1983 (p. 122-124).

Quintilianus

(Marcus Fabius Quintilianus; ca. 35-100 n.C.). Befaamd Romeins leraar in de welsprekendheid, afkomstig uit het Spaanse Calagurris. In zijn *Institutio oratoria* (De opleiding in de welsprekendheid; 12 boeken) brengt hij zijn ervaringen en belezen ideeëngoed samen. Het elementaire onderwijs, de bestaande retorenscholen en de theorie van de verschillende onderdelen van de redekunst komen aan bod. Vooral het 10de boek had veel succes: daarin geeft de auteur een leerrijk overzicht van de Griekse en Romeinse literatuur. Andere geschriften zijn verloren of van twijfelachtig auteurschap. Dit laatste geldt o.m. voor 2 verzamelingen *Declamationes* (Schoolredes).

**Van 't Onthouden...; Van het Lachen*... in het Nederlants vertaelt, door Willem van Schaep..., Leyden, van Gaesbeeck, 1677; 1677. - *Inst.* 11, 2; 6, 3.
**Schets der hedendaagsche opvoedinge, gevolgd door... drie hoofddeelen van Quintilianus, over de opvoeding der ouden*, Amst., den Hengst, 1784. - Op p. 73-97 bekorte vert. van *Inst.* 1, 1, 1-20; 1, 2, 1-26; 1, 3, 1-16.
*K[norringa], (H.), *Quintilianus*..., in: *Herm.*, 8 (1935-1936), p. 117-122 en 149-153. - Bevat vertaalde fragm. uit *Inst.*
*Jong, *Antieke welsprekendheid*, 1949, p. 220-223. - Enkele fragm., vooral uit *Inst.* 10.
*Beukers, *In transitu*, I, 1957, p. 10-17. - Tekst en vert. van *Inst.* 6, *praef.*
*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 109-111. - Uit *Inst.* 10, 1, 85-109.
*Nauwelaerts (M.A.), *Opvoeding en onderwijs in het verleden. Teksten en documenten*, I, Leuven, Acco, 1972, p. 36-37. - 4 fragm. uit boeken 1 en 2. Herziene herdr.: 1978 (p. 40-43).
*Eyben (Emiel), *Opvoeding en onderricht in het oude Rome*, in: *Digo. Didactiek in het Geschiedenisonderwijs*, 2 (1978-1979), p. 77-90; 3 (1979-1980), p. 17-28.

66-83. - Bevat een aantal, deels ook elders gepubliceerde, vert. van fragm. uit *Inst.* Zie b.v.: Eyben, *Jong zijn*, 1979, p. 15-20 (vert. van *Inst.* 1, 2).

*Derksen (Marcel) e.a., *Hektors noodlot*..., Emmeloord, Hermaion, 1991, p. 180-181. - Vert. van *Inst.* 10, 1, 46-51.

Quintus Smyrnaeus

(Quintus van Smyrna; 3de eeuw n.C.). Grieks episch dichter uit Smyrna, auteur van het bewaarde *Posthomerica* (Vervolg op Homerus; 14 boeken), waarin verhaald wordt wat er gebeurde na de *Ilias*.

*Lamot (B.), *Quintus Smyrnaeus, schakel tusschen Homeros en Vergilius*, in: *Nova et Vetera*, 23 (1942), p. 48-61. - Bevat prozavert. van fragm. (totaal een goede 100 vv.).

R

Regula Magistri

(Regel van de Meester; 6de eeuw n.C.). Uitvoerige Latijnse kloosterregel, in de vorm van vragen van leerlingen en antwoorden van de 'Meester', waarschijnlijk in Midden-Italië geschreven en nauw verwant aan de *Regula* van Benedictus. Vragen van interdependentie of gemeenschappelijke bron(nen) van beide regels zijn de laatste tijd aan de orde, maar niet beslecht. Wij kennen één integrale Nederlandse vertaling:

**De Regel van de Meester*. Vertaald door Hedwig Vrensen, vanaf hoofdstuk II Nicolaas Boer, Bonheiden, Priorij Bethlehem, 1974.

Rhianus

(3de eeuw v.C.). Grieks grammaticus, episch dichter en epigrammatist. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Romanus Melodus

(ca. 490-ca. 560 n.C.). Grieks-christelijk hymnendichter. Geboren te Emesa (Syrië), bijna heel zijn leven als 'melodos' (dichter-componist) verbonden aan de Theotokoskerk te Constantinopel. Van het duizendtal hymnen dat hij zou hebben gedicht, zijn er 89 bewaard (59 *genuina*, 30 *dubia*, volgens Maas-Trypanis). Het zijn 'kontakia' (voorzang + lange reeks strofen), waarin vaak een acrostichon is verwerkt. De beroemde *Akathistos* (rechtstaand gezongen hymne) ter ere van de Moeder Gods zou ook gedeeltelijk door hem gecomponeerd zijn. Wij vermelden de belangrijkste Nederlandse vertalingen uit de laatste decennia (tussen haakjes de nrs. van Maas-Trypanis).

**Theotokos-hymnen der Oosterse Kerk*, ingeleid en uit het Grieks vertaald door Zr. M. Costanza [= Anna van der Hegge Zijnen] (*GGG*, 642), 's-Hertogen-bosch, GGG, 1949. - Op p. 9-25 en 35-52 integrale vert. van kersthymne (1), kruishymne (19) en *Akathistos*.

**Akathistos-hymne*... Vertaling: Religieuze Werkgemeenschap 'Vita et Pax' [= Oda Swagemakers], Brugge, Secretariaat van de Missiewerken...-Antw., Vita et Pax, 1954. - Integrale vert.; vaak herdr. en herwerkt, tot: Brugge, Zevenkerken, 1989.

*Biezen-Schulte Nordholt, *Hymnen*, 1967, p. 72-79. - Tekst en vert. van voorzang tot kersthymne (1), paashymne (29) en *Akathistos*, door J.W. Schulte Nordholt.

**Mensen als wij*, 1967, p. 117-119. - Voorzang en 8 strofen van hymne over de wederkomst des Heren (34), door G.H. Blanken. Gedeeltelijk (6 strofen) opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 222-223.

*van Sichem (Paul), *Een opstandingskontakion van Romanos de Melode*..., in: Ἀνάμνησις. *Gedenkboek E.A. Leemans*, Brugge, Tempel, 1970, p. 385-400. - Met integrale prozavert. (24).

*_Kondakion ter ere van de Geboorte_... [Vertaling Vader Adriaan], Den Haag, Nederlands Orthodox Klooster van de Heilige Joannes de Voorloper, 1987. - Kersthymne (1), met muziek volgens Russische melodie.

*_Boek der akathistoshymnen_, Brugge, Tabor, 1988, p. 133-144. - Met vert. van de grote *Akathistos*, door Archimandriet Adriaan.

*Romanós de Melode, *Vier Byzantijnse hymnen en de Akáthistoshymne*. Vertaling Willem J. Aerts, Hero Hokwerda en Henk Schoonhoven (*Obolos*), Gron., Styx, 1990. - Vert. met toelichtingen van hymne op Noach (40: Hokwerda), kersthymne (1: Aerts), paashymne (27: Aerts), hymne bij rampen (54: Hokwerda) en *Akathistos* (Schoonhoven). Voorpubl. van de kersthymne en str. 1 van de *Akathistos* in: *Spiegel*, 1988, p. 223-230.

Rufinus Epigrammaticus

(ca. 130 n.C.). Grieks epigrammendichter. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Rufinus Presbyter

(Tyrannius/Turranius Rufinus; ca. 345-410 n.C.). Latijns-christelijk schrijver en vertaler. Geboren in Concordia (nabij Aquileia), studeerde te Rome samen met Hiëronymus, met wie hij bevriend bleef totdat een heftig dispuut rond het ‘origenisme’ Hiëronymus tot zijn tegenstander maakte. Verbleef van ca. 372 tot 397 in Egypte en Palestina, keerde dan terug naar Italië (Rome-Aquileia) en stierf in Messina, waarheen hij was uitgeweken bij de inval van de Goten. Rufinus is vooral bekend als vertaler/bewerker van Grieks-christelijke geschriften: van Origenes' *De principiis* (van het Griekse origineel bezitten wij slechts kleine fragmenten) en exegetische homilieën (waarvan ook slechts een klein deel in het Grieks bewaard is), van Eusebius' *Historia ecclesiastica*, die hij tot het jaar 403 uitbreidde, van Adamantius' *Dialogus*, van de *Clementina* (zie aldaar), van de *Historia monachorum* (zie onder ***Vitae patrum***) e.v.a. Zijn eigen dogmatisch-polemische geschriften zijn relatief minder belangrijk. Wij noemen alleen de *Expositio symboli* (Verklaring van de geloofsbelijdenis), waarin het oudste Latijnse *Credo* wordt aangehaald.

Bewerkingen/vertalingen van Origenes

*Origenes I. *Over de (hoofd)beginselen (der geloofsleer)*. Bewerkt door H.U. Meyboom (*Oud-Christelijke Geschriften*..., 31), Leiden, Sijthoff, 1921. - Het volledige geschrift van Origenes, dus grotendeels de bewerking van Rufinus, vertaald.

*Origenes II-III, door de Benedictinessen van Bonheiden (*Kerkvaders*, 9-10), Bonheiden, Priorij/Abdij Bethlehem, 1979-1980. - In deel II, p. 85-144, en deel III, p. 100-153, worden homilieën van Origenes op Genesis, Exodus, Numeri en Jozua vertaald, volgens de Lat. versie van Rufinus.

*_Kerkvaders_, 1984, p. 73-107. - Voorstelling en vert. van _Princ., praef._ en 4, 4, volgens de bewerking van Rufinus, door F. Ledegang.

Historia Ecclesiastica

*_Die Historie diemen heet Ecclesiastica... ghetranslateert wten Griexsche door den priester Ruffinum_,... overghesedt in onser duytscher spraken, Gheprent int iaer 1534. Tantwerpê... by my Gouaert vander haghen. - Herdr., met gewijzigde spelling: _Historia Ecclesiastica_..., Tot Dordrecht, By my Peeter Verhaghen... Anno M.D.LXXXVJJJ (en verder 1600 en 1613).

Expositio Symboli

*_Een hâtboecxken vâ devocien_... Over ghestelt wten Latine in vlaemsche, vâ Boudewijn de smet..., Gheprent Thantwepen [sic] by mi Symon Cock [Int iaer ons Heeren .M.CCCCC. eñ xlv. den .xxiiij. dach Aprilis]. - Op f. $H8^R$-$O3^R$ integrale vert. van _Exp. symb._ Herdr.: Thandtwerpen... by Ameet Tavernier... 1568.

*_Over de maagdelijke geboorte; Over Gods lijden en dood; Over de vergeving der zonden_, door Rufinus. Vertaling N. V[isser], in: _Speculator_, 8 (1959), p. 23-24, 71-72 en 95. - Vert. uit cap. 8-13, 16-17 en 39-40.

Rufus

(einde 1ste eeuw n.C.). Grieks medicus, afkomstig uit Ephesus. Van zijn talrijke geschriften, o.m. te Rome geschreven, zijn er enkele bewaard, waaronder een uitgebreide anatomische studie en een soort handleiding voor de arts bij zijn contacten met patiënten.

*Baumann (E.D.), _Over de hondsdolheid in de oudheid_, in: _Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde_, 68 (1924), 1, p. 458-481. - Met vert. van 2 fragm.

*Elaut, _Antieke geneeskunde_, 1960, p. 34-35, 283-292. - Vert. van 6 fragm.

*Eyben, _Vrouwen_, 1992, p. 51-53. - Vert. van fragm. over puberteit bij meisjes.

Rustic[i]us Helpidius

(Flavius Rusticius Helpidius Domnulus?; 5de/6de eeuw n.C.). Latijns-christelijk dichter, wiens identiteit omstreden is (mogelijk ca. 500 in Ravenna, óf in Lyon). Auteur van een _Carmen de Christi Iesu beneficiis_ (Lied van Christus Jezus' weldaden), in 149 hexameters, en van 24 _Historiarum testamenti veteris et novi tristicha_ (Tristicha bij verhalen uit het O.T. en het N.T.), waarschijnlijk bedoeld als bijschriften bij bijbelse afbeeldingen.

*Groen (Didericus Hendericus), *Rusticii Helpidii carmina, notis criticis, versione Batava commentarioque exegetico instructa*, Gron., de Waal, 1942. - Op p. 17-35 integrale prozavert. van de 2 werkjes.

Rutilius Namatianus

(Rutilius Claudius Namatianus; 1ste helft 5de eeuw n.C.). Romes 'laatste profane dichter', afkomstig uit Toulouse (?), auteur van

het gedeeltelijk bewaarde reisgedicht *De reditu suo* (Mijn terugkeer; 712 + 39 vv. bewaard), ook wel *Iter Gallicum* (Gallische reis) genoemd. Daarin beschrijft hij zijn tocht van Rome, waar hij o.m. stadsprefect was geweest, naar zijn geboortestreek (herfst 417?). Talrijke uitweidingen doorspekken het reis-verhaal.

*Welkenhuysen (Andries), *Regina mundi vale. Afscheid van Rome bij de laatste der Romeinen*, in: *Herm.*, 48 (1976), p. 239-249. - Bevat tekst en vert. van 4 korte fragm. die niet óók in het volgende worden vertaald, en

***Rutilius' afscheid van Rome*. Vertaling: A. Welkenhuysen, in: *Herm.* 48 (1976), p. 250-257. - Tekst en vert. van 1, 47-164.

*Meijer (Louk C.), *De plundering van Rome door Alaric (410). Enige contemporaine getuigenissen*, in: *Lampas* 12 (1979), p. 193-207. - Bevat vert. van 1, 47-66 en 115-138.

S

Sabinus

(1ste helft 2de eeuw n.C.). Grieks arts, auteur van commentaren op Hippocrates. Fragmenten zijn bewaard.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 292-293. - Vert. van 2 fragm.

Sallustius

(Gaius Sallustius Crispus; 86-34 v.C.). Latijns geschiedschrijver, afkomstig uit Amiternum. Wijdde zich na een politieke carrière aan de historiografie. Uit zijn politieke periode zijn enkele *Scripta minora* (Kleinere geschriften) bewaard, waarbij echter de authenticiteit betwist wordt van *Invectiva in M. Tullium Ciceronem* (Smaadrede tegen Cicero); die wordt in de overlevering gevolgd door de zogenaamde verdediging van Cicero, *Invectiva in C. Sallustium Crispum* (Smaadrede tegen Sallustius), en twee *Epistulae ad Caesarem* (Brieven aan Caesar). Belangrijker zijn de drie historische monografieën uit de jaren 46-34: *De coniuratione Catilinae* (De samenzwering van Catilina) en *De bello Iugurthino* (De oorlog tegen Jugurtha), beide volledig bewaard; verder resten ons, met uitzondering van fragmenten, slechts enkele redevoeringen en brieven uit *Historiae* (Historiën), dat de geschiedenis van de jaren 78-67 behandelde.

Het integrale oeuvre/de twee volledig bewaarde monografieën

*Vóór 1924: S. Vomelius (1613: *Coni. Cat.* en *Bell. Iug.*), F. van Hoogstraten (1683: *Coni. Cat.* en *Bell. Iug.*).

*Gaius Sallustius Crispus, *De oorlog met Catilina. De oorlog met Iugurtha. Historische fragmenten. Brieven aan Caesar. Smaadschrift tegen Cicero. Appendix*, in de vertaling van J.W. Meijer, Haarlem, Tjeenk Willink, 1970. - 'Appendix' = *Invectiva in C. Sallustium Crispum*.

De Coniuratione Catilinae

*Vóór 1924: H. Ben (1651), J. ten Brink (1798), H. van Allen (1865).

*Sallustius, *De samenzwering van Catilina*. Uit het Latijn met inleiding door H.C. Muller (*Klass. Schr.*, 1), Amst., van Looy-Gerlings, 1893. - Herdr.: Zutphen, Thieme, 1926.

*C. Sallustius Crispus, *De samenzwering van Catilina*, in het Nederlandsch vertaald door G. Timmermans (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1938. - Herdr. (verbeterd) tot: (*Klass. Vert.*, 18), 1973[10].

*Gelder, *Latijnse geschiedschrijvers*, 1952, p. 125-149. - Aanzienlijke fragm., vertaald door A.F. Ruitenberg-de Wit. Herdr.: Sallustius, *De samenzwering van Catilina*... (*Tali Auxilio*), Bilthoven, Nelissen, 1957.

*Gaius Sallustius Crispus, *De samenzwering van Catilina*; vertaling met inleiding en aantekeningen door Herman Van Looy (*Klass. Gal.*, 30), Antw., DNB, 1967. - Deze vert. vervangt in dezelfde reeks de vert. door R. Van Crombrugge[n] uit 1947. Herdr. tot: 1986[5] (verbeterd).

*Sallustius, *De samenzwering tegen Catilina* - Cicero, *Eerste rede tegen Catilina*. Ingeleid en vertaald door Eddy De Laet (*Astra*, 9), Antw.-Amst., Stand., 1979. - Herdr.: Antw., Stand., 1988.

De Bello Iugurthino

*Sallustius, *Jugurtha*. Uit het Latijn door G. Busken Huet (*Klass. Schr.*, 15-16), Amst., van Looy-Gerlings, 1894.

*Sallustius, *De oorlog met Jugurtha*. In het Nederlands vertaald door R. De Pauw... (*Klass. Vert.*, 16), Antw.-Amst., Stand., 1953. - Herdr. tot: 1977[5] (herzien).

*G. Sallustius Crispus, *De Oorlog met Iugurtha*. Ingeleid en vertaald door Herman Delano [= Johan Polak] (*Meulenh. Min. Pock.*, 18), Amst., Meulenhoff, 1963.

*Sallustius, *De oorlog tegen Jugurtha*. Ingeleid en vertaald door G. Dooreman (*Klass. Gal.*, 160), Antw., DNB, 1968. - Herdr. tot: 1980[3].

Salvianus

(ca. 400-ca. 480 n.C.). Latijns-christelijk schrijver. In Noord-Gallië (Trier?) geboren, werd monnik in het eilandklooster van Lérins en daarna priester in Marseille. Hij schreef: 8 boeken *De gubernatione Dei* (Het godsbestuur), een cultuurhistorisch belangrijk werk, dat de barbareninvallen in het decadente Romeinse rijk plaatst in het licht van het goddelijke wereld-bestuur; 4 boeken *Ad ecclesiam* (Tot de Kerk), waarin hij een radicale naastenliefde predikt; 9 *Epistulae* (Brieven), van overwegend persoonlijk karakter.

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, II, 1830, p. 185-189. - Vert. van/uit *epist.* 5 (aan Cattura) en 8 (aan Salonius).

*Brakman, *Opstellen*, 1926, p. 235-244. - Voorstelling van de geschriften van Salvianus, met korte fragm. in vert.

*Brakman, *Tertullianea*, 1937, p. 300-331. - Tekst en vert. van fragm. uit *Gub.* 6-7.

*Pfister/Voogd-van Kleeff, *Ondergang*, 1942. - Hierin vert. van 2 fragm. uit *Gub.*

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 249-250. - Vert. van *Gub.* 5, 5.

Sappho

(ca. 600 v.C.). Griekse dichteres van het eiland Lesbos, later gevlucht (verbannen?) naar Sicilië, tijdgenote van Alcaeus. Van haar oeuvre - godenliederen, huwelijksliederen, liefdesgedichten - zijn bewaard: één volledig gedicht (de ‘Ode

aan Aphrodite’; fragment C/D 1), enkele langere fragmenten en een groot aantal brokstukjes. Volgens sommigen is het langere fragment C 31/D 2 eveneens volledig.

Edities: Campbell, Diehl.

In boekvorm

*_Oden en Fragmenten van Sapfo_, vertaald door P.C. Boutens, waaraan is toegevoegd zijn Ode aan Sapfo, Maastricht, Stols, 1928. - Herdr. tot: (_Atlantis Serie_, 9), Grav., Stols, 1946[3]. Opgenomen in: Boutens, _Verzamelde werken_, III, 1951, p. 321-335. Ook in: Boutens (P.C.), _Verzamelde lyriek_, Tweede deel (_Nederlandse Klassieken_), Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1968, p. 951-965. Een aantal vert. verscheen vroeger reeds elders, o.m. in: Kuiper, _Grieksche lyriek_, 1923, p. 32-37.

*Sappho, _Liederen van Lesbos_. Vertaald door Paul Claes, Leuven, Kritak, 1985. - Herdr. tot: (_Kritak Klassiek_, 1), 1990[3] (verbeterd). Fragm. in: _Spiegel_, 1988, p. 73-77.

*Sappho van Lesbos, _Verzamelde gedichten en fragmenten_, ingeleid en vertaald door Aart R.P. Wildeboer-Pierre J. Suasso de Lima de Prado (_Anthos-Boek_), Baarn, In den Toren, 1985.

*_Sappho, mooi geschreven_. Zestig regels gekozen, vertaald, vormgegeven door Weia, Utrecht, Atalanta, 1987. - Bibliofiele uitgave. Zestig regels, die ‘persoonlijk aanspreken’, in het Gr. en het Ned.

Meerdere fragmenten (minstens twee langere of vijf kortere)

*Vóór 1924: G. Dorn Seiffen (1821: C/D 1 en C 31/D 2), J.Th. Büser (1836: 5 fragm.), J. van Vloten (1872: 6 fragm.), A.H.G.P. van den Es (1877: 5 fragm.), H.C. Muller (1908: C/D 1 en C 31/D 2), B.C. Goudsmit (1914: 8 fragm., o.m. C/D 1 en C 31/D 2), J. Vürtheim (1921: vele fragm.).

*van de Woestijne (K.), _Het lied van Phaoon_, in: _De XXe Eeuw_, 14 (1908), 1, p. 79-97 en 202-216. - Herdr.: Woestijne, _Verzameld werk_, I, 1948, p. 363-401. Met vert. van C/D 1 en C 32/D 2. C/D 1 opgenomen in: _Muziek_, 1944, p. 59-60.

*Gorter (Herman), _De groote dichters_, Amst., Querido, 1935, p. 32-38. - Gr. tekst en vert. van C/D 1, C 31/D 2 en 6 korte fragm. Herdr. in: Gorter (Herman), _Verzamelde werken_, Deel VII, Bussum, van Dishoeck-Amst., Querido, 1952, p. 26-29 (in Deel VI, 1950, p. 92, een andere versie van C105/D116).

*Meerwaldt (J.D.), _Gedichten en fragmenten van Sappho_, in: id., _Vormaspecten_, Grav., Stols, 1958, p. 97-112. - Eerste publ. in: _Centaur_, 1 (1945-1946), p. 614-664. Hierin, behalve de metr. vert. van een groot aantal fragm., ook de Gr. getranscribeerde tekst en een uitvoerige studie.

*Janssens, _Griekse lierdichters_, 1952, p. 30-33. - Vert. van 7 korte fragm.

*Kuiper, _Griekse varia_, 1956, p. 25-41. - Inl., tussenteksten en fragm., deels in vert. van Meerwaldt, Rutgers van der Loeff en Boutens, deels in eigen vert. Zie ook: Kuiper (W.E.J.), _Uit Sappho's poëzie_, in: _Herm._, 22 (1950-1951), p. 123-137 (10-tal fragm.).

*Seltman (Charles), _Vrouwen in de oudheid_, Amst., van Kampen, 1960. - Op

p. 105-107 5 korte fragm. (o.m. 2 strofen van C 31/D 2) in metr. vert. van E. S[traat].

*Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 75-79 en *Bloemlezing*, 1971, p. 133-135. - Resp. 7 en 5 fragm., w.o. enkele langere.

*Sélincourt/Jelgersma, *Herodotus*, 1966, p. 161-162. - Versvert. van 6 korte fragm.

*Eykman, *De fakkel*, I, 1968, p. 37-40. - 11 fragm. in vert.

*Kamerbeek (J.C.), *Archaïsche Griekse lyriek als uitdrukking van persoonlijk beleven*, in: *Forum der Letteren*, 10 (1969), p. 1-18. - Bevat vert. van o.m. C 16/D 27, C 31/D 2, C 94/D 96.

*Boonen (Johan), *Notities bij gedichten van Alkaios en Sappho*, in: *Kleio*, N.R., 1 (1971), 3, p. 1-12. - 8 fragm. van Sappho. In *Kleio*, N.R., 5 (1975), p. 21, vert. van C 2/D Suppl. Boonen vertaalde later passim nog fragm., o.m. in: Eyben, *Vrouwen*, 1992, p. 145 (4 fragm., w.o. het in vergelijking met 1971 gewijzigde C 2/D Suppl.).

**Sappho's onsterfelijke gedicht*; vertaling: Anth.J. van Wolferen, in: *Herm.*, 45 (1973-1974), p. 192. - C 31/D 2, en

**Aan Afrodita, naar Sappho van Lesbos*. Bewerking: Anth.J. van Wolferen, in: *Herm.*, 51 (1979), p. 365. - C/D 1.

*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 59-66. - 14 fragm., w.o. de langere.

Aanvullende opmerkingen

- Vooral de ‘Aphrodite-hymne’ (C/D 1) en fragm. C 31/D 2 zijn, zoals ook blijkt uit wat voorafgaat, vaak vertaald. We vermelden als recente voorbeelden nog de 2 vert. van C/D 1 in *Herm.*, 51 (1979): p. 193 (Anton J.L. van Hooff en Mieke Kock-Rademakers), en p. 363 (B.A. van Groningen).

- Volgende literatoren vertaalden fragm.: P. Boddaert Jr. (1788: C 31/D 2), D.J. van Lennep (1798: *id.*), M. Siegenbeek (1811: *id.*), W. Bilderdijk (1821: *id.*), P. Blommaert (1835: C/D 1), E.B. Koster (1903: D 94), J. Eekhout (1932: C/D 1), J.D. Bierens de Haan (1939: *id.*), B. Aafjes (1959: C 105/D 116), H.H. ter Balkt (1974: *id.*), J. Geeraerts (1974: C 94/D 96), J. Kal (1979: C 105/D 116), A. Burnier (1980: minieme fragm.), W. Wilmink (1985: C 105/D 116).

Scholia in Ciceronis orationes

(Verklaringen bij redevoeringen van Cicero). In het spoor van Asconius (zie aldaar), en vaak op zijn naam gesteld, circuleerden in de late Oudheid allerlei schoolcommentaren op redevoeringen van Cicero. Bekend zijn o.m. de 4de-eeuwse *Scholia Bobiensia* (Verklaringen van Bobbio), ontdekt in een palimpsest-handschrift.

*Brouwer, *Bona Dea*, 1982, p. 122-128. - Tekst en vert. van fragm. uit *Schol. Cic. Bob.*

Scolia

(‘Drinkliederen’). Verzamelnaam voor anonieme oud-Griekse liederen en gedichten, ten gehore gebracht bij feest- en drinkgelagen.

Edities: Diehl, Edmonds.

*van Hall (M.C.), *Verdediging van den broedermoord van Timoleon*, in: *Nieuw Algemeen Magazijn van Weetenschap*..., 3 (1795-1796), p. 97-122. - Op p. 113-114 vert. van *Scol.* D 10-13.
*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 47-48. - D/E 1, 2, 6, 7, 10, en
*J[anssens] (E.J.), *Helleense Volksliederen en Tafelzangen*, in: *Vrijheid en Recht*, 4 (1952-1953), 2, p. 7-10. - Dezelfde 5 *scolia*, plus E 23.
*Sélincourt/Jelgersma, *Herodotus*, 1966, p. 150. - 5 *scolia*, in versvert.
*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 95-99. - 14 'Attische drinkliederen' en 4 'Wijsheidsliederen' (= D 31, 32, 33, 35; E 29, 30, 31, 33).

Scribonius Largus

(1ste helft 1ste eeuw n.C.). Romeins arts die in keizerlijke kringen verkeerde. Een receptenverzameling met de titel *Compositiones* (Bereidingen) is bewaard.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 266-270. - Vert. van het voorwoord.

Secundinus

(einde 4de eeuw n.C.). Noordafrikaans manicheeër, schreef ca. 398 een *Epistula ad Augustinum* (Brief aan Augustinus), waarop deze reageerde met zijn *Contra Secundinum Manichaeum* (Tegen de manicheeër Secundinus).

*Arnold/Hooghe, *Historie*, 1701, p. 824-827. - Bijna integrale vert. van Secundinus' brief.

Secundus Philosophus

(1ste helft 2de eeuw n.C.). Zou als 'zwijgende filosoof' in Athene hebben geleefd. Zijn 'correspondentie met keizer Hadrianus' geldt als apocrief.

**Een dispvtatie ende tsamencovtinge des Keysers Hadrianus eñ des Philosoophs Epictetus*, en
De vraghen die de Keyser Hadrianus den Philosophe Secundo voerghehouden heeft, soomen seyt, met des seluen Philosoophs solutien, in: *Epictetvs Hantboecxken*... deur M.A. G[illis]... Thanwerpen (sic) by Ian van Waesberge... 1564, p. 113-127. - Gedeeltelijke vert. van *Altercatio Hadriani et Secundi* en van *Secundi responsa ad int. Hadriani*. Herdr. tot: Amst., van den Bergh, 1660.

Sedulius

(1ste helft 5de eeuw n.C.). Latijns-christelijk dichter, priester uit Zuid-Gallië of Italië. Schreef ca. 430 een epische verheerlijking van Gods wonderdaden in het O.T. en het N.T., *Paschale carmen* (Paaslied), in 5 boeken, alsook 2 *Hymni* (Hymnen) Christus ter ere, waarvan vooral de tweede (Walpole, nr. 31) beroemd is gebleven en gedeeltelijk in de liturgie werd opgenomen (zie hiervoor ook onder ***Hymni Christiani Latini***).

Paschale carmen

*_Sedulius' Paschale carmen, Boek I en II_. Ingeleid, vertaald en toegelicht... door Nicolaas Scheps, Delft, Meinema, 1938. - Op p. 42-83 tekst en prozavert. van *praef.* en boeken 1-2.

*van der Laan (Paulus Wilhelmus Antonius Theodorus), *Sedulius Carmen paschale boek 4, inleiding, vertaling, commentaar*, Oud-Beijerland, van der Laan, 1990. - Met prozavert.

Hymnus 2

**Oude en nieuwere kerstliederen*... bewerkt door Jos. Alb. Alberdingk Thijm en Lamb. Joann. Alberdingk Thijm, Amst., van Langenhuysen, 1852, p. 157. - Vert. van 5 'liturgische' strofen. Herdr.: 1856 (p. 116-117).

*Meer, *Christus' oudste gewaad*, 1949, p. 170-176. - Integrale vert. en comm. Herdr.: 1989 (p. 209-217).

Hymnen en liederen*, 1964 (zie onder ***Hymni Christiani Latini*), p. 36-43. - Integrale tekst en vert., door J.W. Schulte Nordholt.

Semonides

(2de helft 6de eeuw v.C.). Grieks dichter, afkomstig van Amorgos. Bij de bewaarde brokstukken (sommige ook op naam van Simonides geplaatst) horen een beschouwing over het ellendige lot van de mens (E *Simonides* 97/D 29), en de 'Vrouwenspiegel' (E 7/D 7), een satire waarin vrouwentypes met diersoorten worden vergeleken.

Edities: Diehl, Edmonds.

Vrouwenspiegel (eventueel met andere fragmenten)

*Peremans (W.), *Hellas en de West-Europese cultuur* (*Keurreeks van het Davidsfonds*, 37), Leuven, Davidsfonds, 1947, p. 153-157 (= 1963, p. 152-156). - Prozavert. door Mère Theodora [= E. Reggers].

*Sissau, *Bloemlezing*, 1971, p. 121-127. - E 1/ D 1; E 7/D 7; E *Simonides* 97/D 29. Het laatste fragm. opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 68.

*Verbruggen (Hendrik), *Semonides - Vrouwenspiegel*, in: *Kleio*, N.R., 6 (1976), p. 49-54. - Gedeeltelijke vert. en comm. Opnieuw, met herwerkte vert., in: *Didactica Classica Gandensia*, 29-30 (1989-1990), p. 94-101.

*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 21-25. - De 'Vrouwencataloog'.

**Acht soorten vrouwen. Semonides* (± *600 v.Chr.*). Vertaling: M. d'Hane[-] Scheltema, in: *Herm.*, 52 (1980), p. 233-235. - Berijmde vert. van E 7/D 7, vv. 1-95. Opgenomen in: Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 125-127 (vv. 1-36 en 43-95) en in: *Spiegel*, 1988, p. 66-68.

*Eyben, *Vrouwen*, 1992, p. 18-23. - Prozavert. door Ann Joseph.

Andere

*Flam, *Levensideaal*, 1951, p. 10-12. - Vert. van E 1/D 1 en E Simonides 97/D 29.
*van Dooren (F.W.M.), *Semonides van Amorgos (sonnet)*, in: *Herm.*, 37 (1965-1966), p. 109. - Vert. van E *Simonides* 97/D 29.

Seneca

(Lucius Annaeus Seneca; vóór 2 n.C.-65 n.C.). Latijns auteur, uit het Spaanse Corduba, van een omvangrijk oeuvre dat diverse gebieden en genres bestrijkt. Het kan als volgt worden ingedeeld, te beginnen met de geschriften in proza: 1) *Dialogi*, 12 boeken, waarin 10 verhandelingen betreffende de praktische ethiek (*De ira* = boeken 3-5). 2) Andere filosofische traktaten: het onvolledig bewaarde *De clementia* (De mildheid; 2 boeken) en *De beneficiis* (Weldaden; 7 boeken). Van andere verhandelingen, o.m. *De remediis fortuitorum* (Remedies tegen toevalligheden), zijn slechts fragmenten overgeleverd. 3) *Epistulae morales ad Lucilium* (Zedenkundige brieven aan Lucilius), 124 brieven. 4) *Naturales quaestiones* (Natuurkundige onderzoekingen; 7 boeken), waarin vooral meteorologische verschijnselen behandeld worden. Poëtische geschriften: 5) *Tragoediae* (Tragedies), waarvan er 9 bewaard zijn, met Grieks-mythologische stof. 6) *Divi Claudii apocolocyntosis* (Verpompoening van de goddelijke Claudius), een satirisch schotschrift op de gestorven keizer, deels in proza, deels in verzen. Het historisch drama over Nero's vrouw, *Octavia* (zie aldaar), is ten onrechte op naam van Seneca overgeleverd. Ook van de tientallen epigrammen ‘van Seneca’ (in de *Anthologia Latina* en elders) zijn er veel onecht.

Integrale vertaling (met uitzondering van de tragedies)

**De (Zedige) Werken van L. Annaeus Seneka*... door J.H. Glazemaker uit het Latijn in de Nederlantsche taal vertaalt, 3 dln., Amst., van Goedesberg, 1658; 1658; 1661. - Eerste deel: *Dial*. (met *Clem.* en *Ben.*, dat al zelfstandig bij dezelfde uitgever verscheen in 1657); tweede deel (herdr.: Amst., Dalé, 1671): *Epist. mor.*, die voordien al zelfstandig bij dezelfde uitgever verschenen in 1654; derde deel: *Nat. quaest., Apoc.* en *Rem. fort.*

Bloemlezingen uit minstens twee werken (behalve tragedies)

*Hartman, *Honderd jaar*, 1918, p. 203-240. - Vert. van de integrale *Apoc.*, van enkele (fragm. van) brieven, en van fragm. uit *Ben*.

*Blankert (S.), *Seneca (Epist. 90) over natuur en cultuur en Posidonius als zijn bron*, Amst., Paris, 1941. - Op p. 9-24 vert., en

**Uit Seneca's wijsgerige Geschriften en Brieven. Een bloemlezing*... Uit het Latijn vertaald en toegelicht door S. Blankert (*Scriptorium*), Amst., Arbeiderspers, 1955. - Voornamelijk vert. uit *Dial.* (*Dial.* 1 volledig; *Dial.* 7 bijna volledig, door Mevr. Blankert); ook 7 *Epist.*

*IJzeren, *Latijnse varia*, 1954, p. 248-267. - 3 *Epist.*, en 3 fragm. uit *Nat. quaest.*

Één volledig werk of fragmenten uit één werk (alfabetisch)

*Vóór 1924: T. van der Noot? (ca. 1512: *Rem. fort.*), J. Kemp (1665: *Med.*), A. Hirschig (1834 +: 81 *Epist. mor.*), W. Scholten (1835: *Dial.* 7, nagenoeg integraal).

Apocolocyntosis

*Zie onder ‘Bloemlezingen uit minstens twee werken’: Hartman.

*L. Annaeus Seneca, *Apokolokyntosis van Divus Claudius*. Vertaling: H. Wagenvoort, in: Seneca Suetonius Tacitus, *Rondom Claudius*. Vertaling H. Wagenvoort e.a. (*Fibula Klassieke Reeks*), Bussum, Fibula-van Dishoeck, 1975, p. 9-23. - Gevolgd door *Commentaar* (p. 24-37). Gemoderniseerde herdr. van: *L. Annaei Senecae Divi Claudii Apocolocyntosis*. Tekst en vertaling door H. Wagenvoort (*Herméneus-Serie*, 2), Amst., Paris, 1936.

*Seneca, *Divi Claudii Apocolocyntosis*... vertaling Marc Moonen, Heverlee, Moonen, 1990. - Met inl. en verklarende noten.

De beneficiis

**Lucius Anneus Seneca vanden weldaden*... in nederlantsch vertaelt duer Dierick Coornhert. Tot Haerlem by Jan van Zuren. 1562. - Herdr.: Amst., Stam, 1644.

*Zie ook onder ‘Bloemlezingen uit minstens twee werken’: Hartman.

Dialogi: volledig of grote delen

*L. Annaeus Seneca, *Van 't Saligh, ende Tegens 't valsch beklagh over 't Kort Leven... midsgaders vande Voorsienigheyd*... in Nederduytsch vertaelt door D[aniel] M[ostart], Amst., Heerman, 1631. - *Dial.* 1, 7 en 10.

*Lucius Annaeus Seneca, *Vragen en antwoorden*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Cornelis Verhoeven (*Amboboeken*), Baarn, Ambo, 1983. - Integrale vert.

*Zie ook onder ‘Bloemlezingen uit minstens twee werken’: Blankert.

Dial. 1: De providentia (De voorzienigheid)

*Zie onder ‘Bloemlezingen uit minstens twee werken’: Blankert, en onder ‘Dialogi: volledig of grote delen’: Mostart.

Dial. 7: De vita beata (Het gelukkige leven)

*Zie onder ‘Dialogi: volledig of grote delen’: Mostart.

*Seneca, *Het gelukkige leven*, ingeleid, vertaald en geannoteerd door Ivo Gay (*Dixit*), Baarn, Wereldvenster, 1979.

Dial. 9: De tranquillitate animi (De gemoedsrust)

*Lucius Annaeus Seneca Minor, *De gemoedsrust*. Vertaald door J.H.H.A. Indemans, Amst., Paris, 1950.

Dial. 10: De brevitate vitae (De kortheid van het leven)

*Zie onder ‘Dialogi: volledig of grote delen’: Mostart.

Dial. 12: Ad Helviam matrem de consolatione (Troostschrift voor zijn moeder Helvia)

*Seneca en Erasmus, *Brieven over den vrede en den vrede des harten*... door Albert van Gool (*De Guirlande*, 6), Bussum, Brand, 1947. - Op p. 29-42 vert. van 13 cap.

Epistulae morales: volledig

*Lucius Annaeus Seneca, *Brieven aan Lucilius*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Cornelis Verhoeven (*Amboboeken*), Baarn, Ambo, 1980. - Herdr.: (*Ambo-Klassiek*), 1990.

Epistulae morales: fragmenten

*Zie ook onder 'Bloemlezingen uit minstens twee werken': Hartman, Blankert (2x), IJzeren.

*Lucius Annaeus Seneca, *Vier en twintig brieven*... vertaald, ingeleid en verklaard door J.A. Schröeder (*Klass. Gal.*, 63), Antw., DNB, 1951.

*Straaten, *Stoa*, 1969, passim. - Vooral fragm. uit de brieven 76, 116 en 121.

*Lucius Aennius (sic) Seneca, *XXV brieven aan Lucilius*. Ingeleid, toegelicht en vertaald door Eddy De Laet (*Astra*, 2), Antw.-Amst., Stand., 1978.

*Lucius Annaeus Seneca, *brief 105*, vertaald door Ben Hijmans, Gron., s.n., 1980.

**Seneca voor managers. Kernspreuken, gekozen uit de 'Brieven aan Lucilius'*... Nederlandse vertaling Gaby Vanden Berghe, Tielt, Lannoo, 1987. - Herdr. tot: 1989[3]. Uit het Duits van Georg Schoeck, met gebruikmaking van de vert. van Verhoeven; tekst en vert.

Naturales quaestiones

*Zie onder 'Bloemlezingen uit minstens twee werken': IJzeren.

De remediis fortuitorum

**Dit sijn Seneka leren*... in: *Oudvlaemsche Gedichten der XIIe, XIIIe en XIVe eeuwen*, uitgegeven door Ph. Blommaert, [1ste deel]... Gent, Hebbelynck, 1838, p. 73-83. - Berijmde parafrase. Uitgave en toelichting door W.H.D. Suringar: Leiden, Van der Hoek, 1895.

**Eenighe uyt-ghelezene Spreucken uyt Seneca*... vertaelt door Govert vander Eembd, Haerlem, Passchiers van Wesbusch, 1623. - Met o.m. *Rem. fort.* op p. 15-26.

Tragoediae: fragmenten

*Schockaert (Rufin), *Bloemlezing uit de geschriften van L.A. Seneca*, Leuven, Nova et Vetera, 1949. - (Tekst en) berijmde vert. van korte fragm., vooral uit de tragedies. Eerder al een aantal fragm., mét Lat. tekst, in: Schockaert, *Bloemlezing*, 1942, p. 228-253.

Tragoediae: Agamemnon

**L.A. Senecas Agamemnon.* Vertaelt door L.V. Bos, Dordrecht, Neering, 1661. - Vert. in vv.

Tragoediae: Oedipus

**Oedipus, drama van L. Annaeus Seneca*. Tekst met metrische vertaling en aantekeningen van J. van IJzeren, Leiden, Brill, 1958.

*Claus (Hugo), *Oedipus, naar Seneca* (*Literaire Reuzenpocket*, 348), Amst., Bezige Bij, 1971. - Adaptatie. Herdr. in: Claus (Hugo), *Oedipus. Thyestes.* Tweede druk (*BB Toneel*), Amst., Bezige Bij, 1975.

Tragoediae: Phaedra

**Vondelens Hippolytvs of Rampsalige kuyscheyd*..., [Amst., Blaeu], 1628. - Vele herdr. Opgenomen in: Vondel, *De werken*, V, 1889, p. 171-241; Vondel, *De werken*, III, 1929, p. 197-254; Vondel, *Volledige dichtwerken*, 1937, p. 164-176.

**Seneca's Phaedra*, in het Nederlandsch vertaald door J. van Wageningen..., Gron., Noordhoff, 1918. - Prozavert.

*Claus (Hugo), *Phaedra. Naar Seneca (BB Toneel)*, Amst., Bezige Bij, 1980. - Adaptatie.

Tragoediae: Thyestes

*Enk (P.J.), *De Romeinse tragedie*, in: *De antieke tragedie*..., Leiden, Batteljee-Terpstra, 1947, p. 133-168. - Op p. 147-163, passim, prozavert. van fragm.

*Claus (Hugo), *Thyestes, toneelstuk naar de tragedie van Seneca* (*Literaire Reuzenpocket*, 186), Amst., Bezige Bij-Antw., Contact, 1966. - Adaptatie. Herdr.: zie onder ‘Oedipus’.

Tragoediae: Troades

**De Amsteldamsche Hecvba*... [door J. van den Vondel], Amst., Calom, 1626. - Vele herdr. Opgenomen in: Vondel, *De werken*, IV, 1889, p. 129-204; Vondel, *De werken*, II, 1928, p. 529-612; Vondel, *Volledige dichtwerken*, 1937, p. 128-141.

**Senecaes Troas*... In Nederduytsche Rijmen nae-gevolght. Door J. Westerbaen..., Grav., Tongerloo, 1658. - Herdr.: 1672.

*Enk (P.J.), *Seneca als treurspeldichter*, in: *Herm.*, 15 (1942-1943), p. 106-150, passim. - Met prozavert. van o.m. *Troad.* 524-704.

Epigrammen

*Slits, *Stededicht*, 1990, p. 142-143. - Tekst en vert. van 3 epigrammen (2, 21 en 31).

Aanvullende opmerking

We vermelden nog volgende literatoren die fragm. uit Seneca's werk hebben vertaald. Nagenoeg allen vertaalden ze passussen uit tragedies, die in veel gevallen ingelast werden in eigen drama's: J. Duym (1600: bewerking van *Troad.*), P.C. Hooft (1614 +: uit *Ag., Med., Troad.*), H.L. Spiegel (1614: uit *Thyest.*), J. van den Vondel (1625: uit *Ag.*), G. Brandt de Jonge (1645: uit diverse trag.), J. Six (1648: uit *Med.*), J. Beets (1668: uit *Phaedra*), L. Meijer (1668: uit *Thyest.*), J. Vollenhove (1685: o.m. uit *Oed., Hipp.*), J. de Haes (1724: uit *Herc. fur.*), P. Nieuwland (1783 +: uit *Thyest.*), W. Bilderdijk (1817: uit *Herc. fur.* en *Thyest.*), M.C. van Hall (1855: uit *Herc. fur.* en *Hipp.*), A. van Duinkerken (1946: *Epist.* 44).

Senecae et Pauli epistulae

(Briefwisseling van Seneca en Paulus; 4de eeuw n.C.). In de late Oudheid circuleerde er een kennelijk apocriefe correspondentie tussen de filosoof Seneca en de apostel Paulus: 8 brieven van Seneca en 4 (later 6) brieven van Paulus. Seneca zou christen zijn geworden en het evangelie hebben gepredikt aan het hof van Nero. Mogelijk gaat het om een 4de-eeuwse schooloefening. Wij noemen één recente vertaling:

**Apokriefen*, II, 1985, p. 193-200. - Integrale vert. door A. Hilhorst.

Septem sapientes

('De Zeven Wijzen'). Van 7 prominente Grieken zijn 'Uitspraken' overgeleverd, spreukachtige reeksen levenswijsheden, ingeleid door 'X zegt...'. De 7 zijn: Bias van Priëne, Chilo van Sparta, Cleobulus van Lindos, Periander van Corinthe, Pittacus van Mytilene, Solon van Athene, Thales van Milete. Voor de laatste twee: zie ook de bewuste trefwoorden.

*Jong, *Antieke wijsheid*, 1952, p. 7-10. - Vert. van 'een keuze'.
*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 3-5. - 65 spreuken.
*Zie ook onder ***Scolia***: Laet ('Wijsheidsliederen').

Aanvullende opmerking

A. Bógaert (ca. 1695) maakte een vrije nadichting van *Dicta septem sapientum*, naar een late Latijnse versie.

Serapion Thmuitanus

(4de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver. Vriend van Athanasius Alexandrinus, was eerst kloosteroverste en ca. 339 bisschop van Thmuis in de Nijldelta. Van hem is vooral bekend een *Euchologium* (Gebedenboek), met 30 teksten voor liturgisch gebruik.

*Hamman/Beekman, *Gebedsbron*, 1957, p. 182-202. - Integrale vert.
*Vromen, *Hippolytus*, 1984, p. 84-87. - Vert. van *Euchol.* 13 (*anaphora*).

Serenus

(Quintus Serenus (Sammonicus?); 4de eeuw n.C.?). Latijns auteur van het medische leerdicht *Liber medicinalis* (Geneeskundeboek; 1107 hexameters), waarin hij recepten tegen 64 ziekten geeft.

*Sizoo (A.), *Abracadabra*, in: *Herm.*, 28 (1956-1957), p. 171-173. - Bevat vert. van vv. 932-940.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 432-433. - Prozavert. van vv. 227-256 en 957-974.

Sextus Empiricus

(ca. 200 n.C.?). Grieks filosoof en arts, wiens bijnaam ‘Empiricus’ beduidt dat hij tot de ‘empirische school’ in de geneeskunde behoorde. Pleegt als scepticus in zijn geschriften, die een soort ‘omgekeerde encyclopedie’ vormen, kritiek op de wetenschap van zijn tijd. Bewaard zijn:

Pyrrhoneioi hypotyposes (Hoofdlijnen van het Pyrrhonisme; 3 boeken), genoemd naar zijn leraar Pyrrho van Elis; *Adversus mathematicos* (Tegen de wetenschapsmensen; 6 boeken); *Adversus dogmaticos* (Tegen de dogmatici; 5 boeken), dat uit 3 geschriften bestaat en traditioneel als de boeken 7-11 van *Adversus mathematicos* wordt geciteerd. Andere geschriften, o.a. uit de medische sfeer, zijn slechts met hun titels bekend.

*Jansen (W.), *Geschiedenis der Wijsbegeerte*... 1, Zutphen, Thieme, 1919, p. 87-89. - Bekorte vert. van *Adv. math.* 7, 65-87.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, passim. - Talr. korte fragm. uit *Adv. math.*

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 423-424. - Vert. van 2 fragm. uit *Pyrrh. hyp*.

*Mulder (H.L.), *Sextus Empiricus ± 200-250*, in: *Tirade*, 51 (1961), p. 129-139. - Op p. 130-139 vert. van een lang fragm. getiteld 'Over de zogenaamde levenskunst' (= *Pyrrh. hyp.* 3, 198-238).

*Straaten, *Stoa*, 1969, passim. - 4 korte fragm. uit *Adv. math.*

*Klever (W.N.A.), *Carneades. Reconstructie en evaluatie van zijn kennistheoretische positie* (*Rotterdamse Filosofische Studies*, 1), Rott., Erasmus Universiteit, 1982. - Op p. 45-105 *Sextus Empiricus over Carneades*; bevat vert. van fragm.

*Jager (M.), *De Stoïcijnse logica*, in: *Lampas*, 16 (1983), p. 38-53. - Met op p. 51-52 vert. van *Adv. math.* 8, 245-247.

Sextus Pythagoricus

(ca. 200 n.C.?). Op naam van deze samensteller is een Griekse spreukenverzameling overgeleverd die bestaat uit 451 'sententiae'. De collectie vertoont zowel christelijk-apologetische als pythagorische kenmerken en had via vertalingen grote invloed tot in de late middeleeuwen. Zie ook onder **Pythagoras**.

*Meyboom (H.U.), *De spreuken van Sextus*, in: *Theologisch Tijdschrift*, 32 (1898), p. 455-488. - Vrijwel integrale vert., systematisch geordend, met korte bindteksten.

**Gulden verzen*, 1911, p. 36-41 (= 1979[3], p. 44-52). - 104 'Uitgelezen zinsneden van Sextus den Pythagoreeër'.

Sidonius Apollinaris

(Gaius Sollius Modestus (?) Apollinaris Sidonius; ca. 430-ca. 485 n.C.). Latijns-christelijk schrijver en dichter, geboortig van Lyon. In zijn 24 *Carmina* (Gedichten) prijst en vleit hij de groten van zijn tijd, o.m. zijn schoonvader keizer Avitus. Na zijn aanstelling tot bisschop van Clermont-Ferrand (469) schreef hij nog hoofdzakelijk brieven, achteraf gebundeld in 9 boeken. In deze 147 retorisch verzorgde maar inhoudarme *Epistulae* zijn vaak gedichten en metrische inscripties verwerkt.

*Brakman, *Opstellen*, 1919, p. 147-176. - Met (proza)vert. van fragm. uit *Carm.* en *Epist.*

*Duinkerken, *Wereldhistorie*, 1946, p. 25-26. - Vert. van *Epist.* 4, 20 (over een prinselijke bruiloft).

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 259-261. - Fragm. uit *Epist.* 1, 2 (over koning Theoderik II).

**De tijd van Rome's laatste keizers; veertien brieven van Apollinaris Sidonius*... vertaald en ingeleid door Engelbert H. ter Kuile, Zutphen, Walburg Pers, 1976.

Silius Italicus

(Titus Catonius (of: Tiberius Catius) Asconius Silius Italicus; ca. 30-100 n.C.). Latijns politicus en episch dichter wiens levenswerk, het lange historische epos *Punica* (Punische geschiedenis; 17 boeken), bewaard is. De auteur doet daarin het met mythologie doorweven verhaal van de tweede Punische oorlog. De stof vond hij bij Livius, zijn dichterlijk voorbeeld was Vergilius.

Slechts enkele korte fragm. zijn vertaald. We vermelden:

J. Antonides vander Goes (1685: 1, 63-139), J. Vollenhove (1685: 10, 260-308), F. Blieck (1869: 2, 77-147).

Simonides

(ca. 556-468 v.C.). Grieks dichter van een omvangrijk lyrisch oeuvre: koorliederen (zegezangen), andersoortige groepszangen, monodische lyriek, grafepigrammen. Hij was afkomstig van Keos, maar verbleef een periode aan de hoven in Athene, in Thessalië en op Sicilië. Van zijn werk zijn, behalve een 70-tal epigrammen die op zijn naam werden overgeleverd in de *Anthologia Graeca* (zie aldaar), slechts weinig fragmenten bewaard. Daaronder het ‘Klaaglied van Danae’ (E 27/D 13) en de ‘Lof van de gevallenen in de Thermopylae’ (E 21/D 5). Het fragment E 97 wordt ook vaak aan Semonides toegeschreven (in dat geval: D 29; zie onder **Semonides**).

Edities: Edmonds, Diehl.

*Vürtheim, *Grieksche lyrische dichters*, 1921, p. 133-148. - Met prozavert. verweven in de tekst.

*Gorter (Herman), *De groote dichters*, Amst., Querido, 1935, p. 35-36. - Tekst en vert. van E 27/D 13. Herdr. in: Gorter (Herman), *Verzamelde werken*, Deel VII, Bussum, van Dishoeck-Amst., Querido, 1952, p. 30-31.

*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 36. - E 21/D 5 en E 27/D 13.

*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 57-59. - Inl. en vert. van E 27/D 13. Eerder al in: Kuiper, *Grieksche lyriek*, 1923, p. 50-51.

*Kegel (W.J.H.F.), *Simonides*, Gron., Wolters, 1961. - Diss. Leiden. Bevat prozavert. van de voornaamste fragm.

*Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 88-90, en *Bloemlezing*, 1971, p. 162-163. - Vert. van E 21/D 5 en E 27/D 13 (1962) en van een aantal andere fragm. (1971).

*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 77-78. - E 21/D 5 en E 27/D 13.

**Spiegel*, 1988, p. 86-87. - Drie fragm. in eerder gepubliceerde vert. van Gorter, Kegel, Sissau (gewijzigd).

Epigrammen

*Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Simplicius

(1ste helft 6de eeuw n.C.). Grieks neoplatonicus uit Alexandrië, actief te Athene. Schreef een aantal, slechts deels bewaarde, commentaren op Plato, Aristoteles, Epictetus e.a. Dankzij deze geschriften is ons o.m. een groot aantal fragmenten van presocratici (Empedocles, Parmenides e.a.) overgeleverd. Er bestaan nagenoeg geen Nederlandse vertalingen van Simplicius' geschriften. Voor vertalingen van dankzij hem overgeleverde citaten: zie bij de afzonderlijke filosofen.

*van der Waerden (B.L.), *Ontwakende wetenschap*... (*Historische Bibliotheek voor de Exacte Wetenschappen*, 7), Gron., Noordhoff, 1950, p. 146-149. - Enkele fragm. i.v.m. de vroege Gr. wetenschap.

Siricius

(4de eeuw n.C.). Romeinse paus (384-399). Schreef enkele belangrijke *Epistulae* (Brieven) i.v.m. kerkelijke leer en tucht.

*van Bilsen (Th.J.C.), *Huwelijk en kerkelijk ambt*..., Hilv., Gooi en Sticht, 1982, p. 44-46. - Fragm. van *epist.* 1 vertaald.

Socrates Scholasticus

(ca. 380-ca. 445 n.C.). Grieks-christelijk schrijver. Was jurist (*scholasticus*) in Constantinopel. Zijn 7 boeken *Historia ecclesiastica* (Kerkgeschiedenis), over de jaren 305-439, zetten vanaf 324 het gelijknamige werk van Eusebius voort: een vrij objectief geschiedwerk, met documenten ter staving. Voor de Latijnse bewerking van deze *Historia*: zie onder **Cassiodorus**.

*Henning (Cornelius Josephus), *De eerste schoolstrijd tussen Kerk en Staat*..., Nijm., Berkhout, 1937, p. 154-157. - Fragm. van boek 3, 16 vertaald.

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 251-253. - Fragm. van boek 7, 21 vertaald.

*Evagrius van Pontus, *Geestelijke geschriften*, 1, 1987 (zie onder **Evagrius Ponticus**), p. 19-22. - Vert. uit boek 4, 23, door Christofoor Wagenaar.

Solon

(ca. 640-na 560 v.C.). Grieks staatsman en dichter uit Athene, later geroemd als een van ‘de Zeven Wijzen’ (zie onder **Septem sapientes**). Voerde belangrijke constitutionele hervormingen door, in een poging sociale wantoestanden op te heffen. Zijn gedichten, behalve elegieën ook jambische en trocheïsche verzen, verwoorden o.m. zijn politieke en filosofische opvattingen. Bekend zijn o.m. het ‘Gebed tot de Muzen’ (E 13/D 1) en de ‘Lof van de *Eunomia’* (E 4/D 3).
Edities: Edmonds, Diehl.

*Valckenaere, *Bloemlezing*, 1913, p. 457-459. - Prozavert. van 4 fragm.

*Kuiper (K.), *Recht en onrecht in Athene's bloeitijd*..., Haarlem, Tjeenk Willink, 1922, p. 21-24, passim. - 37 vv., uit verschillende stukken, metr. vertaald.

*Peremans (W.), *Hellas en de West-Europese cultuur* (*Keurreeks van het Davidsfonds*, 37), Leuven, Davidsfonds, 1947, p. 143-146 (= 1963, p. 137-140). - O.m. vert. van E 4/D 3 door Mère Theodora [= E. Reggers]; ook fragm. overgenomen uit: Valckenaere, *Bloemlezing*, 1913.

*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 16-20. - E 1-3/D 2; E 13/D 1; E 5-6/D 5; E 36-37/D 24-25.

*Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 48-54, en *Bloemlezing*, 1971, p. 115-120. - Bevat o.m. E 1-3/D 2; E 13/D 1 (1962); frg. E 4/D 3, E 32-36/D 23, E 36-37/D 24-25; E 24/D 14 (1971). Twee fragm. in: *Spiegel*, 1988, p. 69-70 (E 32-36/D 23; E 24/D 14).

*Eykman, *De fakkel*, 1, 1968, p. 23. - E 9/D 10.

*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 33-38. - E 13/D 1; E 5-6/D 5; E 36-37/D 24-25; E 32-36/D 23.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 75 en 77-78. - E 4/D 3, 1-39; E 5-6/D 5; E 34-37/D 23-25. Vert. W.A. van Lakwijk.

Aanvullende opmerking

H.L. Spiegel (1614) berijmde een stukje van E 13/D 1; R. Visscher (1614) zette de 'Lof van de *Eunomia*' (E 4/D 3) om, via het Frans van Scévole de Sainte-Marthe.

Sophocles

(496-406 v.C.). Tweede van de drie grote Griekse tragici uit Athene. Van de meer dan 120 (volgens sommigen zelfs 130) stukken die aan hem worden toegeschreven, zijn er slechts 7 tragedies bewaard (in volgorde van eerste opvoering): *Aiax, Antigone, Electra, Oedipus tyrannus* (Koning Oedipus), *Trachiniae* (De Trachinische meisjes), *Philoctetes* en *Oedipus Coloneus* (Oedipus in Colonus). Van het satyrspel *Ichneutae* (De speurhonden) zijn grote delen op papyrus teruggevonden. Van de overige stukken zijn slechts losse fragmenten bewaard.

De zeven tragedies

**De Treurspelen van Aeschylos en Sophokles*, vertaald in de versmaat van het oorspronkelijke door L.A.J. Burgersdijk... uitgegeven door L.A.J. Burgersdijk Jr., Leiden, Sijthoff, 1903. - Het laatste derde van *Aiax* en de hele *Phil.* zijn vertaald door L.A.J. Burgersdijk Jr. Herdr. *Ant.*: 1916[2] (eigenlijk vierde druk); *Oed. tyr.*: 1916.

*Sophocles, *Tragediën*, vertaald door Emiel De Waele, Antw., DNB, 1972. - Hierin zijn opgenomen (soms met kleine wijzigingen) de eerder in de reeks *Klass. Gal.* verschenen vert.: *Aiax* (nr. 161; 1970), *Ant.* (nr. 148; 1962 en herdr. tot 1983[6], herzien), *El.* (nr. 157; 1966), *Oed. tyr.* (nr. 87; 1952 en herdr. tot: 1984[7], herzien). Herdr.: Kapellen, DNB-Amst., International Theatre Bookshop, 1987.

*Sophokles, *Zeven tragedies*, vertaald en ingeleid door Jan Pieters (*Ambo Klassiek*), Baarn, Ambo, 1989. - Hierin opgenomen, licht gewijzigd, het eerder afzonderlijk verschenen *Trach.*: Sophokles, *Herakles' dood. Vrouwen van Trachis.* Vertaald door Jan Pieters (*N.V.*, 13), Leiden, Nijhoff, 1984.

Fragmenten uit meerdere stukken

*Diercks, *Griekse treurspel*, 1952, p. 125-249. - Korte inhoud en uitgebr. fragm. van diverse vertalers, uit de zeven tragedies.

Twee of meer tragedies (door dezelfde vertaler)

*Vóór 1924: H. van Herwerden (1880-1881: *El., Oed. Col., Oed. tyr.*; 1890: *Ant.*).

***I.V. Vondels Elektra van Sophokles*..., Amst., Hout-haeck, 1639. - Vele herdr. Opgenomen in: Vondel, *De werken*, VII, 1889, p. 161-246; Vondel, *De werken*, III, 1929, p. 639-707; Vondel, *Volledige dichtwerken*, 1937, p. 206-221, en

***J.V. Vondels Koning Edipus Uit Sofokles. Treurspel*, Amst., de Wees, 1660. - Vele herdr. Opgenomen in: Vondel, *De werken*, XXI, 1891, p. 1-93; Vondel, *De werken*, VIII, 1935, p. 851-940; Vondel, *Volledige dichtwerken*, 1937, p. 415-432, en

***Sofokles Herkules in Trachin. Treurspel*. Verduitscht door J. v. Vondel, Amst., de Wees, 1668. - Vele herdr. Opgenomen in: Vondel, *De werken*, XXVIII, 1893, p. 177-240; Vondel, *De werken*, X, 1937, p. 545-607; Vondel, *Volledige dichtwerken*, 1937, p. 608-620.

***Edipus, Koning van Thebe; treurspel*: het oirsprongklijk van Sofokles nagevolgd... Door Willem Bilderdijk, Amst., van der Kroe, 1779. - Opgenomen in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, III, 1856, p. 179-250, en

***De dood van Edipus*... door W. Bilderdijk, Amst., Uylenbroek, 1789. - Opgenomen in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, III, 1856, p. 276-354.

***Aias; Philoktetes. Tragedie van Sophokles*. In de versmaat van het oorspronkelijk overgebracht door J. van Leeuwen Jr., Utrecht, van Boekhoven, 1881; 1882. - *Phil.* herdr. tot: (*Standaard-Bibliotheek*), Brussel, Stand., 1921[3], en

***Antigone. Tragedie van Sophokles*, metrisch vertaald door J. van Leeuwen Jr., Leiden, Sijthoff, 1897.

***Sophocles' Antigone; Electra*. Metrisch vertaald door J.L. Chaillet... (*Klass. Schr.*), Amst., Versluys, 1906; 1907. - Herdr.: Zutphen, Thieme, ca. 1925.

***Elektra; Koning Oedipoes, drama van Sofokles*, in Nederlandsche verzen overgebracht door P.C. Boutens (*Tooneelbibliotheek*, IV, 15; *Wereldbibl.*, 522), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1920; 1926 - Beide vert. herdrukt bij dezelfde uitgever resp. in 1921 en 1928; én bij andere uitgevers: (*Meulenhoff's Kleine Boeken van Groote Schrijvers*), Amst., Meulenhoff, 1921 (*El.*); Haarlem, Enschedé, 1929 (*Oed. tyr.*). Opgenomen in: Boutens, *Verzamelde werken*, V, 1951, p. 1-62; p. 63-119.

***Aias, treurspel van Sophokles*, in het Nederlandsch overgebracht door Bertus

van Lier, Amst., Querido, 1932. - Herdr.: Amst., van Oorschot, 1955, en

*Sofokles, *Antigone*. Vertaald door Bertus van Lier, Amst., van Oorschot, 1954. - Herdr.: 1968 (gewijzigd).

*Sophokles, *Antigone*; Sophocles, *Electra*. Vertaald en ingeleid door Frans Cluytens (*Helios Reeks*), Brugge-Brussel, Kinkhoren, 1947; Brugge, DDB, 1952. - *Ant.* herdr. tot: Brugge-Utrecht, DDB, 1965[3] (nagezien en bijgewerkt door Jos Hendrickx).

*Sophokles, *Koning Oidipoes*; *Antigone*, in het Nederlands vertaald door R. Thibau en R. De Pauw... (*Klass. Vert.*, 9; 20), Antw.-Amst., Stand., 1952; 1954. - Prozavert. Herdr.: *Oed. tyr.* tot: 1974[6] (herzien); *Ant.* tot: 1973[7] (herzien).

*Sophocles, *Oedipus Koning. Drama van het schuldbewust worden*; Sophocles, *Antigone*. Uit het Grieks vertaald door Frank Van Doorne en Richard De Man, Kortrijk, Castaing, 1953; Brussel, De Boeck, 1955. - Prozavert.

*Sophokles, *Oidipous in Kolonos; Philoktetes*... Vertaald en ingeleid door J.J.M. van Doornik (*Klass. Gal.*, 90; 105), Antw., DNB/Amst., Wereldbibl., 1954; 1955. - Metr. vert.

**Twee treurspelen van Sophocles*, vertaald door J. van IJzeren, Grav., Stols-Barth, 1960. - *Aiax* en *Trach.*, metr. vert.

*Sophocles, *Antigone; Elektra*, in: *Drie tragedies*... Vertaald door Pé Hawinkels (*Amboboeken*), Baarn, Ambo, 1979, p. 15-77; p. 79-144. - Herdr.: 1983. Eerste publ.: *Antigone*, Bilthoven, Ambo, 1970; *Elektra* (*Publiekstheater*, 9), Amst., Publiekstheater, 1975. *Ant.* herdr., 'naar de vertaling van Pé Hawinkels bewerkt door Hans Oranje': (*Publiekstheater*, 37), Amst., Publiekstheater, 1981.

*Mulisch (Harry), *Oidipous Oidipous*, naar Sofokles..., Amst., Bezige Bij, 1972. - Geënt op de 2 *Oedipus*-tragedies.

*Sofokles, *Oidipoes. Tiran van Thebe*; *Antigone*; *Oidipoes te Kolonos*; *Elektra*. [Nederlands] Johan Boonen (*Syr. Vert.*, 1; 3; 7; 14), Leuven (-Amersfoort), Acco, 1972; 1975; 1985; 1990 - *Oed. tyr.* en *Ant.* herdr., resp. tot: 1991[8] en 1992[8], de laatste drukken in de reeks *Acco Klassiek* (herzien), en

*Sophocles, *Ajax Antigone*. Vertaling Johan Boonen, Amst., International Theatre & Film Books-Het Zuidelijk Toneel Eindhoven, 1991. - *Ant.* nagenoeg ongewijzigd t.o.v. het vorige.

**Oidipous. Koning Oidipous/Oidipous in Kolonos. Sophokles* [Nederlandse bewerking: Max Croiset] (*Publiekstheater*, 24), Amst., Publiekstheater, 1978. - Bekorte bewerking, gebaseerd op intermediaire vert.

*Sophocles, *Koning Oedipus*; *Antigone*, ingeleid en vertaald door J. Ector, Luik, Dessain, 1985; 1987.

Afzonderlijke tragedies

*Vóór 1924: A.L. Barbaz (1793: *Phil.*, uit het Frans), P. Camper (1834: *Ant.*), A.F. Sifflé (1836: *Ant.*), S.J.E. Rau (1855: *Phil.*), A.J. ten Brink (1861: *Ant.*), Y.D. van Dam (1864: *Ant.*), C.W. Opzoomer (1868: *Ant.*), A. Flament (1884: *Phil.*), G.H. Betz (1892: *Oed. Col.*), J. Dermoût (1895: *Ant.*), H.C. Muller

(1907: *Ant.*), W. Royaards (1913: *Oed. tyr.*, uit het Duits), A.B.H. Gielen (1921: *Ant.*).

Aiax

*Zie onder ‘Twee of meer tragedies’: van Leeuwen, van Lier, van IJzeren, Boonen.

Antigone

*Zie onder ‘Twee of meer tragedies’: van Leeuwen, Chaillet, van Lier, Cluytens, Thibau, Van Doorne, Hawinkels, Boonen, Ector.

**Een Tragedie, ghenaemt Antigone*... int Latine ouer gheset, eñ nv in onser Duytscher talen Rhetorikelijck ghetranslateert, door Cornelis van Ghistele..., Gheprent Thantwerpen... Bi my Simon Cock. Jnt iaer ons Heeren. M.CCCCC. eñ .LVJ. - Herdr.: Grietens (J.), *Antigone van Sophocles*, vertaald door Cornelis van Ghistele... (*Maatschappij der Antwerpsche Bibliophielen*, 36), Antw., Groote Boekhandel-Grav., Nijhoff, 1922.

**Sophocles' Antigone*, vertaald en ingeleid door Willem Kloos (*Zonnebloem-Boekjes*, 7-8), Apeldoorn, Zonnebloem, 1918. - Metr. vert. Eerste publ. in: *De Nieuwe Gids*, 1897-1898.

**Antigone, tragedie van Sophokles*, door Balthazar Verhagen, Amst., Van Munster, 1927.

**Sophokles' Antigone*, in Nederlandse rhythmische verzen overgebracht door P. Brommer, Leiden, Brill, 1947. - Herdr.: 1965 (verbeterd).

Electra

*Zie onder ‘Twee of meer tragedies’: Vondel, Chaillet, Boutens, Cluytens, Hawinkels, Boonen.

**Elektra [van] Sofokles* [Vertaald naar de Engelse bewerking van John Barton en Kenneth Cavander door Rudi Wesselius], Amst., International Theatre Bookshop-Barlaeusgymnasium, 1985.

Oedipus Coloneus

*Zie onder ‘Twee of meer tragedies’: Bilderdijk, van Doornik, Boonen, Croiset.

*Claus (Hugo), *In Kolonos. Een bewerking van Sofokles' Oidipoes in Kolonos*, Amst., Bezige Bij, 1986. - Eerste publ., een facsimile van Claus' manuscript: [Gent, Arca, 1985].

Oedipus tyrannus

*Zie onder ‘Twee of meer tragedies’: Vondel, Bilderdijk, Boutens, Thibau, Van Doorne, Boonen, Croiset, Ector.

*Sofokles, *Koning Oidipoes*, vertaald door Jan Engelman, Amst., Querido, 1955. - Herdr.: 1963.

*Sophokles, *Koning Oidipous*, in: *Drie Griekse tragedies*... Vertaald en ingeleid

door J.C.B. Eykman (*Meulenh. Min. Pock.*, 13), Amst., Meulenhoff, 1961, p. 53-105. - Metr. vert.

*Sophokles, *Koning Oidipous*. Vertaling Evert Straat (*Ooievaar*, 152), Den Haag, Bakker-Daamen, 1962. - Eerste publ., met beschouwingen bij de vert., in: *Maatstaf*, 9 (1961-1962), p. 431-515.

*Sophokles, *Koning Oedipus*, vertaald door Stefan van den Broeck, Antw.-Baarn, Houtekiet, 1991. - Inl. en prozavert.

Philoctetes

*Zie onder ‘Twee of meer tragedies’: van Leeuwen, van Doornik.

*van Lennep (J.), *Filoktetes op het eiland Lemnos*, in: *Dramatische Poëzy van W.J. Hofdijk*..., Amst., Hassels, 1856, p. 51-96. - Herdr. o.m. in: van Lennep (J.), *Treur- en blijspelen*, Leiden, Sijthoff, 1890, p. 141-172.

**Philoctetes, tragedie van Sophocles*. Vertaald door L. de Jong, ingeleid door J.C. Bruijn (*Wereldbibl.*), Amst., Maatschappij tot Verspreiding van Goede en Goedkoope Lectuur, 1933.

**Sophokles' Philoktetes*, vertaald en ingeleid door J.M. van Buytenen (*Spiegel der Mensheid*), Bussum, Ons Leekenspel, 1949. - Metr. vert.

*Sophokles, *Philoktetes*. Vertaald en ingeleid door Jos de Haes (*Helios Reeks*), Brugge, DDB, 1959.

*van Wilderode (Anton), *Dienstbaar het woord. Toespraken en teksten*, samengesteld en ingeleid door Rudolf van de Perre, Tielt-Weesp, Lannoo, 1985. - Vert. op p. 305-342.

*Sofokles, *Filoktetes*; vertaling Gerard Koolschijn (*Toneelgroep Amsterdam*, 18), Amst., International Theatre & Film Books - Toneelgroep Amsterdam, 1991.

Trachiniae

*Zie onder ‘Twee of meer tragedies’: Vondel, van IJzeren.

Het satyrspel ichneutae

**Sophocles, De Spoorzoekers*, in: Leopold, *Verzameld werk*, II, 1952, p. 210-219. - Vanaf v. 215 tot het einde (v. 420) van het bewaarde fragm.

Aanvullende opmerking

Volgende literatoren vertaalden fragm. uit tragedies: J. Vollenhove (1685: uit *Ant.* en *Aiax*), M. Siegenbeek (1826: uit *Ant.*), W. Bilderdijk (1828: *Ant.* 332-375), J.J.F. Wap (1872: uit *Ant.*), E.B. Koster (1890: *Trach.* 900-942), Ch.M. van Deventer (1894: uit *Ant.*), J.A. dèr Mouw (1905: *El.* 59-60), C. Verschaeve (1937: *Ant.* 781-800), J.H. Leopold (1951: *Oed. tyr.* 1186-1192), T. de Vries (1987: *Ant.* 332-341).

Soranus

(begin 2de eeuw n.C.). Grieks arts uit Ephesus, actief in Rome, van wie een groot aantal geschriften verloren is. Bewaard zijn o.m. *Gynaecia*

(Vrouwenziekten), in 4 boeken, en een geschrift over acute en chronische ziekten, in een Latijnse bewerking door Caelius Aurelianus (zie aldaar). Ook een korte *Vita Hippocratis* (Leven van Hippocratis) staat op zijn naam.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 62-64 en 368-375. - Vert. van *Vita Hippocr.* en fragm. uit *Gyn.* 1.

*[Uit *Gynaecia* I, vert. Marijke Victor], in: *Didactica Classica Gandensia*, 29-30 (1989-1990), p. 130-297, passim.

*Eyben, *Vrouwen*, 1992, p. 127-135. - Uit *Gyn.* 1, over vroedvrouwen en voedsters.

Sozomenus

(Salamanes Hermeias Sozomenus; 5de eeuw n.C.). Grieks-christelijk geschiedschrijver, geboren in Bethelia bij Gaza. Was jurist in Constantinopel. Schreef ca. 450 een *Historia ecclesiastica* (Kerkgeschiedenis) in 9 boeken, voor de jaren 324-425, sterk aanleunend bij het werk van zijn collega Socrates Scholasticus, minder kritisch, maar met gedeeltelijk ander bronnen-materiaal en literair verzorgder. Voor de Latijnse bewerking van deze *Historia*: zie onder **Cassiodorus**.

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 250-251. - Vert. van *Hist.* 9, 1.

Statilius Flaccus

(1ste eeuw v.C.). Grieks epigrammendichter. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Statius

(Publius Papinius Statius; ca. 40-96 n.C.). Latijns dichter afkomstig uit Napels maar vooral actief in Rome. Van Statius is zowel lyrische poëzie als episch-mythologisch werk bewaard: tot de eerste groep horen *Silvae* (Bossen; 5 boeken), 32 gedichten met uiteenlopende inhoud en lengte; het belangrijkste epische werk draagt de titel *Thebais* (Het lied van Thebe; 12 boeken) en verhaalt de geschiedenis van de broers Polynices en Eteocles. Verder is ook het onvoltooide *Achilleis* (Het lied van Achilles; 1127 hexameters, nl. boek 1 en de aanvang van 2) bewaard. Statius was tot in de renaissance een veelgelezen dichter.

Bloemlezing

*Brakman, *Opstellen*, 1932, p. 114-124. - Bevat prozavert. uit *Ach., Silv.* en *Theb.*

Achilleis

In zijn omvangrijke *Historie van Troyen* (ca. 1263; ca. 41.000 vv.) heeft Jacob van Maerlant een *Achilleis*-bewerking geïncorporeerd (vv. 4779-6506). Zie de uitgave van de *Historie*:

**Dit is die Istory van Troyen van Jacob van Maerlant*, naar het vijftiendeeuwsche

handschrift van Wessel van de Loe... diplomatisch uitgegeven door Napoleon de Pauw & Edward Gaillard..., Eerste deel, Gent, Siffer, 1889, p. 141-190. Zie ook:

*Jongen (Ludo), *Van Achilles tellen langhe. Onderzoekingen over Maerlants bewerking van Statius' Achilleis in de Historie van Troyen*... (*Deventer Studiën*, 8), Deventer, Sub Rosa, 1988. - Diss. Geeft op p. 43-153, passim, eigen proza-vert. van fragm. uit *Ach.*

Silvae

**Iaerghedicht op den gheboort-dach van Lucanus*, in: *De eerste ses bovcken van... Lvcanvs*, door D. Henrick Storm, Amst., Colijn, 1617, [voorwerk] - Vert. van 2, 7. Herdr.: 1620.

*Wijdeveld (G.), *Aan den slaap*, in: *Herm.*, 13 (1940-1941), p. 33. - Vert. van 5, 4. Opgenomen met Lat. tekst in: *Muziek*, 1944, p. 205-206.

*Statius, *Silvae V*, *4* (vertaling: P. Dijkhuizen), in: *Herm.*, 62 (1990), p. 314.

Thebais

**Essays ofte Poëtische Betrachtingen, Bestaende in VI Boecken Thebaidos P. Papinii Statii, overgeset, V Boecken Belgiados. I Mauritiados* gerijmt door L.V. Bos, Amst., Lescaille, 1646. - Berijmde vert. Herdr.: 1647.

*Heuvel (Herman), *Publii Papinii Statii Thebaidos liber primus*, versione Batava commentarioque exegetico instructus..., Zutphen, Nauta, 1932. - Bevat tekst en prozavert. van boek 1.

*Fortgens (Hendrik Wilhelm), *P. Papinii Statii de Opheltis funere carmen epicum, Thebaidos liber VI 1-295*..., Zutphaniae, Nauta, 1934. - Diss. Utrecht. Op p. 16-31 tekst en prozavert.

*Leeman (A.D.), *Bomen vellen - Vergilius ah schakel in de antieke epische traditie*, in: *Lampas*, 15 (1982), p. 5-15. - Op p. 15 prozavert. van 6, 90-107.

*De Keyser (Jeroen), *Statius en Vergilius*..., in: *Frons*, 12 (1991-1992), p. 6-24. - Op p. 23-24 prozavert. van 5, 236-295.

Aanvullende opmerking

J. Vollenhove vertaalde 2 korte fragm. (1685: uit *Theb.*).

Stesichorus

(ca. 640-555 v.C.). Grieks dichter van koorliederen, die leefde in Himera op Sicilië. Bezong in zijn liederen mythologische onderwerpen in de epische (Helena, Hercules, Orestes) en de romantische sfeer (de herder Daphnis; onecht?). Er zijn van hem slechts weinig fragmenten bewaard.

*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 35. - Fragm. 6 (Hercules).

Stobaeus

(Iohannes Stobaeus = Johannes van Stobi; begin 5de eeuw n.C.). Grieks bloemlezer, samensteller van een omvangrijke, gehavend overgeleverde anthologie in 4 boeken. De eerste 2 dragen doorgaans de titel *Eclogae*

(Uittreksels), de laatste 2 *Florilegium* (Bloemlezing) of *Sermones* (Gesprekken). De gebloemleesde teksten, waarvoor Stobaeus kon putten uit verzamelingen van anderen (o.m. Aëtius; zie aldaar), behoren tot het domein van de metafysica, fysica, ethiek, politiek, huishoudkunde enz. Dankzij dit werk zijn van vele auteurs (dichters, filosofen, medici enz.) talrijke fragmenten overgeleverd die ons anders onbekend zouden zijn. Omvangrijke Nederlandse vertalingen van Stobaeus' werk zijn er bij ons weten niet. Vertalingen van dankzij hem overgeleverde citaten worden bij de afzonderlijke auteurs aangevoerd.

*Zie onder **Pythagoras**: *Gulden verzen*, 1911.
*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953. - Passim talr. fragm., o.m. op p. 88-90, 279-292 en 368-371.
*Straaten, *Stoa*, 1969, passim. - 8 fragm. uit *Eclogae* 1 en 2.

Strabo

(64 v.C.-ca. 20 n.C.). Grieks historicus en geograaf, afkomstig uit Amasea. Buiten fragmenten van een geschiedenis van Griekenland, is het werk *Geographica* (Geografie; 17 boeken) nagenoeg integraal bewaard. Het vormt de rijkste bewaarde bron voor de antieke geografie van het Middellandse-Zeegebied en bevat ook allerlei wetenswaardigheden op andere domeinen.

*Timmer (Barbara Catharina Jacoba), *Megasthenes*..., Amst., Paris, 1930. - Met tekst en vert. van 15, 1, 8-68.
*Thiel (J.H.), *Eudoxus van Cyzicus*... in: *Mededeelingen der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde*, N.R., 2 (1939), p. 187-275. - Met tekst, vert. en comm. van 2, 98-100.
*van der Vliet (E.Ch.L.), *Strabo over landen, volken en steden* (*Van Gorcum's Historische Bibliotheek*, 94), Assen-Amst., Van Gorcum, 1977. - Bevat vert. fragm.
*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 22 en 253. - 2 korte fragm., vert. R.J. van der Spek en F.J. Meijer.
*Huyse (Philip), *Geografie en etnografie in de klas. Een voorbeeld: Thessalië*, in: *Kleio*, N.R., 17 (1987-1988), p. 118-126. - Bevat tekst en vert. van 9, 5, 1-3a.

Aanvullende opmerking

B. Aafjes (1965) vertaalde een stukje uit 5, 4, 5.

Strato Comicus

(2de helft 4de eeuw v.C.?). Grieks auteur van komedies. Slechts 1 titel (*Phoenicides*) en 1 fragment zijn bekend (cf. Athenaeus, 9, 382b-383c).

*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 158-159. - Fragm. over een erudiete kok.

Strato Sardianus

(Strato van Sardes; 1ste eeuw n.C.?). Grieks epigrammendichter. Zie onder ***Anthologia Graeca***.

Suetonius

(Gaius Suetonius Tranquillus; ca. 75-150 n.C.). Romeins geleerde en auteur. Schreef in het Grieks en het Latijn talrijke werken over diverse onderwerpen, die bijna volledig verloren zijn. Nagenoeg integraal bewaard is *De vita Caesarum* (Keizersbiografieën; 8 boeken), waarin Suetonius, die tot 121 n.C. een belangrijke post bekleedde in de keizerlijke administratie, 12 levens van 'keizers' beschrijft, van Julius Caesar tot en met Domitianus. Slechts een klein deel van zijn *De viris illustribus* (Beroemde mannen) is bewaard. Het werk bevatte biografieën van grammatici, retoren en dichters. De authenticiteit van de biografieën van Terentius, Horatius en Lucanus wordt over het algemeen aanvaard, die van Tibullus en Persius minder. De *Vita Vergilii* werd door Donatus (zie aldaar) herschreven.

De Vita Caesarum integraal

*Vóór 1924: J. Fenacolius (= Vennecool; 1619).

*Cajus Suetonius Tranquillus, *Van de XII. Keizers*. Uit het Latijn verduischt. Door Abraham Bógaert..., Amst., ten Hoorn, 1699. - Herdr. tot: Dordrecht, de Monté-van Vliet, 1738.

*Suetonius, *Romeinse keizers*... Ingeleid en vertaald door Hendrik Verbruggen, 3 dln. (*Syr. Vert.*, 10, 1, 2, 3), Leuven-Amersfoort, Acco, 1986. - Boek 1: De Julische dynastie: Caesar-Augustus. Boek 2: De Julisch-Claudische dynastie: Tiberius-Caligula-Claudius-Nero. Boek 3: Het revolutiejaar: Galba-Otho-Vitellius. De Flavische dynastie: Vespasianus-Titus-Domitianus.

Afzonderlijke keizersbiografieën (in alfabetische volgorde)

Augustus

*Plutarchus, *Het leven van Antonius*. Suetonius, *Het leven van Octavianus Augustus*. Vertaald en ingeleid door J.C.B. Eykman (*Meulenh. Min. Pock.*, 19), Amst., Meulenhoff, 1963.

*Zie ook onder *Caesar*.

Caesar

*Gaius Suetonius Tranquillus, *Levens der Romeinse keizers. Julius Caesar/Augustus/Tiberius*. [Uit het Latijn vertaald en van een inleiding en aantekeningen voorzien door D. den Hengst] (*Klassieke Curiosa*, 17), Amst., Arbeiderspers, 1968.

Caligula

*Suetonius, *Caligula*. Vertaald door Jef Ector (*Kritak Klassiek*, 6), Leuven, Kritak, 1987.

Claudius

*C. Suetonius, *Het leven van Claudius*. Vertaling: D. den Hengst, in: Seneca Suetonius Tacitus, *Rondom Claudius*. Vertaling H. Wagenvoort e.a. (*Fibula Klassieke Reeks*), Bussum, Fibula-van Dishoeck, 1975, p. 38-69.

Nero

*Caius Suetonius Tranquillus, *Nero, een negatieve held*. Vertaald en ingeleid door R. Dehamers (*Klass. Gal.*, 166), Antw., DNB, 1974.

Tiberius

*Zie onder *Caesar*.

Over grammatici en retoren (uit de Viris Illustribus)

**Suetonius' Boek over de beroemde rhetoren*. Vertaald door R. Willems, in: *Phil. St.*, 3 (1931-1932), p. 240-245.

Dichtersbiografieën (uit de Viris Illustribus)

**Het Leven van Q. Horatius Flaccus*, in het voorwerk van: *Q. Horatius Flaccus Dichtkunst*... Door A. Péls. De Tweede druk, Amst., Gedrukt voor het Kunstgenootschap [Nil Volentibus Arduum], 1694. - Nog herdrukt tot: 1707[4].

**Q. Horatii Flacci Poemata*... door B.L. Meulenbroek, Leeuwarden, Eisma, 1984. - Op p. 7-9 tekst en vert. van de *Vita Horatii*.

Sulpicia

(2de helft 1ste eeuw v.C.). Latijnse dichteres van een cyclus van 6 gedichtjes uit het *Corpus Tibullianum*, waarin ze spreekt over haar liefde voor een zekere Cerinthus. Zie onder **Tibullus**.

Sulpicius Rufus

(Servius Sulpicius Rufus; 1ste helft 1ste eeuw v.C., †43 v.C.). Romeins politicus en jurist, tijdgenoot en vriend van Cicero. Zijn omvangrijk juridisch oeuvre is niet bewaard; we bezitten van Sulpicius nog slechts twee brieven, bewaard in Cicero's *Ad familiares* (4, 5 en 12).

*Beukers, *In transitu*, I, 1957, p. 31-35. - Tekst en vert. van een troostbrief aan Cicero (Cic., *Fam.* 4, 5).

*Cicero, *Brieven*. Vertaling W. Kassies (*Fibula Klassieke Reeks*, 4), Bussum, Fibula-van Dishoeck, 1972, p. 56-58. - Voorstelling en vert. van dezelfde brief.

Sulpicius Severus

(ca. 363-420 n.C.). Latijns-christelijk schrijver in Zuidwest-Gallië. Eerst advocaat, dan onder invloed van Martinus van Tours tot vroomheid en ascese bekeerd, schreef hij drie werken over het leven en de wonderen van deze heilige. Nog vóór diens dood (397) gaf hij een *Vita Martini* (Leven van Martinus) in het licht, kort daarop aangevuld met 3

Epistulae (Brieven), die zijn dood en begrafenis verhalen, en bekroond met 3 boeken *Dialogi* (Gesprekken), waarin zijn wondermacht boven die van de woestijnvaders wordt geprezen. Een meer objectief, maar minder levendig karakter vertonen de 2 boeken *Chronica* (Kronieken), die de 'gewijde geschiedenis' van Adam tot het jaar 400 n.C. resumeren. De Martinus-geschriften stonden model voor vele latere hagiografen. Fragmenten uit boek 1 van de *Dialogi* werden opgenomen in de *Vitae patrum* (zie aldaar). Belangrijkste Nederlandse vertalingen:

**Kerkelyke Historie van Sulpicius Severus*... uit het Latijn vertaald, en met uitvoerige Aanmerkingen verrijkt, door Pieter Rabus, Rott., Bos, 1702. - Bevat een integrale vert. van *Chron.*

*Sulpicius Severus, *Het leven van Sint Maarten*... Ingeleid en bewerkt door Serv. M. Lejeune (*Getuigen*, 8), Amst., R.K. Boekcentrale, 1941. - Integrale vert. van *Vita* en *epist.* 2-3.

*Beukers, *In transitu*, II, 1957, p. 34-43. - Tekst en vert. van *epist.* 3.

**Martinus van Tours. Naar de beschrijving van zijn leven door Sulpicius Severus*. Ingeleid en vertaald uit het Latijn door C.W. Mönnich (*Reidans der Heiligen*), Amst., Moussault, 1962. - Integrale vert. van heel het Martinus-dossier: *Vita, Epist.* en *Dial.*

Symbolum

(Geloofsbelijdenis). Samenvatting van de christelijke geloofsleer, in de Kerk als officiële 'herkenningsformule' (*symbolon*) gebruikt. De oudste *symbola* zijn uitbreidingen van de trinitaire doopformule. De bekendste zijn: 1) het *Symbolum Romanum* (Romeinse geloofsbelijdenis) of *Symbolum apostolorum* (Geloofsbelijdenis van de apostelen), o.m. in de *Traditio apostolica* van Hippolytus Romanus en in de *Expositio symboli* van Rufinus aangehaald; 2) het *Symbolum Nicaenum* (Geloofsbelijdenis van Nicea), uit 325; 3) het *Symbolum* [*Nicaeno*-] *Constantinopolitanum* (Geloofsbelijdenis van [Nicaea-]Constantinopel), uit 381 (?), geattesteerd sinds 451; 4) het *Symbolum Athanasianum* (Geloofsbelijdenis volgens Athanasius), waarschijnlijk in de 5de eeuw in Zuid-Gallië ontstaan. De Latijnse *symbola* worden vaak met hun beginwoorden *Credo* (nrs. 1 en 3) of *Quicumque* (nr. 4) aangeduid. Ze werden in de Latijnse liturgie opgenomen en dan ook talloze keren vertaald. Wij vermelden:

**Groot Gebedenboek ten gebruike van katholieke christenen*... [Redactie: C.A. Bouman], Utrecht-Brussel, Spectrum, 1951. - Op p. 156, 274-275 en 849-851: vert. van de nrs. 1, 3 en 4.

**De belijdenisgeschriften*... [Bewerkt door J.N. Bakhuizen van den Brink], Grav., Boekencentrum, 1957, p. 9-15. - Vert. van de nrs. 1, 3 en 4. Herziene herdr.: 1966 (p. 3-9).

*Dirkzwager (A.), *Latijns Grieks*, in: *Herm.*, 48 (1976), p. 125-129. - Nr. 2, Lat.-Ned.-Gr., met toelichting.

*Stemberger/Thewissen, *Bijbel en Christendom*, I, 1978, p. 158-162. - Vert. van o.m. de nrs. 1-3.

Symmachus

(Quintus Aurelius Symmachus signo Eusebius; ca. 345-402 n.C.). Latijns redenaar die hoge politieke ambten bekleedde. Symmachus is in de tweede helft van de vierde eeuw het boegbeeld van de Romeinse, heidensaristocratische weerstand tegen het christendom. Zijn befaamde pleidooi om het standbeeld van Victoria, dat uit de *Curia* was verwijderd, opnieuw op te stellen (= *Relatio*, 'Ambtelijk bericht', 3) leidde tot reacties van o.m. Ambrosius en Prudentius (zie aldaar). Van Symmachus zijn 8 redevoeringen en meer dan 900 *Epistulae* (Brieven) bewaard. *Epist.* 1, 2 (uit 375) is door Symmachus pater (= Lucius Aurelius Avianius Symmachus signo Phosphorius) aan zijn zoon gericht.

Epistulae

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 148-151. - Versfragm. uit *Epist.* 1, 1; 1, 2 (Symmachus pater); 1, 8: tekst en prozavert.

*Duinkerken, *Wereldhistorie*, 1946, p. 24-25. - *Epist.* 1, 8-9 (aan zijn vader) vertaald.

Relatio 3

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 172-181. - Integrale tekst en vert.

*Ambrosius, *Brieven*... vertaald door J. Wytzes (*Klass. Kerk*, 2), Amst., Holland, 1950, p. 10-17. - Integrale vert.

Symphosius

(5de/6de eeuw n.C.?). Op naam van een 'Symphosius scholasticus' is o.m. in de Codex Salmasianus een verzameling van een 100-tal raadsels, gesteld in hexameters, overgeleverd. Zie onder ***Anthologia Latina***: Brakman.

Synesius Cyrenensis

(ca. 37O-ca. 414 n.C.). Grieks(-christelijk) schrijver. Geboren in Cyrene, wijsgerig geschoold bij Hypatia in Alexandrië, een tijdlang aan het hof van Constantinopel; ca. 410 tot bisschop-metropoliet van Ptolemais (Cyrenaica) aangesteld, nam hij dit ambt op zich, maar zijn levensstijl en doctrine bleven nagenoeg ongewijzigd. Zijn gevarieerd oeuvre is dan ook meer neoplatonisch dan christelijk van inspiratie. Wij noemen: de *Oratio de regno* (Rede over het koningschap), een vorstenspiegel voor

de jonge keizer Arcadius (399), 9 *Hymni* (Hymnen), in Dorisch dialect, en een 150-tal *Epistulae* (Brieven), getuigend van ruime belangstelling en cultuur. Van zijn retorisch-wijsgerige traktaten kennen wij geen Nederlandse vertaling.

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, II, 1828, p. 124-129. - Vert. van/uit 10 *epist.*
*Hamman/Beekman, *Gebedsbron*, 1957, p. 252-254. - Vert. van *hymn.* 5.
*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 234-236. - Fragm. van *Or. de regno.*

*Meijer (F.J.), *De ongelukkige zeereis van Synesius van Cyrene*, in: *Herm.*, 57 (1985), p. 76-83. - Integrale vert. van *epist.* 4. Gedeeltelijke herdr. in: Meijer, *Schipper*, 1990, p. 173-178.

Spiegel, 1988, p. 219. - *Hymn.* 9, 31-71, vert. Hans Warren en Mario Molegraaf.

T

Tabulae

(Schrijftabletten). Houten plankjes werden in de Oudheid vaak als schriftdragers gebruikt. Teksten konden met inkt of verf op (speciaal geprepareerde) plankjes geschreven worden. Maar vooral bekend zijn de *tabulae ceratae* (wastafeltjes), handgrote plankjes voorzien van een dunne waslaag, waarin met een schrijfstift (*stilus*) korte teksten werden geschreven: brieven, schooloefeningen enz. Voor contracten, testamenten e.d. werden dikwijls 'tweeluiken' of 'drieluiken' (*diptycha, triptycha*) van wastafeltjes gebruikt. In Pompeii en Herculaneum, in de goudmijnschachten van Dacië, bij opgravingen in Romeinse sites (o.m. Vindolanda, Noord-Engeland) werden vele *tabulae* (*ceratae* en andere) weergevonden. Publikatie en studie van deze documenten worden veelal tot de papyrologie gerekend. Zie daarom ook onder **Papyri**. Aansluitend vermelden wij de *tabulae devotionum/defixionum* (vervloekingstabletten): meestal loden plaatjes waarop verwensingen, bezweringen of toverteksten werden gekrast of met inkt geschreven.

*Vollgraff (C.W.), *Eene Romeinsche koopacte uit Tolsum*, in: *De Vrije Fries*, 25 (1917), p. 71-101. - Met tekst en vert. van *tab. cer.* uit de 2de eeuw n.C. (Leeuwarden, Fries Museum, inv. 123:346; koop van een rund).

*Feenstra-Smidt, *Vermogensrecht*, 1973, p. 129-130. - Tekst en vert. van *tab. cer.* uit Dacië: arbeidscontract, 164 n.C.

*Spruit, *Textus*, 1973, p. 222-226. - Tekst en vert. van 2 *tab. cer.*: *Pap. corp.* 221 (testament, 142 n.C.) en koopakte van Tolsum; in herdr. van 1987[3] (p. 275-280) uitgebreid met een *tab. cer.* van Dacië: arbeidscontract, 164 n.C.

*Wouters (A.), *'Latijns Grieks' en 'Grieks Latijn'*, in: *Herm.*, 48 (1976), p. 179-191. - Met tekst en vert. van *tab. cer.* uit Ravenna (*Pap. corp.* 193; koop van een slavin) en fragm. van *tab. devot.* (Audollent, 270; tovertekst), beide uit de 2de eeuw n.C., beide met Lat. tekst in Gr. karakters.

**Teksten*, in: *Herm.*, 52 (1980), p. 337-356. - Op p. 340-342 tekst en vert., door F.A.J. Hoogendijk, van Gr. grammatica-oefeningen op tabletten bewaard in Oxford en Londen, 3de eeuw n.C.

*Versnel (H.S.), *Mens en magie*..., in: *Herm.*, 55 (1983), p. 196-206; *In het grensgebied van magie en religie*..., in: *Lampas*, 19 (1986), p. 68-96. - Met vert. van vele (fragm. van) Gr. en Lat. *tab. devot.*

**Een graanhandelaar leent geld*, in: *Herm.*, 55 (1983), p. 243. - Tekst en vert., door H.W. Pleket, van Lat. *tab. cer.* uit Murécine bij Pompeii (37 n.C.).

*Vandermeersch (Veerle), *Vindolanda*..., in: *Herm.*, 61 (1990), p. 24-32. - Met tekst en vert. van 2 met inkt beschreven plankjes, ca. 100 n.C.

Tacitus

(Publius (?) Cornelius Tacitus; ca. 55-117 n.C.). Latijns geschiedschrijver. Zijn oeuvre kan worden ingedeeld in twee periodes. 1) Het vroege werk. Drie kortere monografieën zijn overgeleverd: *De vita Iulii Agricolae* (Het leven van Julius Agricola; vaak verkort aangeduid als *Agricola*; 98 n.C.), een verheerlijkende biografie van de schoonvader van de auteur, met talrijke uitweidingen; *De origine et situ Germanorum* (De herkomst en geografische ligging van de Germanen; 98 n.C.; vaak verkort aangeduid als *Germania*); *Dialogus de oratoribus* (Dialoog over de redenaars; datering omstreden), een gesprek over het verval van de welsprekendheid en over de vraag of poëzie de voorkeur moet krijgen boven redekunst. 2) Het latere werk. Twee omvangrijke historische werken, die gehavend zijn overgeleverd: *Historiae* (Historiën), waarin Tacitus de geschiedenis behandelde van Galba tot en met Domitianus (69-96). De eerste vier boeken en het begin van het vijfde (jaren 69-70) zijn bewaard. Meer bezitten we van *Ab excessu divi Augusti* (Vanaf de dood van keizer Augustus, in 16 boeken) - vaker *Annales* (Jaarboeken) genoemd -, waarin de periode vanaf de dood van Augustus tot en met Nero (14-68) werd beschreven. Hiervan zijn bewaard: de boeken 1 t/m het begin van 5; 6 zonder het begin; 11 gedeeltelijk; 12 t/m 15 volledig; het eerste deel van 16.

(Nagenoeg) integraal

*Vóór 1924: J. Vennecool (1616), J. van Groenewegen (1628-1630: zonder *Dial.*).

**C. Cornelius Tacitus Jaarboeken en Historien, ook zyn Germanië, en 't Leeven van J. Agricola*... vertaalt door... Pieter Corneliszoon Hooft, Amst., Boom, 1684. - Zonder de *Dial.* Herdr. tot: Amst., Visscher-Schoonenburg, 1714, en: Hooft, *Alle de gedrukte werken*, VII, 1972. *Germ.* en *Agr.* na 1714 nog afzonderlijk herdrukt; recentste uitgaven:

C. Cornelius Tacitus, *Boeksken, van 't Leeven van Julius Agricola*, Leyden, Engels, 1852. - Verzorgd door J.J. de Gelder, en

Boexken van Cornelius Tacitus van de Geleghenheid... van Germaniën... door Pieter Corneliszoon Hooft. Van inleiding en aantekeningen voorzien door H. Bruch (*Kleine Dietse Keur*, 9), Den Haag, Servire, 1943.

*Publius Cornelius Tacitus, *Historiën*, in de vertaling van J.W. Meijer, Haarlem, Tjeenk Willink, 1958. - Herdr. tot: (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1991[3], en

*Publius Cornelius Tacitus, *Kronieken. Ab excessu divi Augusti annales*. In de vertaling van J.W. Meijer, Haarlem, Tjeenk Willink, 1959. - Herdr. tot: *Jaarboeken*... (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 199O[4], en

*Publius Cornelius Tacitus, *Opera Minora. Dialoog over de Welsprekendheid. Het Leven van Iulius Agricola. Germania*. In de vertaling van J.W. Meijer, Haarlem, Tjeenk Willink, 1961. Herdr.: (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1992.

Bloemlezingen

*Waele, *Antieke geschiedschrijving*, 1946, p. 163-182. - Vert. fragm. uit *Agr.* en *Ann.*

*Gelder, *Latijnse geschiedschrijvers*, 1952, p. 193-325. - Op p. 200-290 fragm. uit *Ann.* (vert. J. van Gelder); op p. 291-325 fragm. uit *Hist.* (vert. P.C. Hooft en A.F. Ruitenberg-de Wit).

*Tacitus, *Zijn visie op individu en massa. Een bloemlezing uit Agricola, Germania, Annales en Historiae*. Ingeleid, toegelicht en vertaald door Eddy De Laet (*Astra*, 13), Antw.-Amst., Stand., 1979.

Agricola

*Vóór 1924: J. Koenders (1826), P.S. Schull (1828).

*Publius Cornelius Tacitus, *Leven van Agricola*, in het Nederlands vertaald door H. Verbruggen (*Klass. Vert.*, 11), Antw.-Amst., Stand., 1953. - Herdr. tot: Antw., Stand., 1967[3].

Annales

*Vóór 1924: anoniem (1770-1771: *Ann.* 1-6 uit het Frans).

**Cornelius Tacitus' Jaarboeken. I-VI*. Uit het Latijn door C.M. Francken en J.M. Fraenkel (*Klass. Schr.*, 60-64), Amst., van Looy, 1899. - Herdr.: Zutphen, Thieme, 1923.

**Nero, volgens de Jaarboeken van Publius Cornelius Tacitus*, vertaald door S. Koperberg (*Wereldbibl.*), Amst.-Antw., Wereldbibl., 1951. - Vert. van *Ann.* 13-16.

*Schwartz, *Barnsteen*, 1953, p. 137-155 (= Schwartz, *Verhalen*, 1983[5], p. 261-281). - Korte inl. en fragm. uit boeken 2, 12-13 en 16.

*Tacitus, *Annalen*. In het Nederlands vertaald door C. Tuin [= R.B.C. Huygens] (*Klass. Vert.*, 15), Antw.-Amst., Stand., 1952. - Fragm. uit de boeken 1, 2, 4 en 15. Herdr. tot: 1977[6], sinds de tweede druk 'opnieuw bewerkt door G. Timmermans'.

**Uit Tacitus' Annales. Keizer Tiberius*. [Vertaling: J.W. Barnard] (*Meulenh. Min. Pock.*, 14), Amst., Meulenhoff, 1961. - Fragm. uit *Ann.* 1-6.

Dialogus

*Tacitus, *Dialoog over de Welsprekendheid*. Vertaald, ingeleid en toegelicht door E. De Waele (*Klass. Gal.*, 58), Antw., DNB, 1950.

Germania

*Vóór 1924: H. van Wijn (1800), J.M. Schrant (1855).

**Tacitus' Germania*. Uit het Latijn door B.H. Steringa Kuyper (*Klass. Schr.*, 76), Amst., van Looy, 1902. - Herdr.: Zutphen, Thieme, 1938.

**Tacitus' Germania*. Vertaling met inleiding en nota's door Marc Moonen (*Klass. Gal.*, 23), Antw., DNB, 1945. - Herdr.: 1962 (herwerkt).

Historiae

*_Batavorvm cvm Romanis Bellvm, à Corn. Tacito lib. IV. & V. Hist. olim descriptum_..., Auctore Othone Vaenio [= O. van Veen]... _De Batavische Oft Ovde Hollandtsche Oorloghe teghen de Romeynen_, Antverpiae, Apud Auctorem 1612. - Vert. van _Hist._ 4, 12-37, 54-79, 85 (begin) en 5, 14-26.

*Hospers-Jansen (Anna Margaretha Alida), _Tacitus over de Joden. Hist. 5, 2-13_... Proefschrift..., Gron.-Batavia, Wolters, 1949. - Met tekst en vert.

*Publius Cornelius Tacitus, _Historiën (I, 1-49)_. In het Nederlands vertaald door R. De Pauw en C. Tuin [= R.B.C. Huygens] (_Klass. Vert._, 23), Antw.-Amst., Stand., 1954. - Herdr. tot: Antw.-Utrecht, Stand., 1971[5].

Aanvullende opmerking

M. Smallegange (1680) vertaalde uit het Italiaans een aantal stukjes, vooral uit het begin van _Ann._

Tatianus

(2de helft 2de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver. Uit Mesopotamië afkomstig, kwam naar Rome, waar hij christen werd en leerling van Justinus. Ca. 172 keerde hij terug naar het Oosten en werd er geestelijk leider van een uiterst strenge sekte. Hij is de ontwerper van het _Diatessaron_ (Uit vier [samengesteld]), de oudste harmonie van de vier evangeliën. Van zijn overige geschriften is alleen de _Oratio ad Graecos_ (Rede tot de Grieken) bewaard, een verheerlijking van de tijdeloze zuiverheid van het christendom en een heftige kritiek op de heidense cultuur.

*Schrant, _Bloemlezing_, 1836, p. 201-219. - Fragm. uit _Or._ vertaald.

*_De Apologeten_ II. _Tatianus_..., bewerkt door H.U. Meyboom (_Oud-Christelijke Geschriften_..., 6), Leiden, Sijthoff, 1910. - Op p. 5-69 integrale vert. van _Or._

Te Deum laudamus

(U, God, loven wij; ca. 400 n.C.). Latijns-christelijke hymne in ritmisch proza, ter ere van de Vader en de Zoon. In de traditie vaak aan Ambrosius + Augustinus (bij diens doop, Milaan 387), soms ook aan Hilarius Pictaviensis of anderen toegeschreven, maar zonder klemmend bewijs. Van deze feestelijke lofzang, opgenomen in de Latijnse liturgie, bestaan talloze vertalingen. Buiten de bloemlezingen vermeld onder ***Hymni Christiani Latini*** noemen wij nog:

*Bilderdijk (Willem), _Navonkeling_, Eerste deel, Leyden, Herdingh, 1826, p. 79-82. - Vrije omdichting. Herdr.: Schiedam, Roelants, 1854 (p. 37-39) en o.m. in: Bilderdijk, _Dichtwerken_, V, 1857, p. 323-325.

*Wap [J.J.F.], _Bloemlezing uit de poëzy zijner laatste tien jaren_, Grav., Couvée-IJkema, 1874, p. 9-10. - Berijmd.

**Meest gebruikte kerkgezangen*... met Nederlandsche vertaling door Fr. Drijvers, Werchter, Drijvers, 1903, p. 140-143. - Tekst en berijmde vert. Herdr.: 1907 (p. 140-142).

*van der Leeuw (G.), *Dogmatische brieven*, Amst., Paris, 1933, p. 24-25.
*Hamman/Beekman, *Gebedsbron*, 1957, p. 294-295.

Terentius

(Publius Terentius Afer; ca. 190-159 v.C.). Latijns auteur van komedies, afkomstig uit Noord-Afrika. Schreef 6 blijspelen in Griekse sfeer, die alle bewaard zijn. In alfabetische volgorde: *Adelphoe* (De broers), *Andria* (Het meisje van Andros), *Eunuchus* (De vrouwenoppasser), *Heautontimorumenos* (De zelfkweller), *Hecyra* (De schoonmoeder) en *Phormio*.

De zes komedies

*Vóór 1924: H. Oosterhaern (1646), H. Zwaerdecroon (1648).
**Terêtius Comediê* Nv eerst wt den Latine, in onser duytscher talen, door Cornelis van Ghistele Rethorikelijck ouer ghesedt... Gheprent [te Antwerpen] bi mi Symon Cock Anno .M.CCCCC.LV. - Herdr.: Tot Antwerpen by Hieronymus Verdusen [sic]... 1596.
**De ses Comedien van P. Terentius* in Nederduytsche Rijmen gebraght door Jacob Westerbaen..., Grav., Tongerloo, 1663. - Herdr.: Westerbaen, *Gedichten*, 1672, p. 161-583. Eerste publ.: *Adelphoe* in 1662, *Andria* in 1660, *Eunuchus* in 1661, *Heautontimorumenos* in 1662.
*Terentius, *Blijspelen*. In het Nederduitsch overgebragt door I.C. van Deventer..., Haarlem, Kruseman, 1862. - Prozavert. Herdr. van *Heautontimorumenos:* (*Klass. Gal.*, 27), Antw., DNB, 1946 (bewerkt door J. Humblé).
*P. Terentius Afer, *Het meisje van Andros en alle overige bewaarde toneelstukken*, vertaald door J. Hemelrijk Sr., met een inleiding van A.D. Leeman (*Phoenix Klass. Pock.*), Hilv., de Haan- Antw., Stand., 1967.

Afzonderlijke komedies

Adelphoe
**D' ongelyke Broeders*, Gevolgt na d'Adelphi, Uit Terentius. *Blyspel* [door H. van Halmael], Amst., Solmans, 1709.

Andria
**Het Meisje van Andros. Blijspel in vijf bedrijven van Terentius*. Berijmde vertaling door Th.Ph. van Raalte..., Zutphen, Thieme, 1932. - Leerlingenvert., onder toezicht en met inl. van J. de Decker.

Eunuchus
**G.A. Brederoos Moortje*, Waar in hy Terentii Eunuchum heeft Nae-ghevolght..., Amst., vander Plasse, 1617. - Talr. herdr. Recente uitgave, met uitvoerige inl.: *G.A. Bredero's Moortje*... Ingeleid en toegelicht door P. Minderaa en C.A. Zaalberg..., Leiden, Nijhoff, 1984. 'Veramsterdamsing' (G. Stuiveling) naar een Franse vert.
*IJzeren, *Latijnse varia*, 1954, p. 111-161. - Met de titel *De kamerling* (grotendeels in proza).

Heautontimorumenos

**Pub. Terentii Heautontimorumenos. ofte Selfs-qeller* [sic], In Nederduydtsche Rijmen naer ghevolght, Door Dirck Buysero, Grav., Tongerloo, 1662.

Phormio

*Hartman, *Nagelaten geschriften*, 1928, p. 51-94. - Prozavert.

Aanvullende opmerkingen

- Volgende literatoren vertaalden fragm.: C. Huygens (1672: *Andria*, 28-174), J.P. Veth (1862: fragm. uit verschillende stukken), Ch.M. van Deventer (1895: *Andria*, 51-148 (bekort) en 533-573).

- Vermeldenswaard is nog dat het vanaf einde 15de tot diep in de 17de eeuw gebruikelijk was frappante en uit ethisch oogpunt leerrijke zinnen te plukken en te vertalen uit het werk van Terentius, voornamelijk voor schoolgebruik. Boekjes met *vulgaria dicta, frondes* of *flores* uit Terentius (tekst + vertaling) werden veel gedrukt en herdrukt.

Terpander

(begin 7de eeuw v.C.). Grieks musicus van Lesbos, vooral actief in Sparta. Enkele minieme tekstfragmenten zijn bewaard.

*Stibbe, *Geschiedenis*, 1969, p. 191. - 2 vv.; opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 32.

Tertullianus

(Quintus Septimius Florens Tertullianus; ca. 160-ca. 225 n.C.). De eerste naam in de christelijke Latijnse letterkunde, tevens een van de grootste. Geboren te Carthago, retorisch en juridisch geschoold, werd advocaat in Rome, bekeerde zich en kwam terug naar Carthago, waar hij zijn schrijftalent in dienst van zijn nieuwe religie ontplooide. Overdreven gestrengheid dreef hem ca. 207 naar de sekte van de Montanisten. Zijn oeuvre omvat apologetische, leerstellig-polemische en praktisch-ascetische geschriften, in totaal 31 titels, waarvan wij alleen de belangrijkste vermelden. *Apologeticum* (Verweerschrift) is een vurige, juridisch onderbouwde weerlegging van de 'politieke' beschuldigingen tegen de christenen. *De praescriptione haereticorum* (Afwijzing van de ketters) ontzegt de ketters het recht zich op de Schrift te beroepen. *Adversus Marcionem* (Tegen Marcion), in 5 boeken, is een systematisch opgebouwd betoog tegen de *Antitheses* van Marcion (zie aldaar), die de 'verlosser' van het N.T. zag als de tegenpool van de 'demiurg' uit het O.T. In *De anima* (De ziel) polemiseert de schrijver uitvoerig tegen de zielsleer van de Gnosis, in *De pudicitia* (Het schaamtegevoel) betoogt hij dat de Kerk het recht niet heeft de zonden te vergeven. Inhoud, stijl en taal van zijn geschriften getuigen van een briljante, eigenzinnige persoonlijkheid. Heel zijn oeuvre werd in het Nederlands vertaald.

Verschillende werken

*_Tertullianus_... Bewerkt door H.U. Meyboom, 6 dln. (_Oud-Christelijke Geschriften_..., 40-43, 45-46), Leiden, Sijthoff, 1926-1931. - Alle geschriften van Tertullianus, op zijn hoofdwerk _Apologeticum_ na, vertaald.

*Tertullianus, _Apologeticum en andere geschriften uit Tertullianus' voor-Montanistischen tijd_. Ingeleid, vertaald en toegelicht door Christine Mohrmann (_Monumenta Christiana_, 1, 3), Utrecht-Brussel, Spectrum, 1951. - De 'andere geschriften' zijn: _De praescriptione haereticorum, Ad martyras_ (Aan de martelaren) _De spectaculis_ (De schouwspelen), _De baptismo_ (De doop), _De paenitentia_ (De boete), _De patientia_ (Het geduld), _Ad uxorem_ (Aan zijn vrouw). Telkens integrale vert.

Bloemlezing

*Brakman, _Tertullianea_, 1937, p. 2-73. - Vert. en tekst van fragm. uit _Apologeticum, De spectaculis, De baptismo, De corona_ (De krans) en _Ad uxorem_.

De Anima

*Straaten, _Stoa_, 1969, p. 94 en 97-98. - Fragm. uit cap. 14 en 25.

Apologeticum

*Tertullianus, _Verdediging der Christenen_. Vertaald en toegelicht door P.C. IJsseling (_Classieke Geschriften der Christelijke Kerk_, 2), Nijkerk, Callenbach, 1909. - Integrale vert. Herdr., 'belangrijk gewijzigd': (_Klass. Kerk_, 1, 1), Amst., Holland, 1947.

De Corona

*Ootegem, _Wapengeweld_, 1986, p. 25-28. - Fragm. uit cap. 11.

De Cultu Feminarum (De opschik van de vrouwen)

*Tertullianus, _De cultu feminarum_. Met inleiding, vertaling en commentaar... door Willem Kok, Dokkum, Kamminga, 1934. - Op p. 34-101 integrale tekst en vert.

*Q.S.Fl. Tertullianus, _De opschik der vrouwen. De vrouwelijke tooi_. Ingeleid en vertaald door Aloïs Gerlo (_Klass. Gal._, 114), Antw., DNB/Amst.-Antw., Wereldbibl., 1955. - Integrale vert.

De Fuga In Persecutione (Het vluchten tijdens de vervolging)

*Tertullianus, *De fuga in persecutione*. Met inleiding, vertaling, toelichting en index... door Johannes Jacobus Thierry, Hilv., Schipper, 1941. - Op p. 46-107 integrale tekst en vert.

De Oratione (Het gebed)

*Q. Septimius Florens Tertullianus, *De oratione*. Critische uitgave met prolegomena, vertaling en philologisch-exegetisch-liturgisch commentaar... door

Gerardus Frederik Diercks, Bussum, Brand, 1947. - Op p. 4-49 integrale tekst en vert.

*Tertullianus en Cyprianus, *Het gebed des Heren*... Vertaald en ingeleid door Pieter Steur (*Levensbr.*), Brugge-Utrecht, DDB, 1964. - Op p. 17-43 integrale vert.

*Meijer (J.A.), *Tertullianus over het gebed*, in: *De biddende kerk*... onder redactie van C. Trimp, Gron., Vuurbaak, 1979, p. 139-180. - Met vert. van cap. 1-10 en 24-29.

De Pallio (De mantel [van de christenen])

*Q.S.Fl. Tertullianus, *De Pallio*. Kritische uitgave met vertaling en commentaar door Aloïs Gerlo, 2 dln., Wetteren, De Meester, 1940. - In deel 1, p. 58-103, integrale tekst en vert.

*Vis (Jeroen Maria), *Tertullianus' De pallio tegen de achtergrond van zijn overige werken*..., Nijm., Centrale Drukkerij, 1949. - Op p. 18-23 tekst en vert. van cap. 1.

De Testimonio Animae (Het getuigenis van de ziel)

*Scholte (Willem Anton Johan Casper), *Q.S.Fl. Tertulliani De Testimonio Animae cum praefatione, translatione, adnotationibus*..., Amst., Vermeulen, 1934. - Op p. 4-33 integrale tekst en vert.

Aanvullende opmerking

Vondel (*Grotius Testament*, 1645) vertaalde een 20-tal korte citaten uit diverse werken.

Testamenta XII patriarcharum

(De testamenten van de 12 patriarchen; 2de eeuw n.C.). Joods-christelijke pseudepigraaf, in een Griekse redactie. Beweert de toespraken weer te geven die de 12 zonen van Jakob op hun sterfbed gehouden hebben tot hun kinderen (ook broeders of kleinkinderen worden soms aangesproken). Zij sporen aan tot een vroom leven. Elke aartsvader staat model voor een te vermijden ondeugd of een te beoefenen deugd (Ruben-onkuisheid, Issachar-argeloosheid enz.). De Griekse *Test. XII patr.* werden in vele talen vertaald. In West-Europa werden ze populair door de Latijnse vertaling (ca. 1240) van Robert Grosseteste. Alle Nederlandse *Test. XII patr.*, meer dan 30 keer gedrukt in de jaren ca. 1540-1679, gaan terug op die Latijnse versie. Na 1679 werden nog slechts fragmentjes in het Nederlands vertaald, maar dan uit het Grieks.

**Die Testamenten der twelff Patriarchen*... Oevergeset wt den Greecschen in Latynscher talen... unde Anno 1538 in gemeyner duytscher spraken ghetranslatiert,

[Deventer, Albertus Pafraet, ca. 1540]. - Herdr. (4 of 5) tot: [Gheprent te Campen, by Steuen Joessen, ca. 1550].

**Die Testamentê der XII. Patriarchen*..., [Geprent te Campê by Peter Warners-

sen... int Jaer .XLiiij (= 1544)]. - Een licht verschillende vert. Ca. 25 keer herdr., tot: Amst., de Groot, 1679.

**De Testamenten der XII. Patriarchen*..., T'Hantvverpen, By Jan Trognesius... Anno 1580. - Hierin naast elkaar een Franse en een Ned. vert. Deze laatste, blijkbaar uit het Frans, verschilt aanzienlijk van de vorige twee.

**Van God gesproken. Een keuze uit het Oude Testament*..., Amst.-Haarlem, Nederlands Bijbelgenootschap, 1973. - Op p. 491-492 vert. uit cap. 18 van *Test. Levi*, door H. van Coeverden en medewerkers. Herdr.: 1974.

*Oegema (Gerbern S.), *De messiaanse verwachtingen ten tijde van Jezus*..., Baarn, Ten Have, 1991. - Op p. 75-76 en 139-141 enkele verspreide fragm.

Testamentum Salomonis

(Testament van Salomo; begin 3de eeuw n.C.). Joods-christelijke pseudepigraaf, in een Griekse redactie (versies A-D), waarschijnlijk in Syrië of Palestina geschreven. Een curieus verhaal van Salomo's macht over de demonen en zijn uiteindelijke val: uit liefde voor een Sunamitische offert hij aan de afgoden.

*I. *Het Testament van Job*... II. *Het Testament van Salomo*... Vertaald en ingeleid door J.G. Schenderling (I) en L. Cozijnsen (II) (*Na de Schriften*, 6), Kampen, Kok, 1990. - Op p. 55-132: inl. en vert. met aantekeningen van *Test. Sal.*, volgens de versies A-B.

Thales

(ca. 600 v.C.). Grieks natuurfilosoof uit Milete, één van de Zeven Wijzen. De eerste in een reeks van filosofen die de veelheid van waarneembare fenomenen tot één oerstof poogden te reduceren. Andere geschriften dan de enkele spreuken die werden overgeleverd, zijn niet bekend. Zie ook onder **Septem sapientes**.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 26-30. - Indirecte citaten en testimonia.

Themistius

(ca. 317-388 n.C.). Grieks filosoof en redenaar, actief in Constantinopel, waar hij een retorenschool leidde. Van hem zijn commentaren bewaard op geschriften van Aristoteles en 33 redevoeringen bestemd voor officiële gelegenheden (feestelijkheden, gezantschappen).

*Kesters (H.), *Platoons Phaidros als strijdschrift* (*Phil. St., Teksten en Verhandelingen*, 3), Leuven, Phil. St., 1931, p. 13-21. - Bevat vert. van fragm. uit *or.* 26.

Theocritus

(1ste helft 3de eeuw v.C.). Grieks dichter, wellicht afkomstig van Sicilië, later ook actief op Kos en in Alexandrië. Een 30-tal ‘Idyllen’, gedichten met gevarieerde inhoud, zijn bewaard; ook een 2O-tal epigrammen staan, deels onterecht, op zijn naam. Vooral de bucolische gedichten onder de idyllen bezorgden hem grote faam en werden druk nagevolgd; daarnaast

maken ook mimen, lofdichten en mythologisch-verhalende verzen deel uit van zijn werk. Enkele stukken zijn van twijfelachtig auteurschap. Dit geldt zeker voor het figuurgedicht ‘Syrinx’ (= *Anth. Gr.* 15, 21).

(Fragmenten uit) meerdere gedichten

**Dan. Heinsii Nederduytsche Poemata*;... uytgegeven Door P. S[criverius], Amst., Ianssen, 1616, p. 38-42. - *Id.* 12 (Aetes), 19 (‘Cupido Honich-Dief’) en ‘Adonis doot’ (Ps. Theocr.). Herdr. tot: *Dan. Heinsii Lof-sanck van Iesvs Christvs... Ende zyne andere Nederduytse Poemata*..., Amst., Hartgers, 1650, p. 149-153. Eerste publ.: ‘De doot van Adonis’ in 1613, ‘Cupido Honich-dief’ in 1615 (?).

*Bilderdijk (Willem): tussen 1779 en 1819 vertaalde B. in diverse publ. de volgende 11 idyllen volledig (in chronologische volgorde volgens de vert.): 2 (‘Offerzang’; 1779), 3 (‘Amarillis’; 1785), 27 (‘Minnekozing’; 1785), 20 (‘De Boer’; 1792), 6 (‘De Cycloop’; 1799), 12 (‘Lycoris’; 1799), 11 (‘Polyfeem’; 1804), 9 (‘De Veehoeders’; 1804), 1 (‘Dafnis’; 1804), 10 (‘De Maaiers’; 1804), 16 (‘De Zangsters’; 1819). Ook fragm. van 2 idyllen: 24 (‘Herkules in de wieg’, 1804; vv. 1-87), 21 (‘De Visschers’, 1806; vv. 1-18). Alles opgenomen in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, IV, 1857, p. 239-286.

*Vosmaer (C.), *Vogels van diverse pluimage. Gedichten*, Leiden, Sijthoff, 1879, p. 102-105 en 108-116. - Metr. vert. van resp. *Id.* 18 en 15. Eerste publ. resp. in 1871 en 1876. Herdr. in: Vosmaer, *Gedichten*, 1887, p. 41-52.

*Haller (J.L.), *Keus uit Theokritus' Idyllen*, Brussel, Polleunis-Ceuterick, 1894. - *Id.* 1, 2, 7, 11, 15, 21. Gr. en Ned.

*Irneh [= Henri Schadee] vertaalde in: *Vox Gymnasii*, 5 (1893-1894), passim, en in: Ἑλλας, 6 (1896-1897), p. 156-159 en 295-297, de *Id.* 2-3, 10-12, 14 en 19-20.

*Koster, *Verzamelde gedichten*, 1903, p. 372-385. - Vert. van ‘De verliefde Cycloop’ (= *Id.* 11) en ‘De dood van Daphnis’ (= *Id.* 1). Eerste publ. *Id.* 11 in 1888. Beide gedichten ook in: Koster, *Gedichten*, 1907, p. 207-220, en

**Het Adonisfeest*... door Edward B. Koster, in: *Groot Nederland*, 5 (1907), 2, p. 558-564. - *Id.* 15. Herdr. in: Koster (Edward B.), *Adrastos en andere gedichten*, Grav., Bredée, 1909, p. 55-63. Een fragm. opgenomen in: *Muziek*, 1944, p. 108-109, en

*Koster (Edward B.), *Op den dooden Adonis*, in: *Buiten*, 6 (1912), p. 137. - = Ps. Theocr., *Adonis*. Herdr. in: Koster (Edward B.), *Ver van 't Gewoel*, Grav., Luctor et Emergo, 1922, p. 93-94. Cf. infra: Kuiper, *Griekse varia*, 1956.

*Couperus (Louis), *De tooveressen. Tweede idylle van Theokritos*, Amst., Aarts, 1973. - *Id.* 2. Eerste publ. in: *Groot Nederland*, 16 (1918), I, p. 191-196. Herdr.: (*Amsterdamse Cahiers*, 020), 1978, en

*Couperus (Louis), *De Cykloop*..., in: *Groot Nederland*, 16 (1918), I, p. 500-502. - *Id.* 11. Prozavert. Herdr.: Couperus (Louis), *Proza*, Derde bundel, Amst., van Holkema-Warendorf, 1925, p. 216-218. Beide in: Couperus (Louis), *De antieke verhalen*, Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1980, p. 160-169.

*Kuiper, *Griekse varia*, 1956, p. 199-217. - *Id.* 1 ('De dood van Daphnis'; vert. Koster), 7 ('Het oogstfeest'; vert. Kuiper), 11 ('De verliefde Polyphemus'; vert. Kuiper), 15 ('Het Adonisfeest'; vert. Koster). *Id.* 1 en 7 eerder al in: Kuiper, *Grieksche lyriek*, 1923, p. 107-118; *Id.* 11 in: *Apollo*, 2 (1947), p. 220-226. Cf. ook supra: Koster.

*van Groningen (B.A.), *Humoristische bucoliek*, in: *De Gids*, 125 (1962), 2, p. 211-218. - *Id.* 10, 24-37 en 42-55 en *Id.* 11. Herdr. in: van Groningen (B.A.), *Over Hellas en Hellenen, verspreide opstellen*, Amst., Meulenhoff-Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, 1964, p. 259-265. *Id.* 11 ook in: *Herm.*, 56 (1984), p. 94-96.

*Eykman, *De fakkel*, I, 1968, p. 138-141. - Vert. van 4 korte fragm.

**Spiegel*, 1988, p. 163-178. - Vert. van *Id.* 1 door Koster (cf. supra), *Id.* 2 door Leemans (cf. infra) en *Id.* 11 door Van Groningen (cf. supra).

Afzonderlijke idyllen (alfabetisch)

Adoniazusae ('De Adonis-feestviersters'; *Id.* 15)

*Wagner [= Wägner], *Hellas*, 1860, p. 540-542. - Bekorte metr. vert. door S.J. van den Bergh. Ook fragm. uit 1 en 2.

*Theokritos, *De Syrakusaanse vrouwen*... [Vertaling uit het Grieks door Marietje Scheltema], Amst., Hakkert, 1959.

*Eyben, *Vrouwen*, 1992, p. 120-125. - Prozavert. van vv. 1-99 en 145-149.

Heracliscus ('De kleine Heracles'; *Id.* 24)

*van IJzeren (J.), *Herakles als wiegekind bij Pindarus en bij Theocritus*, in: *Herm.*, 31 (1960), p. 230-236. - Met integrale vert.

Pharmaceutria ('De tovenaressen'; *Id.* 2)

*Jong, *Magie*, 1921, p. 32-34. - Gedeeltelijke prozavert.

'Theocritus, *De bereiding van de liefdesdrank*, in: Ἀνάμνησις. *Gedenkboek E.A. Leemans*... (*Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte*, 149), Brugge, Tempel, 1970, p. 49-59. - Metr. vert. door E.A. Leemans.

Andere gedichten: Syrinx

*Verdenius (A.G.), *Technopaignia*, in: *Herm.*, 42 (1970-1971), p. 323-330. - Comm., tekst en vert.

Aanvullende opmerking

De gedichten van Theocritus waren vanaf de 17de eeuw een populair vertaalobject. We vermelden van de literatoren nog: J. van Someren (1660: *Id.* 27 en 19), A. Moonen (1700: *Id.* 19), P. Nieuwland (1788: *Id.* 20), J.P. Kleyn (1789: *Id.* 30), M. van Ackere-Doolaeghe (1845: *Id.* 21).

Theodoretus Cyrrhensis

(ca. 393-ca. 466 n.C.). Grieks-christelijk schrijver. Geboren te Antiochia, werd monnik en in 423 bisschop van Cyrrhus in Syrië. Was verwikkeld in de christologische disputen van zijn tijd. Hij schreef enkele leerstellig-polemische werken en een reeks verklaringen van het O.T., o.m. 65 *Quaestiones in 1 Reg.* (Vragen omtrent 1 Kon.). Hij was ook historicus. Daarvan getuigen de 5 boeken *Historia ecclesiastica* (Kerkgeschiedenis), voor de jaren 325-428, nauw verwant aan de gelijknamige werken van Socrates Scholasticus en Sozomenus, en de *Historia religiosa* (Monnikengeschiedenis), die 30 levens van Syrische asceten beschrijft. Door Rosweydus werd de *Hist. rel.* opgenomen in zijn *Vitae patrum* (zie aldaar). Van Theodoretus' cultuurhistorisch belangrijke *Epistulae* (Brieven) kennen wij geen Nederlandse vertaling. Voor de Latijnse bewerking van zijn *Hist. eccl.*: zie onder **Cassiodorus**.

*van Santen (P.J.), *Ambrosius en Theodosius* (*Geloof en Wetenschap*, XI, 6), Nijm., Malmberg, 1916, p. 49-52. - Vert. uit *Hist. eecl.* 5, 17.
*Parmentier, *Goddelijke wezens*, 1989, p. 110-114. - Voorstelling en vert. van *Quaest. 62-64 in 1 Reg.*

Theodorus Mopsvestenus

(ca. 350-428 n.C.). Grieks-christelijk schrijver. Geboren in Antiochia, studiegenoot van Johannes Chrysostomus (zie aldaar), werd monnik, priester en in 392 bisschop van Mopsvestia in Cilicië. Van hem zijn een paar dogmatische werken, vele bijbelverklaringen en 16 homilieën bewaard, deels in het Grieks, deels in het Syrisch. Een nog onuitgegeven commentaar *De engastrimytho* (Over de geestenoproepster) werd onlangs in het Nederlands vertaald:

*Parmentier, *Goddelijke wezens*, 1989, p. 98-102. - Voorstelling en vert., naar een transcriptie van L.R.A. Van Rompay, van *Engastr.*

Theodorus Priscianus

(ca. 400 n.C.). Lijfarts van keizer Gratianus, waarschijnlijk van Noordafrikaanse origine. Schreef in het Grieks, maar vertaalde zelf in het Latijn, een traktaat over ‘gemakkelijk bereikbare geneesmiddelen’, *Euporista*, in 3 boeken. De Latijnse vertaling is (goeddeels) bewaard.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 437-439. - Vert. van de inl.

Theodosius II

(401-450 n.C.). Keizer van het Oostromeinse rijk (*Augustus* sedert 408). Hij vaardigde in 438 de *Codex Theodosianus* uit: zie aldaar. Van zijn in het Grieks gestelde

Epistulae (Brieven), alle i.v.m. godsdienstige kwesties, kennen wij geen Nederlandse vertaling.

Theodosius Mathematicus

(1ste helft 1ste eeuw v.C.?). Grieks wiskundige uit Tripolis in Bithynia, van wie 3 geschriften zijn bewaard, o.m. *Sphaerica* (Bolmeetkunde) in 3 boeken.

*van Blanken (H.), *Theodosius van Tripolis, over den Bol*, Zwolle, Tijl, 1836. - *Sphaerica* 1.

Theodotus Ancyranus

(1ste helft 5de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver, bisschop van Ancyra. Van hem zijn een *Expositio symboli Nicaeni* (Verklaring van de geloofsbelijdenis van Nicea) en enkele *Homiliae* (Preken) op kerkelijke feesten bewaard.

**Uit een Kerstpreek van Theodotus, bisschop van Anyra* [sic]. Vertaling H. D[iepen], in: *Speculator*, 4 (1955), p. 94-95. - Vert. van *Hom.* 2, 7-9.

Theodotus Gnosticus

(2de helft 2de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver, woordvoerder van de 'Valentiniaanse Gnosis'. Zijn geschriften zijn ons alleen bekend uit de *Excerpta ex Theodoto* (Uittreksels uit Theodotus) van Clemens Alexandrinus.

*Arnold/Hooghe, *Historie*, 1701, p. 793-810. - Vert. van de *Excerpta*.

Theognis

(midden 6de eeuw v.C.). Grieks elegisch dichter uit Megara. Verdedigt in zijn sociaal-didactische poëzie de aristocratische idealen tegen de opkomende burgerij. Van de fragmenten die op naam van Theognis zijn overgeleverd, bijna 700 disticha, is een groot deel niet van zijn hand. Dat geldt mogelijk ook voor de *Gnomologia ad Cyrnum* (Spreukenverzameling voor Cyrnus), die een belangrijk deel van het 'corpus Theognideum' vormt.

*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 21-27. - Een reeks korte fragm. uit *Gnom.*
*Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 55-70, en *Bloemlezing*, 1971, p. 129-131. - In 1962 uitgebreide verzameling van vert. fragm. Zie ook onder ***Anthologia Graeca***.
*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 39-47. - Korte fragm. uit *Gnom.*
*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 66. - Prozavert. van vv. 27-58, door W.A. van Lakwijk.
**Spiegel*, 1988, p. 87-89. - Eerder gepubliceerde fragm. van Sissau (gewijzigd) en De Laet (cf. supra).

Theophilus Antiochenus

(2de helft 2de eeuw n.C.). Grieks-christelijk schrijver. Uit Mesopotamië afkomstig, werd bisschop van Antiochia in Syrië. Schreef ca. 180 een apologetisch werk *Ad Autolycum* (Aan Autolycus), in 3 boeken, waarin hij aan zijn vriend, en andere lezers,

de superioriteit wil bewijzen van de christelijke gods- en scheppingsleer tegenover de ‘onsamenhangende en zedeloze mythologie’ van de heidenen.

*Schrant, *Bloemlezing*, 1836, p. 260-298. - Vert. van grote fragm.

*_De Apologeten_ III. _Theophilus aan Autolycus_. Bewerkt door H.U. Meyboom (_Oud-Christelijke Geschriften_..., 7), Leiden, Sijthoff, 1910. - Integrale vert.

*Stemberger/Thewissen, _Bijbel en Christendom_, I, 1978, p. 99-103 en 126. - Vert. van 4 fragm.

Theophrastus

(ca. 370-287 v.C.). Grieks filosoof en natuurkundige, afkomstig van Lesbos. Leerling van Aristoteles en diens opvolger in de Atheense peripatetische school. Enkele van zijn talrijke en zeer verscheiden geschriften zijn bewaard, maar van de meeste kennen we slechts brokstukken. In zijn oeuvre neemt de natuurkunde een prominente plaats in. Voor wat hieronder volgt, en voor zijn Nachleben in het algemeen, is vooral het geschrift _Characteres_ (Karakters) belangrijk. Het bevat 30 definities en schetsen van mensentypes.

Fragmenten

*Schierbeek (A.), _Theophrastus van Eresos_..., in: _Biologisch Jaarboek_..., 7 (1940), p. 41-72. - Met vert. van vele korte fragm. uit zijn plantkundige geschriften.

*Indemans (J.H.H.A.), _Studiën over Theophrastus_..., Nijm., Janssen, 1953. - Met passim korte fragm. uit verschillende werken.

*Elaut, _Antieke geneeskunde_, 1960, p. 187-190. - 1 fragm. uit _Char._ (cap. 19), 3 uit andere geschriften.

*_Helicon_, 1962[4], p. 370-373. - 4 fragm. uit _Historia plantarum_ (Plantkunde), door G. Lurquin.

Characteres

*Vóór 1924: G. Westerwyk (1735: _Char._ 1-28, uit het Frans van La Bruyère), G. Hendriksz. Kuyper (1833).

*Theophrastus, _Karakters_, vertaald en ingeleid door P. Groeneboom (_Wereld-bibl._, 338), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, [1917].

*Θεοφράστου Χαρακτῆρες. _Theophrastus - Zedeprenten_. Tekst en vertaling door W.E.J. Kuiper... (_Herméneus-Serie_, 3), Amst., Paris, 1936. - Herdr., zonder de Gr. tekst: (_De Tiende Muze_), Arnhem, Van Loghum Slaterus, 1948. Zie ook: Kuiper, _Griekse varia_, 1956, p. 146-156. - 10 fragm.

*Barendregt (J.T.), _Karakters van en naar Theophrastus_, Deventer, Van Loghum Slaterus, 1977. - Vert. op de even bladzijden, op de oneven bladzijden een transpositie van het werk tot een persiflage op de hedendaagse psychologen-wereld.

*Theophrastos, _Karakterschetsen_. Ingeleid, vertaald en van aantekeningen voorzien door Hein L. van Dolen (_Baskerville Serie_), Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1991.

Theopompus

(ca. 378-300? v.C.). Grieks historicus uit Chios, die ook als redenaar actief was. Zijn hoofdwerken waren *Philippica* (De geschiedenis van Philippus [II van Macedonië]; 58 boeken), waarin de periode 359 tot 336

wordt behandeld, en *Hellenica* (Griekse geschiedenis; 12 boeken), dat begon waar Thucydides eindigt (411/410) en de periode tot 394 bestreek. Van zijn werken zijn slechts fragmenten bewaard.

*Vercruysse (Marc), *Theopompus, FGrHist 115 F 75. Een Griekse utopie*, in: *Kleio*, N.R., 10 (1980), p. 178-193. - Inl., tekst, vert. en bespr. van een bij Aelianus bewaard fragm.

Thessalus

(midden 1ste eeuw n.C.). Grieks arts uit Tralles, methodicus, vooral bekend om zijn opvattingen over de opleiding van artsen. Een astrologisch-medische brief van een gelijknamige auteur, zogezegd ‘verlicht door Asclepius’, is wellicht niet van zijn hand.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 206-208. - 2 fragm. vertaald.

Thrasymachus

(2de helft 5de eeuw v.C.). Belangrijk Grieks retor en sofist uit Chalcedon. Hield zich vooral bezig met onderzoek naar het effect van redevoeringen, maar was ook politiek actief. Slechts luttele fragmenten zijn bewaard. Thrasymachus speelt een belangrijke rol in het eerste boek van Plato's *Res publica*.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 352-355. - Teksten en testimonia, o.m. van Dionysius Halicarnassensis.

*Bakker, *De mens*, 1986, p. 77-82. - O.m. vert. van het fragm. bij Dionysius Halicarnassensis.

Thucydides

(ca. 460-400 v.C.). Grieks geschiedschrijver uit Athene die in zijn (onvoltooide) werk *Historiae* (Geschiedenis; 8 boeken) het verhaal van de Peloponnesische oorlog (431-404) tussen Athene en Sparta tot 411/410 (re)-construeert. Thucydides is vóór alles een ‘schrijver’, maar wordt dankzij zijn streven naar objectiviteit en het zoeken naar hogere causale verbanden als de schepper van de geschiedschrijving met wetenschappelijke allures beschouwd.

Integraal

*Vóór 1924: H. Frieseman (1786).

**Thoukudides' Navorschingen. De Peloponnesische oorlog*... vertaald uit het Grieksch door H.M. Boissevain en/met medewerking van H.J. Boeken..., 8 dln., Haarlem, Boissevain, 1914-1924. - Gr. en Ned. Eerste publ. van boek I: 1908.

*Thucydides, *De Peloponnesische oorlog*, vertaald door M.A. Schwartz, Haarlem, Tjeenk Willink, 1964. - Herdr.: Baarn, Ambo-Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep,

1986. Zie ook: *Syracuse weerstaat Athene. Thucydides Historië boek VI en VII*, vertaald door M.A. Schwartz..., Haarlem, Tjeenk Willink, 1962, en

*Schwartz, *Barnsteen*, 1953, p. 97-124 (met één fragm. uitgebreid in: Schwartz, *Verhalen*, 1983[5], p. 209-247). - Hierin worden enkele fragm. vertaald, o.m. 7, 69-87.

De boeken 6 en 7

*Thucydides, *Het Siciliaanse Avontuur. Uit de Historie van de Peloponnesische Oorlog*. Ingeleid en vertaald door J.W. Barnard (*Meulenh. Min. Pock.*, 17), Amst., Meulenhoff, 1963.

Bloemlezingen uit het oeuvre

*Thucydides, *De Ondergang der Meliërs en De Rede van Pericles. Twee aspecten der Atheensche Democratie*. Uit de 'Peloponnesische Oorlog' vertaald en ingeleid door D. Loenen, Tweede druk, Amst., Wereldbibl., 1946. - De twee fragm. (5, 85-113 en 2, 35-46) eerder afzonderlijk bij dezelfde uitgever (resp. 1939 en 1937). 'Rede van Pericles' met verschillende wijzigingen in vergelijking met de eerste druk. De 'Rede' met de Gr. tekst herdrukt in: *Herm.*, 46 (1974-1975), p. 258-275.

*Cuypers, *Griekse geschiedschrijvers*, 1951, p. 161-257. - Fragm. uit alle boeken.

Aanvullende opmerking

Ook M. Siegenbeek vertaalde een fragm. (1822: 2, 60-64).

Tibullus

(Albius Tibullus; ca. 50-19 v.C.). Latijns dichter van een onzeker aantal *Elegiae* (Elegieën) uit het *Corpus Tibullianum*, dat 3 boeken omvat (vaak als 4 boeken voorgesteld: cf. infra). De tien gedichten uit boek 1, waarin de geliefde 'Delia' de centrale figuur is, maar waarin ook andere thema's aan bod komen, zijn van de hand van Tibullus, net als de zes elegieën uit boek 2, waarin 'Nemesis' de geliefde is. Boek 3 bestaat uit twintig gedichten: de eerste zes, een 'cyclus', zijn geschreven door een auteur die zich 'Lygdamus' (pseudoniem?) noemt en die zijn liefde voor 'Neaera' bezingt; 3, 7 is een lange *Panegyricus in Messallam* (Lof van Messalla), van een onbekend versifex; 3, 8-18 vormen een elegieënreeks in twee delen, waarin 3, 8-12 (van Tibullus) een korte cyclus uitmaken rond de liefde van Sulpicia en Cerinthus, en 3, 13-18 het meisje Sulpicia zelf haar liefde laten uitzeggen in korte elegieën; met 3, 19-20 sluit Tibullus het corpus af.

Vaak worden de laatste 14 elegieën als boek 4 van het *Corpus Tibullianum* gerekend. 3, 7 wordt dan 4, 1; 3, 8 wordt 4, 2 enz.

In boekvorm

*_Oude Liefde in nieuw gewaad_. Tibullus, nagevolgd door A. Hirschig, Hoorn, Vermande, 1840. - 1, 1-8 en 10; 2 integraal; 3, 1-6 en 8-10.

*Tibullus, _Liefdedichten. Elegieën_. Vertaald, ingeleid en toegelicht door Aloïs Gerlo (_Klass. Gal._, 47) Antw., DNB, 1949. - Boeken 1 en 2.

Meerdere gedichten

*Gelder, *Latijnse lyriek*, 1949, p. 189-201. - Prozavert. van 1, 1, 3, 6 en 2, 1.

*Guépin (J.P.), *De krans van Sulpicia*, in: *In een moeilijke houding geschreven opstellen*, Den Haag, Bakker-Daamen, 1969, p. 104-115. - Berijmde vert. met inl. van 3, 8-18. Eerder in: *Herm.*, 36 (1964-1965), p. 209-217.

*Claes-Lesaffer, *De dansende Faun*, 1989, p. 43-45. - Berijmde vert. met Lat. tekst van 3, 13-18. Eerder (zonder de tekst) in: *Latijns nummer*, 1986, p. 199-200.

*Veremans (J.), *De jonge dichteres Sulpicia, haar billet doux en het probleem van het vrouwenlatijn*, in: *Didactica Classica Gandensia*, 29-30 (1989-1990), p. 376-392. - Met prozavert. van 3, 13-18 op p. 377-378.

*Eyben, *Vrouwen*, 1992, p. 150-151. - Vert. van 3, 13-18, door Annemie Vercruysse.

Een volledig gedicht

1, 1 *van der Paardt (Rudi), *Het leven op het land*..., in: *Herm.*, 63 (1991), p. 308-310. - Berijmde vert.

1, 3 **Tibullus I 3*. Vertaling: J.P. Guépin, in: *Herm.*, 63 (1991), p. 128-131. - Tekst en vert. Ook opgenomen in: *Cynthia* (zie onder **Propertius**, Guépin).

1, 5 *van Duinkerken (Anton), *Undique carmina sonant*..., Bussum, Kroonder, 1945, p. 6-12.

3, 8 *Wijdeveld (Gerard), *Tibullus III, 8*, in: *Herm.*, 10 (1937-1938), p. 152-153. Opgenomen met Lat. tekst in: *Muziek*, 1944, p. 196.

3, 10 *Mehler (J.), *Tibullus IV, 4*, in: *Herm.*, 8 (1935-1936), p. 115-116. - Metr. vert.

Aanvullende opmerking

Afzonderlijke gedichten van Tibullus werden vaak vertaald. De volgende literatoren vertaalden (minstens) een volledig gedicht: J. de Haes (1720: 3, 10), J. Macquet (1786: 1, 1; 1, 3; 3, 4), J.F. Willems (1817 +: 1, 1; 3, 2; 3, 19, 1-16), M.C. van Hall (1820: 1, 10; 1, 7; 1, 3; 2, 5; 1, 1, 20-52), P. van Duyse (1884: 1, 1). Een fragm. werd vertaald door P. Nieuwland (1788: 1, 3, 57-80).

Timocreon

(1ste helft 5de eeuw v.C.). Grieks lyrisch dichter uit Rhodos. Deze sympathisant van de Perzische zaak valt in het eerste van zijn bewaarde fragmenten Themistocles aan. De meeste andere fragmenten zijn verwant met het ‘scolion’-genre (zie onder ***Scolia***).

*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 71-72. - 3 fragm.

Timotheus

(ca. 450-360 v.C.). Grieks dichter en musicus uit Milete. Van zijn gedichten is slechts één langer fragment (ca. 250 vv.) dankzij een papyrusvondst bekend. Het gaat om het laatste deel van *Persae* (De Perzen), een lyrische beschrijving van de zeeslag bij Salamis.

*van Herwerden (H.), *Een Grieksch dekadent*, in: *De Tijdspiegel*, 1903, 2, p. 385-398. - Op p. 391-395 prozavert. uit vv. 36-253. Fragm. hieruit opgenomen in: *Spiegel*, 1988, p. 141.

*Janssens, *Krijgszangen*, 1953, p. 295-297. - Vert. van vv. 151-173 (Een lafaard).

Titinius

(2de helft 3de eeuw-begin 2de eeuw v.C.). Latijns komediedichter die, in tegenstelling met zijn tijdgenoot Plautus, vooral komedies met Romeins getinte inhoud schreef (zogenaamde *togatae*). Slechts luttele verzen uit 15 stukken zijn bewaard.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 74-78. - Tekst en prozavert. van ca. 40 vv.

Traianus

(Marcus Ulpius Traianus; 53-117 n.C.). Romeins keizer (vanaf 98). Onder hem bereikte het Romeinse rijk zijn grootste uitbreiding, dankzij de inlijving van Dacië. Wij vermelden Trajanus omdat er correspondentie is bewaard (en vertaald) van de keizer met Plinius Minor (boek 10 van diens 'Brieven'). Ze dateert uit de jaren 111-113. Zie onder **Plinius Minor**.

Tyrtaeus

(1ste helft 7de eeuw v.C.). Grieks elegisch dichter uit Sparta (Milete?). De enkele strijdliederen die van hem bewaard zijn, sporen de burgers van Sparta ertoe aan op het slagveld hun leven veil te hebben voor het vaderland. Elders maant hij aan tot een 'mannelijke houding'. Ook het Spartaanse strijdlied *Carm. pop.* E 28/D 18 wordt veelal op zijn naam geplaatst. Edities: Edmonds, Diehl.

*[Bilderdijk (Willem)], *Tyrtéus Krijgszangen*. 't Oorsprongklijk Grieksch gevolgd, Amst., Uylenbroek, 1787. - Dichterlijke vert. van E 10-12/D 6-9. Opgenomen in: Bilderdijk, *Dichtwerken*, IV, 1857, p. 359-366.

*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 12-15. - E 10-12/D 6-9 en *Carm. pop.* E 28/D 18. Hetzelfde plus E 1/D 1A in: *Krijgszangen*, 1953, p. 282-286.

*Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 40-46. - E 10-12/D 6-9 en *Carm. pop.* E 28/D 18.

*Stibbe, *Geschiedenis*, 1969, p. 361-367. - Metr. vert. van de gedichten en fragm. Enkele fragm. in: *Spiegel*, 1988, p. 55-58.

*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 26-30. - E 10-12/D 6-9 en *Carm. pop.* E 28/D 18.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 73-74. - Vert. van E 12/D 9, door W.A. van Lakwijk.

Aanvullende opmerking

J.C. de Lannoy (1774) vertaalde een fragm. (E 12/D 9).

U

Ulpianus

(Domitius Ulpianus; einde 2de-begin 3de eeuw n.C.). Romeins jurist uit Tyros. Bekleedde de belangrijkste functies in de keizerlijke administratie en werd in 223 (?) vermoord. Van deze tijdgenoot van Paulus en Papinianus (zie aldaar) is meer dan van andere juristen bewaard: de *Digesta* (zie onder ***Corpus iuris civilis***) bestaan voor ca. 1/3 uit fragmenten van zijn werk; verder zijn stukken overgeleverd in de *Fragmenta Vaticana* (zie aldaar), de *Collatio*, de *Scholia Sinaitica* enz. (zie onder ***Juridica anonyma***). Het gaat om commentaren op wetteksten en edicten, *Disputationes* (Disputaties), *Responsa* (Adviezen), *Institutiones* (Instituten), monografieën (o.m. over plichten van ambtenaren) en *Notae* (Notities), o.m. bij geschriften van Papinianus.

**Ulpianus, Papinianus en kleinere fragmenten*, vertaald door J.E. Spruit en K.E.M. Bongenaar (*Het Erfdeel van de Klassieke Romeinse Juristen*, 3), Zutphen, Walburg Pers, 1986, p. 12-75. - Vooral *Tituli* (p. 12-61).

V

Valentinianus I

(Flavius Valentinianus; 321-375 n.C.). Keizer van het West-romeinse rijk (364-375). Had belangstelling voor kunst en literatuur en schreef zelf een (niet bewaarde) bruilofts-cento. Enkele brieven van hem komen voor in de *Collectio Avellana*.

*Nicolaas (Theodorus Wilhelmus Joannes), *Praetextatus*..., Nijm.-Utrecht, Dekker-Van de Vegt, 1940. - Op p. 42-44 vert. van 3 rescripten van Valentinianus uit de jaren 367-368, i.v.m. de tegenpaus Ursinus (= *Coll. Avell.* 5-7).

Valerius Cenemelensis

(† ca. 460 n.C.). Latijns-christelijk schrijver. Eerst monnik (in Lérins?), dan bisschop van Cenemelium (= Cimiez, nabij Nice). Van hem zijn 20 *Homiliae* (Preken) bewaard en een *Epistula ad monachos* (Brief aan de monniken), over de geldigheid van de apostolische leer.

*Sailer/Steenwijk, *Brieven*, II, 1828, p. 192-195. - Vert. van de *Epist. ad mon.*

Valerius Flaccus

(Gaius Valerius Flaccus Setinus Balbus; 2de helft 1ste eeuw n.C.). Latijns epicus, auteur van *Argonautica* (De tocht van de Argovaarders; breekt af in boek 8), naar het voorbeeld van Apollonius Rhodius (zie aldaar). Het epos verhaalt de tocht van Jason en zijn gezellen, van Jolcus in Thessalië naar Colchis op de oostkust van de Zwarte Zee, de verovering van het Gulden Vlies dankzij de hulp van de op Jason verliefde Medea en hun terugkeer tot aan de monding van de Donau.

*Brakman, *Opstellen*, 1932, p. 98-111. - Bevat prozavert. van fragm. uit 5-8.

Valerius Maximus

(1ste helft 1ste eeuw n.C.). Latijns auteur van een handboek met historische exempla, geëxcerpeerd en volgens rubrieken geordend: *Facta et dicta memorabilia* (Gedenkwaardige daden en gezegden; 9 boeken). Het werk was gemaakt ten gebruike van retoren en studenten bij hun argumentaties en was vanaf de late Oudheid tot bij de humanisten bijzonder populair; getuigen daarvan zijn de vele handschriften, samenvattingen, commentaren én vertalingen. Wij vermelden de ons bekende Nederlandse vertalingen:

**Valerii Maximi... Negen Boecken*... Overgheset... in onse Nederduytsche tale, door Conradum Mirkinium, Rott., Berewout, 1614.

**Valerius Maximus Gedenkwaardige Voorbeelden, Zoo der Romeinen als der Uitheemsche Volken*, Uit het Latyn vertaalt Door A. Bógaert, Amst., Oosterwyk, 1721. - Herdr.: Amst., Bosch, 1729.

Aanvullende opmerking

J. David vertaalde een fragment (1856: 5, 4-5).

Varro Atacinus

(Publius Terentius Varro; 82 v.C.-?). Latijns dichter, afkomstig uit de streek van de Atax (Aude) in Zuid-Frankrijk. Schreef, met Ennius als grote voorbeeld, een lofepos op Caesar, satiren en enkele leerdichten. Hij vertaalde ook de *Argonautica* van Apollonius Rhodius. Slechts luttele fragmenten zijn bewaard.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 140-143. - Tekst en vert. van korte fragm.

Varro Reatinus

(Marcus Terentius Varro; 116-27 v.C.). Groot en uiterst produktief Romeins geleerde, geboren in Reate. Veel van zijn geschriften (70?) zijn nagenoeg volledig verloren, o.m. het befaamde *Antiquitates rerum humanarum et divinarum* (Oudheden van profane en religieuze aard; 41 boeken). Hun invloed was ook na Varro's tijd nog lang merkbaar, o.m. bij Augustinus. Het betreft pedagogische, filosofische, cultuurhistorische, literair-theoretische en taalhistorische werken. Volledig bewaard zijn de *Res rusticae* (De landbouw) en boeken 5 tot 10 van *De lingua Latina* (De Latijnse taal; oorspronkelijk 25 boeken). Ook honderden brokstukjes uit zijn *Satirae Menippeae* (Menippeïsche satiren), afwisselend in proza en poëzie, zijn overgeleverd.

De Lingua Latina

*van Rooij (Marc), *Tertius gradus etymologiae. De leer van de etymologie in de Griekse Stoa en bij de Romein Varro*, in: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 38 (1984), p. 153-174. - Bevat vert. van enkele fragm.

Res Rusticae

*Francissen (F.P.M.), *Natuur en stadsmens*..., in: *Herm.*, 49 (1977), p. 28-47. - Op p. 34-35 vert. uit 3, 1, 1-5.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 216-217. - Vert. van 1, 16, 1-4 en 6, door H. van Wees.

*Knecht (Daniël), *Van koeien en paarden: Georgica III, 49-283*, in: *Didactica Classica Gandensia*, 20-21 (1980-1981), p. 275-307, en

*Knecht (D.), *Onder de beesten. Een studie van het derde boek van Vergilius' Georgica* (*Bijlage 3* bij *Didactica Classica Gandensia*), [Gent, Seminarie voor de Methodiek van de Oude Talen, 1984]. - Bevat vert. van fragm. uit 1 en 2.

Satirae Menippeae

*Brakman, *Opstellen*, 1932, p. 2-9. - Passim enkele stukjes in (proza)vert.

Velleius Paterculus

(Gaius Velleius Paterculus; 1ste helft 1ste eeuw n.C.). Latijns geschiedschrijver uit Campanië, auteur van een compendium van de Romeinse geschiedenis. Het werk is gebrekkig overgeleverd met de niet-authentieke titel *Historia Romana* (Romeinse geschiedenis; 2 boeken). Boek 1 bestrijkt de periode tot 146 v.C., boek 2 reikt tot 30 n.C. Het relaas wordt uitvoeriger naarmate de auteur de eigen tijd nadert.

**Wyt beroemde Commentarien*... door Iohannes Fenacolius, 1614 (zie onder Caesar), p. 409-416. - Vert. van 2, 47-57. Herdr.: 1643 (p. 346-352).

*Waele, *Antieke geschiedschrijving*, 1946, p. 197-199. - 2, 123-126 (gedeeltelijk).

*Hadas/Schwartz, *Geschiedenis van Rome*, 1959, p. 92-114, passim. - 4 korte fragm. uit boek 2.

*Martens-Blondeel, *Opgang*, 1975, p. 37-38. - Vert. van 2, 89.

Vergilius

(Publius Vergilius Maro; 70-19 v.C.). Latijns dichter, afkomstig uit Andes bij Mantua. Auteur van drie werken die in hun respectieve genres canoniek zijn gebleven (in chronologische volgorde): *Eclogae* (Uitgelezen stukken) - vaker *Bucolica* (Herderszangen) genoemd -, 10 herdersgedichten naar Grieks voorbeeld maar met een eigen Vergiliaans waarmerk; *Georgica* (De landbouw; 4 boeken), een leerdicht waarin vier aspecten van het landwerk aan bod komen. *Aeneis* (Het lied van Aeneas; 12 boeken), een epos waarin de eerste helft Aeneas' tocht van Troje naar Latium verhaalt en de tweede zes boeken de moeilijkheden vóór de stichting van zijn stad in Italië beschrijven. Van Vergilius' jeugdgedichten meent men er enkele te herkennen in de *Appendix Vergiliana* (zie aldaar), met name in de *Catalepton*-epigrammen.

De drie grote werken

**Publius Virgilivs Maroos Wercken* vertaelt door I.V. Vondel, Amst., de Wees, 1646. - Prozavert. Vaak herdrukt. Opgenomen in: Vondel, *De werken*, XII-XIII, 1890, en in: Vondel, *De werken*, VI, 1932, p. 93-949, en

**Publius Virgilius Maroos Wercken* In Nederduitsch dicht Vertaelt door J.V. Vondel, Amst., de Wees, 1660. - Vaak herdrukt. Opgenomen in: Vondel, *De werken*, XXII-XXIII, 1891; Vondel, *De werken*, VII, 1934, p. 21-257; Vondel, *Volledige dichtwerken*, 1937, p. 1152-1294.

Aeneis herdr.: Publius Virgilius Maro, *Eneas*. Vertaling Joost van den Vondel, Amst.-Brussel, Officina Elseviriana, 1947.

**Publius Virgilius Maroos Herders-kóuten en Land-gedichten: midsgaders De XII. Boecken van Aeneas*. Vertaald in Nederduitsch Rym, met het zelfde getal der regelen, door Dirk Doncker. Den tweeden Druk..., Gouda, Endenburgh,

1688. - De ‘eerste druk’ (Gouda, Dyvoort, 1663) bevatte alleen de *Aeneis.* Herdr. tot: Gouda, Cloppenburgh, 1703[3].

*Publius Vergilius Maro, *Bucolica - Georgica - Aeneis*. Vertaald door Anton van Wilderode..., Nijm., Gottmer-Beveren, Orbis-Orion, 1982. - Verkleinde herdr. van een luxe-uitgave uit 1978, die zelf een bundeling was van eerder verschenen vert., nl. (wij vermelden in chronologische volgorde de eerste boekuitgaven, eventueel gevolgd door de recentste herdr. ná 1982):

- *P. Vergilius Maro, *Aeneis* [zang I-VI]... (*Helios Reeks*), Brugge-Utrecht, DDB, 1962.

*P. Vergilius Maro, *Veel werd hij over land en zee gedreven. Het epos van Aeneas I*..., Leuven, Davidsfonds, 1990[7].

- *Publius Vergilius Maro, *Bucolica. Herdersgedichten*... (*Helios Reeks*), Brugge, Orion-DDB, 1971.

- *P. Vergilius Maro, *Aeneis 7-12*... (*Helios Reeks*), Brugge, Orion-DDB, 1973.

*P. Vergilius Maro, *Aeneis 7-12*..., Leuven, Davidsfonds, 1984.

- *Publius Vergilius Maro, *Het boerenboek/Georgica*... (*Helios Reeks*), Brugge, Orion, 1975.

Bucolica en Georgica

**Bvcolica en Georgica, Dat is, Ossen-stal en Landt-werck*... Nu eerst in Rijmdicht vertaelt, door K.V. Mander, t'Amsterdam, By Zacharias Heyns... 1597. - Herdr.: Tot Haerlem, By Gillis Rooman... 1597.

Één volledig werk

*Vóór 1924: H.S. [= Henrick Storm?] (1625: *Buc.*), F. Cockelet (1747: *Aen.*), N.C. Brinkman (1815: *Aen.*), S.J.E. Rau (1862: *Aen.*), J.L. Chaillet (1901: *Aen.*), D. Masdorp (1913: *Aen.*), P.W. de Koning (1915: *Aen.*).

Aeneis

**Die twaelf boecken van Aeneas, ghenaemt... AEneidos*... Nv eerst in onser duytscher talen door Cornelis van Ghistele Retorijckelijck ouergeset... T'Hantvverpen, By Niclaes Soolmans... An. M.D.LXXXJJJ. - Herdr. tot: Rott., van Waesberghe, 1609. Verscheen eerder al in twee aparte boekdelen (zangen I t/m 6 en 7 t/m 12) in 1556.

**De Aeneis van P. Virgilius Maro, bestaende in XII. Boecken*, uyt het Latijn in Nederduytsche rymen gebracht Door Jacob Westerbaen..., Grav., Tongerloo, 1662. - Herdr. in: Westerbaen, *Gedichten*, 1672 (derde deel).

**De Aeneis van P. Vergilius Maro*. Vertaald door J.J. Terwen..., Amst., Swets-Zeitlinger, 1929. - Vert. in hexameters, postuum uitgegeven.

*Vergilius, *Aeneis*, vertaald door M.A. Schwartz, Haarlem, Tjeenk Willink, 1959. - Prozavert. Herdr. tot: (*Baskerville Serie*), Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1989[4]. In: Schwartz, *Barnsteen*, 1953, p. 46-55 (= Schwartz, *Verhalen*, 1983[5], p. 47-58) wordt *Aen.* 9, 176-449 in jambische vv. vertaald.

*Publius Vergilius Maro, *Aeneïs*, in Nederlandse verzen nagevolgd door A. Rutgers van der Loeff (*Klass. Gal.*, 154), Antw., DNB/Amst., Wereldbibl., 1965. - De vert. werd ca. 1954 gemaakt. Herdr. tot: Antw., DNB, 1979[3].

Bucolica

**Publii Virgilii Maronis Eclogae ofte Harders-kouten* In Neder-duytsche rijm vertaelt door Henrick Bruno..., Hoorn, vander Beeck-Martensz., 1658. - Lat. en Ned. Eerste druk wellicht 1653.

**De Herders-Sangen van Virgilius Maro*, In Neerduyts gesongen, op twee verscheydene Toonen. Door I[ohannes] U[laeus] en W[illem] v[an] F[ocquenbroch], Amst., van den Berg, 1666. - De inbreng van Van Focquenbroch is een parodie; Den Uyl brengt een vert. Opgenomen in: *Alle de Wercken, van W.G.V. Fockenburg*..., Amst., Boeckholt, 1675; herdr. tot: Amst., van Esveldt, 1766[3] [sic; = 1766[4]].

**Leven der Herderen door Virgilius*. Vrypostig verduytscht door J. De Wolf, Gend, Vander Schueren, 1780. - Versvert.

**Virgilius Herderszangen*, in dichtmaet vertaeld door Prudens van Duyse, Gent, Lebrun-Devigne, 1859.

**Virgilius' Herderszangen*. Naast den oorspronkelijken Latijnschen tekst. Metrisch vertaald door P.W. de Koning..., Amst., Swets-Zeitlinger, 1932.

*Vergilius, *Bucolica*. Vertaling met inleiding en nota's door Marc Moonen (*Klass. Gal.*, 24), Antw., DNB, 1945. - Herdr. tot: 1976[3] (vanaf 1964[2] herwerkt).

Georgica

*P. Vergilius Maro, *De Georgica (Het Landleven). De Bucolica (Herderspoëzie); de Eclogae IV, VI en X*, in de oorspronkelijke versmaat vertaald door H.J. Scheuer..., Leiden, Sijthoff, 1925. - Herdr.: Amst., van Looy, 1927.

*Vergilius, *Het boerenbedrijf (Georgica)*. Vertaald door Ida G.M. Gerhardt, Amst., Bezige Bij, 1949. - Herdr.: Den Haag, Bakker-Amst., Polak en Van Gennep, 1969. Opgenomen in: Gerhardt (Ida), *Verzamelde Gedichten* (*Baskerville Serie*), Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1980, p. 629-736. Uitgebr. herdr. tot: 1989[4].

*Vergilius, *Georgica*. Ingeleid, vertaald en toegelicht door C. van Zuylichem [= R.B.C. Huygens] (*Klass. Gal.*, 116), Antw., DNB, 1956. - Herdr. tot: 1979[4].

Uitgebreide fragmenten en bloemlezingen

*Vóór 1924: P. van Winter (1804[-1806]: *Aen.* 1-4).

Uit het volledige oeuvre

*Virgilius, *Een keuze uit vertalingen van zijn werk*, verzorgd, ingeleid en van verbindenden tekst voorzien door G.F. Diercks (*Klass. Bibl.*, 8), Haarlem, Spaarnestad, 1951. - Meestal uit bestaande vert.

Aeneis

**P. Virgilius Maro*. Verduijtst [door] R[oeland] v[an] E[ngelen], Antw., Parijs, 1662. - Lat. tekst tot 7, 67, berijmde vert. tot 7, 46. De druk werd niet voortgezet.

**De Aenéis van Publius Virgilius Maro*, uit het Latijn in Nederduitsche verzen nagevolgd door A.W. Engelen, Eerste deel, Gron., van Boekeren, 1828. - Zangen 1 t/m 4. Eerder verschenen afzonderlijk: 4 (1823), 2 (1825) en 1 (1826). Werd niet voortgezet.

*P. Vergilius Maro, *Aeneis, Eerste boek*, vertaald door J. Cochez, Leuven, s.n., 1943. - Vert. in vrije vv.

*Vergilius, *Aeneis (Boek I en II)*. In het Nederlandsch vertaald door R. De Pauw... en bewerkt door A. Clerckx... (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1944. - Herdr. tot: Antw.-Amst., Stand, 1974[11] (vanaf 1946[2] verbeterd, later nog herzien, m.m.v. G. Timmermans), en

*Vergilius, *Aeneis, Boek V en VI*, in het Nederlandsch bewerkt door R. De Pauw, A Clerckx en G. Timmermans... (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1946. - Herdr. tot: Antw.-Amst., Stand., 1974[7] (vanaf 1956[3] herzien).

*Vergilius, *Aeneïs, boek II, VI en IX*. Ingeleid en metrisch vertaald door J.C.B. Eykman (*Meulenh. Min. Pock.*, 15), Amst., Meulenhoff, 1962. - Zesvoetige jamben.

*Vergilius, *Aeneis. Een bloemlezing uit de twaalf boeken*. Ingeleid, toegelicht en vertaald door Eddy De Laet (*Astra*, 7), Antw.-Amst., Stand., 1979. - Prozavert.

Bucolica (Twee of meer *Eclogae*)

*Scheuer (H.J.) vertaalde 4, 6 en 10: zie onder *Georgica*.

*Wijdeveld (Gerard) vertaalde in 1933-1940 *Ecl.* 1, 2, 3, 4, 5, 7 en 9 (onder verschillende titels), resp. in: *Roeping*, 12 (1933-1934), p. 138-141; *Herm.*, 12 (1939-1940), p. 132-134; *Aristo-*, 6 (1936-1937), p. 282-288; *De Gemeenschap*, 10 (1934), p. 93-94; *Aristo-*, 5 (1934-1935), p. 128-131; *De Gemeenschap*, 11 (1935), p. 197-199; *Roeping*, 15 (1936-1937), p. 286-288.

*Vergilius, *Vijf eclogen der Bucolica*..., vertaald door H. Verbruggen (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1950. - Prozavert. van 1, 4, 5, 7, 9. Herdr. tot: (*Klass. Vert.*, 34), Antw.-Utrecht, Stand., 197O[5].

*Welkenhuysen (Andries), *Tityrus. Vergilius' eerste herderslied*, in: *Kleio*, N.R., 5 (1975), p. 33-36, en

*Welkenhuysen (Andries), *Visioen van een gouden tijd. Vergilius' vierde Herderslied*, in: *Dietsche Warande & Belfort*, 133 (1988), p. 341-344.

*van Rooijen-Dijkman (H.W.A.), *Rond Daphnis' dood. Vergilius' vijfde Ecloga; De macht van de muze. Vergilius' derde Ecloga*, in: *Herm.*, 56 (1984), p. 304-306; 57 (1985), p. 295-297, en

**Vergilius' eerste ecloga* (vertaling: H.W.A. van Rooijen-Dijkman), in: *Herm.*, 59 (1987), p. 242-243.

Aanvullende opmerking

Een groot aantal vertalers heeft fragm. uit de drie hoofdwerken omgezet. Van de literatoren vermelden wij: S. van Beaumont (1623: *Buc.* 1), M. vander Merwede (1651: *Aen.* 4), C. Huygens (1658: *Aen.* 6, 860-886), J. Vollenhove (1685: o.m. *Aen.* 4, 642-668), K. Droste (1717: *Georg.* 4, 1-115, 149-314), W. van Haren (postuum in 1824: *Aen.* 1, 1-222), P. Nieuwland (1788: enkele fragm. uit *Aen.* en *Georg.*), M.C. van Hall (1809 +: *Georg.* 2, 458-474, 513-534; 3, 8-15), J. Kinker (1810: *Aen.* 6, 236-330), M. Siegenbeek (1812: *Aen.* 9, 176-499), S.M. Coninckx (1837: *Georg.* 2, 457-540), D. Cracco (1845: *Aen.* 4, 584-705), A.W. Engelen (1853: *Georg.* 4, 457-527), P. van Duyse (1859 +: *Aen.* 2, 199-227, 506-558 en 9, 175-312), A. Rodenbach (postuum in 1909: *Aen.* 2, 268-295), C. Vosmaer (1885 +: *Buc.* 1), K. Jonckheere (1943: citaten uit *Buc.* en *Aen.*), B. Decorte (1972: *Buc.* 2), P. Claes (1989: *Buc.* 1).

Vespa

(4de eeuw n.C.?). Laat-Latijns dichter van een hexametrisch strijdgedicht (*Anth. Lat.* 199) tussen een ‘kok’ en een ‘bakker’, het eerste in dit genre.

*Zie onder ***Anthologia Latina***: Brakman.

Victor Vitensis

(2de helft 5de eeuw n.C.). Latijns-christelijk schrijver, bisschop van Vita in Noord-Afrika. Schreef ca. 485 een met documenten gestaafde *Historia persecutionis Africanae provinciae* (Geschiedenis van de kerkvervolging in de provincie Africa), in 3 boeken, voor de jaren 428-484 (onder de Ariaanse koningen Geiserik en Hunerik). Wij kennen één integrale vertaling in het Nederlands, uit de 16de eeuw:

**Historie oft Waerachtighe beschryvinghe vande... vervolghinghe... in t' landschap van Afrijken*... beschreven door den weerdighen Bisschop Victor Uticensis [sic]... in onse nederlantssche sprake overghestelt, door Jacob Nieulant Pascasius..., Ghedruckt tot Antwerpen, by my Peeter van Keerberghen... 1568.

Vincentius Lerinensis

(1ste helft 5de eeuw n.C.). Latijns-christelijk schrijver. Was monnik en priester van Lérins. Hij schreef twee traktaten ‘tegen de goddeloze nieuwlichterijen van alle ketters’. Een resumé van beide geschriften (*Comm.* 29-33) en de volledige tekst van het eerste (*Comm.* 1-28) zijn bewaard en worden meestal met de éne titel *Commonitorium* (Waarschuwing) aangeduid. Vroeger werd gedacht dat Vincentius semipelagiaanse standpunten verdedigde tegen Augustinus. Maar deze opvatting wordt thans opgegeven, na de ontdekking van *Excerpta ex Augustino* (Uittreksels

uit Augustinus), door dezelfde Vincentius gebloemleesd. Sedert de 16de eeuw werd het *Commonitorium* enkele malen in het Nederlands vertaald.

*Vincentius Lirinensis, *Een seer schoon Boecxken voor die outheyt ende waerheyt*

des gemeene Christen gheloofs... nu wt den Latijne in onse nederduytsche sprake overgheset. Gheprint tot Haerlem by Jan van Zuren. Anno .M.D.LXJ. - Integrale vert., door Petrus van Opmeer. Verschillende malen herdrukt, tot: Antw., van Metelen, 1674.

**Waarschuwing van Vincentius van Lerins, aan de rechtgelovigen Tegen de heilloze Niewigheden der Ketteryen*; Uit het Latyn vertaald, en met aantekeningen opgehelderd, Antw., van Soest, 1731. - Integrale vert.

*Parmentier (M.F.G.), *Vincentius van Lerinum, de beide Commonitoria* (*Publicatieserie Stichting Oud-Katholiek Seminarie*, 20), Amersfoort, Centraal Oud-Katholiek Boekhuis, 1989. - Op p. 11-56 integrale vert.

Vindicianus Afer

(Helvius (?) Vindicianus; 4de eeuw n.C.). Arts van wie een paar Latijnse brieven bewaard zijn, benevens enkele fragmenten uit werken over anatomie en fysiologie.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 434-436. - Brief aan keizer Valentinianus.

Vita Aesopi

(Leven van Aesopus). Van de Griekse fabelverteller Aesopus (zie aldaar) is een biografie bewaard, de zogenaamde 'Aesopusroman'. Die is via verschillende tussenstadia - de eerste redactie werd wellicht in de 1ste eeuw n.C. gemaakt, de laatste bewerking dateert van omstreeks 1300 - tot ons gekomen en werd vaak bij de fabels uitgegeven en vertaald.

*van Duinkerken (Anton), *De menschen hebben hun gebreken*, Hilv., Brand, 1935. - Op p. 15-84: *De bultenaar Esopus*. Hierin wordt de *Vita Aesopi* broks-gewijze vertaald en naverteld. Herdr. tot: (*Prisma-Boeken*, 75), Utrecht, Spectrum, 1957[5]. Ook opgenomen in: *Verzamelde geschriften*, Deel 1, Utrecht, Spectrum, 1962, p. 99-146.

**Het ongelukkige leven van Esopus*. Vertaling: Willem Kuiper en Rob Resoort (*Griffioen*), Amst., Querido, 1990. - Omzetting in modern Nederlands van de anonieme vert. uit 1485 (zie onder Aesopus, 'Aanvullende opmerkingen', 1), met *Nawoord* en *Literatuur*.

Vita Euphrasiae/Eupraxiae

(Leven van Euphrasia/Eupraxia; 5de/6de eeuw n.C.). Anonieme Griekse levensbeschrijving. Uit voorname ouders in Constantinopel geboren, weigerde Euphrasia een huwelijk met een gunsteling van de keizer; zij trok zich terug in een Egyptisch klooster, waar zij een heilig leven leidde en stierf ca. 420. Een Latijnse vertaling van de *Vita* werd door Rosweydus opgenomen in boek 1 van zijn *Vitae patrum* (zie aldaar).

Vita Pachomii

(Leven van Pachomius). Buiten de levensbeschrijvingen in het Koptisch en in andere oosterse talen is er ook een Griekse *Vita Pachomii*, door F. Halkin (1932) in 5 redacties onderscheiden en uitgegeven. Van de

redacties Φ (*Vita prima*) en Π (*Vita tertia*) werden fragmenten in het Nederlands vertaald. Voor de Latijnse vertaling door Dionysius Exiguus van de Griekse *Vita altera* (Σ): zie onder **Dionysius Exiguus** en onder ***Vitae patrum***.

**Het Leven van Sint Pachomius*... (*Monastieke Cahiers*, 9), Bonheiden, Priorij Bethlehem, 1979. - Hierin op p. 179-278, passim, vert. uit 14 cap. van redactie Φ, door J. Hessing.

Leven, getuigenissen, brieven van de heilige Antonius abt*, 1981 (zie onder **Antonius Abbas), p. 208-210. - Korte fragm. uit redacties Φ en Π, vert. Christofoor Wagenaar.

*van Cranenburgh (Hendrik), *Christus Jezus in het Leven van Pachomius*, in: *Geen ander fundament dan Christus* (*Monastieke Cahiers*, 41), Bonheiden, Abdij Bethlehem, 1991, p. 61-128. - Citeert passim uit de *Vita Pachomii* van Dionysius Exiguus én uit de Gr. redacties Φ en Π.

Vitae patrum

(Levens van de vaders). Dit is de titel die Heribertus Rosweydus gaf aan zijn grote editie, in 10 boeken, van hagiografische geschriften uit de Oudheid en de vroege middeleeuwen (Antverpiae, 1615; herdrukt, o.m. in de delen 73-74 van de *Patrologia Latina*). Reeds eeuwen vóór Rosweydus waren dergelijke verzamelingen van *Vitae patrum* (of Volkslatijns *Vitaspatrum*) aangelegd, in handschrift en in druk, maar sedert de 17de eeuw tot in onze dagen geldt de publikatie van Rosweydus als dé collectie waarnaar verwezen wordt. Wij geven een overzicht van zijn 10 boeken, met vermelding van alle geschriften die tot de Oudheid gerekend worden, waar nodig met enige precisering of toelichting. In boek 1 komen voor: Hiëronymus' levens van Paulus, Hilarius, Malchus, Fabiola (= *epist.* 77), Paula (= *epist.* 108) en Marcella (= *epist.* 127); Athanasius' leven van Antonius, vertaald door Evagrius Antiochenus; het leven van Pachomius (de Griekse *Vita altera*), vertaald door Dionysius Exiguus; het leven van Basilius de Grote (zie onder **Amphilochius**), in de 9de eeuw vertaald door Anastasius Bibliothecarius; het leven van Symeon de Zuilheilige door Antonius Hagiographus en het leven van Euphrasia, beide in een anonieme Latijnse vertaling. Boek 2 is de *Historia monachorum* van Rufinus Presbyter. Boek 3 heet *Verba seniorum* en bevat o.m. de *Commonitiones sanctorum patrum* en een bloemlezing uit Rufinus' *Historia monachorum*. Boek 4 biedt losse kapittels uit *Dialogi* 1 van Sulpicius Severus en uit de *Instituta* en *Collationes* van Cassianus. Boeken 5-7 heten opnieuw *Verba seniorum* en bevatten o.m. de *Apophthegmata*-vertalingen van Gelasius en Johannes Diaconus. Boek 8 is de *Historia Lausiaca* van Palladius en boek 9 de *Historia religiosa* van Theodoretus, beide in een 16de-eeuwse vertaling van Gentianus Hervetus. Boek 10 bevat het *Pratum spirituale* van Moschus, dat tot de vroeg-Byzantijnse literatuur behoort.

Wat Nederlandse vertalingen van dit bonte materiaal betreft, merken wij op dat vertalingen van/uit afzonderlijke geschriften in ons repertorium hun

plaats gekregen hebben onder de bewuste lemmata, zodat wij hier alleen nog die vertalingen vermelden die Rosweydus' collectie in haar geheel of voor grote delen volgen. Vertalingen die vóór 1617 werden gedrukt, kunnen wij geredelijk buiten beschouwing laten, omdat in 1617 Rosweydus zelf zijn Latijnse editie volledig in het Nederlands vertaalde.

**'t Vaders Boeck. 't Leven ende spreucken der Vaderen*. Beschreven door den H. Hieronymus, priester, ende andere verscheyde autheuren. In thien boecken by een vergadert. Door Heribertus Ros-weydus, Antw., Verdussen, 1617. - Integrale vert. Herdr.: 1643 en 1699 (Brugghe, van Pee).

**Het Leeven Der Voornaamste Oudvaders of Woestyniers*; By een vergaaderd en met een Voorrede verzien, van Godfried Arnold, 2 dln., Amst., Petzold, 1701. - Anonieme vert., uit het Duits, van o.m. de 6 Hiëronymus-geschriften, de levens van Antonius en Basilius de Grote, alsook fragm. van Rufinus' *Historia monachorum* en van de *Verba seniorum* uit boeken 3 en 5-7 van Rosweydus.

*Merton (Thomas), *Wijsheid uit de woestijn. Uitspraken van woestijnvaders uit de vierde eeuw*. [Vertaling door J.F. Brouwer], Haarlem, Gottmer-Averbode, Altiora, 1979. - Inl. en vert. van 150 nrs. uit de boeken 3 en 5-7 van Rosweydus, in een losse volgorde.

Vitruvius

(Vitruvius Pollio (?); 2de helft 1ste eeuw v.C.). Romeins architect-ingenieur, auteur van *De architectura* (Bouwkunde; 10 boeken), de enige bewaarde *institutio* van dit vak. ‘Bouwkunde’ moet in een ruime betekenis worden opgevat: ook het construeren van apparaten en machines, het aanleggen van waterleidingen en de meetkunde komen aan bod; het betreft zowel de publieke als de private gebouwen. Vitruvius geeft in het geschrift blijk van een ruime, deels op hellenistische geschriften gebaseerde, kennis. Het werk oefende een grote invloed uit op de (theoretici van de) renaissance-bouwkunst: Alberti, da Vinci, Michelangelo e.a.

Integraal

**Vitruvius' tien boeken over de bouwkunst*. Vertaald en toegelicht door J.H.A. Mialaret, Maastricht, Leiter-Nypels, 1914. - Met 85 afbeeldingen.

Fragmenten

**Die inventie der colommen met haren coronementen ende maten*. Wt Vitruuio ende andere diuersche Auctoren optcorste vergadert... [wtghegheuen duer Peeter Coucke van Aelst. An. M.D.XXXIX]. - Bekorte vert. van 1, 1-3 en van stukjes uit de boeken 2 t/m 4; niet in de volgorde van de Lat. tekst.

*Kettner (A.), Εὕρηκα..., in: *Herm.* 4 (1931-1932), p. 91-93. - Uit de *praefatio* op boek 9: tekst en vert.

*Vooys (C.J.), *Het Corinthisch kapiteel*, in: *Herm.*, 9 (1936-1937), p. 14-15. - 4, 1, 9-10: tekst en vert.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 331-335. - Uit 1, 1 en 4; 8, 3-4 en 6.

Aanvullende opmerking

Ook Ch.M. van Deventer (1892) vertaalde de *heureka*-anekdote uit boek 9, *praef*.

Volcacius

(Volcacius Sedigitus; einde 2de eeuw v.C.). Latijns auteur van een literairhistorisch en -kritisch leerdicht waaruit slechts een 20-tal verzen zijn bewaard. Hierin stelt de schrijver o.m. een canon op van de Romeinse komedie, naar Grieks voorbeeld.

*Brakman, *Opstellen*, 1934, p. 133-135. - Tekst en prozavert. van fragm. 1-3 (19 vv.).

X

Xenocrates

(begin 1ste eeuw n.C.?). Grieks arts uit Aphrodisias, auteur van farmacologische en diëtetische geschriften waaruit slechts fragmenten zijn bewaard.

*Elaut, *Antieke geneeskunde*, 1960, p. 219-221. - 2 korte fragm.

Xenophanes

(6de eeuw v.C.). Grieks filosoof en dichter. Hij was afkomstig uit Colophon, maar trok naar Elea in Zuid-Italië, waar na hem een 'filosofen-school' tot bloei kwam. Auteur van historische epen, elegieën en polemische verzen ('silloi'), maar vooral bekend dankzij zijn filosofisch gedicht *De Natura* (De natuur), waarin hij o.m. zijn kritiek op het traditionele veelgodendom uitte en zijn opvattingen over de ene, eeuwige godheid uiteenzette. Van zijn werken zijn slechts luttele fragmenten, samen ca. 150 verzen, overgeleverd. Edities: Diehl, Edmonds.

Zelfstandige publikaties

*Xenophanes, *Fragmenten*. [Vertaling Willem H. Kramer e.a.], Santpoort, Mercator Pers, 1984. - Bibliofiel. 15 blz., in totaal 15 vv. (met Gr. tekst).

*Xenophanes van Colophon, *Tegen de fabels van weleer. Fragmenten van de dichter-filosoof*, ingeleid, vertaald en toegelicht door R. Bakker en B. Delfgaauw (*Agora Editie*), Kampen, Kok Agora, 1987. - Alle fragm.

Verder

*Vürtheim, *Grieksche lyrische dichters*, 1921, p. 173-180. - O.m. prozavert. van een 10-tal fragm., verweven in de tekst.

*Janssens, *Griekse lierdichters*, 1952, p. 21. - Fragm. 2.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 107-117. - Nagenoeg alle fragm.; ook indirecte citaten en testimonia.

*Straat (E.), *Olympisch spel (fragment 2*), in: *Kroniek van Kunst en Kultuur*, 20 (1960), 6, p. 2.

*Sissau, *Bloemlezing*, 1971, p. 128-129. - 6 korte fragm., en fragm. 2 (licht gewijzigde versie van Sissau, *Bloemlezing*, 1962, p. 54-55).

*Laet, *Griekse lyriek*, 1978, p. 48-50. - Fragm. 1, 2, E 11/D 10 en E 14-15/D 12-13.

**Spiegel*, 1988, p. 90-91. - Fragm. in vert. van De Laet, Straat en Kramer.

Aanvullende opmerking

C. Verhoeven (1988) vertaalde fragm. E 11/D 10.

Xenophon Atheniensis

(ca. 430-355 v.C.). Grieks auteur, afkomstig uit Athene. In zijn bewaarde oeuvre kunnen we twee groepen van geschriften onderscheiden: 1) Grotere, filosofische en historische werken. Hierin horen thuis: *Anabasis* (Tocht naar het binnenland; 7 boeken), waarin de auteur de heen- en terugreis van 10.000 Grieken beschrijft, die als huurlingen de Pers Cyrus te hulp kwamen; Xenophon zelf speelt in het werk een belangrijke rol; *Hellenica* of *Historia Graeca* (Griekse geschiedenis), 7 boeken, die als een vervolg op Thucydides' werk de Griekse geschiedenis van 411 tot 362 beschrijven; *Cyropaedia* (De opvoeding van Cyrus; 8 boeken), een soort historische roman met pedagogisch-politieke tendensen; verder 3 filosofisch getinte geschriften waarvoor Xenophons persoonlijke herinneringen aan Socrates de basis vormden: *Apologia* (Verdedigingsrede), *Memorabilia* (Gedenkwaardigheden) en *Symposium* (Feestmaal). 2) Kleinere werken, 8 geschriften met zeer verscheiden inhoud. We vermelden hier: *Agesilaus, De equitandi ratione* (Paardrijkunst), *Hiero, Hipparchicus* (De cavaleriecommandant), *Oeconomicus* (Huishoudkunst), *Vectigalia* (Inkomsten). Het geschrift Ἀθηναίων Πολίτεια (De staatsregeling van Athene), dat op naam van Xenophon werd overgeleverd, is het werk van een onbekend auteur uit de 2de helft van de 5de eeuw v.C.

Meerdere volledige geschriften

*Vóór 1924: anoniem (1730: *Cyr., Ag.*), J. ten Brink (1801-1813: *An., Mem.* en *Cyr.* [voor het laatste geschrift: cf. infra]).

*Xenofon, *Tocht van de Tienduizend*. Vertaling Gerard Koolschijn en Tjit Reinsma (*Fibula Klassieke Reeks*, 1), Bussum, Fibula-van Dishoeck, 1971. - Herdr.: (*Ambo-Klassiek*), Baarn, Ambo, 1988 (herzien; hier heet de 2de vertaler Nicolaas Matsier = pennenaam voor T. Reinsma), en

*Xenofon, *Griekse oorlogen*, ingeleid, vertaald en van noten voorzien door Gerard Koolschijn (*Baskerville Serie*), Amst., Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1990. - *Hell.*

Bloemlezingen uit het oeuvre

*Vitringa, *Wijsbegeerte*, 1855. - Bevat een aantal fragm. uit de filosofische werken.

*Deventer, *Helleensche studiën*, 1897, p. 148-205 en 290-303 - Fragm. uit *An., Cyr., Hell, Hiero, Mem., Symp.* Op p. 290-303 een bekorte, ‘zeer vrije bewerking’ van *Oec.* 7-10.

*Cuypers, *Griekse geschiedschrijvers*, 1951, p. 273-313. - Fragm. uit *Ag., An., Cyr., Hell, Mem., Oec.*

*Xenophon, *Herinneringen en beschouwingen. Een bloemlezing uit Hellenica, Memorabilia, Anabasis, Cyropaedie en Oeconomicus* ingeleid en vertaald door

Eddy De Laet (*Astra*, 8), Antw.-Amst., Stand., 1979, en

*Xenophon, *Op tocht met Cyrus en Clearchus (uit Anabasis I-II). De opvoeding van Cyrus de Oude (uit Cyropaedie II)*. Ingeleid en vertaald door Eddy De Laet (*Astra*, 10), Antw.-Amst., Stand., 1979.

Anabasis

Integraal

**Xenophon's Anabasis of Tocht van Cyrus*. Uit het Grieksch... door H.C. Muller (*Klass. Schr.*, 2-4), Amst., van Looy-Gerlings, 1893. - Herdr. tot: Zutphen, Thieme, 1929[3].

*Zie ook onder 'Meerdere volledige geschriften': Koolschijn.

*Xenophon, *Tocht van de tienduizend*. Vertaling Marc Moonen (*De Haan Klassieken*), Houten, Unieboek, 1988.

Volledige boeken

*Xenophoon, *Anabasis*, vertaald door R.-J. De Pauw... en bewerkt door A. Clerckx..., Boek I (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1943. - Herdr. tot: Antw.-Amst., Stand., 1977[9] (vanaf 1952[3] herzien), en

*Xenophoon, *Anabasis, Boek IV*, uit het Grieks vertaald en bewerkt door R. De Pauw en A. Clerckx (*Klass. Vert.*), Antw. etc., Stand., 1950. - Herdr. tot: (*Klass. Vert.*, 31), Antw., Stand., 1971[6] (vanaf 1955[2] herzien).

Cyropaedia

*Vóór 1924: A. V[an] Z[uylen] v[an] N[yevelt] (1592).

**Cyropedie*... door Xenophon: uit het Grieksch vertaald, door Jan ten Brink, 2 dln., Amst., ten Brink, 1813.

**Fragmenten uit Grieksche schrijvers*, vertaald door M.B. Mendes da Costa, 1. Xenophon, *De Geschiedenis van Abradatas en Panthea* (*uit Cyrus' leerjaren*) (*Wereldbibl.*, 258), Amst., Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1913. - Fragm. uit 5-7.

De equitandi ratione

*Xenophon, *Paardrijden. (Eene handleiding voor den ruiter)*. Uit het Grieksch vertaald door C.A. van Woelderen, Utrecht, De Kruyff, 1909. - Herdr. tot: Grav., van Stockum, 1950[4].

Hellenica

*Zie onder 'Meerdere volledige geschriften': Koolschijn.

*Verdin (H.), *Xenophon over een mislukt complot*..., in: *Kleio*, N.R., 20 (1990-1991), p. 279-294. - Met vert. van 3, 3, 4-11.

Hipparchicus

*Eysten (J.), *Xenophon's 'Hipparchici'*, in: *Mavors*, 4 (1910), p. 372-378, 402-408 en 542-552.

Memorabilia

*Vóór 1924: anoniem (1800).

*_Xenophon's Herinneringen aan Socrates_. Uit het Grieksch door Ch.M. van Deventer (*Klass. Schr.*, 17-18), Amst., van Looy-Gerlings, 1894.

*_Keur uit de Memorabilia van Sokrates door Xenophoon_, bewerkt door H. Beek en A. Leys, Antw., Van Maerlant, 1948.

*Raedemaeker, *Vóórsokratici*, 1953, p. 347-350 en 384-389. - 2 langere fragm., uit 1, 2 en 2, 1.

*Platoon, [...] [Vertaling: School voor Filosofie] (*Platoon Verzameld werk*, 1), Amst., Driehoek, 1984, p. 31-45. - Vert. van fragm.

Oeconomicus

*Vercruysse (Marc), *Appendix: Xenophon Oeconomicus* 5, in: *Kleio*, N.R., 13 (1983), p. 72-74.

*Demoen (Kristoffel), *Drie Griekse teksten over de vrouw*..., in: *Didactica Classica Gandensia*, 29-30 (1989-1990), p. 42-49. - Op p. 45-48 vert. en comm. van fragm. uit cap. 3 en 7.

Symposium

*Xenophon, *Het Gastmaal*. Vertaling H.H.J. Brouwer (*Fibula Klassieke Reeks*, 7), Bussum, Fibula-van Dishoeck, 1973.

Vectigalia

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 113-118. - Vert. van 1-4, door M. van de Grift.

De staatsregeling van Athene

*Verdin (Herman), *Een kritische stem over de Atheense democratie (Pseudo-Xenophon, Over de staatsinrichting te Athene: inleiding en vertaling*), in: *Kleio*, N.R., 6 (1976), p. 55-68.

*Beliën, *Geschiedenis*, 1981, p. 94-99. - Vert. door C. Moonen.

Aanvullende opmerkingen

Van de literatoren die fragm. vertaalden, vermelden wij: M. Siegenbeek (1810 +: uit *Cyr.* 5-7; *Mem.* 1, 4), J.J.A. Goeverneur (1843: *Mem.* 3, 6, 2-18), Ch.M. van Deventer (1895: fragm. uit *Vect.*.

Xenophon Ephesius

(Xenophon van Ephesus; 2de eeuw n.C.?). Grieks auteur van de roman *Ephesiaca* (Ephesische verhalen). Het werk verhaalt de avontuurlijke lotgevallen van de pasgehuwde geliefden Habrocomes en Anthia, en bevat de traditionele ingrediënten, waaronder de finale gelukkige hereniging.

**Habrokomes en Anthia. Een roman van Xenophon den Ephesier*. Uit het Grieksch vertaald [door T.P. Tresling], Gron., Smit. 1829.

Z

Zeno Citieus

(Zeno van Citium; ca. 333-262 v.C.). Grieks filosoof uit het Cyprische Citium, actief te Athene waar hij de grondlegger was van de Stoa. Van zijn omvangrijke oeuvre zijn slechts luttele fragmenten bewaard. Het is bovendien moeilijk uit te maken welke inbreng aan Zeno moet worden toegeschreven en wat aan zijn directe opvolgers Cleanthes en Chrysippus.

*_Helikoon_, 1942, p. 341-342. - Vert. van 8 uitspraken, door A. Kriekemans.
*Jong, _Antieke wijsheid_, 1952, p. 27. - Vert. van ‘enkele aanhalingen’.

Zeno Eleaticus

(Zeno van Elea; ca. 495-na 445 v.C.). Grieks filosoof, die beroemd is geworden met zijn argumenten ‘tegen de veelheid’ en vooral ‘tegen de beweging’ (o.m. Achilles en de schildpad). Met zijn stellingen poogde hij de leer van Parmenides kracht bij te zetten en te verdedigen.

*Raedemaeker, _Vóórsokratici_, 1953, p. 184-191. - De citaten, en testimonia.
*Parmenides-Zeno, _Het leerdicht en de paradoxen_. Fragmenten, vertaald en van wijsgerig en historisch commentaar voorzien door J. Mansfeld (_Agora Editie_), Kampen, Kok Agora, 1988.

Zosimus

(ca. 500 n.C.). Grieks historicus, auteur van een (onvoltooid?) werk met de titel _Historiae_ (Geschiedenis; 6 boeken). Daarin verhaalt hij, na een algemene inleiding, de geschiedenis van de Romeinse keizertijd tot 282. Daarna volgt een uitvoeriger behandeling van de periode 306-410. Bij gebrek aan betere bronnen is het werk voor een aantal deelaspecten belangrijk.

*de Bruin (Florentius), _De Eeuw-spelen der oude Romeinen_..., Amst., Borstius, 1703, p. 99-101. - Vert. van 2, 6 in vv.
*van Schevichaven (H.D.J.), _Bijdragen tot eene geschiedenis der Bataven_..., Leiden, Brill, 1875, p. 117-123, passim. - Vert. van 3, 5-8.
*Hadas/Schwartz, _Geschiedenis van Rome_, 1959, passim. - 7 korte fragm.
*Beliën, _Geschiedenis_, 1981, p. 273-274. - Vert. van 2, 32-33, door H.J. Hekkert.

Afdeling III

A. Aanvullende trefwoorden

Abgar: zie *Epistula Abgari ad Christum*.
Acathistus hymnus: zie onder Romanus Melodus.
Acta (...): zie onder *Martyrum passiones*.
Acta Andreae/Johannis/Pauli/Petri/Thomae: zie onder *Acta apostolorum apocrypha*.
Aegritudo Perdicae: zie *Carmen de aegritudine Perdicae*.
Aetheria: zie Egeria.
Aetna: zie onder *Appendix Vergiliana*.
Agrapha: zie onder *Evangelia apocrypha*.
Akathistos: zie onder Romanus Melodus.
Alcimus Avitus: zie Avitus.
Andronicus: zie Livius Andronicus.
Anthologia Palatina/Planudea: zie onder *Anthologia Graeca*.
Antonius Eremita/Magnus: zie Antonius Abbas.
Apocalypsis Pauli/Petri: zie onder *Apocalypses apocryphae*.
Apollinaris: zie Sidonius Apollinaris.
Apollodorus Atheniensis: zie *Apollodori Bibliotheca*.
Apollonius Tyanensis: zie onder Eusebius Caesariensis en Philostratus.
Argentarius: zie Marcus Argentarius.
Arnobius Africanus: zie Arnobius Siccensis.
Astrampsychus: zie onder *Oracula*.
Aurelius Imperator: zie Marcus Aurelius.
Avellana collectio: zie *Collectio Avellana*.
Basilius Caesariensis: zie Basilius Magnus.
Bellum Africanum/Alexandrinum/Hispaniense: zie onder Caesar.
Bias: zie onder Septem sapientes.
Calcidius: zie Chalcidius.
Carmen arvale: zie onder *Hymni pagani*.
Carmen aureum: zie onder Pythagoras.
Carmen de laudibus Domini: zie *Laudes Domini*.
Cassius Dio: zie Dio Cassius.
Catalepton: zie onder *Appendix Vergiliana*.
Certamen Homeri et Hesiodi: zie onder Hesiodus.
Chilo: zie onder Septem sapientes.
Chrysologus: zie Petrus Chrysologus.
Chrysostomus: zie Johannes Chrysostomus.
Chrysostomus Dio: zie Dio Chrysostomus.

Ciris: zie onder *Appendix Vergiliana*.
Claudius Caecus: zie Appius Claudius.
Claudius Mamertinus: zie onder *Panegyrici Latini*.
Cleobulus: zie onder Septem sapientes.
Codex Iustinianus: zie onder *Corpus iuris civilis*.
Collatio: zie onder *Juridica anonyma*.
Concilium [*Nicaeno-*]*Constantinopolitanum/Nicaenum*: zie onder *Symbolum*.
Consolatio ad Liviam: zie *Epicedium Drusi*.
Consultatio: zie onder *Juridica anonyma*.
Copa: zie onder *Appendix Vergiliana*.
Cornelius Gallus: zie Gallus.
Cornelius Nepos: zie Nepos.
Corpus Caesarianum: zie Caesar.
Corpus Hermeticum: zie *Hermeticum Corpus*.
Corpus Hippocraticum: zie Hippocrates Medicus.
Corpus Tibullianum: zie Tibullus.
Credo: zie onder *Symbolum*.
Defixionum tabulae: zie onder *Tabulae*.
Descensus Christi ad inferos: zie onder *Evangelia apocrypha*.
Dicta Catonis: zie onder Cato.
Digesta: zie onder *Corpus iuris civilis*.
Dionysius Cato: zie onder Cato.
Dioscorus: zie onder Augustinus, *Epistulae*.
Dissoi logoi: zie *Dialexeis*.
Disticha Catonis: zie onder Cato.
Dorotheus Gazaeus: zie Dorotheus Abbas.
Drepanius: zie onder *Panegyrici Latini*.
Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium: zie onder Diocletianus.
Epistula Barnabae: zie *Barnabae epistula*.
Epistula ad Diognetum: zie *Ad Diognetum epistula*.
Epistula ecclesiarum Lugdunensium: zie onder *Martyrum passiones* (19).
Epistulae pontificum: zie onder Anastasius II, Caelestinus I, Damasus, Innocentius I.
Epistulae Senecae et Pauli: zie *Senecae et Pauli epistulae*.
Epitaphium Abercii: zie onder Abercius.
Epitaphium Alliae Potestatis: zie onder *Carmina Latina epigraphica*.
Eumenius: zie onder *Panegyrici Latini*.
Eusebius Pamphili: zie Eusebius Caesariensis.
Evangeliorum fragmenta: zie onder *Evangelia apocrypha*.
Evangelium Aegyptiorum/Ebionitum/Hebraeorum/Nicodemi/Petri/ Thomae: zie onder *Evangelia apocrypha*.
Flaccus: zie Statilius Flaccus.
Flavius Josephus: zie Josephus.
Furius Bibaculus: zie Bibaculus.

Gesta Pilati: zie onder *Evangelia apocrypha*.
Gregorius Theologus: zie Gregorius Nazianzenus.
Helpidius: zie Rustic[i]us Helpidius.
Hermocles: zie onder *Hymni pagani*.
Herodas: zie Herondas.
Hesaias Abbas: zie Esaias Abbas.
Homiliae Clementis: zie onder *Clementina*.
Horsiesius: zie Orsiesius.
Hymnus Curetum: zie onder *Hymni pagani*.
Institutiones: zie onder *Corpus iuris civilis*.
Isaias Abbas: zie Esaias Abbas.
Isidorus: zie onder *Hymni pagani*.
Itinerarium Egeriae: zie Egeria.
Johannes Cassianus: zie Cassianus.
Johannes Philoponus: zie Philoponus.
Jornandes: zie Jordanes.
Justinianus: zie onder *Corpus iuris civilis*.
Kerygma Petri: zie onder *Acta apostolorum apocrypha*.
Leucippus: zie onder Democritus.
Lex: zie onder *Leges*.
Logia Jesu: zie onder *Evangelia apocrypha*.
Luxorius/Luxurius: zie onder *Anthologia Latina*.
Macarius Magnus: zie Macarius Aegyptius.
Mamertinus: zie onder *Panegyrici Latini*.
Manes/Manichaeus: zie Mani.
Marcus Antoninus: zie Marcus Aurelius.
Martyrium (...): zie onder *Martyrum passiones*.
Martyrium Pauli: zie onder *Acta apostolorum apocrypha*.
Maximus: zie Valerius Maximus.
Megasthenes: zie onder Strabo.
Monumentum Ancyranum: zie onder Augustus.
Moretum: zie onder *Appendix Vergiliana*.
Namatianus: zie Rutilius Namatianus.
Nectarius: zie onder Augustinus, *Epistulae*.
Novellae: zie onder *Corpus iuris civilis*.
Orationes imperatorum: zie Claudius.
Ostraka: zie onder *Papyri Christianae/Graecae et Latinae*.
Pacatus Drepanius: zie onder *Panegyrici Latini*.
Passio (...): zie onder *Martyrum passiones*.
Pauli epistulae ad Senecam: zie onder *Senecae et Pauli epistulae*.
Paulus Orosius: zie Orosius.
Pedanius: zie Asconius.
Pedo: zie Albinovanus Pedo.
Peregrinatio Aetheriae: zie Egeria.

Periander: zie onder Septem sapientes.
Periochae Livii: zie onder Livius.
Philicus: zie Philiscus.
Philo Iudaeus: zie Philo Alexandrinus.
Pittacus: zie onder Septem sapientes.
Plotina: zie ondere Hadrianus.
Poimandres: zie onder *Hermeticum Corpus*.
Priscianus Medicus: zie Theodorus Priscianus.
Prosper Tiro: zie Prosper Aquitanus.
Protevangelium Jacobi: zie onder *Evangelia apocrypha*.
Pseudoclementina: zie *Clementina*.
Publius Syrus: zie Publilius Syrus.
Quicumque: zie onder *Symbolum*.
Quin[c]tius Atta: zie Atta.
Recognitiones Clementis: zie onder *Clementina*.
Regula Augustini/Basilii Magni/Benedicti/Pachomii: zie onder Augustinus, Basilius Magnus, Benedictus, Pachomius.
Remmius Favinus: zie *Carmen de ponderibus et mensuris*.
Res gestae divi Augusti: zie onder Augustus.
Romulus: zie onder Phaedrus.
Rufus: zie Curtius/Sulpicius Rufus.
Sammonicus: zie Serenus.
Scholia Sinaitica: zie onder *Juridica anonyma*.
Scriptores Historiae Augustae: zie *Historia Augusta*.
Scutum Herculis: zie onder Hesiodus.
Sedigitus: zie Volcacius Sedigitus.
Sentius: zie Augurinus.
Septimius: zie onder Dictys Cretensis.
Servius Sulpicius: zie Sulpicius Rufus.
Severus: zie Cornelius/Sulpicius Severus.
Silentiarius: zie Paulus Silentiarius.
Sortes: zie onder *Oracula*.
Statius Caecilius: zie Caecilius Statius.
De sublimitate: zie Longinus.
Symmachus pater: zie onder Symmachus.
Terentius Varro: zie Varro Atacinus/Reatinus.
Transitus Mariae: zie *Dormitio Mariae*.
Trogus: zie Pompeius Trogus.
Tullius Laurea: zie Laurea.
Tyrannius Rufinus: zie Rufinus Presbyter.
Valerius Probus: zie Probus.
Verba seniorum: zie onder *Vitae patrum*.
Victor[ius/inus]: zie Marius Victor[ius/inus].
De viris illustribus urbis Romae: zie onder Aurelius Victor.

Visio Pauli: zie onder *Apocalypses apocryphae*.
Vita Homeri: zie onder Herodotus Historicus.
Vitaspatrum: zie onder *Vitae patrum*.

B. Nederlandse zoekwoorden

Aesopusroman: zie *Vita Aesopi*.
Amuletten: zie onder *Papyri Christianae*.
Apostelverhalen: zie *Acta apostolorum apocrypha*.
Apostolische Vaders: zie Patres apostolici.
Brief: zie *Epistula*.
Catacombenopschriften: zie onder Damasus en *Inscriptiones Christianae*.
Clemensroman: zie *Clementina*.
Dionysus-lied: zie onder *Carmina popularia*.
Drinkliederen: zie *Scolia*.
Epigrammen: zie *Anthologia Graeca/Latina*.
Figuurgedichten: zie onder *Anthologia Graeca*.
Geloofsbelijdenis: zie *Symbolum*.
Graffiti: zie onder *Inscriptiones*.
Grafschriften: zie onder *Inscriptiones*.
Gulden verzen: zie onder Pythagoras.
Handelingen: zie *Acta*.
Kikvorsenmuizenstrijd: zie *Batrachomyomachia*.
Kinderliedjes: zie onder *Carmina popularia*.
Leer van de apostelen: zie *Didache*.
Leven(s): zie *Vita(e)*.
Martelaarsverhalen: zie *Martyrum passiones*.
Openbaring: zie *Apocalypses*.
Opschriften: zie *Inscriptiones*.
Raadsels: zie onder *Anthologia Graeca/Latina*.
Regel: zie *Regula*.
Salische liederen: zie *Carmina Saliaria*.
Schrijftabletten: zie *Tabulae*.
Vadersboek: zie *Vitae patrum*.
Vaderspreuken: zie *Apophthegmata patrum*.
Versopschriften: zie *Carmina Latina epigraphica*.
Vervloekingstabletten: zie onder *Tabulae*.
Volksliederen: zie *Carmina popularia*.
Wet(ten): zie *Leges*.
Wetboek: zie *Codex*.
Wijsheidsliederen: zie onder Septem sapientes.
Zenon-archief: zie onder *Papyri Graecae et Latinae*.
Zwaluwlied: zie onder *Carmina popularia*.

C. Register van vertalers

In dit register klasseren wij, in alfabetische volgorde, alle auteurs en bewerkers van Nederlandse vertalingen die in de afdelingen I.C en II worden aangevoerd.

Wij hebben ons ingespannen om alle in de publikaties voorkomende afkortingen van naamelementen en voornamen voluit te spellen. De spelling van de publikaties wordt strikt gevolgd. Ook de enigszins belangrijke varianten (frequent in oudere, maar ook wel eens in jongere publikaties voorkomend) worden gereleveerd en als het pas geeft door verwijzingen ondervangen. Patente fouten, die in de bibliografische lijsten reeds werden gecorrigeerd, worden hier niet meer opgenomen. Hetzelfde geldt voor inconsequenties in het gebruik van hoofdletters (*van* en *Van, de* en *De* e.d.) en voor varianten als *i/j, u/v, ij/y*.

Na elke naam geven wij tussen ronde haken de jaartallen van geboorte en overlijden (een geboortedatum *alleen* wordt met °, een overlijdensdatum *alleen* met † gemarkeerd). Als wij de levensdata niet konden achterhalen, wijst het jaartal tussen ronde haken op de datum van de (oudste) aangehaalde publikatie.

De cijfers die dan volgen, verwijzen naar de bladzijden waar de vertaler of bewerker als zodanig wordt aangevoerd. Een superieur cijfer beduidt dat hij op een bepaalde bladzijde meer dan één keer wordt vermeld. Vermeldingen na woorden als ‘zie’ en ‘cf.’ worden voor dit laatste cijfer niet meegerekend; als een vertaler *in dezelfde referentie* (gemarkeerd door*) meer dan eens wordt genoemd, beschouwen wij dit als één vermelding.

Als ‘coda’ geven wij het lijstje van de (17) niet opgeloste letterafkortingen, met tussen ronde haken de datum van de publikatie waarin zij voorkomen.

Aafjes, Bertus (° 1914) 36, 67, 81, 91, 210, 211, 215, 218, 223, 258, 286, 296, 334, 352
Aalders, Gerhard Jan Daniël Henry Williamsz. (1905-1991) 154, 234, 240, 271
Ackere-Doolaeghe, Maria van (1803-1884) 368
Adagiarius = Montijn, J.F.L.: zie aldaar
Adama van Scheltema, Karel Steven (1877-1924) 215
Adé, Georges (° 1936) 176[2]
Adriaan, Vader/Archimandriet = Korporaal, A.A.: zie aldaar
Adwaita = Mouw, J.A. dèr: zie aldaar
Aerts, Jan Alfons (° 1901) 303
Aerts, Juul Frans (° 1904) 143, 145
Aerts, Willem Johan (° 1926) 122, 328

Albe [= Joostens, Renaat] (1902-1973) 81
Alberdingk Thijm, Josephus Albertus (1820-1889) 336
Alberdingk Thijm, Lambertus Joannes (1823-1854) 336
Alink, Marinus Johannes (° 1946) 94
Allen, Henricus van (° 1812) 331
Alma, Laurens (1872-1966) 135
Alphen, Hieronymus van (1746-1803) 123
Amman, Johan Coenraad (1669-1724) 297
Amorie van der Hoeven, Abraham des (1798-1855) 229
Ampzing, Samuel (1590-1632) 135
Angelet, Nathalie (° 1962) 189
Anianus Secundus = Buul, J.H. van: zie aldaar
Antoni, Elisabeth (1941) 202
Antonides vander Goes, Joannes (1647-1684) 36, 215, 278, 343
Assendelft, Marion Minke van (° 1934) 322
Augustijnen te Nijmegen (1955) 106

Baaren, Theo Petrus van (1912-1989) 107
Baduyl, Willem (1960) 285
Bake, Laurens (1629-1702) 237
Bakels, Herman (1871-1952) 37, 64, 182
Bakhuizen van den Brink, Jan Nicolaas (1896-1987) 37, 139, 158, 221[2], 355
Bakker, Cornelis (° 1878) 270
Bakker, Egbert Jan (° 1958) 308
Bakker, Niek (° 1935) 285
Bakker, Reinout (1920-1987) 37, 83, 129, 154, 161, 190, 204, 317, 320, 372, 388
Bal, Bernardus Henricus (° 1913) 298
Baljet, A.J.M. (1969) 144
Baljon, Johannes Marinus Simon (1861-1908) 85, 183
Balkt, Herman Hendrik ter (° 1938) 334
Bank, Johannes Hendrikus van de (° 1937) 254
Barbaz, Abraham Louis (1770-1833) 246, 347
Barendregt, Johan Teunis (1924-1982) 371
Barnard, Jacoba Wilhelmina (1961) 360, 373
Barnard, Willem (° 1920) 43, 217
Bartelink, Gerardus Johannes Marinus (° 1924) 37, 101, 103, 132, 183, 189, 192[2], 202, 236
Bastiaensen, Antoon Adrianus Robertus (° 1926) 322
Baud, Willem Abraham (° 1909) 244
Baumann, Evert Dirk (1883-1966) 138, 188, 205, 206, 329
Bauwens, Evarist (1853-1937) 141[2], 243
Bavel, Tarcisius Jan van (° 1923) 105[2], 107, 108, 109, 110, 112, 113, 316
Beaumont, Simon van (1574-1654) 258, 278, 383
Beek, Hendrik (1910-1985) 140, 143, 144, 310, 391

Beek, Jacob van (° 1880) 103
Beek, Martinus Adrianus (1909-1987) 233[2]
Beekenkamp, Willem Hermanus (1911-1982) 155
Beekman, Andreas (1888-1976) 44, 73, 148, 151, 155, 156, 157, 191, 203, 207, 221, 262, 271, 282, 341, 356, 362
Beets, Johan (1603/4-1667) 278, 340
Beets, Nicolaas (1814-1903) 137
Belder, Louis De (° 1931) 38, 65
Beliën, Herman Maria (° 1946) 38, 225
Ben, Herman (° 1593) 141, 331
Ben, Nicolaas van der (° 1939) 97, 217
Benedict[a], Zuster = Thissen, L.: zie aldaar
Benedictinessen van Bonheiden (1975) 101, 121, 148, 149, 162, 165, 192, 201, 216, 220, 224, 236, 271[2], 314, 328
Bennink Janssonius, Roelof (1817-1872) 44, 215
Benschop, W.J.M. (1918) 313
Benschop-Greve, Louise H. († 1916) 313
Berg, Innocentius Jozefus Maria van den (1890-1977) 96
Berg, Jan van den (° 1927) 94
Berge, Henricus Maria ten (1906-1966) 83
Bergen, Frans van (1668-1699) 122, 237
Bergh, Samuel Johannes van den (1814-1868) 58, 75, 368
Bergh van Eysinga, Gustaaf Adolf van den (1874-1957) 38, 120, 149, 195
Berghe, Gaby Vanden (° 1925) 38[2], 339
Berghuis, Hans (° 1924) 103, 198, 218
Berkhof, Hendrikus (° 1914) 101
Berkhout, Pieter Jakob (° 1935) 202
Berlage, Joannes (1861-1939) 176, 242[2], 250
Bernagie, Pieter (1656-1699) 278, 303
Besselaar, Joseph Jacobus van den (1916-1991) 134, 186
Betouw, Gijsbert Cornelis in de (1765-1805) 223
Betz, Gerardus Henri (1850-1900) 93, 347
Beukers, Clemens (° 1909) 38, 111, 131, 157, 171, 186, 325, 354, 355
Beverwijk, Johan van (1594-1647) 205
Beyerlandt, Abraham Willemsz. van (1586/7-1648) 196
Beylsmit, Johannes Jurriaan (1921-1986) 193
Bidloo, Govert (1649-1713) 161
Biegel, Paul (° 1925) 68
Bierens de Haan, Johannes Diederik (1866-1943) 97, 301, 307, 334
Bilderdijk, Willem (1756-1831) 38, 73, 75, 76, 81, 85, 89, 97, 117, 122, 125[2], 129, 130, 132, 137[2], 147, 177, 190, 193, 200, 211[3], 215, 229, 231, 238, 255, 258, 263, 277, 278, 288[2], 296[2], 318, 319, 320, 321[3], 334, 340, 346[2], 349, 361, 367, 375
Bilsen, Albert/Bert Van (1914-1967) 69, 253
Bilsen, Theodoor Johannes Cornelius van (1913-1991) 158, 344

Binnendijk, Dirk Adrianus Michel (1902-1984) 220
Blankaart, Steven (1650-1704) 204, 247
Blanken, Gerard Hendrik (1902-1986) 50, 327
Blanken, Hendrik van (1836) 370
Blankert, Samuel (1941) 337[2]
Blasius, Joan (1639-1672) 278, 303
Blieck, Francis (1805-1880) 343
Bloemen, Carel (1901-1967) 108
Bloemsma, Jan (° 1909) 68
Blok, Johannes Assuerus (1876-1955) 306
Blom, Nicolaas van der (° 1917) 132
Blommaert, Philip (1808-1871) 334
Blommestijn, Hein (° 1943) 224
Blondeel, Erik (° 1941) 49, 135, 144, 379
Boddaert, Pieter Jr. (1766-1805) 76, 215, 278, 334
Bodegraven, Rieuwert van (° 1958) 319
Boeft, Jan den (° 1935) 259, 318
Boeken, Hein/Hendrik Jan (1861-1933) 67, 89[2], 295, 296, 300, 372
Boendale, Jan van (1279-p. 1347) 136
Boer, Julius de (1873-1966) 195
Boer, Nicolaas (1908-1984) 123, 327
Boer, Willem den (° 1914) 218, 222
Boersma-Zuur, Gerdien (° 1939) 257, 278, 312
Bógaert, Abraham (1663-1727) 127, 237, 341, 353, 378
Boissevain, H.M. (1908) 300, 372
Bolkestein, Hendrik Jr. (1916-1970) 91
Bommelius, Everardus († 1608/9) 233
Bongenaar, Joan Carel Antoon Marie († 1950) 225
Bongenaar, Karel Everard Maria (° 1935) 189[2], 235[2], 282, 376
Boomgaert, Cornelis Adriaensz. (1558-1626) 307
Boon, Jozef (1900-1957) 211
Boonen, Johan (° 1939) 67, 70, 178, 211, 302, 334, 347[2]
Boot, Pieter (° 1953) 96
Bor, Jan (° 1946) 57
Bor, Salomon (1692) 173
Borremans, Antonius Nicolaasz. († 1683) 235
Borremans, Nicolaas (° ca. 1624) 235, 248, 280
Bos, Abraham Paulus (° 1943) 95
Bos, Lambert van den (1620-1698) 122, 233, 339, 351
Bosch, Jan Walter Maria van den (° 1927) 321
Bosch, Pieter van den († 1787) 296
Bosscha, Herman (1755-1819) 310
Bosscha, Johannes (1797-1874) 198
Bossche, Chris Van den (° 1959) 171
Bouma, Jan Adriaan (° 1921) 286

Bouman, Cornelis Adriaan (1911-1988) 355
Bouman, Rutger (1867-1953) 142
Bourdeau, J.P.A. (1819) 210
Boutens, Pieter Cornelis (1870-1943) 38, 47, 66[2], 69, 74, 80, 90, 209, 210, 297[2], 333[2], 346
Boxman, Abraham (1796-1856) 288
Brakman, Cornelis Jz. (1861-1936) 39[5], 63, 69[2], 73, 82, 98, 103[2], 106, 116, 123, 126, 130, 140, 146, 152, 155, 168, 170, 184[2], 186, 188, 193, 202, 239[2], 240[2], 246[2], 251, 254, 257, 261, 263, 265, 267, 280, 288, 289, 315, 320, 323, 332[2], 342, 350, 356[2], 364, 375, 377, 378, 379, 387
Brandt, Geeraerdt de Jonge (1626-1685) 280, 340
Brandt, Johanna (1877-1964) 49, 269, 283, 315
Bredero, Gerbrant Adriaensz. (1585-1618) 362
Breebaart, Abraham Benjamin (1923-1990) 99
Breemer, Salomon (o 1914) 133
Bremer, Jan Maarten (o 1932) 91[2], 97, 130, 296
Bremmer, Jan Nicolaas (o 1944) 259
Brevet, Frederik Jacobus (1893-1983) 213, 305
Brink, Albertus Jan ten (1836-1917) 347
Brink, J.K. van den (1962) 105
Brink, Jan ten (1771-1839) 39[2], 141, 142, 160, 176, 247, 297, 331, 389, 390
Brinkman, Nanette Catharina (1760-1828) 380
Broeck, Jan Van Den (o 1925) 97
Broeck, Stefan van den (o 1966) 89, 245, 349
Broek, Roelof van den (o 1931) 196
Broekhuizen, Joan van (1649-1707) 123
Brok, Martinus Franciscus Ardina (o 1906) 197
Brommer, Peter (o 1892) 175[3], 285, 348
Broomans, Lodowyck (ca. 1591-1667) 275
Brouwer, Edmond De (1912-1985) 287
Brouwer, Henk/Henricus Hubertus Joannes (o 1940) 39, 223, 276, 334, 391
Brouwer, Jan F. (o 1916) 386
Brouwer, Jelle Hindrik (o 1959) 182
Brouwer, Johan (1898-1943) 245
Brouwer, Robertus Franciscus Marie (o 1938) 124
Bruijn, Jacob (1794-1874) 194
Bruin, Florentius de (1650-1724) 392
Bruins, Dirk (1925) 36
Bruno, Henrick (1620/1-1664) 100, 215, 258, 278, 381
Bruyn, Emile B. de (o 1905) 257
Buck, Adrianus de (1618-1667) 124, 125
Buddingh', Cees (1918-1985) 39
Büser, Jakob Theodoor (1789-1868) 75, 333
Buijs Michel (o 1966) 178
Buma, Justus Teije (o 1910) 205

Bunt, Lucas Nicolaas Hendrik (° 1905) 174, 293
Burchoorn, Isaac (ca. 1600-1655) 122
Burg, Hermanus van den (1682-1752) 236
Burger, Combertus Pieter Jr. (1858-1936) 213
Burger, Dionijs (1820-1891) 99, 160, 297
Burgersdijk, Leendert Alexander Johannes (1828-1900) 65, 66, 87, 137, 215, 345
Burgersdijk, Leendert Alexander Johannes Jr. (1903) 65, 146, 302[3], 345
Burnier, Andreas [= Dessaur, Catharina Irma] (° 1931) 334
Busken Huet, Gideon (1860-1921) 332
Buul, Jacobus Henricus van (1798-1878) 78, 229, 231
Buysero, Dirck (1644-1708) 363
Buytenen, Jan Matthijs van (° 1903) 76, 96, 177, 349

Cabeljau, Jonas (1632-1680) 275
Calfstaf (s. XIII) 290
Cammaert, Joannes Franciscus (1699-1780) 154
Campanus, Matthias = Velden, M. van: zie aldaar
Camper, Petrus (1722-1789) 176, 205, 347
Camps, Victor (° 1920) 114
Cats, Jacob (1577-1660) 206, 234, 263
Chaillet, Jan Lodewijk (° 1860) 346, 380
Chamuleau, Rody (° 1944) 291
Charivarius [= Nolst Trenité, Gerard] (1870-1946) 198, 248[2], 277, 301
Cisterciënzerinnen van Koningsoord (1980) 123
Citycollege te Rotterdam, Klas V4 (1988) 257
Claes, Paul (° 1943) 39, 40, 79, 81, 117, 128, 132, 135, 136, 137, 145, 170, 172, 173, 198, 215, 220[2], 244, 258, 289, 290, 291, 316, 333, 374, 383
Clarysse, Willy (° 1947) 269, 284[3]
Claus, Hugo (° 1929) 81, 83, 94, 116, 172, 178, 340[3], 348
Cleeff, Laurens van (1823-1901) 167
Clerckx, Albert (° 1919) 128[2], 141, 211, 298, 382[2], 390[2]
Clercq, Pieter le (1687-1759) 245
Cloin, Gerardus (1908-1975) 230
Cluytens, Frans (1905-1958) 45, 81, 87, 245, 250, 347
Cochez, Jozef (1884-1956) 82, 143, 213, 237, 382
Cockelet, Franciscus (1700-1763) 380
Coets, Henrick († 1730) 174
Coeverden, Huibertus van (° 1923) 366
Coninckx, Simon Michiel (1750-1839) 383
Content, Lida (1911) 308
Coornhert, Dierick Volckertsz. (1522-1590) 40, 67, 104[2], 121, 124[2], 125, 143, 155, 197, 203, 210[2], 215, 292, 338
Cooth, Albertus Maria Cornelius van (1841-1913) 230
Coppens, Leo (° 1909) 109

Cort, Frans de (1834-1878) 214
Costa, Isaac da (1798-1860) 40, 66, 211, 278
Costanza, Zr. Maria = Hegge Zijnen, A. van der: zie aldaar
Coster-Lucas, J. (1941) 306
Coucke, Peeter (1502-1550) 386
Coumans, Hendricus (° 1588) 204
Coune, Michel (° 1933) 90, 112, 123, 183, 191, 202, 241, 260, 271
Couperus, Louis (1863-1923) 245, 258, 296, 303, 367[2]
Couprie, Dirk Leendert (° 1940) 77
Couvée, Pieter Johannes (1947) 239
Couvreur, Stefaan (° 1958) 94, 177
Couwenberg, Bertrand (1927-1975) 191
Cozijnsen, Lambertus (° 1956) 366
Cracco, Domien (1790-1860) 211[3], 383
Cramer, Jan Anthony (1864-1952) 40, 92, 236, 325
Cranenburgh, Hendrik van (° 1915) 102, 166, 181, 385
Croiset, Max (° ° 1912) 347
Crombruggen, Rik Van (° 1923) 332
Croon, Johan Harm (° 1921) 190
Cuelen, Cornelis van (ca. 1516-1570) 229[2], 230
Cuypers, Hubert Jr. (1898-1970) 40, 197, 246, 373, 389

Daele, Albert Van den (1904-1978) 143, 145
Daenen, Victor Emiel (1905-1980) 96, 300
Dam, Harm-Jan van (° 1948) 43, 316
Dam, Roelof Jan (1896-1945) 99
Dam, Ysbrand Dirk van (° 1801) 141, 347
Damme, Isaacus van (1598-P. 1674) 302
Damsté, Onno (1896-1973) 197, 298
Damsté, Pieter Helbert (1860-1943) 263
Dapper, Olfert (1636-1689) 197
Datema, Cornelis (° 1944) 51, 74, 156, 157, 162, 192, 241
Dautzenberg, Johan-Michel (1808-1869) 213
David, Jan Baptist (1801-1866) 215, 378
Davids, Hendrik Leonardus (1902-1985) 191
Decker, Abraham de (1582-1658) 184
Decker, Jeremias de (1609-1666) 40, 117, 137, 184, 215, 237, 252, 278, 288, 321
Decker, Josué de (1878-1953) 362
Decorte, Bert (° 1915) 41, 71, 76, 133, 137, 291, 383
Decreus, Freddy (° 1949) 137
Deeleman, Cornelis Frank Marinus (° 1861) 156, 248
Defreyne, Lieven (° 1961) 200
Dehamers, Roland (° 1945) 354
Dekkers, Eligius (° 1915) 156

Deknatel, Christian (° 1874) 93[2], 175[3]
Delano, Herman = Polak, J.: zie aldaar
Delcourt, (?) (1709) 237
Delfgaauw, Bernard (° 1912) 388
Demey, Jules (° 1920) 41
Demeyere, Gilbert (° 1925) 38, 52, 141
Demoen, Kristoffel (° 1964) 80, 391
Demullier, Luc (° 1962) 281
Dene, Edewaerd de (1505-ca. 1578) 67, 291
Denier van der Gon, Willem Herman (1858-1939) 196
Depuydt, Wilfried (° 1927) 199
Derksen, Marcel (° 1960) 86, 129, 210, 326
Dermoût, Jacob (1862-1915) 347
Deventer, Charles Marius van (1860-1931) 41, 70, 77, 83, 98, 131, 166, 174, 197, 224, 249, 250, 253[2], 297, 298, 301, 303, 315, 349, 363, 387, 389, 391[2]
Deventer, I.C. [= Julius Christiaan] van (1824-1892) 362
Devijver, Hubert (° 1936) 140
Devroye, Irena (° 1927) 313
Deweerdt, Rik (° 1943) 277[2] 278
Dhondt, Rik Coriolanus Ferdinand (° 1941) 41
Diepen, Hermannus (1908-1960) 157, 203, 370
Diercks, Gerardus Frederik (° 1911) 365, 381
Dijkhuizen, Paula (° 1917) 351
Dijksterhuis, Eduard Jan (1892-1965) 91[2], 131, 173, 293
Dillen, Anita (° 1959) 137
Dirkzwager, Arie (1976) 355
Dodewaard, Johannes Antonius Eduardus van (1913-1966) 282
Doesburg, Jacobus Johannes (1853-1909) 127
Doijer, Assuerus (1785-1838) 229
Dolen, Hein Lambertus van (° 1941) 84, 248, 371
Dompeling, Janus Balduinus (° 1815) 205
Doncker, Dir[c]k (1663) 379
Doolaard, A. den [= Spoelstra, Cornelis] (° 1901) 67
Dooreman, Gaby (° 1918) 332
Dooren, Frans Wilhelmus Maria van (° 1934) 193[2], 257[2], 289, 336
Doorne, Frank Van (° 1914) 347
Doornik, Josephus Joannes Maria van (1899-1987) 347
Dorn Seiffen, Gerardus (1774-1858) 41, 75, 79, 92, 209, 263[3], 333
Dort, Seger van (1650) 275
Dou, Jan Pietersz. (1572/3-1635) 174
Drijvers, Frans (1858-1914) 361
Dros, Imme (° 1936) 210
Drossaart Lulofs, Hendrik Johan (° 1906) 67
Droste, Coenraet/Koenraet (1642-1734) 146[2], 208, 322, 383

Duinkerken, Anton van [= Asselbergs, Wilhelmus Johannes Maria

Antonius] (1903-1968) 41, 76, 117, 151, 155, 202, 272, 305, 322, 340, 343, 356, 374, 384
Duker, Arnoldus Cornelius (1837-1915) 195
Dullemen, Inez van (° 1925) 177
Duym, Jacob (1547-A. 1624) 340
Duyse, Prudens van (1804-1859) 41, 75, 137², 146, 211, 215, 238, 246, 279, 374, 381, 383
Dwinglo, Bernardus († P. 1648) 210

Ector, Jef (° 1944) 48, 138, 143, 144, 162, 165, 299, 304, 305, 347, 353
Eeden-Visser, Lieske van den (1957) 37, 113, 121²
Eekhout, Jan (1900-1978) 334
Eembd, Govert vander (1623) 339
Eerd, Karel van (° 1938) 318
Eerden, Peter Cornelis van der (° 1945) 150, 181, 232
Elaut, Léon (1897-1978) 41, 69, 70, 77, 84, 90, 92, 97, 100, 103, 126, 135, 138, 150, 153, 159, 162, 163², 164, 167, 170, 171, 172, 186, 188², 189, 195, 198, 205, 212², 252, 259, 261, 263, 265, 266, 270, 293, 294, 304, 309, 314, 329, 331, 335, 341, 342, 350, 369, 371, 372, 384, 387, 388
Elferink, Lambertus Johan (° 1910) 176
Elger, Willem den (ca. 1679-1703) 123
Elias, Jakob Michielsz. (1698-1750) 75, 76, 137, 215
Elmeguidi, Emilius = Mey, W. de: zie aldaar
Emmens, Jan Ameling (1924-1971) 137
Engeland, Veerle Van (° 1966) 168
Engelberts, Engelbertus Matthias (1731-1807) 266
Engelen, Adriaan Walraven (1804-1890) 215, 382, 383
Engelen, Roeland van (1662) 382
Engelman, Jan (1900-1972) 348
Enk, Petrus Johannes (1885-1963) 41, 88, 119, 133, 223, 242, 246, 255, 265, 289, 294, 340²
Epkema, Petrus (1799-1871) 141
Erens, Frans (1857-1935) 107
Es, Antonie Hendrik Gerrit Paul van den (1831-1909) 333
Eshuys, Henry (1868) 187
Essen-Zeeman, Carolina Willemina van = Zeeman, C.W. van: zie aldaar
Evenepoel, Willy (° 1944) 254, 278, 318², 321, 322
Evera[e]rt, Marten (1597) 242, 265
Eyben, Emiel (° 1942) 41, 42², 82, 98, 162, 190, 200², 231, 242, 244, 264⁴, 287, 292, 313, 318, 325, 329, 350, 368
Eyck, Pieter Nicolaas van (1887-1954) 71, 298
Eykman, Jan Constant Borghardt (° 1899) 42, 66², 86, 91², 129, 164², 170, 177, 240, 311, 334, 345, 349, 353, 368, 382
Eynden, Ludo Van den (° 1934) 44
Eysten, Jan (° 1869) 390

Feenstra, Robert (° 1920) 42, 55, 152, 358
Feith, Rhijnvis (1753-1824) 146, 215, 246
Fenacolius, Johannes = Vennecool, J. Lz. vanden: zie aldaar
Ferwerda, Rein (° 1937) 164, 306
Filofotos (1910) 234, 292
Fischer, Carolus (° 1922) 148
Flam, Leopold (° 1912) 42, 159, 164, 195, 252, 262, 301, 336
Flament, August (1856-1925) 176, 265, 347
Fleurier, Jean = Bloemsma. J.: zie aldaar
Florianus, Joannes (1522-1585) 276
Florquin, Joos (1916-1978) 93
Fockens, Lambertus (1737) 174
Focquenbroch, Willem Godschalk van (1640-ca. 1670) 250
Fokke Simonsz., Arend (1755-1812) 76, 123, 145, 263, 264
Forbes, William Arthur (° 1906) 84
Fortgens, Hendrik Wilhelm (1903-1984) 246, 351
Fraenkel, Jacques Maurice (1867-1924) 96
Fraenkel, Jozua Johan (1961) 261, 360
Francissen, Frans Petrus Maria (° 1942) 132, 144, 223, 378
Francius, Petrus (1645-1704) 190
Francken, Cornelis Marinus (1820-1900) 360
Francken, P.-E. = Daenen, V.E.: zie aldaar
Francken, Walraven Ahasverusz. (1822-1894) 117
Franses, Desiderius (1888-1942) 42, 72, 120, 149, 165, 180, 195, 220, 240, 314
Fresco, Marcel Franz (° 1925) 79, 165
Frieseman, Hendrik (ca. 1755-1821) 372
Fullink, Jurianus Carolus (° 1767) 248

Gargon, Mattheus (1661-1728) 124, 125, 263
Gay, Ivo (° 1946) 170, 338
Gaymans, Willem Frederik (1941) 285
Geel, Jacob (1789-1862) 85
Geeraerts, Jef (° 1930) 334
Geerebaert, Adhemar (1876-1944) 100, 141, 142, 160, 243, 248
Geerlings, Hermanus Jacob (1953) 108
Geerts, Joannes Wilhelmus Josephus (1875-1960) 121
Geest, Wibrandus de († A. 1716) 237
Gelder, Jan van (1899-1984) 42^2, 136, 209^2, 214, 243, 273, 300, 318, 360, 374
Gelder, Nancy Van (° 1967) 81
Gelderen, Jaap van (° 1888) 213
Gentil, J. (1726) 194
Gerbode, Nicolaes de (1624) 88
Gerbrandy, Piet (° 1958) 296

Gerhardt, Ida Gardina Margaretha (o 1905) 79, 251[2], 381
Gerlo, Aloïs (o 1915) 251, 364, 365, 373
Gerretson, Carel (1884-1958) 299
Gesscher, David van (1736-1810) 204
Gessel, Henk Leonardus van (o 1941) 94
Geurts, Petrus Melchior Maria (o 1910) 307
Gezelle, Guido (1830-1899) 43, 211, 215
Ghistele, Cornelis van (ca. 1510-1573) 214, 276, 348, 362, 380
Gielen, Aloysius Bartholomeus Hubertus (1871-1929) 348
Gijsel, Jan (o 1922) 144, 169
Gijsen, Marnix [= Goris, Jan Albert] (1899-1984) 211
Gillis, Marcus Antonius (1564) 99, 138, 143, 225, 335
Gils, Gust (o 1924) 89
Giltay, Hendrik (o 1892) 100
Glazemaker, Jan Hendriksz. (ca. 1620-ca. 1682) 99, 138, 154, 198, 209, 242, 256, 307, 337
Goddaeus, Conradus (1612-1658) 215
Godderis, Jan (o 1944) 43, 92, 187
Goeij, Marinus de (o 1946) 100, 172, 182, 234
Goeverneur, Johan Jacob Antonie (1809-1889) 391
Goffinet, Emiel (1913-1985) 204
Golvers, Noël (o 1950) 166
Gool, Albert Bernard van (1912-1979) 193, 206, 338
Gorissen, Lambert (o 1944) 140
Gorissen, Pieter (o 1914) 277
Gorter, Herman (1864-1927) 333, 343[2]
Gossaert, Geerten = Gerretson, C.: zie aldaar
Goudsmit, Boudewijn Casper (1914) 333
Graaf, Johannes de (1911-1991) 72
Graft, Guillaume van der = Barnard, W.: zie aldaar
Gravenweert, Jan van 's (1790-1870) 208
Grift, Maurice van de[r] (1981) 391
Groen, Cornelis (1792-1827) 143, 307
Groen, Didericus Hendericus (o 1907) 329
Groeneboom, Petrus (1874-1963) 198, 371
Groenewegen, J. van (1630) 359
Grollenberg, Lucas (o 1916) 112
Groningen, Bernhard Abraham van (1894-1987) 183, 235, 295[2], 334, 368[2]
Groot, Ynte Cornelis de (o 1954) 85
Guépin, Jan Pieter (o 1929) 43, 53, 74, 79, 80[2], 82, 91[2], 108, 117, 137[2], 173, 215, 223, 242, 258, 290, 294, 315, 318[2], 374[2]
Gurp, Peter Antonius Maria van (o 1943) 91

Haar, Bernard ter (1806-1890) 43, 73, 118, 148, 238, 320, 321
Haasse, Hella (o 1918) 79

Haes, Joan de (1685-1723) 43, 44, 215, 278, 319, 340, 374
Haes, Jos de (1920-1974) 295[2], 349
Hagen, Lambertus (1870-1949) 158[2], 258
Halberstadt, Abraham (° 1849) 44, 93[2], 127, 139, 245, 273
Halbertsma, Eeltje Hidde (° 1961) 188
Hall, Maurits Cornelis van (1768-1858) 44[2], 215, 238, 246, 258, 278, 288, 289, 305, 318, 335, 340, 374, 383
Haller, Joseph Leonard (1864-1948) 367
Halmael, Hendrik van (1654-A. 1720) 303, 362
Halsberghe, Gaston Hendrik (1916-1979) 141
Hamaker, Hendrik Arent (1789-1835) 146
Hane-Scheltema, Marietje d' (° 1932) 79, 81[2], 93[2], 132, 237[3], 257, 273, 289, 318, 336, 368
Hanenburg, Jacoba Johanna Helena Maria (° 1930) 240[2]
Hanlo, Jan (1912-1969) 74, 79
Haps, Pieter van (1699) 237
Harduyn, Justus de (1582-1636) 76
Haren, Willem van (1710-1768) 314, 383
Hartman, Jacobus Johannes (1851-1924) 44[2], 141, 142, 163, 214, 238, 247, 304, 306, 307, 310, 318, 337, 363
Haschaert, Peeter (1565) 206
Hassardus, Peeter = Haschaert, P.: zie aldaar
Hauwaert, Roberte Van (° 1926) 202
Hauzeur, Matthias (1589-1676) 115
Havart, Daniël (1650-1724) 274
Haverkamp, Sigebert (1684-1742) 233
Hawinkels, Pé (1942-1977) 178, 347
Hecker, Willem (1817-1909) 44, 66, 177, 215, 262, 279
Heemskerk, Johan van (1597-1656) 215, 274
Heene, Katrien (° 1962) 132
Hegge Zijnen, Anna van der (1894-1969) 48, 155, 156, 230, 256, 327
Heinsius, Daniël (1580-1655) 367
Hekkert, Hendrik Jan (1981) 180, 392
Hemelrijk, Emily A. (° 1953) 140
Hemelrijk, Jaap/Jacob Marcus Jr. (° 1925) 122
Hemelrijk, Jacob Sr. (1888-1973) 301, 309, 362
Hemert, Anthonis van († ca. 1560) 229, 231
Hendrichs, Frans (1862-1938) 221
Hendrickx, Jos (° 1935) 347
Hengst, Daniël den (° 1939) 73, 181, 274, 275, 305, 353, 354
Henning, Cornelius Josephus (1897-1985) 190, 235, 344
Hermans, Hans (° 1908) 145
Hermans, Jo (° 1948) 45, 151
Hermans, Maria Theresia (° 1927) 231
Herreman, Raymond (1896-1971) 76

Herwerden, Henricus van (1831-1910) 66, 67, 179, 198, 300, 302, 346, 375
Herzberg, Judith (° 1934) 179
Hesseling, Dirk Christiaan (1859-1941) 99
Hessing, Jacobus (° 1902) 123, 385
Heuvel, Herman (1932) 351
Heyster, Harry van (° 1918) 290
Hiel, Emmanuel (1834-1899) 76
Hielkema, Hielke (1941) 87
Hijmans, Ben (° 1929) 178, 278, 339
Hilarides, Johannes (1649-1725) 266, 290
Hilhorst, Antonius (° 1938) 64, 85, 322, 341
Hillen, Maurits Theodoor (° 1892) 50, 248, 311
Hilst, Gerda van (1964) 284
Hirschig, Antonius (1802-1871) 337, 373
Hirschig, Willem Adriaan (° 1814) 253
Hoek, Everhard (1944) 195
Hoek, Meyer van der (° 1867) 299
Hoekstra, Arie (° 1912) 94
Hoekstra, Marjolein (° 1962) 63
Hoeufft, Jacob Hendrik (1756-1843) 75
Hoëvell, Walter Robert van (1812-1879) 75
Hoeven, Jan van der (1802-1868) 143
Hoeven, Jan Antonie van der (° 1900) 205
Hofstede de Groot, Cornelius Philippus (1829-1884) 167
Hofstede de Groot, Petrus (1802-1888) 299
Hokwerda, Hero (° 1949) 328
Hooff, Anton Jacobus Leonardus van (° 1943) 88^2, 128, 186, 334
Hooft, Pieter Cornelisz. (1581-1647) 45^2, 238, 278, 302, 340, 359, 360
Hoogendijk, Francisca A.J. (1981) 269, 282, 358
Hooghe, Romeyn de (1645-1708) 37, 126, 185, 188, 255, 335, 370
Hoogland, Jan Philippus (1936) 245
Hoogstra[e]ten, David van (1658-1724) 45, 67, 215, 265, 274, 290
Hoogstra[e]ten, Fransois van (1632-1696) 109, 124, 125, 235, 266, 331
Hoogvliet, Arnold (1687-1763) 276
Horst, Pieter Willem van der (° 1946) 148, 182, 183, 292, 294
Hospers-Jansen, Anna Margaretha Alida (° 1917) 351
Hoste, Anselm (° 1930) 51, 73, 112
Hottentot, Wim (1987) 41, 65, 80, 188
Hout, Jan van (1542-1609) 215
Houten-Thieme, Marjolein E. van den (° 1951) 283
Houwaert, Jan Baptist (1533-1599) 278
Houwink, Roel (° 1899) 104
Hoven, Jan van (1681-1750) 238
Huet, Pierre Josué Louis (1799-1846) 231
Huf, Oscar (1882-1950) 169

Hugenholtz, Petrus Hermannus Jr. (1834-1911) 45, 190, 191, 239
Huips, Frans vander (1634) 166
Huisman, Hendrik (1956) 109
Hulle, Leo Van (1904-1979) 241
Hulsebos, Gerrit Assies (1839-1919) 221
Hulster, Leo D' (1784-1843) 215
Humblé, Julien Jules Auguste Louis (1910-1964) 127, 128, 175[3], 362
Hunink, Vincent Jan Christiaan ([o] 1962) 87, 89
Hupperts, Charles ([o] 1951) 37, 45, 80, 97[2], 172, 176[2], 188, 198, 287, 294
Huybert, Petrus Antonius de (1693-1763) 75
Huybrechs, Frans ([o] 1916) 81
Huydecoper, Balthazar (1695-1778) 212
Huyg, Adriaan ([o] 1907) 241[2]
Huygens, Constanti[j]n (1596-1687) 46[2], 246, 258, 363, 383
Huygens, Robert Burchard Constantijn ([o] 1931) 89, 115, 277, 360, 361, 381
Huyse, Philip ([o] 1963) 352
Huysmans, Karla ([o] 1934) 247

IJsewijn-Jacobs, Line ([o] 1932) 46, 116
IJsseling, Paulus Cornelis (1871-1958) 364
IJzeren, Johannes van (1876-1962) 46, 89, 178, 238, 251, 257, 261, 263, 269, 277, 289, 291, 296, 302, 305, 337, 347, 362, 368
Indemans, Joseph Henricus Herman Alexander ([o] 1915) 338, 371
Ingen Housz-Menalda, Hermien ([o] 1935) 145
Irneh = Schadee, H.: zie aldaar
Italie, Gabriël ([o] 1895) 153

Jaakke, Alphonsus ([o] 1936) 161
Jager, Marga ([o] 1933) 96, 342
Jansen, J.M.H. (1963) 74
Jansen, Willem (1851-1921) 342
Janson, Karel Jozef Antonius (1905-1981) 194
Janssen, Louis ([o] 1912) 105
Janssens, Armand-Joseph (1907-1978) 284
Janssens, Emiel Jozef (1920-1982) 46[4], 69, 71, 74, 76, 80, 90, 118, 119, 123, 130, 132, 220, 262, 277, 294, 295, 333, 335[2], 343, 345, 351, 370, 375[2], 388
Jelgersma, Titia (1966) 54, 132, 334, 335
Johannes Fidelis (1672) 185
Jonckheere, Karel ([o] 1906) 137, 383
Jong, Karel Hendrik Edward de (1872-1960) 46[2], 47, 65, 83, 86, 135, 141, 147[2], 159, 160, 178, 189, 225, 232, 243, 246, 253, 264, 272, 283, 317, 322, 323, 325, 341, 368, 392
Jong, Louis de ([o] 1914) 349
Jong-Belinfante, Renée de (1980) 287
Jongen, Ludo ([o] 1948) 351

Jonkers, Engbert Jan (° 1906) 153, 194
Jonkers, Rien (1972) 93
Joos, Carl (° 1961) 137
Jordens, Rombout Jan (1873-1953) 216
Jorna, Johannes (1868-1937) 156
Joseph, An[n] (° 1963) 336
Joyce & Co. = Meijsing, G.: zie aldaar
Junius, Adrianus (1511-1575) 205

Kal, Jan (° 1946) 334
Kamerbeek, Jan Coenraad (1907-1977) 70[2], 334
Kampen, Nicolaas Godfried van (1776-1839) 47, 140, 176, 198, 248
Kan, Johannes Benedictus (1831-1902) 94
Kantelaar, Jacobus (1759-1821) 147
Kar, Alphonsus van de (° 1930) 134[2], 230
Kassen, Martine/Maria Christina Elisabeth van (° 1941) 244, 253
Kassies, Wolther (° 1933) 86[2], 140, 199[2], 354
Kate, Jan Jacob Lodewijk ten (1819-1889) 75, 215
Katwijk-Knapp, Friederike Hilde van (° 1902) 127, 243[2]
Keersmaeker, Georges De (° 1905) 202, 241
Kegel, Willem Johannes Hendrik Frederik (1923-1990) 343[2]
Kemp, Jacob († A. 1665) 337
Kemp, Lysiane (° 1928) 313
Kemper, Joan Melchior (1776-1824) 141
Kemper, Joannes Wilhelmus (1881-1949) 273
Kempher, Gerard († 1737) 75, 130, 176, 184, 263, 320
Kerssemakers, Jules Walter (1900-1980) 231
Kesters, Hubert (1895-1979) 366
Kettner, Alwin (° 1886) 386
Keuning, Johannes (1881-1957) 118
Keyser, Jan Pieter de (1818-1878) 64
Keyser, Jeroen De (° 1969) 351
Kiel, Cornelis (1528/9-1607) 254
Kiewiet de Jonge, Herman Jacob (° 1847) 247
Kimpe, Reimond (1885-1970) 176
Kina, Charles (1585/6-1649) 194
Kinker, Johannes (1764-1845) 215, 383
Klerk, Cornelis Reinier de (1873-1953) 105, 111
Klever, Wilhelmus Nicolaas Antonius (° 1930) 47, 96, 143, 342
Kleyn, Joannes Petrus (1760-1805) 123[3], 263, 368
Klijn, Albertus Frederik Johannes (° 1923) 37, 47, 63, 64, 120, 149, 162, 165, 182, 196, 220, 281, 314, 325
Kloos, Willem (1859-1938) 47, 129, 176, 196, 284, 348
Knecht, Daniël (° 1941) 266, 318, 378[2]
Knibbe, Pauwels (1639) 168

Knorringa, Heiman (1897-1960) 325
Koch, Willem (° 1860) 313
Kock-Rademakers, Mieke (° 1944) 334
Koenders, Jean (1793-1870) 360
Kok, Willem (° 1903) 364
Komrij, Gerrit (° 1944) 66², 317
Koning, Pieter Willem de (1867-1931) 380, 381
Koolaart, Elisabeth (1664-1736) 215
Koolschijn, Gerard (° 1945) 176, 198, 298, 299, 300, 349, 389²
Koopmans, Jacob Hendrik (1949) 109
Koperberg, Samuel (1879-1953) 299, 360
Korporaal, Adrianus Anthonie (° 1913) 168, 328²
Kortekaas, George (° 1928) 207
Koster, Adrianus Jacobus (° 1900) 307
Koster, Edward Bernard (1861-1937) 47³, 71, 76, 79, 80, 119², 137, 179, 184, 215, 217, 252, 263, 279, 318, 334, 349, 367², 368²
Koster, Willem Johan Wolff (1896-1986) 86, 129, 267, 300
Kramer, Willem Hendrik (° 1941) 388²
Krevelen, Dirk Andree van (1939) 293
Kriekemans, Albert (1906-1986) 97, 392
Kruyskamp, Cornelis (1911-1990) 40
Kuijper, Dirk Fzn. (1907-1988) 82
Kuile, Engelbert Hendrik ter (1900-1988) 343
Kuiper, Koenraad (1854-1922) 83, 154, 345
Kuiper, Taco (° 1894) 292
Kuiper, Willem (° 1948) 98, 291, 384
Kuiper, Wolter Everard Johan (1883-1951) 47², 69, 70, 71, 74, 80, 83, 90, 95, 119², 159, 210, 220², 245, 247, 260, 262², 295², 333, 343, 352, 368, 371
Kuitert, B.C. (1965) 245, 249
Kuyper, Gerrit Hendriksz. (1815-1879) 371
Kuyper, Hendrik Gerritsz. (1790-1873) 323

Laan, Paulus Wilhelmus Antonius Theodorus van der (° 1947) 336
Laar, Louis van de (° 1921) 213
Laarhoven, Jan van (° 1926) 48, 172²
Laet, Eddy De (° 1949) 48, 70, 71, 74, 91, 120², 128, 130, 133, 141, 143, 198, 210², 214, 220, 244, 262, 275², 295, 308, 332, 335, 336, 339, 343, 345, 360, 370², 374, 375, 382, 388², 390²
Lakwijk, Wim Alfons van (° 1933) 96, 176, 199, 227, 314, 345, 370, 375
Lambrecht, Joos (ca. 149O-ca. 1556) 135
Lambrechts, Pieter (1910-1974) 132
Lambres, Martinus (1898-1974) 50, 231
Lamot, Benoît (1892-1957) 326
Lampen, Willibrord (1888-1966) 48
Lanciers, Eddy (° 1959) 222

Langedult, Petrus (ca. 1648-1687) 236
Langie, Roger (° 1923) 213, 214
Lannoy, Juliana Cornelia de (1738-1782) 130, 375
Lans, Michael Johannes Adrianus (1845-1908) 230
Lateur, Patrick (° 1949) 246, 296[3]
Laurier, Marius (1563) 275
Lauwers, Piet (° 1934) 48[2], 305
Lauwers, Renaat (° 1939) 48
Lauxtermann, Marc D. (° 1964) 88, 163
Ledegang, Freddy (° 1937) 169, 271, 329
Leeman, Anton Daniël (° 1921) 145, 289, 351
Leemans, Emiel August (1903-1967) 368[2]
Leeuw, Aart van der (1876-1931) 137
Leeuw, Gerard van der (1890-1950) 133, 216, 218, 362
Leeuwen, Johannes van (° 1925) 295
Leeuwen, Johannes van Jr. (1850-1924) 95, 260, 346[2]
Lefevere, André (° 1945) 137, 318
Légat, Antoine (° 1950) 250
Lehmann, Louis Theodorus (° 1920) 79, 173, 177
Lejeune, Servatius Modeste (° 1913) 355
Lennep, Daniel François Willem van (° 1900) 98
Lennep, David Jacob van (1774-1853) 137, 199, 334
Lennep, Jacob van (1802-1868) 123, 217, 252, 349
Leopold, Hendrik Martinus Reinier (1877-1950) 250
Leopold, Jan Hendrik (1865-1925) 48, 49[2], 67, 87, 119, 120, 144, 164, 171, 179, 210[2], 211, 251, 252, 256, 349[2]
Leopold, Martinus (1830-1905) 68
Ley, Herman De (° 1940) 96
Leys, Achiel (1919-1965) 310, 391
Leys, Roger (° 1915) 192
Liedmeier, Christiana (1905-1953) 311
Lief-hebbers der Oude Waerheid (1676) 110
Lier, Bertus van (1906-1972) 347[2]
Lieshout, Johannes Adrianus van (1875-1944) 105, 107, 114[2]
Lietaert Peerbolte, Maarten (1905-1982) 196
Lindeboom, Gerrit Arie (1905-1986) 205
Linden, Joan Albertus Maria van der (1971) 100, 144
Lindenhof, Philippus (1797) 68
Lissone, Franciscus Lambertus Vincentius Maria (° 1939) 294
Loenen, Dirk (1890-1966) 295, 296, 298
Loo, Adrianus Van (1659-1727) 57, 107, 108, 115, 202[2], 286
Looy, Herman Van (° 1922) 160, 179, 260, 332
Lucassen, Louis Hubert (° 1886) 235
Lulofs, Henricus Joannes (1871-1939) 97

Lumnius, Joannes Fredericus (1533-1602) 73

Lurquin, Georges (° 1920) 45, 96, 150, 205, 371
Luython, Glaude (ca. 1510-1568) 68
Lydius, Rudolphus († ca. 1684) 237

Maas, Arnoldus Willem (1885-1965) 142
Maas Geesteranus, Arnold Cornelis (° 1864) 302
Maccage, Lodewijk Jozef (1751-1828) 275
Macquet, Jan (1731-1818) 49, 89, 278, 318, 374
Maerlant, Jacob van (ca. 1225-ca. 1300) 233, 350
Man, Richard De (° 1916) 347
Mander, Karel van (1548-1606) 209, 380
Manen, Willem Christiaan van (1842-1905) 92, 195
Mansfeld, Jaap (° 1936) 195, 285, 324, 392
Maréchal, Lucien (1910-1976) 266
Mariën, Lieven (° 1965) 316
Maris, Paul (° 1962) 244
Martens, Luc (° 1946) 49, 135, 144, 379
Martinet, Joannes Florentius (1729-1795) 233
Masdorp, D. (1913) 380
Matsier, Nicolaas = Reinsma, T.: zie aldaar
Mattelaer, Eugène (° 1911) 206
Meer, Frits van der (° 1904) 49[2], 63, 73[2], 101, 112, 148, 158, 169, 192[2], 201, 203, 216, 221[2], 258, 286, 320, 321, 336
Meer, Herman Franke van der (° 1909) 174
Meer, Lammert Bouke van der (° 1945) 50, 250
Meerbeecq, Jan van (1727) 275
Meersch, Abraham Arent van der (1720-1792) 180, 201
Meershoek, Guus (° 1960) 162
Meerwaldt, Johannes David (1888-1966) 75, 76, 80, 82, 137, 147, 175, 198, 333[2]
Mehler, Jacob (1868-1962) 249, 252, 374
Meihuizen, Jan (1884-1959) 273, 275[2]
Meijer, Fik/Frederik Joannes Antonius Maria (° 1942) 38, 50, 97, 102[2], 166, 199, 233, 234, 283, 305, 314, 352, 357
Meijer, Jacob Willem (1901-1974) 331, 359[3]
Meijer, Johannes Abel (° 1940) 365
Meijer, Lodewijk (1629-1681) 340
Meijer, Louk Carel (° 1943) 146, 330
Meijer, Pieter Ane (° 1932) 97, 147, 206, 285, 324
Meijsing, Geerten (° 1950) 227, 324
Melchior, Georgius (1702) 141
Mendes da Costa, Maurits Benjamin (1851-1939) 303, 311, 390
Meng, Willem Frederik (1843-1915) 293
Mennes, Jeanne (° 1923) 135
Merwede, Matthijs vander (1613-1664) 237, 383

Messchert, Willem (1790-1844) 136
Messchert van Vollenhoven, Jan (1740-1813) 273
Meulenbroek, Bernard Lambert (1912-1984) 212
Meulewels, Peeter (1602-1664) 250
Mey, Gaston de (1911-1986) 142
Mey, Willem de (1658-1709) 237, 288
Meyboom, Hajo Uden (1842-1933) 64, 69, 103, 147, 149, 180, 206[2], 224, 236[2], 263, 270, 271, 322, 328, 342, 361, 364, 371
Meyer, Lodewijk = Meijer, L.: zie aldaar
Mialaret, Johan Hendrik Anton (1914) 386
Micheels, Jan (1831-1897) 160
Michon, Yolande (1990) 222
Mieville, A. de = Halberstadt, A.: zie aldaar
Millies, Andreas († 1781) 271[2]
Mineur, Wilhelmus Hendrikus ([o] 1938) 130
Mineur-van Kassen, Maria Christina Elisabeth = Kassen, M.C.E. van: zie aldaar
Mirkinius, Conradus († 1633) 377
Mönnich, Conrad Willem ([o] 1915) 50, 82, 151, 158, 168, 170, 238, 286, 321, 322, 355
Moens, Petronella Wilhelmina (1930) 280
Mohr, Georg (1640-1697) 174
Mohrmann, Christine (1903-1988) 49, 63, 73, 114, 148, 158, 169, 201, 203, 221, 364
Molegraaf, Mario ([o] 1960) 55, 80, 86, 191, 267, 357
Molkenboer, Bernardus Hilarius (1879-1948) 158
Monté, R. (1776) 123
Montijn, Joannes Fredericus Ludovicus (1889) 36, 50
Moonen, Arnold (1644-1711) 50, 81, 291, 368
Moonen, C. (1981) 391
Moonen, Marc ([o] 1921) 245, 290, 338, 360, 381, 390
Mooren, Gerard Everardus Johannes (1948) 307, 312
Moormann, Eric Maria ([o] 1955) 291
Mosano = Keyser, J.P. de: zie aldaar
Mostart, Daniel (1590/1-1646) 338
Moustier, Benoît du = Lambres, M.: zie aldaar
Mouw, Johan Andreas dèr (1862-1919) 170, 279, 349
Mulder, Harm ([o] 1910) 50, 63, 158, 221, 282[2]
Mulder, Henk L. (1961) 342
Mulisch, Harry ([o] 1927) 347
Muller, Hendrik Clemens (1859-1941) 93, 210, 259, 288, 331, 333, 347, 390
Munsters, Antonius ([o] 1906) 190, 231, 241, 254
Mussies, Gerard ([o] 1934) 234
Muys, Albert Pieter (1941) 109
Myl[ius], Abraham vander (1563-1637) 92, 215

Naaijkens, Bernard Alphons Marie (1899-1992) 272
Nanning, Joan (1689-1761) 321
Nauwelaerts, Marcel Augustijn (1908-1983) 121, 313, 325
Neuspitzer, Herman (1635-1689) 186
Nicolaas, Theodorus Wilhelmus Joannes (1940) 377
Nienrode, Cornelis van (ca. 1585-1630) 174
Nieulant Pascasius, Jacob (1568) 383
Nieuwelandt, Guilliam van (1583/4-1635) 269
Nieuwenhuizen, Johan van (^{o} 1926) 290
Nieuwland, Pieter (1764-1794) 51^{2}, 76, 146, 170, 263, 296, 340, 368, 374, 383
Nijhoff, Geert (1871-1935) 202
Nijhoff, Martinus (1894-1953) 51, 178, 202, 261
Nil Volentibus Arduum (1670) 238, 303
Nispen, Adriaen van (1633-1694) 63, 264
Nispen, Mattheus van (1628?-1717) 174
Nollet, P.A. (1715) 174
Nolthenius, Hélène (^{o} 1920) 79
Noordewier, Michiel Jan (1806-1865) 299
Noot, Thomas van der (ca. 1512) 337
Noppen, Constant (1891-1967) 190
Norren, Jacob Jan van (1906-1989) 162, 197
Noviciaat [van de Norbertijnen] te Postel (1960) 113
Noydekijn (s. XIII) 290
Nuchelmans, Jan (^{o} 1920) 85
Nuijen, Cornelis (1877-1941) 216, 322
Nuts, Andries (ca. 1580) 275
Nuyen, Cornelis = Nuijen, C.: zie aldaar
Nuyens, Franciscus Johannes Christiaan Jozef (1908-1982) 96
Nuyts, Pieter († 1707) 237

Oegema, Gerbern Sibern (^{o} 1958) 366
Oldenburg Ermke, Frans van [= Brunklaus, Franciscus Antonius] (1909-1974) 209
Oltmans, A.C. (1941) 153, 187
Onze-Lieve-Vrouwabdij, Oosterhout (1971) 44
Oostenbroek, Lucette Marguerite (^{o} 1948) 134
Oosterbeeck, Andreas van (1613) 45, 121, 234, 248, 292
Oosterdijk, Hermannus Gerardus (1731-1795) 210, 213
Oosterhaern, Henricus (1646) 362
Oosthoek, Arie (1943) 223
Ootegem, Dries Van (^{o} 1940) 51, 364
Ophuijsen, Jan Max van (^{o} 1953) 130, 160
Opmeer, Petrus van (1526-1595) 384
Opzoomer, Cornelis Willem (1821-1892) 347

Oranje, Hans (o 1940) 347
Ortwijn, Cornelis (o 1674) 152
Oudaan, Joachim (1628-1692) 98
Oudermans, Hilda (o 1934) 218
Outhof, Gerardus (1672-1733) 138
Outhuys, Gerard (1773-1835) 117, 154, 215, 278
Oven, Julius Christiaan van (1881-1963) 153
Ovink, Bernard Jan Hendrik (1862-1944) 247

Paardt, Rudi Theodoor van der (o 1943) 89, 141, 193, 318, 374
Paassen, Dorothee van (o 1946) 316
Paffenrode, Joan van (1618-1673) 257, 278
Palm, Johannes Henricus van der (1763-1840) 145
Pareau, N.E.M. [= Scheltema, Herman Jan] (1906-1981) 117
Parmentier, Martinus Franciscus Georgius (o 1947) 51, 156, 164[2], 180, 192, 224, 271, 369[2], 384
Pauw, Robert-Jérôme De (1919-1987) 128[2], 141, 211, 213, 214, 298, 332, 347, 361, 382[2], 390[2]
Peeters, Florent (1909-1989) 315
Péls, Andries (1631-1681) 213, 354
Penning de Vries, Piet (o 1928) 113
Peperkamp, Sharon (o 1967) 94
Pepermans, Gerardus Marie Arnoldus (o 1942) 142, 194, 277
Perponcher, Willem Emmery de (1741-1819) 52, 100, 143, 215
Peters, Wilhelmus Antonius Maria (o 1914) 144[2], 317
Pierson, Allard (1831-1896) 66[2]
Pierson, Christoffel (1631-1714) 237, 288
Pieters, Jan Theodoor Maria Franciscus (o 1917) 222, 299
Pikhaus, Dorothy (o 1948) 131[2]
Pinnoy, Maurits (o 1930) 189, 308
Pleket, Harry Willy (o 1930) 97, 358
Pleyte, Willem (1836-1903) 223
Pluimer, Joan (ca. 1650-1720) 215, 264
Polak, Johan (o 1928) 332
Polak, Mozes Salomon (1801-1874) 213
Porters, René (1914-1971) 302
Postelman, A. (1724) 323
Pottelbergh, Robert Van (1901-1982) 300
Prakken, Arthur Sijbrand Marie Hubert (o 1958) 73, 128, 148, 149
Priester der Societeyt Jesu (1604) 106
Prins, Jan [= Schepp, Christiaan Louis] (1876-1948) 68, 245, 288, 301[2]
Provoost, Arnold (o 1940) 51, 151, 196, 287, 291, 293
Putzeys, Willem (1912-1989) 199
Puyt, Samuel Johannes de (1784) 174

Questiers, Catharina (1631-1669) 215
Quina, Karel = Kina, C.: zie aldaar
Quispel, Gilles (^{o} 1916) 196

Raaf, Kornelis Herman de (1871-1948) 175
Raalte, Th. Ph. van (1932) 362
Rabus, Pieter (1660-1702) 197, 215, 291, 355
Radt, Stefan Lorenz (^{o} 1927) 296, 311, 312
Raedemaeker, Frans De (1894-1961) 52, 69, 70, 76, 77^{2}, 83, 96, 129, 148, 154, 158, 159, 161, 164, 169, 190, 195, 204, 227, 259, 285, 293, 317, 320, 324, 341, 342, 352, 366, 372, 388, 391, 392
Rank, Louis Philippe (1971) 272
Ranouw, Willem van († 1724) 180
Raskin, Georges (1907-1975) 87^{2}, 222, 283
Rau, Sebald Janus Everard (1800-1887) 176, 179, 347, 380
Raven, Maarten Jan (^{o} 1953) 283
Ravestein, Adrianus (1633) 225, 323
Rawie, Jean Pierre (^{o} 1949) 137
Reddingius, Joannes (1873-1944) 67, 211, 217
Reekmans, Tony (^{o} 1923) 284
Reggers, Elisabeth (^{o} 1915) 336, 345
Regteren Altena, A.D. van (1937) 64
Regtuit, Remco Ferdinand (^{o} 1962) 51, 192, 231
Reinboud, Weia (^{o} 1950) 333
Reinders, Eildert (^{o} 1885) 97
Reinsma, Tjit (^{o} 1945) 389
Rengen, Wilfried Van (^{o} 1943) 283
Resoort, Rob (^{o} 1944) 384
Ridder, Emmanuel De (^{o} 1911) 143, 144
Ridderbos, Simon Jan (^{o} 1914) 298
Riessen, Renée van (^{o} 1954) 257
Riet, Marleen Van (^{o} 1967) 276
Rietbroek, Pim/Wilhelm Petronella Johan (^{o} 1961) 71^{2}, 142
Rijckenborgh, Jan van [= Leene, Jan] (1896-1968) 196
Rijksbaron, Albert (^{o} 1943) 206
Rodenbach, Albrecht (1856-1880) 67
Roelofs, Adriaan (^{o} 1909) 211
Roggen, Michel (1915-1981) 277
Romein, Jan (1893-1962) 258
Rooij, Marc van (^{o} 1961) 378
Rooijen, Johan Willem van (^{o} 1882) 197
Rooijen-Dijkman, Hetty/Hedwig[is] Wihelmina Antonia van (^{o} 1938) 97, 98, 99, 144, 145, 227, 382^{2}
Roorda van Eysinga, Philippus Pieter (1796-1856) 210

Roos, Anton Gerard (1877-1953) 284

Roose, Lode (1920-1991) 54
Rossum, Johannes Antonius van (° 1951) 266, 283
Rosweydus, Heribertus (1569-1629) 386
Rouwet, Jan (° 1921) 82
Roy, Paul Van (° 1927) 52
Roy van Zuydewijn, Herbert Jan de (° 1927) 209, 211[3]
Royaards, Willem (1867-1929) 348
Ruhe, Maria (1941) 107, 189
Ruitenberg-de Wit, Anna Frederika (° 1911) 128, 273, 331, 360
Runia, Douwe Theunis (° 1951) 292
Rusting, Salomon van (° 1652) 136, 274
Rutgers, Abram (1912) 299
Rutgers van der Loeff, Abraham (1876-1962) 136[2], 193, 212[2], 214, 251, 288, 333, 381
Ruts, Corneel (1873-1947) 52, 100, 149, 172, 182
Ruyter, J.H. de (1906) 52
Ruyven, Joannes van (1911-1977) 157
Ryk, Frans (ca. 1655-p. 1736) 246

Saint-Rémy [= Muynck, Remy Henry De] (1913-1979) 95, 170
Sande Bakhuyzen, Willem Hendrik van de (° 1831) 64, 182
Sanders, Gabriël (° 1923) 131[3], 193
Santen, Petrus Jacobus van (1837-1916) 369
Schadee, Henri (1876-1927) 122, 124, 264, 367
Schaep, Willem van (° 1637) 77, 325
Schagen, Gerrit Pietersz. (1573-1616) 196
Schaghen, Pieter Janssoon (1578-1636) 215
Scheerman, Henricus Johannes (° 1907) 111
Scheltema, Marietje = Hane-Scheltema, M. d': zie aldaar
Schendel, Arthur van (1874-1946) 68
Schepens, Guido (° 1942) 99
Schepers, Menno Antonius (° 1875) 93
Scheps, Nicolaas (1905-1981) 336
Schermer, Lukas (1688-1711) 52, 122, 215, 237
Scherpereel, Ghislaine (° 1946) 151, 196, 287, 291, 293
Scheuer, Herman Johannes (° 1870) 277, 381, 382
Scheurleer, Daniel François (1855-1927) 99
Scheurleer, H.A. (1920) 225
Schevichaven, Herman Diederik Johan van (1827-1918) 73, 223, 392
Schierbeek, Abraham (1887-1974) 371
Schilfgaarde, Paul van (1890-1976) 96
Schillings, André (1888-1970) 138
Schingen, Hero à (1635) 153
Schippers, Abraham (1945) 118
Schmidt-Degener, Frederik (1881-1941) 99

Schockaert, Rufin (1875-1953) 53[2], 116, 117, 136[2], 214, 237, 251, 273, 323, 339
Scholte, Willem Anton Johan Casper (1934) 365
Scholten, Wessel (1785-1856) 143, 337
Schomakers, Ben/Bernardus (° 1960) 166, 285
School voor Filosofie, Amsterdam (1975) 68, 100, 256, 297, 299, 391
Schoonbrood, Clementius Alphonsus (1909-1975) 96
Schoonhoven, Henk (° 1942) 328
Schooten, Frans van (1581/2-1645) 174
Schotman, Johan Wilhelm (1892-1976) 124, 125
Schouten, Rob (° 1954) 95
Schrama, Martijn (° 1944) 114
Schrant, Joannes Matthias (1783-1866) 42, 53, 231, 259, 360, 361, 370
Schrevel[ius], Theodorus (1572-1649) 278
Schrijvers, Piet Herman (° 1939) 87, 213
Schröder, Allard (° 1946) 259
Schröeder, Johan Anton (° 1888) 324, 339
Schuere, Jacob vander (1576-P. 1643) 278
Schull, Peter Steven (1791-1835) 360
Schulte Nordholt, Jan Willem (° 1920) 36, 38, 43, 49, 72, 79, 216[2], 321[3], 327, 336
Schultz Jacobi, Johannes Christoffel (1806-1865) 136
Schurmans, Marcel Frans (1909-1989) 258
Schuur, Andreas Vander (1656-1719) 53, 104, 107, 109, 110, 126, 151, 202, 221, 230, 286, 319[5]
Schuurmans, Henri (° 1911) 142, 257
Schwartz, Maximiliaan August (1884-1973) 43, 53, 65[2], 73, 88, 89, 92, 115, 116, 128, 139, 146, 150, 153, 154, 162, 163, 181, 193, 197, 198, 203, 208, 209, 232, 234[2], 243, 250, 272, 277, 281, 287, 289, 298[2], 305, 310, 313, 317, 322, 325, 332, 343, 350, 357, 360, 372, 379, 380, 392
Schwartz, Nicolaas Jozef (1803-1885) 299
Scrieck, Adriaen van (ca. 1559-1621) 127
Scriverius, Petrus (1576-1660) 310
Semmius, Johannes (1603) 106
Séwel, Willem (1654-1720) 37, 161, 233, 237, 292
Shepherd, Peter H.M. (1950) 307
Sichem, Paul van (° 1945) 328
Sicking, Christiaan Marie Jan (° 1933) 54, 65, 83, 160[2], 190, 224, 225, 253
Siegenbeek, Matthijs (1774-1854) 54, 65, 145, 147, 161, 211[2], 245, 301, 334, 349, 383, 391
Sifflé, Alexander François (1801-1872) 347
Sijpesteijn, Pieter Johannes (° 1934) 283
Silvius-Janssen, Anne-Marijke (° 1938) 105, 106, 109, 113
Singels, Nicolaas Jan (° 1857) 198[2], 257, 288
Sinnige, Theodorus Gerardus (° 1920) 306

Sint-Pietersabdij, Steenbrugge (1971) 44
Sissau, Jan (° 1925) 54², 70², 71, 74, 76, 80, 91², 119, 130, 199, 214, 220, 257², 262², 295², 334, 336, 343², 345, 370², 375, 388
Six, Jan (1618-1700) 340
Sizoo, Alexander (1889-1961) 54², 71, 104², 107, 108, 109, 110, 114³, 169², 198, 202, 244², 282, 283, 341
Sleeckx, Domien (1818-1901) 211
Sleutelaar, Hans (° 1935) 137
Slijper, Ezechiël (1874-1953) 244, 253, 309, 312
Slings, Simon Roelof (° 1945) 91
Slits, Franciscus Petrus Thomas (° 1946) 54, 80, 117, 340
Sluiter, Ineke (° 1959) 55, 81, 117, 123
Sluiter, Willem (1627-1673) 215
Sluys, Isaac Vander (1613) 138
Smallegange, Mattheus (1624-1710) 312, 361
Smeding, Hendrik Jan (° 1899) 194
Smelik, Klaas Antonius Donato (° 1950) 38
Smet, Boudewijn de (1545) 229, 329
Smids, Ludolph (1649-1720) 302²
Smidt, Jacobus Thomas de (° 1923) 42, 152, 358
Smit, Bouden de = Smet, B. de: zie aldaar
Smit, Gabriël (1910-1981) 55², 148, 191, 217, 230, 321
Smit, Hyacinth (° 1924) 207
Smits, Dirk (1702-1752) 263
Smout[ius], Hadrianus Georgius (ca. 1580-1646) 203, 319
Smyters, Anthoni (ca. 1545-1625) 68
Snakenburg, Theodoor van (ca. 1685-p. 1750) 248, 249
Snel, A. (1613) 154
Sobry, Carel (1873-1941) 136
Soest, Hendrik Willem van (° 1931) 283
Someren, Johan van (1622-1676) 55, 75, 81, 215, 368
Spaan, Gelenus C. (1801) 138
Spandaw, Hajo Albert (1777-1856) 211
Speelman, Dirk (° 1965) 314
Speet, Leo (1892-1942) 218
Spek, Robertus Johannes van der (1981) 352
Spiegel, Hendrik Laurensz. (1549-1612) 313, 340, 345
Splenter, Myriam De (° 1966) 284
Sprangers, Louis (1892-1965) 141, 142, 160, 243
Sprenger van Eijk, I.P. [= Jacobus Petrus] (1777-1859) 117
Sprey, Karel (° 1897) 140
Spruit, Johannes Emiel (° 1937) 55², 150, 152, 153, 187², 235², 282, 358, 376
Spyers, Frederik Antoon (1803-1845) 210
Staat, Arie (1952) 256
Stallaert, Theodorus (1890-1968) 216

Stassen, Maria Joseph Wilhelmus (1947) 138, 205
Staveren, Gilles van (1651) 209
Steen, Eric van der [= Zijlstra, Dirk] (1907-1985) 177
Steenstra, Pybo († 1788) 174
Steenwijk, Michaël Antonius van (1786-1853) 52[2], 73[2], 84, 104, 105, 108, 121, 151, 155, 158, 165[2], 186, 190, 221, 224, 232, 240, 267, 286[2], 332, 356, 377
Stein, A.J. (1951) 40, 167
Stein, Elchanan (1936) 183
Stellwag, Helena Wilhelmina Frederika (° 1902) 99
Stenten, Frans Lodewijk Gerard (° 1930) 313
Steringa Kuyper, Bernard Hendrik (1853-1901) 88, 311, 360
Steur, Pieter (1909-1982) 155, 271, 365
Steurs, Steven = Woestijne, K. van de: zie aldaar
Stibbe, Conrad Michaël (° 1925) 56, 71[2], 311[2], 363, 375
Stock, Robrecht (° 1904) 56, 65, 77, 83, 160[2], 218[2], 219, 224, 225, 253
Stokvis, Tilman (1829-1907) 216
Storm, Henrick/Heyndrick (1617) 167, 185, 246, 351, 380
Straat, Evert (1899-1972) 54, 66[2], 71, 176, 249, 334, 349, 388[2]
Straaten, Modestus van (1911-1977) 56, 69, 71, 99, 139, 144, 164, 188, 239, 256, 292, 307, 339, 342, 352, 364
Straten, Folkert Tine van (° 1941) 222[2]
Straten, Hans van (° 1923) 248
Streubel, Clara (1911) 43, 159[2], 200, 227
Streuvels, Stijn [= Lateur, Frank] (1871-1969) 117
Strick van [& tot] Linschoten, Paulus Hubert Adriaan Jan (1769-1819) 213, 288
Stricker, Bruno Hugo (° 1910) 56
Struik, Piet (° 1926) 112
Strycker, Émile de (1907-1978) 299
Suasso de Lima de Prado, Pierre J. (° 1915) 333
Suchtelen, Nico van (1878-1949) 210, 256, 288, 300
Susante, Johannes van (1905-1978) 230[2]
Suys-Reitsma, Sophia Jacomina (° 1913) 49, 124
Swaef, Samuel de (1597-1662) 307
Swagemaekers, Oda (° 1916) 327
Swildens, Johan Hendrik (1745-1809) 75
Swinnen, Wilfried (° 1943) 172, 284

Tadema-Sporry, Bob (° 1912) 283
Taeymans, Jean Jacques Marie (° 1925) 304
Tassier, Marc (° 1943) 307
Teppema, Sytske (° 1953) 57
Terkamp, Hermannus Theodorus (1773) 68, 290
Tersteeg, Johan (1873-1953) 52

Terwen, Jacobus Johannes (1853-1913) 137, 380
Terwogt, Wilhelmus Albertus (1838-1910) 233
Tevel, Johannes Marius (° 1956) 51, 122[2], 200, 317
Theodora, Mère = Reggers, E.: zie aldaar
Theunissen, Wilhelmus Petrus (° 1904) 243, 307, 310
Thewissen, W. (1978) 55, 73, 102, 148, 150, 155, 180, 186, 203, 224, 241, 255, 356, 371
Thibau, Roger (° 1920) 347
Thiel, Johannes Hendrik (1896-1974) 352
Thierry, Johannes Jacobus (° 1913) 56[2], 64, 114, 132, 203, 232, 236, 238, 260, 364
Thissen, Liesbeth (° 1951) 112
Thuijs, Reginald Willem (1904-1991) 97
Tiesema, Watze (1980) 177
Tigcheler, Jo (° 1936) 191[2]
Tilleman, Geert (° 1936) 121
Timmer, Barbara Catharina Jacoba (1930) 352
Timmerman, Aegidius Willem (1858-1941) 209[2], 213, 217, 251, 277[2]
Timmermans, Gustaaf (1891-1961) 142, 197, 211, 213, 253, 312, 331, 360, 382[2]
Tollenaere, Félicien De (° 1912) 40
Tollenaere, Johannes (1801-1868) 239
Toussaint van Boelaere, Fernand Victor (1875-1947) 198
Tresling, Tjalling Petrus (1809-1844) 391
Tromp Meesters, Wim (1989) 257
Tuin, C. = Huygens, R.B.C.: zie aldaar
Tukker, Cornelis Andries (° 1938) 183
Tummers, Paul Marie Jozef Emmanuel (° 1943) 91
Turr, Frederik Everard (1810) 210

Ulaeus, Iohannes = Uyl, J. den: zie aldaar
Ulens, Jan (° 1933) 140
Unnik, Willem Cornelis van (1910-1978) 191
Uyl, Johan den (1666) 381

Vaenius, Otho = Veen, O. van: zie aldaar
Valckenaere, Adolf (1889-1954) 56, 130, 344, 345
Valckenaere, Erik De (1931-1957) 139
Valentijn, Abraham († p. 1697) 237, 273, 288
Vanbrabant, Ida (° 1932) 134
Vandebeek, Godwin (1911-1991) 218
Vandenberghe, Bruno Hendrik (1909-1982) 68[2], 230
Vandermeersch, Patrick (° 1946) 262, 271
Vandermeersch, Veerle (° 1966) 358
Vandorpe, Katelijn (° 1964) 284

Veen, Otto van (1556-1629) 361
Veenman, Simon (° 1942) 198, 266
Velde, Iacop vande (1526-1580) 102
Velde, Rein van der (1912-1983) 176
Velden, Matthijs van (1627) 217
Veldhuijs, Gerard Jan ten (1973) 257
Vels-van Dongen, J.A. van (1989) 188
Venne, Adriaen van de (1589-1662) 68
Vennecool, Jan Lenertz. vanden (1577-1645) 106, 127, 313, 353, 359, 379
Verbrugge, Frans Joannes Petrus (° 1934) 70, 76, 225, 244, 305
Verbruggen, Hendrik (° 1933) 56, 94, 150, 203, 214, 247, 277, 289, 300, 312, 336, 353, 360, 382
Verbruggen, Paul (1891-1966) 76, 215
Verburg, Isaac (1684-1745) 275
Vercauteren, Karin (° 1964) 132
Vercruysse, Annemie (° 1956) 374
Vercruysse, Marc (° 1953) 372, 391
Verdenius, Anthonie Gezinus (° 1920) 70, 168, 225, 244, 305, 368
Verdin, Herman (° 1925) 262, 314, 390, 391
Verdoodt, Alfons (1863-1934) 127, 266
Verdyck, Jozef (° 1914) 243
Veremans, Jos (° 1919) 374
Vergeer, Charles (° 1947) 79
Verhagen, Balthazar (1881-1950) 47, 56, 82, 87, 177[2], 215, 218, 261, 288, 348
Verhegghe, Josephus (1749-1818) 122
Verheijen, Luc (1917-1987) 112
Verhoeven, Cornelis (° 1928) 56, 89, 96, 98, 145[2], 195, 252, 279, 285, 301, 305, 315, 323, 338, 339, 389
Verhulst, Raf (1866-1941) 215
Vermuyten, Frans (1897-1977) 106, 108, 231
Verroten, Jacob Willemsz. (1633) 174
Verschaeve, Cyriel (1874-1949) 67, 349
Verschooren, Marcel (° 1936) 95
Versluys, Jan (1845-1920) 309
Versnel, Henk Simon (° 1936) 358
Verstappen, Evarist (1906-1976) 45
Versteegen, Gerardus Mathias (1896-1982) 307
Verstegen, Peter (° 1938) 137, 215
Verstraete, Paul (° 1945) 96
Vertessen, Irène (1917-1962) 303
Vervaecke, Geert (° 1959) 249
Vervier, Karel August (1789-1872) 76, 278
Verwey, Albert (1865-1937) 76[2], 324
Veth, Jan Pieter (1864-1925) 363

Victor, Marijke (° 1967) 350
Vincent, IJsbrand (1641-1718) 238
Vis, Jeroen Maria (1906-1976) 365
Visscher, Roemer (1547-1620) 136, 137, 258, 278, 345
Visser, Elizabeth (1908-1987) 163
Visser, Nicolaus (° 1917) 329
Vitringa, Annes Johan (1827-1901) 57, 96, 306, 389
Vlaar, Piet (° 1929) 131
Vlack de Ionghe, Dirck (1621) 108, 112
Vlaming, Pieter (1686-1734) 138, 237
Vlemminx, Paul [= Smulders, Ferdinand Wijnand] (1907-1972) 129
Vliet, Edward Charles Leonard van der (° 1947) 352
Vloten, Johannes van (1818-1883) 333
Vocht, Constant De (° 1957) 102
Vogel, Cornelia Johanna de (1905-1986) 101
Vollenhove, Joannes (1631-1708) 57, 81, 82, 117, 125, 179, 246, 258, 278, 291, 322, 340, 343, 349, 351, 383
Vollgraff, Carl Wilhelm (1876-1967) 358
Vollgraff, Joannes Christophorus (1848-1920) 299
Vomelius, Sibrandus († P. 1614) 331
Vondel, Joost van den (1587-1679) 57[4], 73, 81, 117, 155, 175[2], 203, 212, 215, 229, 274[2], 278, 340[3], 346[3], 365, 379[2]
Voogd-van Kleeff, J.A.E. (1942) 52, 163, 207, 232, 304, 332
Vooght, Claas Jansz. (1695) 174
Vooys, Cornelis Jan († 1965) 304, 386
Vos, Erik (° 1929) 177
Vos de Wael, Gerardus Everhardus Maria (° 1894) 165
Vosmaer, Carel (1826-1888) 57, 76, 95, 137, 208, 215, 367, 383
Vreese, Jacobus de (1896-1975) 244[2], 304
Vrensen, Hedwig (° 1924) 123, 327
Vries, G.H. de (1962) 58, 222, 223, 283
Vries, Gerrit Jacob de (1905-1990) 295, 296, 311
Vries, Jeronimo de (1776-1853) 239
Vries, Johan de (1607-1677) 75
Vries, Simon de (1624-1708) 233
Vries, Theun de (° 1907) 179, 252, 349
Vriesland, Victor Emanuel van (1892-1974) 58[2], 311
Vrijlandt, Pieter (° 1889) 293
Vromen, Frans (° 1918) 58, 72, 112, 114[2], 123, 134, 207, 241, 258, 341
Vrugt, Marijke van de (° 1940) 152
Vürtheim, Julius Johannes Gerardus (1869-1928) 58[2], 90, 119[2], 222, 295[2], 333, 343, 388

Waaijman, Kees (° 1942) 191[2]
Waal, Cornelis van der (1919-1980) 260

Waele, Emiel De (1898-1991) 44, 58, 66, 73, 88, 93, 94, 99, 154, 162, 176[3], 185, 208, 222, 234, 243, 260[2], 281, 312, 313, 345, 360[2], 379
Waele, Jozef Arthur de ([o] 1938) 85
Waerden, Bartel Leendert van der ([o] 1903) 167, 204, 344
Wagenaar, Christofoor/Kristofoor ([o] 1915) 51, 58, 73, 84, 86[2], 102, 120, 161, 168, 173, 181, 192, 200, 202, 203, 208[2], 232, 254, 256, 267, 281[2], 344, 385
Wageningen, Jacobus van (1864-1923) 255, 288, 340
Wageningen, Jan Hendrikus Jetso van (1866) 213
Wagenvoort, Hendrik (1886-1976) 51, 82, 90, 223, 338
Wallinga, Herman Tammo ([o] 1925) 222, 314
Wansink, Paul Laurens ([o] 1962) 236
Wap, Jan Jacobus Franciscus (1806-1880) 349, 361
Warius, Pieter (1704) 174
Warners, Jan Daniël Philippus (1915-1991) 272
Warren, Hans ([o] 1921) 55, 80, 86, 191, 267, 357
Wassenbergh, Everwinus (1742-1826) 310
Waszklewicz van Schilfgaarde, Teresia Pia (1911) 189
Watté, Stefaan ([o] 1949) 156
Wee, Florens van (1610) 235
Weerd, Willem Gerard van der (1901) 208, 212, 276
Wees, Hans van (1981) 135, 150, 305, 378
Weia = Reinboud, W.: zie aldaar
Weijden, Athanasius van der ([o] 1910) 114
Weijden, Pieter van der (1967) 240
Welkenhuysen, Andries ([o] 1929) 128, 140, 280, 295, 296, 305, 330[2], 382[2]
Wertheim, Hendrik Marinus (1920) 94
Wes, Marinus Antony ([o] 1939) 146, 233, 234
Wesselingh, Nico ([o] 1927) 126
Wesselius, Rudi ([o] 1936) 348
Westerbaen, Jacob (1599-1670) 59, 215, 237, 274[3], 340, 362, 380
Westerbrink, Abel Gerrit (1940) 137, 253
Westerhuis, Diederik Johan Anton ([o] 1875) 59
Westermann, W.B. (1933) 212
Westerwyk, Gerard (1735) 371
Weyerman, Jacob Campo (1677-1747) 75
Wiersma, Sytze ([o] 1934) 261
Wiersma-Buriks, Agatha Anna (1960) 87
Wijdeveld, Gerard Egbert Anton Maria ([o] 1905) 48, 106[2], 107, 110, 111, 114[2], 115, 137, 215, 299, 351, 374, 382
Wijn, Henrik van (1740-1831) 360
Wijnberg, Simon (1938) 83
Wijnen, John = Wynen, J.: zie aldaar
Wildeboer, Aart R.P. ([o] 1956) 333
Wilderode, Anton van [= Coupé, Cyriel] ([o] 1918) 87, 214, 349, 380

Willems, Jan Frans (1793-1846) 59, 137, 215, 374
Willems, Robert (1911-1972) 354
Wilmink, Willem (° 1936) 334
Win, Xaveer de (1909-1975) 59, 297
Winden, Jacobus Cornelis Maria van (° 1922) 108
Winghe, Nicolaas van (ca. 1495-1552) 233[2], 234
Winkler, Johan (° 1898) 51, 267
Winter, Johanna Maria van (° 1927) 84
Winter, Pieter van (1745-1807) 213, 381
Wiselius, Samuel Iperusz. (1769-1845) 59, 125, 132, 278, 296, 299
Wit, Jan (1914-1980) 49, 217
Wit-Tak, Thalien Maria de (° 1930) 180
Witlox, Arnoldus (1897-1969) 174
Witsen Geysbeek, Pieter Gerardus (1774-1833) 258, 296
Witt, Jan de (1662-1701) 251
Woelderen, Carel Albert van (° 1877) 390
Woerkom, Annemarie van (° 1957) 123
Woestijne, Karel van de (1878-1929) 59, 67, 76, 209, 333
Woestijne, Paul van de (1905-1963) 289
Woldendorp, Johannes Jacob (1890-1968) 101
Wolf, Jozef De (° 1748) 278, 381
Wolferen, Anthony Johannes van (° 1944) 133, 288, 334[2]
Wolff-Bekker, Elisabeth (1738-1804) 145
Wolfskeel, Cornelia Wilhelmina (° 1930) 110
Worp, Antonie van der (° 1935) 53
Wouters, Alfons (° 1944) 86, 130, 261, 264, 284, 313, 358
Woutersz, Joseph Gerard Hubert (1820-1868) 93
Wouthers, Antoon Frans (1614-1676) 303
Wyels, Franco de (1884-1962) 72, 230
Wyland, Clem = Wynen, J.: zie aldaar
Wynen, John (° 1925) 46, 78, 189, 289, 318
Wytzes, Jelle (1908-1987) 72, 106, 165, 227, 356

Zeeman, Carolina Willemina (° 1914) 306
Zeeus, Jakob (1686-1718) 215, 237
Zegveld, André (° 1944) 120
Zijderveld, Anne Elisabeth (° 1933) 307
Zillesen, Willem (1774-1834) 140
Zuylen van Nyevelt, Adam van († 1596) 265, 310, 390
Zuylichem, C. van = Huygens, R.B.C.: zie aldaar
Zwaerdecroon, Henricus (ca. 1594-p. 1655) 362
Zwikker, Willem (1943) 226

Niet opgeloste letterafkortingen

A.J.W. (ca. 1725) 68
B. (1827) 160
B.V.F. (1791) 238
E.H. (1890) 141
H. (1835) 205
J.C.v.A. (1782) 263
J.K. (p. 1906) 200
Π (1932) 99
P.D.F. (1655) 164
P.S. (1656) 299
P.V. (1720) 238
R.T. (1634) 307
T.R.B. (1597) 72
V.A. (1814) 123
W.H.L. (1765?) 68
X. (1884) 191
X.Y.Z. (1937) 284

P.S. Ondanks onze inspanningen, en de hulp van velen, komen in dit register van vertalers nog wel enkele onvolkomenheden voor. Voor elke correctie of aanvulling zijn wij dankbaar. Contactadres: Gulden Librije, Blijde-Inkomststraat 21, B-3000 Leuven.